Ersättning för ideell skada vid personskada

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2015

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

SOU 1995:33

Slutbetänkande av Kommittén om ideell skada

Ersättning för ideell skada vid personskada

SOU 1995:33

Slutbetänkande av Kommittén om ideell skada

Ref KF33
Occ
Sou.

Statens offentliga utredningar
1995:33
Justitiedepartementet

Ersättning för ideell skada vid personskada

Slutbetänkande av Kommittén om ideell skada
Stockholm 1995

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Fax: 08-20 50 21
Telefon: 08-690 90 90

Svara på remiss. Hur och Varför. Statsrådsberedningen, 1993.
- En liten boschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Regeringskansliets förvaltningskontor
Arkiv- och informationsenheten
103 33 Stockholm
Fax: 08-790 09 86
Telefon: 08-763 24 81

Graphic Systems AB, Göteborg 1995

ISBN 91-38-13911-1
ISSN 0375-250X

Till
statsrådet och chefen för Justitiedepartementet

Genom beslut den 1 december 1988 bemyndigade regeringen chefen för Justitiedepartementet, dåvarande statsrådet Laila Freivalds, att tillkalla en kommitté för att se över reglerna om ersättning för ideell skada i samband med personskada m.m. Med stöd av bemyndigandet förordnades under hösten 1989 ordförande, övriga ledamöter, sakkunniga och experter.

Kommittén har antagit benämningen Kommittén om ideell skada.

Sedan kommittén överlämnat delbetänkandena (SOU 1991:34) HIV-smittade – ersättning för ideell skada och (SOU 1992:84) Ersättning för kränkning genom brott, överlämnar kommittén nu sitt slutbetänkande, som har rubriken Ersättning för ideell skada vid personskada.

I arbetet på detta betänkande har deltagit följande ledamöter, sakkunniga och experter:

Ordförande

justitierådet Edvard Nilsson fr.o.m. den 19 november 1991 (dessförinnan sakkunnig fr.o.m. den 13 november 1989)

Övriga ledamöter

chefsjuristen Stig Gustafsson fr.o.m. den 13 november 1989,
barnläkaren Ingrid Ronne-Björkqvist fr.o.m. den 13 november 1989,
f.d. arbetsförmedlaren Martin Segerstedt fr.o.m. den 13 november 1989,
hovrättsrådet Per Olding fr.o.m. den 13 november 1989,
f.d. hovrättsrådet Allan Ekström fr.o.m. den 12 mars 1991,
ingenjören Kjell Eldensjö fr.o.m. den 9 januari 1992,
instruktören Gunnar Thollander fr.o.m. den 9 januari 1992.

Sakkunniga

departementsrådet Helena Starup fr.o.m. den 13 november 1989,
departementsrådet Göran Karlstedt fr.o.m. den 26 november 1991.

Experter

direktören Alf Eckerhall fr.o.m. den 13 november 1989,
konsulten Lennart Gustafson fr.o.m. den 13 november 1989,
byråchefen Maria Renmyr fr.o.m. den 13 november 1989,
skadechefen Ola Schönning fr.o.m. den 13 november 1989,
jur. kand. Marie Svendenius fr.o.m. den 13 november 1989,
t.f. chefsjuristen Eva Tidefelt fr.o.m. den 13 november 1989,
advokaten Bo Victor fr.o.m. den 29 november 1991,
ombudsmannen Kalle Danielsson fr.o.m. den 26 november 1993.

Som sekreterare har tjänstgjort hovrättsassessorerna Agneta Carlquist fr.o.m. den 13 november 1989 och Krister Maxedius fr.o.m. den 4 april 1990.

Som närmare redovisas i avsnitt 2.2 har kommittén vidare biträtts av ett flertal företrädare för olika verksamhetsområden av betydelse för kommitténs arbete.

Till betänkandet har reservation lämnats av ledamoten Allan Ekström. Särskilda yttranden har avgetts av experten Alf Eckerhall samt av experterna Ola Schönning och Eva Tidefelt gemensamt.

I och med överlämnandet av detta betänkande har kommittén slutfört sitt uppdrag.

Stockholm i mars 1995

Edvard Nilsson

Allan Ekström

Stig Gustafsson

Ingrid Ronne-Björkqvist

Gunnar Thollander

Kjell Eldensjö

Per Olding

Martin Segerstedt

/ Agneta Carlquist

Krister Maxedius

Innehållsförteckning

Sid.

Sammanfattning 15
Summary 27

Lagförslag 41

1 Inledning 49

2 Utredningsarbetet 53
2.1 Utredningsuppdraget 53
2.2 Utredningsarbetets bedrivande 57

3 Nuvarande förhållanden 61
3.1 Begreppet personskada 61
3.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada 62
3.2.1 Bakgrunden till 5 kap. 1 § skadeståndslagen 62
3.2.2 Kostnader 64
3.2.2.1 Allmänt 64
3.2.2.2 Sjukvårdskostnader m.m. 66
3.2.2.3 Andra utgifter 68
3.2.2.4 Anhörigas kostnader 69
3.2.2.5 Gränsen till andra skadeståndsposter 72
3.2.3 Inkomstförlust 73
3.2.3.1 Allmänt 73
3.2.3.2 Barns och ungdomars framtida inkomstförlust . 76
3.2.3.3 Framtida vård och tillsyn 78
3.2.3.4 Hushållsarbete i hemmet 79
3.2.3.5 Gränsen till andra skadeståndsposter 80
3.2.4 Sveda och värk 80
3.2.4.1 Allmänt 80
3.2.4.2 Ersättningstabeller 82
3.2.4.3 Gränsen till andra skadeståndsposter 85

3.2.5 Lyte och men ... 87
3.2.5.1 Allmänt ... 87
3.2.5.2 Medicinska invaliditetstabeller ... 88
3.2.5.3 Ersättningstabeller ... 93
3.2.5.4 Ersättning för total synförlust ... 96
3.2.5.5 Ersättning för särskilda skadetyper ... 97
3.2.5.6 Ersättning för ärr och andra utseendemässiga skador ... 99
3.2.5.7 Gränsen till andra skadeståndsposter ... 100
3.2.6 Olägenheter i övrigt ... 100
3.2.6.1 Allmänt ... 100
3.2.6.2 Ersättningsnormer ... 103
3.2.6.3 Gränsen till andra skadeståndsposter ... 107
3.2.7 Förlust av fritid ... 108
3.2.8 Skadestånd för ideell skada till skadelidande som är medvetslösa eller har sänkt medvetandegrad ... 111
3.3 Skadestånd vid dödsfall ... 115
3.3.1 Bakgrunden till 5 kap. 2 § skadeståndslagen ... 115
3.3.2 Begravningskostnader och andra kostnader ... 118
3.3.2.1 Begravningskostnader ... 118
3.3.2.2 Andra kostnader ... 119
3.3.3 Förlust av underhåll ... 119
3.3.3.1 Skadeståndsberättigade ... 119
3.3.3.2 Skadeståndets omfattning ... 122
3.3.3.3 Uppskattningen av efterlevandes underhållsbehov ... 124
3.4 Verkan av den skadelidandes död ... 125
3.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. ... 129
3.5.1 Personskada ... 129
3.5.1.1 Allmänt ... 129
3.5.1.2 Hot eller annan skräckfylld upplevelse ... 130
3.5.1.3 Bevittnande av att någon dödats eller skadats allvarligt ... 131
3.5.1.4 Åsynen av någon som dödats eller skadats allvarligt ... 131
3.5.1.5 Underrättelse om att någon dödats eller skadats allvarligt ... 134
3.5.1.6 Närstående ... 143
3.5.1.7 Ersättningsbelopp ... 148
3.5.2 Kränkning ... 149
3.5.3 Sorg och saknad ... 149

3.6 Ändrade förhållanden ... 149
3.6.1 Allmänt ... 149
3.6.2 Skadeståndet fastställs genom dom ... 150
3.6.2.1 Rättskraft ... 150
3.6.2.2 Olika skadeståndsposter ... 150
3.6.2.3 Olika tidsperioder ... 151
3.6.2.4 Framtiden ... 152
3.6.3 Skadeståndet fastställs genom avtal ... 155
3.6.4 Omprövning av skadestånd för inkomstförlust och förlust av underhåll ... 157
3.6.5 Omprövning av skadestånd för kostnader och ideell skada ... 161
3.6.6 Ändrade förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida ... 162
3.7 Jämkning på grund av medvållande ... 163
3.7.1 Allmänt ... 163
3.7.2 Förutsättningar för jämkning ... 165
3.7.3 Identifikation ... 169
3.7.4 Jämkningsprinciper ... 171
3.7.4.1 Jämkningsgrad ... 172
3.7.4.2 Skälighetsbedömning ... 174
3.8 Skadeståndets bestämmande ... 177
3.8.1 Allmänt ... 177
3.8.2 Allmän domstol ... 179
3.8.3 Försäkringsbolagens skadereglering ... 179
3.8.4 Trafikskadenämnden ... 180
3.8.5 Ansvarsförsäkringens personskadenämnd ... 182
3.8.6 Statens skaderegleringsnämnd ... 183
3.8.7 TFA-nämnden ... 184
3.8.8 Patientskadenämnden ... 185
3.8.9 Läkemedelsskadenämnden ... 187
3.8.10 Statens trygghetsnämnd ... 188
3.8.11 Brottsoffermyndigheten ... 189

4 Utländska förhållanden ... 191
4.1 Inledande anmärkningar ... 191
4.2 Norden ... 192
4.2.1 Danmark ... 192
4.2.1.1 Allmänt ... 192

4.2.1.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada . 193
4.2.1.3 Skadestånd vid dödsfall 201
4.2.1.4 Verkan av den skadelidandes död 202
4.2.1.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. 203
4.2.1.6 Omprövning av skadestånd 204
4.2.1.7 Jämkning på grund av medvållande 205
4.2.1.8 Skadeståndets bestämmande 206
4.2.2 Finland 207
4.2.2.1 Allmänt 207
4.2.2.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada . 207
4.2.2.3 Skadestånd vid dödsfall 213
4.2.2.4 Verkan av den skadelidandes död 215
4.2.2.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. 216
4.2.2.6 Omprövning av skadestånd 217
4.2.2.7 Jämkning på grund av medvållande 218
4.2.2.8 Skadeståndets bestämmande 218
4.2.3 Island 219
4.2.3.1 Allmänt 219
4.2.3.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada . 220
4.2.3.3 Skadestånd vid dödsfall 225
4.2.3.4 Verkan av den skadelidandes död 226
4.2.3.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. 227
4.2.3.6 Omprövning av skadestånd 227
4.2.3.7 Jämkning på grund av medvållande 227
4.2.3.8 Skadeståndets bestämmande 228
4.2.4 Norge 228
4.2.4.1 Allmänt 228
4.2.4.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada . 229
4.2.4.3 Skadestånd vid dödsfall 236
4.2.4.4 Verkan av den skadelidandes död 238
4.2.4.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. 239
4.2.4.6 Omprövning av skadestånd 240
4.2.4.7 Jämkning på grund av medvållande 240
4.2.4.8 Skadeståndets bestämmande 241
4.3 Övriga Europa 242
4.3.1 Belgien 242
4.3.1.1 Allmänt 242
4.3.1.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada . 242
4.3.1.3 Skadestånd vid dödsfall 246
4.3.1.4 Verkan av den skadelidandes död 247
4.3.1.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. 248
4.3.1.6 Omprövning av skadestånd 248
4.3.1.7 Jämkning på grund av medvållande 248
4.3.1.8 Skadeståndets bestämmande 249

4.3.2 England ... 249
4.3.2.1 Allmänt ... 249
4.3.2.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada ... 250
4.3.2.3 Skadestånd vid dödsfall ... 256
4.3.2.4 Verkan av den skadelidandes död ... 258
4.3.2.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. ... 259
4.3.2.6 Omprövning av skadestånd m.m. ... 260
4.3.2.7 Jämkning på grund av medvållande ... 261
4.3.2.8 Skadeståndets bestämmande ... 261
4.3.3 Frankrike ... 262
4.3.3.1 Allmänt ... 262
4.3.3.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada ... 263
4.3.3.3 Skadestånd vid dödsfall ... 268
4.3.3.4 Verkan av den skadelidandes död ... 270
4.3.3.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. ... 270
4.3.3.6 Omprövning av skadestånd ... 270
4.3.3.7 Jämkning på grund av medvållande ... 271
4.3.3.8 Skadeståndets bestämmande ... 271
4.3.4 Italien ... 271
4.3.4.1 Allmänt ... 271
4.3.4.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada ... 272
4.3.4.3 Skadestånd vid dödsfall ... 276
4.3.4.4 Verkan av den skadelidandes död ... 277
4.3.4.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. ... 277
4.3.4.6 Omprövning av skadestånd ... 277
4.3.4.7 Jämkning på grund av medvållande ... 278
4.3.4.8 Skadeståndets bestämmande ... 278
4.3.5 Nederländerna ... 278
4.3.5.1 Allmänt ... 278
4.3.5.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada ... 278
4.3.5.3 Skadestånd vid dödsfall ... 282
4.3.5.4 Verkan av den skadelidandes död ... 283
4.3.5.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. ... 283
4.3.5.6 Omprövning av skadestånd ... 283
4.3.5.7 Jämkning på grund av medvållande ... 284
4.3.5.8 Skadeståndets bestämmande ... 284
4.3.6 Schweiz ... 285
4.3.6.1 Allmänt ... 285
4.3.6.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada ... 285
4.3.6.3 Skadestånd vid dödsfall ... 291
4.3.6.4 Verkan av den skadelidandes död ... 294
4.3.6.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. ... 294
4.3.6.6 Omprövning av skadestånd ... 295
4.3.6.7 Jämkning på grund av medvållande ... 295
4.3.6.8 Skadeståndets bestämmande ... 296

4.3.7 Tyskland ... 296
4.3.7.1 Allmänt ... 296
4.3.7.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada ... 297
4.3.7.3 Skadestånd vid dödsfall ... 302
4.3.7.4 Verkan av den skadelidandes död ... 304
4.3.7.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. ... 305
4.3.7.6 Omprövning av skadestånd ... 305
4.3.7.7 Jämkning på grund av medvållande ... 306
4.3.7.8 Skadeståndets bestämmande ... 306
4.4 USA ... 307
4.4.1 Allmänt ... 307
4.4.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada ... 308
4.4.2.1 Kostnader ... 308
4.4.2.2 Inkomstförlust ... 309
4.4.2.3 Ideell skada ... 309
4.4.2.4 Ersättningsnivån vid ideell skada ... 310
4.4.2.5 "Punitive damages" ... 311
4.4.3 Skadestånd vid dödsfall ... 312
4.4.4 Verkan av den skadelidandes död ... 313
4.4.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. ... 313
4.4.6 Omprövning av skadestånd ... 314
4.4.7 Jämkning på grund av medvållande ... 314
4.4.8 Skadeståndets bestämmande ... 314

5 Överväganden ... 317
5.1 Allmänna utgångspunkter ... 317
5.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada ... 327
5.2.1 Kostnader ... 327
5.2.1.1 Allmänt ... 327
5.2.1.2 Sjukvårdskostnader m.m. ... 327
5.2.1.3 Andra utgifter ... 329
5.2.1.4 Anhörigas kostnader ... 330
5.2.2 Inkomstförlust ... 332
5.2.2.1 Allmänt ... 332
5.2.2.2 Barns och ungdomars framtida inkomstförlust ... 334
5.2.2.3 Framtida vård och tillsyn ... 336
5.2.2.4 Hushållsarbete i hemmet ... 337
5.2.3 Sveda och värk ... 338
5.2.4 Lyte och men ... 345
5.2.4.1 Allmänt ... 345
5.2.4.2 Medicinska invaliditetstabeller ... 346
5.2.4.3 Ersättningstabeller ... 350

5.2.5 Särskilda olägenheter ... 355
5.2.6 Skadestånd för ideell skada till skadelidande som är medvetslösa eller har sänkt medvetandegrad ... 359
5.2.7 Ersättningsnivån vid ideell skada ... 362
5.3 Skadestånd vid dödsfall ... 369
5.3.1 Begravningskostnader och andra kostnader ... 369
5.3.2 Förlust av underhåll ... 370
5.4 Verkan av den skadelidandes död ... 371
5.5 Skadestånd för psykisk chock e.d. ... 377
5.5.1 Personskada ... 377
5.5.1.1 Allmänt ... 377
5.5.1.2 Tredjemansskada ... 380
5.5.1.3 Oväntade och atypiska skadeverkningar ... 381
5.5.1.4 Avlägsna skadeverkningar ... 382
5.5.1.5 Skyddat intresse m.m. ... 383
5.5.1.6 Den skadegörande handlingens beskaffenhet ... 384
5.5.1.7 Andra begränsningar ... 386
5.5.1.8 Rättspolitisk bedömning ... 387
5.5.1.9 Närstående ... 391
5.5.2 Kränkning ... 392
5.5.3 Sorg och saknad ... 394
5.6 Omprövning av skadestånd ... 395
5.6.1 Inkomstförlust och förlust av underhåll ... 395
5.6.2 Kostnader och ideell skada ... 396
5.6.3 Ändrade förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida ... 400
5.7 Jämkning på grund av medvållande ... 403
5.7.1 Förutsättningar för jämkning ... 403
5.7.2 Identifikation ... 406
5.7.3 Jämkningsprinciper ... 408
5.8 Skadeståndets bestämmande ... 410
5.8.1 Rättsbildning genom lagstiftning eller praxis? ... 410
5.8.2 Rättsbildning genom domstolar eller nämnder? ... 413
5.8.2.1 Allmänt ... 413
5.8.2.2 Skadeprövningsnämndernas konfliktlösande verksamhet ... 418
5.8.2.3 Skadeprövningsnämndernas rättsskapande verksamhet ... 420
5.8.3 Skadeprövningsnämndernas organisation och verksamhetsformer ... 425
5.9 Kostnadskonsekvenser ... 432

5.10 Jämställdhetspolitiska konsekvenser ... 435
5.11 Ikraftträdande m.m. ... 436

6 Författningskommentar ... 437
6.1 Förslaget till lag om ändring i skadeståndslagen (1972:207) ... 437
6.2 Förslaget till lag om ändring i trafikskadelagen (1975:1410) ... 448
6.3 Förslaget till lag om ändring i brottsskadelagen (1978:413) ... 449

Reservation ... 451
Särskilda yttranden ... 453

Bilagor

1 Invaliditetstabeller ... 459
1.1 1981 års tabellverk ... 461
1.2 Förslag till ny invaliditetstabell ... 478
1.3 Medicinsk ordlista ... 497

2 Ersättningstabeller ... 501
2.1 Ersättning för sveda och värk ... 503
2.2 Ersättning för lyte och men ... 505
2.2.1 Ortopediska skador ... 509
2.2.2 Amputation ... 511
2.2.3 Skallskador ... 513
2.2.4 Ögonskador ... 515
2.3 Ersättning för utseendemässiga skadeföljder ... 516

3 Kapitaliseringstabell ... 519

4 Ersättning för ideell skada i några europeiska länder ... 523
4.1 Synförlust på ett öga, amputation av underben, amputation av underarm och total hörselförlust ... 526

4.2 Svår hjärnskada, paraplegi, tetraplegi och total synförlust 527
4.3 Valutakurser 528

5 PM om psykiska skadeföljder 529

Förkortningar 539
Litteraturförteckning 541
Rättsfallsförteckning 551

Sammanfattning

Utredningsuppdraget

Vår uppgift har huvudsakligen varit att överväga olika frågor som rör ideell skada, dvs. skada av icke-ekonomiskt slag. I vårt förra betänkande (SOU 1992:84) behandlade vi den form av ideell skada som utgörs av kränkning genom brott mot den personliga integriteten (se 1 kap. 3 § skadeståndslagen). I föreliggande slutbetänkande redovisas våra överväganden beträffande ideell skada i samband med personskada. Det gäller sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men och olägenheter i övrigt (se 5 kap. 1 § skadeståndslagen).

För bara några år sedan var skadeståndets främsta uppgift på personskadeområdet att täcka ideell skada. Utvecklingen på senare tid med en fortlöpande minskning av förmåner från socialförsäkringen har emellertid medfört att skadestånd fått ökad betydelse även som ersättning för ekonomiska skadeföljder till följd av en personskada. I detta betänkande behandlas vissa frågor som rör sådana skadeföljder i den mån de har särskilt nämnts i våra direktiv eller tilldragit sig uppmärksamhet i andra sammanhang.

Allmänna utgångspunkter

En utgångspunkt för oss har varit att den skadelidande genom skadestånd skall ha full ersättning för sin skada. I fråga om skadestånd för ekonomiska skadeföljder är vår grundinställning att skadan inte skall bestämmas med ledning av schabloner utan att den verkliga förlusten skall ersättas även om den kan vara svår att uppskatta.

När det däremot gäller skadeföljder av ideell natur finns ingen absolut sanning; det är i grunden en rättspolitisk fråga om en viss ideell skada skall uppskattas till 10 000, 100 000 eller 1 000 000 kr. Det är emellertid viktigt att skadeståndsbeloppen i dessa fall bestäms efter så fasta kriterier som möjligt, så att man inte hamnar i rena godtycket. Sådana kriterier kan vara den tid som

skadan ger sig till känna, smärtans intensitet och den nedsättning av kroppsfunktionerna som skadan medför. Vi ställer oss därför bakom nuvarande ordning som innebär att standardiserade normer av detta slag används för att värdera ideella skadeföljder vid personskada.

En utgångspunkt har vidare varit att man bör sträva efter att så långt möjligt uppnå nordisk rättslikhet på skadeståndsområdet. Hänsyn bör också tas till utvecklingen i länder utanför Norden. En viss försiktighet bör dock iakttas till sådana kraftiga höjningar av ersättningsnivån vid ideell skada som skett i vissa av dessa länder på senare tid. Vad man framför allt bör inrikta sig på är att höja ersättningsnivån vid de allvarligaste skadorna.

Skadestånd till den som tillfogats personskada

Skadestånd till den som tillfogats personskada omfattar enligt 5 kap. 1 § första stycket skadeståndslagen ersättning för kostnader, inkomstförlust och ideell skada.

Kostnader

En fråga som rör skadeståndsposten kostnader är om anhörigas kostnader för besök och annan stimulans till den skadade kan ersättas i något större utsträckning än för närvarande. Enligt vår mening bör man vara generös när det gäller ersättning för sådana kostnader, liksom kostnader för anhörigas insatser för omvårdnaden av den skadade. För att markera att en utvidgning av de nuvarande ersättningsmöjligheterna i detta avseende är önskvärd föreslår vi att bestämmelsen i 5 kap. 1 § första stycket 1 skadeståndslagen om skadestånd för kostnader ändras så, att den skadelidandes rätt till skadestånd avser i skälig omfattning också kostnader för dem som står honom särskilt nära.

I övrigt inrymmer skadeståndsposten kostnader olika problem som enligt vår mening bör utredas i särskild ordning. Det gäller bl.a. frågan i vad mån kostnader för vård utöver den som samhället erbjuder skall kunna ersättas skadeståndsvägen.

Inkomstförlust

Av de utgångspunkter som vi har haft för vårt arbete följer att skadestånd för framtida inkomstförlust bör liksom hittills motsvara den verkliga förlust som kan antas uppkomma och inte uppskattas efter t.ex. en sådan schablon som den skadelidandes medicinska invaliditetsgrad.

Det sagda gäller i princip även skadestånd för framtida inkomstförlust till barn och ungdomar, trots att svårigheterna att bestämma denna förlust kan vara särskilt stora i sådana fall. Framför allt blir bedömningen vansklig i de fall då barn och ungdomar skadas så allvarligt att de aldrig kan komma ut i förvärvslivet eller i vart fall kan göra det bara med mycket begränsad förvärvsförmåga. Skulle utredningen i skadeärendet om den skadelidandes anlag och förutsättningar i övrigt för en viss förvärvsverksamhet inte ge någon som helst ledning för bedömningen, kan det vara befogat att använda sig av schabloner. En sådan kan enligt vår mening vara den genomsnittsinkomst för heltidsarbete som gäller i vårt land. Däremot bör sådana omständigheter som kan hänföras till den skadelidandes s.k. sociala närmiljö i princip inte påverka bedömningen.

Skadelidande som har skadats så allvarligt att de måste vårdas resten av livet bör ha rätt till skadestånd inte bara för vårdkostnaderna utan också för den beräknade inkomstförlusten till följd av skadan. Det överensstämmer med vad som uttalats vid tillkomsten av 1975 års ändring av personskadereglerna i 5 kap. skadeståndslagen och med försäkringspraxis på senare tid.

Skadelidande som före skadan arbetade i hemmet men på grund av skadan inte längre kan gör det bör tillerkännas skadestånd för förlust av inkomst, värderad efter vad det kostar att anlita hjälp av utomstående.

Sveda och värk

De normer som tillämpas för närvarande för att bestämma ersättning för sveda och värk utgår från sådana objektivt konstaterbara kriterier som vårdtidens längd, vårdform och skadans art. Dessa faktorer bör också enligt vår mening användas som mätare av skadans omfattning.

Bl.a. av historiska skäl är de nuvarande normerna mera inriktade på fysisk än på psykisk skada. För att man skall kunna göra en nyanserad bedömning också av psykiska skador bör normerna enligt vår mening revideras något. Sålunda bör de kompletteras så att de – på samma sätt som beträffande fysiska skador – ger anvisning om vad som är att anse som svår psykisk skada, liksom

vilka olika former av psykiatrisk behandling som skall leda till höjd grundersättning. Likaså bör komma till klart uttryck att svårt psykiskt lidande är att jämställa med svår smärta.

Normerna bör vidare – inte bara av hänsyn till de psykiska skadorna utan i viss mån även med tanke på de fysiska skadorna – ändras så att ersättningsbeloppen till svårt skadade inte sjunker lika snabbt som i dag.

Lyte och men

Skadestånd för stadigvarande men tar sikte på bestående skadeföljder i form av fysiska och psykiska besvär. Dessa besvär låter sig enligt vår mening ganska väl mätas genom en invaliditetsgradering grundad på begreppet invaliditet i betydelsen fysisk och psykisk funktionsnedsättning. Besvären kan antas drabba de skadelidande i stort sett lika oberoende av deras sociala situation och livsbetingelser i övrigt. Skadestånd för stadigvarande men bör därför även i fortsättningen bestämmas huvudsakligen med hänsyn till den skadelidandes medicinska invaliditet och ålder vid tidpunkten för invaliditetens inträde.

Den medicinska bedömningen görs i dag med ledning av invaliditetstabeller som har tillkommit i slutet av 1800-talet och därefter inte genomgått någon genomgripande förändring, även om de har justerats vid flera tillfällen. Ett förslag till nya invaliditetstabeller som utarbetats inom försäkringsbranschen med hjälp av medicinsk expertis och som på flera väsentliga punkter skiljer sig från de nuvarande lades fram år 1991. Enligt vår mening uppfyller detta förslag bättre de krav som kan ställas på sådana tabeller som underlag för den medicinska bedömningen. Bl.a. har förslaget en mera logisk och ändamålsenlig uppbyggnad, innefattar betydligt fler skador än de nuvarande tabellerna och anvisar – efter utländsk förebild – en princip för bedömningen av sammansatta invaliditeter. Vi anser därför att den medicinska bedömningen i fortsättningen bör göras med utgångspunkt i de föreslagna tabellerna. Det innebär bl.a. att dagens ordning med särskild ersättning för s.k. maximal- och nivåfall överges och att utgångspunkten i stället blir att samtliga skadetyper ersätts strikt efter invaliditetsgrad. Samtidigt undviker man med detta förslag att olika skadetyper – såsom för närvarande – ersätts efter skilda ersättningstabeller.

En övergång till de föreslagna invaliditetstabellerna fordrar särskilda överväganden när det gäller total synförlust. Denna skadetyp har under lång tid intagit en särställning i svensk skadeståndsrätt och i ersättningshänseende

jämställts med de allra svåraste skadorna, såsom tetraplegi (dvs. förlamning av såväl armar som ben). Sålunda ersätts total synförlust i dag som ett stort maximalfall, vilket motsvarar 650 000 kr inberäknat ersättning för sveda och värk. I 1991 års förslag till ny invaliditetstabell är total synförlust åsatt en invaliditetsgrad om 68 procent – vilket motsvarar 100 procent enligt 1981 års tabellverk; någon omvärdering av skadetypen från medicinsk synpunkt är det således inte fråga om – medan exempelvis tetraplegi har åsatts en invaliditetsgrad av 99 procent. Om ersättningen beräknas strikt efter invaliditetsgrad, medför detta med nödvändighet att ersättningen för total synförlust i framtiden blir betydligt lägre än för tetraplegi. Mot detta finns enligt vår mening i och för sig inget att erinra. Däremot ställer vi oss tveksamma till att ersättningen för stadigvarande men skulle vid total synförlust sänkas även i absoluta tal. Vi förordar därför beträffande denna typ av skada en tillfällig särlösning, som innebär att ersättningen så att säga fryses på dagens nivå och förblir oförändrad till dess att den tabellariska ersättningen vid en invaliditet av 68 procent har nått upp till motsvarande belopp. Intill dess skulle ersättningen för total synförlust – efter avdrag för vad som kan anses belöpa på sveda och värk – uppgå till inte fullt 570 000 kr.

Särskilda olägenheter

Den nuvarande skadeståndsposten olägenheter i övrigt har gett upphov till tillämpningsproblem av olika slag, t.ex. hur gränsen skall dras till andra skadeståndsposter, hur ingående olägenheterna skall utredas i det särskilda fallet och med vilket belopp de skall ersättas.

I den praktiska skaderegleringen lämnas skadestånd för olägenheter i övrigt ofta med samma belopp till skadelidande med samma invaliditetsgrad upp t.o.m. 15 procent; vid nämnda invaliditetsgrad uppgår ersättningen till en 25-årig person i de flesta fall till ca 90 000 kr. Dessa "standardbelopp" bör enligt vår mening i fortsättningen ingå i ersättningen för lyte och men, som alltså höjs med motsvarande belopp.

Om det av utredningen i skadeärendet framgår att den skadelidande på grund av särskilda förhållanden måste anses ha tillfogats olägenheter som klart överstiger vad som kompenseras genom den tabellariskt bestämda ersättningen för lyte och men, bör ersättning emellertid ges under en ny skadeståndspost, "särskilda olägenheter". Ersättning för särskilda olägenheter bör även, efter en individuell bedömning, ges till skadelidande med en invaliditetsgrad över 15 procent när det gäller framför allt sådana olägenheter i arbetet som består

i allmänna besvär och ökad anspänning för att uppnå ett visst arbetsresultat. Också förlust av fritid bör kunna ersättas som särskilda olägenheter, om denna förlust innebär ett avsevärt ingrepp i den skadelidandes livsföring.

Under skadeståndsposten särskilda olägenheter bör däremot inte ersättas förhöjda levnadskostnader eller smärre inkomstförluster. Sådana ekonomiska förluster, som för närvarande i stor utsträckning ersätts som olägenheter i övrigt, bör i fortsättningen ersättas under de poster där de hör hemma, alltså som kostnader respektive inkomstförlust.

Den nuvarande skadeståndsposten olägenheter i övrigt bör alltså upphöra. Detta är ett steg i riktning mot nordisk rättslikhet beträffande skadestånd för ideell skada och medför att jämförelser mellan ersättningsnivån i Sverige och övriga länder i fortsättningen underlättas.

Skadestånd för ideell skada till skadelidande som är medvetslösa eller har sänkt medvetandegrad

Skadestånd för ideell skada bör enligt vår mening bestämmas utan hänsyn till om den skadelidande är varaktigt medvetslös eller har sänkt medvetandegrad. I de undantagsfall där det finns anledning att anta att den skadelidande till följd av skadan har fått sin livslängd avsevärt förkortad bör skadeståndet dock kunna fastställas att utgå som livränta, såsom för närvarande görs i försäkringspraxis.

Ersättningsnivån vid ideell skada

En av våra huvuduppgifter har varit att överväga om den nuvarande ersättningsnivån vid ideell skada bör höjas. Det har inte sällan hävdats att skadeståndsnivån i Sverige för ideell skada vid en internationell jämförelse ligger på en påfallande låg nivå. Att jämföra skadeståndsnivån i olika länder möter emellertid av olika skäl betydande svårigheter. Sålunda fordras för att man skall få en någorlunda rättvisande bild att man beaktar också den ersättning som lämnas för ekonomisk skada. Även en rad andra faktorer har betydelse vid en sådan jämförelse. En så omfattande undersökning av ersättningen i olika länder har emellertid inte varit möjlig att genomföra inom ramen för vårt uppdrag. Vi har i stället fått begränsa jämförelsen till enbart ideell skada.

Bl.a. med hänsyn till resultatet av den jämförande undersökning som vi har företagit föreslår vi att skadeståndsnivån för ideell skada höjs betydligt när det gäller de allvarligaste skadorna. En viss höjning bör göras också i fråga om

skador som inte är fullt så allvarliga. Däremot bör ersättningsnivån vid skador av mera lindrig natur vara i princip oförändrad.

Den höjning som är önskvärd bör göras huvudsakligen på ersättningsposten lyte och men. Denna ersättningspost bör för de allvarligaste skadorna höjas med 50 procent, vilket tillsammans med skadeståndens för sveda och värk samt särskilda olägenheter medför en maximal ersättning på över 1 milj. kr. För att dämpa kostnadseffekterna av en sådan höjning synes det lämpligt att den slår igenom etappvis. Sålunda är det enligt vår mening tillräckligt att höjningen är fullt genomförd inom tre år från det att statsmakterna har tagit ställning till våra förslag.

Skadestånd vid dödsfall

Har personskada lett till döden, utgår enligt 5 kap. 2 § skadeståndslagen ersättning för begravningskostnad och, i skälig omfattning, andra kostnader till följd av dödsfallet. Dessutom ersätts förlust av underhåll.

När det gäller anhörigas kostnader till följd av ett dödsfall har svensk rättspraxis utvecklats i en för de skadelidande liberal riktning. Vi räknar med att denna utveckling kommer att fortsätta utan att någon lagändring är påkallad.

Skadestånd för förlust av underhåll uppskattas i den utomrättsliga skaderegleringen utifrån vissa schabloner rörande de efterlevandes behov av underhåll. Vi har ingen erinran mot detta förfarande, under förutsättning att den som styrker ett större underhållsbehov får högre skadestånd än som följer av schablonen. I praktiken tillämpas schablonerna också på detta sätt.

Verkan av den skadelidandes död

Enligt allmänna grundsatser som har gällt i vårt land sedan länge faller rätten till skadestånd för ideell skada bort, om den som skadats dör innan skadeståndet har fastställts genom dom eller avtal.

Dessa grundsatser, som inte gäller i något annat land vars skadeståndssystem vi har studerat, kan enligt vår mening leda till märkliga resultat. De innebär nämligen att en skyldighet att betala skadestånd för ideell skada som inträtt medan den skadelidande var i livet kan – liksom sanktionen för denna

skyldighet i form av dröjsmålsränta – falla bort om skyldigheten inte infrias innan den skadelidande hinner avlider.

Vi föreslår därför att de principer som gäller för närvarande ändras så att rätten till skadestånd för ideell skada som regleras i skadeståndslagen går över på den skadelidandes arvingar om krav på sådant skadestånd har framställts innan den skadelidande avled. En särskild bestämmelse av detta innehåll bör tas in i 6 kap. skadeståndslagen.

Skadestånd för psykisk chock e.d.

Den som har tillfogats personskada i form av chock eller andra psykiska besvär genom underrättelsen om att en nära anhörig dödats genom en skadeståndsgrundande handling har i tidigare praxis vägrats skadestånd. Denna praxis ändrades av Högsta domstolen år 1993, då närstående till den som blivit uppsåtligen dödad tillerkändes skadestånd för psykiska besvär med anledning av dödsfallet.

Enligt vår mening bör rätten till skadestånd för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig har dödats genom en skadeståndsgrundande handling inte begränsas till fall då dödandet har skett uppsåtligen. Skadestånd bör kunna utgå även när dödsfallet har vållats genom vårdslöshet eller när skadeståndsansvaret vilar på strikt grund. Endast den som genom släktskap, samboende eller liknande stod den avlidne särskilt nära bör dock vara berättigad till skadestånd för sin personskada. En bestämmelse av detta innehåll bör tas in i 5 kap. 2 § skadeståndslagen.

Bestämmelsen reglerar inte det fallet att någon har åsamkats psykiska besvär till följd av att en nära anhörig har skadats allvarligt genom en skadeståndsgrundande handling. Bestämmelsen får dock inte läsas så att den utesluter en rätt till skadestånd i fall som liknar dem som har lagreglerats. Frågan i vad mån skadestånd skall kunna utgå i sådana fall får avgöras i rättstillämpningen.

Enligt vår mening finns det inte anledning att – vid sidan av den rätt till skadestånd för personskada i form av psykiska besvär som vårt förslag innebär – införa en rätt till skadestånd för kränkning eller sorg och saknad med anledning av att någon har dödats genom en skadeståndsgrundande handling.

Omprövning av skadestånd

Skadestånd för personskada fastställs ofta vid en tidpunkt när det ännu inte står klart hur skadeläget i dess helhet kommer att gestalta sig. Bedömningen av framtida skadeföljder får därför i stor utsträckning grunda sig på antaganden av olika slag. Om det senare visar sig att dessa antaganden inte håller streck, finns enligt 5 kap. 5 § skadeståndslagen möjlighet att ompröva skadeståndet på grund av ändrade förhållanden när det gäller inkomstförlust och förlust av underhåll.

I fråga om skadestånd för kostnader och ideell skada saknas däremot en sådan omprövningsmöjlighet. Detta har visat sig vara en brist inte minst i den praktiska skaderegleringen. Vi förordar därför att det införs en möjlighet till omprövning även av skadestånd för kostnader och ideell skada. I likhet med vad som gäller i fråga om inkomstförlust och förlust av underhåll bör en förutsättning för omprövning dock vara att de förhållanden som legat till grund för ersättningens bestämmande har ändrats väsentligt.

Omprövning enligt 5 kap. 5 § skadeståndslagen av skadestånd för personskada bör som för närvarande kunna ske bara vid ändrade förhållanden på den skadelidandes sida.

Jämkning på grund av medvållande

Skadestånd med anledning av personskada bör liksom för närvarande kunna jämkas på grund av medvållande endast om den skadelidande själv uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet har medverkat till skadan.

I de undantagsfall när jämkning kommer i fråga bör skadestånd för kostnader och inkomstförlust enligt vår mening inte jämkas, om denna ersättning är av väsentlig betydelse för den skadelidandes framtida vård eller försörjning. Sådan ersättning bör alltså alltid utgå oavkortad. Den jämkning som i och för sig kan vara motiverad med hänsyn till graden av vållande på ömse sidor och andra omständigheter bör i dessa fall göras uteslutande på den ersättning för ideell skada som den skadelidande kan ha rätt till; denna ersättning fyller inte samma väsentliga behov för den skadelidandes vård eller försörjning.

Vårt förslag innebär att bestämmelsen i 6 kap. 1 § tredje stycket skadeståndslagen ändras så att det – på samma sätt som av den allmänna jämknings-

regeln i 6 kap. 2 § skadeståndslagen – uttryckligen framgår att den skadelidandes behov av skadeståndet skall beaktas vid bedömningen av vad som kan anses utgöra en skälig jämkning.

Skadeståndets bestämmande

De standardiserade normer som bör användas för att bestämma ersättning för sveda och värk samt lyte och men bör enligt vår mening inte styras av detaljerade lagregler utan som hittills utbildas i den praktiska tillämpningen.

En överväldigande majoritet av anspråk på skadestånd för personskada behandlas för närvarande av olika rådgivande nämnder som är verksamma på försäkringsområdet, framför allt Trafikskadenämnden och Ansvarsförsäkringens personskadenämnd. Genom detta nämndförfarande erbjuds parterna i skadeärendet möjlighet att på ett förhållandevis enkelt sätt få ledning för bedömningen av deras fall. Mot detta system för att lösa eller förebygga konflikter om personskadeersättning kan enligt vår mening någon befogad kritik inte riktas.

Nämndernas konfliktlösande verksamhet innebär att deras ställningstaganden i olika frågor om personskadeersättning, i avsaknad av vägledande domstolsavgöranden, har kommit att styra rättsutvecklingen på detta område. På grund av de kostnadsrisker som är förenade med en rättegång drar sig de skadelidande för att anlita domstolarna även i sådana fall där ersättningsfrågan är av principiell betydelse och det därför skulle vara önskvärt att den i sista hand prövades av Högsta domstolen. För att stimulera de skadelidande att i sådana fall föra saken vidare till domstol bör nämnderna – när rättsfrågorna är ägnade för prejudikatbildning – avsluta sina yttranden till försäkringsbolagen med en rekommendation till dem att oavsett utgången i en domstolsrättegång stå för såväl sina egna som den skadelidandes rättegångskostnader.

Nämndernas organisation och verksamhet bör enligt vår mening utvärderas i särskild ordning. Vi pekar på en del frågor om förfarandet vid nämnderna och deras sammansättning som det kan finnas anledning att överväga vid en sådan översyn av nämndverksamheten.

Vi förordar vidare att de tabeller och andra schabloner som används i den utomrättsliga skaderegleringen för att bestämma ersättning för ideell skada fastställs i samverkan mellan alla berörda skadeprövningsnämnder efter det att synpunkter inhämtats från olika intressenter.

Kostnadskonsekvenser

Våra förslag innebär att de skadelidandes möjligheter att få skadestånd för personskada förbättras i en del avseenden. Eftersom sådant skadestånd i praktiken i de flesta fall utges från en ansvarsförsäkring eller från motsvarande försäkring för skador i trafiken och i arbetslivet, dvs. trafikförsäkringen respektive Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada, kan våra förslag få kostnadskonsekvenser för dessa försäkringar. Det gäller särskilt förslaget om en höjning av ersättningsnivån vid ideell skada och förslaget om en utvidgning av de nuvarande möjligheterna till ersättning för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig har dödats genom en skadeståndsgrundande handling.

En höjning av den nuvarande ersättningsnivån vid skadeståndsposten lyte och men med 50 procent i de allvarligaste fallen och en viss höjning av ersättningen i fråga om skador som inte är fullt så allvarliga skulle enligt våra beräkningar, om höjningen genomfördes på en gång, medföra ökade kostnader för trafikförsäkringen med 2 procent och för Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada med i stort sett samma procenttal. För att dämpa dessa effekter kan det vara lämpligt att höjningen genomförs etappvis, t.ex. under tre år från det att statsmakterna har tagit ställning till våra förslag. Kostnadsökningen för dessa försäkringar kan då begränsas till ca 0,7 procent för vart och ett av dessa år. För den reguljära ansvarsförsäkringen – som i regel ingår i olika slags paketförsäkringar, t.ex. i hem- och villahemförsäkringen – blir kostnaderna i det närmaste försumbara.

Vårt förslag om rätt till skadestånd för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig har dödats även genom en annan skadeståndsgrundande handling än uppsåtligt brott skulle enligt våra beräkningar medföra en kostnadsökning för trafikförsäkringen på 1-1,5 procent. För övriga försäkringar torde förslaget få endast marginella kostnadseffekter.

Våra övriga förslag kan vart och ett för sig inte ha någon nämnvärd betydelse från kostnadssynpunkt. Och inte ens sammantagna torde de medföra någon större kostnadsökning – mindre än en tiondels procent – för de försäkringar som det nu är fråga om.

Våra förslag kan även få vissa kostnadseffekter för Brottsoffermyndighetens, och därmed statens, del. Denna kostnadsökning torde dock bli mycket begränsad.

Jämställdhetspolitiska konsekvenser

En grundläggande princip inom skadeståndsrätten är att den som har tillfogats en skada skall försättas i samma ekonomiska läge som om skadan inte hade inträffat. Förekommande löneskillnader mellan könen kommer därmed till uttryck också i skadeståndsbeloppen. De skadeståndsrättsliga reglerna är inte ägnade att användas som instrument för att utjämna sådana skillnader.

Ikraftträdande

Våra förslag kan träda i kraft tidigast den 1 januari 1997.

Enligt allmänna principer bör de nya skadeståndsregler som vi föreslår tillämpas endast på skadefall som inträffar efter ikraftträdandet.

Summary

The task of the Commission

The primary task of the Commission has been to consider various issues relating to non-financial damage. Our previous report (SOU 1992:84) was concerned with the type of non-financial damage represented by violation of personal integrity in conjunction with crime (see Chapter 1, Section 3 of the Tort Liability Act). In the following final report, we provide an account of our consideration of non-financial losses suffered in conjunction with personal injury. The types of damage considered include pain and suffering, disfigurement or other permanent disadvantage, and other inconveniences (see Chapter 1, Section 1 of the Tort Liability Act).

Just a few short years ago, the primary purpose of damages within the sphere of personal injury was to provide compensation for non-financial losses. However, recent trends, including the continual reduction of social welfare insurance benefits, have rendered damages a much more important source of compensation for economic losses resulting from personal injury. This report is concerned with a number of issues relating to such losses that have been expressly mentioned in our terms of reference or attracted attention in other contexts.

General principles

A guiding principle for our work has been that an injured party should receive, through damages, full compensation for his or her losses. As regards damages for economic losses, it is our basic understanding that the amount of damages should not be based on some standardized scheme, but, rather, that the actual loss incurred should be compensated, even if it may be difficult to assess that loss.

As regards non-financial losses, however, there is no absolute truth; whether a particular non-financial loss should be assessed at 10,000, 100,000 or 1,000,000 kronor is essentially a legal policy question. On the other hand, it is important to determine damages in such cases on the basis of criteria that are as consistent as possible to prevent decisions becoming entirely arbitrary. Such criteria might include the length of time during which the effects of the damage are felt, the intensity of the pain and the degree of physical dysfunction caused by the loss. We therefore feel that the current system, which entails the application of standardized criteria of this type to assess non-financial losses incurred as a result of a personal injury, is acceptable.

Another of the principles that has guided us has been the desirability of establishing uniform legal policy in the Nordic countries as regards damages. Trends in non-Nordic countries must also be taken into consideration. We must adopt a careful, critical approach to the recent dramatic rises in compensation levels applied in cases of non-financial loss in certain of these countries, however. The most important goal must be to raise compensation levels for the most profound losses.

Damages payable to persons who have suffered a personal injury

Pursuant to Chapter 5, Section 1, [1] of the Tort Liability Act, the damages payable to persons who have suffered a personal injury include compensation for costs, loss of income and non-financial losses.

Costs

One issue relating to costs is whether relatives' costs for visits and other supportive stimulation of the injured party may be compensated more generously than they are currently. It is the Commission's view that more generous compensation should be provided for such costs and for the costs of other care provided to the injured party by relatives. To emphasize the desirability of expanding compensation options in this manner, we propose that Chapter 5, Section 1, [1, 1] of the Tort Liability Act, concerning damages for costs, be amended such that the injured party's right to damages would

extend to encompass reasonable costs incurred by those especially close to the injured party.

There are a number of other problems associated with the component of damages that is based on costs which, in our view, should also be considered in an orderly fashion. Among these problems is the issue of the extent to which compensatory damages should be available to cover the costs of care over and above that payable out of public funds.

Loss of income

On the basis of the principles that have guided our work, it can be concluded that damages awarded for loss of future income should, as they have to date, correspond to the actual losses that can be expected and not, for example, be based on some standardized norm such as the injured party's degree of medical disability.

That having been said, damages for future loss of income are, in principle, also applicable in cases involving children and young people, in spite of the great difficulties that are sometimes involved in assessing these losses. Such assessments are particularly difficult in cases in which a child or young person is so seriously injured that he or she will never be capable of gainful employment or will be employable only in a very limited capacity. If the inquiry into the injured party's talents and other qualifications for a particular form of gainful employment that is carried out in conjunction with the damages case fails to yield the necessary basis for an assessment, it may be appropriate to use a standardized scheme. One useful norm, in the view of the Commission, might be the average income of a person employed full-time in this country. Circumstances relating to the injured party's "social milieu", on the other hand, should not, in principle, enter into the assessment.

Injured parties who have sustained injuries so severe that they will require care for the rest of their lives should be entitled to damages not only for the costs of care but for the future income they are estimated to have lost as a result of the injury. This principle is in accordance with the preparatory materials produced in conjunction with the adoption of the 1975 amendment of the personal injury regulations in Chapter 5 of the Tort Liability Act, and with recent insurance practice.

Injured parties who worked in the home prior to the injury but, as a result of the injury, are no longer able to do so, should be awarded damages for loss of income based on the costs of retaining the services of a third party.

Pain and suffering

The norms currently employed in determining compensation for pain and suffering are based on objectively quantifiable criteria such as the length of the period of care, the type of care required and the nature of the injury. It is also the view of the Commission that these factors should be used as measures of the extent of injury.

For historical and other reasons, the current norms are concerned more with physical than psychological injury. To make possible a more accurate evaluation in cases involving psychological damage, the norms should be revised. They should be expanded to include – in the same manner as for physical injury – guidance in determining what can be regarded as profound psychological damage, and what forms of psychiatric treatment should constitute grounds for an increase of basic compensation. It should be clearly emphasized that profound psychological suffering is on equal footing with profound physical suffering.

In addition, changes should be made in the norms – not merely with respect to psychological injury but, in some respects, as regards physical injury – to ensure that the compensation amounts awarded to seriously injured parties do not drop as quickly as they do currently.

Disfigurement or other permanent disadvantage

Damages for permanent disadvantage are intended to compensate for permanent damage in the form of physical or psychological impairment. Such impairment is, in our view, reasonably quantifiable in terms of a degree of disability based on a concept of disability defined as a reduction of physical or psychological function. Such impairment can be expected to have a negative impact on injured parties that is essentially independent of their social circumstances or life situation. Damages for permanent disadvantage should therefore continue to be assessed primarily on the basis of the injured party's degree of medical disability and age at the time the disability was incurred.

Medical opinions are currently couched in terms of disability tables that date from the late nineteenth century and have not undergone major modification since, though they have been modified slightly on many occasions. In 1991, the insurance industry presented new proposed disability tables, developed in consultation with medical experts, that differ from the old ones in many significant respects. It is our position that the proposed tables would

serve as a better basis for the documentation of medical opinions than the current tables. Among other advantages, the proposed tables are structured more logically and in a manner more consistent with their function; they include more types of injury than the current tables; and they implement a principle – based on models employed abroad – for the evaluation of multiple injuries. It is therefore the opinion of the Commission that medical opinions should be expressed in terms of the proposed tables in the future. Among the effects of switching tables would be that the current system of separate compensation for "maximal cases" and "levelled cases" would be abandoned in favour of a new system in which compensation for all types of injury is strictly based on degree of disability. Moreover, if the proposal is adopted, the compensation awarded for different types of injury would not – as it is today – be based on separate compensation tables.

If the proposed disability tables are to be adopted, special consideration will have to be given to the question of total loss of vision. This type of injury has long been accorded a special status in Swedish damages law, and, for compensation purposes, is in the same class as the most serious injuries, such as tetraplegia (paralysis of arms as well as legs). Total loss of vision is thus currently treated as a major "maximal case" for compensatory purposes, corresponding to damages in the amount of 650,000 kronor compensation for pain and suffering included. In the disability table proposed in 1991, total loss of vision is assigned a degree of disability of 68 percent – which corresponds to 100 percent according to the 1981 tables; this type of injury has not, then, been re-evaluated from a medical standpoint – while tetraplegia, for example, has been assigned a degree of disability of 99 percent. If compensation is related directly to degree of invalidity, total loss of vision will necessarily be compensated at a significantly lower level than tetraplegia in the future. The Commission has no objection to this change in and of itself. However, we question whether the compensation for permanent disadvantage awarded in the event of total loss of vision should be reduced in absolute terms. We therefore advocate a temporary exception in the case of this type of injury, entailing that compensation be frozen at the current level and remain unchanged until the compensation payable according to the tables for 68 percent disability has reached a corresponding amount. Until then, the compensation awarded in cases of total loss of vision – after deduction of monies that can be regarded as compensation for pain and suffering – would be just under 570,000 kronor.

Special inconveniences

A number of problems of practical application have arisen in conjunction with the current category of "other inconveniences". For example, questions have arisen regarding the exact distinction between this category and the others, the degree of detail in which inquiries into inconveniences must be carried out in individual cases and the amount of compensation that should be awarded for inconveniences.

In practical claims settlement, damages for other inconveniences are often awarded in the same amount as would be awarded to an injured party with the same degree of disability, up to and including 15 percent. Damages in the amount of approximately 90,000 kronor would generally be awarded to a person of twenty-five with this latter degree of disability. It is the position of the Commission that, in the future, these "standard amounts" should be included in the compensation awarded for disfigurement or other permanent disadvantage, which would thus be increased correspondingly.

If the inquiry into a damage case reveals that the injured party, as a result of special conditions, must be regarded as having sustained inconveniences clearly exceeding those which can be redressed with the compensation specified in the table for disfigurement or other permanent disadvantage, additional compensation should be provided under the rubric of a new category of damages, "special inconveniences". Compensation for special inconveniences should also be provided, following an individual inquiry, to injured parties with a degree of disability above 15 percent who have suffered inconveniences in their work, consisting especially in general difficulties and increased stress associated with achieving particular work results. It should also be possible to provide compensation for loss of leisure time under the heading of special inconveniences if the loss in question entails a significant impact on the injured party's lifestyle.

Compensation for increased living costs or minor losses of income should not, on the other hand, be provided under the rubric of special inconveniences. Compensation for such economic losses, which is now often provided under the category of other inconveniences, should be provided under the appropriate categories in the future – that is, costs and loss of income, respectively.

The current damages category of other inconveniences should, then, be eliminated. This would be a step towards uniform Nordic legal policy in the

area of damages for non-financial loss, and would facilitate comparison of compensation levels in Sweden and other countries in the future.

Damages for non-financial losses by injured parties who are unconscious or suffer from diminished mental acuity

Damages for non-financial losses should, in the Commission's view, be determined without regard to whether the injured party is permanently unconscious or suffers from reduced mental acuity. In exceptional cases, however, in which there is reason to believe that the injured party's life will be significantly shorter as a result of the injury, it should be possible to rule that damages shall be payable in the form of an annuity, as is currently done in the insurance business.

Compensation levels for non-financial damage

One of our primary tasks has been considering whether the current compensation levels for non-financial damage should be raised. It has not infrequently been asserted that the damages awarded for non-financial damage in Sweden are conspicuously low by international standards. For a variety of reasons, however, comparing the level of damages in different countries entails significant difficulties. In order to ensure a reasonably fair and accurate comparison, the levels of compensation provided for economic damage must also be considered. A number of other factors also have a bearing on such a comparison. It has not been possible to make such a detailed inquiry into compensation in other countries within the framework of our assigned task, however. Rather, we have been forced to limit our comparison to the field of non-financial damage.

Based on the results of this comparative inquiry, and on other grounds as well, we recommend that damages for non-financial losses be raised significantly in cases involving the most serious injuries. Levels should also be raised, though more moderately, for injuries that are not quite so serious. Compensation levels for more minor injuries should remain essentially unchanged, however.

The desired increases should be made primarily in compensation levels for disfigurement or other permanent disadvantage. Compensation for the most serious injuries should be increased by 50 percent, which, combined with damages for pain and suffering and special inconveniences, would make for

a maximum compensation of over one million kronor. In order to reduce the effects of such an increase on costs, it would appear to be appropriate to implement the change in stages. It is therefore the position of the Commission that it would be acceptable if the increase were fully implemented within three years following consideration of our proposal by the government and parliament.

Damages in cases involving death

If a personal injury results in death, compensation may be awarded, pursuant to Chapter 5, Section 2 of the Tort Liability Act, for funeral costs and, within reason, other costs incurred as a result of the death. Compensation is also awarded for loss of maintenance payments.

As regards costs incurred by relatives as a result of a death, Swedish legal praxis has shown a trend towards more liberal interpretation from the standpoint of injured parties. We expect this trend to continue without the need for legislative amendment.

In the out-of-court claims settlement system, damages for loss of maintenance are assessed on the basis of a standardized scheme relating damages to the survivors' need of maintenance. We have no objection to this procedure, provided that a survivor who can prove greater maintenance needs can be awarded greater damages than would follow from the standardized scheme. In fact, the scheme is, in practice, applied in this manner.

Effect of death of injured party

According to long-standing fundamental principles in our country, the right to damages for non-financial losses lapses if the injured party dies before damages can be established by judgment or agreement.

It is the position of the Commission that these principles, which are not applicable in any of the other countries whose damages systems we studied, sometimes give rise to rather strange consequences. They entail that an obligation to pay damages for non-financial losses incurred by an injured party while he was alive – as well as sanctions associated with such an obligation,

such as penalty interest – lapse if the obligation is not met prior to the death of the injured party.

The Commission therefore proposes that the principles currently in effect be amended so that the right to damages for non-financial losses pursuant to the terms of the Tort Liability Act is transferred to the injured party's heirs if a request for such damages has been submitted prior to the death of the injured party. A special provision to this effect should be added to Chapter 6 of the Tort Liability Act.

Damages for psychological trauma and the like

Persons who have suffered personal injury in the form of trauma or other psychological distress as a result of being informed that a close relative has been killed through an act constituting grounds for damages have, according to previous praxis, been denied damages. This praxis was modified by a decision of the Supreme Court in 1993, when the close relatives of a person who had been intentionally killed were awarded damages for psychological distress resulting from the death.

It is the view of this Commission that the right to damages for psychological distress resulting from the death of a close relative through an act constituting grounds for damages should not be limited to cases in which the death was wilfully caused. It should also be possible to award damages in cases in which the death was caused by negligence, or when responsibility for damages is a question of strict liability. Only persons closely related to the deceased by blood, cohabitation or the like should be entitled to damages for personal injury in such cases, however. A provision to this effect should be added to Chapter 5, Section 2 of the Tort Liability Act.

The provision would not be applicable to cases in which someone has suffered psychological distress as a result of a serious injury to a close relative resulting from an act constituting grounds for damages. However, the provision must not be interpreted as precluding a right to damages in cases similar to those that it regulates. The extent to which damages may be awarded in such cases can be decided in judicial application.

It is our view that there is not sufficient reason to establish – over and above the right to damages for personal injury in the form of psychological distress that is envisaged in our proposal – a right to damages for aggrieve-

ment or bereavement caused by someone being killed as a result of an act constituting grounds for damages.

Reconsideration of damages

In personal injury cases, damages are often determined at a point in time when it is still unclear what the overall effect of the damage will be. The appraisal of the future consequences of the damage is therefore necessarily largely based on assumptions of various kinds. If it is later shown that these assumptions have not been reasonably correct, the possibility exists, pursuant to Chapter 5, Section 5 of the Tort Liability Act, to reconsider the damages on grounds of changed conditions as regards loss of income and loss of maintenance support.

Damages for costs and non-financial damage, however, cannot be reconsidered. This has turned out to be a failing, not least in practical claims settlement. The Commission therefore recommends that the option of reconsidering damages for costs and non-financial damage be made available. As in questions of loss of income and loss of maintenance support, a prerequisite for reconsideration should be a significant change in the conditions constituting the basis for assessment of damages.

Reconsideration of damages for personal injuries, pursuant to Chapter 5, Section 5 of the Tort Liability Act, should, as is currently the case, be possible only in the event of changed conditions that affect the injured party.

Apportionment on grounds of contributory negligence

It should remain possible, as it is currently, on grounds of contributory negligence, to apportion the damages awarded as a result of a personal injury only if the injured party wilfully or as a result of gross negligence contributed to the injury.

In those exceptional cases in which apportionment of damages is appropriate, it is the opinion of the Commission that damages for costs and loss of income should not be apportioned if this compensation is critical to the future care or financial support of the injured party. Such compensation should always be provided in full. In such cases, the apportionment that may in itself

be appropriate, considering the degree of responsibility of each the parties and other circumstances, should be applicable only to the compensation for non-financial losses to which the injured party may be entitled; this compensation does not have the same critical significance for the injured party's care and financial support.

Our proposal entails modifying Chapter 6, Section 1, [3] of the Tort Liability Act to state expressly – in the same manner as the general rule on apportionment in Chapter 6, Section 2 of the Tort Liability Act – that the injured party's need of damages shall be taken into consideration in assessing what can be deemed a reasonable and appropriate apportionment.

Assessing damages

It is the position of the Commission that the standardized norms that should be used to determine compensation for pain and suffering and for disfigurement or other permanent disadvantage should not be guided by detailed legislation but, rather, that they should, as they have been to date, be established in practical application.

The overwhelming majority of claims for damages for personal injury are currently handled by various consultative committees in the insurance field, most importantly the Traffic Accident Board (Trafikskadenämnden) and the Liability Insurance Personal Injury Board (Ansvarsförsäkringens personskadenämnd). Turning to boards for help provides the parties in a damages case with a relatively uncomplicated means of receiving guidance in evaluating their case. It is the Commission's opinion that no justified objections can be raised to this system of resolving and preventing conflicts.

In the absence of court decisions that might serve to provide guidance, the positions on various issues that the boards have arrived at in conjunction with their conflict-resolving activities have guided the development of the law in this area. Because of the cost risks associated with litigation, injured parties are reluctant to go to court even in cases in which the compensation issue involves a significant principle and it would therefore be desirable if the case were ultimately tried in the Supreme Court. To encourage the injured parties in such cases to initiate legal action, the boards should – when issues of law are intended to establish precedent – conclude their statements to the insurance companies with a recommendation that the companies pay their own and the injured party's legal costs regardless of the outcome of the action.

The organizational structure and activities of the boards should, in the opinion of the Commission, be systematically evaluated. We have identified a number of issues relating to the activities and composition of the boards that might be worth considering if such a review were carried out.

We also recommend that the tables and other standardized schemes used by the out-of-court claims settlement system to determine compensation for non-financial losses be reviewed and approved in cooperation with all the boards that hear damage cases, following a survey of the views of interested parties.

Cost-related consequences

Our proposals will enhance injured parties' prospects of receiving damages in a number of respects. Since such damages are, in most cases, provided through liability insurance or corresponding insurance covering traffic and occupational injuries – that is, motor third-party liability insurance and labour market no-fault insurance, respectively – our proposals may affect the costs associated with these types of insurance. Particularly significant in this respect are the proposals to increase the compensation level for non-financial losses and to expand the currently available opportunities to provide compensation for psychological distress resulting from the killing of a close relative as a result of an act constituting grounds for damages.

According to our calculations, a 50 percent increase of the current compensation level for the damages category of disfigurement or other permanent disadvantage in the most serious cases, and a certain increase of the compensation level for damage that is not quite as serious would, if implemented all at once, entail a 2 percent increase in the costs of motor third-party liability insurance and essentially the same percentage increase in the costs of labour market no-fault insurance. In order to modulate these effects, it would appear to be appropriate if the increase will be implemented in stages, over, perhaps a three-year period from the time when the government and parliament have make a decision on our proposals. The increase in the costs associated with these forms of insurance could thus be limited to approximately 0.7 percent annually for each of the three years. For ordinary liability insurance – which, as a rule, is included in various insurance packages, such as householder's comprehensive insurance and homeowner's insurance – the costs would be very nearly negligible.

Our proposal concerning the right to damages for psychological distress resulting from the killing of a close relative as a result of an act that constitutes grounds for damages but is not a wilful criminal act would, according to our calculations, entail a 1-1.5 percent increase in the costs of motor third-party liability insurance. The proposal should have only marginal effects on the costs of other types of insurance.

Individually, our other proposals should not have any appreciable significance from the standpoint of costs. Even collectively, they should not entail a particularly large increase – less than 0.1 percent – in the costs of the types of insurance affected.

Our proposals may have a certain effect on the costs of the Crime Victims' Authority (Brottsoffermyndigheten), and thereby of the state. This cost increase should be very slight, however.

Consequences with respect to equal opportunity policy

One of the fundamental principles of damages law is that the person who has suffered a loss shall be placed in the same financial situation as he or she would have been in if the damage had not occurred. Extented differences between the salaries earned by men and women will be reflected by the amounts of damages. The provisions of damages law are not intended to be used as an instrument for the elimination of such differences.

Effective date

Our proposals may take effect no earlier than 1 January 1997.

Pursuant to fundamental principles, the new damages provisions which we propose should be applied only in damage cases occurring subsequent to the date on which the proposals become effective.

Lagförslag

1. Förslag till
Lag om ändring i skadeståndslagen (1972:207)

Härmed föreskrivs i fråga om skadeståndslagen (1972:207)[1]

dels att 5 kap. 1, 2 och 5 §§ samt 6 kap. 1, 3 och 4 §§ skall ha följande lydelse,

dels att det i lagen införs en ny bestämmelse, 6 kap. 5 §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
5 kap. 1 §[2]	
Skadestånd till den som har tillfogats personskada omfattar ersättning för	
1. sjukvårdskostnad *och* andra *utgifter*,	1. sjukvårdskostnad *samt* andra *kostnader för den skadelidande och, i skälig omfattning, dem som står denne särskilt nära,*
2. inkomstförlust,	2. inkomstförlust,
3. sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt olägenheter *i övrigt* till följd av skadan.	3. *fysiskt och psykiskt lidande av övergående natur* (sveda och värk) *eller av bestående art* (lyte eller annat stadigvarande men) samt *särskilda* olägenheter till följd av skadan.

[1] Lagen omtryckt 1975:404.

[2] Senaste lydelse 1975:404.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
Ersättning för inkomstförlust motsvarar skillnaden mellan den inkomst som den skadelidande skulle ha kunnat uppbära, om han icke hade skadats, och den inkomst som han trots skadan har eller borde ha uppnått eller som han kan beräknas komma att uppnå genom sådant arbete som motsvarar hans krafter och färdigheter och som rimligen kan begäras av honom med hänsyn till tidigare utbildning och verksamhet, omskolning eller annan liknande åtgärd samt ålder, bosättningsförhållanden och därmed jämförliga omständigheter.	
Med inkomstförlust *likställes* intrång i näringsverksamhet. Med inkomst *likställes* värdet av *hushållsarbete* i hemmet.	Med inkomstförlust *likställs* intrång i näringsverksamhet. Med inkomst *likställs* värdet av *husligt arbete* i hemmet.

2 §[3]

Har personskada lett till döden, utgår ersättning för	
1. begravningskostnad och, i skälig omfattning, annan kostnad till följd av dödsfallet,	
2. förlust av underhåll.	2. förlust av underhåll,
	3. personskada som till följd av dödsfallet åsamkats någon som stod den avlidne särskilt nära.
Ersättning för förlust av underhåll tillkommer efterlevande som enligt lag hade rätt till underhåll av den avlidne eller som eljest var beroende av honom för sin försörjning, om underhåll utgick vid tiden för dödsfallet eller om det kan antagas att underhåll skulle ha kommit att utgå inom en nära framtid därefter. Förlusten *ersättes* i den omfattning som är skälig med hänsyn till den efterlevandes förmåga och möjligheter att genom eget arbete eller eljest, på annat sätt än genom förmån som avses i 3 §, själv bidraga till sin försörjning. Med underhåll *likställes* värdet av den avlidnes *hushållsarbete* i hemmet.	Ersättning för förlust av underhåll tillkommer efterlevande som enligt lag hade rätt till underhåll av den avlidne eller som eljest var beroende av honom för sin försörjning, om underhåll utgick vid tiden för dödsfallet eller om det kan antagas att underhåll skulle ha kommit att utgå inom en nära framtid därefter. Förlusten *ersätts* i den omfattning som är skälig med hänsyn till den efterlevandes förmåga och möjligheter att genom eget arbete eller eljest, på annat sätt än genom förmån som avses i 3 §, själv bidraga till sin försörjning. Med underhåll *likställs* värdet av den avlidnes *husliga arbete* i hemmet.

[3] Senaste lydelse 1975:404.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	5 §[4]
Ersättning *för inkomstförlust och förlust av underhåll som utgår i form av livränta kan höjas eller sänkas, om* i detta kapitel avsedda förhållanden som har legat till grund för ersättningens bestämmande väsentligt har ändrats. *Har ersättningen* fastställts i form av engångsbelopp, *kan den skadelidande under samma förutsättning tillerkännas ytterligare ersättning.*	*Sedan frågan om* ersättning *enligt 1 eller 2 § har avgjorts slutligt genom avtal eller dom, kan ersättningsfrågan omprövas i sådana fall då de* i detta kapitel avsedda förhållanden som har legat till grund för ersättningens bestämmande väsentligt har ändrats. *Ersättning som har* fastställts i form av engångsbelopp *kan dock inte sänkas.*

Om ändring i skadeståndslivränta med anledning av förändringar i penningvärdet finns särskilda bestämmelser.

	6 kap.
	1 §[5]
Skadestånd med anledning av personskada kan jämkas, om den skadelidande själv uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet har medverkat till skadan. Skadestånd till förare av motordrivet fordon som har gjort sig skyldig till *brott som avses i 4 § eller 4 a § lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott* kan även jämkas, om föraren därvid genom vårdslöshet har medverkat till skadan. Har personskada lett till döden, kan skadestånd *till efterlevande* också jämkas, om den avlidne uppsåtligen har medverkat till dödsfallet.	Skadestånd med anledning av personskada kan jämkas, om den skadelidande själv uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet har medverkat till skadan. Skadestånd till förare av motordrivet fordon som har gjort sig skyldig till *rattfylleri eller grovt rattfylleri* kan även jämkas, om föraren därvid genom vårdslöshet har medverkat till skadan. Har personskada lett till döden, kan skadestånd *som avses i 5 kap. 2 §* också jämkas, om den avlidne uppsåtligen har medverkat till dödsfallet.

Skadestånd med anledning av sakskada eller ren förmögenhetsskada kan jämkas, om vållande på den skadelidandes sida har medverkat till skadan.

Jämkning av skadestånd enligt första eller andra stycket sker efter vad som är skäligt med hän-	Jämkning av skadestånd enligt första eller andra stycket sker efter vad som är skäligt med hän-

[4] Senaste lydelse 1975:404.

[5] Senaste lydelse 1990:153.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
syn till *graden av vållande* på ömse sidor *och omständigheterna i övrigt.*	syn till *den medverkan som har förekommit* på ömse sidor, *varvid även den skadelidandes behov av skadeståndet och övriga omständigheter skall beaktas.*
	3 §
	Rätten till ersättning enligt 5 kap. 1 § första stycket 3 och 6 §[6] faller bort, om den skadelidande avlider innan krav på sådan ersättning har framställts
3 §[7]	*4 §*
Skall två eller flera ersätta samma skada, svarar de solidariskt för skadeståndet, i den mån ej annat följer av att begränsning gäller i den skadeståndsskyldighet som åvilar någon av dem.	
4 §[8]	*5 §*
Vid tillämpning av denna lag likställes med arbetstagare 1. värnpliktig och annan som fullgör i lag föreskriven tjänstgöring samt kvinna som genomgår utbildning för att få anställning som officer vid försvarsmakten, 2. den som under utbildning vid skola eller vård i anstalt utför arbete som till sin art liknar sådant som vanligen utföres av arbetstagare, 3. den som för annans räkning eljest utför arbete under omständigheter liknande dem som förekommer i anställningsförhållande.	

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1997.

[6] Avser paragrafens lydelse enligt SOU 1992:84.

[7] Senaste lydelse 1975:404.

[8] Senaste lydelse 1980:1023.

2. Förslag till
Lag om ändring i trafikskadelagen (1975:1410)

Härmed föreskrivs att 9 och 12 §§ trafikskadelagen (1975:1410)[1] skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
9 §	
I fråga om trafikskadeersättning *äger* 5 kap. skadeståndslagen (1972:207) samt lagen (1973:213) om ändring av skadeståndslivräntor *motsvarande tillämpning*.	I fråga om trafikskadeersättning *tillämpas* 5 kap. *och 6 kap. 3* § skadeståndslagen (1972:207) samt lagen (1973:213) om ändring av skadeståndslivräntor.
12 §[2]	
Trafikskadeersättning med anledning av personskada kan jämkas, om den skadelidande själv uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet har medverkat till skadan. Ersättning till förare som har gjort sig skyldig till *brott som avses i 4 § eller 4 a § lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott,* kan även jämkas, om föraren därvid genom vårdslöshet har medverkat till skadan. Har personskada lett till döden, kan ersättning *till efterlevande* också jämkas, om den avlidne uppsåtligen har medverkat till dödsfallet.	Trafikskadeersättning med anledning av personskada kan jämkas, om den skadelidande själv uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet har medverkat till skadan. Ersättning till förare som har gjort sig skyldig till *rattfylleri eller grovt rattfylleri* kan även jämkas, om föraren därvid genom vårdslöshet har medverkat till skadan. Har personskada lett till döden, kan ersättning *som avses i 5 kap. 2 § skadeståndslagen (1972:207)* också jämkas, om den avlidne uppsåtligen har medverkat till dödsfallet.

Trafikskadeersättning med anledning av sakskada kan jämkas, om vållande på den skadelidandes sida har medverkat till skadan. I fall som avses i 10 § andra stycket skall sådan medverkan till sakskada anses föreligga, om vållande i samband med förandet av det skadade fordonet eller det fordon varmed den

[1] Lagen omtryckt 1977:949.

[2] Senaste lydelse 1990:152.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
skadade egendomen befordrades eller bristfällighet på fordonet har medverkat till skadan. Vidare skall i fall som avses i 11 § tredje stycket sådan medverkan till sakskada anses föreligga, om vållande i samband med spårdriften eller bristfällighet i någon anordning för denna har medverkat till skadan.	
Jämkning enligt första eller andra stycket sker efter vad som är skäligt med hänsyn till den medverkan som har förekommit på ömse sidor *och omständigheterna i övrigt.*	Jämkning enligt första eller andra stycket sker efter vad som är skäligt med hänsyn till den medverkan som har förekommit på ömse sidor, *varvid även den skadelidandes behov av trafikskadeersättningen och övriga omständigheter skall beaktas.*

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1997.

3. Förslag till
Lag om ändring i brottsskadelagen (1978:413)

Härmed föreskrivs att 5 § brottsskadelagen (1978:413) skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*

5 §[1]

Brottsskadeersättning med anledning av personskada bestäms enligt 5 kap. 1-5 §§ skadeståndslagen (1972:207). Livränta utgår dock endast när ersättningen är av väsentlig betydelse för den skadelidandes framtida vård eller försörjning. Livränta värdesäkras enligt lagen (1973:213) om ändring av skadeståndslivräntor.

Brottsskadeersättning med anledning av kränkning som avses i 2 § andra stycket bestäms enligt 5 kap. 6 § skadeståndslagen (1972:207).

Brottsskadeersättning med anledning av sakskada bestäms enligt 5 kap. 7 § skadeståndslagen (1972:207).

I fråga om brottsskadeersättning tillämpas också 6 kap. 3 § skadeståndslagen (1972:207).

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1997.

[1] Lydelse enligt SOU 1992:84.

1 Inledning

Skadeståndsrätten är ett rättsområde som befinner sig i stark omvandling. Viktig lagstiftning har tillkommit på senare tid, t.ex. 1986 års miljöskadelag och 1992 års produktansvarslag. Och ytterligare lagstiftning är på gång, bl.a. när det gäller det allmännas skadeståndsansvar (se SOU 1993:55; jfr prop. 1994/95:100 Bil. 3.1 s. 94) och de regler om ideell skada i samband med personskada m.m. som kan bli följden av vårt utredningsarbete.

Så sent som i vårt förra betänkande konstaterade vi vad som i vart fall under de senaste 30 åren betraktats närmast som ett axiom, nämligen att skadestånd för personskada kommit att bli en restpost för huvudsakligen ideell skada; de mest framträdande behoven hade i stället tillgodosetts genom socialförsäkringen och olika former av enskilda försäkringar på den skadelidandes sida (se SOU 1992:84 s. 60 och 201 f.). De nedskärningar i det sociala välfärdssystemet som det ekonomiska läget därefter tvingat fram, och som torde komma att fortsätta, har emellertid förändrat bilden. Möjligheten att genom skadestånd täcka förluster även av ekonomisk natur får därmed större betydelse än tidigare.

Vår uppgift är huvudsakligen att överväga regler om ideell skada i samband med personskada. Den utveckling som beskrivits medför att utrymmet för sådan ersättning minskar. Samtidigt kan vi i det ökade internationella samarbete som Sverige genom anslutningen till EU står inför inte vara helt opåverkade av den utveckling mot allt högre skadestånd för ideell skada som under de allra senaste åren kunnat märkas i många europeiska länder (se avsnitt 4.3). Det gäller dock att även i fortsättningen inta en försiktig hållning till krav på drastiska höjningar av ersättningsnivån vid sådan skada. Hur denna balansgång bör utföras återkommer vi närmare till i avsnitt 5.2.7.

Även i vårt land har rätten till skadestånd för ideell skada kommit i blickpunkten på senare tid, vilket visar sig bl.a. i ett ökat antal prejudikat från Högsta domstolen beträffande sådan ersättning. Den snabba utvecklingen när det gäller ersättning för kränkning genom brott föranledde oss att med förtur behandla frågan om denna ersättning i vårt förra betänkande (se SOU 1992:84 s. 35 och 206). Vi beklagar att våra förslag i det betänkandet ännu inte har lett

till några slutliga ställningstaganden av statsmakterna (jfr prop. 1994/95:100 Bilaga 3.1 s. 95 f.); i den praktiska tillämpningen råder för närvarande stor osäkerhet om vilka ersättningsprinciper som bör iakttas på detta område.

Också beträffande de frågor som vi har att ta ställning till i förevarande slutbetänkande har under utredningsarbetets gång flera rättsfall tillkommit som påverkat våra överväganden. Det är inte utan att vi ibland har känt oss som ishockeyspelaren Rolle Stoltz, när han under en pågående landskamp på 1960-talet skrinnade fram till radiobåset och ropade åt Lennart Hyland: "Lennart, referera inte så fort, vi hinner inte med!"

Även om vårt uppdrag gäller skadestånd för ideell skada i samband med personskada pekas i våra direktiv på vissa frågor som rör skadestånd för ekonomiska förluster till följd av personskada. Vi är enligt direktiven även oförhindrade att ta upp andra frågor om sådan ersättning som har uppmärksammats på senare tid (se avsnitt 2.1). Av detta skäl redogör vi i avsnittet om nuvarande förhållanden (avsnitt 3) för reglerna om ersättning inte bara för ideell skada utan också för ekonomisk skada i samband med personskada. Det gör vi även i avsnittet om utländska förhållanden (avsnitt 4).

Våra överväganden redovisas i avsnitt 5. Slutligen lämnar vi i avsnitt 6 våra kommentarer till de ändringar i nuvarande regler som våra överväganden mynnar ut i.

Skadeståndsrätten är ett område där rättsbildningen i hög grad styrs av rättspraxis och doktrinen. Av detta skäl har vi både i redogörelsen för nuvarande förhållanden och i redovisningen av våra överväganden hänvisat ganska rikligt till rättsfall och till uttalanden i den juridiska litteraturen. För att kunna fullgöra vårt utredningsuppdrag inom rimlig tid har vi i stort sett begränsat oss till svenska förhållanden. Även rättspraxis och doktrinuttalanden i andra nordiska länder har dock i görligaste mån beaktats i den mån det har haft ett väsentligt intresse för våra ställningstaganden; i huvudsak har vi ju samma grundsyn i hela Norden på de flesta skadeståndsrättsliga frågor. Däremot har vi hänvisat till rättskällor i andra länder bara i den utsträckning som behövts för beskrivningen av utländska förhållanden i avsnitt 4.3 och 4.4.

För förståelsen av de nuvarande reglerna om skadestånd vid personskada är den historiska bakgrunden till dem av betydelse. En redogörelse för skadeståndets utveckling från äldsta tid fram till våra dagar har lämnats i avsnitt 3 i vårt förra betänkande (se SOU 1992:84 s. 49-63). Även redovisningen i avsnitt 4 i det betänkandet av den nuvarande regleringen av ideell skada inom olika rättsområden (se SOU 1992:84 s. 65-86) har intresse för våra ställningstaganden, särskilt beträffande frågan vilken ersättningsnivå som

bör gälla i fortsättningen vid ideell skada i samband med personskada. Vi hänvisar till dessa avsnitt i nämnda betänkande.

2 Utredningsarbetet

2.1 Utredningsuppdraget

Bakgrunden till vårt uppdrag har beskrivits i vårt förra betänkande (se SOU 1992:84 s. 37 f.). Det betänkandet innehöll också en redogörelse i sammandrag för våra direktiv (Dir. 1988:76) i de delar som var av intresse för den fråga som då behandlades, liksom för de tilläggsdirektiv (Dir. 1990:66) som beslutats beträffande den frågan (se SOU 1992:84 s. 38 ff.).

När det gäller det utredningsuppdrag som redovisas i föreliggande betänkande har våra direktiv följande innehåll (för fullständighetens skull återges även de delar av direktiven som är gemensamma för hela utredningsuppdraget och som därför omnämnts redan i vårt förra betänkande).

Ersättningsnivån

En huvuduppgift för kommittén blir att överväga om och i så fall i vilken utsträckning ersättningsnivån vid ideell skada bör höjas. En vanlig uppfattning är att den nuvarande ersättningen vid allvarliga skador är låg i förhållande till den ersättning som betalas vid små skador. Kommittén bör undersöka om det finns fog för denna uppfattning.

Av betydelse för bedömningen av vad som kan anses utgöra en skälig ersättningsnivå är vilka syften som skall tillgodoses genom ersättningen för ideell skada. Givetvis kan en sådan skada aldrig kompenseras på ett fullgott sätt genom ersättning i pengar. Men denna ersättning kan bidra till att lindra verkningarna av de ideella förlusterna. Kommittén bör överväga om det finns skäl att beakta också förluster av andra livskvaliteter än som ersätts i dag, t.ex. skadans inverkan på den egna självkänslan.

Bedömningen av en lämplig ersättningsnivå i fråga om ideell skada bör naturligtvis också göras mot bakgrund av standardutvecklingen i samhället, som medfört bl.a. att fritiden har fått en allt större betydelse för de flesta människor här i landet. En väsentlig fråga för kommittén är om de allmänna höjningar av ersättningsnivån vid ideell skada som har genomförts på senare tid är tillräckliga eller om en ytterligare anpassning till den ökade levnadsstandarden är befogad.

Kommittén bör även undersöka om det finns fog för det påstående som ofta förs fram i den allmänna debatten att skadeståndet i Sverige för ideell skada

vid en internationell jämförelse ligger på en påfallande låg nivå. För att en sådan jämförelse skall bli rättvisande bör den dock göras med utgångspunkt i den totala ersättningsbilden, alltså med beaktande även av den ersättning som lämnas för ekonomisk skada. Och vid denna jämförelse bör kommittén kunna bortse från en sådan särpräglad skadeståndspraxis som har utbildats i bl.a. USA.

Vid sina överväganden i frågan om en lämplig ersättningsnivå bör kommittén slutligen beakta de ekonomiska konsekvenser som en höjning av den nuvarande ersättningsnivån kan få för försäkringstagarkollektivet i form av högre försäkringspremier och för samhället i övrigt. Att premierna hålls på en rimlig nivå ligger både i försäkringstagarnas och i samhällets intresse. Detta intresse får avvägas mot de skadelidandes intresse av att få en så god kompensation som möjligt.

Ersättningsprinciper

En annan huvudfråga som kommittén bör ta ställning till är vilka principer som skall tillämpas när ersättning för ideell skada bestäms.

Visserligen gäller också här grundsatsen om full ersättning för den lidna skadan. Några objektiva grunder, enligt vilka man skulle kunna mäta den förlust som den ideella skadan har medfört för den skadade, går emellertid inte att ställa upp. Det är därför naturligt att denna ersättning måste bestämmas mera schablonmässigt än när skadan har medfört skadeföljder som är av klart ekonomisk natur.

Som tidigare nämnts har försäkringsbolagen av denna anledning i sin skaderegleringspraxis utbildat vissa tabellvärden för ersättningen för sveda och värk samt lyte och men. När det gäller ersättningen för lyte och men bygger ersättningstabellerna på tabeller över de s.k. medicinska invaliditetsgraderna. Dessa medicinska invaliditetstabeller har tillkommit i slutet av 1800-talet och har därefter inte genomgått någon genomgripande förändring, även om de har justerats vid flera tillfällen. Tabellerna är ofullständiga bl.a. på det sättet att åtskilliga av de nutida besvär och symptom som en skada kan ge upphov till inte påverkar invaliditetsgraden. Kommittén bör överväga om invaliditetstabellerna i dagens samhälle utgör en lämplig utgångspunkt för bedömningen av en skadas framtida verkningar.

Beträffande ersättning för olägenheter i övrigt finns inte någon lika klar skaderegleringspraxis. Det råder i stället en påfallande osäkerhet om hur denna ersättning skall bestämmas. Kommittén bör om möjligt skingra denna osäkerhet genom att ge närmare anvisningar för bedömningen. Bl.a. bör kommittén ta ställning till frågan i vilken utsträckning ersättningen bör vara schabloniserad eller individualiserad (se om denna fråga Ola Pettersson i Svensk Juristtidning 1983 s. 81 ff. och Ulf Nordenson i Festskrift för Jan Hellner, 1984, s. 391 ff.). Om kommittén kommer fram till att standardiserade normer av det slag som används vid fastställandet av ersättning för sveda och värk samt lyte och men bör tillämpas i detta sammanhang, synes det naturligt att också dessa normer fortlöpande anpassas till penningvärdets förändringar.

Kommittén bör vidare diskutera om det går att dra en klarare gräns än för närvarande mellan å ena sidan ersättningen för olägenheter i övrigt och å andra sidan de övriga ersättningsposter som är aktuella när någon har tillfogats en personskada (framför allt ersättningen för kostnader och för lyte och men).

Fastställande av ersättningsnormer

I de fall ersättning för ideell skada bör bestämmas enligt särskilda normer uppkommer frågan hur dessa normer skall fastställas.

Som riksdagen har uttalat är lagstiftning ett trubbigt instrument för att bestämma storleken av skadeståndsbelopp; sådana frågor avgörs smidigast och bäst i praxis (se LU 1986/87:3 s. 16). Kommittén bör emellertid överväga om det är möjligt att ge domstolarna en mera framträdande roll beträffande dessa frågor än de har för närvarande. Hittills är det mycket få fall som har prövats av högsta domstolen. Och domstolens prövning har då – i överensstämmelse med vad som uttalades i förarbetena till 1975 års ändringar i skadeståndslagen – inskränkt sig till ett konstaterande att ersättningen för sveda och värk samt lyte och men bör bestämmas med utgångspunkt i vad som enligt försäkringspraxis normalt betalas i dessa fall, dvs. med ledning av de tabeller som försäkringsbolagen använder i sin skadereglering.

Kommittén bör vidare ta ställning till om det är en lämplig ordning att dessa tabeller fastställs endast av trafikskadenämnden, utan att de andra nämnder som verkar på området har något inflytande i denna fråga. En möjlighet är att också dessa nämnder i någon form får medverka vid utformningen av tabellerna och andra schabloner. En annan tänkbar möjlighet är att ett nytt organ – med bred förankring hos olika intressenter – tillskapas för detta arbete.

Övriga frågor

Utöver de frågor som nu har berörts bör kommittén behandla sådana frågor om ersättning för ideell skada som har väckt debatt eller som i övrigt kan vara av intresse från praktisk eller principiell synpunkt. Även andra frågor om ersättning för personskador som har uppmärksammats på senare tid bör kunna tas upp i detta sammanhang.

En aktuell fråga är om ersättning för ideell skada skall kunna ges för den oro för framtida skador som kan upplevas av dem som genom en skadeståndsgrundande handling har utsatts för t.ex. en viss strålning, som erfarenhetsmässigt ger upphov till cancer hos en viss andel av befolkningen, eller har blivit smittade av HIV-virus utan att ännu ha visat några symptom på sjukdomen AIDS. Om det obehag som en sådan känsla av risk innebär anses böra ersättas som ideell skada, bör kommittén ta ställning till hur denna ersättning skall avvägas mot den personskadeersättning som lämnas till dem som sedan verkligen blir sjuka.

En annan fråga som har debatterats livligt gäller ersättningen för ideell skada till skadelidande som är medvetslösa eller har sänkt medvetandegrad. I tidigare försäkringspraxis har ersättningen i dessa fall fastställts till ett lägre

belopp än när den skadelidande har varit vid fullt medvetande och kunnat använda skadeståndsbeloppet för att förbättra sin livssituation. Sedan riksdagen uttalat att allmänheten upplever denna praxis som stötande och att starka skäl därför talar för att den inte längre upprätthålls (se LU 1986/87:3 s. 16), har praxis ändrats. Kommittén bör ta ställning till om denna ändrade praxis kan anses tillfredsställande.

En närliggande fråga är om rätten till ersättning för ideell skada bör falla bort, om den som har skadats dör innan ersättningen har fastställts. Så gäller enligt domstolspraxis i dag. Det har nämligen inte ansetts förenligt med ersättningens personliga karaktär att ett anspråk på ersättning för ideell skada går över på den skadades arvingar innan skadevållaren har utfäst sig att betala ersättningen eller denna har bestämts av en domstol. Frågan är emellertid om denna tidpunkt, som innebär att ersättningsrätten kan falla bort vid en långdragen skadereglering, är den lämpligaste. Denna fråga diskuterades vid skadeståndslagens tillkomst, varvid lagstiftaren med viss tvekan stannade för att inte införa någon lagregel av annat innehåll (se prop. 1972:5 s. 178 f. jfr SOU 1963:33 s. 42 ff.). Kommittén bör på nytt undersöka om det går att finna en tillfredsställande lösning på problemet.

Enligt gällande rätt ersätts inte s.k. tredjemansskada. Det innebär bl.a. att anhöriga till den som har skadats i princip inte kan få ersättning för kostnader eller andra förluster som uppstår för dem i samband med skadefallet. Ersättning utges dock för kostnader eller förluster som på något sätt kan hänföras till den skadade. När exempelvis en förälder stannar hemma från arbetet för att vårda ett skadat barn, brukar sålunda förälderns inkomstförlust ersättas som en vårdkostnad för barnet. Riksdagen har uttalat att det bör övervägas om man inte – utan att i princip vidga kretsen av ersättningsberättigade – kan åstadkomma en ordning där anhörigas kostnader för besök och annan stimulans till den skadade kan ersättas i något större utsträckning än för närvarande (se LU 1986/87:3 s. 16). Kommittén bör behandla även denna fråga.

Ett fall som ligger nära tredjemansskada är då en person drabbas av en chock med anledning av att en nära anhörig t.ex. har utsatts för ett allvarligt våldsbrott. Rättspraxis intar en restriktiv hållning i fråga om ersättning för sådan skada (se NJA 1979 s. 620). Kommittén bör ta ställning till om denna praxis är tillfredsställande.

Kommittén bör vidare överväga om inte jämkning av skadestånd enligt 6 kap. 1 § skadeståndslagen på grund av den skadelidandes medvållande i första hand bör ta sikte på ersättning för ideell skada. Det skulle kunna hävdas att, om den skadelidandes medvållande till en personskada över huvud taget skall kunna reducera skadeståndet till honom, detta medvållande inte bör gå ut över den fundamentala ersättningen för ekonomisk skada utan i regel drabba enbart ersättningen för ideell skada; den ersättningen skulle på så viss i de flesta fall i praktiken komma att utgöra ett tak för jämkningen. Så torde man ofta resonera i brottsskadenämnden (jfr SOU 1977:36 s. 183). Också de riktlinjer som försäkringsbolagen enades om år 1977 beträffande jämkning av skadeståndet när den skadelidande har medverkat till skadan i samband med rattfylleri eller rattonykterhet bygger på ett sådant synsätt.

En fråga som också bör diskuteras av kommittén gäller omprövning av ett fastställt skadestånd för personskada. Enligt 5 kap. 5 § skadeståndslagen kan ersättning för inkomstförlust och förlust av underhåll omprövas, om de förhållanden som har legat till grund för ersättningens bestämmande har ändrats väsentligt. Någon motsvarande omprövningsmöjlighet har däremot inte föreskrivits i fråga om ersättning för kostnader eller ideell skada. Vid 1975 års ändringar i skadeståndslagen ansåg lagstiftaren att det inte fanns något behov av en sådan möjlighet i dessa fall (se prop. 1975:12 s.170). Erfarenheten visar emellertid att detta ställningstagande kan ifrågasättas. Kommittén bör vidare överväga om omprövning av ett fastställt skadestånd skall, som för närvarande, kunna ske bara vid en ändring av förhållandena på den skadelidandes sida. I några sammanhang har diskuterats om inte skadeståndet skall kunna omprövas också på grund av väsentligt ändrade förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida (se prop. 1975:12 s. 216 f. och BRÅ-Rapport 1977:4 s. 254 f.).

En fråga som inte rör ersättningen för ideell skada men som bör tas upp nu gäller skadestånd till barn för framtida inkomstförlust. Frågan har debatterats särskilt med utgångspunkt i trafikskadenämndens praxis. Denna praxis har nyligen granskats av försäkringsinspektionen, som därvid inte funnit anledning till kritik mot nämnden men förordat att principerna för ersättning till skadade barn utreds närmare. Denna utredning bör lämpligen utföras av kommittén.

Också trafikskadenämndens tillämpning av skadeståndslagen när det gäller skadestånd till efterlevande för förlust av underhåll har ibland utsatts för kritik. Inom nämnden pågår nu en översyn av de schabloner och andra hjälpregler som ligger till grund för nämndens nuvarande praxis. Kommittén bör överväga om en användning av sådana schabloner är förenlig med skadeståndslagens principiella inställning att de efterlevande skall garanteras en bibehållen standard.

I direktiven sägs slutligen att frågan om ersättning för ideell skada i samband med personskada på senare tid har fått allt större aktualitet inte bara i Sverige utan också i andra nordiska länder samt att det därför är naturligt att utredningsarbetet bedrivs i nordiskt samråd.

2.2 Utredningsarbetets bedrivande

Sedan vi med förtur behandlat och i särskilda delbetänkanden redovisat dels frågan om ersättning för ideell skada till HIV-smittade (SOU 1991:34), dels frågan om ersättning för kränkning genom brott (SOU 1992:84), har utredningsarbetet inriktats på de övriga frågor om skadestånd för ideell skada i samband med personskada m.m. som omfattas av vårt utredningsuppdrag.

Som beskrivits i vårt förra betänkande har detta arbete till en början bedrivits i tre arbetsgrupper, en om tillämpningen om invaliditetstabeller, en om ersättningsposten olägenheter i övrigt och en om den framtida ordningen för att bestämma personskadeersättning (se SOU 1992:84 s. 42). Dessa arbetsgrupper har sammanträtt 12, 7 respektive 2 gånger. De förslag som läggs fram i detta huvudbetänkande har behandlats av kommittén i dess helhet vid 27 sammanträdesdagar.

Dessa frågor har vidare diskuterats vid 20 sammanträden med den referensgrupp som i ett tidigt skede knutits till kommittén och som sedan vårt förra betänkande lämnades har bestått av direktören Per Boëthius, ordföranden i Trafikskadenämnden f.d. generaldirektören Edmund Gabrielsson, förre ordföranden i denna nämnd f.d. lagmannen Gunnar Sterner och kanslichefen vid samma nämnd hovrättsassessorn Solveig Almblad, ordföranden i Ansvarsförsäkringens personskadenämnd f.d. justitierådet Ulf K. Nordenson samt ordföranden i förutvarande Brottsskadenämnden f.d. rikspolischefen Holger Romander[1] och kanslichefen vid samma nämnd numera hovrättsrådet Karl Matz.

Kostnadskonsekvenser av olika förslag har liksom under vårt tidigare utredningsarbete diskuterats med chefsaktuarien vid Skandia Björn Ajne, förbundsjuristen vid Sveriges Försäkringsförbund Anders Beskow och förut nämnde Karl Matz, vilka tillhandahållit det underlag som behövts för dessa beräkningar.

I kartläggningen av internationella förhållanden har chefen för utlandsskador, motor, vid Skandia Industriförsäkring Anita Holmberg och direktören vid samma försäkringsbolag Harald Ullman varit oss behjälpliga med att samla in relevant material. För detta ändamål har bl.a. ett frågeformulär om förhållandena i olika europeiska länder och i USA sänts ut till ett antal där verksamma försäkringsbolag, vilka samtliga besvarat de frågor som ställts. Värdefull information om dessa förhållanden har vi också fått från Dr. iur. Paul Szöllösy, bl.a. vid ett sammanträffande med honom i Stockholm den 21 april 1994. Vi har vidare fått vissa upplysningar om förhållandena i USA av professorn vid Yale Law School George L. Priest vid ett möte i Stockholm den 9 maj 1994.

Som nämnts i vårt förra betänkande har utredningsarbetet bedrivits i nordiskt samråd, bl.a. vid överläggningar i Oslo den 4 mars 1991, i Köpen-

[1] Denna är numera ordförande i den särskilda nämnd som den 1 juli 1994 knutits till den samtidigt tillskapade Brottsoffermyndigheten (se om denna myndighet avsnitt 3.8.11).

hamn den 8 mars 1991, i Helsingfors den 31 maj 1991 och i Stockholm den 19 augusti 1992 (se SOU 1992:84 s. 44). Därefter har vi genom vår ordförande och våra sekreterare överlagt i Oslo den 9 augusti 1994 med universitetslektorn Trygve Bergsåker, som i Norge tillkallats som särskild utredare för att överväga frågor av liknande slag som de som behandlas i föreliggande betänkande, och med professorn Peter Lødrup, som varit ordförande i en norsk kommitté om bestämmande av skadestånd för personskada (se avsnitt 4.2.4).

Beträffande den del av vårt utredningsuppdrag som gäller användningen av medicinska invaliditetstabeller för att bestämma ersättning för lyte och men har vi haft flera överläggningar med den arbetsgrupp inom Försäkringsbranschens Personskadekommitté som år 1991 lade fram ett förslag till nya invaliditetstabeller (se avsnitt 3.2.5.2 och bilaga 1.2) samt med företrädare för Sveriges Försäkringsförbund. För att ge en uppfattning om hur detta förslag förhåller sig till de invaliditetstabeller som används för närvarande har på vår begäran överläkaren vid neurologiska kliniken vid Mölndals sjukhus Lorenz Bergman och överläkaren vid ortopedkliniken vid Östra sjukhuset i Göteborg Erland Lysell bedömt ett stort antal skadefall, som tidigare avgjorts av Trafikskadenämnden, och fastställt tillämplig invaliditetsgrad enligt såväl de nuvarande som de föreslagna tabellerna.

Vår sekreterare Krister Maxedius har deltagit i flera sammanträden med en arbetsgrupp inom Trafikskadenämnden som har haft till uppgift att, på grundval av det framlagda förslaget till nya invaliditetstabeller, utarbeta förslag till nya ersättningstabeller (se avsnitt 3.2.5.3).

Från överläkaren Tom Lundin vid PTSD-enheten på Karolinska sjukhuset i Stockholm har kommittén inhämtat synpunkter på frågan hur man från medicinsk och psykologisk synpunkt kan bedöma psykisk skada som uppkommit till följd av hot eller annan traumatisk händelse och på frågan hur de schabloner som används för att ersätta sveda och värk samt lyte och bestående men bör utformas med tanke på psykiska besvär. Tom Lundin har redovisat sin inställning i dessa frågor i en promemoria den 21 juli 1994, som tagits in i bilaga 5.

Utöver de kontakter som nu beskrivits har vi under utredningsarbetets bedrivande sammanträffat med olika praktiskt verksamma försäkringspersoner.

Beträffande den del av vårt utredningsuppdrag som gäller den lämpligaste ordningen för att bestämma skadestånd för personskada har vi samrått med Grupptalanutredningen (Ju 1991:04), Skiljedomsutredningen (Ju 1992:22) och Patientförsäkringsutredningen (S 1992:11).

Föreliggande betänkande har författats av vår ordförande och våra sekreterare. Vissa uppgifter om olika skadeprövningsnämnder i avsnitt 3.8 har inhämtats genom en enkät till nämnderna om avgjorda ärenden och arbetsformer m.m. Redogörelsen i avsnitt 4.3 och 4.4 om förhållanden i en del utomnordiska länder grundar sig delvis på de uppgifter som inhämtats från där verksamma försäkringsbolag. Avsnitt 4.2.3 om Island har författats av Anna Theodóra Gunnarsdóttir. Vissa uppgifter i avsnitt 4.3.4 om Italien och avsnitt 4.4 om USA har hämtats från examensarbeten i skadeståndsrätt vid juridiska fakulteten vid Stockholms universitet av Rossanna Gonzio, Skadestånd vid personskada – en jämförelse mellan det svenska och det italienska ersättningssystemet, 1993, och av Sten Hedberg, Ideellt skadestånd i USA, 1989.

På samma sätt som när det gäller de frågor vilka behandlades i vårt förra betänkande har under utredningsarbetets gång flera av de frågor som nu är aktuella prövats i rättspraxis. Det gäller framför allt frågan om skadestånd till dem som tillfogats psykiska besvär till följd av att en nära anhörig har dödats eller skadats genom ett allvarligt våldsbrott. Sedan Högsta domstolen i rättsfallen NJA 1993 s. 41 I och II slagit fast att skadestånd i ett sådant fall kan utgå åtminstone vid uppsåtligt dödande, har ett flertal avgöranden beträffande denna och liknande frågor meddelats i lägre instans liksom av Brottsskadenämnden respektive Brottsoffermyndigheten och av Ansvarsförsäkringens personskadenämnd.

Våra sekreterare har samlat in dessa och andra avgöranden av intresse för vårt utredningsarbete. Avgörandena redovisas i redogörelsen för nuvarande förhållanden i avsnitt 3.

Byråsekreteraren May-Louise Wounder samt assistenterna Eva Lindh, Anneli Manglaris och Anette Reinholdsson har biträtt kommittén med utskriftsarbete och administrativa göromål.

Den slutliga redigeringen av vårt betänkande har ombesörjts av May-Louise Wounder, som också har utformat omslaget till betänkandet liksom till våra tidigare betänkanden.

3 Nuvarande förhållanden

3.1 Begreppet personskada

Begreppet personskada har inte definierats i skadeståndslagen; i 5 kap. 1 och 2 §§ omtalas enbart vad ersättning för sådan skada omfattar och hur ersättningen skall bestämmas. Förarbetena till lagen innehåller dock vissa uttalanden som belyser vad som är att hänföra till personskada (se SOU 1963:33 s. 31, 1964:31 s. 80 f. och 1973:51 s. 36 f. samt prop. 1972:5 s. 576 och 1975:12 s. 20). I övrigt har det överlämnats åt rättstillämpningen att utforma detta begrepp.

Till personskada räknas såväl kroppsliga som psykiska defekttillstånd, vare sig de har framkallats med fysiska medel eller på något annat sätt. Det kan alltså vara fråga om en mekaniskt framkallad skada på människokroppen (en krossad fot, köttsår, inre blödningar etc.) eller en skada som framkallats genom förgiftning, strålning e.d. (förstörda vävnader, inre sjukdomstillstånd etc.). Även fysisk smärta utgör personskada. Detsamma gäller skada på den psykiska hälsan (chock, depression, posttraumatiska neuroser etc.). Slutligen föreligger personskada när den skadelidande avlider till följd av skadehandlingen; ersättningsberättigade är då vissa efterlevande som tillfogas ekonomisk skada till följd av dödsfallet.

För att psykiska besvär skall anses som personskada krävs att de utgör en medicinskt påvisbar effekt (se SOU 1992:84 s. 97 och där åberopad litteratur samt NJA 1993 s. 41 I och II); det är alltså inte tillräckligt att de yttrar sig i sådana allmänna känslor av rädsla och obehag som vem som helst kan uppleva i samband med en skadegörande handling. En sådan medicinskt påvisbar effekt kan visa sig i att den skadelidande blir sjukskriven till följd av de psykiska besvären. Detta är dock ingen ovillkorlig förutsättning, utan de medicinska besvären kan styrkas också på annat sätt (se SOU 1992:84 s. 218 och där angivna rättsfall).

Den som har tillfogats personskada kan enligt *5 kap. 1 § skadeståndslagen* få ersättning för såväl ekonomiska som ideella skadeföljder. Ekonomisk skada består i kostnader och inkomstförlust. Lidande, obehag och andra ideella

besvär ersätts som sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt olägenheter i övrigt till följd av skadan. Denna form av ideell skada får inte förväxlas med det särskilda slag av ideell skada som ersätts enligt 1 kap. 3 § skadeståndslagen vid kränkning av den personliga integriteten genom vissa angivna brott. En sådan integritetskränkning är inte att anse som personskada (se SOU 1992:84 s. 219).

Skadestånd med anledning av att någon har dödats omfattar enligt *5 kap. 2 § skadeståndslagen* ersättning för begravningskostnader m.m. och efterlevandes förlust av underhåll till följd av dödsfallet.

3.2 Skadestånd till den som har tillfogats personskada

3.2.1 Bakgrunden till 5 kap. 1 § skadeståndslagen

I de medeltida *landskapslagarna* ersattes sjukvårdskostnader genom en särskild bot, läkeboten, som i sin helhet tillföll målsäganden. Denna bot utgick i allmänhet med ett i lagen angivet belopp och motsvarade alltså inte de faktiska kostnader som uppkommit i det enskilda fallet (se Björling, 1893, s. 35); enligt Strahl (1934, s. 884) förekom det dock ibland att den verkliga kostnaden skulle ersättas. Någon särskild ersättning lämnades inte för inkomstförlust, men denna kompenserades genom den andel i såraboten som målsäganden hade rätt till. Inte heller denna bot var avpassad efter den individuella förlusten. I den mån den bot som tillföll målsäganden översteg hans ekonomiska skada, något som inte sällan var fallet, kom den i praktiken att utgöra kompensation för ideell skada. Sådan skada gottgjordes inte genom någon särskild ersättning utöver böterna. Ett undantag är dock lytesboten, som vid misshandelsbrott lämnades till målsäganden ensam vid sidan av de egentliga böterna vid sådana brott.

Lytesboten utgjorde gottgörelse för lyte eller annat stadigvarande men och var satt i relation till skadans storlek. Lagarna innehöll formliga taxor över skador på olika kroppsorgan, och ersättningen skulle beräknas särskilt om ett organ endast delvis hade blivit obrukbart (se Björling, 1893, s. 35). Denna bot utgör alltså det första exemplet i svensk rätt på en mera självständig skadeståndsersättning. Detta visar sig också i att boten i regel bestämdes utan hänsyn till graden av skadevållarens skuld. Att just lytesboten hade denna

skadeståndsrättsliga karaktär hänger förmodligen samman med det starka betonandet under denna tid av äran som föremål för ersättning. Lytesbotens funktion var att ge den skadelidande gottgörelse för att hans anseende minskat genom ett vanställande lyte eller annat stadigvarande men.

Landskapslagarnas botsystem med vissa fixerade bötesbelopp för skilda skadetyper och olika skadeföljder behölls inte bara i 1300- och 1400-talens stads- och landslagar utan också i *1734 års lag*. I den lagen infördes emellertid även bestämmelser som innebar att den som utsatts för uppsåtlig misshandel hade, utöver sin andel i böterna, rätt till ersättning för läkarlön och andra kostnader och för "hinder i näring" (dvs. inkomstförlust) efter en individuell uppskattning; sådan särskild ersättning torde i praxis ha lämnats redan dessförinnan (se Strahl, 1934, s. 889 not 1). Dessutom innehöll lagen för misshandelsfallen en föreskrift om ersättning för sveda och värk. Det var första gången som rätten till sådan ersättning lagfästes i Sverige. Ett förslag härom hade dock lagts fram redan år 1665, och ersättning för sveda och värk synes – troligen efter förebild av tysk praxis – ha dömts ut av domstolarna åtminstone sedan början av 1700-talet (se Hemmer, 1934, s. 768).

Däremot hade den skadelidande enligt 1734 års lag ingen annan rätt till ersättning för lyte och men än den lytesbot som alltjämt tillföll honom vid misshandelsbrott. Denna bot hade nu mera karaktär av ett privaträttsligt straff än av skadestånd. Den bestämdes nämligen efter graden av skadevållarens skuld. Den utgick även vid ouppsåtlig misshandel, men då bara med hälften eller tre fjärdedelar av boten vid uppsåtlig misshandel. Stadigvarande lyte skulle enligt en särskild bestämmelse anses ha uppkommit, om det efter en prövotid av natt och år efter misshandeln visade sig att en lem till följd av misshandeln blivit ofärdig och lam.

I *1864 års strafflag* utmönstrades det gamla botsystemet helt. I 6 kap. togs bestämmelser in om skadestånd för skada som någon hade tillfogat annan genom brott. Dessa bestämmelser tillämpades i praxis även då en skada hade vållats utan samband med en brottslig gärning. I 6 kap. 2 § föreskrevs att i skadestånd för kroppsskada på grund av brott skulle räknas inte bara läkarlön och annan kostnad utan också ersättning för "hinder eller brist i den skadades näring" (dvs. inkomstförlust) samt ersättning för sveda och värk liksom för lyte eller annat stadigvarande men. Dessa regler fördes över dit från en förordning år 1861 angående mord, dråp och annan misshandel.

Bestämmelsen i 6 kap. 2 § i 1864 års strafflag togs i huvudsakligen oförändrat skick in i *1972 års skadeståndslag*. Samtidigt gjordes den uttryckligen tillämplig i samtliga fall då någon är skadeståndsskyldig, alltså

inte bara när en personskada vållats genom brott. Bestämmelsen ersattes i samband med 1975 års ändringar i skadeståndslagen av den nuvarande bestämmelsen i 5 kap. 1 §.

Ett huvudsyfte med 1975 års ändrade personskaderegler, vilka trädde i kraft den 1 januari 1976, var att den skadelidande skall ha full ersättning för sin förlust och att ersättningen därför skulle bestämmas så exakt som möjligt. Bl.a. skulle ersättning för inkomstförlust bättre än förut motsvara den verkliga förlusten. En särskild föreskrift om detta togs in i 5 kap. 1 § andra stycket. Delvis som en följd härav tillskapades en ny ersättningspost av ideell karaktär – olägenheter i övrigt – som togs in i uppräkningen i paragrafens första stycke av ersättningsgilla poster. Dessa poster var, bortsett från denna nyhet, desamma som förut. I förarbetena till dessa ändringar uttalades samtidigt att det i fråga om ersättning för ideell skada vid personskada fanns anledning att ha en något generösare inställning gentemot den skadelidande än som tidigare hade kommit till uttryck i praxis (se prop. 1975:12 s. 111 f.). I övrigt berördes reglerna om ersättning för ideell skada endast mera flyktigt i samband med 1975 års ändringar. Detsamma gäller reglerna om ersättning för kostnader till följd av skadan.

3.2.2 Kostnader

3.2.2.1 Allmänt

Rätt till skadestånd föreligger för kostnader såväl i förfluten tid som i framtiden. *Ersättningsgilla kostnader* är till en början sådana som syftar till att i största möjliga utsträckning neutralisera verkningarna av skadan i den skadelidandes dagliga livsföring. Som exempel kan nämnas kostnader för sjukvård, såsom sjukhusvård, läkare, sjukgymnastik, eftervård, läkemedel m.m., samt kostnader för egna och anhörigas resor i samband med sjukvården liksom utgifter för särskild hjälp och särskilda anordningar i hemmet, protes, rullstol, specialsydda kläder etc. Andra ersättningsgilla kostnader är sådana som kan sägas syfta till att neutralisera skadans inverkan på den skadelidandes förmåga att utföra förvärvsarbete, såsom kostnader för fördyrade resor till och från arbetet, ökade matkostnader i arbetet samt utgifter för särskilda anordningar på arbetsplatsen och för rehabiliteringsåtgärder av olika slag (se prop. 1975:12 s. 146).

En grundläggande princip är att den skadelidande skall ha full ersättning för de kostnader som uppkommer med anledning av skadan (se SOU 1973:51

s. 38). Skadestånd utges dock endast för *merkostnader*; kostnader som den skadelidande ändå skulle ha drabbats av i sin normala livsföring ersätts alltså inte genom skadestånd (se t.ex. NJA 1976 s. 103). Vidare minskas skadeståndet, om den skadelidande under sjukdomstiden har lägre levnadskostnader än annars (se prop. 1975:12 s. 151 liksom NJA 1959 s. 181 och 1976 s. 103 samt RFS 1985:29; jfr NJA 1953 s. 234 och 1956 s. 301). Det följer av principen "compensatio lucri cum damno" (se om denna princip Hellner, 1985, s. 275).

Endast *nödvändiga kostnader* ersätts (se SOU 1973:51 s. 39 och 146). Det följer av en skadeståndsrättslig princip om att den skadelidande skall så långt det är möjligt begränsa skadans verkningar (se om denna princip Andersson, 1993, s. 478 ff.). Vad som ligger i kravet på att kostnaden skall vara nödvändig får avgöras från fall till fall. Kravet torde tillämpas mera strängt mot den skadelidande när det gäller sjukvårdskostnader än i fråga om andra utgifter. Alltför stränga krav på bevisningen om att kostnaden är nödvändig kan dock inte ställas (jfr SOU 1973:51 s. 261).

Kostnader som avser förfluten tid kan i allmänhet styrkas med kvitto eller annan verifikation. Sådana kostnader skall ersättas särskilt för sig (se prop. 1975:12 s. 146). *Framtida kostnader* får med hänsyn till osäkerheten om den fortsatta utvecklingen i regel uppskattas mera skönsmässigt. Enligt rättsfallet NJA 1992 s. 642 bör dock utredningen om de kostnader som redan uppkommit få stor betydelse även vid bestämmandet av de framtida kostnaderna. I brist på sådana hållpunkter för bedömningen får ersättningen med stöd av 35 kap. 5 § rättegångsbalken uppskattas till skäligt belopp (se Nordenson, 1984, s. 409 f. och Bengtsson m.fl., 1985, s. 176 f.); det är dock inte detsamma som att bara skäliga kostnader ersätts (se Bengtsson, 1984, s. 82 och Lindblom, 1993, s. 346). Även preciserade framtida kostnader bör enligt förarbetena till 1975 års personskaderegler om möjligt beräknas särskilt; ibland kan det dock framstå som naturligt att ersättningen för kostnader såväl i förfluten tid som i framtiden utgår som en enda post, framför allt när den skall bestämmas som ett engångsbelopp (se prop. 1975:12 s. 146).

Gränsen mellan kostnader i förfluten tid och kostnader i framtiden skall dras så nära tidpunkten för den slutliga prövningen som möjligt. Härigenom får man i regel det säkraste underlaget för bedömningen av skadans storlek. Vid tvist om ersättningen i rättegång bestämmer emellertid parterna hur gränsen skall dras. Om det hinner förflyta lång tid innan målet slutligt skall avgöras, kan parterna med stöd av 13 kap. 3 § rättegångsbalken justera sina yrkanden med hänsyn till de nya omständigheter som inträffar under processens gång (se prop. 1975:12 s. 146).

Bestämmelsen i 5 kap. 3 § skadeståndslagen om *samordning* mellan skadestånd och andra förmåner med anledning av skadan tar inte sikte på skadestånd för kostnader. Av andra bestämmelser eller principer följer dock att vissa förmåner skall avräknas även när sådant skadestånd bestäms. Sålunda kan den skadelidande inte kräva skadestånd för sjukvårdskostnader som täcks av den allmänna försäkringen (se 20 kap. 7 § i 1962 års lag om allmän försäkring). Vidare skall sådana förmåner som är förenade med regressrätt avräknas (se prop. 1975:12 s. 129 och 160). Det gäller bl.a. ersättning för kostnader som utges direkt av arbetsgivaren, liksom ersättning från olycksfalls- eller sjukförsäkring som avser den faktiska kostnad som uppkommit.

Också stöd av allmänna medel kan påverka skadeståndet på det sättet att stödet anses minska den kostnad som skall ersättas genom skadeståndet. En förutsättning är dock att stödformen inte är inkomstprövad och därmed subsidiär till bl.a. skadestånd (jfr NJA 1966 s. 286 och 1967 s. 497, SOU 1973:51 s. 300, prop. 1975:12 s. 129, 165 och 214, Ekstedt, 1977, s. 274 och Bengtsson m.fl., 1985, s. 202).

Någon särskild bestämmelse finns inte heller i skadeståndslagen om *ersättningsformen* för kostnader. Normalt bör de ersättas med ett engångsbelopp. När det gäller mera omfattande framtida kostnader vid större skador kan det dock ofta vara lämpligt att ersättningen utgår som livränta, eventuellt vid sidan av förekommande livränta för inkomstförlust (se SOU 1973:51 s. 262 och prop. 1975:12 s. 146 f.).

Skadestånd för kostnader *beskattas inte* (se Bengtsson m.fl., 1985, s. 195).

3.2.2.2 Sjukvårdskostnader m.m.

Kostnader för sjukhusvård och annan sjukvård ersätts till största delen från socialförsäkringen och olika sjuk- och olycksfallsförsäkringar. Att skadestånd i många fall utges endast för vad som inte täcks av sådana ersättningsanordningar har nyss framhållits.

Som förut nämnts ersätts bara kostnader som kan bedömas vara nödvändiga. Den skadelidande kan inte få skadestånd för att skaffa sig en bekvämlighet genom sjukhusvård eller läkarvård utöver den standard som normalt erbjuds inom den allmänna sjukvården (se SOU 1973:51 s. 261 och prop. 1975:12 s. 146 samt Bengtsson m.fl., 1985, s. 176, Hellner, 1985, s. 279 och Andersson, 1993, s. 486). Att skadelidande med högre levnadsstandard än flertalet skulle med hjälp av skadestånd kunna skaffa sig en dyrare

vårdform har inte ansetts förenligt med det reparationsändamål som vården tjänar, dvs. att bota eller lindra skadan (se Andersson s. 486 not 164; jfr dock Lejman i SvJT 1976 s. 182 f.).

Särskilda omständigheter kan emellertid föranleda att den skadelidande tillerkänns skadestånd för sådana sjukvårdskostnader m.m. som ligger över normal standard, såsom då annan vård än den dyrare inte har stått den skadelidande till buds eller då den dyrare vården har varit påkallad av medicinska eller andra liknande skäl (se SOU 1973:51 s. 261 och prop. 1975:12 s. 146). Att kostnaderna i sådana fall kan bli förhållandevis höga har ansetts inte kunna begränsa rätten till skadestånd för dem (se Andersson s. 486).

I rättsfallet NJA 1961 s. 425 utdömdes skadestånd för kostnader för konvalescens och sjukhusvård utomlands med motiveringen att utlandsvistelserna varit skäligen påkallade av den skadelidandes hälsotillstånd. Kostnaden för vård på privat sjukhem ersattes i rättsfallet NJA 1968 s. 23 inom ramen för en skälig livränta; till stöd för denna utgång åberopades bl.a. att möjligheten till förbättring i hälsotillståndet genom ökad trivsel borde beaktas, även om det inte var fråga om en rent medicinsk bedömning. Kostnader för vård i hemmet av en svårt skallskadad ung man ersattes i rättsfallet NJA 1976 s. 103, eftersom omständigheterna tydde på att den valda vårdformen hade haft stor betydelse för den skadelidandes rehabilitering och vid den aktuella skadetypen även små förbättringar av den skadelidandes fysiska eller psykiska tillstånd ofta spelade en viktig roll för dennes möjligheter att klara tillvaron på ett någorlunda drägligt sätt; vården i hemmet ansågs därför ha varit i sådan mån påkallad av medicinska skäl att den borde ersättas.

Skadestånd för kostnader för vård i hemmet utdömdes också i en uppmärksammad dom av Uppsala tingsrätt den 5 juni 1987, DT 334, som inte överklagades till hovrätten. Det fallet (det s.k. Mpandafallet) handlade om en yngling som i samband med en operation erhöll mycket svåra hjärnskador och blev i det närmaste totalförlamad. Tingsrätten motiverade sin ståndpunkt med att den vård som erbjöds inom den allmänna sjukvården på institution skulle få negativa konsekvenser för den skadelidande och att det bl.a. mot denna bakgrund fick anses medicinskt påkallat att vård och rehabilitering i stället skedde i hemmet.

I en dom av Mariestads tingsrätt den 8 oktober 1991, DT 234, blev utgången den motsatta. I det fallet ansågs det utrett att den skadelidande i sedvanlig utsträckning hade fått vård och rehabiliteringsinsatser, och det hade inte visats någon omständighet som motiverade ersättning för kostnader utöver normal standard.

I en dom av Svea hovrätt den 15 april 1994, DT 14, tillerkändes ett barn, som vid förlossningen fått en svår hjärnskada och till följd därav blivit 100-procentigt invalidiserad, skadestånd för kostnader för vård i hemmet. Hovrätten uttalade att det var uppenbart att denna vård inrymde den livskvali-

tet som för den skadelidande var möjlig att uppnå med åtgärder på vårdområdet samt att vården också framstod som medicinskt välgrundad med hänsyn till hans fysiska och psykiska hälsa; vårdformen ansågs som ett bättre alternativ för den skadelidande än varje annan tänkbar vårdform. Hovrättens dom har överklagats till Högsta domstolen, som ännu inte tagit ställning till om prövningstillstånd skall meddelas eller ej.

Skadestånd för behandling av kiropraktor, naprapat, akupunktör e.d. lämnas i den utomrättsliga skaderegleringen, om en läkare har remitterat den skadelidande till behandlingen eller uttalat att den har gett god effekt. I övrigt har man en restriktiv inställning till yrkanden om skadestånd för sådan behandling, liksom när det gäller kostnader för naturmedicin.

I fråga om merkostnader till följd av skadan för resor och hemhjälp gäller att den skadelidande i allmänhet har rätt till skadestånd för den avgift som han erlagt för att utnyttja färdtjänst eller hemtjänst som kommunen tillhandahåller. Anlitas annan hjälp, utges skadestånd upp till ett belopp som motsvarar kostnaderna för den service som kommunen erbjuder (se NJA 1970 s. 202 och Trafikförsäkringsanstalternas nämnds cirkulärreferat nr 5/1974). Högre kostnad kan godtas, om den kommunala hemhjälpen inte fungerar tillfredsställande och annan hjälp måste anlitas till högre kostnad. Motsvarande gäller kostnader för barnpassning e.d.

3.2.2.3 Andra utgifter

Av rättsfallet NJA 1992 s. 642 framgår att andra utgifter än sjukvårdskostnader m.m. – t.ex. fördyrade levnadskostnader och kostnader för underhåll av egendom av olika slag som den skadelidande till följd av skadan inte själv kan ombesörja – skall ersättas fullt ut (se också Nordenson, 1984, s. 408). Alla kostnader av detta slag som är nödvändiga för att den skadelidande skall kunna behålla sin tidigare standard är alltså ersättningsgilla enligt allmänna skadeståndsrättsliga principer. De skall alltså ersättas särskilt, i den mån de inte täcks av skadestånd för lyte och men.

I försäkringsbolagens interna skaderegleringspraxis har dock, i vart fall före det nämnda rättsfallet, tillämpats en ordning som innebär att skadestånd utges endast för sådana merkostnader som faller inom ramen för en normal standard, oavsett vilket slags kostnader det är fråga om. Enligt denna praxis ersätts följande kostnader helt eller delvis.

Under den första tiden efter skadan ersätts kostnader för inackordering av husdjur. Ersättning lämnas också för skäliga kostnader som föranleds av skadan för klippning av gräsmatta, hämtning av post, bankärenden, tillsyn av blommor etc.

Merkostnad för reparation av villa, fritidshus, båt m.m. som den skadelidande skulle ha utfört om han inte hade skadats ersätts regelmässigt helt eller delvis. Det krävs att sådana kostnader faktiskt har uppstått eller med övervägande sannolikhet kommer att uppstå. Dock anses att underhåll av villa, fritidshus, båt och husvagn i ett och samma fall går utöver gränsen för normal standard. I allmänhet godtas endast underhåll av t.ex. villa och ytterligare ett objekt som normal standard. Skadeståndet brukar bestämmas efter vad som anses nödvändigt och skäligt i det enskilda fallet. I vissa fall har omständigheterna varit sådana att skadestånd lämnats för hela kostnaden, medan ersättningen i andra fall har begränsats till ett bidrag för kostnaden.

Om den skadelidande till följd av sin skada inte längre kan t.ex. fiska, jaga eller plocka svamp och bär, lämnas ersättning för merkostnader som uppkommer till följd av att den skadelidande nu måste köpa produkterna (jfr Svea hovrätts dom den 1 december 1989, DT 32, där ökade levnadskostnader av detta slag gottgjordes inom ramen för ersättning för olägenheter i övrigt). Har den skadelidande före skadan haft inkomst av t.ex. jakt lämnas dessutom särskild ersättning för inkomstförlust. Vid bestämmandet av skadestånd för merkostnader och inkomstförlust beaktas å andra sidan om de olika aktiviteterna har varit förenade med kostnader som samtidigt inbesparats.

Även merkostnader för rekreation kan beaktas. Så sker t.ex. om den skadelidande före skadan ofta har rest utomlands på ett mycket billigt och okonventionellt sätt men till följd av skadan har fått en högre hotellkostnad m.m. (FFR 1967 s. 211). Ersättning kan också lämnas om skadan har medfört en högre kostnad för idrottsutövning.

Däremot torde skadestånd inte utges för indirekta kostnader, såsom utgifter för en semesterresa som på grund av skadan inte blivit av eller för inköp av sportutrustning som den skadelidande blivit förhindrad att utnyttja på grund av skadan (se dock Trafikskadenämndens yttrande Dnr 492/1993; jfr även NJA 1992 s. 213).

3.2.2.4 Anhörigas kostnader

Enligt svensk skadeståndsrätt har endast den som omedelbart drabbas av en skada rätt till skadestånd. Sådan ekonomisk förlust som någon lider till följd av någon annans person- eller sakskada brukar hänföras till s.k. tredjemansskada. En skada av detta slag är enligt skadeståndslagen ersättningsgill bara i fall då efterlevande har gått miste om underhåll efter någon som har dödats (se avsnitt 3.3.3.2 och 5.5.1.2). Denna grundsats har visserligen luckrats upp något i rättspraxis (se NJA 1966 s. 210, 1972 s. 598, 1988 s. 62 och 1993 s. 41 I och II; jfr Bengtsson i SvJT 1978 s. 516 och 1993 s. 787 f.,

Kleineman i JT 1992-93 s. 516 och 1993-94 s. 722 ff. samt Andersson, 1993, s. 566 ff.) men torde i det väsentliga alltjämt ha giltighet (jfr Nordenson, 1993, s. 392).

Till följd av grundsatsen att tredjemansskada inte ersätts kan anhöriga till någon som har skadats i princip inte få skadestånd för kostnader och andra utlägg som uppstår för dem i samband med skadefallet. I rättspraxis har skadestånd dock utgetts för sådana ekonomiska förluster för anhöriga som på något sätt kan hänföras till den skadade. Kostnaderna och utläggen har då betraktats som ett medel att neutralisera verkningarna av skadan (se Lech, 1973, s. 106 och Ekstedt, 1977, s. 50).

Om kostnaderna och utläggen i enlighet härmed behandlas som en följdskada till den skadades personskada föreligger över huvud taget ingen tredjemansskada (jfr dock RFS A 1991:47). Skadeståndet bör då tillerkännas den som tillfogats personskadan, för vidare utbetalning till de anhöriga som har svarat för utgiften. Så har också ibland gjorts i rättspraxis (se t.ex. FFR 1941 s. 275 och 1970 s. 202). I den juridiska litteraturen har någon gång rekommenderats att skadeståndet i dessa fall beaktas inom ramen för den skadelidandes ersättning för ideell skada (se Ekstedt, 1977, s. 51). Vanligen har skadeståndet emellertid utdömts direkt till den anhörige (se t.ex. NJA 1976 s. 103 och 1982 s. 668). Möjligen har man i dessa fall fingerat att den skadade överlåtit sitt skadeståndsanspråk till den anhörige, men det antyds inte i rättsfallen. Att det skulle röra sig om något slags tillämpning av principen om obehörig vinst (jfr Lech, 1973, s. 108 och 110) är knappast troligt. Det är i så fall mera sannolikt att principen om tredjemansskada ansetts inte böra tillämpas i fall av detta slag (jfr Jørgensen, 1972, s. 196 samt Andersson, 1993, s. 487 not 166 och 563 f.).

Resekostnader för anhörigas *sjukbesök* ersätts i första hand under den akuta sjukdomstiden. För tiden därefter kan kostnaderna ersättas, om besöken är till gagn för den skadade (se NJA 1933 B 292 och 1936 B 908 samt FFR 1941 s. 275; jfr dock NJA 1932 A 190). Är den skadade vuxen ges ersättning i fall då skadan är livshotande, men då även för ganska långa resor (se NJA 1982 s. 668). I fråga om skadade barn ersätts anhörigas resekostnader även när skadan inte är livshotande (se Bengtsson m.fl., 1985, s. 176). Dessutom torde skadestånd kunna utgå för inkomstförlust och, när skadan är livshotande eller annars av särskilt svår beskaffenhet, hotellkostnad som föräldrar, make eller annan nära anhörig till den skadade har ådragit sig på grund av sjukbesöken (jfr Lech, 1973, s. 106).

Också kostnader för anhörigas insatser för *omvårdnaden* om den skadade kan i viss utsträckning ersättas genom skadestånd. När exempelvis en förälder

stannar hemma från arbetet för att vårda ett skadat barn, brukar sålunda förälderns inkomstförlust ersättas som en vårdkostnad för barnet (se t.ex. RFS B:5 1988:6). En förutsättning är dock givetvis att barnet enligt vad som nämnts i avsnitt 3.2.2.2 har rätt till skadestånd för kostnader för vård i hemmet. Vid bestämmandet av denna kostnad beaktas utgående vårdbidrag enligt 9 kap. 4 § i 1962 års lag om allmän försäkring; å andra sidan torde vårdbidraget påverkas av att skadestånd kan utgå (jfr vad som sagts i avsnitt 3.2.2.1 om stödformer som är subsidiära till skadestånd). I den utomrättsliga skaderegleringen bestäms skadeståndet i princip till vad som skulle motsvara kostnaden för hyrd hjälp; om föräldrar med höga inkomster har svarat för vården, motsvarar ersättningen då inte hela deras inkomstförlust.

Frågan huruvida föräldrar har skyldighet att vårda skadade barn utöver vad som följer av den allmänna omvårdnadsplikten i 6 kap. 1 § föräldrabalken och därmed skulle sakna rätt till skadestånd för sådan vård har besvarats nekande i den dom av Svea hovrätt den 15 april 1994 som redovisats i avsnitt 3.2.2.2.

Även när en make har skadats och vårdas av den andra maken torde skadestånd kunna utgå för den makens inkomstförlust under vårdtiden. Tidigare synes bestämmelsen i 5 kap. 1 § giftermålsbalken om makars skyldighet att ge varandra bistånd ibland ha åberopats till stöd för att rätt till skadestånd inte förelåg i ett sådant fall (jfr Lech, 1973, s. 107 vid not 1). Den uppfattningen vidhålls knappast längre, även om en liknande bestämmelse har behållits i 1 kap. 2 § äktenskapsbalken; i vart fall torde ett skäligt bidrag till presumtiva vårdkostnader utges i den utomrättsliga skaderegleringen (jfr SOU 1973:51 s. 39 vid not 6).

Om skadan har medfört avbrott i ett barns skolgång, brukar barnet i den praktiska tillämpningen tillerkännas skadestånd för de merkostnader som föräldrarna har haft eller kommer att få under den tid studierna förlängts (se NJA 1941 B 318 och 1993 s. 68 samt Lech, 1973, s. 143 f. och Andersson, 1993, s. 513 f. vid noterna 291 och 292; jfr FFR 1948 s. 288, 1960 s. 276 och 1967 s. 161). I Trafikskadenämndens praxis (se från senare tid RFS B:5 1986:5 och 1989:2) har ersättning för "*förlust av skolår*" rekommenderats med ett standardiserat belopp som för närvarande uppgår till 36 000 kr per år. Om endast en förhållandevis kort tid – ett eller två år – återstår av en yrkesinriktad utbildning, lämnas i stället skadestånd till den skadelidande för "försenat utträde i förvärvslivet" (se avsnitt 3.2.3.2). Denna ersättning är, till skillnad från ersättning för förlust av skolår, skattepliktig.

3.2.2.5 Gränsen till andra skadeståndsposter

Före 1975 års personskadereform förekom det att skadestånd för kostnader ingick i skadestånd för *inkomstförlust*; framför allt gällde det vid lägre invaliditetsgrader, varvid skadeståndet huvudsakligen avsåg kostnader. Även om kostnader och inkomstförlust numera ersätts under skilda poster, föreligger i några speciella situationer en viss osäkerhet om vilken post ersättningen skall hänföras till. Det rör sig om fall då skadan medför avbrott i ett barns skolgång (se avsnitt 3.2.3.2), regelbundna utgifter för den skadelidandes framtida vård och tillsyn (se avsnitt 3.2.3.3) eller minskade möjligheter för den skadelidande att utföra hushållsarbete i hemmet (se avsnitt 3.2.3.4).

Också gränsen mellan kostnader och ideell skada kan ibland vara svår att dra. Allmänt sett hänförs till posten kostnader sådana utgifter som kan sägas syfta till att neutralisera verkningarna av skadan i den skadelidandes dagliga livsföring eller på förmågan att utföra förvärvsarbete (se prop. 1975:12 s. 146), medan utgifter för att neutralisera en skadeföljd av ideell natur hänförs till ideell skada (se SOU 1973:51 s. 259).

Ersättningen för *sveda och värk* inrymmer ofta olika kostnader för att underlätta den skadelidandes tillvaro under sjukdomstiden, såsom utgifter för blommor och frukt och anordningar som kan bidra till dennes förströelse, t.ex. TV-apparat på sjukrummet. Detta berörs i avsnitt 3.2.4.3.

Särskilda svårigheter föreligger att avgöra vilka fördyrade levnadskostnader som skall ersättas särskilt under posten kostnader och vilka som kan anses kompenserade genom ersättningen för *lyte och men*. Det gäller framför allt stadigvarande kostnader för rekreation och förströelse (se avsnitt 3.2.5.7).

Vissa kostnader ersätts under posten *olägenheter i övrigt*. Det gäller bl.a. utgifter för kosmetiska proteser (peruker, lösténder etc.) eller mindre, på förhand ej beräkningsbara kostnader såsom taxiresor m.m. (se avsnitt 3.2.6.1).

I förarbetena till 1975 års personskadereform betonas att ekonomiska och ideella skadeföljder skall hållas åtskilda och så långt som möjligt ersättas under skilda poster (se SOU 1973:51 s. 260 f. och prop. 1975:12 s. 109 f. och 145). Även kostnader, såväl i förfluten tid som i framtiden, skall alltså ersättas skilt från ersättning för ideell skada. Att vissa mindre, svårpreciserade kostnadsrisker ersätts som olägenheter i övrigt (se avsnitt 3.2.6) är en annan sak.

Enligt ett av FSAB:s personskadekommitté år 1985 utfärdat cirkulär skall emellertid både kostnader och olägenheter i övrigt för förfluten tid beräknas efter ett visst årsbelopp och ersättas med ett gemensamt belopp. Det är vidare mycket vanligt att även ersättning för preciserade framtida kostnader slås

samman med ersättning för olägenheter i övrigt (se beträffande ett sådant fall tingsrättens dom i rättsfallet NJA 1992 s. 642). Denna praxis har kritiserats av Pettersson i SvJT 1983 s. 103 f., Nordenson, 1984, s. 408 f. och Nilsson, 1993, s. 373 f. Ett gemensamt drag för denna kritik är att skadestånd för kostnader och för olägenheter i övrigt skall bestämmas efter skilda principer som bör redovisas särskilt. Också risken för att en skadeföljd blir dubbelkompenserad genom det kritiserade förfarandet har framhållits.

3.2.3 Inkomstförlust

3.2.3.1 Allmänt

Skadestånd för *inkomstförlust* avser – förutom bortfall av lön – förlust av tillägg av olika slag som ingår i arbetsgivarens ersättning för arbetsprestationer (övertidstillägg, risktillägg e.d. samt traktamenten eller liknande förmåner till den del de kan betraktas som lönetillskott). En allmän risk för att i framtiden drabbas av förlust av mera extraordinära inkomster ersätts dock som ideell skada under posten olägenheter i övrigt (se avsnitt 3.2.6.1).

Skadestånd kan i vissa fall utgå även för förluster som inte är att anse som inkomstbortfall i egentlig mening. Exempelvis kan förlust av semester eller av kvalifikationstid för semester beaktas genom att skadeståndet för själva inkomstförlusten ökas. I övrigt skall emellertid förlust av fritid gottgöras inom ramen för ersättningen för ideell skada (se avsnitt 3.2.7).

Det finns vissa grupper av skadelidande som inte har uppburit särskild lön utan vilkas inkomstförlust måste uppskattas skönsmässigt. En sådan grupp utgörs av egna företagare. Med avseende på denna kategori föreskrivs i 5 kap. 1 § tredje stycket skadeståndslagen att intrång i näringsverksamhet skall likställas med inkomstförlust. Ett annat exempel är personer som till väsentlig del har skött hushållet i familjen. Enligt en uttrycklig föreskrift i samma stycke skall värdet av hushållsarbete i hemmet likställas med inkomst (se avsnitt 3.2.3.4). Ytterligare en kategori skadelidande vilkas inkomstförhållanden kan vara svåra att uppskatta är barn och ungdomar (se avsnitt 3.2.3.2).

Det inkomstbortfall som ersätts utgörs enligt 5 kap. 1 § andra stycket skadeståndslagen av skillnaden mellan den inkomst som den skadelidande skulle ha kunnat uppbära, om han inte hade skadats, och den inkomst som han trots skadan har uppnått eller kan antas komma att uppnå. Ersättningen bör i normala fall delas upp i två poster, en som avser förfluten tid i förhållande till skadeståndsprövningen och en som avser framtiden (se SOU 1973:51 s. 260

och prop. 1975:12 s. 148). Så förfar man också regelmässigt i den praktiska skaderegleringen.

Skadestånd för *inkomstförlust i förfluten tid* kan i regel fastställas på grundval av den faktiska förlust som har visat sig vid tidpunkten för skadeståndets bestämmande. I undantagsfall kan denna förlust behöva justeras, om den skadelidande trots skadan borde ha kunnat tjäna mer än han gjort. Man bör dock vara försiktig med att göra sådana reduktioner (se SOU 1973:51 s. 265 samt prop. 1975:12 s. 104 och 151); den faktiska förlusten bör inte frångås utan att det finns starka skäl för det (se NJA 1991 s. 662). Vidare kan det ibland vara befogat med en mindre justering nedåt med hänsyn till att den skadelidande kan ha haft lägre levnadsomkostnader än normalt i samband med sjukhusvistelse e.d. (jfr avsnitt 3.2.2.1). Sådana förhållanden kan ofta beaktas schablonmässigt (se SOU 1973:51 s. 265 och prop. 1975:12 s. 151). Å andra sidan kan det tänkas att den skadelidande genom egna ansträngningar har minskat den förlust som i och för sig hade varit naturligt med tanke på skadan. Detta påverkar dock inte skadeståndet för inkomstförlust utan kan kompenseras genom en förhöjning av ersättningen för ideell skada (se SOU 1973:51 s. 265 samt prop. 1975:12 s. 211 och 224; jfr dock s. 151).

Skadestånd för *framtida inkomstförlust* måste däremot grundas på mer eller mindre säkra antaganden om den skadelidandes möjligheter att utnyttja sin kvarvarande arbetsförmåga. Bedömningen blir alltså i detta fall regelmässigt mer komplicerad än vid fastställande av inkomstförlust i förfluten tid. Detta bidrog till att man i tidigare skadeståndspraxis ofta använde sig av olika schabloner för att uppskatta framtida inkomstförlust. Det främsta hjälpmedlet vid denna uppskattning var skadans s.k. medicinska invaliditetsgrad, dvs. den gradering av skadan som medicinsk sakkunskap har fastställt med ledning av medicinska erfarenheter av den inverkan en viss fysisk defekt har på den mänskliga prestationsförmågan.

Genom 1975 års personskadereform infördes i stället ett s.k. ekonomiskt invaliditetsbegrepp. När skadestånd för framtida inkomstförlust bestäms är man inte längre lika bunden vid den medicinska bedömningen av skadan som man dessförinnan hade varit i rättspraxis, utan den framtida inkomstförlusten beräknas i närmare anslutning till skadans ekonomiska verkningar i det enskilda fallet. Vid en sådan individuell bedömning beaktas alla omständigheter som kan inverka på den skadelidandes möjligheter att arbeta. Man skall alltså inte bara se till skadans medicinska utveckling utan också ta hänsyn till den skadelidandes personliga förhållanden av olika slag, t.ex. ålder, bosättning, utbildning och tidigare yrke samt möjligheterna att den skadelidande i större

eller mindre utsträckning övervinner skadeföljderna genom tillvänjning och rehabilitering. Man försöker vidare beakta vissa allmänna faktorer, t.ex. arbetsmarknadssituationen.

Ett ekonomiskt invaliditetsbegrepp av detta slag innebär att man måste lägga stor vikt vid den bestående faktiska inkomstförlust som har visat sig vid tidpunkten för skadeståndsprövningen. Denna förlust kan många gånger antas ge den säkraste grunden för den framtida inkomstförlusten, i varje fall vid svårare skador som har föranlett rehabilitering. I vissa fall kan det emellertid tänkas att tillfälligheter har spelat in och gjort att den aktuella förlusten är större eller mindre än vad som i och för sig förefaller rimligt med hänsyn till skadan. Förhållanden av detta slag är t.ex. att den skadelidande genom tillmötesgående från sin arbetsgivare inte behöver vidkännas den reduktion av lönen som i och för sig skulle vara motiverad med hänsyn till att den skadelidande inte längre gör full arbetsinsats. I sådana fall kan det vid skadeståndsprövningen finnas anledning att räkna med en risk för framtida inkomstförlust, särskilt om det är fråga om en person i yngre ålder och bedömningen alltså gäller en längre period (se SOU 1973:51 s. 274 och prop. 1975:12 s. 153).

Skadestånd för inkomstförlust skall enligt 5 kap. 3 § skadeståndslagen *samordnas* med vissa andra förmåner som den skadelidande har rätt till med anledning av denna förlust. När skadeståndet bestäms skall sålunda avräknas ersättning från socialförsäkringen, sjuklön eller pension som utges av arbetsgivare på grund av anställningsavtal samt periodisk ersättning som utgår på grund av sådan olycksfalls- eller sjukförsäkring som har meddelats på grund av kollektivavtal. Förmåner som utgår från individuellt tecknade liv-, olycksfalls- eller sjukförsäkringar påverkar däremot inte skadeståndet utan får uppbäras vid sidan av detta. Ett förslag föreligger dock för närvarande om vissa ändringar i dessa avräkningsregler (se Ds 1994:73).

Enligt 5 kap. 4 § skadeståndslagen fastställs skadestånd för framtida inkomstförlust i form av livränta eller engångsbelopp eller som livränta jämte engångsbelopp. Några bindande regler om valet av *ersättningsform* har inte meddelats, utan det har i första hand överlämnats åt parterna i skadeståndsärendet att bestämma ersättningens form. Kan parterna inte komma överens, får valet träffas efter en avvägning av de olika skäl som parterna anför till stöd för sina ståndpunkter. I stor utsträckning bör man därvid ta hänsyn till den skadelidandes önskemål. Engångsbelopp bör dock vara regel när följderna av skadan kan förmodas för framtiden inskränka sig till mindre förluster (se prop. 1975:12 s. 114 f. och 167). Är ersättningen av väsentlig betydelse för den skadelidandes försörjning skall den å andra sidan enligt en uttrycklig föreskrift

fastställas som livränta, om inte särskilda skäl talar mot detta. Även i övrigt är livränta i praktiken den vanligaste ersättningsformen.

Skadestånd för inkomstförlust *beskattas* som inkomst av tjänst, oavsett om det utgår i form av livränta eller betalas som ett engångsbelopp; det gäller dock endast i den mån skadeståndet avser förlorad inkomst av skattepliktig natur och alltså inte t.ex. hushållsarbete i hemmet (se 32 § 1 mom. d) och g) i 1928 års kommunalskattelag). För att det inte med hänsyn till marginalskatteeffekterna skall bli fördelaktigare för den skadelidande att utfå skadeståndet periodiskt i form av livränta än som ett engångsbelopp tas endast 60 procent av ett engångsbelopp upp som skattepliktig intäkt (se punkt 1 fjärde stycket i anvisningarna till 19 § i 1928 års kommunalskattelag; jfr SOU 1973:51 s. 198 ff. och prop. 1976/77:50).

3.2.3.2 Barns och ungdomars framtida inkomstförlust

Skadestånd för barns och ungdomars inkomstförlust i framtiden kan i allmänhet inte grundas på uppgifter om någon faktisk inkomstförlust i förfluten tid. Oftast finns inte heller några uppgifter om vilket yrke de skulle ha ägnat sig åt, om de inte hade skadats. Det kan också dröja ganska länge innan man vet vilket yrke de faktiskt kommer att utöva. Man är därför hänvisad till antaganden utifrån deras intresseinriktning, anlag eller personliga förutsättningar i övrigt, liksom pågående eller planerad utbildning. I regel slutregleras skadan i praktiken först när studier och arbetsrehabilitering har genomförts. Skadeståndet bestäms alltså i allmänhet inte förrän den skadelidande i det enskilda fallet har nått vuxen ålder. Detta förfarande har stöd i förarbetena till 1975 års personskaderegler (se SOU 1973:51 s. 263 och 278, prop. 1975:12 s. 108 och 156 samt LU 1975:16 s. 29).

När bestämmelsen om en ekonomisk invaliditetsbedömning kom till uttalade Skadeståndskommittén att det i dagens samhälle kunde vara mindre lämpligt att göra bedömningen av barns och ungdomars framtida inkomstförlust med hänsynstagande till föräldrarnas ekonomiska och sociala standard (se SOU 1973:51 s. 263). Under senare delen av 1980-talet uppkom en diskussion i massmedia om inte Trafikskadenämnden i sin praxis ändå tog sådana hänsyn. Med anledning därav granskade dåvarande Försäkringsinspektionen denna praxis. Sedan denna granskning avslutats anförde inspektionen följande i en promemoria i oktober 1988 som överlämnades till Justitie- och Finansdepartementen:

"Det ligger i sakens natur att det i ett ersättningssystem som utgår från en bedömning av den skadade personens sannolika inkomstutveckling ofta inryms antaganden som är mer eller mindre osäkra. Det är självklart så att svårigheterna i en bedömning accentueras när den skadade är ett barn och skadan sålunda inträffar innan den skadade inträtt i yrkeslivet eller genomgått en yrkesutbildning. Svårigheterna är betydande även om man, som Trafikskadenämnden regelmässigt gör, väntar med den slutliga bedömningen tills barnet nått vuxen ålder. Särskilt svår blir bedömningen när barnet skadas vid låg ålder och skadan är av sådan art att det blir närmast omöjligt att få en uppfattning om barnets individuella förutsättningar. I ärendena måste i sådana fall – som också framgår av uttalanden i förarbetena till skadeståndslagen – ingå en varierande grad av skönsmässig bedömning.

Den fråga som ställts under debatt gäller om vid bedömningen också skall kunna beaktas omständigheter som inte direkt hänför sig till den skadades intresseinriktning, anlag eller personliga förutsättningar i övrigt. Till en början bör framhållas att inspektionen inte kunnat finna att nämnden åberopat omständigheter som avser förhållanden i närmiljön, t ex syskons eller föräldrars förhållanden, till nackdel för den skadelidande. Nämnden har däremot i några av de undersökta fallen i sin totalbedömning i positiv riktning vägt in föräldrars och/eller syskons förhållanden när det gällt att bedöma den skadades sannolika yrkesinriktning för det fall att skadan inte hade inträffat. Enligt inspektionens mening bör omständigheter av angivet slag inte generellt få tillmätas betydelse vid ersättningsbedömningen. I ett ersättningssystem som det nu gällande förutsätts emellertid att alla omständigheter i det särskilda fallet som ger stöd för ett visst antagande också skall beaktas. Nämnden har beaktat syskons och i två av fallen även föräldrars yrken till stöd för antagandet av ett visst inkomstunderlag när det inte gått att göra en bedömning enbart på grundval av utredningen om den skadades intresseinriktning och individuella förutsättningar. Inspektionen anser att det inte kan hävdas att det i de åsyftande fallen varit oberättigat av nämnden att i den skönsmässiga totalbedömningen som nämnden haft att göra även väga in omständigheter av det angivna slaget. Undersökningen ger sålunda inte grund för ett påstående att nämndens utlåtande står i strid med de bestämmelser och ersättningsprinciper som nämnden har att iakttaga.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas *att* nämnden i första hand synes göra en bedömning av ett barns förlust av framtida inkomst med utgångspunkt i den skadades personliga förutsättningar och intresseinriktning, oavsett från vilken socialgrupp eller miljö den skadade kommer, *samt att*, när dessa förutsättningar inte fullt ut kan klarläggas, även andra faktorer av nämnden vägs in i en skönsmässig bedömning. Av det sagda följer att det inte går att – som skett i massmediadebatten – hävda att Trafikskadenämnden baserar sina utlåtanden på ett socialgruppstänkande.

Det kan tilläggas att av yttrandet från Ansvarsförsäkringens Personskadenämnd framgår att denna nämnds syn på faktorer som inte är direkt hänförliga till ett skadat barns personliga förutsättningar i princip överensstämmer med hur Trafikskadenämnden ser på frågan.

Det av inspektionen genomgångna materialet belyser emellertid det vanskliga i att i ett ersättningssystem som bygger på en bedömning i det särskilda fallet göra en beräkning av ersättning till barn för förlust av framtida inkomst. Det är enligt inspektionens mening dock inte givet att en ändrad lagstiftning som – på sätt är fallet i Danmark och Norge – bygger på schablonmässigt utformade regler för bestämmande av ersättningen innebär en förbättring av de skadade barnens ställning ekonomiskt sett. Mot bakgrund av de osäkerhetsmoment som är förknippade med bedömningar av nu avsett slag kan det dock finnas skäl att pröva om det går att finna ett annat system för bestämmande av ersättning till skadat barn för framtida inkomstförlust. Detta kräver att för sådana skadefall görs en ändring av de ersättningsprinciper som nu är fastlagda i skadeståndslagen. Det kan vara lämpligt att det utredningsuppdrag som regeringen enligt uppgift inom kort avser att besluta om för att behandla vissa frågor på skadeståndsrättens område också får omfatta frågan om principerna för ersättning till skadade barn."

Uppgiften att utreda den fråga som inspektionen sålunda väckt har därefter lagts på vår kommitté (se avsnitt 2.1).

Om skadan medför avbrott i den skadelidandes utbildning och det återstår endast något eller några år av en yrkesinriktad utbildning, lämnas ersättning till denne för "försenat utträde i förvärvslivet" (se NJA 1939 s. 319 och 1964 s. 431 samt Lech, 1973, s. 143 f. och Andersson, 1993, s. 513). Detta skadestånd motsvarar den inkomstförlust som kan uppskattas i det särskilda fallet. I övrigt ersätts barnet med ett standardiserat belopp för föräldrarnas merkostnader med anledning av "förlust av skolår" (se avsnitt 3.2.2.4).

3.2.3.3 Framtida vård och tillsyn

Vid allvarliga skadeföljder som orsakar regelbundna utgifter för exempelvis vård fastställdes skadeståndet tidigare antingen som s.k. vårdlivränta eller som en förhöjning av livränta för inkomstförlust. I fråga om vissa grupper skadelidande (exempelvis husmödrar, pensionärer och barn) avsåg livränteersättningen också att täcka de faktiska eller potentiella kostnader för hyrd hjälp eller vård och tillsyn som rimligen kunde hänföras till de aktuella skadeföljderna (se SOU 1973:51 s. 44).

I rättsfallet NJA 1961 s. 572 blev sålunda livränta till en tvåårig pojke, som fått svåra skallskador och till följd därav var intellektuellt efterbliven, beräknad inte på grundval av utebliven inkomst utan väsentligen med utgångspunkt i vad det kostade att bereda honom erforderlig vård och tillsyn liksom möjlighet till sysselsättningar avpassade efter hans intressen och färdigheter. Som motivering till detta ställningstagande angavs att den

skadelidande på grund av sin intellektuella efterblivenhet och sitt behov av ständig tillsyn och passning uppenbarligen endast i mycket begränsad utsträckning var i stånd att för egen del tillgodogöra sig en livränta vars syfte var att åtminstone i huvudsak upprätthålla den levnadsstandard som den skadelidande med bibehållen arbetsförmåga skäligen kunnat påräkna i framtiden.

Vid tillkomsten av 1975 års personskaderegler uttalade Skadeståndskommittén att det i en del fall, när den framtida arbetsförmågan blivit helt eller nästan helt nedsatt, fanns det alternativet att skadeståndet inte bedömdes med hänsyn till den beräknade inkomstförlusten utan liksom tidigare med beaktande främst av kostnader för vård och tillsyn (se SOU 1973:51 s. 264 och 278; jfr också Hellner, 1985, s. 288 och Roos, 1990, s. 151). Detta uttalande mötte viss kritik under remissbehandlingen. Föredragande statsrådet hade förståelse för denna kritik; enligt hans mening borde inkomstförlust så långt möjligt beaktas fullt ut, även när det gällde svårt invalidiserade personer (se prop. 1975:12 s. 147).

Därefter har Trafikskadenämnden i två avgöranden år 1989 (RFS B:5 1989:5+6) funnit en 21-årig flicka, E, som skadades mycket allvarligt när hon var endast fyra månader gammal, och en 27-årig man, som skadades mycket svårt som 17-åring, berättigade till skadestånd för inkomstförlust. I det första fallet hänvisade nämnden till det nyss återgivna uttalandet av föredragande statsrådet samt anförde därefter följande:

"Nämndens uppfattning är att E bör få ersättning för det inkomstbortfall som den svåra trafikskadan har medfört för henne, inte minst därför att hon genom en sådan ersättning skulle kunna kompensera föräldrarna för de omfattande omvårdnadsinsatser de nu gör; insatser som med åren måhända kan behöva utföras av andra personer. Vidare torde livräntan kunna utnyttjas till bl.a. fritidssysselsättningar och annat som kan höja livskvalitén för E. Domslutet i 1961 års rättsfall torde i huvudsak återspegla tanken att en förståndshandikappad person inte kan tillgodogöra sig en inkomstförlustberäknad livränta eftersom vård- och omsorgsbehovet är det dominerande. Detta synes vara en inställning som blivit något förlegad, i vart fall när det gäller förståndshandikappade personer som trots allt är medvetna om sin omvärld och – som i E:s fall – kan delta i vissa för dem särskilt anpassade aktiviteter."

3.2.3.4 Hushållsarbete i hemmet

Vid uppskattningen av värdet av hushållsarbete som den skadelidande utfört i hemmet före skadetillfället får man beakta omfattningen av detta arbete (antalet personer i hushållet, den hjälp av andra som har stått till buds etc.).

Enligt förarbetena till 1975 års personskaderegler kan ett mått på värdet av hushållsarbetet vara kostnader för den hjälp av utomstående som behöver anlitas på grund av skadan (se prop. 1975:12 s. 156). I Trafikskadenämndens praxis brukar ersättningen också bestämmas på detta sätt, varvid skadeståndet fastställs som kostnadsersättning (se Bengtsson m.fl., 1985, s. 178).

Även beträffande hushållsarbetande personer kan skadeståndet i förekommande fall avse ersättning för att den skadelidandes möjligheter att ta förvärvsarbete begränsats. Den som vid skadetillfället uteslutande har skött hushållssysslor men som haft anledning att räkna med att gå ut i förvärvsarbete vid en senare tidpunkt, t.ex. när barnen har nått viss ålder, kan få ersättningen bestämd med beaktande av den inkomstförlust som skadan på grund härav kan medföra i framtiden (se SOU 1973:51 s. 278 och prop. 1975:12 s. 156).

3.2.3.5 Gränsen till andra skadeståndsposter

Att inkomstförlust i några fall kan komma att ersättas som *kostnader* (avseende "förlust av skolår", framtida vård och tillsyn samt värdet av hushållsarbete i hemmet) har nyss berörts. I övrigt torde gränsen till kostnader knappast föranleda någon tvekan, lika litet som gränsen till *sveda och värk* samt *lyte och men*. Däremot är skiljelinjen mellan inkomstförlust och *olägenheter i övrigt* inte alltid så enkel att dra. Vad som framför allt kan ge upphov till problem är att även sistnämnda skadeståndspost avser olika slags skadeföljder i den skadelidandes förvärvsliv, liksom sporadiskt återkommande smärre ekonomiska förluster i mera hobbybetonade verksamheter. Dessa problem berörs närmare i avsnitt 3.2.6.3.

3.2.4 Sveda och värk

3.2.4.1 Allmänt

Sveda och värk syftar på fysiskt och psykiskt lidande under den akuta sjukdomstiden efter skadan. Skadeståndet för denna skadeföljd kan ses närmast som ett slags "plåster på såret" (se Hellner, 1985, s. 294). Den ideella karaktären är inte alltid renodlad. Olika utlägg för att underlätta den skadelidandes tillvaro under sjukdomstiden ersätts ofta som en del av beloppet för sveda och värk (se avsnitt 3.2.4.3).

Under posten sveda och värk ersätts smärta och andra fysiska obehag, liksom ångest, sömn- och koncentrationssvårigheter, depressiva reaktioner, sexuella störningar m.m., som visar sig under den akuta perioden. Ersättningen tar sikte inte bara på sådant lidande som själva skadan i sig innebär utan också på lidande som följer med olika slags vård och behandling. Även oro och ängslan inför framtiden som kan följa med skadan under sjukdomstiden kompenseras genom skadeståndet för sveda och värk (jfr Bennich, 1935, s. 35).

Oro och ängslan till följd av skadan kan också i sig betraktas som personskada, om detta slags psykiska lidande är medicinskt påvisbart (se avsnitt 3.1), och därmed ge rätt till skadestånd för sveda och värk tills lidandet har klingat av (se NJA 1990 s. 186; jfr FFR 1953 s. 299, RH 1989:116 och NJA 1991 s. 766 samt Ekstedt, 1977, s. 246) eller – i särskilt svåra fall – har blivit bestående. Detsamma gäller psykiska besvär som över huvud taget inte har framkallats av någon personskada i övrigt utan har tillfogats med annat än fysiska medel.

Om ersättningsgilla psykiska besvär är en följd av en fysisk skada, bestäms skadeståndet för sveda och värk med hänsyn till både dessa besvär och den fysiska skadan. Kvarstår de psykiska besvären efter det att den fysiska skadan har läkt, utges särskild ersättning för dessa besvär.

Skadestånd för sveda och värk brukar bestämmas i ett sammanhang sedan den akuta sjuktiden har övervunnits och förhållandena kan överblickas. Det förekommer emellertid, särskilt vid längre akuttider, att skadeståndsfrågan prövas redan på tidigare stadium. Detta har inte ansetts hindra – under förutsättning att läkningsförloppet tillfredsställande har kunnat överblickas – att skadestånd dömts ut för hela akuttiden (se NJA 1932 s. 568 II; jfr Ekstedt, 1977, s. 252). Detta är ett problem som aktualiseras särskilt när det gäller psykisk skada (se avsnitt 5.6.2). Enligt Lech (1973, s. 173 f.) har det ibland även hänt att ett förskott på den slutliga ersättningen betalas till den skadelidande i fall då denne därigenom kan beredas avsevärd lättnad eller då läkningsförloppet har blivit mycket utdraget.

Under alla förhållanden synes det slutliga skadeståndsbeloppet för sveda och värk regelmässigt utges som ett engångsbelopp. Undantag gäller dock, om den skadelidande är varaktigt medvetslös (se avsnitt 3.2.8).

Skadestånd för sveda och värk samordnas inte med några andra förmåner som den skadelidande har rätt till med anledning av sin skada (se prop. 1975:12 s. 160; jfr RFS B:6 1992:2).

Skadestånd för sveda och värk är, liksom annat skadestånd för ideell skada, skattefritt.

3.2.4.2 Ersättningstabeller

Skadeståndsbeloppen för sveda och värk har efter hand standardiserats i stor omfattning. I praktiken bestäms de efter en särskild s.k. hjälptabell som fastställs av Trafikskadenämnden.

Den första hjälptabellen för bestämmande av ersättning för sveda och värk utarbetades av ett enskilt försäkringsbolag under 1950-talet och kom sedan, med början år 1957, att allmänt tillämpas i försäkringsbolagens skadereglering. Den fastställdes till en början av Trafikförsäkringsanstalternas nämnd (numera Trafikskadenämnden) och Ansvarsnämnden gemensamt. Det har hävdats att tabellen till sin utformning och ersättningsnivå grundade sig på då rådande rättspraxis (se Lech, 1973, s. 170; jfr dock Ekstedt, 1977, s. 180). Tabellen reviderades första gången år 1966, varvid ersättningsbeloppen justerades med hänsyn till den försämring av penningvärdet som inträffat sedan tabellen tillkom. Sedan dess har Trafikförsäkringsföreningens styrelse – numera Trafikskadenämndens råd – kontinuerligt utfärdat rekommendationer om procentuella påslag eller nya uppräknade tabellbelopp i anslutning till den fortsatta penningvärdeförsämringen. Vid några tillfällen, senast på 1980-talet, har tabellen ändrat utseende och även sakligt innehåll.

Ersättningsbeloppen enligt tabellen har också höjts mera allmänt vid några tillfällen. Med anledning av den rekommendation om en generösare inställning gentemot den skadelidande i detta avseende som gjordes i samband med tillkomsten av 1975 års personskaderegler (se avsnitt 3.1) beslöt Trafikskadenämnden år 1976 om en "standardhöjning" av dessa belopp, framför allt för fall av längre sjukdomstid. Och sedan riksdagen år 1986 uttalat att det fanns anledning att närmare överväga om inte en viss höjning av ersättningsnivån vid ideell skada kunde vara befogad (se LU 1986/87:3 s. 15 och SOU 1992:84 s. 37), beslöt Trafikskadenämnden om en ny "standardhöjning" av beloppen med 10 procent utöver en motsvarande höjning på grund av penningvärdets förändringar. Denna höjning trädde i kraft den 1 januari 1987.

Det rådde länge osäkerhet om vilken inställning domstolarna hade till tabellerna. I rättsfallet NJA 1972 s. 81 utdömde Högsta domstolen emellertid ersättning för sveda och värk enligt de normer som gällde då och uttalade därvid bl.a. följande.

"Den uppenbara svårigheten att uppskatta graden av sveda och värk i enskilda fall av personskada och önskemålet att underlätta frivilliga uppgörelser om ersättning för sådan skada påkallar att ersättning för sveda och värk normalt

bestäms tämligen schablonmässigt. Den av trafikförsäkringsföreningen rekommenderade norm som i målet åberopats av bolaget synes kunna, med den justering som vid aktuell tidpunkt må föranledas av penningvärdeförsämring, godtagas såsom utgångspunkt vid bestämmande av ersättningsbelopp. I särskilda fall måste visserligen individuella faktorer kunna påkalla till och med betydande avvikelser från resultatet enligt en schablonmässig bedömning. I målet har emellertid icke förekommit förhållande av beskaffenhet att föranleda att ersättning för sveda och värk bör utgå med högre belopp än det av hovrätten i detta hänseende bestämda."

Genom detta avgörande sanktionerade Högsta domstolen alltså att man inom skadeståndsrätten som utgångspunkt vid beräkningen av ersättning för sveda och värk använde Trafikskadenämndens hjälptabell för sådan skada. Denna ståndpunkt har Högsta domstolen senare bekräftat vid upprepade tillfällen (se NJA 1979 s. 129, 1982 s. 793, 1989 s. 389, 1991 s. 766, 1992 s. 740 I och II, 1993 s. 41 I och II samt 1993 s. 68). Även riksdagen har gett sitt stöd för en sådan ordning (se prop. 1975:12 s. 111, LU 1975:16 och rskr. 1975:133).

Den nuvarande ersättningstabellen – som återfinns i bilaga 2.1 – är fastställd år 1991. Enligt beslut av Trafikskadenämndens råd i december 1994 skall den tillämpas även för år 1995 efter en uppräkning av ersättningsbeloppen med 17 procent (se Trafikskadenämndens cirkulär nr 2/1995).

Enligt tabellen utges ersättning med ett grundbelopp per månad. Grundbeloppet varierar beroende på vårdtyp, skadetyp och vårdtidens längd. Däremot tilläggs enligt schablonen inte någon betydelse vid sådana omständigheter som den skadelidandes ålder, kön, yrke eller grad av känslighet.

Under den tid som den skadelidande är föremål för *sjukhusvård* utges – efter uppräkning med 17 procent av 1991 års belopp – vid svår skada ersättning med 4 329 kr per månad under tre månader räknat från skadedagen, med 3 159 kr per månad för var och en av de tre följande månaderna samt med 2 223 kr för var och en av de följande sex månaderna. Ersättningen utgör alltså sammanlagt 22 464 kr för ett halvt år och 35 802 kr för ett år. Till svår skada hänförs svår kross-, slit-, bränn-, skall- eller ansiktsskada, betydande skador på skilda kroppsdelar, frakturer med omfattande mjukdelsskador och liknande. I fall då skadan inte är av sådan art men den skadelidande likväl undergår sjukhusvård är grundbeloppet för var och en av de sex första månaderna 3 159 kr och för var och en av de sex följande månaderna 2 223 kr. Ersättningen utgör alltså sammanlagt 18 954 kr för ett halvt år och 32 292 kr för ett år. Skulle sjukhusvården pågå längre tid än 12 månader görs en särskild bedömning.

I fall då det inte förekommer sjukhusvård men väl *annan vård* under sjuktiden utgår ersättning med 1 872 kr per månad under det första halvåret och därefter med 936 kr per månad. Ersättningen utgör alltså 11 232 kr för ett

halvt år och 16 848 kr för ett år. Dessa belopp reduceras i den mån hel sjukskrivning inte föreligger. Om sjukskrivningsperioden förlängs uteslutande i avvaktan på arbetsvårdande åtgärder eller pensionering, anses förlängningstiden inte som akut sjuktid. Akut sjuktid över tre år bedöms särskilt.

Grundbeloppet kan höjas om det föreligger särskilda omständigheter. Det kan vara att den skadelidande t.ex. genomgått vård på intensivvårdsavdelning, legat i skallsträck eller i gipsvagga. Vid svår smärta under behandlingstiden i hemmet kan grundbeloppet – under högst sex månader – höjas med 20 procent, i undantagsfall 40 procent. Totalt får tilläggen dock inte uppgå till mer än 50 procent av grundbeloppet. För smärtsam tandbehandling, smärtsam sjukgymnastik eller annan smärtsam behandling, som sker under tid då sjukskrivning inte föreligger och således ej omfattas av schablonens normer i övrigt, beräknas ersättning enligt tabellen med 176 kr per behandlingstillfälle.

För att ersättningens storlek skall kunna bestämmas med ledning av tabellen fordras normalt medicinsk utredning i form av läkarintyg. Det är dock ingen ovillkorlig förutsättning för tabellens tillämpning att den skadelidande har blivit sjukskriven. För barn och pensionärer, som i regel inte blir formellt sjukskrivna, görs vanligtvis en uppskattning av akut sjuktid. Detsamma gäller i regel vid psykiska besvär till följd av sexuella övergrepp (se SOU 1992:84 s. 218). Tabellen tillämpas över huvud taget inte på enbart smärta till följd av ett angrepp på den skadelidandes person utan att denne i övrigt tillfogats någon personskada; sådant lidande ersätts efter en fri uppskattning.

Några formella begränsningar i fråga om ersättningsnivån vid sveda och värk finns inte. I ett tillägg till Högsta domstolens dom i rättsfallet NJA 1972 s. 81 uttalade emellertid justitierådet Conradi att maximal ersättning för sveda och värk – motsvarande en sjukskrivningstid av tre år eller mera och mycket stort lidande – torde i dåvarande penningvärde böra anses vara 15 000 kr, vilket i dagens penningvärde motsvarar ca 80 000 kr.

Trafikskadenämndens tabell tillämpas dock i praktiken inte i de allvarligaste skadefallen. Skadestånd för sveda och värk ingår i de maximibelopp, omfattande också skadestånd för lyte och men, som lämnas i Trafikskadenämndens praxis (se avsnitt 3.2.5.3). En motivering till detta förfarande har angetts vara att besvären, obehagen och lidandet – sedan det akuta sjukdomstillståndet upphört – fortsätter med ungefär samma eller kanske t.o.m. större intensitet (se Lech, 1973, s. 277; jfr Ekstedt, 1977, s. 247 ff.).

Trafikskadenämndens hjälptabell har i första hand utformats med avseende på fysiska skadeföljder. I rättspraxis har den dock använts som utgångspunkt för bedömningen också vid psykiska skadeföljder av olika slag (se t.ex. NJA 1991 s. 766, 1992 s. 740 I och II och 1993 s. 68; jfr SOU 1992:84 s. 218).

Bl.a. har schablonen tillämpats när det gällt att bestämma ersättning för psykisk chock till följd av att en nära anhörig blivit mördad (se NJA 1993 s. 41 I och II och avsnitt 3.5.1.7). I ett tillägg till Högsta domstolens dom i det sistnämnda rättsfallet, i vilket två justitieråd instämde, ställde sig justitierådet Bengtsson tveksam till om gällande normer lämpar sig för att bestämma ersättning för psykiska besvär. Enligt honom blir de belopp som kan dömas ut ganska låga i sådana fall, och han ifrågasatte om dessa normer – som tillkommit väsentligen med sikte på fysiska skador – allmänt sett leder till rimliga resultat vid sådana psykiska sjukdomstillstånd som målet rörde.

Det har också ifrågasatts om själva termen "sveda och värk" är väl ägnad som beteckning på psykiska störningstillstånd (jfr Ekstedt, 1977, s. 43). Ansvarsnämnden har i sådana sammanhang försökt undvika begreppet och i stället talat om "psykiskt men" eller "psykiska störningstillstånd" av övergående natur (se Nordenson i JT 1990-91 s. 93).

Trafikskadenämndens ersättningstabell har ibland mött kritik även i andra avseenden. Sålunda har Ekstedt (1977, s. 180 f.) kritiserat att tabellen inte är direkt tillämplig om varken vård eller sjukskrivning har förekommit. Ekstedt har också ställt sig tveksam till det rimliga i att normbeloppen sjunker efter hand som ett skadefall blir mer och mer varaktigt; enligt honom kan det vara svårare att vara intagen på sjukhus under t.ex. den tionde månaden än under den första.

3.2.4.3 Gränsen till andra skadeståndsposter

Som tidigare nämnts har skadestånd för sveda och värk ofta täckt sådana *kostnader* under den akuta sjukdomstiden som är avsedda att underlätta den skadelidandes tillvaro under sjukdomstiden och som inte ersätts särskilt (se prop. 1975:12 s. 24 och Bengtsson m.fl., 1985, s. 176; jfr FFR 1971 s. 212). Avsikten med ersättning för sveda och värk har ibland sagts vara att den skadelidande skall "sättas i tillfälle att under sjukdomstiden erhålla förströelse" t.ex. genom att ges möjlighet att köpa böcker, tidningar och godsaker samt skaffa TV-apparat på sjukrummet (se Hörstadius i SvJT 1935 s. 20, Ekstedt, 1977, s. 104 och 157 samt Pettersson i SvJT 1983 s. 83 f.) Också utlägg för presenter e.d. till sjukhuspersonal har förklarats ingå i skadeståndet för sveda och värk (se Lech, 1973, s. 105 f.). Enligt Bennich (1935, s. 36) har det även hänt att detta skadestånd förhöjts något då sådana utgifter av någon omfattning kan antas ha uppkommit. Det finns vidare uttalanden i äldre rättsfall om att

skadeståndet i dessa fall har till syfte att bl.a. bereda tillfälle till rekreation (se NJA 1952 s. 547; jfr Hellner, 1985, s. 294).

Denna ordning har ibland kritiserats. Sålunda har Bennich (1935, s. 36) framhållit att skadeståndet för sveda och värk bör hållas skilt från de ekonomiska följderna av skadan, så att skadeståndets bestämmande inte alltför mycket kompliceras. Också Hörstadius (i SvJT 1935 s. 20 f.) har hävdat att ersättning för sveda och värk därigenom kommit att delvis stå ersättningen för ekonomisk skada nära och att det kan bero på tillfälligheter under vilken post ersättningen ges, tillfälligheter som kan få betydelse om den skadelidande avlider innan ersättningsfrågan avgjorts.

Gränsen mellan skadestånd för sveda och värk samt andra skadeståndsposter kompliceras ytterligare av att det i förarbetena till 1975 års personskaderegler har uttalats att anordningar som kan bidra till den skadelidandes förströelse, t.ex. TV-apparat på sjukrummet, kan ersättas som *olägenheter i övrigt* (se prop. 1975:12 s. 149; jfr Pettersson i SvJT 1983 s. 89 vid not 28). Huruvida så sker i praktiken när det gäller kostnader av detta slag under den akuta sjukdomstiden är dock osäkert.

Gränsen mellan sveda och värk, å ena sidan, och *lyte eller annat stadigvarande men,* å andra sidan, dras i regel vid den tidpunkt då ett bestående invaliditetstillstånd har inträtt, dvs. då det medicinska tillståndet kan anses statiskt och behandling i egentlig mening har upphört. Sveda och värk som fortgår efter denna tidpunkt ersätts således under posten "annat stadigvarande men". Några egentliga svårigheter med gränsdragningen mellan dessa båda ersättningsposter torde därför sällan uppkomma. En annan sak är att man, som tidigare nämnts, i den utomrättsliga skaderegleringen bestämmer skadestånd i de svåraste skadefallen till ett gemensamt belopp för sveda och värk samt lyte och men (se vidare avsnitt 3.2.5.3). Enligt Lech (1973, s. 177) görs detta ibland också i lindrigare fall när den skadelidandes tillstånd efter den akuta sjukdomstiden förblir i huvudsak oförändrat; så förfar man dock knappast längre.

Slutligen kan det vara svårt att dra en gräns mellan å ena sidan sådant psykiskt lidande som är medicinskt påvisbart och således omfattas av ersättningen för sveda och värk (eller lyte och annat stadigvarande men) och å andra sidan *lidande till följd av kränkning enligt 1 kap. 3 § skadeståndslagen.* Denna fråga har behandlats i vårt förra betänkande, vartill här kan hänvisas (se SOU 1992:84 s. 97 ff. och 217 ff.).

3.2.5 Lyte och men

3.2.5.1 Allmänt

Skadeståndsposten lyte eller annat stadigvarande men avser bestående skadeföljder, dvs. sådana som kvarstår efter den tidpunkt då den skadelidandes tillstånd har blivit stationärt. Utmärkande för dessa skadeföljder är att de kan antas komma att påverka den skadades liv permanent.

Ersättningen för *lyte* tar sikte på bl.a. den förödmjukelse som kan upplevas på grund av vanställande kroppsfel, ärr, hälta, förlust av arm eller ben och liknande.

Ersättningen för *annat stadigvarande men* avser andra framtida följder av skadan, alltså inte bara sådana som medför direkt smärta eller obehag utan också sådana som framkallar svårigheter för den skadelidande att klara sig i ett normalt liv. Bland de skadeföljder som gottgörs genom skadestånd för stadigvarande men kan nämnas bestående lidande och obehag som är förknippat med t.ex. rörelseinskränkning, dövhet, mistad eller nedsatt syn, lukt eller smak, liksom talfel, upphörd eller nedsatt potens, förlust av möjlighet att få barn m.m. Även oron för att längre fram drabbas av sviter av skadan eller råka ut för skadefall som förvärrar följderna av det inträffade ersätts som stadigvarande men, ofta i form av en förhöjd ersättning (se NJA 1975 s. 642 och Bengtsson m.fl., 1985, s. 187). Hit hör också omgivningens reaktion, dvs. medvetandet eller misstanken om att av andra uppfattas som vanställd eller som mindre dugande. Slutligen anses ersättningen för stadigvarande men i allmänhet omfatta förlust av möjligheten att ägna sig åt olika fritidssysselsättningar i den mån denna förlust saknar ekonomisk betydelse (se SOU 1973:51 s. 264, prop. 1975:12 s. 147, Pettersson i SvJT 1983 s. 89, Nordenson, 1984, s. 405 och Höglund i NFT 1984 s. 71).

Liv-, sjuk- och olycksfallsförsäkringar ger ofta sådana förmåner som i praktiken innebär kompensation också för lyte och men. Sådana förmåner beaktas dock inte när skadestånd för lyte och men bestäms; detta skadestånd *samordnas inte* med andra förmåner som den skadelidande har rätt till med anledning av skadan (se prop. 1975:12 s. 160; jfr Ekstedt, 1977, s. 270 ff.).

Skadestånd för lyte och men fastställs normalt i form av ett *engångsbelopp* (se SOU 1973:51 s. 48 samt prop. 1975:12 s. 115 och 149). I vissa fall när den skadelidande är varaktigt medvetslös utges skadeståndet dock som periodisk ersättning (se avsnitt 3.2.8; jfr Ekstedt, 1977, s. 208 och 261 f.).

Skadestånd för lyte och men *beskattas inte*.

Lika litet som beträffande annan ideell skada ges i skadeståndslagen några närmare riktlinjer för hur skadestånd för lyte eller annat stadigvarande men skall bestämmas. I den praktiska tillämpningen har man emellertid sedan lång tid tillbaka använt sig av schabloner som utvecklats av de för försäkringsbranschen gemensamma rådgivande nämnderna. Sålunda bestäms skadestånd för lyte och men med ledning av särskilda ersättningstabeller, vanligen kallade hjälptabeller, där beloppen har differentierats efter de skadelidandes ålder, skadans art och tillämplig invaliditetsgrad. Invaliditetsgraden fastställs i sin tur utifrån särskilda medicinska invaliditetstabeller.

3.2.5.2 Medicinska invaliditetstabeller

Medicinska invaliditetstabeller har under lång tid använts som ett hjälpmedel för att bestämma ersättning dels för ekonomisk skada i form av inkomstförlust, dels för ideell skada i form av stadigvarande men. Som nämnts i avsnitt 3.2.3.1 förlorade tabellerna sin dominerande roll för att bestämma skadestånd för ekonomisk skada i och med den reformering av skadeståndslagens personskaderegler som genomfördes år 1975.

När det däremot gäller skadestånd för bestående skadeföljder av ideell natur har den medicinska invaliditetsgraden – i enlighet med vad som förutsattes vid tillkomsten av 1975 års personskaderegler (se prop. 1975:12 s. 111) – alltjämt stor betydelse. Även inom individuell och kollektiv olycksfallsförsäkring har invaliditetsgraden en avgörande roll för ersättningens storlek. Som regel beräknas ersättningen här efter invaliditetsgrad och ett på förhand avtalat försäkringsbelopp.

Medicinska invaliditetstabeller började användas i slutet av 1800-talet för att bedöma arbetsskador. Att man vid denna tidpunkt lade stark tonvikt på den rent medicinska defekten inom yrkesskadeförsäkringen hade flera orsaker. När de första yrkesskadeförsäkringarna tillkom i olika länder under senare hälften av 1800-talet tedde det sig naturligt att knyta an till regler och praxis inom den privata olycksfallsförsäkringen. Inom denna hade utbildats ett system med fasta ersättningssatser vid olika skador. Ett sådant system torde ha uppfattats som i stort sett ändamålsenligt också för yrkesskadeförsäkringen, trots att denna hade till ändamål att kompensera själva inkomstbortfallet. De första lagarna om ekonomiskt skydd vid olycksfall i arbete omfattade nämligen en förhållandevis homogen kategori av kroppsarbetare. Möjligheterna till medicinsk rehabilitering och omskolning av invalidiserad arbetskraft var obetydliga, och näringslivet var föga differentierat. De arbetstagare som till följd av en skada inte kunde arbeta i ett visst yrke hade därför små möjligheter att få sysselsättning i ett annat. Dessutom rådde ofta brist på arbetstillfällen, vilket

i regel särskilt hårt drabbade den handikappade arbetskraften. Mot denna bakgrund torde en och samma medicinska defekt ha medfört i stort sett lika stor relativ nedsättning av förvärvsförmågan för alla försäkrade. Härtill kom att man helt saknade de administrativa förutsättningarna för att fortlöpande bevaka de förvärvsmässiga konsekvenser som invaliditeten kom att medföra i det enskilda fallet och därför ansåg sig nödsakad att redan i ett relativt tidigt skede fastställa graden av nedsättning av arbetsförmågan för hela den skadades återstående livstid.

Anledningen till att man på 1970-talet övergav invaliditetstabellerna för att bestämma ersättning för framtida inkomstförlust var att de kommit att framstå som otidsenliga. Framstegen på medicinens område innebar att man allt bättre kunde återställa mycket av arbetsförmågan även när en skada medfört svåra fysiska defekter, liksom att näringslivet blev alltmera differentierat och fick starka inslag av mekanisering och automation, vilket ställde mindre krav på arbetskraftens rent fysiska prestationsförmåga. Detta medförde att även en fysiskt handikappad person kunde göra en fullvärdig arbetsinsats. Metoden att bestämma ersättningen efter invaliditetsgrad kom i många fall att innebära en överkompensation till de skadade, därför att den faktiska förvärvsmässiga invaliditetsgraden i regel var långt mindre än den åsatta invaliditetsgraden. Detta gällde i synnerhet vid de lägre invaliditetsgraderna, där det i allmänhet inte uppstod någon faktisk nedsättning av förvärvsförmågan. Ersättningen kom i dessa fall många gånger att helt eller delvis fungera såsom ersättning för det lyte eller men som den skadade tillfogats.

Dagens tabellverk "Grunder för gradering av kvarstående men efter skador (medicinsk invaliditet)" – ofta kallat "Trasdockan" efter den bild av en sådan som återges på publikationens omslag – är gemensamt för försäkringsbranschen och fastställdes av Försäkringsbolagens Personskadekommitté år 1981. Tabellverket har senare setts över av en projektgrupp inom FSAB, vilket resulterade i vissa revideringar år 1988. Tabellen har tagits in i bilaga 1.1.

Redan i förordet till 1981 års tabellverk framhålls att arbetet varken är heltäckande eller slutgiltigt, liksom att nya rön inom den medicinska forskningen och den fortsatta utvecklingen inom protesområdet kommer att medföra krav på ytterligare översyn. I förordet anförs vidare.

"Ett ledmotiv för arbetet har varit att söka åstadkomma så stor rättvisa som möjligt för de skadelidande som skall ha ersättning genom olika försäkringsformer. Att åstadkomma en total rättvisa är naturligtvis ogörligt eftersom konsekvenserna av en genomliden skada och ett bestående men i hög grad måste bli beroende på den enskilde individens egen reaktion och uppfattningen av sin situation på grundval av hans eller hennes särskilda personlighet. En skada måste bedömas lika vem den än drabbar och sedan får det ankomma på de organ som har att fastställa ersättningens storlek att ta särskilda hänsyn i det enskilda fallet."

Syftet med invaliditetsgraderingen är att ge information från sakkunniga läkare till domstolar, personskadereglerare och skadenämnder om storleken på den funktionsnedsättning som olika slags skadeföljder rimligen bör anses medföra i allmänhet. Därför tillmäts inte den skadades yrke, fritidsintressen och andra speciella förhållanden betydelse när det gäller att bestämma den medicinska invaliditeten. Hänsyn tas inte heller till sådana skadeföljder som avses med posterna "lyte" och "olägenheter i övrigt".

Tabellverket har flera likheter med det som tidigare användes inom yrkesskadeförsäkringen. Graderingarna har skett efter en procentuell skala, där en utgångspunkt har varit att hel invaliditet skall anses föreligga vid förlust av synförmågan på båda ögonen. Andra skadeföljder är relaterade till detta ställningstagande. Större funktionsförluster – såsom totala förlamnings- och förvirringstillstånd – har inte graderats med hänsyn till att det för sådana fall tillkommer också andra ersättningsförmåner.

Nivån på funktionsnedsättningen skall oberoende av handikappets art och placering på kroppen anges i procent enligt tabellverket. Tabellverket är nämligen så konstruerat att det inte gör någon skillnad om invaliditeten avser t.ex. rörelseinskränkning i en arm, en fot, en skuldra eller om funktionsbortfallet gäller sviter efter en skallskada. Vid exakt samma procentgradering för två helt olika funktionsnedsättningar skall båda ändå anses "likvärdiga", som ett allmänt mått på funktionsnedsättningen.

En projektgrupp inom FSAB har numera lagt fram ett förslag till ett nytt tabellverk, "Medicinsk invaliditet 1991". Om bakgrunden härtill kan nämnas följande.

Med anledning av att 1981 års tabellverk varken var heltäckande eller slutgiltigt lät Personskadekommittén år 1984 infordra synpunkter på tabellverket från försäkringsbolagens förtroendeläkare. Den kritik som då framfördes gick ut på bl.a. att graderingssystemet var logiskt orimligt med hänsyn till att 100 procents invaliditet inte innebär förlust av all kroppslig och psykisk funktion. Kritikerna menade att systemet inte tar hänsyn till att förlust av all synförmåga medger en icke ringa bevarad övrig funktionskapacitet och att det därmed blir omöjligt att i graderingssystemet ange att talrika fall av hjärn- eller ryggmärgsskador har en sammanvägd funktionsförlust vida överskridande funktionsförlusten vid blindhet. Vidare framhölls att det i tabellverket fanns stora luckor genom att detta beträffande en lång rad av funktionsbortfall, inte minst sådana från centrala nervsystemet, inte ger någon ledning för bedömningen. Likaså framfördes önskemål om justeringar av relationer mellan olika invaliditeter. Kritik riktades också mot att gradering av värk och smärta samt psykiska komplikationer var otillräckligt beaktad. Slutligen framhölls som en

nackdel att tabellen inte innehåller några sammanvägningsanvisningar för mera komplexa invaliditeter.

Med anledning av de synpunkter som framkom tillsatte Personskadekommittén inom FSAB år 1986 en projektgrupp som fick i uppdrag att dels föreslå justeringar i 1981 års tabellverk, dels ge förslag till en radikal omarbetning. Projektgruppen redovisade den första delen av uppdraget år 1988 – vilket som tidigare nämnts samma år resulterade i en reviderad upplaga av tabellen – och den senare delen av uppdraget år 1991.

I 1991 års förslag till nytt tabellverk definieras medicinsk invaliditet som "fysisk och/eller psykisk funktionsnedsättning oberoende av orsak och utan hänsyn till den skadades yrke, fritidsintressen eller andra speciella förhållanden." Vidare betonas att gradering av medicinsk invaliditet är ett sätt att inbördes värdera olika funktionsnedsättningar oberoende av orsak, varför eventuellt lyte inte skall vägas in i den medicinska invaliditetsgraden. Likaså anges att typ av försäkring saknar betydelse för bedömningen.

Det föreslagna tabellverket skiljer sig från 1981 års tabellverk framför allt i följande avseenden. Det är utarbetat utan hänsyn till olika ersättningssystem och ersättningsformer. Invaliditetsgraderingen har gjorts med hänsyn inte bara till funktionsförlust utan även till bevarad funktionsförmåga. Total medicinsk invaliditet, 100 procent, föreligger när ingen funktion finns kvar. Förslaget omfattar betydligt fler skador än 1981 års tabellverk. Beträffande en del av de skador som finns upptagna i 1981 års tabellverk föreslås förändringar i invaliditetsgraden i förhållande till andra skador. Förslaget är uppbyggt på s.k. ramvärden. Det innebär att de värden som anges i tabellen avser total förlust eller funktionsdefekt inom angiven anatomisk struktur eller kroppsregion och att invaliditetsgraden i de fall funktionsbortfallet inte är totalt skall bestämmas till en andel av ramvärdet, på särskilt angivet sätt. Vidare bygger förslaget på principen att den medicinska invaliditetsgraden skall vara densamma vid förlust av en viss kroppsdel som vid förlust av all neurologisk funktion i samma kroppsdel. Slutligen innebär förslaget att invaliditeten vid multipla skador normalt skall bestämmas genom s.k. kumulativ procentuell sammanvägning. Det innebär att man vid två eller flera samtidiga invaliditetstillstånd utgår från invaliditetstalet för den allvarligaste skadan och beräknar tillkommande funktionsförluster på den resterande funktionsförmågan enligt en särskild formel. Det föreslagna tabellverket innehåller en tabell som anger vilken den sammansatta invaliditeten enligt denna formel blir vid olika invaliditetskombinationer.

Ett förslag till nya invaliditetstabeller sändes ut på remiss till ett flertal organisationer, bl.a. Trafikskadenämnden, Ansvarsnämnden, Sveriges advokatsamfund och Finansinspektionen.

Trafikskadenämnden, Ansvarsnämnden och Sveriges advokatsamfund ansåg att förslaget inte borde genomföras. Trafikskadenämnden och Ansvarsnämnden ställde sig tveksamma till om det fanns skäl till så omfattande förändringar som förslaget innebär. De framhöll bl.a. att det nuvarande systemet för invaliditetsgradering bygger på en långvarig tradition och har fungerat väl. Nämnderna framhöll också att det vid utformningen av nya invaliditetstabeller inte går att helt bortse från rådande ersättningssystem och ersättningsformer och att en självklar utgångspunkt måste vara att de nuvarande ersättningsnivåerna för olika skador i allt väsentligt bibehålls. Sveriges advokatsamfund framförde farhågor om att en övergång till det föreslagna tabellverket skulle kunna leda till sänkt ersättningsnivå när det gäller ideell skada. Kritik riktades också mot den föreslagna metoden för kumulativ procentuell sammanvägning vid sammansatta invaliditeter. Ansvarsnämnden befarade att metoden skulle bli svår att tillämpa och att den i flertalet fall skulle resultera i en sammantagen invaliditet som inte motsvarar verkligheten och därför från skadeståndsrättslig synpunkt blir felaktig. Trafikskadenämnden ställde sig tveksam till att ge metoden en mera generell räckvidd och efterlyste en närmare analys i vilka situationer metoden inte skall användas. Nämnden pekade på att i förslaget endast redovisats två sådana förhållanden: det ena när en existerande invaliditet förstärks av en tillkommande och det andra när en tillkommande funktionsförlust "drunknar" i en redan existerande. Trafikskadenämnden framhöll vidare att man med en sådan förfinad gradering som förslaget innebär riskerar att till nackdel för helhetsbedömingen ge ett falskt sken av exakthet.

Med anledning av vissa påpekanden av remissinstanserna har det remitterade förslaget justerats i några detaljer. Det sålunda reviderade förslaget till ny invaliditetstabell har tagits in i bilaga 1.2.

Remissförfarandet har följts av överläggningar mellan representanter för den projektgrupp som arbetat fram förslaget och företrädare för Sveriges Försäkringsförbund, Trafikskadenämnden och Ansvarsnämnden samt vår kommitté (se avsnitt 2.2). Efter dessa överläggningar har från Försäkringsförbundet upplysts att samtliga försäkringsbolag numera är positiva till det föreslagna tabellverket men att beslut om att anta förslaget kan ske först sedan det klarlagts hur de ersättningstabeller som utgår från ett sådant tabellverk kan komma att se ut.

3.2.5.3 Ersättningstabeller

Den första mera fullständiga hjälptabellen avseende ersättning för lyte och men antogs gemensamt av Ansvarsnämnden och Trafikskadenämndens tidigare motsvarighet Trafikförsäkringsanstalternas nämnd under senare delen av 1950-talet. Tabellen omfattade bl.a. ensidig blindhet samt ortopediska skador, såsom vissa amputationsfall och rörelseinskränkningsfall. Därjämte antogs en särskild tabell för fingerskador. Tabellerna grundade sig i huvudsak på domstolsavgöranden, och ersättningsnivåerna fastställdes med utgångspunkt i invaliditetsgrad och ålder. I samband med en revision av tabellerna år 1968 antog Trafikförsäkringsanstalternas nämnd också en hjälptabell för skallskador och fastställde samtidigt särskilda ersättningsnormer för förlust av lukt respektive smak, ensidig hörselförlust samt förlust av njure respektive mjälte. Vid några tillfällen har det förekommit att beloppen i viss utsträckning höjts med hänsyn till den allmänna standardhöjningen i samhället. Det har också förekommit att de inbördes relationerna mellan olika skadetyper förskjutits på grund av ändrad uppfattning om skadornas svårhetsgrad.

Ungefär samtidigt med de "standardhöjningar" under 1970- och 1980-talen av ersättningsbeloppen enligt tabellen för sveda och värk som beskrivits i avsnitt 3.2.4.2 genomfördes motsvarande "standardhöjningar" av ersättningsbeloppen enligt tabellerna för lyte och men. Sålunda beslöt Trafikskadenämnden år 1977 om en höjning, som – utöver en anpassning till förändringar i penningvärdet – utgjorde i genomsnitt 1 procent för lättare skador (10-19 procent invaliditet), 8,5 procent för medelsvåra skador (20-49 procent invaliditet) och 11,5 procent för svåra skador (50 procent invaliditet eller däröver). Ursprungligen hade nämnden övervägt att genomföra en dubbelt så hög höjning. På grund av det ekonomiska läget i samhället, bl.a. devalvering av kronan, prisstopp m.m., avstod man dock till sist från denna tanke. Först 10 år senare, den 1 januari 1987, genomfördes denna höjning.

Tabellerna revideras också fortlöpande med hänsyn till utvecklingen av penningvärdet. Senast beslöt Trafikskadenämndens råd den 6 december 1994 att nämndens hjälptabeller från år 1991 skulle anpassas till förändringarna i penningvärdet genom att beloppen räknades upp med 17 procent (se Trafikskadenämndens cirkulär nr 2/1995).

Högsta domstolen har i flera avgöranden godtagit att de standardiserade normer som utbildats inom försäkringsbranschen används som en utgångspunkt för uppskattningen av framtida skadeföljder av ideell natur (se bl.a. NJA 1969 s. 469, 1972 s. 81, 1979 s. 129, 1982 s. 793 och 1992 s. 642). Tabeller

liknande Trafikskadenämndens har senare fastställts för de kollektiva försäkringssystem på arbetslivets samt sjuk- och hälsovårdens områden som bygger på skadeståndsrättslig grund, dvs. Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada, Patientförsäkringen och Läkemedelsförsäkringen.

Trafikskadenämndens nuvarande ersättningstabeller ger ledning vid bestämmande av ersättning för lyte och men vid ögonskador, amputationer, ortopediska skador, skallskador samt vissa andra skadetyper av speciell art.

För en person i 25-årsåldern som åsamkats en skada motsvarande 15 procents invaliditet uppgår ersättningen – vare sig det är fråga om en skallskada eller ortopedisk skada – till 26 900 kr. Är det i stället fråga om en skada motsvarande 50 procents invaliditet utgör ersättningen 100 600 kr vid ortopedskada och 132 200 kr vid skallskada. Vid en invaliditetsgrad om 65 procent är motsvarande belopp 139 200 kr respektive 186 000 kr.

För skadelidande över 25 år reduceras ersättningen enligt hjälptabellerna i takt med stigande ålder. Skälet härtill är att man kan räkna med en kortare återstående livslängd och därmed ett mindre långvarigt lidande för äldre än för yngre personer. När det gäller barn som är 15 år eller yngre höjs beloppen med tio procent.

För de ortopediska skadorna och skallskadorna sträcker sig tabellersättningarna upp till invaliditetsgrader på 100 procent. Ännu svårare fall, s.k. maximalfall, reglerades inte i tabellerna före år 1991 utan ersattes då särskilt med ett högre belopp, vilket också inkluderade skadestånd för sveda och värk (se Lech, 1973, s. 177 samt Ekstedt, 1977 s. 93 och 169 ff.) Numera avser hjälptabellerna också sådana fall.

Tabellerna skiljer mellan större och mindre maximalfall. Till större maximalfall hänförs – typiskt sett – skadade med förlamningstillstånd i samtliga extremiteter, liksom skador som har medfört fullständig blindhet. Som mindre maximalfall räknas personer med förlamningstillstånd från midjan och nedåt samt personer med liknande skador. Även hjärnskador med särskilt allvarliga följder, såsom en avsevärd intelligenssänkning och svåra beteendemässiga störningar, hör till de mindre maximalfallen.

Mellan invaliditet på 100 procent och mindre maximalfall, å ena sidan, och mindre och större maximalfall, å andra sidan, finns två mellannivåer.

I ersättningen för maximal- och nivåfallen ingår gottgörelse för såväl sveda och värk som lyte och men. Det speciella med dessa fall är att skadeeffekterna ofta uppkommer redan vid själva skadetillfället. Vidare hör ofta till skadebilden att den skadelidande vårdas på sjukhus lång tid efter olyckstillfället eller att han eller hon för all framtid kommer att vara i behov av vård.

Fr.o.m. den 1 januari 1995 utgör ersättningen till en 25-årig person vid större maximalfall 650 000 kr. I extrema fall kan ersättningen bli ännu högre. Vid mindre maximalfall uppgår motsvarande ersättning till 490 000 kr. För en skallskadad 25-åring med en invaliditetsgrad om 100 procent utgör ersättningen enligt hjälptabellen 300 000 kr, medan ersättningen vid motsvarande ålder och invaliditet enligt hjälptabellen för ortopediska skador är 255 000 kr. Sistnämnda belopp avser, till skillnad från de andra beloppen, inte sveda och värk utan enbart lyte och men.

Angående tabellernas närmare utformning se bilaga 2.2.

Det kan konstateras att hjälptabellerna för skallskador och för ortopediska skador är konstruerade på delvis olika sätt, bl.a. när det gäller ersättningsnivån. Således är ersättningen när det gäller skador från 30 procent invaliditet upp till litet maximalfall högre enligt skallskadetabellen än enligt ortopedtabellen. Olikheterna mellan tabellerna har gett upphov till vissa problem vid sammansatta invaliditeter. Sedan det visat sig att det inte förelåg någon klar och enhetlig tillämpning av hur ersättningen skulle bestämmas i dessa fall, lät Trafikskadenämnden en arbetsgrupp undersöka hur trafikförsäkringsbolagen såg på ersättningen i fall när det förelåg såväl ortopedisk som neurologisk skada, uppkomna vid samma skadehändelse och sålunda ersättningsgilla i sin helhet genom trafikförsäkringen. Utredningen, som presenterade sitt arbete vid ett sammanträde med Trafikskadenämndens råd den 15 december 1988, gav vid handen att det fanns olika synsätt bland bolagen. På en av frågorna, som gällde ersättning till en 25 årig man med dels en 20-procentig ortopedisk invaliditet, dels en 30-procentig neurologisk skada, angav cirka hälften av de tillfrågade trafikförsäkringsbolagen att de ville sammanlägga enligt traditionell metod, dvs. beräkna ersättningen till summan av ersättningen för 20 procentig ortopedisk invaliditet enligt tabell och 30 procentig neurologisk invaliditet. Den andra hälften förordade att ersättningen bestämdes med utgångspunkt i den högre sammanlagda invaliditeten med hänsyn till progressiviteten i hjälptabellerna, dvs. till summan av 2/5 av ersättningen vid 50 procentig ortopedisk invaliditet och 3/5 av ersättningen vid 50 procentig neurologisk invaliditet. I det senare fallet skulle ersättningen bli 15 000 kr högre. Ett bolag föreslog ett tredje alternativ.

Trafikskadenämndens råd konstaterade att nuvarande tabellverk för gradering av medicinsk invaliditet var föremål för översyn samt att man i avvaktan på resultatet av det arbetet skulle tillämpa normerna på lämpligt sätt efter förhållandena i det enskilda fallet.

Som tidigare framhållits anger tabellerna endast riktpunkter för bedömningen. Även om ersättningen för lyte och men i praktiken regelmässigt bestäms efter schablon utesluter detta inte att avvikelser från resultatet enligt en schablon-

mässig bedömning kan göras, om förhållandena i det enskilda fallet påkallar det (se NJA 1972 s. 81 och prop. 1975:12 s. 111).

Trafikskadenämndens råd bemyndigade vid ett sammanträde den 3 december 1993 nämndens ordförande att tillsätta en arbetsgrupp med uppgift att undersöka om det var lämpligt och möjligt att på grundval av förslaget till nya invaliditetstabeller införa nya ersättningstabeller utan att avvakta de förslag som kunde komma att läggas fram av vår kommitté och behandlingen därav samt i sådant fall utarbeta förslag till ett nytt ersättningssystem på grundval av det föreslagna tabellverket. Rådet framhöll särskilt att som utgångspunkt för ett nytt ersättningssystem borde gälla att viss höjning av den maximala ersättningsnivån bör ske, att väsentliga sänkningar av ersättningen i förhållande till nuvarande ersättningsbelopp för olika skadetyper bör göras endast om det är motiverat av särskilda skäl, att nuvarande hjälptabeller ersätts av en enda tabell, att frågan om behovet av särskild ersättning för speciella skadetyper (förlust av smak och lukt m.fl. skadetyper) särskilt prövas samt att eventuella övergångsproblem uppmärksammas med förslag till lösningar av sådana problem. Arbetsgruppen, som tillsattes den 16 februari 1994 och i vilken ingår representanter även från Ansvarsnämnden, presenterade vid ett rådssammanträde den 14 juni 1994 olika alternativ till ny hjälptabell, avsedd att ersätta nuvarande tabeller. Arbetsgruppen har härefter beslutat att avvakta förslagen från vår kommitté innan den lägger fram sin slutrapport.

3.2.5.4 Ersättning för total synförlust

Det finns en del skadetyper som inte ersätts strikt efter invaliditetsgrad. Hit hör i första hand total synförlust, som enligt 1981 års tabellverk har en invaliditetsgrad på 100 procent men som i ersättningshänseende sedan lång tid tillbaka jämställs med ett stort maximalfall. Denna ordning är emellertid omdiskuterad. Sålunda har Ansvarsnämnden i yttrande till en domstol år 1986 uttalat bl.a. följande (se RFS B:5 1986:2):

"Ansvarsnämnden anser för sin del att det kan starkt ifrågasättas om det är sakligt motiverat att, på det sätt som hittills har skett, i ersättningshänseende generellt jämställa fullständig blindhet med totalförlamning eller sådan svår hjärnskada som har lett till att flertalet kroppsfunktioner och de flesta andliga funktioner helt satts ur spel. Det är visserligen vanskligt att över huvud taget jämföra livssituationerna för människor som till följd av sjukdoms- eller olycksfall har åsamkats sådana allvarliga handikapp av vitt skilda slag som det här är fråga om. Enligt nämndens mening kan det dock inte råda tvekan om att situationen allmänt sett ter sig betydligt gynnsammare för en blind person än för den totalförlamade. Det är alltför välkänt för att behöva konkret exemplifieras att personer som drabbats av blindhet har kunnat på ett framgångsrikt sätt anpassa sig, mänskligt och socialt, till sin nya livssituation

och till och med har kunnat göra mycket betydelsefulla insatser i samhällslivet. Under dessa förhållanden ligger det enligt nämndens mening närmare till hands att göra en jämförelse mellan fullständig blindhet och total dövhet än att jämföra blindhet med den typ av skador som ursprungligen avsågs när begreppet 'maximalfall' infördes och de schabloniserade ersättningsbeloppen för sådana fall fastställdes. Från vissa specialistläkare har också den åsikten framförts att total dövhet och total blindhet bör ses som i stort sett likvärdiga handikapp."

3.2.5.5 Ersättning för särskilda skadetyper

I fråga om vissa andra skadetyper, de s.k. särskilda skadetyperna, har Trafikskadenämndens råd fastställt bestämda belopp, avsedda att tjäna till ledning för Trafikskadenämnden när ersättningen bestäms i enskilda skadefall. Även dessa belopp justeras årligen i takt med förändringarna i penningvärdet. Till de särskilda skadetyperna räknas numera dels dövhet på ett öra, dels dövhet på båda öronen, dels förlust av luktsinnet, dels förlust av lukt- och smaksinnet, dels förlust av mjälten, dels förlust av ena njuren, dels sterilitet och impotens, dels totalt sexuellt bortfall.

Dövhet på ett öra har i 1981 års tabellverk en invaliditetsgrad om 15 procent, vilket enligt dagens skallskadetabell motsvarar en ersättning om 26 900 kr om den skadelidande är 25 år gammal. Enligt den praxis som utvecklats i Trafikskadenämnden uppgår ersättningen emellertid till 53 000 kr.

Dövhet på båda öronen har i 1981 års tabellverk en invaliditetsgrad om 75 procent, vilket enligt dagens skallskadetabell motsvarar en ersättning om 218 000 kr i menersättning. I realiteten uppgår ersättningen emellertid till 226 000 kr.

Förlust av luktsinnet enbart har inte åsatts någon invaliditetsgrad i 1981 års tabellverk. Däremot har *förlust av luktsinnet i kombination med förlust av smaksinnet* invaliditetsgraderats till 10 procent. Detta motsvarar en tabellarisk ersättning om 18 700 kr. För enbart förlust av luktsinnet uppgår ersättningen i dag emellertid till 48 000 kr och, om förlusten omfattar även smaksinnet, till 61 000 kr.

Förlust av mjälte har i 1981 års tabellverk en invaliditetsgrad om 5 procent, vilket motsvarar en tabellarisk menersättning om drygt 9 400 kr. I realiteten uppgår emellertid ersättningen för denna skadetyp för närvarande till 32 000 kr, vilket inkluderar normalt operationsärr.

Förlust av njure är invaliditetsgraderad till 10 procent, vilket i fråga om menersättning motsvarar 18 700 kr. Inklusive normalt operationsärr uppgår ersättningen emellertid för närvarande till 61 000 kr.

I 1981 års tabellverk anges inte någon invaliditetsgrad för skador som drabbar *den sexuella funktionen*. Denna typ av skador har ansetts erbjuda speciella problem inom skaderegleringen. En skada kan medföra att sexual-

funktionen blir helt eller delvis nedsatt. Nedsättningen kan avse delar av den sexuella funktionen såsom lusten, förmågan att reagera sexuellt och själva upplevelsen. Funktionen av en eller flera sådana delar kan vara nedsatt i högre eller mindre grad. Vid totalt bortfall av förmågan för mannen, dvs. vid total impotens, har vidare förmågan att få barn bortfallit. Mot denna bakgrund har man inom Trafikskadenämnden, i stället för att bestämma exakta belopp för olika funktionsnedsättningar, angett en ersättningsnivå som avser det totala bortfallet av sexualfunktionen. Denna totalskada innefattar således även sterilitet. Utifrån denna ersättningsnivå har man sedan åsatt belopp även för de partiella nedsättningarna. När ersättningsnivån för totalt sexuellt bortfall fastställts har man jämfört med förlust av andra sinnen, t.ex. syn och hörsel, och därvid funnit vissa likheter såsom att även sexuell oförmåga påverkar individens möjlighet till kommunikation och relation till andra människor. Den föreslagna ersättningsnivån när det gäller *totalt bortfall av sexualfunktionen* uppgår för närvarande till 188 000 kr för en yngre person. Vid högre åldrar nedsätts ersättningen på motsvarande sätt som vid övriga skador, dvs. i relation till återstående livslängd. Däremot sker inte någon ytterligare reducering på grund av att den sexuella funktionen eller dess betydelse för individen generellt sett skulle variera med ålder. När det gällt att bedöma partiella nedsättningar av sexualfunktionen har man inom Trafikskadenämnden sett något mindre allvarligt på sterilitet än på förlusten av förmågan att reagera sexuellt (impotens). I jämförelse med ett totalt funktionsbortfall har envar av dessa skadetyper ansetts i sig utgöra en sådan betydande förlust att ersättningen för endera ansetts böra klart överstiga hälften av totalskadan. För närvarande uppgår ersättningen till en 25-årig person för *impotens* till 123 000 kr, medan den för *sterilitet* uppgår till 104 000 kr. Vid bedömningen av sterilitet tas normalt hänsyn till individuella faktorer, såsom familjesituationen. Menet anses som regel inte lika allvarligt för den som har ett eller ett par barn tidigare, och till kvinnor i högre ålder än 50 år utgår normalt inte någon ersättning alls. Vid bestående funktionsnedsättning som innebär en försämrad förmåga i något avseende men inte ett helt bortfall utgår ersättning till endast mindre belopp efter en glidande skala beroende på skadans svårhetsgrad. Detsamma gäller vid andra skador än sådana som direkt drabbat organ eller nerver men som har med sexualfunktionen att göra. Ersättning kan i sådana fall utgå om den sexuella funktionen har försämrats på ett mera påtagligt sätt till följd av skadan. Det kan gälla vid t.ex. svårare rörelseinskränkningar, deformiteter eller värktillstånd.

Även beträffande de särskilda skadetyperna gäller att ersättningen i det enskilda fallet differentieras med hänsyn till den skadades ålder. Undantag gäller vid organförlust som i det enskilda fallet bedöms påverka den skadelidandes livslängd. I sådant fall kan ersättningen bestämmas utan hänsyn till den skadades ålder.

3.2.5.6 Ersättning för ärr och andra utseendemässiga skador

Medan ersättningen för stadigvarande men således sedan ganska lång tid tillbaka varit i stort sett standardiserad genom de hjälptabeller som nämnts, bedömdes länge rena ärr och kosmetiska skador utan tillgång till tabeller. Normalt torde ha beaktats hur vanprydande ärrbildningen var, dess placering – synligheten är en höjande faktor – samt den skadelidandes kön och ålder.

Ordföranden för Trafikskadenämnden gav i januari 1991 en arbetsgrupp i uppgift att undersöka förutsättningarna för att åstadkomma hjälpregler (normer, tabeller) för bestämmande av ersättning för ärr och andra utseendemässiga följder av en personskada. Arbetsgruppen redovisade sitt uppdrag vid ett sammanträde med Trafikskadenämndens råd den 13 december 1991. Arbetsgruppen uteslöt inte att frågan om en hjälptabell för ärr kunde komma att aktualiseras även av vår kommitté men ansåg att detta inte hindrade nämnden från att gå vidare i frågan om en hjälptabell. Arbetsgruppen förordade också att en hjälptabell utarbetades för att användas i Trafikskadenämnden.

Härefter tillsattes en ny arbetsgrupp med uppgift att utarbeta en hjälptabell och att finna former för upprättande av ett kortregister. Förslag till sådan hjälptabell presenterades vid ett sammanträde med Trafikskadenämndens råd den 4 december 1992, varvid rådet beslutade att tabellen försöksvis skulle tillämpas av nämnden med början den 1 januari 1993 och att tabellen skulle utvärderas i december 1993. Vid ett sammanträde med Trafikskadenämndens råd den 3 december 1993 bestämdes att försöksperioden skulle förlängas med ett år, dvs. till och med utgången av år 1994. Tabellen fastställdes vid rådssammanträdet den 6 december 1994 att tillämpas från den 1 januari 1995.

Enligt denna hjälptabell, som har tagits in i bilaga 2.3, beror ersättningen i första hand på var på kroppen skadan är belägen, hur vanprydande skadan är och den skadelidandes ålder vid den akuta sjuktidens slut. Avsteg från tabellen kan göras i mycket extrema fall, dvs. när skadorna inte bara är synnerligen vanprydande utan dessutom påtagligt frånstötande, exempelvis vid allvarliga och utbredda brännskador.

Det kan även nämnas att Trafikskadenämnden har sammanställt en pärm med fotografier på skador av olika svårhetsgrad. Fotografierna ger ledning för bedömningen av vad som är att anse som en framträdande eller vanprydande skada.

3.2.5.7 Gränsen till andra skadeståndsposter

Före 1975 års ändringar av skadeståndslagens personskaderegler kunde skadestånd för lyte och men avse även vissa skadeföljder av delvis ekonomiskt slag. Sålunda ersattes under denna post kostnader av mindre omfattning som uppkommit för den skadelidande och som inte kompenserades genom annan ersättning (se t.ex. Lech, 1973, s. 174 f. och SOU 1973:51 s. 48). Dessa slag av kostnader ersätts numera som olägenheter i övrigt. Detsamma gäller risk för förlust av extrainkomster, som tidigare kunde medföra en förhöjning av ersättningen för lyte och men (se Lech s. 175). Ersättningsposten lyte och men har därmed renodlats till att avse skadeföljder av uteslutande ideell natur.

Det hindrar inte att det i vissa fall kan uppkomma svårigheter att dra en gräns till ersättningsposten *kostnader*. Det gäller kostnader för att neutralisera skadeföljder av ideell natur, t.ex. minskade möjligheter att utöva viss fritidssysselsättning (se avsnitt 3.2.2.3).

Att dra en gräns mellan ersättningsposten lyte och men, å ena sidan, samt ersättning för *inkomstförlust*, å andra sidan, erbjuder däremot knappast längre några svårigheter.

Som nämnts i avsnitt 3.2.4.3 föranleder inte heller gränsen mellan ersättning för lyte och men och för *sveda och värk* några egentliga problem. Att dessa ersättningsposter i de svåraste fallen ersätts med ett gemensamt belopp, s.k. maximalersättning, har förut beskrivits. Det förekommer ibland att skadestånd för sveda och värk samt lyte och men också i mindre allvarliga fall utges med ett belopp för allt.

Vad som däremot kan ge upphov till gränsdragningsproblem är att skadestånd för lyte och men, som förut har nämnts, anses utgöra kompensation för sådan förlust av fritid som inte har ekonomisk betydelse. Frågan är i vad mån dessa skadeföljder täcks också av skadestånd för *olägenheter i övrigt*. Den frågan behandlas närmare i avsnitt 3.2.7.

3.2.6 Olägenheter i övrigt

3.2.6.1 Allmänt

Som nämnts i avsnitt 3.2.1 tillkom skadeståndsposten olägenheter i övrigt vid 1975 års personskadereform. Under denna post – som under lagstiftningsärendets behandling länge kallades "allmänna olägenheter" och först i slutskedet fick sin nuvarande beteckning (se prop. 1975:12 s. 212 och 224) –

ersätts vissa skadeföljder som i tidigare skadeståndspraxis gottgjordes än som ideell och än som ekonomisk skada. Dessa skadeföljder har i förarbetena (se SOU 1973:51 s. 185 samt prop. 1975:12 s. 110 f. och 149) beskrivits på följande sätt (jfr Pettersson i SvJT 1983 s. 88 ff., Nordenson, 1984, s. 410 ff., Bengtsson m.fl., 1985, s. 190 f., Hellner, 1985, s. 297 f. och Roos, 1993, s. 431 ff.).

Med olägenheter i övrigt avses till en början allmänna besvär av skadan i arbetet och den ökade *anspänning* som krävs av den skadelidande för att han skall uppnå ett visst arbetsresultat. Dessa olägenheter är en följd av en konstaterad eller förmodad strävan hos den skadelidande att trots sin skada göra ett så fullgott arbete som möjligt. Den skadelidandes inkomstförlust blir därmed inte så stor som den skulle ha blivit, om han inte hade ansträngt sig på detta sätt. Skadeståndet för olägenheter i övrigt är tänkt att utgöra en kompensation av ideell natur för dessa ansträngningar.

Skadestånd för olägenheter i övrigt täcker också *risken för inkomstförluster* genom tillfällig frånvaro från arbetet på grund av obehag och andra besvär eller uttröttning på grund av skadan. Endast inkomstförluster av mindre omfattning avses dock. Och inkomstförluster som med viss säkerhet kan antas uppkomma ersätts inte som olägenheter i övrigt utan under posten inkomstförlust.

Till olägenheter i övrigt hänförs vidare i viss utsträckning den *risk för förlust av mera extraordinära inkomster* som skadan helt allmänt kan innebära. Exempelvis kan det vara osäkert om den skadelidande på grund av ökad uttröttning kan ta övertidsarbete i samma utsträckning som tidigare. Skadan kan också tänkas försämra hans möjligheter att på sikt bli befordrad i arbetet. Riskerna för sådana skadeföljder kan i regel inte preciseras ekonomiskt. De har därför hänförts till den typ av ideell skada som olägenheter i övrigt utgör.

Ytterligare en grupp av skadeföljder som i viss utsträckning kan ersättas som olägenheter i övrigt är *fördyrade levnadskostnader* som kan uppkomma i framtiden på grund av skadan. Hit hör t.ex. extra utgifter för transporter, större utgifter än normalt för kläder och skor m.m. Andra exempel är utgifter för peruk och löständer etc. samt särskilda kostnader för rekreation och förströelse. En förutsättning är att kostnaderna är av mindre omfattning. Annars bör de ersättas särskilt som kostnader.

Även *förlust av fritidssysselsättning* som kan ha ekonomisk betydelse för den skadelidande, t.ex. arbete på ett fritidshus, skall enligt förarbetena beaktas när ersättning för olägenheter i övrigt bestäms. I den praktiska tillämpningen

har även andra konsekvenser av skadan på fritiden ersatts som olägenheter i övrigt. Exempel är anspänning i hushållsarbete eller liknande arbete, såsom skötsel av bil, villa eller trädgård (se Försäkringstidningen 5/78 s. 20 och Nordenson, 1984, s. 410).

Anspänningsmomentet vid utförande av dagliga sysslor har i den praktiska skaderegleringen ansetts, typiskt sett, inte skilja sig från anspänning i arbetet. Man har då beaktat att sådana sysslor – såsom matlagning, städning, tvätt, personlig hygien, trädgårdsskötsel, vård och underhåll av bostad, bil och andra personliga tillhörigheter m.m. – tar längre tid i anspråk, föranleder ökad uttröttning och kan medföra vissa merkostnader. På samma sätt som skadestånd för olägenheter i övrigt är avsett att premiera den som trots anspänning fullgör sitt arbete och därigenom undviker inkomstförlust har man med sådant skadestånd velat ersätta den som trots anspänning vid utförandet av sysslor i vardagslivet undviker att åsamka sig kostnader. Sådana merkostnader kan vara högre kostnad för mat eller för städhjälp, hantverkare m.m. eller för hjälp med hårvård, för taxi i stället för buss eller tunnelbana, för byte till vinterhjul på bilen osv.

Skadeföljder i det dagliga livet av rent ideell karaktär – såsom försämrade möjligheter att njuta av friheten och ägna sig åt sällskapsliv, resor eller hobbyverksamhet – har däremot i allmänhet, liksom tidigare, ansetts gottgjorda genom skadestånd för lyte och men (se vidare avsnitt 3.2.7).

Skadeståndsposten olägenheter i övrigt tar i huvudsak sikte på *bestående skadeföljder*. Enligt förarbetena till 1975 års personskaderegler avses även olägenheter under tiden innan ersättningen bestäms, i vart fall när det gäller kompensation för den skadelidandes ansträngningar att nedbringa sin inkomstförlust under denna tid (se SOU 1973:51 s. 265 och prop. 1975:12 s. 224 jämfört med s. 151 och 211). Det är dock oklart om detta gäller också under den akuta sjuktiden (jfr å ena sidan Pettersson i SvJT 1983 s. 89 och Bengtsson m.fl., 1985, s. 190 och å andra sidan Ekstedt, 1977, s. 56 f. och 82 samt Roos, 1993, s. 432). I försäkringsbolagens skaderegleringspraxis torde skadestånd för olägenheter i övrigt utges bara för skadeföljder som uppkommer sedan den akuta sjuktiden har upphört (se IFU, 1994, avsnitt 5.4).

Skadestånd för olägenheter i övrigt täcker alltså delvis skadeföljder av även ekonomisk natur. Det finns dock ingen bestämmelse om att detta skadestånd skall *samordnas* med andra förmåner som också avser sådana skadeföljder. Några allmänna grundsatser av detta innehåll torde inte heller gälla (jfr NJA 1993 s. 192).

Skadestånd för olägenheter i övrigt utges i regel i form av ett *engångsbelopp*, ofta tillsammans med kostnader i förfluten tid och i framtiden. Det förekommer dock, särskilt när kostnaderna är betydande, att ersättningen utges periodiskt (se Pettersson i SvJT 1983 s. 109).

Trots att skadestånd för olägenheter i övrigt ger kompensation även för risk för mindre inkomstförluster och för förlust av extrainkomster är ersättningen *skattefri* (se prop. 1976/77:50; jfr Pettersson i SvJT 1983 s. 85).

3.2.6.2 Ersättningsnormer

Förarbetena till 1975 års personskaderegler innehåller inga bestämda anvisningar om hur skadestånd för olägenheter i övrigt skall bestämmas.

Skadeståndskommittén tänkte sig att skadeståndet normalt skulle utgöra en förhöjning med en eller flera multiplar av den tabellariskt bestämda ersättningen för lyte och men (se SOU 1973:51 s. 268). I vissa fall kunde man emellertid enligt kommittén uppskatta ett årligt belopp, som efter att ha kapitaliserats med hänsyn till den skadelidandes ålder och den kapitaliserade livräntans varaktighet lades samman med ersättningen för lyte och men (se SOU 1973:51 s. 193 och 307 ff.; jfr Pettersson i SvJT 1983 s. 91 f.).

Föredragande statsrådet gjorde emellertid inte några närmare uttalanden om hur ersättningen skulle bestämmas. Han förklarade endast att det vid fastställande av skadestånd för framtida skadeföljder kunde vara lämpligt att använda schablonmässiga ersättningsgrunder av den typ som de medicinska invaliditetsgraderna representerar och att ersättningen för ideell skada därvid ofta syntes böra höjas så att den innefattade även gottgörelse för olägenheter i övrigt. Samtidigt hänvisade han till att trygghetsförsäkringens ersättningssystem var uppbyggt efter sådana principer (se prop. 1975:12 s. 149); det kan tilläggas att ersättningen för "allmänna olägenheter" enligt den försäkringen utgjorde ett procentuellt påslag på ersättningen för lyte och men.

Dessa förarbetsuttalanden tyder på att tanken från början varit att skadestånd för olägenheter i övrigt skulle bestämmas schablonmässigt i form av en förhöjning av ersättningen för lyte och men. Under lagstiftningsärendets fortsatta behandling uttalade emellertid Lagrådet att, när det gällde skadestånd för framtida skadeföljder, "särskild" ersättning skulle beräknas för olägenheterna (se prop. 1975:12 s. 211). Möjligen ligger i detta att ersättningen också skulle bestämmas mera individuellt (jfr Pettersson i SvJT 1983 s. 92 f. och 105). Uttalandet kommenterades inte av föredragande statsrådet. Inte heller riksdagen berörde denna fråga närmare.

I den utomrättsliga skaderegleringen rådde till en början stor osäkerhet om hur skadestånd för olägenheter i övrigt skulle bestämmas. Efter en tid kom vissa standardbelopp att tillämpas vid olika invaliditetsgrader (se Pettersson i SvJT

1983 s. 106 f. och Bengtsson m.fl., 1985, s. 192). Bedömningen i Trafikskadenämndens praxis var ofta mer schablonartad än i Ansvarsnämndens praxis (jfr Nordenson, 1984, s. 403 f.). Båda nämnderna använde sig dock av metoden att uppskatta ett årligt belopp för olägenheter i övrigt, vilket belopp sedan kapitaliserades och utgavs som ett engångsbelopp.

Även i den juridiska litteraturen gick meningarna isär. Pettersson (i SvJT 1983 s. 112 f.) framhöll att skadestånd för olägenheter i övrigt borde utgå schablonartat utan individuell prövning; därigenom borde man kunna uppnå en bättre överensstämmelse med övriga poster avseende ersättning för ideell skada, samtidigt som den praktiska hanteringen av posten olägenheter i övrigt förenklades. Nordenson (1984, s. 410 f.) – som sedan år 1980 tjänstgjort som ordförande i Ansvarsnämnden – avvisade däremot tanken på en schablonisering av ersättning för sådana olägenheter som består i anspänning i arbetet, i all synnerhet en schablonisering som byggde på samma differentiering av ersättningsbeloppen som lyte- och mentabellerna eller som grundades uteslutande på invaliditetsgraden; enligt honom borde skadestånd för sådana olägenheter som nu nämnts bestämmas efter en fri skälighetsprövning med stöd av vissa riktmärken men utan den bundenhet som tabellariskt utformade schabloner medför. Också Bengtsson m.fl. (1985, s. 191) ansåg att utrymmet för individuella variationer borde vara tämligen stort (se även diskussionen i Försäkringstidningen nr 10/1980 s. 22).

Numera tillämpas en gemensam branschpraxis, som bygger på riktlinjer vilka fastställts av Trafikskadenämnden år 1988 för att bestämma ersättning för såväl kostnader som olägenheter i övrigt (den s.k. ABC-modellen). Skadestånd för olägenheter i övrigt bestäms enligt denna modell efter en bedömning av omständigheterna i det enskilda fallet. Modellen används regelmässigt i fall då den skadelidandes medicinska invaliditetsgrad är minst 10 procent. Vid lägre invaliditetsgrader är ersättningen ofta mer schabloniserad och bestäms i allmänhet med hänsyn till den invaliditetsgrad som är tillämplig.

ABC-modellen innebär att man delar upp ersättningsposterna kostnader och olägenheter i övrigt i tre moment. Av dessa står moment A för varaktiga och styrkta återkommande kostnader, moment B för anspänning i yrkesarbetet och moment C för övriga skadeföljder av ekonomisk eller ideell natur som inte har beaktats genom ersättning i annan form. Ersättningarna bestäms i regel till ett årligt belopp, vilket härefter kapitaliseras.

Vid kapitaliseringen används en tabell som bygger på de försäkringstekniska grunder – "1973-års grunder" – som från och med år 1974 tillämpas för beräkning av premiereserv för skadelivräntor i skadeförsäkringsbolagen. Tabellerna utgår från en avkastning om 6,5 procent under tio år och 4 procent

för tiden därefter. Beroende på om olägenheterna är knutna till arbetslivet eller till nödvändigt hushållsarbete tillämpas olika kapitaliseringsfaktorer. Sålunda tillämpas för momenten A och C en livsvarighetsfaktor och för momentet C en faktor som normalt upphör vid 65 års ålder.

Angående tabellernas närmare utformning se bilaga 3.

Vid Trafikskadenämndens rådsmöte den 14 juni 1994 väcktes frågan om det inte fanns anledning att se över de av nämnden nu tillämpade kapitaliseringstabellerna med hänsyn till inträffade ändringar i fråga om livslängden och till att kapitalavkastningen har reducerats. Vid sitt sammanträde den 6 december 1994 beslöt Trafikskadenämndens råd att uppdra åt den arbetsgrupp som skall utforma nya hjälptabeller (se avsnitt 3.2.5.3) att också överväga behovet av ändringar i kapitaliseringstabellerna.

Skadestånd för återkommande kostnader (*moment A*) slås i regel samman med ersättning enligt moment C, även om kostnaderna är betydande. Också kostnader efter den akuta sjuktiden som har uppkommit vid prövningstillfället uppskattas skönsmässigt till ett årligt belopp, som kapitaliseras tillsammans med ersättning enligt moment C till ett gemensamt belopp. Till skillnad från Trafikskadenämnden brukar dock Ansvarsnämnden redovisa hur stor del av beloppet som avser kostnader.

Skadestånd för anspänning i yrkesarbetet (*moment B*) utgör en väsentlig del av ersättningen för olägenheter i övrigt. Måttet på anspänning har ansetts variera med hänsyn till den skadelidandes arbetsinsats, arbetets art och typ av skada. Den som arbetar med stor anspänning på grund av sitt handikapp har därför bedömts vara berättigad till högre ersättning än den som med ett i övrigt identiskt handikapp arbetar med mindre grad av anspänning. För att kunna täcka in flera grader av arbetsrelaterad anspänning och uppnå en enhetlig terminologi har Trafikskadenämnden utarbetat en modell med följande fyra olika ersättningsnivåer.

Nivå I: Skadan medför vissa besvär vid mindre frekvent förekommande sysslor. Skadan medför små problem i arbetet. Arbetet synes vara väl anpassat till skadan.

Nivå II: Skadan medför en klar förändring av den skadades arbetssituation. Besvären är mer uttalade och/eller de besvärliga sysslorna är mer frekvent förekommande jämfört med nivå I. Skadan föranleder dock inte att fritiden behöver tas i anspråk för vila i någon större omfattning. Den skadade behöver kanske ibland ta hjälp av arbetskamrater. Det är närmast självklart att den skadade stannar kvar i sitt arbete.

Nivå III: Påtagliga besvär vid frekvent förekommande arbetsuppgifter. Den skadade behöver göra täta avbrott för att orka med. Möjligheten att utnyttja

fritiden är inskränkt på grund av att denna till en del måste användas för vila. Det är tveksamt om det kan begäras av den skadade att han eller hon arbetar i faktisk omfattning.

Nivå IV: Handikappet medför uppenbara svårigheter för den skadade att fungera i arbetet. Den skadade utför en prestation som objektivt sett är utöver vad som kan begäras av honom eller henne. Det kan antas att fritiden till stor del används för vila.

Skadestånd enligt moment B bestäms enligt särskilda normer, som år 1995 ger ett årligt belopp av 1 600 kr för nivå I, 3 200 kr för nivå II, 4 700 kr för nivå III och 7 500 kr för nivå IV. Dessa ersättningar utgör minimibelopp för att möjliggöra glidning mellan nivåerna. En kapitalisering av årsbeloppen utgör för en 25-åring 25 600 kr i nivå I, 51 200 kr i nivå II, 75 200 kr i nivå III och 123 200 kr i nivå IV. För skadelidande med en invaliditetsgrad mellan 10 och 15 procent bestäms ersättningen i praktiken oftast enligt nivå II; i de fall då en annan bedömning gjorts är det vanligare att ersättningen har bestämts enligt nivå I än enligt nivå III.

Skadestånd enligt *moment C* avser anspänning i hushållsarbete, risk för framtida kostnader för sådant arbete, smärre inkomstförluster och risk för sådana förluster. Som tidigare nämnts bestäms ersättningen enligt detta moment i allmänhet gemensamt med ersättning för kostnader enligt moment A. En förklaring till detta förfarande har angetts vara att dessa skadeståndsposter fungerar som kommunicerande kärl: större kostnader har antagits innebära att behovet av ersättning för olägenheter i övrigt är mindre, medan små kostnader särskilt för hjälp har ansetts motivera en större ersättning för olägenheter i övrigt i den bemärkelsen att större kostnadsrisker föreligger.

Ersättningen enligt moment C uppgår i den praktiska skaderegleringen i allmänhet till ett årsbelopp om 1 500 kr vid invaliditetsgrader under 10 procent och 2 000 kr vid invaliditetsgrader mellan 10 och 15 procent. För en 25-åring innebär det ett kapitaliserat belopp av 27 000 respektive 36 000 kr. Det är inte vanligt att högre belopp utges vid invaliditetsgrader över 15 procent.

Det högsta belopp som i Trafikskadenämndens praxis har rekommenderats i ersättning med tillämpning av ABC-modellen uppgår till 585 000 kr. Det gällde ett s.k. litet maximalfall (se avsnitt 3.2.5.3), där den skadelidande trots skadan kunde fortsätta att arbeta på heltid. Den ersättning för sveda och värk samt lyte och men som nämnden samtidigt rekommenderade uppgick till 480 000 kr.

I Trafikskadenämndens praxis finns flera exempel på att ersättning enligt ABC-modellen har lämnats också i s.k. stora maximalfall, ibland med ganska betydande belopp. Ersättningen i dessa fall torde dock – utom när det gäller skadestånd till synskadade – i regel avse kostnader enligt moment A. Några olägenheter enligt momenten B och C torde endast undantagsvis uppkomma i sådana fall (jfr Bengtsson m.fl., 1985, s. 191).

3.2.6.3 Gränsen till andra skadeståndsposter

Skadeståndsposten olägenheter i övrigt avser skadeföljder av blandad ekonomisk och ideell natur och ger därmed upphov till gränsdragningsproblem i förhållande till alla andra skadeståndsposter vid personskada.

Även om *kostnader* i princip skall ersättas som en särskild post, innefattar posten olägenheter i övrigt framtida, opreciserbara levnadskostnader. I den praktiska skaderegleringen har skadestånd för olägenheter i övrigt kommit att täcka kostnader och kostnadsrisker i en utsträckning som nog knappast avsetts vid 1975 års personskadereform. Under denna post ersätts sålunda också tänkta merkostnader av engångsnatur, t.ex. för inköp av hushållsmaskiner, även om den faktiska kostnaden inte kan redovisas (se Försäkringstidningen 5/78 s. 21). I den juridiska litteraturen har hävdats att kostnader som inte styrkts vara nödvändiga och alltså över huvud taget inte skall kompenseras genom skadestånd ändå i vissa fall ersätts fullt ut som olägenheter i övrigt (se Pettersson i SvJT 1983 s. 103). Som nämnts i avsnitt 3.2.2.5 har kritik också framförts mot att kostnader och olägenheter i övrigt i den praktiska skaderegleringen brukar bestämmas som ett gemensamt belopp.

Att risken för smärre *inkomstförluster* av tillfällig eller extraordinär karaktär ersätts som olägenheter i övrigt kan skapa problem i den praktiska tillämpningen. Det kan nämligen vara svårt att avgöra om sannolikheten för att den skadelidande kommer att drabbas av en sådan inkomstförlust är så stor, att ersättning skall ges under posten inkomstförlust, eller om det enbart finns en risk för detta som skall kompenseras genom ersättning för olägenheter i övrigt. Vidare innehåller förarbetena till 1975 års personskaderegler en rekommendation om att man i osäkra fall skall bestämma skadestånd för inkomstförlust med en viss marginal för den kommande utvecklingen (se SOU 1973:51 s. 274 och prop. 1975:12 s. 154); det gäller bl.a. risken för sådana framtida förändringar som inte kan anses väsentliga och alltså inte kan medföra en omprövning av skadeståndet enligt 5 kap. 5 § skadeståndslagen (se prop. 1975:12 s. 119 och LU 1975:16 s. 29). Hur denna rekommendation

förhåller sig till det samtidigt uttalade önskemålet att risk för mindre inkomstförluster ersätts som olägenheter i övrigt är något osäkert (jfr Pettersson i SvJT 1983 s. 102). Möjligen är avsikten att en riskmarginal vid bestämmande av skadestånd för inkomstförlust får täcka den förlust som kan komma att inträffa i framtiden, medan skadestånd för olägenheter i övrigt utgör gottgörelse för den olägenhet som det innebär att under kanske lång tid leva i ett ekonomiskt osäkerhetstillstånd (jfr Nordenson, 1984, s. 412).

Som olägenheter i övrigt ersätts också sporadiskt återkommande smärre förluster i mera hobbybetonade verksamheter, såsom älgjakt och bärplockning; i ett fall utgick sådan ersättning också för förlust som drabbat en skadelidande genom att han på grund av sin skada inte längre kunde samla in burkar och flaskor för pantning (se Trafikskadenämndens yttrande den 28 oktober 1992, Dnr 2210/1992). I den praktiska skaderegleringen dras gränsen till posten inkomstförlust vid fall när den årliga förlusten uppgår till ca 1 000 kr. Om den skadelidande har kombinerat en anställning med verksamheter som har haft direkt betydelse för hans försörjning, t.ex. lantbruk eller skogsbruk i mindre omfattning, har det dock ansetts naturligt att låta de ekonomiska förmåner som rörelsen har gett (naturaförmåner, inkomster av försålda produkter e.d.) ersättas som inkomstförlust (se SOU 1973:51 s. 264 och prop. 1975:12 s. 147 f.).

Som tidigare har nämnts är det osäkert om skadestånd för olägenheter i övrigt omfattar vissa kostnader under den akuta sjuktiden som normalt brukar ingå i skadeståndet för *sveda och värk* (se avsnitt 3.2.4.3 och 3.2.6.1).

Olägenheter och besvär på fritiden som har ekonomisk betydelse ersätts i stor utsträckning som olägenheter övrigt. Som nämnts i avsnitt 3.2.5.7 och 3.2.6.1 har däremot rent ideella skadeföljder på fritiden traditionellt ansetts kompenserade genom skadestånd för *lyte och men*. Det finns dock de som förespråkat att även sådana skadeföljder skall ersättas som olägenheter i övrigt (se Lind i Advokaten 1988 s. 367). På senare tid har diskussionen, i anslutning till rättsfallet NJA 1992 s. 642, särskilt kommit att gälla förlust av möjligheten att utöva en viss fritidssysselsättning. Den frågan behandlas närmare i avsnitt 3.2.7.

3.2.7 Förlust av fritid

En skada kan påverka den skadelidandes möjligheter att utnyttja sin fritid såväl i ekonomiskt som i ideellt avseende. Beräkneliga merkostnader för rekreation kompenseras under posten *kostnader*, t.ex. då den skadelidande på grund av

skadan får högre utgifter för fritidsresor eller idrottsutövning än tidigare. Vidare ersätts förlust av semester eller av kvalifikationstid för semester under posten *inkomstförlust* med ett förhöjt belopp. Andra skadeföljder som har ekonomisk betydelse för den skadelidande men som är svåra att beräkna i förväg ersätts under posten *olägenheter i övrigt*, såsom då den skadelidande inte längre kan arbeta på sitt fritidshus eller delta i älgjakt. Sådan ersättning lämnas också då den skadelidande på grund av skadan måste anspänna sig särskilt för att fullgöra vissa uppgifter på fritiden, t.ex. hushållsarbete i hemmet, eller behöver använda en större del av fritiden än tidigare för vila.

Merkostnader och besvär på grund av skadan som drabbar alla i stort sett lika på fritiden anses i regel kompenserade genom den schablonmässigt bestämda ersättningen för *sveda och värk* under den akuta sjuktiden och för *lyte och men* sedan skadan blivit bestående. Före 1975 års personskadereform förekom det att s.k. förhöjd menersättning lämnades i vissa fall då den skadelidande drabbats särskilt svårt. Efter denna reform torde detta vara mindre vanligt; i stället kompenseras den skadelidande ofta genom en högre ersättning för olägenheter i övrigt.

En särskild fråga är i vad mån mistad förmåga att utöva en viss fritidssysselsättning bör ersättas efter en individuell bedömning. Olika uppfattningar har här gjort sig gällande (se t.ex. diskussionen i Försäkringstidningen 10/80 s. 22 samt å ena sidan Hellner, 1976, s. 274 och å andra sidan Nordenson, 1984, s. 404 ff.). Denna fråga kom upp i rättsfallet NJA 1992 s. 642, där en skadelidande hade begärt skadestånd för olägenheter i övrigt därför att han på grund av sin skada inte längre kunde ägna sig åt sportdykning på fritiden. Enligt hovrätten borde den skadelidande genom den ersättning för lyte och men som han också begärt och erhållit anses kompenserad för själva den minskade möjligheten att utnyttja fritiden. Högsta domstolen tillerkände emellertid den skadelidande "särskild ersättning" för minskade möjligheter att syssla med sportdykning. Denna ersättning bestämdes till ett årligt belopp av 500 kr, vilket kapitaliserades till ett engångsbelopp. Utgången i Högsta domstolen motiverades på följande sätt:

"Ersättning för ideell skada avser bl.a. att kompensera för minskade möjligheter att njuta av olika glädjeämnen i livet (prop. 1975:12 s. 148). Den fortgående välståndsutvecklingen har medfört att fritiden fått en allt större betydelse för de flesta människor. En skada som sätter ner möjligheterna att utnyttja fritiden på ett meningsfullt sätt blir av den anledningen mer kännbar än tidigare. Högsta domstolen har ansett att ersättning skall kunna ges såväl vid personskada som vid sakskada på grund av att den skadelidande gått miste

om rekreation i samband med semester (NJA 1948 s. 646 och 1992 s. 213). Det får anses stå i god överensstämmelse med den rättstillämpningen att ideell ersättning ges till den som på grund av personskada berövas möjligheter att utöva viss typ av fritids- eller hobbyverksamhet som före skadefallet hade stor betydelse för honom.

I detta sammanhang kan tilläggas följande. Av förarbetena till 1975 års reform framgår (a. prop. s. 111) att man förutsatt att standardiserade normer skall kunna användas som en utgångspunkt för uppskattningen av skadeföljder av ideell natur. Samtidigt uttalades emellertid att avvikelser från resultatet enligt en schablonmässig bedömning borde kunna ske om förhållandena i det enskilda fallet påkallade det. En förlust av möjlighet att utöva fritids- eller hobbyverksamhet kan i vissa fall utgöra en sådan särskild omständighet."

Av processuella skäl dömdes skadeståndet ut som ersättning för olägenheter i övrigt. Rättsfallet har i den juridiska litteraturen uppfattats som om Högsta domstolen därmed gett den anvisningen att skadestånd i sådana fall skall bestämmas inom ramen för denna ersättningspost (se Gabrielsson i Försäkringstidningen 5/93 s. 29; jfr Andersson, 1993, s. 520 f. och Olsen, 1993, s. 326 f.). Något stöd för denna uppfattning finns emellertid knappast. Det finns inget som utesluter att skadeståndet skulle ha dömts ut som förhöjd ersättning för lyte och men, om yrkandena hade framställts så att detta varit möjligt.

Vid ett sammanträde den 4 december 1992 konstaterade Trafikskadenämndens råd att det var svårt att, med anledning av detta rättsfall, lägga fast några riktlinjer för hur nämnden fortsättningsvis skall se på frågan i vilka fall särskild ersättning skall utgå för olika slag av hobbyverksamhet som en skadelidande inte längre kan utöva.

Trafikskadenämndens ordförande Edmund Gabrielsson har därefter för sin personliga del framfört bl.a. följande synpunkter på rättsfallet (se Försäkringstidningen 5/93 s. 28 f.):

"Om HD-domen skall ges den tolkningen att det är i endast mycket speciella fall som särskild ersättning skall kunna ifrågakomma är det måhända inte alltför svårt att skilja ut dessa fall. Domen ger emellertid intryck av att omständigheterna i det aktuella fallet inte skiljer sig från vad som gäller i många andra fall, även om det är svårt att jämföra engagemang i skiftande typer av fritidsverksamhet. Att då på ett rättvist sätt dra gränsen mellan fall där särskild ersättning skall utgå och andra fall ställer sig i den praktiska tillämpningen betydligt svårare.

Ett alternativ synes vara att hålla fast vid den nuvarande ordningen innebärande en schablonmässig ersättning för ideell skada men att sätta

nivåerna så att det görs klart att skadeföljder av nu diskuterat slag, också av stor betydelse för den skadade, inryms i lyte- och menersättningen. Kvar för en särskild ersättning skulle då vara endast mycket speciella undantagsfall där ersättning kan ges antingen genom en förhöjd menersättning eller inom ramen för ersättningsposten olägenheter i övrigt.

En sådan modell, som alltså förutsätter en generös lyte- och menersättning, har den fördelen att den är förhållandevis lätt att tillämpa i det utomrättsliga ersättningssystem som används i Sverige. En schablonersättning synes också vara särskilt väl lämpad att täcka skadeföljder som är svåra att värdera och jämföra olika skadelidande emellan och som inbegriper ett antal svårbedömda frågor (som t.ex. den beräknade tidslängden för utövandet av en viss fritidsaktivitet, möjligheten att skaffa en annan fritidssysselsättning, intensiteten i engagemanget osv.)."

Rättsfallet har även i övrigt kritiserats i den juridiska litteraturen (se Hellner i JT 1992-93 s. 692 ff. och Andersson, 1993, s. 520 f.). Till grund för denna kritik ligger uppfattningen att ersättning för ideell skada bör hållas fri från individualiserade överväganden och att skadeståndsrätten bör utnyttjas för att i första hand tillgodose behovet av ersättning för svåra skador, inte för förlust av glädjeämnen (jfr också Hellner, 1976, s. 274).

3.2.8 Skadestånd för ideell skada till skadelidande som är medvetslösa eller har sänkt medvetandegrad

Skadestånd för ideell skada i form av sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt olägenheter i övrigt har till syfte bl.a. att gottgöra den skadelidande för fysiskt och psykiskt lidande och annat obehag i den personliga livsföringen. Tanken sägs ofta vara att den skadelidande genom ersättningen skall få tillfälle till rekreation eller annan förströelse som annars inte skulle vara möjlig och att de besvär skadan fört med sig därmed skall kunna neutraliseras.

Det förekommer ibland att personer skadas så allvarligt att de får sin medvetandegrad sänkt eller rent av blir varaktigt medvetslösa. Utmärkande för dessa fall är att de mer eller mindre saknar insikt om sin situation och därmed inte har möjlighet att tillgodogöra sig ett eventuellt skadestånd. Frågan hur ersättning för ideell skada skall bestämmas i sådana fall berörs inte i förarbetena till 1975 års personskaderegler och har inte heller prövats av Högsta domstolen.

I tidigare försäkringspraxis fastställdes skadestånd för sveda och värk samt lyte och men till ett lägre belopp i dessa fall än när den skadelidande var vid

fullt medvetande och kunde använda skadeståndsbeloppet för att förbättra sin livssituation (se Ekstedt, 1977, s. 214 f.). Denna praxis grundade sig på uppfattningen att ersättningen för ideell skada har en starkt personlig karaktär och därför bör minskas när den skadelidande inte har möjlighet att tillgodogöra sig den.

Frågan om skadestånd för ideell skada till skadelidande som är medvetslösa eller har sänkt medvetandegrad uppmärksammades i den allmänna debatten under mitten av 1980-talet och behandlades då även i riksdagen. Riksdagen uttalade därvid förståelse för den tanke som låg bakom dåvarande praxis men framhöll samtidigt att allmänheten upplevde denna praxis som stötande och att starka skäl därför talade för att den inte längre upprätthölls (se LU 1986/87:3 s. 16).

Frågan kom vid samma tid att utredas av en arbetsgrupp inom Trafikskadenämnden. Arbetsgruppen redovisade sitt arbete i en promemoria till Trafikskadenämndens råd den 4 december 1986. I promemorian hänvisades till ett utlåtande av docenterna Jan Hannerz vid neurologiska kliniken vid Karolinska sjukhuset och Hans Persson vid kliniskt neurologiska institutionen vid samma sjukhus. I detta utlåtande anfördes bl.a. följande:

"Enligt en inom neurologin etablerad modell kan personer med hjärnskador som medfört någon form av medvetandesänkning indelas i somnolenta (väckbara, men somnar när de lämnas i fred), soporösa (medvetslösa men reagerar på stimuli) och comatösa (medvetslösa som ej reagerar på stimuli) fall. Denna typ av indelning efter varierande vakenhetsgrad lärs ut i den grundläggade läkarutbildningen och kan därför sägas utgöra en vedertagen metod för grovt bedömande av medvetandegraden i enskilda fall.

Inom den kliniska neurofysiologin kan man med olika metoder hjälpa till vid diagnostiken. Oftast används EEG-undersökning som ger en bild av hjärnans elektriska aktivitet. Hos en oskadad person varierar EEG på ett strikt och lagbundet sätt i relation till vakenhetsgrad. Motsvarande lagbundna samband finns däremot inte mellan objektiva undersökningsmetoder av typen EEG-undersökning samt patientens medvetandegrad då det gäller hjärnskadade. Beträffande hjärnskadan hos sådana personer kan man med kliniskt neurofysiologiska metoder diagnostisera bl.a. vilken del av hjärnan som är skadad, hur omfattande skadan är, om någon funktion fallit bort samt vilket eller vilka sinnessystem som påverkats. Viss prognosbedömning kan också göras. Dessa medicinska undersökningar utgör dock grova typer av funktionsprövningar och ger inte på ett adekvat sätt besked om en den skadades tankeliv och intellektuella (kognitiva) funktioner. "

I sina överväganden framhöll arbetsgruppen bl.a. följande:

"Med läkarvetenskapens hjälp synes man i dagens läge kunna urskilja endast en grupp av skadade hänförliga till kategorien patienter med bestående comatillstånd, dvs. enligt Hannerz och Persson coma i över två år. Personer i denna situation reagerar inte på kraftiga yttre stimuli och företer inga tecken på inre liv. Hannerz och Persson bedömer antalet sådana fall som mycket litet. Det torde dessutom vara klart att dessa personers livslängd som regel förkortas avsevärt på grund av det medicinska tillståndet. Vad angår de fall som inte kan hänföras till gruppen patienter i bestående coma låter det sig tydligen inte göra att med läkarvetenskapens hjälp dra säkra slutsatser angående kvarstående hjärnfunktioner i varje enskilt fall. Det rör sig om ett brett spektrum av medvetandenivåer. För dessa fall måste också sägas, särskilt beträffande personer med fluktuerande medvetandegrad, att olika former av stimulans från omvärlden kan ha betydelse för den nivå på vilken patienten kan komma att befinna sig. Man torde ej heller ha anledning att för dessa skadefall generellt räkna med någon på grund av det medicinska tillståndet förkortad livslängd. Även om skadelidande med någon grad av sänkt medvetande inte besitter initiativförmåga eller kan klart uttrycka önskemål om hur ett ersättningsbelopp bör användas ligger det enligt arbetsgruppens mening närmast till hands att utgå från att ersättningen så gott som undantagslöst är viktig för den skadade personligen eller, annorlunda uttryckt, alltid är i och för sig ägnad att höja den skadelidandes livskvalitet. Ersättningen kan exempelvis möjliggöra en vårdform som eljest inte skulle ligga inom räckhåll; det kan gälla specialistvård eller behandlingsformer som kanske endast är att finna utomlands eller i hemmet eller på annat sätt. Det står visserligen klart att man på vetenskapens nuvarande ståndpunkt inte kan i det enskilda fallet få full vetskap om huruvida och i vilken utsträckning en skadelidande upplever något av sin omvärld. Men å andra sidan föreligger här tydligtvis en betydande risk för felslut i detta hänseende. Det bör undvikas att nämnden på grund av ett sådant felslut förordar reducerad ersättning. Övervägande skäl talar därför enligt arbetsgruppens mening för att ersättning i nu berörda skadefall utgår utan reduktion. Arbetsgruppen har också kommit fram till att ersättningen bör utgå i form av engångsbelopp.

För arbetsgruppen återstår att ta ställning till frågan om ersättning för den uppenbarligen mycket lilla gruppen av bestående comatösa fall. Ersättning har hittills tillerkänts skadelidande även i dessa fall, låt vara med reducerade belopp. Frågan är om denna grupp måste bedömas annorlunda i ersättningshänseende än övriga skadefall. Med hänsyn till att det måste anses röra sig om ytterligt få skadelidande, vilkas livslängd dessutom torde vara starkt förkortad, finner arbetsgruppen övervägande skäl tala för att inte behandla dessa skadelidande mer restriktivt än övriga hjärnskadade. Reduktion av ersättningen skulle med detta synsätt inte vidare komma i fråga. En fördel med att ge oreducerad ersättning synes också vara att man innan den skadade avlider har tagit slutlig ställning till hans rätt till ideell ersättning och inte till viss del skjutit denna fråga på framtiden. I valet mellan att i dessa fall ge periodiserad ersättning eller ersättning i form av engångsbelopp har arbetsgruppen stannat

för att förorda periodisering, vilken dock i avsaknad av annan livslängdsstatistik får ske med användande av sedvanliga åldersfaktorer. För att så långt möjligt säkerställa urskiljandet av fallen med bestående coma från övriga hjärnskadefall och undvika feldiagnostisering bör man enligt arbetsgruppens mening, såsom Hannerz och Persson föreslagit, låta det slutliga ställningstagandet föregås av undersökning på neurologisk klinik."

Trafikskadenämndens råd fann att de rekommendationer som arbetsgruppen gjort kunde tjäna till ledning vid bedömandet av ersättning i de enskilda skadeärendena.

Sålunda tillämpas numera i försäkringspraxis en princip som innebär att skadade som är medvetslösa eller har nedsatt medvetandegrad får samma skadeståndsbelopp för sveda och värk samt lyte och men som de skulle ha fått om de varit vid fullt medvetande. Ersättningen utges i form av engångsbelopp. I comatösa fall lämnas skadeståndet dock i form av periodisk ersättning (jfr Ekstedt, 1977, s. 261). Skadestånd för olägenheter i övrigt utges däremot över huvud taget inte; några sådana olägenheter anses inte uppkomma för den skadelidande (jfr Bengtsson m.fl., 1985, s. 191).

Att skadeståndet utgår i form av livränta i vissa fall då den skadelidande är medvetslös har kritiserats i olika sammanhang. Sålunda har det hävdats att en sådan praxis kan uppfattas som att försäkringsbolagen vill spekulera i den skadades svåra situation och ibland begränsade utsikter till överlevnad (se LU 1986/87:3 s. 41). En liknande uppfattning har kommit till uttryck i rättsfallet RFS A 1994:27.

Målet gällde en 2-årig flicka, W, som år 1988 drabbats av en allvarlig hjärnskada på grund av syrebrist i samband med förlossningen. Skadan resulterade i att W blev bl.a. utvecklingsstörd i mentalt hänseende och gravt rörelsehindrad. Av utredningen i målet framgick att W:s medvetande var nedsatt men inte i sådan grad att hon var att anse som comatös. Av ett läkarintyg, som utfärdats när W var två år gammal, framgick att hennes psykiska utveckling befann sig på spädbarnsnivå, att hon kunde ge tecken från sig på allmänt välbefinnande när någon t.ex. höll henne i famnen och att hon kände skillnad på olika smaker men att hennes vakenhetsgrad var nedsatt; hon somnade som regel om man inte sysselsatte sig med henne.

W yrkade i målet skadestånd av landstinget för ideell skada och begärde att skadeståndet i första hand skulle utgå i form av ett engångsbelopp. Landstinget medgav att utge skadestånd men hävdade att det skulle utgå i form av en livränta eftersom man i W:s fall kunde räkna med en kortare livslängd än normalt.

Tingsrätten ansåg inte att det fanns skäl anta att W:s livslängd blivit förkortad och fastställde, bl.a. mot bakgrund härav, skadeståndet till ett

engångsbelopp. Svea hovrätt fastställde den 17 maj 1991, DT 22, tingsrättens dom och uttalade därvid bl.a. följande:

"Landstinget har som skäl för att ersättningen i detta fall skall periodiseras åberopat att det finns anledning anta att W kommer att ha en förkortad livslängd och därför inte kommer att kunna tillgodogöra sig ersättningsbeloppet, om det utgår som ett engångsbelopp, utan att ersättningen i stället kommer att tillfalla hennes arvingar.

Enligt vad som framgår av utredningen i målet reagerar W på stimulans från omvärlden. Den medicinska utredningen i målet ger inte anledning anta att W kommer att ha en så kort livslängd att hon på grund härav inte skulle kunna tillgodogöra sig ersättningen under sin livstid. Även med beaktande av W:s svårt invalidiserande tillstånd finns enligt hovrättens mening anledning anta att den ideella ersättningen kan komma henne tillgodo under hennes livstid på så sätt att hennes livskvalitet höjs genom att hon ges möjlighet till rekreation eller vård och behandling som ligger utöver normal standard. Den skada som W erhållit är av så allvarligt slag att det i och för sig är naturligt att i hennes fall räkna med en förkortad livslängd. Detta skall emellertid ställas mot det oerhörda lidandet och de stora kostnader som krävs för att lindra detta. Genom att ersättningen utgår som ett engångsbelopp ges W:s föräldrar möjlighet att själva – efter överförmyndarens godkännande – välja den vårdform eller rekreation som de finner att W har störst behov av.

De skäl som landstinget anfört skulle innebära att domstolar och nämnder vid bestämmande av ideellt skadestånd tvingades göra en prognos angående den skadelidandes livslängd. Detta kan inte anses värdigt ett rättssamhälle.

Enligt hovrättens mening är de skäl som talar för att ersättningen skall utgå som ett engångsbelopp betydligt starkare än de skäl som talar för att ersättningen skall periodiseras ..."

3.3 Skadestånd vid dödsfall

3.3.1 Bakgrunden till 5 kap. 2 § skadeståndslagen

När någon genom en skadeståndsgrundande handling tillfogas personskada som leder till döden, kan det ge upphov till skadeståndsanspråk av olika slag. Den avlidne kan ha haft kostnader och inkomstförlust för tiden före dödsfallet som inte dessförinnan ersatts. Hans anspråk på sådan ersättning av ekonomiskt slag går i och med dödsfallet över på arvingarna. Detsamma gäller den avlidnes anspråk på ersättning för ideell skada för tiden före dödsfallet, om rätten till denna ersättning då har fastställts genom dom eller avtal. Det är här fråga om *succession* i den avlidnes skadeståndsrätt enligt allmänna rättsgrundsatser. Några lagregler finns inte om verkan av den skadelidandes död i detta hänseende (se närmare avsnitt 3.4).

Vidare har den avlidnes dödsbo regelmässigt anspråk på skadestånd för *begravningskostnader* (inklusive kostnad för gravplats och gravsten). Före år 1924 ansågs sådana kostnader inte vara ersättningsgilla, eftersom de ändå skulle ha uppkommit förr eller senare (se bl.a. NJA 1914 s. 102, 1914 s. 156 och 1914 B 736; jfr SOU 1973:51 s. 56 samt Winroth, 1907, s. 300 och 326 f., Stang, 1927, s. 73, Schmidt i SvJT 1954 s. 214, Lech i SvJT 1955 s. 5 f., Hellner i NFT 1957 s. 257 f., Persson, 1962, s. 120 f., Jørgensen, 1972, s. 423 f., Hellner 1985, s. 175 och Andersson 1993, s. 518). I plenimålet NJA 1924 s. 538 utdömde Högsta domstolen emellertid – utan närmare motivering – skadestånd för "erforderliga" begravningskostnader. Det rör sig här om en särskild ersättningsrätt för dödsboet som står på gränsen mellan succession i den avlidnes skadeståndsrätt och en självständig skadeståndsrätt för dödsbodelägarna (jfr SOU 1973:51 s. 56 samt Hörstadius i SvJT 1935 s. 261 och Karlgren, 1972, s. 232).

Nära anhörigas anspråk på skadestånd för *andra kostnader* som de själva haft med anledning av dödsfallet behandlades i rättspraxis efter 1924 års pleniavgörande på samma sätt som skadestånd för egentliga begravningskostnader (se SOU 1973:51 s. 57; jfr Hörstadius i SvJT 1935 s. 262 f.). Endast skäliga sådana kostnader ersattes dock (jfr Karlgren, 1972, s. 232).

En bestämmelse om rätten till skadestånd för begravningskostnader och andra skäliga kostnader till följd av dödsfallet togs för första gången in i svensk lagstiftning genom 1975 års ändringar av personskadereglerna i skadeståndslagen. Bestämmelsen, som återfinns i 5 kap. 2 § första stycket 1, innebar ingen ändring i förhållande till vad som hade gällt dessförinnan enligt rättspraxis (se SOU 1973:51 s. 280 och prop. 1975:12 s. 157).

Som nämnts i avsnitt 3.2.2.4 ersätts inte s.k. tredjemansskada enligt svensk rätt (se också avsnitt 5.5.1.2). Som ett undantag från denna princip betraktas ofta efterlevandes rätt till skadestånd för *förlust av försörjare*; denna klassificering är dock enligt Hellner (1985, s. 301) inte särskilt träffande. En bestämmelse om denna ersättningsrätt togs ursprungligen in i 1861 års förordning angående mord, dråp och annan misshandel. Bestämmelsen innebar att en dödad persons make i ett genom dödsfallet upplöst äktenskap eller barn inom eller utom äktenskap kunde få skadestånd av den brottslige för förlust av "nödigt" underhåll. Skadeståndet skulle bestämmas till "hvad för maken eller barnen tarfvas till de sig eljest försörja kunna". Skadeståndets utdömande och storlek berodde på vad som med hänsyn till såväl den brottsliges tillgångar som andra omständigheter prövades skäligt. Bestämmelsen, som överfördes i oförändrat skick till 6 kap. 4 § i 1864 års strafflag, utvidgades år 1917 till att

gälla även adoptivbarn (se NJA II 1917 s. 561) och år 1926 till att omfatta alla som hade en legal rätt till underhåll av den avlidne (se NJA II 1927 s. 163).

Innan bestämmelsen kom till hade den avlidnes anförvanter bara rätt till andel i de böter som eventuellt ådömdes den brottslige; dömdes denne till urbota straff gick de helt miste om ersättning. Den rätt till skadestånd som sålunda infördes år 1861 hade en närmast social motivering. Vid den tiden fanns inte några allmänt verkande sociala förmåner för den som ställdes utan försörjning. Att den som uppsåtligen eller av vårdslöshet hade dödat en person fick sörja för underhållet av dennes efterlevande ansågs krävas av rättvisa och billighet (se SOU 1973:51 s. 35 f. och 167 samt Strahl, 1934, s. 891).

Karaktären av undantag från vanliga skadeståndsregler om tredjemansskada ledde emellertid till att skadestånd, som nämnts, utgick endast för "nödigt" underhåll (se SOU 1950:16 s. 145 och 1973:51 s. 167; jfr Hellner, 1985, s. 301). Genom en lagändring år 1926 liberaliserades denna skadeståndsrätt något och knöts i stället till avsaknad av "erforderligt" underhåll (se NJA II 1927 s. 167). I rättstillämpningen torde man emellertid efter hand ha gett vad man närmast kan kalla full ersättning för mistat underhåll, även om sådana förmåner som hade karaktären av "överflöd eller lyx" – i enlighet med vad som förutsattes vid 1926 års lagändring – inte ersattes (se SOU 1973:51 s. 167 och 174 samt Lech, 1973, s. 192 ff.).

Den angivna bestämmelsen i 6 kap. 4 § strafflagen överfördes år 1972 med endast språkliga förändringar till skadeståndslagen, samtidigt som den dock gjordes tillämplig i samtliga fall då någon är skadeståndsskyldig oberoende av om brott föreligger eller ej. Efter 1975 års ändringar av skadeståndslagens personskaderegler återfinns bestämmelsen i 5 kap. 2 § första stycket 2 och andra stycket. I samband med dessa ändringar utvidgades den skadeståndsberättigade personkretsen något. Dessutom togs begränsningen till "erforderligt" underhåll formellt bort i lagtexten. Ändringarna i denna del, som hade begärts av riksdagen redan år 1946 (se 1LU 1946:33 s. 11 och SOU 1973:51 s. 23 f.), ger uttryck åt den skadeståndsrättsliga principen att den skadelidande skall ha full ersättning för sin skada. Den inskränkningen gäller dock att förlusten ersätts endast i skälig omfattning (se vidare avsnitt 3.3.3.2).

3.3.2 Begravningskostnader och andra kostnader

3.3.2.1 Begravningskostnader

Begravningskostnaderna åvilar den avlidnes dödsbo och tas upp som en skuldpost i bouppteckningen. Rätten att föra talan om skadestånd för sådan kostnad tillkommer i praktiken den som har svarat för kostnaden (se SOU 1973:51 s. 280 och Hörstadius i SvJT 1935 s. 261). Det krävs inte att denne har sådan ställning av efterlevande som förutsätts för rätten till skadestånd för förlust av underhåll.

Ersättningsgilla begravningskostnader är sådana som är skäliga med hänsyn till den avlidnes ålder, ekonomiska villkor och sociala förhållanden (se SOU 1973:51 s. 280), liksom trosbekännelse och sedvänja på orten etc. (se Bengtsson m.fl., 1985, s. 196). Inom denna ram kan skadestånd utgå för nästan alla utgifter som brukar förekomma i samband med en begravning, såsom dödsannons, transport av den avlidne, svepning, kista med dekorationer, begravningsbil, bärare, kyrka, präst och övriga medverkande, biltransporter till och från kyrkogården, kremering, gravplats, gravöppning, gravsten och begravningsmåltid. Vanligen beaktas kostnadernas totala nivå, inte varje detaljpost för sig (jfr NJA 1935 B 1024, 1944 B 584 och 1971 s. 78 samt FFR 1944 s. 40, 1946 s. 133 och 1947 s. 367). Skadestånd utges dock inte för kostnader för framtida vård av gravplats eller för bouppteckning- och boutredningskostnader (se SOU 1973:51 s. 280; jfr NJA 1930 s. 86, 1943 s. 139 och 1964 s. 209 samt FFR 1942 s. 279 och RH 1993:1).

I försäkringspraxis lämnas i princip ersättning för kostnader avseende "en normal svensk begravning" (se IFU, 1994, avsnitt 6.1). Ersättning brukar därför inte lämnas för kostnader avseende hemtransport och begravning i hemlandet, om den avlidne är invandrare men permanent boende i Sverige. Undantag görs i den mån religiösa skäl påkallar det, såsom att en begravningsplats som den avlidnes trosbekännelse påbjuder inte står till buds i Sverige. Också familjeskäl anses kunna motivera ersättning för kostnader för transport och begravning i hemlandet, såsom då en familjegrav har anskaffats i hemlandet före dödsfallet och vårdas där av kvarvarande släktingar eller då den avlidne uttryckt en sista vilja i testamente e.d. att bli begravd i sitt hemland.

3.3.2.2 Andra kostnader

Andra kostnader till följd av dödsfallet ersätts i skälig omfattning. De utdöms ofta i en klumpsumma tillsammans med begravningskostnaderna. En individuell prövning med hänsyn till de enskilda dödsbodelägarnas behov och förhållanden görs dock ibland. Ersättningsgilla kostnader är framför allt sådana som avser sorgkläder och resor i samband med begravningen. Det krävs emellertid att den som gör anspråk på skadestånd står i nära relation till den avlidne.

Efterlevande make, barn och föräldrar samt – om den avlidne var ett barn – i föräldrahemmet bosatta syskon har i rättspraxis från äldre tid tillerkänts skadestånd för inköp av sorgkläder (se NJA 1932 B 714, 1938 s. 595 och 1971 s. 78 samt FFR 1946 s. 17; jfr dock NJA 1931 B 154). Avdrag har dock brukat göras för viss del, ofta hälften, av sådana sorgkläder som kan användas även efteråt (se NJA 1935 s. 303 och 1936 s. 106 samt FFR 1950 s. 218). Ersättningsberättigade är numera säkerligen också registrerade partner och sambor; frågan har dock inte prövats i något tryckt rättsfall. Sådana närstående som nu nämnts har vidare rätt till skadestånd för resa till begravningen, även till eller från ett annat land (se NJA 1982 s. 668; jfr från tidigare rättspraxis NJA 1930 s. 86, 1931 B 154, 1936 s. 106, 1945 B 1320 och 1949 s. 693 samt FFR 1957 s. 264).

I vissa fall har skadestånd utgått också för resa, förlust av arbetsinkomst och tidsspillan i samband med omhändertagande av dödsboet och ombesörjande av begravningen (se FFR 1950 s. 218, 1951 s. 183 och 1954 s. 341); i försäkringspraxis lämnas i sådana fall ersättning för inkomstförlust under högst tio dagar (se IFU, 1994, avsnitt 6.1; jfr Lech, 1973, s. 235). Däremot ersätts inte inkomstförlust eller traktamente för deltagande vid begravningsgudstjänsten (jfr NJA 1982 s. 668).

3.3.3 Förlust av underhåll

3.3.3.1 Skadeståndsberättigade

Skadestånd för förlust av underhåll utgår i första hand till efterlevande som enligt lag, dvs. enligt familjerättens regler, hade *rätt till underhåll* av den avlidne. Det innebär att skadestånd kan utgå till efterlevande make i äktenskapet eller tidigare äktenskap och till den avlidnes barn eller styvbarn eller motsvarande.

Underhållsskyldigheten mellan *makar* regleras i äktenskapsbalken. Makarna skall, var och en efter sin förmåga, bidra till det underhåll som behövs för att deras gemensamma och personliga behov skall tillgodoses (6 kap. 1 §). Efter äktenskapsskillnad svarar varje make enligt huvudregeln för sin försörjning (6 kap. 7 § första stycket). Under en övergångstid och, om det finns synnerliga skäl, även under en längre tid efter skilsmässan har dock en make som behöver bidrag till sitt underhåll rätt till underhållsbidrag av den andra maken efter vad som är skäligt med hänsyn till dennes förmåga och övriga omständigheter (6 kap. 7 § andra och tredje styckena).

Föräldrars underhållsskyldighet gentemot *barn* regleras i föräldrabalken. Med barn avses även adoptivbarn (4 kap. 8 §). Underhållsskyldigheten gäller också gentemot styvbarn, dvs. endast den andra makens barn som den underhållsskyldige varaktigt bor tillsammans med. Även en sambo är underhållsskyldig gentemot den andra sambons barn som den underhållsskyldige varaktigt bor tillsammans med, om samborna också har egna barn tillsammans (7 kap. 4 §).

Föräldrarna skall svara för underhåll åt barnet efter vad som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga. När underhållsskyldigheten bestäms skall hänsyn tas barnets egna inkomster och tillgångar samt till barnets sociala förmåner (7 kap. 1 § första stycket). Underhållsskyldigheten upphör i princip när barnet fyller 18 år. Går barnet i skolan vid denna tidpunkt eller återupptas skolgången innan barnet fyllt 19 år är föräldrarna underhållsskyldiga så länge skolgången pågår, dock längst till dess att barnet fyllt 21 år (7 kap. 1 § andra stycket).

En förälder som inte har vårdnaden om ett underhållsberättigat barn och inte heller varaktigt bor tillsammans med barnet skall fullgöra sin underhållsskyldighet genom att betala underhållsbidrag till barnet. Detsamma gäller för en förälder som har gemensam vårdnad om ett barn som varaktigt bor tillsammans med endast den andra föräldern (7 kap. 2 §). Sådana underhållsbidrag bestäms enligt särskilda regler (7 kap. 3 §). Dessa kompletteras av riktlinjer för beräkningen som utfärdas av Socialstyrelsen.

Skadestånd till barn för förlust av underhåll lämnas i skaderegleringspraxis regelmässigt till dess att barnet har fyllt 18 år. Det hänger sannolikt samman med att de flesta ungdomar ägnar sig åt utbildning efter grundskolan. I fall då barnets faktiska förhållanden är sådana att grundutbildning pågår eller kan antas pågå även efter 18-årsåldern utsträcks rätten till skadestånd dock längst till dess att barnet har fyllt 21 år (jfr 7 kap. 1 § andra stycket föräldrabalken).

Skadestånd för förlust av underhåll kan också utgå till andra som visserligen inte enligt lag hade rätt till underhåll av den avlidne men som var *beroende av denne för sin försörjning*. I första hand avses sambor. Skadestånd kan emellertid komma i fråga också i andra fall, t.ex. då ett vuxet barn bor kvar i föräldrahemmet och av en eller annan anledning alltjämt är beroende av föräldrarnas försörjning. Andra fall är då underhåll utgår till släktingar utan

att någon familjerättslig underhållsplikt föreligger, såsom när far- och morföräldrar underhåller barnbarn som har förlorat sina föräldrar, när syskon underhåller ett annat syskon som på grund av sjukdom eller invaliditet är ur stånd att försörja sig själv eller när barn underhåller sina föräldrar. Även fosterbarnsförhållanden samt försörjning på grund av ett långvarigt tjänsteförhållande hör till denna kategori (se SOU 1973:51 s. 283 och prop. 1975:12 s. 157 f.).

En förutsättning för rätt till skadestånd för förlust av underhåll är att den efterlevande har gått miste om underhåll som *utgick vid tiden för dödsfallet eller skulle ha utgått inom en nära framtid.* Om en familjerättslig underhållsskyldighet visserligen förelåg men den underhållsskyldige av olika skäl inte fullgjorde sin skyldighet och inte heller kan antas ha gjort det i framtiden, kan skadestånd inte utgå för mistat underhåll. Rätt till underhåll föreligger dock, om den underhållsskyldiges underlåtenhet hade sin grund i ekonomisk oförmåga av övergående natur eller om dödsfallet inträffat innan åtgärder hunnit vidtas för att utkräva underhåll (se SOU 1973:51 s. 283 f. och prop. 1975:12 s. 157). Detsamma gäller om den avlidne före dödsfallet förklarat att han skulle underhålla t.ex. sina föräldrar och det med hänsyn till omständigheterna är antagligt att han också skulle ha gjort det om han inte avlidit (jfr NJA 1961 s. 584). Ytterligare exempel är att en man och en kvinna utan någon ömsesidig försörjning sammanbor och väntar barn tillsammans vid den tidpunkt då mannen dödas och parternas avsikt tydligen har varit att mannen skulle försörja familjen medan barnet var litet (se prop. 1975:12 s. 158).

Det måste alltså klarläggas hur situationen antagligen skulle ha utvecklats om inte dödsfallet hade inträffat. Det krävs att underhåll skulle ha kommit att utgå tämligen snart efter dödsfallet (jfr NJA 1961 s. 584). Det får inte heller vara fråga om en försörjningssituation av mera tillfällig karaktär, utan försörjningen måste ha varit varaktig (se SOU 1973:51 s. 284 och prop. 1975:12 s. 158). I praxis anses så vara fallet, om den avlidne och den efterlevande hade barn tillsammans, om samboendet har varat två-tre år eller om frånskilda makar har flyttat ihop igen (se Bengtsson m.fl., 1985, s. 197).

Det underhåll som har gått förlorat genom dödsfallet behöver inte ha bestått i en fullständig försörjning av den efterlevande. Det räcker med att den avlidne har *bidragit* till den efterlevandes underhåll. Helt obetydliga bidrag skall dock inte beaktas. Bidraget behöver inte ha utgjort direkt ekonomiskt bistånd i form av kontanter e.d. utan kan ha bestått i att den efterlevande har tillhört det hushåll som den avlidne – ensam eller tillsammans med annans försörjning – har stått för (se SOU 1973:51 s. 285 och prop. 1975:12 s. 158).

Enligt en uttrycklig bestämmelse i 5 kap. 2 § andra stycket skadeståndslagen är värdet av den avlidnes hushållsarbete i hemmet likställt med underhåll (se SOU 1973:51 s. 285 f.).

3.3.3.2 Skadeståndets omfattning

Principen är att skadestånd för förlust av underhåll skall bestämmas så att den efterlevande garanteras en *bibehållen standard*. Skadeståndet skall alltså så långt möjligt återspegla förhållandena sådana de antagligen skulle ha gestaltat sig, om dödsfallet inte hade inträffat. Det innebär emellertid också att man måste ta hänsyn till sådan minskning eller sådant bortfall av den underhållsskyldiges försörjningsförmåga som skulle ha inträtt även om han inte hade dödats (se SOU 1973:51 s. 286 och prop. 1975:12 s. 157; jfr FFR 1947 s. 298).

Förlusten av underhåll ersätts dock bara i den omfattning som är *skälig* med hänsyn till den efterlevandes förmåga och möjligheter att själv bidra till sin försörjning. Denna inskränkning i ersättningsrätten följer delvis av den skadeståndsrättsliga grundsatsen att den skadelidande är skyldig att så långt det är möjligt begränsa skadeföljderna (se avsnitt 3.2.2.1). Den bygger i övrigt på tanken att den skadelidande inte skall bli överkompenserad vid ett skadefall. Att skadeståndets omfattning gjorts beroende av en skälighetsprövning har också satts i samband med att ersättningen utgår till tredje man (jfr avsnitt 3.3.1). Ytterligare en förklaring som lämnats är att en jämförelse med situationen sådan den skulle ha varit, om dödsfallet inte hade inträffat, under alla förhållanden måste bli vansklig och stundom rätt godtycklig (se Hellner, 1985, s. 301).

I första hand skall hänsyn tas till den efterlevandes *egen förvärvsförmåga*. Skadeståndet fyller bara ut den delen av mistat underhåll som den egna försörjningen inte täcker. Om den efterlevande utan standardsänkning kan antas få försörjning genom egen arbetsinkomst, finns med andra ord inget utrymme för skadestånd (se SOU 1973:51 s. 175 och prop. 1975:12 s. 121). Vilka krav som kan ställas på den efterlevandes försörjning genom eget arbete beror av hans ålder, hälsotillstånd, utbildning e.d., liksom det rådande arbetsmarknadsläget och liknande omständigheter. En efterlevande make kan få ändra sin situation med anledning av dödsfallet genom att gå ut i förvärvslivet, trots att maken kanske inte skulle ha gjort det om dödsfallet inte hade inträffat. Däremot kan det inte krävas att unga personer som befinner sig

under utbildning skall skaffa sig förvärvsarbete tidigare än om den avlidne försörjaren hade levat (se SOU 1973:51 s. 286 f. och prop. 1975:12 s. 158 f.).

Även *försörjning från annan person* än den avlidne skall beaktas vid skadeståndets bestämmande. Normalt räknar man dock inte med eventuella möjligheter till ökning av sådant underhåll. När skadestånd bestäms till efterlevande barn skall man alltså inte beakta att den överlevande föräldern eventuellt kan öka sin underhållsprestation. Däremot medför försörjning som efterlevande make får genom omgifte i regel att rätten till skadestånd upphör (se SOU 1973:51 s. 175 och prop. 1975:12 s. 159). Vidare beaktas underhåll som barn till den avlidnes sambo kan antas få från sin biologiske förälder (se RFS B:5 1988:5).

I skälig omfattning tas hänsyn vidare till en *efterlevandes förmögenhet*. Normalt beaktas dock endast avkastningen av mera betydande förmögenhetstillgångar (jfr SOU 1973:51 s. 287 f. och prop. 1975:12 s. 159). Vid beräkningen av avkastning från kapital drar man i försäkringspraxis av två gånger basbeloppet för skadeåret (dvs. i dagsläget 70 400 kr) från kapitalet (jfr FFR 1958 s. 314 och 1960 s. 327).

Vid skadeståndets bestämmande tas slutligen hänsyn till *försäkringsförmåner m.m.* som utgår med anledning av dödsfallet. I första hand skall sådana förmåner som avses i 5 kap. 3 § skadeståndslagen avräknas. Men även förmåner som inte avräknas enligt den bestämmelsen skall beaktas i skälig omfattning. Det gäller bl.a. kapitalersättning från olycksfallsförsäkring och ersättning från annan livförsäkring än kollektiv tjänstepensionsförsäkring. Mera betydande sådana belopp skall beaktas skönsmässigt. Enligt förarbetena (se SOU 1973:51 s. 288 och prop. 1975:12 s. 159; jfr FFR 1959 s. 236) bör man normalt kunna bortse från måttliga belopp på upp till några 10 000-tals kronor i 1974 års penningvärde, vilket i dagens penningvärde motsvarar ca 80 000 kr.

Att man i förarbetena talar endast om kapitalersättning, dvs. engångsersättning, och inte om periodisk ersättning från privata olycksfallsförsäkringar hänger samman med att periodisk ersättning av detta slag skulle redan med stöd av 5 kap. 3 § skadeståndslagen avräknas fullt ut enligt Skadeståndskommitténs förslag (se SOU 1973:51 s. 213) och i skälig omfattning enligt propositionsförslaget (se prop. 1975:12 s. 126 f.). Vid riksdagsbehandlingen togs emellertid denna avräkningsmöjlighet bort (se LU 1975:16 s. 33). Något uttalande gjordes därvid inte om hur sådan ersättning skall beaktas vid tillämpningen av 5 kap. 2 § skadeståndslagen.

Skadestånd för förlust av underhåll fastställs enligt 5 kap. 4 § skadeståndslagen i form av livränta eller som engångsbelopp eller som livränta jämte engångsbelopp. Beträffande valet av *ersättningsform* kan hänvisas till vad som sagts i avsnitt 3.2.3.1 om den motsvarande bestämmelsen när det gäller skadestånd för framtida inkomstförlust.

Skadestånd för förlust av underhåll *beskattas* som inkomst av tjänst (se 32 § 1 mom. d) och g) i 1928 års kommunalskattelag).

3.3.3.3 Uppskattningen av efterlevandes underhållsbehov

De efterlevandes underhållsbehov bestäms i Trafikskadenämndens praxis till en viss procent av familjeinkomsten efter en samlad bedömning av de förhållanden som enligt vad förut nämnts skall beaktas. Eftersom det i praktiken visat sig svårt att utreda en familjs ekonomiska förhållanden har nämnden sedan länge tillämpat vissa schablonregler. Dessa har stöd i förarbetena till 1975 års personskaderegler (se SOU 1973:51 s. 286).

För efterlevande *makar* anses underhållsbehovet motsvara 50-60 procent av familjeinkomsten. Om det samtidigt finns flera barn som uppbär barnpension som mer än väl täcker deras förlust av underhåll, uppskattas den efterlevande makens underhållsbehov ofta till 40-50 procent av familjeinkomsten. Från dessa utgångspunkter görs avsteg, om förhållandena i det enskilda fallet påkallar det. Sålunda medför en mycket låg familjeinkomst att den efterlevande makens s.k. konsumtionsandel bestäms högre än normalt, medan vid mycket höga familjeinkomster en lägre konsumtionsandel bestäms i den mån detta inte strider mot principen att den efterlevande skall garanteras en bibehållen standard. Har dödsfallet medfört behov av hjälp för skötsel av fastighet, barnpassning e.d., bestäms underhållsbehovet till mer än 60 procent av familjeinkomsten. Skadeståndet utgör alltid minst 65 procent av den lägsta pensionsnivån (inklusive pensionstillskott) för makar. För år 1994 motsvarade detta ca 57 000 kr per år.

För efterlevande *barn* anses det årliga underhållsbehovet i normalfallet uppgå till 18 000 kr då en förälder har avlidit och till dubbla beloppet, 36 000 kr, då båda föräldrarna har avlidit. Dessa belopp har bestämts efter en utredning som Trafikskadenämnden gjort om hur mycket ett barn kostar. Därvid har beaktats dels levnadskostnader som mat, kläder, skor, lek, fritid och hygien, dels barnets del i hushållskostnaderna för t.ex. förbrukningsvaror, möbler, husgeråd, TV, radio, tidning, TV-licens, el och hemförsäkring, dels på barnet belöpande bostadskostnad, dels barntillsynskostnader, dels fickpengar, transporter, semester och kostsammare fritidssysselsättning.

Om det under skaderegleringen påstås att ett barn med hänsyn till föräldrarnas goda ekonomi har ett särskilt stort behov av underhåll och påståendet vinner stöd av utredningen i skadeärendet, kan de angivna

normalbeloppen höjas. Det sker dock ytterst sällan, möjligen beroende på att barn vilkas föräldrar har mycket höga inkomster generellt sett tillerkänns en hög barnpension vid en förälders dödsfall. Normalbeloppen kan vidare höjas, om ett barn av andra skäl lever under förhållanden som avviker från det normala, t.ex. då barnet är handikappat och därför har ett särskilt stort underhållsbehov eller då barnet har en specialbegåvning som främjats genom stora ekonomiska eller personliga insatser av föräldrarna. Normalbeloppen kan å andra sidan också sänkas, om den avlidne före dödsfallet utgett underhållsbidrag med lägre belopp; endast förlusten av detta bidrag ersätts då. Har den avlidne över huvud taget inte fullgjort någon underhållsskyldighet gentemot barnet, utgår inget skadestånd alls för förlust av underhåll.

3.4 Verkan av den skadelidandes död

Sedan en fordran på skadestånd har betalts, ingår det utbetalda beloppet i den skadelidandes förmögenhet och kan vid dennes död ärvas på samma sätt som andra tillgångar i dödsboet. Det gäller vare sig skadeståndet avser ekonomisk eller ideell skada.

Även innan en fordran på skadestånd för *ekonomisk skada* har betalts är utgångspunkten att fordringen vid den skadelidandes död i och för sig utgör en förmögenhetstillgång i dennes dödsbo. Är fordringen då inte slutligt fastställd, faller den dock bort till den del den avser tiden efter dödsfallet; någon ekonomisk förlust uppkommer ju inte för denna tid. I denna situation är det alltså bara skadestånd för tiden fram till dödsfallet som går över på arvingarna (se SOU 1973:51 s. 279 och prop. 1975:12 s. 156). I gengäld kan den skadelidandes efterlevande få en egen rätt till skadestånd enligt 5 kap. 2 § skadeståndslagen för förlust av underhåll (se avsnitt 3.3.3).

Beträffande en obetald fordran på skadestånd för *ideell skada* gäller den motsatta utgångspunkten. En sådan fordran faller i princip bort vid den skadelidandes död även såvitt den avser tiden dessförinnan. Endast om en fordran avseende denna tid har fastställts före dödsfallet genom en dom – som dock inte behöver ha vunnit laga kraft vid denna tidpunkt – eller genom en överenskommelse mellan skadevållaren och den skadelidande, går fordringen över på dennes arvingar.

Det finns ett flertal äldre rättsfall beträffande denna fråga (se bl.a. NJA 1900 s. 218, 1909 s. 369, 1910 s. 619, 1915 s. 90, 1916 s. 571, 1917 s. 339, 1927 s. 360, 1933 s. 416, 1935 B 242, 1941 s. 507 och 593, 1946 s. 529 och 1948 s. 16; jfr AD 1964 nr 28 och 1976 nr 87). Dessa rättsfall är svårtolkade och

i vissa delar motsägelsefulla. Det gäller särskilt rättsfallen före år 1916. Möjligen kan diskrepansen mellan några av dessa rättsfall förklaras av att man sett olika på ersättning för ideell skada i samband med personskada och på ersättning för lidande (kränkning) i andra fall. Förståelsen av rättsfallen försvåras vidare av att man i en del fall kan ha betraktat verkan av den skadelidandes död när det gäller rätten till ersättning för ideell skada som en fråga om talerätt för dödsboet och inte som en materiell fråga (jfr också från senare tid Hassler, 1956, s. 128; se å andra sidan Gullnäs m.fl. s. 13:62). I den juridiska litteraturen råder emellertid enighet om att rättsläget numera är att uppfatta på det sätt som har beskrivits i föregående stycke (se Hörstadius i SvJT 1935 s. 54, Wiberg i TfR 1943 s. 171, Hakulinen, 1951, s. 144, Grönfors, 1952, s. 59, Lech i SvJT 1962 s. 50, Karlgren, 1972, s. 232, Lech, 1973, s. 183, Ekstedt, 1977, s. 286 ff., Ekelöf, 1985, s. 146 och Hellner, 1985, s. 295; jfr SOU 1950:16 s. 44, 1963:33 s. 42, 1972:73 s. 42, 1972:88 s. 52 och 1973:51 s. 56 samt prop. 1972:5 s. 122, 1974:97 s. 92 och 1975:12 s. 156).

Att den skadelidandes fordran på skadestånd för ideell skada skall ha fastställts i varje fall i första instans medan den skadelidande var i livet innebär, i fall då hans talan ogillas i lägre instans och han därefter avlider, att högre rätt är förhindrad att döma ut något skadestånd även om denna talan i och för sig var befogad. Och har hans talan delvis bifallits i lägre instans, kan högre rätt inte i detta läge höja – men däremot på skadevållarens talan sänka – det utdömda beloppet. Vidare gäller, som förut antytts, att ersättning som tillerkänts den skadelidande i lägre instans för tiden efter domen (t.ex. skadestånd för lyte och men för hans återstående levnadstid) kan, om han sedan avlider, sättas ned i högre rätt med hänsyn till att hans levnadstid förkortats (se NJA 1933 s. 416, 1935 B 242 och 1941 s. 507).

Med överenskommelse mellan skadevållaren och den skadelidande likställs bindande utfästelse (särskilt åtagande) av skadevållaren att utge ersättning för ideell skada (se NJA 1941 s. 593). Det torde dock inte vara tillräckligt med en utfästelse som blir slutgiltigt bindande bara om den accepteras inom en viss tid (jfr Ekstedt, 1977, s. 287). Om den skadelidande i ett sådant fall avlider innan han har accepterat detta anbud eller sedan han har lämnat en oren accept, torde hans rätt till ersättning falla bort. Det måste med andra ord föreligga ett omedelbart bindande åtagande av skadevållaren.

I rättsfallet RFS B:8 1993:3 ansåg Läkemedelsskadenämnden att en engångsersättning på visst belopp som Konsortiet för läkemedelsförsäkring erbjudit en HIV-smittad skadelidande hade efter dennes död gått över på arvingarna trots att den skadelidande, som godtagit ersättning i form av ett engångsbelopp, tillagt att detta skedde under förutsättning att ersättningen

uppgick till ett högre belopp än det erbjudna, varefter han avlidit innan Konsortiet hunnit ta ställning till hans svar. Nämnden motiverade sitt ställningstagande med att det förelåg en bindande utfästelse från Konsortiets sida och att den skadelidande inte kunde anses ha avstått från det erbjudna beloppet för den händelse Konsortiet inte skulle godkänna hans tillägg, i synnerhet som detta tillägg med all sannolikhet grundade sig på ett missförstånd om vilken ersättning han hade rätt till. Det får antas att nämnden ansett att Konsortiet också borde ha förstått detta.

Frågan vilken verkan den skadelidandes död bör ha på rätten till skadestånd för ideell skada har tidigare diskuterats av lagstiftaren vid några tillfällen. Redan år 1946 uttalade riksdagen att den svårutredda frågan i vad mån målsägandens rätt kunde gå över på efterlevande borde tas upp till prövning (se 1LU 1946:33 s. 8). En sådan prövning gjordes sedermera av Skadeståndskommittén, som i betänkandet (SOU 1963:33) Skadestånd I framhöll att den regel om ersättning för annat än ekonomisk skada som utbildats i svensk rättspraxis inte var tillfredsställande i de vanliga fall då det är fråga om ersättning i anledning av kroppsskada. Denna ståndpunkt motiverades på följande sätt (se bet. s. 42 f.):

"I alla fall, då den skadade utgått från att saken skulle regleras på frivillighetens väg men förhandlingarna ej framskridit till en uppgörelse, går de efterlevande förlustiga rätten att lyfta ersättning t.ex. för sveda och värk. Målsägandens motpart kan avsiktligt draga ut på tiden för att vinna en fördel, om den skadade hinner avlida av skadorna. Har saken gått till rättegång, är det tillfyllest, att dom varigenom talan bifalles, meddelas i första instans. Skulle domen i första instans gå målsäganden emot, och dödsfallet inträffa innan andra instans dömt i saken, kan ersättning för icke ekonomisk skada ej därefter utdömas, även om talan finnes ha varit grundad. Principen kan sägas vara, att sedan det fallit en dom som ger ersättning för icke ekonomisk skada, den ej skall ändras enbart därför att målsäganden avlidit innan domen vunnit laga kraft. Konsekvensen får väl anses vara, att om en instans uppskattat ersättningen i fråga till visst belopp, högre instans ej kan höja men väl nedsätta det. Rätten till ersättning blir i dessa fall beroende av processuella tillfälligheter.

Att finna en ur alla synpunkter tilltalande lösning av hithörande spörsmål är knappast möjligt. Kommittén anser emellertid, att den nuvarande ordningen passar illa till nutida förhållanden, särskilt med hänsyn till att så många ersättningar för personskador regleras under hand av försäkringsbolagen, framför allt trafikskador. Det kan, utan att någon dålig avsikt föreligger från bolagens sida, draga ut långt på tiden innan uppgörelse träffas, framför allt innan ersättning för sveda och värk och för kvarstående lidande bestäms. Under tiden ersätts löpande kostnader, förlust av inkomst o.d., när saken anses klar. Ej så sällan avlider den skadelidande innan slutreglering ännu skett. Ibland

utger försäkringsbolagen då frivilligt till de närmaste något slags ideellt skadestånd, om det anses påkallat av ömmande skäl."

Skadeståndskommittén ansåg att en bättre ordning uppnåddes, om man anknöt till att krav hade framställts hos den skadeståndsskyldige eller någon som företrädde denne. I enlighet härmed tog kommittén i sitt förslag till lag med allmänna bestämmelser om skadestånd in en bestämmelse av innehåll att rätten till ersättning för annat än ekonomisk skada förfaller, om den skadeståndsberättigade avlider innan krav framställts (se bet. s. 8). Denna bestämmelse skulle enligt kommittén tillämpas också på ersättning för personligt lidande i andra fall än när någon tillfogats kroppsskada, såsom vid ofredande, ärekränkning och dylikt; dessa ersättningar förklarades dock spela en underordnad roll, varför det var av mindre betydelse när rätten till ersättning i dessa fall skulle anses bevarad. Bestämmelsen avsåg däremot inte ersättning för ideell skada som utgår enligt särskild lagstiftning; frågan i vad mån den skulle tillämpas analogt på dessa områden fick enligt kommittén prövas i rättstillämpningen (se bet. s. 44).

Under remissbehandlingen (se prop. 1972:5 s. 153 f.) tillstyrktes detta förslag eller lämnades utan erinran av bl.a. JK, tre hovrätter, Försäkringsinspektionen, Sveriges advokatsamfund och TCO. Ytterligare en hovrätt (Göta hovrätt) – som underströk att det rådande rättsläget inte var tillfredsställande – ansåg att det i stället borde fordras att den skadelidande före sin död väckt talan eller framställt yrkande i rättegång om att utfå skadestånd. Tre remissinstanser (Stockholms tingsrätt, Svenska Försäkringsbolags Riksförbund och Försäkringsjuridiska föreningen) avstyrkte att rätten till skadestånd för ideell skada till efterlevande utvidgades. Ett väsentligt skäl för denna ståndpunkt var att ändamålet med ersättningen – främst att gottgöra den skadelidande för lidande och obehag – inte kunde tillgodoses sedan denne avlidit. Ett annat argument som åberopades gick ut på att det med hänsyn till rättighetens personliga natur var endast den skadelidande själv som borde bestämma om och med vilket belopp ersättning skulle begäras för den ideella skadan.

Kommittéförslaget genomfördes inte i denna del. Som skäl för denna ståndpunkt anförde departementschefen följande (se prop. 1972:5 s. 178 f.; frågan berördes inte under den efterföljande riksdagsbehandlingen):

"För egen del anser jag i likhet med kommittén, att den nuvarande ordningen inte utgör en tillfredsställande lösning av problemet. Det torde dock vara svårt att finna en från alla synpunkter godtagbar ordning. Den reglering av frågan som kommittén har föreslagit går inte fri från invändningar. Man kan i likhet

med flera remissinstanser starkt ifrågasätta det berättigade i att de efterlevandes rätt utvidgas i den omfattning som förslaget förutsätter. Det är i varje fall tveksamt, om man bör sträcka sig längre än i Danmark och Norge, där de efterlevandes rätt i detta hänseende i princip är beroende av om den avlidne själv hade väckt talan vid domstol. Men även med en sådan ordning – liksom med den lösning som kommittén har föreslagit – kan avgörandet bli beroende av rena tillfälligheter. Med kommitténs förslag riskerar man vidare tvister, huruvida krav har framställts eller huruvida väckta anspråk verkligen skall anses avse ersättning för ideell skada. I det avseendet kan befaras, att förslaget leder till ett osäkerhetstillstånd som man undgår med den nuvarande ordningen. Det råder således uppenbara svårigheter att finna en oantastligt lösning och vitt skilda meningar om vad som bör gälla i förevarande avseende. Det kan under dessa förhållanden ifrågasättas, om tiden är mogen för en legislativ reglering av frågan. Det föreligger knappast heller något trängande behov av en ändring. Jag har därför stannat för att frågan om verkan av den skadeståndsberättigades död i fråga om rätten till ersättning för ideell skada inte bör lagregleras i detta sammanhang."

Skadeståndskommittén återkom inte till denna fråga i sitt fortsatta utredningsarbete. Under remissbehandlingen av kommitténs betänkande (SOU 1973:51) Skadestånd V kritiserade Sveriges advokatsamfund gällande rättspraxis och ansåg att rätten till ersättning för ideell skada borde övergå på den skadelidandes dödsbo även i fall då denne avlidit innan ersättningsfrågan hunnit regleras (se prop. 1975:12 s. 83). Föredragande statsrådet förklarade sig emellertid inte beredd att i det sammanhanget överväga några förändringar av gällande rätt i detta hänseende (se prop. 1975:12 s. 156; frågan berördes inte heller denna gång under den fortsatta riksdagsbehandlingen).

Därefter har frågan aktualiserats först genom våra direktiv (se avsnitt 2.1).

3.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

3.5.1 Personskada

3.5.1.1 Allmänt

Som nämnts i avsnitt 3.1 anses psykiska besvär som personskada om de är medicinskt påvisbara. Allmänna känsloyttringar som är en normal följd av en skadeståndsgrundande handling, såsom naturlig vrede, rädsla, oro och sorg, hör däremot inte hit. Att besvären skall utgöra en medicinskt påvisbar effekt är en skillnad mot vad som gäller beträffande rent fysiska besvär; som

kroppsskada räknas också en sådan subjektiv upplevelse som smärta till följd av en fysisk påverkan på någons person, även om smärtan inte kan konstateras objektivt av medicinsk expertis. Det finns dock inte i och för sig belägg för att det skulle gälla ett strängare beviskrav vid psykiska besvär än vid skador av fysiskt slag (jfr däremot för norsk rätts del Nygaard, 1992, s. 74).

Psykiska besvär kan bestå i chockverkan av en viss händelse men också i efterföljande traumatiska neuroser. De posttraumatiska neuroserna kan i sin tur vara en följd av själva händelsen som sådan eller av en fysisk skada som därvid tillfogats den skadelidande. De psykiska besvären kan i det senare fallet utgöras t.ex. av sjuklig oro för att skadan skall förvärras eller av en sjuklig fixering vid möjligheten till ersättning för skadan (s.k. ersättningsneuroser, se avsnitt 3.6.2.4).

I svensk skadeståndsrätt har sedan länge erkänts att psykiska besvär till följd av en fysisk skada är att anse som personskada (se t.ex. NJA 1937 s. 277, 1938 s. 223 och 1939 s. 620). Det gäller även om den fysiska skadan är lindrig. En förutsättning för rätt till skadestånd är dock att de psykiska besvären till sin natur är sådana att de utgör en påräknelig följd av den fysiska skadan.

Också psykiska besvär som tillfogats någon utan samband med en kroppsskada, såsom vid en obehaglig upplevelse, betraktas numera som personskada (se prop. 1972:5 s. 576 och 1975:12 s. 20; jfr SOU 1973:51 s. 31 samt 1977:36 s. 35 och 120). Det klarlades först genom rättsfallet NJA 1971 s. 78 (jfr SOU 1963:33 s. 31, Karlgren, 1972, s. 201 not 8 och Hellner, 1976, s. 50). Olika begränsningar i skyldigheten att betala skadestånd gör sig emellertid här gällande med varierande styrka. Framför allt finns det flera exempel i rättspraxis på att skadestånd har vägrats med hänvisning till att det krav på adekvat kausalitet som gäller inom svensk skadeståndsrätt inte varit uppfyllt (jfr Hellner, 1985, s. 68); detta krav innebär i stora drag att skadan skall för en person med kännedom om alla föreliggande omständigheter ha framstått som en beräknelig och i viss mån typisk följd av det skadegörande beteendet (se vidare avsnitt 5.5.1.3-5.5.1.4).

3.5.1.2 Hot eller annan skräckfylld upplevelse

Den som tillfogas psykiska besvär till följd av ett hot eller annan skadeståndsgrundande handling som riktar sig direkt mot honom själv torde ha rätt till skadestånd för dessa besvär. I vart fall gäller detta när den skadelidande

därvid har utsatts för risk att drabbas av allvarlig personskada eller i övrigt har försatts i en skräckfylld situation (se NJA 1937 B 1014 och 1971 s. 78).

NJA 1971 s. 78. En bilförare utvecklade i anslutning till en trafikolycka en psykogen depression. Högsta domstolen framhöll att bilföraren befunnit sig i en uppenbar fara vid olyckan och att händelseförloppet måste ha inneburit en chockartad och skräckfylld upplevelse för honom. Depressionen ansågs ha stått i så direkt och nära samband med olyckan att den som vållat den inte kunde undgå skyldighet att utge ersättning för inkomstförlust m.m. till bilföraren.

3.5.1.3 Bevittnande av att någon dödats eller skadats allvarligt

I 1971 års rättsfall hade bilförarens föräldrar, som följt med som passagerare, skadats så svårt vid trafikolyckan att de avlidit samma dag. För skadeståndsskyldigheten ansågs det sakna betydelse i vilken grad föräldrarnas död hade medverkat till bilförarens depression. Det är emellertid osäkert om skadestånd skulle ha utgått för det fall att denna depression hade utlösts enbart av föräldrarnas död (jfr Högsta domstolens uttalande med hänvisningar i rättsfallen NJA 1993 s. 41 I och II och Hellner i SvJT 1993 s. 451 vid not 1).

I försäkringsbolagens skaderegleringspraxis synes 1971 års rättsfall ha varit vägledande på så sätt att skadestånd utgetts för psykisk chock som tillfogats någon vilken bevittnat att en nära anhörig dödats genom en skadeståndsgrundande handling (se Svenska Försäkringsbolags Riksförbunds yttrande i rättsfallet NJA 1979 s. 620). Av de avgöranden som redovisas i avsnitt 3.5.1.4 kan den slutsatsen dras att även underdomstolarna och Brottsskadenämnden har tagit rättsfallet till intäkt för en motsvarande praxis åtminstone i fall då någon bevittnat att *en nära anhörig dödats eller skadats allvarligt genom ett våldsbrott.*

Belägg saknas däremot för att ersättning skulle kunna utgå till någon som chockats av att se *andra än nära anhöriga dödas eller skadas allvarligt* även om det skett genom ett våldsbrott.

3.5.1.4 Åsynen av någon som dödats eller skadats allvarligt

I underdomstolarnas och Brottsskadenämndens praxis finns exempel på att ersättning har lämnats till den som, sedan *en nära anhörig dödats eller skadats allvarligt genom ett våldsbrott,* tillfogats en chock när han strax efteråt kommit till skadeplatsen och sett den döde eller skadade.

Svea hovrätt, dom den 13 september 1976, nr 12:DT 25. Sedan en butiksföreståndare tillfogats en livshotande skottskada i samband med ett butiksrån, drabbades hans hustru av psykisk chock när hon kom till skadeplatsen och såg sin man bäras ut på bår till en tillkallad ambulans.

Tingsrätten, vars dom i denna del fastställdes av hovrätten, ansåg att hustruns psykiska skador hade stått i så nära och direkt samband med brottet att gärningsmannen inte kunde undgå skadeståndsskyldighet mot henne. Hustrun tillerkändes skadestånd, förutom för kostnader och inkomstförlust, för sveda och värk med yrkade 1 000 kr.

Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom den 5 juli 1991, DB 3166. En kvinna tillfogades psykiska besvär sedan hennes dotter misshandlats till döds av moderns sambo. Kvinnan var inte hemma vid brottstillfället. När hon kom hem trodde hon att dottern låg och sov. Sent på kvällen upptäckte hon att flickan, som låg i sin säng, var iskall, blå och livlös. När ambulans och läkare kom konstaterades att flickan var död. Det visade sig att sambon under den tid kvinnan varit borta från hemmet hade utsatt flickan för en mycket hänsynslös och rå misshandel. Däremot kunde inte styrkas att han hade haft uppsåt att döda flickan. Det hade tidigare riktats misstankar mot sambon för att ha misshandlat flickan, men de hade avfärdats efter ett läkarutlåtande. Kvinnan kom i samband med brottet i ett chocktillstånd. Långt efter brottstillfället led hon av skuldkänslor för att hon hade litat på uppgiften som friade sambon från misstanke om misshandel och hade flera gånger självmordstankar. Kvinnan tillerkändes skadestånd för psykiska besvär och kränkning med 70 000 kr.

Brottsskadenämnden, beslut den 11 november 1987, BP 189/1987. En kvinna drabbades av psykisk chock när hon såg sin tvååriga dotter som hade dödats av sin far. Fadern hade mot kvinnans vilja tillerkänts umgängesrätt med dottern. Umgänget skulle dock utövas i närvaro av annan person. Vid ett tillfälle, då umgänget skedde i moderns och dotterns gemensamma hem och i närvaro av en hemterapeut, knivstack fadern dottern till döds. Hemterapeuten tillkallade ambulans och polis samt ringde efter modern. Modern kom omedelbart hem. Hon följde med i ambulansen till sjukhuset, där man konstaterade att barnet hade avlidit.

Brottsskadenämnden ansåg att gärningen – på grund av den konflikt som rått mellan modern och fadern rörande umgängesrätten med dottern och den rädsla som modern känt för att dottern skulle kunna skadas i samband med umgängets utövande – i någon mån var riktad även mot modern samt tillerkände henne ersättning för sveda och värk med 20 000 kr.

RFS B:7 1990:4. En kvinna drabbades av en chock och därefter av allvarliga psykiska problem när hon fann att hennes två barn hade dödats av deras far. Tidigare på kvällen samma dag hade kvinnan och hennes make blivit osams. Gräletresulterade i att kvinnan slängde sin vigselring på golvet och sade att det var slut mellan dem. Därefter lämnade hon hemmet. När hon senare återkom var maken inte hemma. Hon hittade deras barn liggande livlösa och

kalla i en säng. Det visade sig att hennes make hade strypt dem under den tid hon hade varit borta från hemmet.

Enligt Brottsskadenämnden fick det anses föreligga ett så direkt och nära samband mellan den chock kvinnan hade fått och mordet på hennes barn att ersättning kunde utgå för hennes psykiska skador, som var att hänföra till personskada i skadeståndsrättslig mening. Akuttiden uppgick till två år, och den medicinska invaliditeten uppskattades till fem procent. Brottsskadenämnden bestämde ersättning för sveda och värk till 25 000 kr och ersättning för bestående men till 10 000 kr.

RFS B:7 1991:4. En man drabbades av psykisk chock då han kom hem och fann att hans sjuttonåriga dotter blivit våldtagen och därefter bakbunden på sådant sätt att hon skulle strypas om hon hade rört sig. Gärningen hade förövats av en man som tidigare under dagen tagit sig in i familjens villa för att stjäla.

Hovrätten utdömde skadestånd till fadern för psykiska men och olägenheter med 20 000 kr. Brottsskadenämnden, som fann att en ersättningsbar personskada förelåg, tillerkände fadern ersättning för sveda och värk med samma belopp.

Såvitt känt finns inte något avgörande som innebär att ersättning har lämnats till någon som chockats av att se *en nära anhörig som dödats eller skadats allvarligt genom en annan skadeståndsgrundande handling än ett våldsbrott.*

Stockholm tingsrätt, dom den 16 oktober 1992, DT 1000. En man, H, yrkade skadestånd av en grannes son, N, för psykiskt lidande, sedan denne vådaskjutit H:s hustru så allvarligt att hon åsamkats en hundraprocentig invaliditet. H gjorde gällande att han till följd därav tillfogats en psykisk invaliditet uppgående till 20 procent och yrkade ersättning med 130 000 kr, varav 40 000 kr för bestående men och 90 000 kr för olägenheter i övrigt. Tingsrätten lämnade H:s skadeståndsyrkande utan bifall med följande motivering:

"Det är ostridigt i målet att H påträffade sin skadade hustru först flera timmar efter olyckan och att han då inte visste vad som hade inträffat men att han antog att hon hade ramlat och slagit sig. Redan mot bakgrund härav finner tingsrätten att det inte föreligger ett sådant direkt och nära samband mellan olyckan och H:s skada att N kan förpliktas utge skadestånd till H".

I yttrande den 30 september 1987, Dnr 230/1987, gjorde Ansvarsnämnden samma bedömning.

Det finns inte heller belägg för att skadestånd skulle kunna utgå i fall då någon sett *andra än nära anhöriga som dödats eller skadats allvarligt* vare sig genom ett våldsbrott eller genom någon annan skadeståndsgrundande handling.

FFR 1960 s. 318. En kvinnlig busspassagerare väckte skadeståndstalan mot en busschaufför, sedan hon drabbats av en psykisk chock vid åsynen av två svårt skadade kvinnor som blivit påkörda av bussen. Underrätten ogillade kvinnans skadeståndstalan med motiveringen att hon reagerat onormalt kraftigt inför upplevelsen och att samband mellan hennes nervchock och upplevelsen därför saknades. Svea hovrätt fastställde underrättens dom samt angav som skäl att, oavsett om den chock som drabbat henne låg inom ramen för vad som kunde anses normalt vid en dylik upplevelse, det i vart fall inte förelåg sådant samband mellan hennes skada och den vårdslöshet vid förande av bussen som kunde ligga busschaufförен till last. En ledamot var skiljaktig och ville bifalla kvinnans skadeståndstalan.

3.5.1.5 Underrättelse om att någon dödats eller skadats allvarligt

Det ansågs länge i svensk rätt att den som tillfogats psykiska besvär av underrättelsen om att en nära anhörig dödats eller skadats allvarligt genom en skadeståndsgrundande handling inte hade rätt till ersättning för dessa besvär, vare sig denna handling utgjort ett våldsbrott eller ej (se NJA 1979 s. 620 beträffande dråp samt NJA 1933 B 292 och FFR 1951 s. 183 beträffande trafikolycksfall).

NJA 1979 s. 620. En kvinna drabbades av psykiska besvär och en reaktiv neuros när hon underrättades om att hennes mor hade dräpts. Högsta domstolen hänvisade till att kvinnan när dråpet förövats hade vistats på annan ort och alltså inte i något avseende kommit att direkt beröras av gärningsmannens handling. Hennes depression hade i stället uppstått först sedan hon fått underrättelse om moderns bortgång. Vid angivna förhållanden kunde enligt Högsta domstolen kvinnans psykiska besvär och reaktiva neuros inte anses ha haft sådant samband med gärningsmannens handling att denne kunde åläggas skadeståndsskyldighet gentemot kvinnan med anledning av hennes sjukdom.

Genom pleniavgörandena NJA 1993 s. 41 I och II ändrade Högsta domstolen denna praxis när det gäller psykiska besvär som tillfogats någon till följd av att *en nära anhörig blivit uppsåtligen dödad.*

NJA 1993 s. 41 I. En man dömdes för bl.a. mord och grov våldtäkt, sedan han först hade våldtagit och därefter dödat en sjuttonårig flicka. Flickan hade försvunnit under en ridtur nära hemmet. Föräldrarna och en 13-årig syster, som bodde tillsammans med flickan, deltog i sökandet efter henne. Det skedde under en veckas tid och i närheten av de platser där brottet hade begåtts. De anhöriga levde i ovisshet innan de fick reda på vad som hade hänt flickan. De upplevde en stark psykisk press och nödgades uppsöka läkare. Det visade sig, när flickan återfanns, att hon hade mördats på ett bestialiskt sätt. På grund av

flickans vanställda utseende hindrades de anhöriga från att få se henne. Det hade rått ett mycket gott och nära förhållande mellan föräldrarna, systern och den mördade flickan. Gärningsmannen hade känt till familjeförhållandena och umgåtts i familjen.

Tingsrätten och hovrätten tillerkände var och en av föräldrarna och systern till den dödade flickan skadestånd för psykiska besvär med yrkade 25 000 kr. Som skäl för denna bedömning anförde hovrätten:

"En tänkbar tolkning av 1979 års fall är, att skadeståndsansvar gentemot tredje man i fall av nu avsett slag förutsätter att den skadelidande varit närvarande vid den händelse som föranlett de psykiska besvären ....

En begränsning av skadeståndsskyldigheten till fall där den avlidnes anhöriga befunnit sig på brottsplatsen vid tiden för brottet innefattar enligt hovrättens mening en alltför snäv avgränsning av de fall där rätt till ersättning bör kunna komma i fråga. Inte minst när det gäller grova våldsbrott blir annars de efterlevandes möjligheter att vända sig mot gärningsmannen beroende av rena tillfälligheter. Vad särskilt gäller grova sexualbrott torde det inte höra till vanligheten att någon hörande till nämnda personkategori befinner sig just på brottsplatsen i anslutning till brottet. Från rättspolitisk synpunkt synes det också otillfredsställande att en ersättningsrätt lättare skall kunna anses vara för handen vid t.ex. en trafikolycka, där möjlighet till kompensation försäkringsvägen står öppen, än vid ett grovt våldsbrott, där motsvarande möjlighet ofta saknas och där de efterlevande drabbas särskilt hårt.

Frågan inställer sig då om det är möjligt att på ett rimligt sätt avgränsa de situationer där en ersättningsrätt bör godtas beträffande depression till följd av underrättelse om ett grovt våldsbrott begånget mot en nära anhörig. En första förutsättning bör gälla brottets svårhet: ju grövre och mer upprörande brottsligheten ter sig, desto större bör utrymmet vara för att medge en ersättningsrätt. För det andra bör uppenbarligen finnas ett nära tidssamband mellan brottet och den tidpunkt då tredje mannen fick kännedom om detta. Att detta samband måste innebära närvaro på brottsplatsen kan dock av nyss berörda orsak inte krävas. För det tredje bör fordras någon form av anknytning till brottsplatsen. En sådan anknytning torde dock inte böra innefatta ett krav på att tredje mannen sett målsäganden i skadat tillstånd efter brottet. Ett sådant krav skulle nämligen innebära att man från ersättningsrätt uteslöt följder av de allra mest bestialiska brotten där offret förintats eller gjorts omöjligt att längre identifiera. För det fjärde bör det tillmätas betydelse om gärningsmannen haft särskild anknytning till den avlidnes anhöriga, t.ex. familje- eller vänskapssamband."

Högsta domstolen fastställde hovrättens domslut med följande motivering:

"Ett argument mot att döma ut skadestånd till den som har fått psykiska besvär till följd av att en närstående har dödats skulle kunna vara den vedertagna principen i svensk rätt att skada som endast indirekt träffar en skadelidande – s.k. tredjemansskada – inte ersätts. Denna princip har emellertid sitt väsentliga tillämpningsområde i sådana fall när tredje man drabbas av allmän förmögen-

hetsskada till följd av att någon annan lidit en fysisk skada (jfr NJA 1988 s. 62 samt Hjalmar Karlgren, Skadeståndsrätt 5 uppl. s. 226, Halvar Lech, Skadeersättning för personskada s. 166, Jan Hellner i SvJT 1969 s. 340 och Erland Conradi i SvJT 1984 s. 188 f.). I vart fall kan inte principen i sig anses hindra skadestånd till den som har tillfogats personskada.

En grundsats inom skadeståndsrätten är att det skall föreligga adekvat kausalitet mellan en handling och en inträffad skada för att skadestånd skall kunna utgå. Genom kravet på adekvat kausalitet förhindras att alltför oväntade och avlägsna skadeverkningar ersätts. Domskälen i 1979 års rättsfall ger uttryck för att adekvanskravet i princip inte är uppfyllt när någon drabbas av chock och andra psykiska besvär vid underrättelse om en anhörigs död. Till samma resultat kunde man möjligen komma genom att åberopa att det låg utanför skadeståndsregelns skyddsändamål att ersätta skador av detta slag (jfr Jan Hellner, Skadeståndsrätt, 4 uppl. s. 56 f. och 172).

Frågan är emellertid om det finns skäl att upprätthålla ett sådant synsätt som har kommit till uttryck i 1979 års rättsfall. När en person, såsom i förevarande mål, har dödats genom en uppsåtlig handling, är psykiska besvär hos de närstående en typisk och närliggande skadeföljd. Starka billighetsskäl talar för att skadestånd skall kunna utgå om det visas att sådana besvär har uppstått. Detta gäller även om de närstående inte har bevittnat dödsfallet eller i övrigt vistats på eller i närheten av brottsplatsen och även om det har förflutit en viss tid innan de har fått underrättelse om det inträffade.

Med hänsyn till det anförda finns det anledning att i rättspraxis inta en mindre restriktiv hållning än hittills beträffande möjligheterna för närstående att få ersättning för sina psykiska besvär. Det kan emellertid diskuteras hur långt man bör gå när det gäller att vidga skadeståndsmöjligheterna. Fråga uppstår bl.a. om skadestånd till närstående bör kunna dömas ut inte bara vid uppsåtligt dödande utan också när dödsfallet har orsakats av vårdslöshet eller annat handlande som kan grunda skadeståndsskyldighet. En annan fråga gäller huruvida närstående bör kunna få skadestånd även när någon har tillfogats personskada som inte har lett till döden.

En långtgående utvidgning av de nu diskuterade skadeståndsmöjligheterna förutsätter så ingående överväganden av både principiell och praktisk natur att de lämpligen bör ankomma på lagstiftaren. Hithörande frågor utreds också för närvarande (se Dir. 1988:76). Även utan ny lagstiftning bör dock skadestånd kunna utgå åtminstone i fall då en person drabbats av psykiska besvär till följd av att en närstående blivit uppsåtligen dödad."

Högsta domstolen ansåg alltså att skadestånd skulle utgå för sveda och värk med anledning av de psykiska besvär som tillfogats de anhöriga och fann utredningen om dessa besvär ge stöd för att uppskatta skadeståndet för var och en av dem till det belopp som hovrätten dömt ut, 25 000 kr.

NJA 1993 s. 41 II. En man dömdes för mord, sedan han berövat en liten flicka livet. Flickan, som stod under moderns vårdnad och som vid tillfället var på besök hos sin far, hade gått för leka med en kamrat i grannskapet där fadern bodde. Fadern anade oro när hon inte hörde av sig under eftermiddagen. Han ringde till olika personer i grannskapet och sökte henne hemma hos den

granne dit han trodde flickan hade gått för att leka. Men ingen hade sett flickan. Senare på kvällen samma dag anmälde han till polisen att flickan var försvunnen. Först på morgonen dagen därpå hittades hon död. Senare under eftermiddagen identifierade fadern henne på rättsläkarstationen. På grund av chocktillstånd fick han under ca två veckor omedelbart efter brottstillfället vårdas på psykiatrisk klinik. Gärningsmannen visade sig vara den granne, med vars dotter flickan brukade leka.

Tingsrätten, vars dom fastställdes av hovrätten, uttalade att sistnämnda omständighet fick anses innebära att det fanns en tillräcklig anknytning mellan gärningsmannen och flickans föräldrar samt tillerkände var och en av dem skadestånd för psykiska besvär med yrkade 50 000 kr.

Högsta domstolen ansåg, liksom i det förra fallet, att skadestånd skulle utgå för sveda och värk med anledning av de psykiska besvär som tillfogats föräldrarna men fann inte utredningen om dessa besvär ge stöd för att uppskatta skadeståndet för var och en av dem till högre belopp än 25 000 kr.

Efter 1993 års rättsfall har ersättning för psykiska besvär vid underrättelsen om att en närstående blivit uppsåtligen dödad lämnats i ett flertal avgöranden av underdomstolarna samt av Brottsskadenämnden och Ansvarsnämnden. Ett exempel är följande dom (se vidare de avgöranden som redovisas i avsnitt 3.5.1.6).

Hovrätten för Västra Sverige, dom den 1 juni 1993, DT 32. En man, T, drabbades av bestående psykisk skada och total oförmåga att arbeta när han underrättades om att hans mor, R, hade blivit dödad av sin make, A. Denne hade en kväll när R befunnit sig i en bastu blockerat dörren till bastun, så att hon inte kunnat ta sig ut, och därefter höjt temperaturen i bastun till maximala 110 grader Celsius. Det medförde att R samma natt avlidit av de brännskador hon erhållit.

Utredningen i målet utvisade bl.a. följande: Kontakten mellan R och T hade varit mycket bra. Under de sista månaderna före sin död hade R ringt till T och beklagat sig över den terror hon utsattes för av A. Detta föranledde T att förmedla en kontakt mellan R och kvinnojouren. Det var meningen att T skulle besöka R den dag hon mördades för att diskutera äktenskapsskillnad mellan henne och A, men mötet flyttades fram en dag på initiativ av R. T blev orolig för hennes säkerhet, men hon lugnade honom. När han sedan fick veta att R hade dödats av A samma dag som mötet skulle äga rum, drabbades han av en psykisk chock och fick till följd härav läggas in på psykiatrisk klinik. Han hade aldrig tidigare haft psykiska besvär.

Tingsrätten lämnade ett yrkande av T om ersättning för psykisk skada utan bifall samt anförde bl.a.:

"När R berövades livet vistades T på annan ort. Han har således inte i något avseende kommit att direkt beröras av A:s handling. Hans psykiska besvär har i stället uppstått först sedan han fått underrättelse om R:s bortgång. Av

rättspraxis framgår att domstolarna varit återhållsamma vid bedömningen av i målet aktuell typ av skador (jfr NJA 1971 s. 78 och NJA 1979 s. 620) och att kravet på adekvat kausalitet mellan gärningen och den psykiska chocken har ställts högt. Det har således ansetts att psykiska besvär, som uppstått först när den anhörige erhållit underrättelse om den närståendes bortgång, inte haft sådant samband med gärningen att gärningsmannen kan åläggas skadeståndsskyldighet gentemot den anhörige. Mot bakgrund härav kan A inte åläggas skadeståndsskyldighet gentemot T med anledning av hans besvär."

Hovrätten ändrade tingsrättens dom och tillerkände T skadestånd för psykiska besvär med följande motivering:

"Efter tingsrättens dom har Högsta domstolen [i 1993 års rättsfall] slagit fast att skadestånd kan utgå i fall då en person drabbats av psykiska besvär till följd av en närstående blivit uppsåtligen dödad.

T skall därmed tillerkännas ersättning för såväl sveda och värk samt för lyte och men. Den utredning som T har förebringat om sina besvär ger inte stöd för att uppskatta skadeståndet till högre belopp än det av A vitsordade, 100 000 kr."

Av 1993 års rättsfall framgår att det är de psykiska besvär som orsakats av *underrättelsen* om att en nära anhörig har dödats genom ett våldsbrott som ersätts. I överensstämmelse härmed har Ansvarsnämnden i ett fall vägrat ersättning för psykiska besvär som hänförde sig till tiden före en sådan underrättelse.

Ansvarsnämnden, yttrande den 19 maj 1994, Dnr 77/1994. En 24-årig yngling blev under en resa i Colombia kidnappad och därefter mördad. Hans kropp återfanns sedan han varit saknad i ca sju månader. Föräldrarna yrkade ersättning för sveda och värk till följd av psykiska besvär. Nämnden fann att föräldrarna visserligen tillfogats sådana psykiska besvär som var att hänföra till personskada men att dessa besvär kunde hänföras till tidpunkten innan de fick beskedet om sonens död och att föräldrarna således inte visat att de drabbats av psykiska besvär i anledning av underrättelsen om sonens död. Någon ersättning kunde under dessa förhållanden inte utgå.

Högsta domstolen har i 1993 års rättsfall hållit öppet vad som bör gälla då någon tillfogats psykiska besvär vid underrättelsen om att *en nära anhörig dödats genom en skadeståndsgrundande handling som inte innefattat uppsåtligt dödande*. I underdomstolarnas praxis har skadestånd utdömts i fall då denna handling har varit så grovt vårdslös att den varit att likställa med ett uppsåtligt handlande. Också Brottsskadenämnden har lämnat ersättning i sådana fall. Däremot har Ansvarsnämnden i ett fall uttalat att en sådan utvidgning av

skadeståndsansvaret i förhållande till 1993 års rättsfall bör lösas genom lagstiftning och inte genom enskilda ställningstaganden i det praktiska skaderegleringsarbetet.

Svea hovrätt, dom den 14 maj 1993, DB 78. En man, C, dömdes för grov misshandel och vållande till annans död, sedan han berövat en annan man, L, livet genom att med kniv tilldela denne ett hugg i buken. Var och en av föräldrarna och två syskon till L yrkade skadestånd av C med 25 000 kr för psykiska besvär som tillfogats dem till följd av dödsfallet. Tingsrätten ogillade de anhörigas skadeståndstalan med följande motivering:

"Såsom tingsrätten ovan funnit har L avlidit på grund av vållande och inte på grund av uppsåtligt dödande. Vid denna prövning kan mot bakgrund av Högsta domstolens bedömning [i 1993 års rättsfall] skadestånd för sveda och värk till de anhöriga inte utgå, och yrkandena skall därför i denna del lämnas utan bifall."

Hovrätten ändrade tingsrättens dom i denna del och angav som skäl:

"L har avlidit till följd av den grova misshandel som C har utövat mot honom. Ett fall med ett sådant vållande till en annan persons död måste för den enskilde i skadeståndsfrågan anses skilja sig föga från ett uppsåtligt dödande. Åklagaren har ju också framställt alternativa yrkanden om ansvar för dråp respektive grov misshandel och vållande till annans död. Målet har alltså i domstolarna avsett båda dessa alternativa brott. Med hänsyn härtill finner hovrätten att den utvidgning av skadeståndsskyldigheten till nära anhöriga till den avlidne, som ett bifall till yrkanden skulle kunna innebära, inte är av sådan art att skadestånd inte skulle kunna utgå. Tvist råder inte om beloppens storlek. Skadestånd skall följaktligen utgå med yrkade belopp."

RFS B:7 1993:11. En man, E, dömdes för grov misshandel och grovt vållande till annans död, sedan han berövat en kvinna, L, livet. Två av L:s barn yrkade skadestånd av E för bl.a. lidande med 50 000 kr till envar av dem samt för läkarkostnader. Tingsrätten ogillade de anhörigas skadeståndstalan med motiveringen att omständigheterna inte var sådana att någon ersättning för psykiskt lidande hos de efterlevande eller för läkare och medicin till någon av dem kunde utgå i målet.

Brottsskadenämnden tillerkände de båda barnen brottsskadeersättning för bl.a. sveda och värk med vardera 25 000 kr. Nämnden anförde följande skäl för sitt ställningstagande:

"L har avlidit till följd av det uppsåtliga och mycket allvarliga våld som riktats mot henne. Brottet har rubricerats som grov misshandel och grovt vållande till annans död. Tingsrätten har därvid uttalat att misshandeln varit livsfarlig och skett med stor hänsynslöshet samt att L:s död orsakats genom synnerligen grov oaktsamhet. Ehuru tingsrätten inte funnit att E:s uppsåt omfattat L:s död,

likställer Brottsskadenämnden skadeståndsrättsligt fallet med uppsåtligt dödande och finner att ersättning för påvisbar personskada kan utgå."

Ansvarsnämnden, yttrande den 25 november 1994, Dnr 186/1994. Enligt nämnden borde skadestånd inte utgå till närstående till en person som blivit dödad genom grov misshandel och grovt vållande till dödsfallet. Nämnden motiverade detta ställningstagande på följande sätt:

"Det kan enligt Ansvarsnämndens mening i och för sig anföras sakliga skäl för att skadestånd till närstående till en avliden person skall kunna utgå när, såsom i förevarande fall, en uppsåtligen förövad grov misshandel har lett till den misshandlades död men gärningsmannen endast på grund av brister i det subjektiva rekvisitet inte kan fällas till ansvar för mord eller dråp utan endast för vållande till annans död. Frågan om en sådan utvidgning av skadeståndsansvaret utgör emellertid endast en del av ett större problemkomplex, avseende spörsmålet om eller i vad mån skadestånd till närstående till en avliden person skall kunna utgå när dödsfallet framkallats genom vårdslöst handlande av annan person. Hithörande problem bör emellertid, i enlighet med den principiella uppfattning som Högsta domstolen har uttalat, lösas lagstiftningsvägen och i ett sammanhang. Den nu pågående utredningen om ideell skada torde komma att behandla dessa problem. Ett eventuellt framtida lagstiftningsarbete på grundval av vad utredningen kan komma att föreslå i detta avseende bör inte föregripas genom enskilda ställningstaganden i det praktiska skaderegleringsarbetet."

Det finns få exempel på att ersättning lämnats för psykiska besvär som tillfogats någon vid underrättelsen om att en nära anhörig dödats genom en skadeståndsgrundande handling som inte på detta sätt legat på gränsen till uppsåtligt dödande.

Gävle tingsrätt, dom den 18 september 1991, DB 424. En man, B, dömdes för bl.a. vållande till annans död, sedan han tillåtit sin tolvårige son att köra en s.k. crossmotorcykel och därigenom orsakat en liten flickas död. B:s son hade kört motorcykeln i 40-50 km, då han närmade sig en flicka och hennes syskon som stod vid vägrenen. Flickan sprang plötsligt ut i vägbanan och blev påkörd av motorcykeln. B ansågs ha förfarit oaktsamt genom att han uppenbarligen måste ha insett att barnen kunde ha varit där han tillåtit pojken att köra motorcykeln. Oaktsamheten bedömdes stå i sådant orsakssamband med sammanstötningen att B inte kunde undgå ansvar för flickans död. B ansågs därigenom också skadeståndsskyldig gentemot flickans föräldrar för det lidande de åsamkats genom dotterns bortgång. Var och en av föräldrarna, som yrkat skadestånd för psykiskt lidande med 40 000 kr, tillerkändes skadestånd med 20 000 kr.

RH 1993:1. En man dömdes för grovt rattfylleri och vållande till annans död, sedan han vid en trafikolycka i alkoholpåverkat tillstånd genom oaktsamhet

vållat bl.a. två flickors död. Båda föräldrarna till den ena flickan yrkade ersättning för lidande. Också fadern till den andra flickan yrkade sådan ersättning, liksom ersättning för läkarkostnader. Tingsrätten, vars dom i denna del fastställdes av hovrätten den 5 mars 1992, ogillade skadeståndsyrkandena med följande motivering:

"Frågan om efterlevandes rätt till ersättning för psykiskt lidande och utgifter för läkarbesök m.m. i anslutning härtill är ej reglerad i lag. I förekommande rättsfall har en restriktiv hållning intagits. Sålunda har ersättning utgivits vid vissa mycket grova brott men också vid trafikbrott där efterlevande varit närvarande vid själva olyckan. Någon generell rätt för efterlevande till ersättning av nu ifrågavarande slag föreligger alltså ej. Omständigheterna i detta fall är ej sådana att ersättning ändock skall utgå."

Trafikskadenämnden, yttrande den 17 maj 1994, Dnr 643/1994. En flicka avled sedan hon som fotgängare påkörts av en bil. Föraren av bilen dömdes för bl.a. vållande till annans död. Föräldrarna och ett syskon till flickan begärde ersättning från trafikförsäkringen med 25 000 kr till var och en av dem för det lidande som tillfogats dem till följd av flickans bortgång. Trafikskadenämnden ansåg att de anhöriga inte hade rätt till ersättning och motiverade denna ståndpunkt på följande sätt:

"Nämnden har förståelse för att krav på ersättning för psykiska besvär i fall som det förevarande kan framstå som befogade. Samtidigt kan det emellertid konstateras att en skadeståndsmöjlighet på grundval av de omständigheter som föreligger i ärendet skulle innebära en principiellt sett väsentlig utvidgning av skadeståndspraxis så som den förhåller sig efter HD:s .... dom [i 1993 års rättsfall]. En sådan utvidgning förutsätter som framhålls i domen så ingående överväganden i olika avseenden att de bör ankomma på lagstiftaren.

Nämnden finner sålunda att nuvarande lagstiftning och praxis inte ger grund för nämnden att föreslå ersättning från trafikförsäkringen enligt de i ärendet framställda kraven."

Brottsoffermyndigheten, beslut den 28 september 1994, BPA *2766-2767/1994.* Sedan en kvinna avlidit vid en brand som anlagts i ett källarförråd, begärde hennes make och dotter brottsskadeersättning för sveda och värk samt maken dessutom för inkomstförlust. Deras begäran lämnades utan bifall med följande motivering:

"Högsta domstolen har i [1993 års rättsfall] funnit att skadestånd kan utgå i fall då en person drabbats av psykiska besvär till följd av att en närstående dödats genom uppsåtligt brott. Brottet mordbrand kräver dock inte att gärningsmannen haft uppsåt att döda annan varför detta kan ha skett av oaktsamhet. Någon brottsskadeersättning kan därför inte utgå för sveda och värk och inkomstförlust."

Det finns inte heller något avgörande som innebär att ersättning har lämnats i fall då någon tillfogats psykiska besvär av vetskapen om att *en nära anhörig skadats allvarligt* genom en uppsåtlig eller annan skadeståndsgrundande handling. Enligt Bengtsson (i SvJT 1993 s. 788) gäller troligen – även efter 1993 års rättsfall – huvudregeln att tredje man här inte har rätt till skadestånd.

RFS A 1991:47. Två 6-åriga flickor, som utsatts för sexuellt ofredande, yrkade skadestånd, den ena flickan för att familjen i övrigt drabbats av psykiskt lidande och inställt en tilltänkt semesterresa och den andra flickan för att hennes mor avstått från beräknade arbetstillfällen för att vara tillsammans med henne och därför gått miste om arbetsinkomst. Tingsrätten ansåg att dessa anspråk hade ett direkt samband med det brott som flickorna utsatts för och biföll därför anspråken. Hovrätten ogillade emellertid ersättningsanspråken med följande motivering:

"Anhörig till målsägande eller annan tredje man som drabbas av psykiska besvär eller gör ekonomisk förlust till följd av brottet har rätt till skadestånd endast i vissa fall där sambandet mellan brottet och tredje mans skada är av särskilt kvalificerad art (se bl.a. Hellner, Skadeståndsrätt, 4 uppl. s. 170 och s. 271 ff., NJA 1979 s. 620 och Conradi i Festskrift till Lars Welamson s. 110). Hovrätten finner att anspråken på skadestånd i de nu ifrågavarande hänseendena ej kan anses ha sådant samband med brotten att de .... kan bifallas."

Läkemedelsskadenämnden, yttrande den 21 mars 1994, dnr 3/94. En mor till en blödarsjuk pojke X, som smittats med HIV-virus, begärde ersättning för eget inkomstbortfall samt eventuell ATP-förlust i framtiden. Hon åberopade att sonens svåra situation hade drabbat hela familjen, att hon med åren kommit att må allt sämre och periodvis varit sjukskriven, att risk fanns att hon inte kom att orka vara kvar i heltidsarbete och att hon sålunda drabbats direkt av sonens sjukdom. Läkemedelsskadenämnden uttalade följande:

"En utvidgning av skadeståndsmöjligheten utan stöd i lagstiftning har genom HD:s dom [i 1993 års rättsfall] kommit att omfatta fall av uppsåtligt dödande. Nämnden har full förståelse för den svåra situation i vilken X och hans familj befinner sig. Omständigheterna i ärendet är emellertid inte sådana att avgörandet i HD kan åberopas till stöd för att ersättning skall lämnas. På grund av detta och då inte heller annan grund för ersättningsskyldighet visats finner nämnden att ersättning inte kan utges."

Om någon skulle tillfogas psykiska besvär vid underrättelsen om eller vetskapen av att *andra än nära anhöriga dödats eller skadats allvarligt* torde rätt till skadestånd inte föreligga.

3.5.1.6 Närstående

I 1993 års rättsfall, liksom i de andra fall där ersättning lämnats för psykiska besvär till följd av att någon dödats eller skadats allvarligt, har det varit fråga om närstående till denne. Av 1993 års rättsfall framgår att föräldrar, liksom underåriga samboende syskon, hör till denna kategori. Vilka som i övrigt räknas dit är dock osäkert.

Termen närstående eller liknande uttryck förekommer på flera ställen i lagstiftningen. Någon generell definition av detta begrepp finns inte. Följande lagar innehåller dock en uppräkning av vilka som avses där:

4 kap. 13 § 2 och 36 kap. 3 § rättegångsbalken: den som med part är gift eller varit gift eller är i rätt upp- eller nedstigande släktskap eller svågerlag eller är syskon eller är i det svågerlag, att den ene är eller varit gift med den andres syskon, eller på liknande sätt är part närstående,

8 kap. 13 § första stycket brottsbalken: den som inte endast tillfälligt sammanbodde med gärningsmannen, liksom make, den som är i rätt upp- eller nedstigande släktskap eller svågerlag, syskon, svåger eller svägerska eller någon annan som på liknande sätt är närstående till gärningsmannen,

punkt 14 trettonde stycket i anvisningarna till 32 § kommunalskattelagen: föräldrar, far- och morföräldrar, make, avkomling eller avkomlings make, syskon eller syskons make eller avkomling – varmed avses också styvbarn och fosterbarn – samt dödsbo vari den skattskyldige eller någon av nämnda personer är delägare,

4 kap. 3 § konkurslagen: den som är gift med gäldenären eller är syskon eller släkting i rätt upp- eller nedstigande led till gäldenären eller är besvågrad med honom i rätt upp- eller nedstigande led eller så att den ene är gift med den andres syskon samt den som på annat sätt står gäldenären personligt särskilt nära.

Frågan vilka som i egenskap av närstående kan anses vara berättigade till skadestånd för psykiska besvär har efter 1993 års rättsfall prövats i bl.a. följande avgöranden.

Stockholms tingsrätt, dom den 25 maj 1993, DB 865. En man, Ö, dömdes för mord, sedan han berövat en annan man, L, livet. L:s far och syster samt hans sambo och hennes tioårige son yrkade skadestånd för sveda och värk med 25 000 kr till var och en. Tingsrätten förpliktade Ö att utge skadestånd med yrkade belopp samt anförde:

"Såsom Högsta domstolen funnit i [1993 års rättsfall] är psykiska besvär hos anhöriga till en person som dödats genom en uppsåtlig handling en typisk och närliggande skadeföljd. I detta mål har skadestånd yrkats av L:s sambo, far och syster, men också för sambons nu tioåriga son, med vilken L sammanlevt

under fem år och för vilken han varit en fadersgestalt. Tingsrätten anser att samtliga är berättigade till ersättning för sveda och värk i form av psykiskt lidande med yrkande och vitsordade belopp."

Stockholms tingsrätt, dom den 20 december 1993, DB 2044. En man, U, dömdes för mord, sedan han berövat en kvinna, G, livet. Vart och ett av G:s barn, bl.a. en dotter L, samt L:s barn R, Z och M yrkade skadestånd för bl.a. sveda och värk med 40 000 kr. Tingsrätten förpliktade U att utge skadestånd för bl.a. sveda och värk till vart och ett av G:s barn med 25 000 kr och barnbarn med 10 000 kr. Som skäl anförde tingsrätten:

"R, Z och M är barn till U och L. De är födda 1983, 1985 respektive 1988. L har berättat om barnens psykiska besvär till följd av förlusten av mormodern och deras insikt om att hon bragts om livet av deras egen far. Som bevisning i denna del har även åberopats ett läkarintyg från barn- och ungdomspsykiatriska mottagning. Av utredningen framgår att barnbarnen stått sin mormor mycket nära och att de tagit mycket illa vid sig av vad som hänt och drabbats av svåra krisreaktioner. I målet har sålunda klarlagts att de tre barnbarnen tillfogats medicinskt påvisbara psykiska besvär som är att hänföra till personskada. De bör enligt tingsrättens mening därför anses ingå i den krets av närstående som är berättigade till ersättning i anledning av brottet."

RFS B:7 1993:4. En man, E, berövades livet i sin bostad. Mannens dotterdotter, M, hade haft ett mycket nära förhållande till honom. M hade betraktat sin morfar som sin far eftersom hon inte hade någon kontakt med sin biologiske far. Hon hade bott hemma hos sin morfar tills hon i 20-årsåldern gift sig, och hon hade nästan dagligen talat med honom per telefon samt besökt honom i allmänhet en gång i veckan. Hon drabbades av en psykisk chock på grund av händelsen, varvid vissa psykiska besvär som hon tidigare haft kom tillbaka.

Brottsskadenämnden fann att M drabbats av sådana påvisbara psykiska besvär på grund av att hennes morfar uppsåtligen dödats att de var att hänföra till personskada samt tillerkände henne ersättning för sveda och värk med 25 000 kr. Däremot ansåg Brottsskadenämnden att M:s make och barn inte stått den avlidne så nära att det kunde grunda rätt till skadestånd och följaktligen inte heller till brottsskadeersättning.

Brottsskadenämnden, beslut den 29 november 1993, BPB 3105/1993. En kvinna, L, var under en tid sammanboende med en man, H. H:s hustru tog livet av makarnas dotter och sig själv. L begärde brottsskadeerättning för kränkning samt för sveda och värk, lyte och men och olägenheter i övrigt. Brottsskadenämnden lämnade L:s begäran utan bifall med följande motivering:

"L stod inte i sådant förhållande till den dödade flickan att hon är berättigad till ersättning för den eventuella psykiska chock som brottet kunnat ge upphov till. Eftersom brottet inte har varit riktat mot L kan hon inte heller få ersättning för lidande genom kränkning."

Brottsskadenämnden, beslut den 9 februari 1994, BPA 431/1994. Två män dömdes för mord respektive medhjälp till mord av en kvinna. Kvinnan och hennes syster hade haft en nära och tät kontakt med varandra. Systern yrkade brottsskadeerättning för psykiska problem som hon drabbats av till följd av mordet.

Brottsskadenämnden lämnade systerns begäran om ersättning utan bifall med motiveringen att systern inte kunde anses ha stått den avlidna så nära att det kunde grunda rätt till skadestånd och följaktligen inte heller till brottsskadeersättning.

Brottsskadenämnden, beslut den 13 april 1994, BPA 1314/1994. Sedan en man berövats livet genom dråp begärde hans syster, A, brottsskadeersättning för psykiska besvär som tillfogats henne till följd av broderns död.

Brottsskadenämnden fann att A hade stått brodern så nära att hon var berättigad till skadestånd samt lämnade brottsskadeersättning för sveda och värk med 25 000 kr.

Brottsskadenämnden, beslut den 18 maj 1994, BPA 1707/1994. En kvinna, B, berövades livet i den lägenhet som hon delade med sin son, E, dennes hustru och tre barn. E och hans hustru hittade B död i lägenhetens tvättrum när de kom hem efter en resa. Det visade sig att B strypts till döds av en okänd person. E, hans hustru och deras tre barn begärde brottsskadeersättning för sveda och värk.

Brottsskadenämnden tillerkände E ersättning för sveda och värk med 25 000 kr. Däremot fann Brottsskadenämnden att E:s hustru och barn inte kunde anses ha stått B så nära att det kunde grunda rätt till skadestånd och följaktligen inte heller till brottsskadeersättning.

Brottsskadenämnden, beslut den 16 juni 1994, BPA 2083-2085/1994. En man dömdes för mord sedan han berövat en annan man, S, livet. Någon skadeståndstalan fördes inte i brottmålet. Två barn till S, liksom dennes fästmö, B, och en bror, T, begärde brottsskadeersättning för sveda och värk med 25 000 kr.

Beträffande barnens begäran konstaterade Brottsskadenämnden att någon utredning om medicinskt påvisbara besvär i anledning av morden på deras far inte fanns. Enligt nämnden fick det emellertid i detta fall anses uppenbart att händelsen måste ha inneburit en chockartad och skräckfylld upplevelse för dem; de fick på grund därav antas ha tillfogats en personskada i form av psykiska besvär. Nämnden bestämde ersättningen för sveda och värk beträffande varje barn till skäliga 25 000 kr.

Fästmön B drabbades av en chock till följd av mordet på S och blev inlagd på sjukhus. Efter sjukhusvistelse var hon sjukskriven och behandlades regelbundet för depression, ångest, sömnsvårigheter och aptitförlust. Brottsskadenämnden fann, med hänsyn till att B och S hade planerat att gifta sig samma år som S mördades, att B fick anses ha stått S så nära att hon var berättigad till skadestånd. Nämnden bestämde brottsskadeersättningen för sveda och värk till 25 000 kr.

Brodern T var närvarande vid brottstillfället. Han utsattes för hot, och ett skott avlossades mot honom utan att träffa. Efter händelsen kontaktade T psykiatriska öppenvården. När hans far avled ett halvt år senare hamnade han i en djup depression med självmordstankar. Han hade regelbunden kontakt med läkare och fick antidepressiv behandling. Enligt ett läkarintyg hade mordet på S stor betydelse för T:s sjukdomsbild. Brottsskadenämnden fann att T hade drabbats av sådana psykiska besvär till följd av att brodern blivit mördad att han var berättigad till skadestånd. Nämnden bestämde brottsskadeersättningen för sveda och värk till 25 000 kr.

Brottsoffermyndigheten, beslut den 28 september 1994, BPA 2765/1994. En man dömdes för dråp sedan han berövat en annan man, J, livet. Någon skadeståndstalan fördes inte i brottmålet. Vid tidpunkten för brottet bodde J tillsammans med sin mor och en bror. Modern och brodern begärde, tillsammans med en syster som hade flyttat hemifrån bara en månad före händelsen, brottsskadeersättning med skäligt belopp för de psykiska besvär som tillfogats dem till följd av J:s död.

Brottsoffermyndigheten fann att såväl modern och brodern som systern hade drabbats av sådana psykiska besvär till följd av J:s död att de var berättigade till ersättning för sveda och värk, som bestämdes till 25 000 kr för var och en.

Ansvarsnämnden, yttrande den 20 oktober 1994, Dnr 85/1994. En 24-årig yngling, J, blev under en resa i Colombia kidnappad och därefter mördad. Hans kropp återfanns sedan han varit saknad i ca sju månader. J var vid tillfället 24 år gammal. Hans tvillingsyster, A, begärde ersättning från hemförsäkringens s.k. överfallsskydd för psykiska besvär som tillfogats henne med anledning av broderns död.

Ansvarsnämnden ansåg att hon var berättigad till ersättning och angav som skäl härför följande:

"Av utredningen i ärendet framgår att tvillingssyskonen A och J bott tillsammans i föräldrahemmet till ca 20 års ålder, att de gått i skola i samma klass, att de efter att ha flyttat från föräldrahemmet bott i skilda bostäder men i samma stadsdel i Stockholm samt att de ofta semestrat tillsammans. A har i ärendet vidare uppgivit att syskonen haft samma kamratkrets.

.....

I några lagar har begreppet 'närstående' använts utan närmare bestämning av begreppets innebörd. I viss äldre lagstiftning har enligt uttrycklig bestämmelse till närstående hänförts, förutom släktingar i rätt upp- och nedstigande led, bland andra även syskon. Denna begreppsbestämning kan dock inte utan vidare anses analogiskt tillämplig i skadeståndsrättsliga sammanhang.

Inom Personskadenämnden har framförts olika meningar i frågan under vilka betingelser syskon bör anses som närstående vid tillämpning av den rättsgrundsats som kommit till uttryck i Högsta domstolen avgörande [i 1993 års rättsfall]. I avvaktan på att frågan får sin lösning genom lagstiftning –

möjligen på grundval av det utredningsförslag som Kommittén om ideell skada väntas lägga fram inom en nära framtid – eller genom en utveckling i rättspraxis anser emellertid nämnden, att även om det skulle anses att vuxna, icke sammanboende syskon enligt vad som skall anses vara nu gällande rätt inte generellt sett är att anse som närstående, det i vart fall finns situationer där en dödad persons bror eller syster i vuxen ålder, som inte haft eller sedan en kortare eller längre tid före dödsfallet upphört att ha gemensamt boende med den avlidne, på grund av särskilda omständigheter bör i ersättningshänseende behandlas som närstående och sålunda i princip vara berättigad till skadestånd för sådan personskada i form av allvarliga psykiska besvär som han eller hon drabbats av till följd av dödsfallet.

I förevarande ärende föreligger enligt nämndens mening sådana särskilda omständigheter. Nämnden fäster därvid avseende vid bl.a. den särskilt starka känsla av samhörighet och släktskap hos syskonen som tvillingskapet kan antagas ha alstrat, den omständigheten att syskonen under en lång följd av år från deras födelse också synes ha haft en mycket nära relation, att de även efter flyttningen från föräldrahemmet synbarligen upprätthållit en nära kontakt samt att de vid tiden för J:s bortgång ännu var förhållandevis unga. Nämnden anser sålunda att A med hänsyn till dessa förhållanden och omständigheterna i övrigt i ersättningshänseende är att anse som närstående till J.

.....

Den psykiska insuffiens som A lidit av och som får anses ha orsakats av vunnen insikt om att brodern mördats är enligt nämndens mening av så allvarlig art att den är att hänföra till personskada.

A är under nu angivna förhållanden berättigad till att erhålla ersättning för sveda och värk med anledning av sina psykiska besvär. Ersättningen bör skäligen bestämmas till ett belopp av 25 000 kr."

Brottsoffermyndigheten, beslut den 14 december 1994, BPA 3610/1994. En man dömdes för mord sedan han berövat en annan man, E, livet. E:s brorson begärde brottsskadeersättning för sveda och värk under åberopande av att E varit som en pappa för honom och att de stått varandra oerhört nära.

Brottsoffermyndigheten lämnade denna begäran utan bifall med den motiveringen att brorsonen inte kunde anses ha stått den avlidne så nära att det kunde grunda rätt till skadestånd och följaktligen inte heller till brottsskadeersättning.

Brottsoffermyndigheten, beslut den 14 december 1994, BPA 3616/1994. En 24-årig yngling blev under en resa till Colombia kidnappad och därefter mördad. En begäran av hans bror om brottsskadeersättning för psykiska besvär lämnades utan bifall med motiveringen att denne inte kunde anses ha stått den avlidne så nära att det kunde grunda rätt till skadestånd och följaktligen inte heller till brottsskadeersättning.

3.5.1.7 Ersättningsbelopp

Den som tillfogats ersättningsgilla psykiska besvär har, liksom vid annan personskada, rätt till skadestånd för kostnader och inkomstförlust med belopp som svarar mot den verkliga förlusten och för ideell skada med belopp som framgår av de normer vilka tillämpas vid sådan skada.

I de flesta fall då någon tillerkänts ersättning för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig dödats eller skadats allvarligt har ersättningen gällt sveda och värk under den akuta tid som besvären pågått. I 1993 års rättsfall uttalade Högsta domstolen att denna ersättning skulle uppskattas med utgångspunkt i allmänt tillämpade normer för ersättning av detta slag. Härmed torde – på samma sätt som i andra fall av ersättningsgilla psykiska besvär (se t.ex. NJA 1992 s. 740 II och 1993 s. 68; jfr SOU 1992:84 s. 218) – ha avsetts den av Trafikskadenämnden senast fastställda tabellen beträffande ersättning för sveda och värk (jfr dock Hellner i SvJT 1993 s. 458).

I 1993 års rättsfall bestämdes ersättningen för sveda och värk till ett och samma belopp, 25 000 kr, för var och en av de skadelidande. Högsta domstolen ansåg tydligen att de psykiska besvär som tillfogats dem var i stort sett likvärdiga; det bör dock påpekas att domstolen av processuella skäl var förhindrad att döma ut högre belopp till de skadelidande i det första av de båda rättsfallen. Rättsfallen utgör knappast stöd för att skadestånd för sveda och värk skall just i sådana fall som det var fråga om i dessa rättsfall utgå med ett visst schablonbelopp. De synes dock i den praktiska tillämpningen ha uppfattats på det sättet; beloppen förefaller där standardmässigt ha fastställts till 25 000 kr oavsett vilken utredning som funnits om de psykiska besvären.

I ett tillägg till det andra av 1993 års rättsfall – där skadestånden för sveda och värk uppskattades till lägre belopp än som hade yrkats – ifrågasatte justitierådet Bengtsson, med instämmande av två andra justitieråd, om gällande normer för ideellt skadestånd allmänt sett ledde till rimliga resultat vid sådana psykiska sjukdomstillstånd som målet rörde; han utgick från att man i det pågående lagstiftningsarbetet övervägde vilka möjligheter som fanns att förbättra närståendes rätt i dessa situationer.

I ett av de tidigare återgivna fallen (RFS B:7 1990:4) hade de psykiska besvären blivit bestående och därmed grundat rätt till ersättning för varaktigt men. Ersättningen bestämdes i det fallet med utgångspunkt i den medicinska invaliditetsgrad som hade åsatts dessa besvär.

3.5.2 Kränkning

Det var tidigare oklart om ersättning för kränkning enligt 1 kap. 3 § skadeståndslagen kunde utgå när en nära anhörig hade dödats genom brott. Frågan besvarades jakande av Hovrätten över Skåne och Blekinge år 1991 (se SOU 1992:84 s. 105), medan Brottsskadenämnden samma år kom till motsatt resultat (se RFS B:7 1991:4).

Genom 1993 års rättsfall klarlades emellertid att bestämmelsen i 1 kap. 3 § skadeståndslagen tar sikte på den integritetskränkning som någon har utsatts för genom ett brott mot dennes personliga frihet, frid eller ära och inte kan anses ge rätt till ersättning för det lidande som därigenom tillfogas någon annan.

3.5.3 Sorg och saknad

I svensk rätt finns ingen motsvarighet till den ersättning för sorg och saknad som i vissa utländska rättssystem (se beträffande Belgien avsnitt 4.3.1.3, England avsnitt 4.3.2.3, Frankrike avsnitt 4.3.3.3, Italien avsnitt 4.3.4.3 och Schweiz avsnitt 4.3.6.3) kan tillerkännas närstående till den som dödats genom en skadeståndsgrundande handling (jfr SOU 1973:51 s. 55 och prop. 1975:12 s. 21).

3.6 Ändrade förhållanden

3.6.1 Allmänt

Skadestånd för personskada fastställs ofta vid en tidpunkt när det ännu inte står klart hur skadeläget i dess helhet kommer att gestalta sig. Bedömningen av framtida skadeföljder får därför i stor utsträckning grunda sig på antaganden av olika slag. Även om framtida skadeföljder sällan inträder helt oförutsett, är naturligtvis risken stor för att verkligheten blir en annan än den man antar när ersättningen bestäms. Frågan är i vad mån den skadelidande kan kräva ytterligare ersättning, om det visar sig att följderna av skadan har blivit mera omfattande än man räknade med när ersättningen fastställdes, eller omvänt i vad mån den skadeståndsskyldige – eller den som i hans ställe svarar

för ersättningen – kan kräva att ersättningen sätts ned, om följderna har blivit mindre omfattande än man antog.

Skadestånd för personskada fastställs genom dom eller överenskommelse mellan den skadelidande och den skadeståndsskyldige eller dennes försäkringsbolag. Sedan ersättning en gång fastställts, är möjligheterna att få en ny prövning av ersättningsfrågan i viss mån beroende av hur ersättningen har fastställts.

3.6.2 Skadeståndet fastställs genom dom

3.6.2.1 Rättskraft

Ett domstolsavgörande kan i princip inte ändras på annat sätt än genom överklagande till en högre instans. Enligt 17 kap. 11 § rättegångsbalken vinner ett avgörande rättskraft, om det inte överklagas inom föreskriven tid eller om det meddelas i högsta instans. Därefter kan det angripas endast på extraordinär väg, dvs. genom resning eller besvär över domvilla (se 58 kap. 1 § och 59 kap. 1 § rättegångsbalken).

Ansökan om resning skall göras inom ett år sedan sökanden fick kännedom om de nya omständigheterna. Sådan ansökan görs hos hovrätten, om avgörandet har meddelats av tingsrätt, och i annat fall hos Högsta domstolen. Om resningsansökan bifalles, utgör domen inte längre något hinder mot att målet tas upp till förnyad prövning. Huvudregeln är att målet prövas av den domstol som sist dömde i målet. I tvistemål får dock redan domstolen i resningsärendet ändra domen, om det är uppenbart vilken utgång målet skall få (se 58 kap. 7 § rättegångsbalken).

Utöver den begränsning av rättskraftens betydelse som möjligheten till resning innebär förekommer begränsningar i andra avseenden. Sålunda är rättskraften begränsad till den sak som avses med den väckta talan, vilket i viss mån möjliggör för den skadelidande att dela upp sina skadeståndsanspråk på olika processer. Rättskraften är vidare begränsad med avseende på tiden på så sätt att den i princip inte omfattar omständigheter som inträffar efter avgörandet.

3.6.2.2 Olika skadeståndsposter

Från processuell synpunkt finns inget hinder mot att den skadelidande delar upp sina anspråk på olika processer i den mån de avser olika ersättningsposter

(se Kallenberg, 1935, s. 1397 och 1401, Sundström, 1969, s. 83 och Ekstedt, 1977, s. 256). Att han i en första process yrkar ersättning för sjukvårdskostnader under viss redan förfluten tid hindrar honom alltså inte från att i en senare process yrka ersättning i annat avseende (t.ex. för sveda och värk) även om yrkandena avser samma tid och stöder sig på samma grund. Processerna anses i sådant fall inte gälla samma sak, och den första domens rättskraft omfattar endast den eller de delar som innefattas av den skadelidandes yrkande i den processen (se Hörstadius i SvJT 1935 s. 52, Kallenberg, 1935, s. 1383 och 1388 f., Olivecrona, 1960, s. 292, Sundström, 1969, s. 82, Lech, 1973, s. 240, Boman, 1975, s. 36 och Ekstedt, 1977, s. 256). Den skadelidande behöver i detta fall inte förbehållas rätt att i en senare rättegång föra talan beträffande andra ersättningsposter, även om det ibland kan vara lämpligt och som preskriptionsavbrytande åtgärd i vissa fall nödvändigt (se Gullnäs m.fl. s. 13:10, Ekstedt, 1977, s. 258 och von Eyben i NJM 1987 s. 34 samt NJA 1985 s. 561). Huruvida ett sådant förbehåll bör tas in i själva domslutet kan dock vara tveksamt (jfr FFR 1972 s. 235 och Sundström, 1969, s. 82 f.).

Den skadelidande kan däremot inte i en senare rättegång yrka ytterligare ersättning för samma ersättningspost och för samma tidsperiod som i den första rättegången. Frågan om ersättning för denna ersättningspost har för den tidsperioden blivit rättskraftigt avgjord, och den skadelidandes yrkande om ytterligare ersättning skall därför avvisas (se Olivecrona, 1960, s. 293 f.; jfr NJA 1965 s. 235). Det är inte möjligt att i den första rättegången, mot motpartens bestridande, förbehålla den skadelidande rätt att återkomma med ett sådant yrkande i en senare rättegång; det skulle vara att kringgå reglerna om domens rättskraft (se Sundström, 1969, s. 82 och Gullnäs m.fl. s. 13:9).

3.6.2.3 Olika tidsperioder

Om den skadelidande i en första rättegång har begränsat sin talan till att avse en viss tid, är han oförhindrad att senare föra talan om ersättning avseende en annan tidsperiod (se t.ex. NJA 1932 s. 568 I). Det finns alltså inga processuella hinder mot att den skadelidande i olika processer yrkar ersättning för olika tidsperioder. Lika litet som när det gäller olika skadeposter krävs att den skadelidande förbehålls rätt att återkomma senare med yrkanden om andra tidsperioder än de som prövats i den första rättegången.

I de fall den skadelidande framställer ersättningsanspråk i visst hänseende utan begränsning till viss tid men det är uppenbart att det avser även framtiden har

det ansetts ligga närmast till hands att utgå från att yrkandet uttömmande anger den skadelidandes anspråk. Beträffande vissa yrkanden – t.ex. om ersättning för sjukvårdskostnader eller sveda och värk – kan det emellertid, om yrkandet inte uttryckligen angetts avse även framtiden, ibland vara mera naturligt att anse det begränsat till tiden fram till dess målet anhängiggjordes eller till dagen för dom (se Sundström, 1969, s. 84).

Har den skadelidande däremot i den första rättegången fört talan om ersättning för viss förfluten tid, är han som förut antytts avskuren från rätt att i en senare rättegång yrka ytterligare ersättning i samma hänseende för samma tid (se NJA 1936 s. 241 och Sundström, 1969, s. 83 f.). Ett sådant yrkande omfattas av den tidigare domens rättskraft och skall alltså avvisas. Någon möjlighet att i den första rättegången, mot motpartens bestridande, förbehålla den skadelidande rätt att återkomma senare med detta yrkande finns inte.

Rättskraften omfattar inte bara sådana omständigheter som åberopats i målet utan också sådana som inte åberopats men varit möjliga att åberopa. Har någon försummat sig när det gäller att åberopa omständigheten kan han således inte rätta till detta i en andra process. Detsamma gäller det fallet att han försummat sig när det gäller bevisning etc. Om omständigheten har förelegat före avgörandet men upptäcks först efteråt torde den sålunda omfattas av rättskraften och endast kunna tas upp resningsvägen (se Ekelöf, 1988, s. 105 not 91; jfr dock Lindell, 1993, s. 76 ff.).

Omständigheter som inträffar efter avgörandet, *facta supervenientia*, träffas däremot inte av rättskraften. Om den skadelidande efter en första process – eller mera precist sedan målet överlämnats till dom (se Gullnäs m.fl. s. 17:55 och där anförd litteratur) – skulle åsamkas ytterligare skada i något avseende, är han oförhindrad att väcka talan härom i en ny process. Omständigheten måste emellertid som sagt ha *inträffat* efter avgörandet; det räcker inte att det är en omständighet som tidigare bara inte åberopats (jfr Lindell, 1993, s. 79 ff.). Och har domen grundats på antaganden om den framtida händelseutvecklingen, utgör det förhållandet att utvecklingen blir en annan än domstolen antagit inte en efterföljande omständighet. Förändringen omfattas således av domens rättskraft (se avsnitt 3.6.2.4).

3.6.2.4 Framtiden

Den osäkerhet som ofta präglar bedömningen av en personskadas framtida verkningar i olika hänseenden innebär naturligtvis stora svårigheter för domstolarna när ersättningen skall fastställas. En säkrare skadeståndsbedöm-

ning har ansetts kunna uppnås om den slutliga prövningen får anstå en tid. Så är möjligt genom att domstolarna anses kunna *avböja att göra en framtidsbedömning*, om det är förenat med uppenbara svårigheter att ta ställning till den skadelidandes anspråk i sådan del (se Gullnäs m.fl. s. 13:10). På så sätt kan man många gånger skaffa sig ett bättre underlag för prövningen av den skadelidandes framtida situation, såväl medicinskt som förvärvsmässigt. Från rättspraxis finns flera exempel på att domstol avstått från att ta ställning till yrkanden om ersättning för framtida skadeföljder och i stället *förbehållit* den skadelidande rätt att senare föra talan om ersättning (se t.ex. NJA 1932 s. 150, 1946 s. 130, 1946 A 120, 1957 s. 118, 1958 s. 550 och FFR 1967 s. 189 samt Sundström, 1969, s. 84 f., Karlgren, 1972, s. 221 och Lech, 1973, s. 243; jfr beträffande skadestånd för framtida inkomstförlust på grund av obehörig uppsägning av anställningsavtal prop. 1973:129 s. 182 samt AD 1975 nr 28, 1976 nr 13 och 1979 nr 152). Exempel finns emellertid också på motsatsen (se t.ex. NJA 1939 s. 620).

Möjligheten för domstol att skjuta på det slutliga avgörandet – vilken i domslutet brukar ta sig uttrycket att käranden i den delen förbehålls rätt att återkomma i en senare rättegång – torde föreligga oavsett om något yrkande därom framställts eller ej (se Hörstadius i SvJT 1935 s. 52, Sundström, 1969, s. 85 och Ekstedt, 1977, s. 252 vid not 27 anmärkta rättsfall samt i föregående stycke anmärkta rättsfall av Arbetsdomstolen). Vad Lagrådet anförde av motsatt innehåll i samband med 1975 års ändringar i skadeståndslagen (se prop. 1975:12 s. 212) är därför knappast korrekt.

Ett alternativ till möjligheten att underlåta att göra en bedömning av skadans framtida verkningar är att bestämma en *tidsbegränsad livränta* som får gälla under några år, varefter ersättningsfrågan prövas på nytt (se SOU 1973:51 s. 165 och prop. 1975:12 s. 107). En annan möjlighet, som nog hittills inte använts av domstolarna, har någon gång förklarats vara att den skadelidande tillerkänns en beloppsmässigt bestämd del av sitt skadestånd som skall gå i avräkning på en senare bestämd slutlig ersättning, s.k. *a conto-betalning*; en sådan lösning har ansetts ligga nära till hands, om det vid tidpunkten för avgörandet står klart att det kommer att inträda ytterligare skada men det råder stor osäkerhet om vilken omfattning och varaktighet den kommer att få (se von Eyben i NJM 1987 s. 35 f.; jfr Ekstedt, 1977, s. 256).

Det antogs i samband med 1975 års ändringar i skadeståndslagen att metoden att på detta sätt skjuta på den slutliga prövningen skulle komma att få ökad betydelse efter övergången till en ekonomisk invaliditetsbedömning (se

SOU 1973:51 s. 165 och prop. 1975:12 s. 107). Denna lösning kan emellertid å andra sidan innebära olika nackdelar. Framför allt medför den en risk för uppkomsten av s.k. ersättningsneuroser, dvs. en olämplig fixering hos den skadelidande vid ersättningsfrågan som kan leda till att skadan förvärras (se SOU 1973:51 s. 270, prop. 1975:12 s. 107 och 113 f. samt Jørgensen, 1972, s. 127 f., Lech, 1973, s. 151, Saxén, 1975, s. 64 f., von Eyben i NJM 1987 s. 27 f. och Andersson, 1993, s. 505 ff.).

Med hänsyn härtill är det ibland nödvändigt att domstolen *gör en framtidsbedömning* av skadeverkningarna för att få ersättningsfrågan slutligt avgjord. Domen grundar sig då på mer eller mindre säkra antaganden om den framtida utvecklingen. Tar utvecklingen senare en annan riktning än den som förutsattes vid tidpunkten för domen anses det inte utgöra en sådan efterföljande omständighet (factum superveniens) som kan prövas på ordinär väg i en ny rättegång. Om någon laglig möjlighet till omprövning inte finns kan domstolen visserligen – efter yrkande därom (jfr prop. 1975:12 s. 212) – förbehålla den skadelidande rätt till en sådan ny prövning. Men annars står endast resningsvägen till buds för det fall att den ändrade händelseutvecklingen, om den varit känd, sannolikt skulle ha lett till en annan utgång i den tidigare rättegången (se NJA 1991 s. 700 samt Kallenberg, 1937, s. 1433, Lech i SvJT 1968 s. 433, Sundström, 1969, s. 84, Lech, 1973, s. 241 ff., Svenaeus i SvJT 1973 s. 476 f., Ekelöf i SvJT 1974 s. 686 f., Bengtsson i SvJT 1976 s. 597, Ekstedt, 1977, s. 260, Ekelöf, 1988, s. 107, von Eyben i NJM 1987 s. 24 och 39 f., Lindell, 1993, s. 76 samt Gullnäs m.fl. s. 17:55; jfr dock Agge, 1932, s. 286 f.).

Ytterligare en möjlighet är att ersättningen redan från början fastställs med en *marginal för oförutsedd utveckling* (jfr SOU 1973:51 s. 165 och von Eyben i NJM 1987 s. 30 och 37 f.). Det gäller särskilt då det finns en, om än liten, risk för att skadan skall förvärras avsevärt i framtiden. Frågan har i tidigare rättspraxis aktualiserats vid ersättning för förlust av synen på ena ögat, där risken för att den skadelidande blir av med synen också på det andra ögat (den s.k. katastrofrisken) kompenserats med en förhöjd ersättning (se NJA 1966 s. 254; jfr SOU 1973:51 s. 42, 188 och 275, Lech i SvJT 1961 s. 1 ff. och i SvJT 1968 s. 443 ff., dens., 1973, s. 135 ff. och 176 samt Selmer, 1977, s. 326 ff.); denna risk täcks dock numera sedan år 1974 av en särskild ögonskadeförsäkring (se SOU 1973:51 s. 75 f. och prop 1975:12 s. 34 samt NJA 1975 s. 642). Även ensidig hörselförlust, liksom förlust av mjälten eller en njure, ersätts enligt dagens normer med en förhöjd ersättning med hänsyn till risken för framtida komplikationer (se avsnitt 5.2.4.3).

Dessa möjligheter att bemästra de svårigheter som är förknippade med en bedömning av skadans framtida verkningar har inte ansetts tillräckliga när det gäller ersättning för inkomstförlust och förlust av underhåll. Som ett yttersta medel för att kunna rätta till en felaktig framtidsbedömning infördes år 1975 en bestämmelse i 5 kap. 5 § skadeståndslagen som medger att sådan ersättning omprövas i fall då de förhållanden som legat till grund för ersättningens bestämmande väsentligt har ändrats.

Motsvarande bestämmelser har sedan länge funnits i lagstiftning på familjerättens område beträffande underhållsbidrag till maka och barn och i fråga om vårdnad om barn. Ursprungligen gällde på detta område, liksom enligt bestämmelsen i skadeståndslagen, att endast förändringar som var väsentliga kunde medföra en ny prövning. Detta väsentlighetskrav togs emellertid bort år 1976.

Oavsett om underhållsskyldighet bestäms genom dom eller avtal kan jämkning ske när ändring av förhållandena föranleder det (se 6 kap. 11 § äktenskapsbalken och 7 kap. 10 § föräldrabalken). Jämkning kan begäras såväl av den underhållsberättigade som av den underhållsskyldige. Möjligheten till jämkning för förfluten tid är dock begränsad. För tid innan talan har väckts får jämkning göras endast på så sätt att obetalda bidrag sätts ned eller tas bort. Det är alltså inte möjligt att i dessa fall helt eller delvis sätta ned underhållsbidrag som redan har betalts. Har underhållsskyldigheten fastställts genom avtal kan jämkning dessutom ske, om avtalet är oskäligt med hänsyn till omständigheterna vid dess tillkomst och förhållandena i övrigt. Till skillnad från jämkning på grund av ändrade förhållanden är jämkning av avtal på den grunden att avtalet är oskäligt inte underkastad någon begränsning såvitt avser förfluten tid. Beslut om att erhållna bidrag skall betalas tillbaka får emellertid meddelas endast om det finns särskilda skäl.

Inte heller en lagakraftvunnen dom som har meddelats angående vårdnaden om ett barn hindrar att vårdnadsfrågan prövas på nytt. Om barnet enligt meddelad dom står under vårdnad av endast en av föräldrarna och den andre av dem anser att han eller hon bör erhålla vårdnaden, skall domstol nämligen på talan av den föräldern pröva efter vad som är bäst för barnet vem av föräldrarna som bör anförtros vårdnaden (se 6 kap. 6 § föräldrabalken). Rätten till omprövning är här så långtgående att det har ifrågasatts om domen kan sägas ha någon rättskraft som rättegångshinder (se Gullnäs m.fl. s. 17:57).

3.6.3 Skadeståndet fastställs genom avtal

Om ersättning för personskada har bestäms genom en överenskommelse mellan den skadelidande och den skadeståndsskyldige eller dennes försäkringsbolag, vilket är det normala, är möjligheten för den skadelidande att efteråt komma med krav på ytterligare ersättning i första hand beroende av

vad som har avtalats mellan parterna. Parterna har nämligen i princip *full avtalsfrihet*, dvs. frihet att ge avtalet det innehåll de önskar. Sålunda finns inget som hindrar att de begränsar uppgörelsen till att avse viss skadeståndspost eller viss bestämd tidsperiod, lika litet som det finns något hinder mot att de gör upp om skadehändelsen en gång för alla. Det kan emellertid ibland vara osäkert om en uppgörelse beträffande en viss skadeståndspost eller en viss bestämd tidsperiod är avsedd att uttömmande reglera parternas mellanhavande eller om avsikten är att den skadelidande skall kunna återkomma senare med anspråk på ytterligare ersättning för andra poster eller för andra tider. Oklarhet om uppgörelsens innebörd i sådana och andra hänseenden får avgöras efter sedvanliga principer om avtalstolkning (jfr von Eyben i NJM 1987 s. 25). Är det meningen att den skadelidande skall kunna begära ytterligare ersättning, synes det i tydlighetens intresse vara lämpligt att parterna gör ett uttryckligt förbehåll om detta i avtalet.

Utgångspunkten är att avtalet är *bindande* för parterna utan att detta behöver ha kommit till särskilt uttryck i avtalet. Detta innebär att part på laglig väg kan tvinga motparten att följa avtalet. Parts bundenhet av avtalet påverkas normalt inte av att händelserna utvecklar sig annorlunda än han tänkt sig. Avtalet står således i princip fast även om det inträder ändrade förhållanden. Avtal kan emellertid ibland innehålla *förbehåll* om befogenhet för part att påkalla ändring av avtalet med hänsyn till ändrade förhållanden.

Även utan sådant förbehåll finns viss möjlighet för part att få till stånd omprövning av avtal om det visar sig att avtalet på grund av ändrade förhållanden får helt andra verkningar än vad som förutsattes när avtalet ingicks. Enligt *36 § avtalslagen* får nämligen avtalsvillkor jämkas eller lämnas utan avseende, om villkoret är oskäligt med hänsyn till avtalets innehåll, omständigheterna vid avtalets tillkomst, senare inträffade förhållanden och omständigheterna i övrigt. Genom denna bestämmelse, som trädde i kraft år 1976 och ersatte en rad tidigare speciella generalklausuler i förmögenhetsrätten liksom den mera generellt syftande 8 § skuldebrevslagen, gavs domstolarna vidgade möjligheter att ingripa i avtalsförhållanden; bestämmelsen innebär att domstolarna kan inte bara förhindra tillämpning i ett särskilt fall av ett visst avtalsvillkor utan även ändra avtalets innehåll så att resultatet totalt sett framstår som skäligt (se prop. 1975/76:81 s. 107). Möjligheten att på detta sätt – eller med stöd av andra avtalsrättsliga principer om verkan av bristande förutsättningar – angripa en uppgörelse om skadestånd utom rätta med hänsyn till att förhållandena har ändrats efter uppgörelsen är dock begränsade till rena

undantagsfall (jfr Bengtsson i SvJT 1976 s. 597 och von Eyben i NJM 1987 s. 43) och har hittills inte utnyttjats i något publicerat rättsfall.

Skaderegleringen avslutas ibland genom att försäkringsbolaget betalar ut det belopp till den skadelidande som denne anses berättigad till utan att något uttryckligt avtal träffas. Om den skadelidande uppbär ersättningen utan att göra någon invändning mot beloppet, torde han emellertid så småningom bli bunden genom allmänna regler om passivitet. Beträffande den uppgörelse som därigenom anses ingången gäller vad som förut har sagts om möjligheterna att få till stånd en ändring av denna.

Om parterna är överens är de naturligtvis alltid oförhindrade att ändra eller rent av upphäva vad de tidigare överenskommit. I försäkringsbolagens skadereglering hade före år 1976 utbildat sig en praxis som innebar att omprövning medgavs vid en väsentlig förändring av de medicinska förhållandena. Denna praxis har emellertid övergetts när det gäller skadefall som har inträffat efter den 1 januari 1976, då bestämmelsen om omprövning i 5 kap. 5 § skadeståndslagen trädde i kraft (se avsnitt 3.6.5). Den bestämmelsen är tillämplig också på uppgörelser utom rätta.

Enligt punkt 14 i de riktlinjer för försäkringsbolagens skadereglering som bolagen utarbetat år 1980 (se Nilsson – Strömbäck, 1984, s. 170) skall bolagen snarast ändra sådana ärenden som efteråt visar sig ha blivit felbedömda. Bolagen har alltså en skyldighet att rätta en felaktig bedömning av ersättningsfrågan som beror av förbiseende, misstag e.d.

När skadestånd för framtida inkomstförlust regleras utom rätta är det ännu vanligare än när det fastställs av domstol att det definitiva ställningstagandet skjuts upp i avvaktan på att förhållandena stabiliseras. Särskilt gäller detta när den skadelidande är ett barn eller en person under utbildning. Skadeståndet utgår ofta i form av en tidsbegränsad livränta som får gälla ett visst antal år, i Trafikskadenämndens praxis i allmänhet upp till två eller tre år, varefter livräntefrågan tas upp till slutlig prövning. Ett vanligt förfarande är också att ersättning utges a conto i avvaktan på en slutlig reglering.

3.6.4 Omprövning av skadestånd för inkomstförlust och förlust av underhåll

Bestämmelsen om omprövning i 5 kap. 5 § skadeståndslagen är tillämplig vare sig skadeståndet har fastställts av domstol eller genom avtal. Regeln skall ses mot bakgrund av att man i samband med 1975 års ändringar av personska-

dereglerna i skadeståndslagen ersatte den medicinska invaliditetsbedömningen med en ekonomisk invaliditetsbedömning för att bestämma ersättning för framtida inkomstförlust. Syftet härmed var att så noga som möjligt slå fast den ekonomiska verkan skadefallet har för den skadelidandes del. Detta innebär att man inte, som tidigare, skall se enbart till skadans medicinska utveckling utan också ta hänsyn till den skadades personliga förhållanden av olika slag. Hit hör den skadelidandes ålder, bosättning, utbildning och tidigare yrke samt möjligheterna att han i större eller mindre grad övervinner skadeföljderna genom tillvänjning eller rehabilitering. Vidare skall beaktas vissa allmänna faktorer, t.ex. arbetsmarknadssituationen (se prop. 1972:12 s. 105 och LU 1975:16 s. 28). De svårigheter som är förenade med en sådan prövning ansågs motivera en möjlighet att ompröva ett en gång fastställt skadestånd för den händelse den framtida utvecklingen blev en annan än som förutsattes vid skadeståndets bestämmande.

Omprövningsrätten gäller endast ersättning för förlust av inkomst eller förlust av underhåll. Vad som i det senare fallet kan föranleda omprövning är att den försörjning som den skadelidande kan få på annat sätt än genom skadeståndet har ändrats (se prop. 1975:12 s. 171). Omprövning kan däremot inte utan särskild överenskommelse eller förbehåll ske av andra delar av skadeståndet, såsom ersättning för utgifter eller för ideell skada (se avsnitt 3.6.5).

Omprövning kan begäras såväl av den skadeståndsskyldige som av den skadelidande. På begäran av den skadeståndsskyldige kan skadestånd som utgår i form av livränta sänkas eller eventuellt helt upphöra. Nedsättning av livränta torde dock komma i fråga endast i sällsynta undantagsfall. Sålunda framhålls i förarbetena att sänkning i princip bör ske bara i sådana fall där det skulle framstå som stötande att livräntan utgå med oförändrat belopp. Som ett typfall nämns att en skadelidande, som tillerkänts en hög livränta därför att han bedömts som helt arbetsoförmögen på grund av skadan, sedermera visar sig kunna utföra förvärvsarbete i betydande omfattning (se prop. 1975:12 s. 116 ff. och 170 ff.; jfr Hellner, 1985, s. 289). På begäran av den skadelidande kan skadestånd som utgår i form av livränta eller som fastställts i form av engångsbelopp höjas eller ett engångsbelopp bytas ut mot livränta eller vice versa. Däremot löper en skadelidande som en gång har erhållit ett engångsbelopp inte någon risk att bli fråntagen detta, även om förhållandena utvecklar sig gynnsammare för honom än som antogs när ersättningen bestämdes (jfr prop. 1975:12 s. 119 och von Eyben i NJM 1987 s. 27).

För att ändring skall kunna ske av ett fastställt skadestånd krävs att de förhållanden som har legat till grund för skadeståndets bestämmande har

ändrats *väsentligt*. Ändringen måste dessutom avse förhållanden på den skadelidandes sida (se avsnitt 3.6.6). Det skall således vara fråga om fall där det framstår som klart att utvecklingen av den skadelidandes inkomstförhållanden i väsentlig grad avviker från vad man föreställde sig vid den tidpunkt när livräntan fastställdes, vare sig detta beror på att skadan i medicinskt hänseende har förvärrats eller orsaken är att hänföra till arbetsmarknadsförhållanden och liknande. Såväl personliga förhållanden som sådana allmänna faktorer som ligger till grund för invaliditetsbedömningen skall således beaktas i omprövningssituationen (se LU 1975:16 s. 28 f.).

Att förändringen skall vara väsentlig innebär att sådana mindre förändringar som man alltid har att räkna med inte grundar rätt till omprövning. Om den framtida utvecklingen ter sig osäker vid tidpunkten för skadeståndets bestämmande, bör ersättningen i stället fastställas med viss säkerhetsmarginal för sådana framtida förändringar som inte kan anses vara väsentliga (se prop. 1975:12 s. 119 och 170 samt LU 1975:16 s. 29; jfr Bengtsson i SvJT 1976 s. 599).

Sådana förhållanden som förutsetts eller kunnat förutses vid den första prövningen kan inte föranleda omprövning. Omprövningen måste således grunda sig på nytillkommande omständigheter. Sådana ändringar i exempelvis den skadelidandes arbetsförhållanden som kan förutses redan vid den första prövningen skall sålunda påverka det ursprungliga skadeståndet och grundar inte rätt till omprövning. Att utvecklingen i största allmänhet har varit osäker hindrar dock inte omprövning, om förhållandena vid tiden för prövningen därefter ändras väsentligt (se prop. 1975:12 s. 170; jfr Bengtsson m.fl., 1985, s. 213).

Att omprövning en gång har skett hindrar inte en ny omprövning, om förhållandena på nytt undergår en väsentlig förändring.

Regeln om omprövning är i likhet med övriga bestämmelser i skadeståndslagen dispositiv, varför det står parterna fritt att överenskomma att ersättningen – vare sig den fastställts som livränta eller som engångsbelopp – skall vara definitiv och således inte kunna bli föremål för omprövning (se prop. 1975:12 s. 216 och 225). Parterna kan givetvis också komma överens om en mera vidsträckt rätt till omprövning än vad bestämmelsen anger (se Bengtsson m.fl., 1985, s. 213). Den skadelidande kan exempelvis medges rätt till omprövning även vid sådana ändringar som inte är väsentliga.

Regeln om omprövning är inte tillämplig i sådana fall när en livränta har bestämts att utgå under viss tid för att därefter omprövas (se avsnitt 3.6.2.4). I sådana fall gäller inte något krav på att väsentligt ändrade förhållanden har

inträffat. Avsikten med tidsbegränsad livränta är nämligen att möjliggöra en betydligt friare förnyad prövning av ersättningens storlek med hänsyn till vad som har framkommit under livräntans första löptid.

Att ett fastställt skadestånd minskar i värde på grund av inflation e.d. utgör inte skäl till omprövning av skadeståndet. Har skadeståndet fastställts som engångsbelopp, är det den skadelidandes sak att se till att detta belopp värdesäkras (se prop. 1975:12 s. 150). Skadestånd som utgår i form av livränta skall däremot värdesäkras av den skadeståndsskyldige enligt 1973 års lag om ändring av skadeståndslivräntor.

Enligt bestämmelsens ordalydelse kan omprövning av ersättning för inkomstförlust eller förlust av underhåll inte bli aktuell, om det en gång slagits fast att någon sådan förlust inte föreligger. I bestämmelsen talas nämligen endast om att ersättning i dessa hänseenden som "utgår" i form av livränta kan höjas vid väsentligt ändrade förhållanden, liksom att den skadelidande, om ersättning fastställts som engångsbelopp, kan tillerkännas "ytterligare ersättning". Något vägledande domstolsavgörande om hur bestämmelsen skall tolkas på denna punkt finns ännu inte. Trafikskadenämnden tillämpar emellertid sedan lång tid tillbaka bestämmelsen analogt i de fall där ersättning för inkomstförlust eller förlust av underhåll bestäms till 0 kr. Dessa fall jämställs således med de fall där ersättning för sådan förlust utgår (jfr von Eyben i NJM 1987 s. 38). I sådana fall där inkomstförlust eller förlust av underhåll ej föreligger men kan befaras i framtiden brukar nämnden därför rekommendera att de skadelidande förbehålls rätt till omprövning av dessa ersättningsfrågor (se Trafikskadenämndens cirkulärreferat 24/1979).

Anspråk på ersättning för personskada är underkastade den vanliga tioårspreskriptionen om inte annat är stadgat i lag. När det gäller rätten till omprövning finns i utländsk rätt exempel på att yrkande härom måste framställas inom viss kortare tid, t.ex. två år (se avsnitt 4.3.6.6). Någon motsvarande bestämmelse finns inte i skadeståndslagen. Den allmänna preskriptionsregeln torde därför vara tillämplig även i dessa fall. Det har i förarbetena till omprövningsregeln i 5 kap. 5 § skadeståndslagen antagits att yrkande om omprövning skall framställas inom tio år från det att skadeståndet bestämts slutligt genom dom eller avtal (se prop 1975:12 s. 217 och 225; jfr prop. 1977/78:126 s. 53 och Bengtsson m.fl., 1985, s. 215). Har omprövning skett, börjar ny preskriptionstid att löpa.

3.6.5 Omprövning av skadestånd för kostnader och ideell skada

Som tidigare framhållits tar regeln om omprövning i 5 kap. 5 § skadeståndslagen sikte endast på ersättning för inkomstförlust och förlust av underhåll. När regeln kom till ansågs behov av särskilda omprövningsregler beträffande ersättning för kostnader och ideell skada inte finnas. Sålunda framhölls att det inte annat än i undantagsfall kan inträffa några nya omständigheter som skulle ha påverkat skadeståndets bestämmande i dessa delar om omständigheterna varit kända från början (se prop. 1975:12 s. 170).

Skadeståndslagen ger således inte något utrymme för omprövning av ersättning för kostnader eller för sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men eller olägenheter i övrigt. För att omprövning skall vara möjlig beträffande denna typ av ersättning fordras således att det i domen eller avtalet har gjorts förbehåll om ändrade förhållanden. Härutöver finns de möjligheter till resning respektive jämkning enligt 36 § avtalslagen som förut redovisats.

Som tidigare nämnts var det före år 1976 praxis inom försäkringsbranschen att ompröva skadefall vid väsentligt ändrade medicinska förhållanden. Denna praxis omfattade samtliga kategorier av ersättningar, således inte bara ersättning för inkomstförlust och förlust av underhåll utan också ersättning för kostnader och ideell skada. Branschens praxis var så allmänt vedertagen att den av Trafikskadenämnden har betraktats som en sedvanerätt. Enligt nämnden innebär det att de skadelidande vid sådana förändrade förhållanden har en rättighet till omprövning av ersättning för kostnader och ideell skada när skadefallet har inträffat före år 1976 (se RFS B:5 1992:1; jfr cirkulärreferat nr 24/1979 och 4/1983).

Sedan bestämmelsen om omprövning i 5 kap. 5 § skadeståndslagen trätt i kraft den 1 januari 1976 har försäkringsbolagen intagit den ståndpunkten att frånvaron av en lagreglerad omprövningsrätt beträffande ersättning för kostnader och ideell skada medför att också den tidigare sedvanerättsligt grundade omprövningsrätten har upphört. Detta synsätt synes ha godtagits av Trafikskadenämnden och Ansvarsnämnden, vilka nämnder dock ibland föreslagit att den skadelidande förbehålls rätt till omprövning av sådan ersättning. I ett fall har Trafikskadenämnden gjort följande principiella uttalanden om denna omprövningsrätt (se RFS B:5 1986:3):

"Den grundläggande förutsättningen för att ett sådant förslag lämnas av nämnden är att syftet med förbehållet – att eliminera risken för att den skadelidande ej kommer att bli tillräckligt kompenserad – inte lämpligen bör

tillgodoses genom en tidsbegränsad reglering av skadan i stället för en slutreglering. Härutöver krävs att det i hög grad är tveksamt hur de medicinska eller kostnadsmässiga förhållandena kommer att gestalta sig i framtiden. Det skall således i det enskilda fallet föreligga en klar risk för att förhållandena kommer att ändras väsentligt för att förbehåll skall föreslås av nämnden."

Om det visar sig att ersättningen har blivit felaktig på grund av ett förbiseende eller annat misstag vid bestämmandet av ersättningen, gäller vidare – som nämnts i avsnitt 3.6.3 – att försäkringsbolagen enligt de riktlinjer som utarbetats för deras skadereglering har en skyldighet att rätta till detta fel.

Slutligen kan nämnas att speciella regler om omprövning gäller beträffande brottsskadeersättning. Ett beslut om sådan ersättning vinner nämligen inte rättskraft i den mån en ansökan har avslagits utan kan enligt allmänna förvaltningsregler när som helst prövas om (se prop. 1977/78:126 s. 52; jfr Conradi, 1989, s. 87).

3.6.6 Ändrade förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida

När ersättning för personskada bestäms är det inte bara förhållanden på den skadelidandes sida som är av betydelse, utan även förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida kan inverka på bedömningen. Hit hör t.ex. sådana skälighetshänsyn som avses i 2 kap. 2 och 3 §§ eller 4 kap. 1 § skadeståndslagen. Vidare kan jämkningsgrund enligt 6 kap. 2 § skadeståndslagen påverka skadeståndets storlek.

För att ett fastställt skadestånd skall kunna omprövas enligt 5 kap. 5 § skadeståndslagen fordras emellertid, som tidigare framhållits, att det inträtt en väsentlig förändring av förhållandena på den skadelidandes sida. Det har kommit till uttryck i lagtexten på så sätt att ändringen skall gälla sådana i *5 kap.* avsedda förhållanden som har legat till grund för ersättningens bestämmande (se prop. 1975:12 s. 216 och 225). Ändrade förhållanden på den *skadeståndsskyldiges* sida grundar däremot inte rätt till omprövning. Om anledning till omprövning väl föreligger på grund av ändring i den skadelidandes förhållanden, skall dock vid prövningen hänsyn tas också till den skadeståndsskyldiges förhållanden (se prop. 1975:12 s. 216 och LU 1975:16 s. 28; jfr Bengtsson i SvJT 1976 s. 599).

Vid bestämmelsens tillkomst fanns det förespråkare för uppfattningen att omprövning borde kunna ske också vid väsentligt ändrade förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida. Under remissbehandlingen framhölls sålunda från

några håll att det borde vara möjligt att höja ersättningen i fall då den föreslagna allmänna jämkningsregeln – nuvarande 6 kap. 2 § skadeståndslagen – hade tillämpats (se prop. 1975:12 s. 95). Och enligt Lagrådet ledde en konsekvent tillämpning av de sociala skäl som utmärkte 1975 års personskadereform till att omprövning borde kunna föranledas även av ändrade förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida; Lagrådet ansåg dock att verkningarna av en så vidsträckt omprövningsmöjlighet var svåra att överblicka, varför frågan borde anstå och i stället uppmärksammas under det fortsatta reformarbetet (se prop. 1975:12 s. 216 f.).

Även i annat sammanhang har framförts önskemål om en vidgad möjlighet till omprövning av ett fastställt skadestånd (se Brottsförebyggande rådets Rapport 1977:4 s. 254 f.). I detta sammanhang har framhållits att en möjlighet till framtida omprövning av oskäligt betungande skadestånd skulle kunna vara av stort värde för den skadeståndsskyldige. Till stöd härför har åberopats att det kan förmodas att, när den ursprungliga skadeståndstalan förs i samband med brottmålet, den tilltalade – och kanske ibland även hans försvarare – ägnar utgången i skadeståndsdelen mindre intresse och inte särskilt beaktar t.ex. den allmänna jämkningsregeln. Insikten om den belastning som ett ekonomiskt betungande skadestånd utgör har förklarats kanske komma först senare, när vederbörande frigivits från anstalt och skall söka sig ut i förvärvslivet; med nuvarande regler är det emellertid då för sent att göra gällande att skadeståndet är oskäligt betungande.

Vad som ovan sagts om möjligheterna ompröva skadestånd på grund av ändrade förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida gäller naturligtvis inte för det fall att förbehåll om rätt till omprövning har gjorts till förmån för den skadeståndsskyldige i sådana fall.

3.7 Jämkning på grund av medvållande

3.7.1 Allmänt

En grundläggande princip i svensk skadeståndsrätt är att den som tillfogas en skada skall ha full ersättning för skadan. Denna princip är dock inte undantagslös. I samma mån som olika schabloner används för att värdera skadan avlägsnar man sig från grundsatsen om full ersättning; ersättningen kan då bli lägre för en del skadelidande och högre för en del andra skadelidande. Det finns också regler som innebär att frågan i vad mån skadestånd skall

åläggas den ansvarige beror av en skälighetsprövning; skadeståndet kan i dessa fall fastställas till ett belopp som inte svarar mot den fulla skadan, om en så omfattande skadeståndsskyldighet skulle leda till ett oskäligt resultat för skadevållaren. Exempel på regler med denna innebörd är 2 kap. 2 och 3 §§ skadeståndslagen, som handlar om barns och psykiskt störda skadeståndsansvar, och 6 kap. 2 § skadeståndslagen, som innehåller en bestämmelse om jämkning av oskäligt betungande skadestånd.

I svensk rätt har vidare sedan gammalt gällt den begränsningen i den skadelidandes rätt till full ersättning för sin skada att skadeståndet kan jämkas på grund av medvållande på den skadelidandes sida. I 6 kap. 1 § i 1864 års strafflag föreskrevs att, om den skadelidande genom eget vållande hade medverkat till sin skada, skadeståndet skulle jämkas efter vad som var skäligt; vid denna jämkning spelade i praktiken graden av skuld på den skadeståndsskyldiges och den skadelidandes sida den avgörande rollen. Denna bestämmelse, som var tillämplig såväl vid personskada som vid egendomsskada, fördes med endast mindre språkliga justeringar över till skadeståndslagen när den kom till år 1972. Vid 1975 års ändringar i skadeståndslagens personskaderegler fick bestämmelsen nytt innehåll. Den nya bestämmelsen, som återfinns i 6 kap. 1 § skadeståndslagen, innebär att möjligheterna att jämka skadestånd på grund av medvållande har begränsats avsevärt när det gäller personskada och att också andra faktorer än skuldgraden kan tillmätas betydelse i de fall då jämkning kommer i fråga.

Även på annat sätt kan den skadelidandes beteende – enligt oskrivna grundsatser – medföra att den skadelidande helt eller delvis går miste om skadestånd för sin skada. Nära samband med medvållanderegeln har kravet på ett adekvat orsakssammanhang mellan den skadegörande handlingen och skadan (se avsnitt 3.5.1.1); det är tydligt att en oaktsam medverkan till skadan från den skadelidandes sida i vissa fall kan anses avbryta kausalsammanhanget mellan handlingen och en del av den skadliga effekten, eller åtminstone komma denna att framstå som så svårförutsebar att den enligt gängse betraktelsesätt får anses som inadekvat. Den skadelidandes medverkan kan vidare ha formen av ett sådant samtycke till skadan eller till risken för skadan som utesluter skadeståndsansvar. Också grundsatsen om den skadelidandes skyldighet att begränsa sin skada (se avsnitt 3.2.2.1) har släktskap med regeln om jämkning på grund av medvållande.

Samspelet mellan medvållanderegeln och de oskrivna grundsatser som nu har berörts kan vara oklart och bereda bekymmer i en del fall (se Bengtsson, 1982, s. 36 f., 57 f., 168 ff. och 193 ff.). Denna fråga förbigås emellertid i

det följande, där enbart frågan om jämkning på grund av medvållande till personskada behandlas.

3.7.2 Förutsättningar för jämkning

Enligt huvudregeln i 6 kap. 1 § första stycket första meningen skadeståndslagen kan skadestånd med anledning av personskada jämkas endast om den skadelidande själv uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet har medverkat till skadan. Denna jämkningsmöjlighet har mycket begränsad praktisk betydelse. Att den skadelidande uppsåtligen medverkar till skada på sig själv torde höra till ovanligheterna; i ett sådant fall lär för övrigt skadeståndsskyldigheten ofta falla bort genom att samtycke till skadan har förelegat (se prop. 1975:12 s. 173). Och för att en vårdslöshet på skadeståndsrättens område skall anses som grov måste den enligt vedertagen uppfattning vara av mycket allvarligt slag; endast när den skadelidandes handlande vittnar om en betydande hänsynslöshet eller nonchalans som har medfört avsevärd risk även för andra än honom själv eller när han har visat uppenbar likgiltighet för sitt eget liv eller sin egen hälsa torde det bli aktuellt att jämka skadeståndet på denna grund (se prop. 1975:12 s. 173 och Bengtsson, 1982, s. 81; jfr NJA 1992 s. 130). Inte ens i ett sådant fall måste jämkning ovillkorligen ske, utan det får prövas i varje särskild situation om det är skäligt att skadeståndet jämkas (se prop. 1975:12 s. 133 och 1975/76:15 s. 69).

Denna jämkningsregel, som antogs av en enhällig riksdag, motiverades framför allt med att det inte kan anses rimligt att den som drabbas av en personskada skall genom en jämkning av skadeståndet bli lidande för all framtid av en tillfällig oaktsamhet e.d., särskilt som skadevållarens ansvar i regel täcks eller i vart fall kan täckas av en försäkring (se prop. 1975:12 s. 131 och 1975/76:15 s. 69; jfr SOU 1973.51 s. 237 f.). Rättssystematiska och rättstekniska synpunkter, framför allt sambandet mellan medvållandereglerna och den allmänna culparegeln, ansågs då väga lätt. Inte heller preventionssynpunkter tillmättes någon större betydelse; bortsett från rena undantagsfall är det föga antagligt att människor skulle oftare utsätta sig för risk att tillfogas personskada, om de vet att de alltid får full ersättning än om de riskerar att få ersättningen reducerad vid vårdslöshet (se SOU 1971:83 s. 61 och 1973:51 s. 239 samt prop. 1975/76:15 s. 69; jfr dock SOU 1974:87 s. 175 f. och LU 1975/76:3 s. 29).

Huvudregeln i 6 kap. 1 § första stycket första meningen skadeståndslagen att skadestånd vid personskada jämkas endast i undantagsfall på grund av

medvållande gäller – liksom skadeståndslagens bestämmelser i övrigt – inom hela skadeståndsrätten, om inte annat har särskilt föreskrivits (se 1 kap. 1 § skadeståndslagen). När regeln kom till var avsikten att den skulle slå igenom även i fall då skadestånd utgick enligt speciallagstiftning, om inte starka skäl – såsom hänsyn till internationella konventioner – talade mot det (se prop. 1975:12 s. 135). Avvikande medvållanderegler har också meddelats bara i ett fåtal situationer.

En sådan avvikande regel gäller vid *trafikskador* i fall då föraren av ett motordrivet fordon skadas när han har gjort sig skyldig till rattfylleri eller grovt rattfylleri. Enligt 6 kap. 1 § första stycket andra meningen skadeståndslagen och 12 § första stycket andra meningen i 1975 års trafikskadelag kan skadestånd respektive trafikskadeersättning till föraren i ett sådant fall jämkas, om denne genom vårdslöshet har medverkat till sin personskada; för jämkning krävs alltså inte att förarens medverkan har skett uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet. Denna strängare bedömning mot den skadelidande ansågs vid riksdagsbehandlingen vara motiverad av trafiknykterhetsskäl (se LU 1975/76:3 s. 28 f.; jfr SOU 1974:87 s. 177 f. och prop. 1975/76:15 s. 70).

En annan avvikande medvållanderegel har föreskrivits beträffande *järnvägstrafikskador* i fall då resande skadas vid internationell befordran. Enligt 2 kap. 6 § i 1985 års järnvägstrafiklag gäller sålunda, i stället för 6 kap. 1 § skadeståndslagen, att skadestånd i ett sådant fall jämkas i den mån den skadelidande genom vållande har medverkat till sin personskada. Denna särregel, som hämtats från 1976 års lag om järnvägs ansvarighet vid befordran av resande, har sin grund i en motsvarande konventionsbestämmelse om verkan av medvållande. Om resande skadas vid inrikes befordran, gäller emellertid enligt 2 kap. 4 § första stycket järnvägstrafiklagen huvudregeln i 6 kap. 1 § skadeståndslagen (se prop. 1975/76:7 s. 44, 84 och 95 samt 1983/84:117 s. 124). Så är även fallet enligt 5 kap. 3 § första stycket järnvägstrafiklagen, om annan än resande skadas till följd av järnvägsdriften.

Också i fråga om *luftfartstrafikskador* har en avvikande medvållanderegel ansetts böra godtas för att möjliggöra Sveriges anslutning till en internationell konvention på området. Enligt 9 kap. 21 § första stycket i 1957 års luftfartslag skall skadestånd med anledning av en transport av passagerare jämkas, om den skadelidande själv har medverkat till sin personskada genom vållande. När denna bestämmelse infördes år 1986 förklarades den skärpning av medvållandeansvaret som den innebar ha begränsad praktisk betydelse. I syfte att ytterligare begränsa verkningarna för svenska passagerare av skärpningen föreskrevs i paragrafens fjärde stycke att huvudregeln i 6 kap. 1 § skade-

ståndslagen gäller för inrikes flygtransporter vid vilka mellanlandning inte skall ske utom landet; en sådan föreskrift var nämligen inte oförenlig med konventionen (se prop. 1985/86:119 s. 20 och LU 1985/86:33 s. 3). Också när någon som inte befordras med luftfartyget skadas gäller denna huvudregel enligt 1 § andra stycket i 1922 års lag ang. ansvarighet för skada i följd av luftfart.

Ytterligare en särregel som har internationell bakgrund gäller vid *produktskador* enligt 10 § i 1992 års produktansvarslag. Av bestämmelsen framgår att skadestånd enligt den lagen jämkas efter vad som är skäligt, om den skadelidande genom vållande har medverkat till sin personskada. Denna bestämmelse motsvarar en artikel i det EG-direktiv om samordning av medlemsstaternas bestämmelser angående produktansvar som antogs år 1985 och som Sverige genom 1992 års EES-avtal åtagit sig att införliva med sin nationella rättsordning.

Bestämmelsen fanns ursprungligen inte med i lagen. I propositionen om denna lag ansågs att den för den skadelidande gynnsamma huvudregeln i 6 kap. 1 § skadeståndslagen om jämkning av skadestånd på grund av medvållande på den skadelidandes sida skulle tillämpas även när skadeståndsansvaret följde av den nya lagen; denna borde alltså inte innehålla någon avvikande jämkningsregel. EG-direktivet ansågs inte utgöra något hinder mot denna lösning; direktivet påverkar inte de rättigheter som en skadelidande kan ha enligt den skadeståndslagstiftning som gällde när direktivet blev bindande för medlemsländerna (se prop. 1990/91:197 s. 62 f.). Vid behandlingen av propositionen framhöll riksdagen som sin principiella inställning att lagen inte heller i fråga om jämkning av skadestånd på grund av medvållande borde avvika från EG-direktivet. Också andra skäl talade enligt riksdagen för att skadestånd med anledning av en produktskada jämkades om den skadelidande genom vårdslöshet hade medverkat till skadan, vare sig det var fråga om personskada eller om sakskada. Riksdagen antog visserligen produktansvarslagen trots att den inte innehöll någon särskild jämkningsregel men gav samtidigt till känna att regeringen borde återkomma till riksdagen med förslag till en särregel för produktskadornas del, om inte starka skäl talade mot en sådan reglering; regeringens förslag borde läggas fram i sådan tid att bestämmelsen kunde träda i kraft samtidigt med produktansvarslagen i övrigt (se bet. 1991/92:LU14).

Frågan behandlades därefter i en proposition om ändring i produktansvarslagen, m.m. Föredragande statsrådet uttalade sammanfattningsvis att det visserligen skulle medföra en del nackdelar för de skadelidande, om man införde en jämkningsregel i produktansvarslagen med EG-direktivets innebörd, men att dessa nackdelar inte utgjorde så starka skäl mot en sådan reglering att den inte borde komma till stånd (se prop. 1992/93:38 s. 14 f.). Riksdagen instämde i denna bedömning och pekade därvid särskilt på att förhållandena är något speciella på produktansvarets område, eftersom det här är fråga om

strikt ansvar och inte, som enligt skadeståndslagen, ansvar på grund av vållande (culpa). Orsaken till att en produktskada uppkommer förklarades vanligtvis vara att den skadelidande tog aktiv befattning med produkten på ett klart oaktsamt sätt även om inte oaktsamheten kunde bedömas som grov; i ett sådant fall, när det enda vållande som förekommer är hänförligt till den skadelidande, ansågs det snarast kunna te sig stötande om skadeståndet inte kunde jämkas. Riksdagen erinrade i sammanhanget också om att skadeståndslagens bestämmelse om jämkning vid personskada var i ett internationellt perspektiv närmast unik; inte ens i övriga nordiska länder var jämkningsmöjligheterna så begränsade som här i landet. Slutligen pekade riksdagen på att en särskild jämkningsbestämmelse i produktansvarslagen kunde tillämpas endast på skadeståndskrav enligt den lagen; den skadelidande hade full frihet att i stället grunda sin talan på skadeståndslagen, och i ett sådant fall blev skadeståndslagens bestämmelser om jämkning vid medvållande tillämpliga (se bet. 1992/93:LU9 s. 4).

Av dessa skäl tillfördes produktansvarslagen, innan den ännu hade trätt i kraft, den särskilda jämkningsregeln i 10 §. En motsvarande bestämmelse infördes samtidigt i 7 § tredje stycket i 1902 års lag, innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar, som komplement till de regler om produktansvar som hade tagits in i 4 a och 4 b §§ i den lagen.

Detta ställningstagande har utsatts för stark kritik i doktrinen; enligt denna kritik är den särskilda jämkningsregeln i produktansvarslagen dåligt motiverad, och den befaras dessutom i särskilt hög grad komplicera utredningen av inträffade skadefall (se Agell, 1993, s. 19 f.). Vid en hearing som Justitiedepartementet höll i oktober 1993 rörande bl.a. jämkning av skadestånd på grund av medvållande vid personskada ansåg också många deltagare att det var olyckligt att en särskild, från regeln i 6 kap. 1 § skadeståndslagen avvikande jämkningsregel hade införts i produktansvarslagen, och de förordade att denna regel omprövades. Med anledning härav uttalade regeringen att EES-avtalet och EG-direktivet om produktansvar inte medgav någon ändring av den nu gällande särregeln i produktansvarslagen, sedan den väl hade införts (se prop. 1993/94:88 s. 18). Riksdagen instämde i denna bedömning (se bet. 1993/94:LU27 s. 4 f.).

Slutligen gäller vid *brottsskador* en särskild jämkningsregel enligt 9 § andra stycket i 1978 års brottsskadelag, vilken regel enligt första stycket i den paragrafen kompletterar 6 kap. 1 § skadeståndslagen. Denna särregel – som inte avser skadestånd utan ersättning av statsmedel för skada till följd av brott (brottsskadeersättning), vilken ersättning beslutas i administrativ ordning (se avsnitt 3.8.11) – innebär att brottsskadeersättning även kan sättas ned eller falla bort, om särskilda skäl föreligger med hänsyn till att den skadelidande genom sitt uppträdande i samband med brottet eller på annat liknande sätt uppsåtligen eller av oaktsamhet har ökat skaderisken. Bestämmelsen torde ha sin grund i brottsskadeersättningens offentligrättsliga natur och har även setts

i ett kriminalpolitiskt sammanhang; det har med hänsyn härtill ansetts rimligt att den som har deltagit i brottslig eller på annat sätt klandervärd verksamhet får finna sig i en viss reduktion av ersättningen även om hans beteende inte skulle föranleda jämkning enligt skadeståndsrättsliga regler (se prop. 1977/78:126 s. 25 och 100).

Sammanfattningsvis kan konstateras att huvudregeln i 6 kap. 1 § första stycket första meningen skadeståndslagen om jämkning av skadestånd vid personskada på grund av medvållande är – med endast ett fåtal undantag som huvudsakligen motiverats av internationella hänsyn – tillämplig inom hela skadeståndsrätten. Bestämmelsen har på senare tid vid något tillfälle satts i fråga, men någon ändring är för närvarande inte aktuell.

Vid riksdagsbehandlingen av propositionen om produktansvar begärdes i en motion (mot. 1991/92:L2) att bestämmelsen i 6 kap. 1 § skadeståndslagen ändrades så att den fick samma innebörd som den sedermera införda jämkningsregeln i 10 § produktansvarslagen. Riksdagen ansåg emellertid att detta spörsmål måste ses i ett större sammanhang än det då aktuella lagstiftningsärendet (se bet. 1991/92:LU14 s. 14). Vid den tidigare nämnda hearing som Justitiedepartementet höll i oktober 1993 rörande bl.a. denna fråga framhölls från flera håll att införandet år 1975 av bestämmelsen i 6 kap. 1 § skadeståndslagen innebar ett stort framsteg i utvecklingen av ersättningsrätten, och flertalet deltagare i hearingen motsatte sig bestämt att bestämmelsen avskaffades; inte någon deltagare uttalade sig i annan riktning. Regeringen ansåg med hänvisning till vad som sålunda förekommit vid hearingen att det saknades skäl att göra någon ändring i 6 kap. 1 § första stycket skadeståndslagen (se prop. 1993/94:88 s. 18). Denna ståndpunkt godtogs av en enhällig riksdag (se bet. 1993/94:LU27 s. 5).

3.7.3 Identifikation

När inte den skadelidande själv utan vissa personer som står i ett särskilt förhållande till honom – t.ex. hans anställda – har medverkat till skadan, uppkommer frågan om denna medverkan skall medföra att skadeståndet jämkas. I den mån det kan ske talar man om passiv identifikation mellan den skadelidande och den medverkande personen (till skillnad från aktiv identifikation, som innebär att den skadeståndsskyldiges ansvar grundas på någon annans vårdslösa beteende).

Vid personskada är huvudregeln i svensk rätt att passiv identifikation inte kommer i fråga; endast om den skadelidande själv har medverkat till sin skada kan hans skadestånd jämkas. Detta framgår sedan år 1976 uttryckligen av 6 kap. 1 § första stycket första meningen skadeståndslagen. Ett undantag

gäller dock vid skadeståndskrav av efterlevande till en omkommen person. Enligt 6 § första stycket tredje meningen skadeståndslagen kan de efterlevandes (dvs. de skadelidandes) skadestånd jämkas, om den avlidne *uppsåtligen* har medverkat till dödsfallet; till skillnad från vad som gällde före år 1976 kan däremot en oaktsam medverkan av den avlidne inte medföra att de efterlevandes skadestånd jämkas, inte ens om oaktsamheten är grov. Syftet med bestämmelsen är att förhindra stötande resultat från social synpunkt (se prop. 1975:12 s. 134).

Bestämmelsen tar enligt orden i första hand sikte på ersättning för förlust av underhåll enligt 5 kap. 2 § första stycket 2 skadeståndslagen. Av rättsfallet NJA 1981 s. 920 framgår att den också avser ersättning till dödsboet för begravningskostnad och annan kostnad till följd av dödsfallet enligt 5 kap. 2 § första stycket 1 skadeståndslagen (jfr Nordenson, 1977, s. 175 f. och Bengtsson, 1982, s. 138).

Skadestånd i ett personskadefall kan alltså enligt 6 kap. 1 § skadeståndslagen jämkas på grund av medverkan av någon annan än den skadelidande endast när denne andre har tagit livet av sig under sådana speciella förhållanden att ytterligare någon kan göras skadeståndsrättsligt ansvarig för skadan. Vid skadeståndsansvar som grundas på culpa torde en situation av detta slag vara ytterst ovanlig (jfr prop. 1975:12 s. 134 och Bengtsson, 1982, s. 134). Vid strikt ansvar är denna situation dock tänkbar.

Framför allt gäller detta på trafikskadeområdet. Flera dödsfall i trafiken torde vara självmord, även om det inte alltid går att bevisa (jfr Bengtsson, 1982, s. 135 not 14). Enligt 12 § första stycket tredje meningen i 1975 års trafikskadelag kan ersättning till de efterlevande jämkas när den avlidne uppsåtligen har medverkat till dödsfallet men inte i några andra fall. Bestämmelsen har alltså samma innehåll som den motsvarande bestämmelsen i 6 kap. 1 § skadeståndslagen.

Särskilda regler om passiv identifikation gäller när en resande dödas vid internationell befordran med järnväg eller när en passagerare dödas vid utrikes flygtransport (eller vid sådan inrikes flygtransport vid vilken mellanlandning skall ske utom landet); i dessa fall jämkas skadestånd till efterlevande, om den avlidne genom vållande har medverkat till dödsfallet. Dessa särregler, som återfinns i 2 kap. 6 § i 1985 års järnvägstrafiklag och 9 kap. 21 § första stycket andra meningen i 1957 års luftfartslag, grundar sig på särskilda konventionsbestämmelser.

Ytterligare en särregel om passiv identifikation följer av 10 § i 1992 års produktansvarslag. Även den regeln innebär att skadestånd till efterlevande jämkas, om den avlidne genom vållande har medverkat till dödsfallet. I förarbetena sägs att bestämmelsen i denna del torde ha begränsad praktisk betydelse (se prop. 1992/93:38 s. 13).

I och för sig torde det vara särskilt vanligt att självmord begås genom användning av giftiga produkter av typen läkemedel. Detta torde vara en förklaring till att lagstiftaren vid tillkomsten av jämkningsregeln i 6 kap. 1 § skadeståndslagen inte tog ställning till om den borde gälla vid produktskador utan lät den frågan anstå till dess att det förelåg ett förslag till lagstiftning om sådana skador (se prop. 1975:12 s. 132). Och i villkoren för läkemedelsförsäkringen (7 §) har av samma anledning ett uttryckligt undantag från rätten till ersättning gjorts för det fall att en läkemedelsskada som lett till döden har vållats av den avlidne uppsåtligen eller genom uppenbart missbruk av läkemedel. Produktansvarslagen torde emellertid sällan bli tillämplig i ett sådant fall, eftersom skadan då i allmänhet inte kan sägas ha sin orsak i en säkerhetsbrist hos läkemedlet.

De nämnda särreglerna om passiv identifikation avser enligt ordalagen också fall då den skadelidande har tillfogats personskada som någon annan på hans sida – t.ex. barn eller anställda – har medverkat till. I praktiken torde det dock inte komma i fråga att jämka skadestånd för personskada i sådana situationer (se prop. 1975:12 s. 133 f. och 1992/93:38 s. 26).

3.7.4 Jämkningsprinciper

I de undantagsfall när jämkning kommer i fråga vid personskada sker jämkningen enligt 6 kap. 1 § tredje stycket skadeståndslagen efter vad som är skäligt med hänsyn till graden av vållande på ömse sidor; i fall då den skadeståndsskyldiges ansvar vilar på annan grund än bevisat vållande får prövningen enligt förarbetena i stället inriktas på graden av vållande på den skadelidandes sida och i vilken mån parterna kan antas ha påverkat skadans omfattning (se prop. 1975:12 s. 174). Också andra omständigheter, framför allt parternas ekonomiska förhållanden, skall beaktas så att resultat som framstår som obilliga mot den skadelidande kan undvikas (se prop. 1975:12 s. 134 och 173). En motsvarande bestämmelse finns i 12 § tredje stycket i 1975 års trafikskadelag.

3.7.4.1 Jämkningsgrad

Enligt förarbetena bör man till en början ställa frågan hur långt skuldgraden och andra omständigheter kring skadefallet motiverar att skadeståndet jämkas. I fall då jämkning blir aktuell bör det normalt ske till viss kvotdel av det belopp som annars skulle ha utgått (se prop. 1975:12 s. 174; jfr dock även s. 221 f.).

Om den skadelidande har medverkat till sin personskada *uppsåtligen* får det enligt förarbetena anses tämligen självklart att skadeståndet sätts ned eller eventuellt helt faller bort, i den mån inte den skadelidandes medverkan har formen av ett samtycke till skadan som utesluter skadeståndsansvar (se prop. 1975:12 s. 132 f.). Vid uppsåtlig medverkan av barn eller psykiskt abnorma personer kan obilliga resultat av en jämkning förhindras med stöd av 6 kap. 1 § tredje stycket skadeståndslagen (se prop. 1975:12 s. 173); detsamma gäller vid tillämpningen av 12 § tredje stycket i 1975 års trafikskadelag.

I en inom försäkringsbranschen år 1978 utarbetad promemoria om jämkning av ersättning för personskada vid trafikolycka (FSAB:s PM 78-03; se Försäkringstidningen 12/78 s. 20 ff.) sägs att huvudregeln vid uppsåtlig medverkan bör vara att någon ersättning inte skall utgå men att viss ersättning bör komma i fråga om det är starkt motiverat av sociala skäl, varvid jämkning sker till 1/3 eller 1/2 beroende på omständigheterna. En annan grund för att ersättning bör utgå trots uppsåtlig medverkan är enligt promemorian att skadan har framkallats genom psykisk abnormitet, varvid ojämkad ersättning är tänkbar. I ett rättsfall har trafikskadeersättning för personskada, som tillfogats en bilförare när han under inflytande av psykisk sjukdom försökt ta livet av sig i trafiken, jämkats till 2/3 (NJA 1983 s. 522 II). Trafikskadenämnden har i annat fall, där en bilförare efter alkoholförtäring försökt ta livet av sig i trafiken, rekommenderat att trafikskadeersättning till honom för personskada jämkades till 1/2 (RFS B:5 1991:1).

Om den skadelidande har medverkat till sin personskada genom *grov vårdslöshet* är det inte lika säkert att skadeståndet skall jämkas. Som tidigare nämnts uttalas i förarbetena att man i varje särskilt fall måste pröva huruvida det är skäligt att jämkning sker (se avsnitt 3.7.2). Vid medverkan av barn eller psykiskt abnorma personer torde det så gott som aldrig bli fråga om att jämka ersättningen på grund av grov vårdslöshet (se prop. 1975:12 s. 173).

Att jämkning inte är obligatorisk enligt 6 kap. 1 § första stycket skadeståndslagen har ibland förklarats följa av att lagtexten säger endast att

skadeståndet "kan" jämkas (se Hellner, 1985, s. 185). Detta uttryckssätt, som förekommer även i paragrafens andra stycke beträffande jämkning av skadestånd med anledning av sakskada eller ren förmögenhetsskada, torde emellertid ha använts för att markera att jämkning enligt dessa bestämmelser kan underlåtas vid tillämpningen av paragrafens tredje stycke (se avsnitt 3.7.4.2). Det kan knappast göra någon skillnad att 2 kap. 6 § i 1985 års järnvägstrafiklag och 10 § i 1992 års produktansvarslag talar om att skadeståndet jämkas (och inte bara att det "kan" jämkas) vid medverkan genom vållande på den skadelidandes sida; inte heller vid tillämpningen av dessa bestämmelser måste jämkning ovillkorligen ske, särskilt inte när denna medverkan har formen av "enkel" vårdslöshet. Däremot synes formuleringen i 9 kap. 21 § i 1957 års luftfartslag ("skall" jämkas) innebära att jämkning på grund av medvållande på den skadelidandes sida är obligatorisk vid tillämpningen av den bestämmelsen.

I FSAB:s PM 78-03 rekommenderas att ersättning till den skadelidande vid medverkan genom grov vårdslöshet jämkas till 1/3 eller 1/2 beroende på svårhetsgraden av den grova vårdslösheten. Även totalt bortfall av ersättningen kan enligt promemorian tänkas, om det skulle vara uppenbart stötande för rättskänslan att ersättning utgår. Frågan torde sällan aktualiseras i den praktiska tillämpningen.

Betydligt vanligare är att en bilförare, som tillfogats personskada när han gjort sig skyldig till rattfylleri respektive grovt rattfylleri, därvid har medverkat till skadan genom *vårdslöshet*. I ett sådant fall torde jämkning vara regel. Enligt FSAB:s PM 78-03 bör hänsyn tas till såväl brottets art som vårdslöshetens svårhetsgrad samt ersättningen jämkas till 2/3 respektive 1/2 vid "normal" vårdslöshet och till 1/2 respektive 1/3 vid "svår" vårdslöshet som inte är grov. I litteraturen har hävdats att brottets art inte bör beaktas vid jämkningen och att det inte heller bör komma i fråga att jämka ersättningen lika kraftigt som vid medverkan genom grov vårdslöshet (se Nordenson, 1977, s. 168 ff.; jfr Bengtsson, 1982, s. 128 ff.). Något vägledande avgörande om hur jämkningen bör göras i dessa fall finns ännu inte i domstolspraxis. Trafikskadenämnden synes dock i sin praxis ha följt den rekommendation som getts i den nämnda promemorian.

Om någon som *avlidit* till följd av en skadeståndsgrundande handling har *uppsåtligen medverkat till dödsfallet*, torde i regel ojämkad ersättning utgå till de efterlevande. Ersättningen jämkas sannolikt endast i sådana undantagssituationer då det skulle te sig stötande att utge full ersättning, t.ex. om syftet med självmordet har varit att bereda de efterlevande ett ekonomiskt skydd för framtiden.

Att bestämmelsen i 12 § första stycket tredje meningen i 1975 års trafikskadelag har denna innebörd framgår av rättsfallet NJA 1981 s. 920. Också Trafikskadenämnden har i flera avgöranden tillämpat bestämmelsen på detta sätt. Även om trafikförsäkringens socialrättsliga karaktär har åberopats i dessa sammanhang är det svårt att tro att den motsvarande bestämmelsen i 6 kap. 1 § första stycket tredje meningen skadeståndslagen skulle i den praktiska tillämpningen ges en annan innebörd (jfr Hellner, 1985, s. 186). Något rättsfall som belyser denna fråga finns dock ännu inte. Förarbetena ger inte heller någon ledning.

3.7.4.2 Skälighetsbedömning

Sedan tillämplig jämkningsgrad fastställts, blir frågan om en sådan jämkning kan anses vara oskäligt hård mot den skadelidande. I förarbetena sägs att så uppenbarligen inte är fallet i den utsträckning som den skadelidande skyddas av försäkring (se prop. 1975:12 s. 174; jfr SOU 1971:83 s. 67). När det gäller personskada kan uttalandet inte gärna avse sådana försäkringsförmåner som enligt 5 kap. 3 § skadeståndslagen skall avräknas när skadestånd för inkomstförlust eller förlust av underhåll bestäms; endast det skadestånd som återstår sedan dessa försäkringsförmåner har avräknats kan bli föremål för jämkning (se prop. 1975:12 s. 174; jfr SOU 1973:51 s. 321). Enligt Bengtsson (1982, s. 124) syftar uttalandet sannolikt på bl.a. sådana förmåner från summaförsäkring som inte avräknas när skadeståndet bestäms.

För att den skadelidandes ekonomi i andra fall skall kunna påverka skälighetsbedömningen torde det fordras att skadan har sådan omfattning att den ifrågasatta nedsättningen skulle få allvarliga konsekvenser för hans försörjningsmöjligheter eller levnadsförhållanden (se prop. 1975:12 s. 174; jfr SOU 1971:83 s. 67, där det talas om fall då en nedsättning skulle få "mycket ingripande" konsekvenser av detta slag).

Hänsynen till den skadelidande får dock inte drivas så långt att resultatet ter sig obilligt mot den ansvarige. Parternas ekonomiska förhållanden skall alltså, på samma sätt som vid tillämpningen av den allmänna jämkningsregeln i 6 kap. 2 § skadeståndslagen, vägas mot varandra. En underlåtenhet att jämka skadeståndet av hänsyn till den skadelidande kan inte anses obillig mot den skadeståndsskyldige när en ansvarsförsäkring täcker skadeståndet eller när denne är ett företag eller offentligt rättssubjekt med sådana tillgångar att jämkningsfrågan kan antas sakna nämnvärd betydelse (se prop. 1975:12 s. 174). Det innebär att jämkningsfrågan i vissa fall kan utfalla annorlunda vid trafikskador, där ersättningsansvaret ju i första hand åvilar själva trafikförsäkringen, än vid skador som inte täcks av någon ansvarsförsäkring.

En särskild fråga är om jämkning vid personskada bör göras på olika sätt beträffande olika slags ersättningsposter. I det utredningsbetänkande som innehöll förslag till den allmänna jämkningsregeln i 6 kap. 2 § skadeståndslagen uttalades att det vid tillämpningen av den jämkningsregeln inte borde göras någon skillnad mellan olika typer av skadestånd och att någon avvikande bedömning i princip inte borde förekomma vid ideellt skadestånd; undantagsvis torde dock kunna beaktas att skilda typer av skadestånd behandlades olika i skattehänseende, varför det bl.a. kunde vara i den skadelidandes intresse att jämkning i varje fall inte skedde beträffande ersättning för ideell skada, som ju inte beskattas som inkomst (se SOU 1971:83 s. 43). Dessa uttalanden återkom dock ej i lagstiftningsärendet och torde knappast kunna anses vägledande, i vart fall inte när det gäller jämkning på grund av medvållande enligt 6 kap. 1 § tredje stycket skadeståndslagen (jfr dock Bengtsson, 1982, s. 124 vid not 35).

I det utredningsbetänkande som låg till grund för 1978 års brottsskadelag anfördes att jämkning särskilt vid personskada måste göras på ett sätt som leder till ett från samhällets synpunkt rimligt resultat och att det därför i vissa fall kunde vara motiverat att ersättningen för ideell skada jämkas medan den ekonomiska förlusten ersätts fullt ut (se SOU 1977:36 s. 183). Uttalandet, som inte kommenterades under det fortsatta lagstiftningsarbetet, har av Brottsskadenämnden tagits till intäkt för en praxis där endast ersättning för ideell skada, och alltså inte ersättning för kostnader och inkomstförlust, jämkas (se Conradi, 1989, s. 76 och Brottsskadenämndens verksamhetsberättelse för år 1992/93 s. 29 f.). Beträffande denna praxis har följande uttalats av Conradi (1988, s. 116):

"Detta må sägas vara en ganska rimlig tillämpning (jfr Bengtsson, Om jämkning av skadestånd, 1982 s. 120 ff.). Den ekonomiska skadan är många gånger av den arten, att den skadade får svårt att överhuvudtaget klara sig, om han inte får ersättning i den delen. Tag som exempel en situation då den skadade för sitt tillfrisknande eller sin förbättring är helt beroende av omfattande rehabilitering, t.ex. i form av psykisk terapi. Både för honom själv och för samhället kan det vara förödande, om inte pengar ställs till förfogande för denna rehabilitering. Och observera, att det ofta ligger även i skadevållarens intresse, att rehabilitering kommer till stånd. Rehabiliteringen kan betraktas som en form av räddningsåtgärd, som nedbringar skadans omfattning och därmed skadeståndsskyldigheten.

Det nu sagda borde kunna beaktas även vid tillämpning av den allmänna medverkansregeln i 6 kap. 1 § 3 st. skadeståndslagen. Orden 'omständigheterna i övrigt' i bestämmelsen, som tillkom genom 1975 års lagstiftning, möjliggör i och för sig detta (jfr prop. 1975:12 s. 173 nederst). Jag har under

mitt arbete i BrN funnit, att de allmänna domstolarna i enstaka fall har fört resonemang av den typ som här skisserats. Det borde enligt min mening ske regelmässigt i de undantagsfall då jämkning övervägs."

Inom försäkringsbranschen har utbildats en praxis som bygger på samma grundtanke, nämligen att en jämkning inte bör äventyra den sociala tryggheten för den skadelidande och hans familj. Denna praxis, som ursprungligen rekommenderats i FSAB:s PM 78-03 (kompletterat av FSAB:s PM 79-01), bygger på ett cirkulärreferat nr 2/1980 av dåvarande Trafikförsäkringsanstalternas nämnd (numera Trafikskadenämnden). Detta referat innehåller följande principiella uttalanden:

"Under lagstiftningsarbetet har framförts att vid jämkning av skadeersättning hänsyn bör tas bl.a. till den skadelidandes ekonomiska situation. Av sociala och humanitära skäl bör därför den skadelidandes försörjning inte äventyras genom jämkning av skadeersättningen för inkomstförlust. Det må här anmärkas att i många fall förmånerna från det allmänna är av sådan storlek att den skadades inkomstförlust till ganska stor del är täckt härigenom. Enligt nämndens mening bör den skadade i regel – oavsett jämkningsgraden – vara tillförsäkrad sådan inkomstnivå att den verkliga inkomsten (inkomsten av eget arbete och förmånerna från det allmänna m.m.) tillsammans med ersättningen från trafikförsäkringen inte kommer att understiga 90 % av inkomstunderlaget såsom oskadad. Om den verkliga inkomsten och den kvotdelsjämkade skadeersättningen tillhopa inte skulle uppgå till 90 % av inkomstunderlaget bör således skadeersättningen från trafikförsäkringen för inkomstförlust höjas upp så att nämnda nivå nås.

- - - - -

Den nämnda huvudregeln bör emellertid modifieras vid sådana skadefall där den skadelidande har förhållandevis hög inkomst som oskadad. Man bör sätta ett tak för den tillförsäkrade inkomstnivån. Om inkomstunderlaget för vederbörande såsom oskadad överstiger 7,5 gånger basbeloppet ... – vilket bl.a. utgör högsta sjukpenninggrundande inkomst – bör likväl den tillförsäkrade inkomstnivån begränsas till 90 % av ett inkomstunderlag motsvarande 7,5 gånger basbeloppet ...

Ersättning för ideell skada (sveda och värk, lyte och men samt olägenheter i övrigt) och för smärre kostnader bör kvotdelsjämkas fullt ut. Någon begränsning av jämkningen bör alltså inte göras där.

Ersättning för vårdkostnader och liknande till skadade, som är i klart behov av hjälp eller vård, t.ex. gravt handikappade, bör överhuvudtaget inte jämkas."

Den beskrivna s.k. 90-procentregeln innebär i korthet att skadestånd för inkomstförlust jämkas efter tillämplig jämkningsgrad men att jämkningen inte får göras med högre belopp än som svarar mot 10 procent av den skadelidan-

des inkomstunderlag (dvs. den inkomst han skulle ha haft som oskadad), till den del det inte överstiger 7,5 basbelopp (dvs. för närvarande 267 750 kr). Det sagda kan illustreras med följande exempel.

Den skadelidandes inkomstunderlag utgör 250 000 kr. Hans inkomst efter skadehändelsen uppgår till 50 000 kr, och han uppbär 155 000 kr i avräkningsförmåner som avses i 5 kap. 3 § skadeståndslagen. Hans inkomstförlust är alltså (250 000–50 000–155 000=) 45 000 kr. Skadeståndet för denna inkomstförlust uppgår till 30 000 kr vid en jämkning med 1/3, till 22 500 kr vid en jämkning med 1/2 och till 15 000 kr vid en jämkning med 2/3. Taket för jämkningen är enligt 90-procentregeln (10 procent av 250 000=) 25 000 kr, dvs. skadeståndet får inte understiga (45 000–25 000=) 20 000 kr. Det innebär att denna regel slår till vid en jämkningsgrad av 2/3, varvid den skadelidande har rätt till 20 000 kr i stället för 15 000 kr som skadeståndet annars skulle ha jämkats till. Jämkningen enligt de andra jämkningsgraderna påverkas däremot inte.

Denna regel synes allmänt tillämpas av försäkringsbolagen (jfr Bengtsson, 1982, s. 121 och Bengtsson m.fl., 1985, s. 225; se också NJA 1983 s. 522 I, i vilket rättsfall upplystes att den skadelidande enligt de av försäkringsbolagen tillämpade principerna var berättigad till ojämkad ersättning för sjukvårdskostnader och till ersättning för inkomstförlust med 90 procent av inkomstunderlaget). Regeln har kommenterats på följande sätt av Bengtsson (1982, s. 125):

"Såvitt känt har ... inte 90 %-regeln tillämpats i domstolarnas praxis. Det vore också överraskande om en sådan speciell, tekniskt komplicerad princip skulle vedertas utan annat stöd än vissa riktlinjer för försäkringsbolagens skadereglering. Att regeln används i sådan utsträckning hos bolagen utgör emellertid ett gott argument för en jämkningsbedömning som tar stor hänsyn till den skadades försörjningssituation."

3.8 Skadeståndets bestämmande

3.8.1 Allmänt

I princip är det allmän domstol som prövar anspråk på skadestånd för personskada (se avsnitt 3.8.2). I den mån skadeståndsanspråket, vilket oftast är fallet, täcks av en försäkring regleras det dock i första hand av försäkringsbolaget (se avsnitt 3.8.3). Innan bolaget fattar beslut i ersättnings-

frågan skall yttrande i vissa fall inhämtas från en för den aktuella försäkringen gemensam skadeprövningsnämnd. Sådana nämnder är Trafikskadenämnden (se avsnitt 3.8.4) och Ansvarsförsäkringens personskadenämnd (se avsnitt 3.8.5). Dessa nämnder har till uppgift att, var och en inom sitt område, verka för en enhetlig och skälig personskadereglering. En motsvarande skadeprövningsnämnd på det statliga området är Statens skaderegleringsnämnd (se avsnitt 3.8.6). Gemensamt för dessa nämnder är att de är av rådgivande karaktär. Den skadelidande är oförhindrad att vända sig till domstol med sitt ersättningsanspråk såväl före som efter det att nämnden har avgett yttrande.

Andra rådgivande skadeprövningsnämnder är de som verkar inom området för kollektiva försäkringssystem som bygger på skadeståndsrättslig grund. Dessa nämnder är TFA-nämnden (se avsnitt 3.8.7), Patientskadenämnden (se avsnitt 3.8.8) och Läkemedelsskadenämnden (se avsnitt 3.8.9). En motsvarighet till TFA-nämnden på det statliga området är Statens trygghetsnämnd (se avsnitt 3.8.10). Den som är missnöjd med ett avgörande av dessa nämnder får enligt försäkringsvillkoren vända sig till en särskild skiljenämnd för att få tvisten rättsligt avgjord. En tvist om försäkringsvillkoren kan alltså inte prövas av domstol.

Det kan även nämnas att en nämnd inom den nybildade Brottsoffermyndigheten i principiellt betydelsefulla fall beslutar om ersättning av statsmedel till bl.a. dem som tillfogats personskada genom brott (se avsnitt 3.8.11). Denna nämnd skiljer sig från de andra skadeprövningsnämnderna genom att den, liksom Brottsoffermyndigheten själv, inte har någon rådgivande karaktär. Besluten är bindande och kan alltså inte överprövas i rättslig ordning av domstol eller skiljenämnd.

På försäkringsområdet finns vidare ett flertal olika branschgemensamma nämnder som prövar andra frågor än skadestånd. Exempel på sådana nämnder är Skadeförsäkringens villkorsnämnd och Livförsäkringens villkorsnämnd som prövar frågor om försäkringars omfattning och om tolkning av försäkringsvillkor, Olycksfalls- och sjukförsäkringsnämnden som avger yttranden i olika typer av tvister rörande privat olycksfalls- och sjukförsäkring, Försäkringsbolagens skallskadenämnd som uttalar sig angående skallskador samt Naturskadenämnden som yttrar sig om ersättning från sakförsäkring vid skador som orsakats av naturhändelser. Dessa nämnder saknar intresse i detta sammanhang och berörs därför inte i det följande. Inte heller behandlas de särskilda nämnder som finns inom de större försäkringsbolagen och som en skadelidande kan vända sig till om han inte är nöjd med ett skaderegleringsbeslut.

3.8.2 Allmän domstol

De allmänna domstolarna består av 97 tingsrätter, sex hovrätter och Högsta domstolen. Rättegången vid dessa domstolar regleras i rättegångsbalken.

Tvister om skadestånd handläggs i princip enligt de regler som gäller för dispositiva tvistemål. Har skadan tillfogats den skadelidande i samband med brott, kan skadeståndsanspråket dock behandlas i brottmålet. Åklagaren är då i allmänhet skyldig att förbereda och utföra den skadelidandes talan. I regel sker det utan kostnad för den skadelidande. Detsamma gäller om ett målsägandebiträde har förordnats för den skadelidande enligt 1988 års lag om målsägandebiträde.

Den skadelidande kan beviljas allmän rättshjälp, om han behöver sådant bistånd och hans årsinkomst inte överstiger ett belopp som enligt huvudregeln uppgår till sju basbelopp, dvs. för närvarande ca 250 000 kr. Rättshjälpen omfattar den skadelidandes egna rättegångskostnader. Förlorar han målet kan han alltså bli skyldig att ersätta motpartens rättegångskostnader. De ersätts dock i förekommande fall från det rättsskydd som ingår i många försäkringar. Detta rättsskydd täcker också den skadelidandes egna rättegångskostnader i den mån de inte ersätts genom allmän rättshjälp e.d. Ersättning från rättsskyddet är dock begränsad till visst belopp.

3.8.3 Försäkringsbolagens skadereglering

När den skadelidande har anmält sin skada till det försäkringsbolag som svarar för den, får han i allmänhet en informationsbroschyr och ett frågeformulär. Därefter utreds hur skadan har påverkat honom i ekonomiskt, medicinskt och socialt avseende. Denna utredning bygger på uppgifter som den skadelidande har lämnat i frågeformuläret eller till den skadereglerare som handlägger hans skadeärende. Om den skadelidande har blivit invalidiserad av sin skada, fastställer försäkringsbolagets medicinske rådgivare tillämplig invaliditetsgrad på grundval av ett invaliditetsintyg som utfärdats av den läkare vilken har undersökt den skadelidande.

I fall då försäkringsbolaget är skyldigt att hänskjuta ersättningsfrågan till en skaderegleringsnämnd för yttrande brukar utredningsmaterialet sammanfattas på en särskild blankett, som sänds över till den skadelidande för synpunkter. Utgångspunkten är att försäkringsbolaget och den skadelidande skall vara överens om det material som ligger till grund för nämndprövningen. Ersättning till den skadelidande kan lämnas först sedan nämnden har yttrat sig.

Den skadelidande kan få ersättning från försäkringsbolaget för ombudskostnader under skaderegleringen fram till dess att en domstolsprövning blir aktuell. Så skedde nästan i 40 procent av de ärenden i vilka Trafikskadenämnden avgav yttrande under år 1992.

3.8.4 Trafikskadenämnden

Enligt 6 § första stycket i 1976 års trafikförsäkringsförordning skall samtliga trafikförsäkringsbolag tillsammans med Trafikförsäkringsföreningen upprätthålla och bekosta en skaderegleringsnämnd, vars reglemente godkänns av regeringen. Denna nämnd, som sedan år 1980 kallas Trafikskadenämnden, inrättades år 1936 sedan det vid en granskning av Försäkringsinspektionen framkommit vissa brister i försäkringsbolagens regleringen av trafikskador.

Trafikskadenämndens uppgift är att verka för en enhetlig och skälig skadereglering. Nämnden avger rådgivande yttranden till försäkringsbolag i ärenden om ersättning för personskada från trafikförsäkring. Domstol eller annan myndighet kan också begära yttrande av nämnden.

Enligt 6 § andra stycket trafikförsäkringsförordningen skall, innan skadelidande erbjuds uppgörelse i en sådan viktigare ersättningsfråga som anges i reglementet för Trafikskadenämnden, frågan hänskjutas till nämnden för yttrande. Enligt reglementet skall detta ske bl.a. när frågan angår ersättning under invaliditetstid, om den medicinska invaliditeten uppgår till minst 10 procent eller, beträffande inkomstförlust, om förlusten per år uppgår till minst ett halvt basbelopp (dvs. för närvarande inte fullt 18 000 kr). Oavsett vad frågan angår skall försäkringsbolagen alltid hänskjuta ärenden om personskadeersättning till nämnden för yttrande, om den skadelidande begär det eller särskilda skäl föranleder det. Den skadelidande kan alltså inte själv begära att nämnden yttrar sig, utan det måste ske genom försäkringsbolagen.

En skadelidande som inte är nöjd med den uppgörelse som försäkringsbolaget erbjuder efter Trafikskadenämndens yttrande är oförhindrad att vända sig till domstol för att få ersättningsfrågan prövad i rättslig ordning. Skulle bolaget ingå en uppgörelse med den skadelidande som avviker från nämndens yttrande, skall detta anmälas till nämnden.

Trafikskadenämnden består av en ordförande, fem vice ordförande, tolv lekmannaledamöter och tolv bolagsledamöter. För andra än ordföranden skall finnas lika många ersättare. Ordföranden och vice ordförandena skall vara lagfarna och ha domarerfarenhet. De får lika litet som lekmannaledamöterna vara anställda i ett försäkringsbolag. Bolagsledamöterna skall ha ingående

kunskap om och erfarenhet av reglering av personskador. De får inte delta i behandlingen av ärenden från ett försäkringsbolag där de är anställda.

Ordföranden utses av regeringen. Övriga ledamöter och ersättarna för dem utses av Finansinspektionen på förslag av Trafikförsäkringsföreningen beträffande bolagsledamöterna och av arbetsgivar- och arbetstagarorganisationer när det gäller lekmannaledamöterna.

I Trafikskadenämndens avgöranden deltar ordföranden och en vice ordförande samt två lekmannaledamöter och två bolagsledamöter. Enklare ärenden kan avgöras antingen av ordföranden eller en vice ordförande ensam eller av ordföranden eller en vice ordförande samt en lekmannaledamot och en bolagsledamot.

Vissa frågor av principiell betydelse handläggs av ett inom nämnden utsett råd, Trafikskadenämndens råd. I detta råd ingår ordföranden, fyra vice ordförande samt fem lekmannaledamöter och fem bolagsledamöter.

Vid Trafikskadenämnden finns ett kansli, som förestås av en kanslichef. Uppgiften att föredra nämndens ärenden ligger på bolagsledamöterna och på kanslipersonalen. Till nämnden är vidare två sakkunnigläkare knutna, till vilka ett ärende remitteras om den medicinska utredningen behöver kompletteras. Under år 1994 skedde det i 218 fall. I ungefär en fjärdedel av dessa fall gjorde denne läkare en annan bedömning än den som försäkringsbolaget hade gjort.

Sedan Trafikskadenämnden träffat en överenskommelse med trafikförsäkringsbolagen om deras handläggning av nämndärenden, har nämnden i januari 1995 utfärdat följande riktlinjer för ärendehanteringen (se cirkulär nr 3/1995).

Allt utredningsmaterial som försäkringsbolaget har inhämtat som underlag för prövning av ersättningsfrågan, t.ex. läkarintyg, journalutdrag, inkomstutredning och besökspromemoria, skall före nämndprövningen tillställas den skadelidande eller dennes ombud. Om det av medicinska skäl eller av annan orsak bedöms som olämpligt att en handling, t.ex. ett läkarintyg, eller en uppgift delges den skadelidande personligen och denne saknar ombud, skall bolaget verka för att ett lämpligt ombud ställs till den skadelidandes förfogande. Handlingen eller uppgiften skall därefter delges ombudet.

När nämndpromemorian har färdigställts av försäkringsbolaget, skall ett exemplar lämnas till den skadelidande eller dennes ombud. Gör den skadelidande eller dennes ombud invändningar mot innehållet i promemorian, skall detta redovisas för nämnden. Eventuella kommentarer från bolaget skall också redovisas till nämnden och, om de innehåller uppgifter, ställningstaganden eller annat av betydelse för prövningen, delges den skadelidande eller dennes ombud.

Försäkringsbolagets missivskrivelse till nämnden med förslag till reglering av skadan behöver inte delges den skadelidande eller dennes ombud. I

ersättningsförslaget får inte tas upp andra faktiska uppgifter än sådana som redovisas i promemorian eller i bilagan till denna. Ersättningsförslaget får inte heller innehålla någon rättslig eller saklig argumentation som inte tidigare har delgetts den skadelidande eller dennes ombud.

Nämndens yttrande skall delges den skadelidande eller dennes ombud. Skiljaktig mening skall också delges.

År 1994 avgjorde Trafikskadenämnden ca 4 000 ärenden som försäkringsbolagen hänskjutit för yttrande. I något mindre än 200 fall understeg den skadelidandes medicinska invaliditet 10 procent. Handläggningstiden per ärende var i genomsnitt tre-fyra månader.

Trafikskadenämnden gjorde en annan bedömning än vederbörande försäkringsbolag i drygt hälften av ärendena; i regel föreslog nämnden att ersättningen skulle höjas. Nämndens avvikande bedömning avsåg i de flesta fall skadeståndsposterna kostnader och olägenheter i övrigt, vilka poster är mer beroende av skönsmässiga uppskattningar än andra skadeståndsposter.

Det är ovanligt att ett ärende förs till domstol efter Trafikskadenämndens yttrande. Av de ca 15 000 ärenden som behandlades av nämnden under åren 1986-1990 skedde det bara i 26 fall. Möjligen tenderar dessa fall dock att öka något; av de ca 3 500 ärenden som behandlades av nämnden år 1992 har hittills 12 fall förts till domstol.

Administrationskostnaderna för Trafikskadenämnden uppgick år 1994 till inte fullt 11 milj. kr. Härtill kommer försäkringsbolagens kostnader för nämndens bolagsledamöter, vilka kan uppskattas till totalt ca 4 milj. kr om året. Det gör en årskostnad per ärende av något mindre än 4 000 kr.

3.8.5 Ansvarsförsäkringens personskadenämnd

Ansvarsförsäkringens personskadenämnd (Ansvarsnämnden) inrättades år 1947 av ett flertal försäkringsbolag som meddelar ansvarsförsäkring. Nämnden har till uppgift att verka för en enhetlig och skälig personskadereglering såvitt avser försäkring som innebär att den försäkrade är berättigad till ersättning med anledning av personskada enligt skadeståndsrättsliga grunder, undantaget trafikförsäkringen.

Försäkringsbolagen är skyldiga att inhämta Ansvarsnämndens yttrande bl.a. innan beslut fattas om ersättning under invaliditetstid i fall då den medicinska invaliditetsgraden uppgår till minst 10 procent eller, beträffande inkomstförlust, då förlusten per år uppgår till minst ett halvt basbelopp (dvs. för närvarande inte fullt 18 000 kr). Bolagen är vidare alltid skyldiga att

inhämta yttrande, om den skadelidande begär det. Den skadelidande kan alltså inte själv begära att nämnden yttrar sig utan det måste ske genom försäkringsbolaget. Nämndens yttrande skall avse ersättningens storlek; däremot får nämnden inte uttala sig i ansvarsfrågan. Även domstol eller annan myndighet kan begära nämndens yttrande i frågor som gäller skadestånd för personskada.

Ansvarsnämnden består av en ordförande, en vice ordförande samt lägst sex och högst elva andra ledamöter. Ordföranden och vice ordföranden, vilka utses bland personer som inte är anställda i försäkringsbranschen, skall vara lagkunniga och ha särskilda insikter i frågor angående personskadeersättning. Övriga ledamöter skall ha ingående erfarenheter av personskadereglering inom aktuella försäkringsgrenar. Samtliga ledamöter utses av Sveriges Försäkringsförbund.

I nämndens beslut deltar ordföranden och vice ordföranden eller en av dem samt minst tre – i enklare ärenden minst två – och högst sex andra ledamöter. Ledamöterna får inte delta i behandlingen av ärenden från ett försäkringsbolag där de är anställda.

År 1994 avgjorde Ansvarsnämnden ca 430 ärenden. I drygt 50 fall understeg den skadelidandes medicinska invaliditet 10 procent. Handläggningstiden per ärende var i genomsnitt 3,5 månader.

Administrationskostnaderna för Ansvarsnämnden uppgick år 1994 till 970 000 kr. Härtill kommer försäkringsbolagens kostnader för nämndens bolagsledamöter, vilka kan uppskattas till totalt ca 1,6 milj. kr om året. Det gör en årskostnad per ärende om ca 6 000 kr.

3.8.6 Statens skaderegleringsnämnd

Den 1 juli 1994 övertog Kammarkollegiet de uppgifter och den verksamhet som Försvarets Civilförvaltning dessförinnan haft i fråga om främst trafikskadereglering på det statliga området. Vid Kammarkollegiet har inrättats en rådgivande nämnd, Statens skaderegleringsnämnd, med uppgift att avge yttrande i sådana ersättningsärenden som kollegiet hänskjuter dit. Nämnden avger också yttranden på begäran av statliga myndigheter i vissa ersättningsärenden.

Kammarkollegiet skall inhämta yttrande av nämnden bl.a. i ärenden om personskadeersättning under invaliditetstid i fall då den skadelidandes medicinska invaliditet understiger 10 procent eller, beträffande inkomstförlust, då förlusten per år överstiger ett halvt basbelopp (dvs. för närvarande inte fullt 18 000 kr). Kollegiet skall också inhämta yttrande av nämnden då ersättningsfrågan är av principiell art eller det finns särskilda skäl, liksom då den

skadelidande begär det och kollegiet inte finner det uppenbart obehövligt.

Statens skaderegleringsnämnd består av en ordförande, en vice ordförande och högst tre andra ledamöter. Ledamöterna, som alla skall vara jurister med erfarenhet som domare, utses av regeringen för viss tid. Hos nämnden finns också sakkunniga med erfarenhet av skaderegleringsarbete inom försäkringsverksamhet.

Statens skaderegleringsnämnd trädde den 1 juli 1994 i stället för Försvarets skaderegleringsnämnd, som varit verksam sedan år 1965. Den nämnden yttrade sig i ett 50-tal ärenden om året.

3.8.7 TFA-nämnden

Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada (TFA) infördes för större delen av arbetsmarknaden år 1974. Försäkringen grundas på en överenskommelse mellan SAF, LO och PTK. Försäkringsgivare är AMF-trygghetsförsäkring, som är ett konsortium bestående av flera större försäkringsbolag. Försäkringstagare är arbetsgivare som har tecknat försäkringen. Försäkringsskyldigheten regleras i kollektivavtal. Motsvarande försäkringsskydd finns på det kommunala och landstingskommunala området. På statens område gäller en försäkring av liknande innehåll (se avsnitt 3.8.10).

TFA är ett slags ansvarsförsäkring som ger ersättning enligt huvudsakligen skadeståndsrättsliga normer för personskada som tillfogas arbetstagare i deras anställning. Rätten till ersättning gällde tidigare oavsett skadeorsaken. Beträffande ersättning för inkomstförlust krävs dock numera i princip att den skadelidande kan visa att skadan har vållats av arbetsgivaren genom vårdslöshet eller av en arbetstagare hos arbetsgivaren genom fel eller försummelse i tjänsten. Ansvarsfrågan prövas i dessa fall av en särskild nämnd, vars ledamöter skall vara lagfarna och ha erfarenhet av dömande verksamhet. Om den skadelidande är missnöjd med nämndens beslut, kan han väcka talan mot AMF-trygghetsförsäkring vid domstol.

Ersättning för ideell skada utges däremot som tidigare oavsett hur skadan har orsakats. Ersättningen bestäms enligt skadeståndsrättsliga principer. Ersättning för lyte eller annat stadigvarande men beräknas dock enligt en särskild tabell, som fastställs varje år av de avtalsslutande parterna; utöver tabellbeloppen kan ersättning lämnas enligt skadeståndsrättsliga regler för t.ex. vanprydande ärr, amputationsdefekt, värk som inte beaktats vid bestämmande av den medicinska invaliditetsgraden, förlust av sinnesfunktion eller tänder eller inre organ. Vidare lämnas ersättning för olägenheter i övrigt med ett

belopp som motsvarar 70 procent av ersättningen för lyte och men, om detta belopp överstiger den ersättning som den skadelidande kan få enligt skadeståndsrättsliga regler.

Tvister om ersättning från försäkringen kan av arbetsgivaren eller den skadelidande hänskjutas till TFA-nämnden, som svarar för tolkningen av försäkringsvillkoren och i övrigt är ett rådgivande organ till AMF-trygghetsförsäkring. SAF, LO och PTK utser vardera en ledamot och en suppleant, medan Svenska Kommunförbundet och Landstingsförbundet tillsammans utser en ledamot och en suppleant. För beslut av nämnden krävs enhällighet. Nämnden handlägger årligen ca 700 ärenden.

Sedan TFA-nämnden har behandlat en ersättningstvist, kan parterna hänskjuta tvisten för avgörande av en särskild skiljenämnd, Skiljenämnden för AMF-försäkringar. Denna nämnd består av sex ledamöter, varav tre har utsetts av SAF, två har utsetts av LO och en har utsetts av PTK. För ledamöterna finns suppleanter som har utsetts på motsvarande sätt.

Enligt villkoren för TFA får en arbetstagare inte föra skadeståndstalan mot arbetsgivaren vid domstol med anledning av personskada som utgör arbetsskada (se AD 1988 nr 137; jfr Hellner, 1985, s. 246 och Roos, 1990, s. 81).

3.8.8 Patientskadenämnden

Genom avtal mellan de offentliga sjukvårdshuvudmännen (landstingen och de kommuner som står utanför landstingen) och ett konsortium av försäkringsbolag (Konsortiet för patientförsäkring) tillkom den 1 januari 1975 en patientförsäkring. Från försäkringen lämnas ersättning för behandlingsskador som har direkt samband med hälso- och sjukvård. Till försäkringen har också andra offentliga samt privata vårdgivare anslutit sig.

Ersättning från patientförsäkringen bestäms huvudsakligen enligt skadeståndsrättsliga principer. Ersättning för sveda och värk samt lyte och men beräknas dock enligt normer som fastställs av en av Landstingsförbundet och försäkringsgivaren utsedd samrådsgrupp. Beträffande ersättning för sveda och värk överensstämmer dessa normer med den hjälptabell för sådan ersättning som fastställs av Trafikskadenämnden. Däremot är beloppen när det gäller ersättning för lyte och men högre enligt patientförsäkringens normer än enligt Trafikskadenämndens hjälptabeller för sådan ersättning; en annan skillnad är att olika ersättningsnormer inte tillämpas för ortopediska skador och skallskador. Vidare ersätts olägenheter i övrigt bara om den skadelidande återgår

i arbetet och då endast som en viss schablonmässig förhöjning av ersättningen för lyte och men.

Principiella eller tvistiga ersättningsfall skall på begäran av den skadelidande, sjukvårdshuvudmannen eller försäkringsgivaren underställas en särskild nämnd – Patientskadenämnden – för prövning. Denna nämnd har till uppgift att avge utlåtande över tolkningen och tillämpningen av bestämmelserna om ersättning vid behandlingsskada. Nämnden skall verka för en enhetlig och rättvis tillämpning av dessa bestämmelser.

Patientskadenämnden består av en ordförande och sex andra ledamöter. Ordföranden och en ersättare för denne utses av regeringen. Också fyra av de andra ledamöterna, av vilka tre företräder patientintressen och en företräder medicinsk sakkunskap, jämte ersättare för dem utses av regeringen. Sjukvårdshuvudmännen utser två ledamöter jämte ersättare.

Försäkringsgivaren svarar för att fullständig utredning föreligger i de ärenden som prövas av Patientskadenämnden. Försäkringsgivaren skall upprätta en promemoria med redogörelse för omständigheterna i skadefallet och parternas ståndpunkter. Promemorian och andra viktigare handlingar i skadeärendet sänds ut till samtliga ledamöter före nämndens sammanträden. Ärendena föredras av nämndens sekreterare. Den skadelidande kan efter nämndens medgivande närvara och yttra sig när hans ärende föredras i nämnden. Nämnden yttrar sig i ca 450 ärenden per år.

Sedan Patientskadenämnden har avgett utlåtande i ersättningsärendet, kan kvarstående tvister mellan försäkringsgivaren och den skadelidande om ersättningsbestämmelserna avgöras genom skiljeförfarande enligt 1929 års lag om skiljemän. Om någon av de av parterna utsedda skiljemännen begär det utses den tredje skiljemannen av regeringen. Skiljemännen kan tillkalla en i medicinska frågor sakkunnig och bereda denne tillfälle att yttra sig. Om den skadelidande har haft skälig anledning att få tvisten prövad, svarar försäkringsgivaren för ersättningen till skiljemännen och till sådan sakkunnig som nyss nämnts, även om den skadelidande inte får bifall till sin talan.

Den skadelidande är oförhindrad att väcka talan vid domstol om ersättning för behandlingsskada enligt allmänna skadeståndsrättsliga regler. Tvisten gäller emellertid då inte innehållet i bestämmelserna om ersättning från patientförsäkringen. Talan om sådan ersättning kan inte prövas av domstol.

Patientskadeutredningen har i betänkandet (SOU 1994:75) Patientskadelag föreslagit att den nuvarande frivilliga patientförsäkringen görs obligatorisk och lagregleras. Reglerna skall enligt förslaget tas in i en patientskadelag, som ger ersättning för patientskador (dvs. personskador i samband med hälso- och

sjukvård i Sverige) enligt huvudsakligen skadeståndsrättsliga normer. Tvister om ersättning enligt lagen skall enligt en uttrycklig bestämmelse kunna föras vid allmän domstol, sedan de prövats av en patientskadenämnd av i stort sett samma utformning som den nuvarande.

3.8.9 Läkemedelsskadenämnden

Samtliga på den svenska marknaden verksamma läkemedelsföretag – tillverkare såväl som importörer – har med verkan från den 1 juli 1978 åtagit sig att genom en särskild läkemedelsförsäkring lämna ersättning för sjukdom eller annan skada av kroppslig art som orsakats av läkemedel (läkemedelsskada). Försäkringsgivare är försäkringsbolaget Trygg-Hansa, som den 1 januari 1994 övertog denna uppgift från ett särskilt konsortium för läkemedelsförsäkring.

Ersättningsvillkoren, som i sin nuvarande lydelse trädde i kraft den 1 januari 1993, innebär att ersättning från läkemedelsförsäkringen – på samma sätt som ersättning från patientförsäkringen – bestäms huvudsakligen enligt skadeståndsrättsliga principer. Ersättning för sveda och värk samt lyte och men lämnas dock enligt normer som för varje kalenderår fastställs av den av läkemedelsföretagen inrättade Läkemedelsförsäkringsföreningen.

Principiella eller tvistiga ersättningsfall skall på begäran av den skadelidande, försäkringsgivaren eller Läkemedelsförsäkringsföreningen underställas en särskilt tillsatt nämnd – Läkemedelsskadenämnden – för utlåtande.

Läkemedelsskadenämnden består av åtta ledamöter. Regeringen utser ordförande samt tre andra ledamöter, av vilka en företräder medicinsk sakkunskap och en representerar patientintressen. Sjukvårdshuvudmännen och försäkringsgivaren utser vardera en ledamot, medan Läkemedelsförsäkringsföreningen utser två ledamöter. Vice ordförande och suppleanter utses i samma ordning som de ordinarie ledamöterna. De får delta i nämndens beslut endast när de har trätt i en ledamots ställe. Ordföranden har utslagsröst.

Beträffande ärendenas förberedande och avgörande gäller samma ordning som i Patientskadenämnden. På samma sätt som i den nämnden kan den skadelidande efter Läkemedelsskadenämndens medgivande närvara och yttra sig när hans ärende föredras i nämnden. Nämnden yttrar sig i ca 40 ärenden per år.

Sedan Läkemedelsskadenämnden har avgett utlåtande i ersättningsärendet, kan kvarstående tvister mellan försäkringsgivaren och den skadelidande om ersättningsbestämmelserna avgöras genom skiljeförfarande enligt 1929 års lag om skiljemän. Om någon av de av parterna utsedda skiljemännen begär det,

utses den tredje skiljemannen av regeringen. Skiljemännen kan kalla en i tvistefrågan sakkunnig och bereda denne tillfälle att yttra sig. Förlorar den skadelidande målet betalar försäkringsgivaren ändå ersättningen till skiljemännen och till sådan sakkunnig som nyss nämnts, om den skadelidande hade skälig anledning att få tvisten prövad.

Den skadelidande kan, i stället för att begära ersättning från läkemedelsförsäkringen, väcka talan vid domstol om ersättning för läkemedelsskada enligt allmänna skadeståndsrättsliga regler.

3.8.10 Statens trygghetsnämnd

Genom Statens personskadeförsäkring vid arbetsskada har statligt anställda tillförsäkrats ett försäkringsskydd av i stort sett samma slag som Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada. Ansökan om ersättning från försäkringen prövas av Statens trygghetsnämnd, som också prövar frågor om bl.a. ersättning enligt 1977 års lag om statlig ersättning vid ideell skada.

Statens trygghetsnämnd består av en ordförande och högst fem andra ledamöter jämte ersättare för dem, vilka alla utses av regeringen. Tre ledamöter förordnas efter förslag av Statsanställdas förbund, TCO-OF respektive SACO-S.

Vid nämnden tjänstgör personal som är anställd antingen hos Folksam eller hos Skandia och är knuten till Konsortiet för AMF-trygghetsförsäkring. Dessutom tjänstgör vid nämnden personal som är anställd hos Trygghetsstiftelsen.

Ärendena i nämnden avgörs efter föredragning. Så sker i ca 10 fall om året. Nämnden får ge den som kan lämna upplysningar i ett ärende tillfälle att närvara vid sammanträde, dock inte när nämnden fattar beslut. Ersättning för kostnader till den som inställt sig betalas av allmänna medel.

Nämnden får i arbetsordning eller i särskilda beslut lämna över till ordföranden eller till någon som tjänstgör hos nämnden att på nämndens vägnar avgöra ärenden som är av det slaget att de inte behöver prövas av nämnden. Så sker i ca 9 000 fall om året.

Nämndens beslut i frågor som rör personskadeersättning kan överklagas hos en särskild skiljenämnd, Skiljenämnden i vissa trygghetsfrågor.

3.8.11 Brottsoffermyndigheten

Brottsoffermyndigheten, som inrättades den 1 juli 1994 genom omorganisation av den dåvarande Brottsskadenämnden (se om den nämnden SOU 1992:84 s. 158 ff.), prövar enligt 12 § i 1978 års brottsskadelag ärenden om brottsskadeersättning. Myndighetens beslut får inte överklagas.

Enligt 13 § brottsskadelagen finns en nämnd som avgör ärenden om brottsskadeersättning vilka är av principiell betydelse eller annars av större vikt. Nämnden utses av regeringen. Den består av en ordförande, två vice ordförande och tre andra ledamöter. För varje ledamot utom ordföranden skall finnas en ersättare. Ordföranden och vice ordförandena skall vara lagfarna och erfarna i domarvärv.

Under budgetåret 1993/94 avgjorde den dåvarande Brottsskadenämnden inte fullt 3 200 ärenden om brottsskadeersättning för personskada. Samtidigt inkom nästan 3 400 sådana ärenden, vilket är en ökning med bortåt 40 procent jämfört med budgetåret 1992/93. Något mindre än hälften av ärendena avgjordes inom en månad.

Förvaltningskostnaderna för budgetåret 1993/94 uppgick till 6 605 000 kr.

4 Utländska förhållanden

4.1 Inledande anmärkningar

De frågor som behandlas i förevarande betänkande är inte unika för Sverige utan förekommer i de flesta andra länder. Det är därför naturligtvis av intresse att undersöka hur motsvarande problem har lösts utomlands. En internationell utblick är inte minst viktig för att man skall kunna bilda sig en uppfattning om vad som kan anses vara en rimlig nivå på ersättningen för ideell skada i samband med personskada.

Följande redogörelse för utländska förhållanden avser de nordiska länderna, Belgien, England, Frankrike, Italien, Nederländerna, Schweiz, Tyskland och USA. Valet av länder har inte föregåtts av några grundligare överväganden utan snarare styrts av tillgängligheten på källmaterial. Vissa källor har därvid varit av särskild betydelse. Framför allt bör nämnas Paul Szöllösys "Schadenersatz bei Personenschaden in Westeuropa" och Werner Pfennigstorfs "Personal injury compensation". Som nämnts i avsnitt 2.2 har värdefull information också erhållits genom att försäkringsbolag i de olika länderna besvarat ett frågeformulär som tillställts dem.

Det har likväl inte varit möjligt att för varje enskilt land finna svar på samtliga frågeställningar. Redogörelsen gör därför inte anspråk på att vara fullständig eller uttömmande. En brist är t.ex. att det endast i begränsad utsträckning gått att få uppgift om vad som gäller i fråga om beskattning av skadestånd vid personskada i de olika länderna. Beskattningsreglerna är av intresse inte minst då man jämför ersättningsnivån i de olika länderna. I de flesta länderna torde principen dock vara att skadestånd för ideell skada inte beskattas.

I anslutning till varje land redovisas ersättningsbelopp för olika skadetyper. Dessa belopp är, med undantag för USA, hämtade från en rapport "Personal Injury Awards in EU and EFTA Countries" som Lloyd's of London Press LTD i samarbete med Tokio Marine and Fire Insurance Company publicerade år 1994. Rapporten syftar till att ge en bild av den ersättningsnivå som gällde i de olika europeiska länderna under våren 1993. Rapporten grundar sig inte

på en jämförelse av domstolsavgöranden i de olika länderna utan bygger uteslutande på bedömningar som advokater i de olika länderna gjort i ett antal hypotetiska skadefall. För vart och ett av fallen anges hur stor ersättning – såväl för ekonomisk som för ideell skada – som skulle ha utgått vid de olika skadorna om den skadelidande var antingen en man i 40-årsåldern eller en kvinna i 20-årsåldern. De ersättningsbelopp som anges i det följande tar sikte på det sistnämnda fallet. Beloppen anges i respektive lands valuta. I bilaga 3 återfinns sammanställningar över ersättningsbeloppen avseende ideell skada omräknade till svenska kronor efter de valutakurser som gällde den 2 januari 1995. Sammanställningarna upptar ersättningsbelopp även för vissa länder som inte behandlas i det följande.

4.2 Norden

4.2.1 Danmark

4.2.1.1 Allmänt

I Danmark, liksom i de övriga nordiska länderna, har de viktigaste reglerna om bestämmande av skadestånd vid personskada utvecklats i rättstillämpningen. Fram till år 1984 gällde i praxis att skadestånd vid personskada bestämdes med utgångspunkt i ett fast krontal per invaliditetsgrad, huvudsakligen utan individuella hänsyn till den skadelidandes ålder och inkomstförhållanden. Ersättningsnivån var väsentligt lägre i Danmark än i de flesta andra västeuropeiska länder. Före år 1984 var det högsta belopp som dömts ut i praxis 450 000 DKK för inkomstförlust och 250 000 DKK för förlust av underhåll.

Genom 1984 års "erstatningsansvarslov" fick Danmark för första gången en samlad lagstiftning om en rad skadeståndsrättsliga spörsmål. Syftet med lagen var bl.a. att åstadkomma en väsentlig höjning av ersättningsnivån vid personskada. Beträffande framtida inkomstförlust innebar lagen samtidigt en övergång till en individuell ersättningsbestämning, baserad på den skadelidandes faktiska förlust, såsom redan tidigare gällt i fråga om inkomstförlust för förfluten tid. Lagen anger inte bara i vilka poster skadestånd kan utgå vid personskada utan för flertalet av dem också hur skadeståndet skall beräknas. För vissa fall finns ersättningsbeloppen direkt angivna i lagen. Dessa belopp justeras per den 1 april varje år i takt med den allmänna löneutvecklingen.

Ersättningens storlek i det enskilda fallet bestäms utifrån den ersättningsnivå som gällde vid tidpunkten för skadans uppkomst (se 15 §).

Skilda regler gäller för ekonomisk och ideell (icke-ekonomisk) skada. Ersättning för ekonomisk skada kallas "erstatning", medan ersättning för ideell skada benämns "godtgørelse".

4.2.1.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

Enligt 1 § första stycket skall den som är ansvarig för en personskada betala "erstatning for tabt arbejdsfortjeneste, helbredelsesudgifter og andet tab som følge af skaden samt en godtgørelse for svie og smerte". Har skadan fått bestående följder, skall den ansvarige enligt andra stycket dessutom betala "godtgørelse for varigt mén" samt "erstatning for tab eller forringelse av erhvervsevne". Enligt tredje stycket likställs värdet av hushållsarbete i hemmet med inkomstförlust.

Kostnader

Ersättningsposten *"helbredelsesudgifter"* tar i första hand sikte på nödvändiga och rimliga kostnader för insatser som har till syfte att bota den skadelidande eller på annat sätt har samband med den skadelidandes tillfrisknande. Hit hör kostnader för sjukhusvistelse, medicin, hjälpmedel, proteser, rekreation, kostnader i samband med nära anhörigas sjukbesök etc. Utgifter för hjälp som är nödvändig för att den skadelidande skall kunna klara sig i hemmet ersätts också under denna post. Kostnader för hjälp med egentliga hushållsfunktioner som matlagning, städning, inköp och passning av barn ersätts däremot i form av "tabt arbejdsfortjeneste" enligt 2 §.

Även nära anhörigas kostnader för resor i samband med sjukbesök ersätts i viss omfattning som "helbredelsesudgifter". Sålunda brukar ersättning för sjukbesök lämnas till föräldrar som besökt sina barn på sjukhus (se bl.a. UfR 1989.605 Ø). I rättsfallet UfR 1953.945 Ø tillerkändes en man ersättning för de utgifter han hade haft i samband med en resa till Tyskland, där hans unga dotter hade blivit inlagd på sjukhus efter en bussolycka. Ersättning har också utgått för besök hos en skadad äkta make (se Vinding Kruse – Møller, 1993, s. 45 och där angivna rättsfall).

Den skadelidandes utgifter för vistelse på vårdhem har i den juridiska litteraturen inte ansetts ersättningsgilla enligt 1 § utan i stället kompenserade

genom "méngodtgørelsen" och "erhvervsevnetabserstatningen" (se Vinding Kruse – Møller s. 46). Frågan har dock inte prövats i rättspraxis.

Ersättning utgår med belopp motsvarande den faktiska kostnaden. Ersättningsposten omfattar emellertid även förväntade framtida kostnader. Dessa beräknas vanligtvis till ett belopp motsvarande den årliga kostnaden multiplicerad med en skönsmässigt vald kapitaliseringsfaktor. Som en utgångspunkt används därvid inte sällan faktorn 6 (se Vinding Kruse – Møller s. 47; jfr dock von Eyben m.fl., 1993, s. 204).

En förutsättning för ersättning enligt vad nu sagts är att kostnaden inte täcks av allmänna medel.

"Andet tab" omfattar kostnader som den skadelidande har i tiden omedelbart efter skadan men vilkas storlek och samband med skadan det kan vara svårt att dokumentera. Som exempel nämns ibland kostnader för flyttning eller handikappanpassning av bostad och för hjälp med hushållsarbete m.m. (se von Eyben m.fl. s. 204). Även återkommande framtida utgifter för t.ex. utbyte av proteser och andra hjälpmedel liksom återkommande utgifter för medicin m.m. ersätts under denna post. Kostnader avseende hjälp för att den skadelidande skall kunna klara sig själv, t.ex. vårdutgifter, omfattas däremot som nämnts av posten "helbredelsesudgifter". Även förlängd utbildning eller förlust av skolår ersätts i regel som "andet tab" (se von Eyben m.fl. s. 204). Undantag gäller dock i fall då utbildningen, när skadan inträffade, var i det närmaste avslutad; den skadelidande tillerkänns då i stället ersättning för "tabt arbejdsfortjeneste".

I underrättspraxis finns exempel på att ersättning för "andet tab" utgått också för inkomstförlust som en kvinna åsamkats när hon under två månaders tid stannade hemma från sitt arbete för att sköta om sin skadade son. Moderns omvårdnad ansågs ha haft stor betydelse för sonens tillfrisknande (se von Eyben m.fl. s. 204).

Även beträffande "andet tab" gäller att avdrag skall göras för sociala och andra förmåner som den skadelidande uppbär till följd av skadan och som är avsedda att täcka de kostnader som nu nämnts.

Ersättning för "helbredelseudgifter" och för "andet tab" är skattefri.

Inkomstförlust

Ersättning för *"tabt arbejdsfortjeneste"* (dvs. inkomstförlust under akut sjuktid) avser enligt 2 § första stycket förlorad arbetsförtjänst räknat från skadetillfället till dess att den skadelidande kan återgå i arbete eller hans tillstånd har

blivit stationärt, dvs. då det kan antas att den skadelidandes tillstånd inte kommer att ytterligare förbättras.

Att tillståndet skall ha blivit stationärt har betydelse inte bara vid bestämmande av den period under vilken den skadelidande kan få ersättning för "tabt arbejdsfortjeneste" utan också för bestämmandet av ersättning för "svie og smerte", "mén" och "erhvervsevnetab". I lagen används begreppet "stationær" i en rent medicinsk mening. Tidigare användes ett blandat juridiskt/medicinskt stationärbegrepp, vilket medförde en tendens att tillerkänna den skadelidande ersättning under viss period efter skadan, även om den skadelidandes hälsotillstånd i medicinskt hänseende var stationärt redan vid skadetillfället. Numera torde principen dock vara att ersättning för "tabt arbejdsfortjeneste" inte lämnas om den skadelidandes tillstånd är att anse som stationärt redan vid skadetillfället (se UfR 1988.432 Ø; jfr von Eyben m.fl., 1993, s. 206).

Ersättningen bestäms med utgångspunkt i vad den skadelidande kunde ha förväntas ha uppburit i inkomst om skadan inte hade inträffat. Med inkomst avses i sammanhanget även intäkter från extraarbete och övertidsarbete. Om den skadelidande är löntagare uppkommer normalt inte några svårigheter vid bestämmande av ersättningens storlek. Bedömningen kan då i allmänhet grundas på ett intyg från arbetsgivaren om vad den skadelidande skulle ha tjänat om skadan inte hade inträffat. Problemen är större om den skadelidande är egen företagare (se von Eyben m.fl. s. 207).

När det gäller *barn och ungdomar* som genomgår utbildning gäller i korthet följande. Om skadan inte medför bestående följder, kan ersättning utgå för förlust av skolår och för förlängd utbildning som "andet tab" enligt 1 §. Därutöver kan den skadelidande kräva ersättning för "tabt arbejdsfortjeneste" enligt 2 §, såvida det kan dokumenteras att han skulle ha haft inkomstbringande arbete innan skadan blev stationär. Härför fordras att utbildningen skulle ha varit avslutad under denna period och att den skadelidande sannolikt skulle ha erhållit arbete. I sådant fall kan ersättning utgå enligt 2 §. Detta utesluter ersättning för "andet tab" enligt 1 § – i vart fall för samma period.

Från ersättningen skall enligt 2 § andra stycket avdrag göras för bl.a. lön under sjukdomstiden och försäkringsersättning som har karaktär av skadeståndsersättning samt liknande förmåner som den skadelidande uppbär. Denna regel syftar till att förhindra att den skadelidande blir överkompenserad till följd av skadan. Skadestånd bestäms i övrigt till belopp motsvarande bruttoinkomsten utan avdrag för skatt, eftersom skadeståndet beskattas som skattepliktig inkomst.

Ersättning för *"erhvervsevnetab"* (dvs. bestående inkomstförlust) utgår enligt 5 § om personskadan har lett till en bestående nedsättning av den skadelidandes förmåga att skaffa sig inkomster genom arbete. Ersättningen bestäms enligt den s.k. differensmetoden (se avsnitt 3.2.3.1). Vid bedömningen skall enligt 5 § andra stycket hänsyn tas dels till den skadelidandes möjligheter att skaffa sig inkomster från sådant arbete som rimligtvis kan krävas av honom, dels till den årslön som den skadelidande kunde ha förväntas ha uppburit om skadan inte hade inträffat. Den skadelidandes förvärvsförmåga efter skadan beräknas enligt 5 § tredje stycket i en viss procent, "erhvervsevnetabsprocenten". Detta är ett rent ekonomisk kriterium. Är inkomstförlusten mindre än 15 procent, utges ingen ersättning.

Enligt 6 § fastställs ersättningen till ett kapitalbelopp, motsvarande den skadelidandes årslön multiplicerad med kapitaliseringsfaktorn 6 och "erhvervsevnetabsprocenten". Som årslön räknas enligt 7 § första stycket den skadelidandes samlade förvärvsinkomst året före skadan. Årslönen fastställs dock enligt 7 § andra stycket skönsmässigt, om särskilda förhållanden föreligger. Enligt 7 § tredje stycket kan årslönen utgöra högst 350 000 DKK, vilket efter uppräkning på grund av den allmänna löneutvecklingen motsvarar 511 000 DKK år 1994. Denna begränsning har motiverats med att skadelidande som har en särskilt hög inkomst bör själva, genom att teckna nödvändiga försäkringar, bära risken för viss del av inkomstförlusten (se von Eyben m.fl. s. 213). Ersättning enligt 6 § kan därför som mest uppgå till (511 000 x 6=) 3 066 000 DKK .

Om den skadelidande vid skadetillfället hade fyllt 56 år, reduceras ersättningen med 8,5 procent för varje år som den skadelidande var äldre än 55 år (se 9 § första stycket). Undantag från denna regel kan dock göras om det kan antas att den skadelidande skulle ha förvärvsarbetat även efter 67 års ålder.

Till skillnad från vad som gäller beträffande "tabt arbejdsfortjeneste" skall från ersättning enligt 6 § inte göras avdrag för förmåner som utbetalas till den skadelidande i anledning av skadan, t.ex. försäkringsersättning och sociala förmåner. Undantag gäller endast beträffande ersättning enligt lagen om arbetsskadeförsäkringen.

För barn och skadelidande som huvudsakligen utnyttjar sin förvärvsförmåga på ett sätt som inte eller bara i begränsad omfattning medför förvärvsinkomst fastställs ersättningen för "tab i erhvervsevne" mera standardiserat enligt särskilda regler i 8 §. Förutom *barn under 18 år* tar reglerna sikte på *hemarbetande make eller sambo* samt *ungdomar under utbildning*. Även

personer som arbetar mindre än halvtid omfattas av reglerna. För personer utan arbete beräknas ersättningen dock enligt regeln i 7 §.

Enligt 8 § bestäms ersättningen i dessa fall som en procentdel av "méngodtgørelsen". Är mengraden under 15 procent utgår inte någon ersättning alls. Vid en mengrad om 15 procent utgör ersättningen för "tab i erhvervsevne" 130 procent av "méngodtgørelsen". Ersättningen stiger sedan progressivt upp till en mengrad om 100 procent Vid en mengrad om t.ex. 90-100 uppgår ersättningen till 400 procent av "méngodtgørelsen", vilket år 1994 svarar mot en ersättning om 1 168 000 DKK. Om den skadelidande vid skadetillfället var äldre än 55 år reduceras ersättningen enligt reglerna härom i 9 §.

Sveda och värk

Ersättningen för "svie og smerte" tar sikte på det fysiska lidandet som skadan för med sig (se von Eyben m.fl., 1993, s. 208). Enligt 3 § första meningen utgår ersättningen med vissa belopp för varje dag som den skadelidande är sjuk, räknat från tiden för skadetillfället till dess att hälsotillståndet har blivit stationärt. Om tillståndet är att anse som stationärt redan vid tiden för skadetillfället, är den skadelidande enligt lagens ordalydelse inte berättigad till någon ersättning för "svie og smerte". I praxis har dock förekommit att ersättning dömts ut även i sådana fall; därvid hänvisades till tidigare praxis och till att det inte går att finna stöd i förarbetena för att det medicinska stationärkriteriet automatiskt skall läggas till grund för bedömningen när det gäller att fastställa ersättning för "svie og smerte" (se UfR 1988.432 Ø).

Ersättning enligt 3 § första meningen förutsätter att den skadelidande är sjukanmäld. Om han trots sin skada fortsätter att arbeta, eventuellt i strid med läkares rekommendation, kan ersättning för "svie og smerte" inte utgå enligt 3 § första meningen. I särskilda fall kan dock enligt 3 § andra meningen ersättning för "svie og smerte" utgå även om den skadelidande inte är sjuk. Detta stadgande tar sikte på sådana situationer som att skadan tillfälligt medför fysiska störningar eller inskränkningar i de normala kroppsfunktionerna, utan att den skadelidande för den skull kan sägas vara sjuk (se von Eyben m.fl. s. 208).

Ersättningen bestäms efter taxebelopp utan hänsyn till om den skadelidande i det enskilda fallet haft större eller mindre smärta under sjukperioden. Ersättningen per dag varierar beroende på om den skadelidande har varit sängliggande eller ej. Från den 1 april 1994 är beloppen 150 DKK respektive 70

DKK. Avgörande för bedömningen i det enskilda fallet är som tidigare nämnts de belopp som gällde vid tidpunkten för skadetillfället.

Bedömningen av vilken ersättning som skall utgå grundar sig i regel på upplysningar från läkaren. Vanligtvis anses den skadelidande dock ha varit sängliggande varje dag under den tid han varit intagen på sjukhus, även om han gått uppe en del av tiden. För längre sjukperioder fordras normalt läkarintyg medan man vid kortare sjukperioder i regel nöjer sig med den skadelidandes egna uppgifter eftersom den skadelidande då i allmänhet inte har kontakt med läkare.

Överstiger den beräknade ersättningen i det enskilda fallet ett belopp som för år 1994 uppgår till 22 000 DKK, kan enligt 3 § tredje meningen taxebeloppen frångås och ersättningen bestämmas mera skönsmässigt. Detta stadgande kan emellertid tillämpas endast för att sänka ersättningen, inte för att höja den (se Vinding Kruse – Möller, 1993, s. 78). Det innebär likväl inte att 22 000 DKK är något högsta tak för ersättningen för "svie og smerte". I praxis torde taket ligga runt det dubbla av det enligt 3 § tredje meningen vid varje tid gällande beloppet, dvs. för närvarande omkring 44 000 DKK (se von Eyben m.fl. s. 208).

Lyte och men

Ersättning för "varigt mén" enligt 4 § tar sikte på bestående skadeföljder av icke-ekonomisk karaktär. Under denna post ersätts bl.a. sådana skadeföljder som att den skadelidande på grund av skadan inte längre kan utföra olika slags dagliga göromål, t.ex. klä på sig eller äta själv, eller att den skadelidandes möjligheter till samvaro med andra människor, liksom att delta i olika sporter, kulturella, samhälleliga och andra fritidsaktiviteter, har begränsats. Även det personliga lidande som det kan innebära att ha ett synligt handikapp ("vansir") och det psykiska trauma som ofta är förknippat med allvarligare skador innefattas i ersättningen för "varigt mén".

Enligt 4 § skall – efter mönster från en motsvarande bestämmelse i den danska arbetsskadeförsäkringen – ersättningen för "varigt mén" bestämmas till ett kapitalbelopp med hänsyn till skadans medicinska art och omfång samt till de olägenheter som skadan för med sig i den skadelidandes personliga livsföring. Det är således de rent medicinska följderna av skadan som skall läggas till grund för bedömningen.

Menets storlek fastställs i praxis med stöd av en mentabell som utarbetats av Arbejdsskadestyrelsen (tidigare Sikringsstyrelsen) för att användas i arbetsskadefall. Tabellen anger mengrad i procent för en rad olika, vanligen förekommande skadetyper. Om det föreligger en skada som inte finns upptagen i tabellen, fastställs mengraden utifrån ett fritt skön på grundval av tabellen. Mengraden omfattar även lyte som är en direkt följd av skadan. Lyten i övrigt – t.ex. ärrbildning och liknande – värderas däremot för sig. Tabellen är avsedd främst för normalfall, och man har vid dess utformning utgått från att en viss skada i allmänhet drabbar varje person lika svårt. Avvikelser från tabellen kan emellertid göras om det föreligger speciella förhållanden. I praxis finns exempel på att man höjt mengraden från 5 till 10 procent för en person, som spelade i en amatörorkester men på grund av en fingerskada blev förhindrad att fortsätta med detta. Mengraden kan också bli högre än vad som anges i tabellen, om den skadelidande redan tidigare har en skada som förvärras genom den nya skadan. Det kan t.ex. vara en person som tidigare har mist några fingrar och sedan mister resten eller en döv som mister en del av synen. Problemställningen aktualiseras särskilt vid skador på s.k. parade organ, dvs. ögon, öron, lungor och njurar.

Förlust av ett öga medför en mengrad på 20 procent, medan förlust av båda ögonen är åsatt en mengrad om 100 procent. För förlust av hörseln på ett öra är mengraden 10 procent, medan den för total hörselförlust är 75 procent. Om den skadelidande redan tidigare mist ena ögat eller hörseln på ena örat och därefter blir totalt blind respektive totalt döv, uppkommer frågan om mengraden skall bestämmas i det första fallet till 100 procent eller till (100–20 =) 80 procent och i det andra fallet till 75 procent eller till (75–10 =) 65 procent. Arbejdsskadestyrelsen har i dessa fall som fast praxis att fastställa mengraden som en mengradsskillnad, dvs. till 80 respektive 65 procent.

Omvänt kan mengraden bli lägre i fall då skadan drabbar en kroppsdel som redan tidigare är skadad. Det gäller t.ex. i fall när en person med starkt nedsatt syn mister resten av synen eller när en person, vars böjförmåga i knäet redan tidigare var nedsatt, helt mister böjförmågan.

Anspänning i arbetet kan i kvalificerade fall medföra höjning av mengraden, förutsatt att besvären inte medför en nedsättning av arbetsförmågan (se von Eyben, 1984, s. 124).

Menets storlek bedöms med hänsyn till förhållandena vid den tidpunkt då den skadelidandes tillstånd blev stationärt (se von Eyben m.fl., 1993, s. 209).

Vid en mengrad om 100 procent uppgår ersättningen enligt 4 § första stycket till 200 000 DKK, vilket efter sedvanlig uppräkning motsvarar 292 000

DKK år 1994. Ersättningen per mengrad är således för närvarande 2 920 DKK. Ersättningens storlek fastställs efter de tabellbelopp som gällde vid skadetillfället och således inte när skadan blev stationär. I särskilda fall kan ersättningen bestämmas till ett belopp, motsvarande en mengrad om 120 procent. Detta uttrycks i 4 § första stycket på så sätt att "méngodtgörelsen" kan fastställas till 240 000 DKK mot normalt högst 200 000 DKK. För år 1994 motsvarar detta 350 500 DKK. Denna förhöjda ersättning är tänkt framför allt för sådana fall när den skadelidande inte kan anses tillräckligt kompenserad av den sedvanliga maximiersättningen, exempelvis då fullständig förlust av synen på båda ögonen är kombinerad med extremitetsförlamning eller amputation. Bestämmelsen kan dock tillämpas även vid andra omfattande skador (se UfR 1991.774 Ø).

Vid kombinerade skador i övrigt är regeln den att de värderas enskilt efter tabellen, varefter de läggs samman. De kan dock inte adderas till en högre mengrad än 100 procent.

Hade den skadelidande vid skadetillfället fyllt 60 år, minskas ersättningen med 5 procent för varje år som han var över 59 år. Efter 69 års ålder upphör dock reduceringen.

Ersättningsnivån vid ideell skada

Enligt Lloyds rapport om ersättningsnivån år 1993 inom EU- och EFTA-länderna (se avsnitt 4.1) skulle en 20-årig kvinna som drabbats av *tetraplegi*, dvs. förlamning i samtliga extremiteter, uppbära ersättning för "varigt mén" med 278 500 DKK och för "svie og smerte" med "maximala" 38 000 DKR, dvs. en sammanlagd ersättning för ideell skada om 316 500 DKK. Samma belopp skulle ha utgått vid *total synförlust*, *svår hjärnskada* (motsvarande 120 procents invaliditet i Danmark) och vid *paraplegi*, dvs. förlamning från midjan och nedåt. För amputation av höger arm nedanför armbågen anges i samma källa ersättningen till 193 000 DKK, därav 155 000 DKK för "varigt mén". Bland övriga skadetyper som jämförts finns *total hörselförlust* samt *amputation av underben* för vilka skadetyper ersättningen enligt undersökningen angetts till 188 000 DKK, därav 150 000 DKK för "varigt mén". Vid *förlust av synen på ett öga* skulle enligt samma källa ersättningen ha uppgått till 83 000 DKK, varav 45 000 DKK för "varigt mén" och 38 000 DKK för "svie og smerte". (Se McIntosh – Holmes, 1994, s. 127 ff.)

4.2.1.3 Skadestånd vid dödsfall

Enligt 12 § är den som är ansvarig för en annans död skyldig att utge ersättning för skäliga "begravelseudgifter" och ersättning till den som vid dödsfallet har mist en försörjare. Regeln utgör ett undantag från den annars vedertagna principen att det endast är den omedelbart skadelidande som är berättigad till ersättning för sin skada.

Begravningskostnader m.m.

Rätt till ersättning för "begravelseudgifter" tillkommer den som har bekostat begravningen. Kravet är oberoende av om vederbörande är berättigad till ersättning också för förlust av underhåll. Ersättning för begravningskostnader omfattar alla sedvanliga utgifter i samband med begravningen, såsom kista, svepning och liknande samt för annonser och tackkort. Även skälig kostnad för begravningsmåltid samt kostnader för sorgkläder åt de närmast anhöriga, liksom för deras resor i samband med begravningen, ersätts i viss omfattning (se Vinding Kruse, 1989, s. 430). Detsamma gäller kostnader för att iordningställa en gravplats. Vanligtvis antas dock de samlade utgifterna för begravningen inte få överstiga ett visst samlat rimligt belopp, vilket år 1994 torde ligga kring 20 000 DKK (jfr von Eyben m.fl., 1993, s. 217 vid not 39).

Förlust av underhåll

Ersättning för "tab av forsørger" utgår i första hand till efterlevande make, sambo och barn. Ersättning enligt 12 § förutsätter dock inte att den efterlevande hade rätt enligt lag till underhåll av den avlidne, utan ersättning kan utgå också i fall när den efterlevande rent faktiskt försörjdes av den avlidne. Med underhåll likställs hushållsarbete i hemmet.

I rättspraxis finns exempel på att ersättning tillerkänts styvbarn, fosterbarn, föräldrar samt make i tidigare äktenskap (se von Eyben m.fl., 1993, s. 220). Med undantag för de fall som särskilt anges i 13 § (makar och sambor) och 14 § (barn) bestäms ersättningen skönsmässigt, varvid hänsyn tas dels till den faktiska försörjningens omfattning, dels till den tid som försörjningen sannolikt skulle ha fortgått om dödsfallet inte hade inträffat.

Ersättningen till *efterlevande makar och sambor* utgör enligt 13 § ett belopp motsvarande 30 procent av den ersättning som den avlidne skulle ha uppburit vid total förlust av förvärvsförmågan enligt reglerna härom i 5-8 §§.

Från den 1 april 1994 utgör ersättningen dock minst 328 500 DKK, för såvitt det inte föreligger särskilda omständigheter. Sådana omständigheter kan vara att det inte har förkommit någon försörjning eller att försörjningen varit av mindre betydelse. I sådana fall fastställs ersättningen i stället skönsmässigt. Om den avlidne hade fyllt 56 år reduceras ersättningen enligt reglerna i 9 §, dvs. med 8,5 procent för varje år den avlidne var äldre än 55 år vid skadetillfället. Regeln härom medför att det normalt inte utgår någon underhållsersättning när den avlidne var äldre än 67 år. Den försörjdes ålder saknar betydelse för ersättningens storlek.

För *efterlevande barn* bestäms ersättningen enligt 14 § till ett belopp som svarar mot summan av de bidrag till barnets underhåll som den avlidne vid skadetillfället skulle kunna åläggas att utge om han varit bidragspliktig. Från och med den 1 januari 1995 uppgår detta belopp till 8 472 DKR per år. Var den avlidne ensamförsörjare, höjs beloppet med 100 procent. Med efterlevande barn avses barn som enligt lag var berättigade till underhåll av den avlidne. Normalt upphör denna bidragsskyldighet när barnet fyller 18 år, men om barnet genomgår utbildning kan bidragsskyldighet utsträckas fram till 24 års ålder. Barn över 24 år kan tillerkännas ersättning endast enligt 12 §.

Innan barnet fyllt 18 år är det utan betydelse om den avlidne saknade förmåga eller vilja att uppfylla sin underhållsskyldighet. För att ersättning skall utgå enligt 14 § efter det att barnet fyllt 18 år fordras emellertid att barnet rent faktiskt blev försörjt under utbildningen eller det fanns grund att räkna med en sådan försörjning efter det att barnet uppnått sådan ålder (se UfR 1987.868, som gällde en 21-årig son som inte var berättigad till ersättning enligt 14 § på grund av att hans utbildning hade avbrutits till följd av sjukdom; sonen tillerkändes i stället ersättning med samma belopp enligt 12 § eftersom han som hemmaboende faktiskt hade blivit försörjd av den avlidne fadern).

Från ersättningen görs inte avdrag för andra förmåner än från arbetsskadeförsäkringen som utbetalas till följd av dödsfallet, såsom livförsäkringar, barnpension etc.

För *andra ersättningsberättigade*, såsom fosterbarn, styvbarn och föräldrar, bestäms ersättningen mera skönsmässigt (se von Eyben m.fl. s. 220).

4.2.1.4 Verkan av den skadelidandes död

Före år 1930 gällde enligt rättspraxis att arvingarna till en skadelidande som avlidit kunde överta dennes krav på ersättning för ideell skada endast om kravet före dödsfallet hade medgetts eller fastställts slutligt genom dom (se

Jørgensen, 1972, s. 460). Nämnda år infördes emellertid en särskild lagbestämmelse – som numera återfinns i 18 § andra stycket i 1984 års "erstatningsansvarslov" – av innehåll att krav på "godtgørelse for personskade", dvs. ersättning för "svie og smerte", "varigt mén" samt "tort" (se om "tort" SOU 1992:84 s. 162 ff.), går i arv när kravet har medgetts eller gjorts gällande i rättegång. Kravet skall således ha medgetts av skadevållaren före dödsfallet eller ha gjorts gällande i rättegång av den skadelidande själv. Något visst belopp behöver dock inte ha angetts, och det fordras inte ens att kravet har gjorts gällande uttryckligen utom när det är fråga om ersättning för "tort" (se von Eyben m.fl., 1993, s. 330 och Vinding Kruse – Møller, 1993, s. 276 f.).

4.2.1.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

Skadestånd för psykisk chock utgår endast i begränsad utsträckning i Danmark. En rätt till ersättning torde förutsätta att den skadelidande har utsatts eller varit i fara att utsättas för en direkt fysisk skada (se Vinding Kruse, 1989, s. 293).

I rättsfallet UfR 1973.451 tillerkände Højesteret en man som drabbats av psykisk chock ersättning för ekonomisk skada med hänvisning till att mannen utan egen skuld varit inblandad i en allvarlig olycka där en annan person avlidit men inneburit fara även för den chockade. Chockskadan hade uppkommit först en tid efter olyckan och tagit sig uttryck i en ångestneuros med skuldföreställningar. Skadan ansågs motsvara en invaliditetsgrad om 15 procent.

I praxis har ersättning regelmässigt vägrats i de fall när den psykiska chocken endast varit en följd av att den skadelidande bevittnat eller blivit underrättad om en allvarlig olycka (se Vinding Kruse s. 292 och Trolle i UfR 1973 B s. 306).

Inom doktrinen har uttryckts förståelse för domstolarnas restriktiva inställning i de fall när chockskadan tillfogats en helt utomstående tredje man som bevittnat eller fått höra om en allvarlig olycka. En långtgående rätt till ersättning för chockskador har ansetts förenad med en risk för att skadeståndsrätten missbrukas. Detsamma gäller för det fall att någon drabbas av chock till följd av en annans persons grovt sårande eller hänsynslösa uppträdande (se Vinding Kruse s. 293). Vinding Kruse kan däremot inte se något hinder mot att rätten till skadestånd för psykisk chock utvidgas till att omfatta också fall då chocken uppkommit vid bevittnande av eller underrättelse om att en nära anhörig dödats eller blivit svårt skadad. En sådan

utvidgning av skadeståndsrätten skulle enligt Vinding Kruse knappast vara förenad med risk för missbruk och inte heller vara orimlig, i vart fall inte om kretsen av ersättningsberättigade begränsas till föräldrar, barn, äkta make, sambo och eventuellt syskon (se Vinding Kruse s. 295).

4.2.1.6 Omprövning av skadestånd

Enligt 11 § har den skadelidande rätt till omprövning ("genoptagelse") av skadestånd för "varigt mén" eller "erhvervsevnetab", om det sedan skadeståndet blivit bestämt inträder oförutsedda ändringar i den skadelidandes hälsotillstånd med följd att mengraden eller förvärvsförmågan kan antas vara väsentligt högre än vad som tidigare antagits.

Det krävs enligt bestämmelsen att ersättningsfrågan är "avsluttet", dvs. avgjord genom lagakraftvunnen dom eller genom avtal mellan parterna. Bestämmelsen omfattar ersättningsposterna "mén" och "erhvervsevnetab"; de avser alltså inte, som i Sverige, bara ersättning för framtida ekonomisk skada utan också ersättning för framtida ideell skada. I vad mån en förnyad prövning kan ske även av andra ersättningsposter, som "helbredelseudgifter", "andet tab", "tabt arbejdsfortjeneste" eller "svie og smerte", får bedömas enligt allmänna regler om domars materiella rättskraft och avtals bindande verkan (se Vinding Kruse – Møller, 1993, s. 193 och 201 f.).

För omprövning enligt 11 § fordras att det har skett förändringar i den skadelidandes hälsotillstånd, fysiskt eller psykiskt. I det avseendet är den danska bestämmelsen mera begränsad än den svenska, som ju möjliggör omprövning vid ändring av de förhållanden som har legat till grund för bedömningen (se avsnitt 3.6.4). Försämrade ekonomiska förhållanden som inte är följd av ett försämrat hälsotillstånd grundar således inte rätt till omprövning enligt 11 § (jfr von Eyben i NJM 1978 s. 40). För omprövning enligt de danska reglerna fordras vidare att "méngraden" eller "erhvervsevnetabsprocenten" kan antas ha blivit väsentligt högre än som tidigare antagits. Det krävs däremot inte att själva skadeståndet kan antas bli väsentligt högre. Väsentlighetskravet är sannolikt uppfyllt om "méngraden" eller "erhvervsevnetabsprocenten" stigit till ett gradtal eller procenttal som är jämnt delbart med 5 (se Vinding Kruse – Møller s. 197).

Omprövning kan begäras endast av den skadelidande. Skadevållaren kan således inte få till stånd en omprövning för det fall den skadelidandes hälsotillstånd skulle visa sig bli bättre än vad som antogs när skadeståndet bestämdes.

Det finns inget som hindrar parterna från att avtala om en mera omfattande rätt till omprövning än vad som följer av 11 §. Däremot torde det i allmänhet inte vara möjligt att avtala bort rätten till omprövning enligt 11 § om förutsättningar härför i övrigt är uppfyllda (se Vinding Kruse – Møller s. 203 f.).

Om en omprövning leder till att den skadelidande skall tillerkännas ytterligare ersättning, bestäms denna i den ersättningsnivå som rådde vid tidpunkten för skadan. Förändringar av ersättningsnivån som kan ha skett under mellantiden skall således inte inverka på bedömningen. På tilläggsersättningen utgår i stället ränta från skadetillfället (se Vinding Kruse – Møller s. 198).

En fordran på skadestånd preskriberas i princip 5 år efter det att kravet har förfallit till betalning, vilket beträffande "varigt mén" och "erhvervsevnetab" anses vara den tidpunkt när den skadelidandes hälsotillstånd blivit stationärt. Undantag gäller dock för det fall att den skadelidande inte var medveten om att han hade ett krav på skadestånd. I sådant fall löper fristen från den tidpunkt när den skadelidande kunde kräva skadestånd. På grund av kravet i 11 § om att det skall föreligga oförutsedda ändringar i den skadelidandes hälsotillstånd är reglerna om preskription av underordnad betydelse för omprövningsfallen. Det är endast undantagsvis som ett krav på ytterligare ersättning kan vara preskriberat (se Vinding Kruse – Møller s. 198).

4.2.1.7 Jämkning på grund av medvållande

Om den skadelidande genom egen skuld har bidragit till skadan – personskada eller annan typ av skada – kan skadeståndet jämkas efter vad som är skäligt med hänsyn till graden av skuld på ömse sidor. Detta anses följa av en allmän skadeståndsrättslig princip. Motsvarande gäller vid krav på skadestånd för förlust av underhåll ("tab af forsørger") om den avlidne medverkat till dödsfallet. För jämkning fordras dock att medvållandet har varit av viss betydenhet. Om den skadelidandes medvållande bedöms vara mindre allvarligt än som fordras för jämkning med 1/3 avstår domstolarna nämligen i regel helt från att jämka.

Enligt 1985 års danska trafikskadelag gäller enligt en uttrycklig regel att ersättning för personskada eller förlust av underhåll kan sättas ned eller helt falla bort, om den skadelidande eller den avlidne uppsåtligen har medverkat till skadan. I särskilda fall kan ersättningen sättas ned också vid grov oaktsamhet (se Vinding Kruse, 1989, s. 211 och 323). Någon möjlighet att jämka ersättning vid ordinär vårdslöshet från den skadelidandes sida finns däremot

inte enligt denna lag. En motsvarande jämkningsregel gäller enligt 6 § i 1992 års lag om patientförsäkring.

I praxis sker jämkning normalt med någon av kvotdelarna 1/3, 1/2 eller 2/3. I vissa fall finns enligt 24 § andra stycket i den danska skadeståndslagen en möjlighet att vid skadeståndets bestämmande helt eller delvis bortse från den skadelidandes medvållande. Det gäller när det skulle vara orimligt betungande för den skadelidande om ersättningen jämkades eller det i övrigt av särskilda skäl framstår som rimligt att ge den skadelidande högre ersättning än som skulle ha blivit fallet om hans medvållande beaktades fullt ut. I sådana fall kan den skadelidande således, trots sin medverkan, få antingen full ersättning eller åtminstone högre ersättning än han annars skulle ha fått. Vid bedömningen beaktas skadans omfattning, skadeståndsansvarets beskaffenhet, skadevållarens förhållanden, den skadelidandes intressen, föreliggande försäkringar samt omständigheterna i övrigt. Regeln är tänkt att tillämpas bara i undantagsfall (se Vinding Kruse m.fl., 1993, s. 351 ff.). I de fall jämkning sker görs inte någon skillnad mellan ersättning för ekonomisk och ideell skada.

4.2.1.8 Skadeståndets bestämmande

Tvister angående ersättning för personskada avgörs i Danmark av domstol eller skiljenämnd.

Enligt 10 § i den danska skadeståndslagen kan såväl den skadelidande som skadevållaren inhämta utlåtande från *Arbejdsskadestyrelsen* angående "méngradens" och "erhvervsevnetabprocentens" storlek. Om ena parten önskar få en sådan fråga prövad av Arbejdsskadestyrelsen kan den andra parten inte förhindra detta. Styrelsens utlåtande är dock endast av rådgivande karaktär och således inte bindande för parterna. I de fall parterna inte kan enas, får frågan avgöras av domstol. I praxis torde endast undantagsvis förekomma att domstolarna avviker från Arbejdsskadestyrelsens utlåtande.

Som tidigare nämnts är det också Arbejdsskadestyrelsen som utarbetat den invaliditetstabell som tillämpas i Danmark vid bestämmande av ersättning för "mén".

4.2.2 Finland

4.2.2.1 Allmänt

Den finska skadeståndslagen från år 1974 bygger i huvudsak på culpaprincipen. Enligt 2 kap 1 § är den som uppsåtligen eller av vårdslöshet förorsakar annan skada skyldig att ersätta skadan.

Lagen innehåller inte några bestämmelser om hur skadestånd i samband med personskada skall beräknas. Utgångspunkten torde emellertid vara att den skadelidande skall ha full ersättning för sin skada.

Liksom i de flesta andra länder skiljer man mellan ekonomisk och ideell skada. Gränsen mellan de olika slags skadorna är dock inte skarp. Att ansvar åvilar någon på objektiv grund hindrar inte i sig att skadestånd utgår också för ideell skada. Enligt den finska trafikförsäkringslagen gäller emellertid så till vida en begränsning som att ersättning för sveda och värk förutsätter att skadan inte är obetydlig.

4.2.2.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

Den som har tillfogats kroppsskada eller annan personskada har enligt 5 kap. 2 § skadeståndslagen rätt till ersättning för sjukvårdskostnad och andra utgifter till följd av skadan, för minskning i inkomst eller uppehälle, för sveda och värk samt lyte eller annat bestående men.

Begreppet personskada

Med personskada avses fysisk eller psykisk skada som någon tillfogats genom fysiska medel genom t.ex. misshandel, förgiftning eller frihetsberövande. Även en fysisk skada som någon tillfogats på annat sätt än genom fysiska medel, exempelvis genom ärekränkning, är att anse som personskada. En psykisk skada som inte tillfogats genom fysiska medel – utan t.ex. genom hot – torde däremot betraktas som personskada endast i de fall det är fråga om en påtaglig psykisk sjukdom. Ett lidande som har karaktären enbart av sorg, obehag, olust etc. anses normalt inte vara en personskada (se Saxén, 1975, s. 60 f.). Sådant lidande kan dock i vissa fall ersättas enligt 5 kap. 6 §. Enligt denna bestämmelse utgår nämligen ersättning för psykiskt lidande, oberoende av personskada, till den som har blivit utsatt för ett brott mot frihet, ära eller hemfrid eller annat dylikt brott (se härom SOU 1992:84 s. 165 ff.).

Kostnader

Till ersättningsposten "sjukvårdskostnad och andra utgifter till följd av skadan" är att hänföra kostnader för sjukhusvistelse, medicin och förbandsartiklar, läkarkostnader resekostnader etc. Kostnaderna ersätts i den mån de är skäliga. Merkostnad med anledning av att den skadelidande har legat på privat i stället för allmänt sjukhus ersätts endast om det varit fråga om nödvändig första hjälp eller det annars varit medicinskt motiverat (se Saxén, 1975, s. 285). Har den skadelidande vårdats i hemmet kan den skadeståndsskyldige åläggas att utge skälig ersättning för vården. Detta gäller även för det fall att den skadelidande inte anlitar avlönad hjälp utan i stället vårdas av t.ex. sin make.

Nära anhörigas kostnader för sjukbesök ersätts om besöken varit påkallade för vården av den skadelidande eller de påskyndat dennes tillfrisknande (se Saxén, 1975, s. 286 och HD 1994:48). Besök anses i regel vara påkallade om den skadelidande är ett litet barn. Undantagsvis torde ersättning dock kunna utgå också i fall när den skadelidande är en vuxen person. Ersättning utgår inte bara för kostnaden för själva besöken utan också för den inkomstförlust som kan ha uppkommit i samband med besöken (se Saxén, 1983, s. 440).

Inom ramen för denna ersättningspost ersätts även framtida utgifter för sjukvård e.d. om de är något så när säkra. Det kan gälla utgifter för anskaffning och underhåll av nödvändiga sjukvårdstillbehör, ökade hushållsutgifter, resekostnader och kostnader för hemhjälp. Ersättningen härför bestäms i regel till ett engångsbelopp.

Ersättning utgår däremot inte för kostnader som på grund av skadan har blivit onödiga, t.ex. inköpta biljetter gällande ett evenemang eller en semesterresa. Sådana kostnader anses nämligen inte vara en följd av skadan (se Saxén, 1983, s. 441).

Skadestånd för kostnader utges som engångsbelopp. Sådan ersättning är skattefri.

Inkomstförlust

Under posten "minskning i inkomst eller uppehälle" ersätts såväl förlorad arbetsförtjänst för den akuta sjukdomsperioden som varaktig arbetsoförmåga. Ersättningen bestäms efter i stort sett samma principer som gäller i Sverige. Sålunda fastställs ersättning för *förlorad arbetsförtjänst* i regel i efterhand och utifrån den inkomstförlust som skadan rent faktiskt föranlett, medan ersättning

för *varaktig arbetsoförmåga* bestäms med utgångspunkt i skillnaden mellan den inkomst som den skadelidande skulle ha kunnat uppbära, om han inte hade skadats, och den inkomst som han trots skadan kan antas komma att uppnå (se Saxén, 1975, s. 268).

I Finland finns inte några allmänna skadeståndsrättsliga regler om hur ersättningen skall beräknas i fall då den skadelidande är ett *barn*. I praxis har ersättningen bestämts skönsmässigt.

Inom trafikskadeområdet har Trafikskadenämnden utarbetat normer för beräkning av försenad inkomst. Ersättning härför utgår enligt trafikförsäkringslagen i fall då den skadelidandes utträde i förvärvslivet på grund av skadan bevisligen blivit fördröjt. Ersättning utgår tidigast från den tidpunkt då den skadelidande skulle ha börjat arbeta om skadan inte inträffat, dock tidigast från 16 års ålder. Ersättningen beräknas utifrån medelinkomsten för dem som börjat arbeta i samma yrke och vid samma tidpunkt som den skadelidande för det fall att skadan inte hade försenat dennes utträde i förvärvslivet.

Särskilda regler finns inte heller för det fall att den skadelidande var *hemarbetande*. I praxis har ersättning för förlorad arbetsförtjänst i sådant fall bestämts till ett belopp motsvarande förhöjda levnadskostnader (se HD 1965 II 73). I doktrinen har också förordats att ersättningen motsvarar värdet av hushållsarbetet, även om hjälp inte anlitas i hemmet efter skadetillfället (se Saxén, 1975, s. 289 och HD 1987 II 24).

Den finska skadeståndslagen innehåller inga regler om *samordning* av skadestånd med andra förmåner som den skadelidande har rätt till med anledning av sin skada. Utgångspunkten är emellertid densamma som i Sverige: den skadelidande skall ha full ersättning för sin skada men inte bli överkompenserad. När skadeståndet bestäms avräknas därför normalt sådana förmåner som den skadelidande på grund av skadan erhåller från annat håll, t.ex. från det allmänna eller från olika försäkringar. Undantag gäller dock för ersättning från s.k. summaförsäkringar (se Saxén, 1975, s. 267 f. och 312 f.).

Skadeståndets form är vid framtida inkomstförlust i regel livränta, om inte den skadelidande har begärt att få ett engångsbelopp (se Saxen, 1975, s. 295 f.). Ersättningen beskattas som inkomst om den har fastställts i form av livränta, medan den är skattefri om den utgår som ett engångsbelopp.

Sveda och värk

Ersättning för sveda och värk avser att kompensera den skadelidande för smärta och andra fysiska obehag men också för sådant lidande som hänger samman med de fysiska obehagen. En rent psykisk skada, föranledd av t.ex. falsk angivelse eller ärekränkning, kompenseras däremot inte inom ramen för sveda och värk; den ersätts i stället enligt 5 kap. 6 §, som motsvarar 1 kap. 3 § i den svenska skadeståndslagen (se SOU 1992:84 s. 166).

Den finska skadeståndslagen anger inte några riktlinjer för hur ersättning för sveda och värk skall bestämmas. I praxis bestäms ersättningen dock vanligtvis enligt de normer som utarbetats av Trafikskadenämnden för trafikskadefall. I dessa normer har skadorna graderats med hänsyn svårhetsgrad, hur lång sjukhusvård den krävt och hur lång tids arbetsoförmåga den medfört samt huruvida den lett till invaliditet som medför ringa eller ansenlig olägenhet. För att ersättning över huvud taget skall utgå förutsätts vanligen mera intensiva smärtor, eller också ett inte alltför kortvarigt lidande (se Saxén, 1975, s. 82). Efter att sjukdomstillståndet stabiliserats övergår sveda och värkersättningen i ersättning för lyte och bestående men. I rättsfallet HD 1994:62 konstaterades att domstolarna i allmänhet följer normbeloppen men att särskilda omständigheter, såsom vid misshandelsbrott gärningens särskilda grymhet och råhet, kan påverka ersättningens storlek.

Trafikskadenämnden har i sina normer delat in skadorna i tre olika grupper alltefter deras art och omfattning, de åtgärder som krävs i form av behandling, tiden för arbetsoförmåga och invaliditetsgrad. Sålunda skiljer man mellan obetydliga skador, skador som är mindre svåra och svåra skador.

Till *obetydliga skador* hänförs sådana skador som dels läks på en eller två veckor utan att efterlämna något kvarstående men, dels inte kräver sjukhusvård, dels föranleder högst två veckors arbetsoförmåga. Vid dessa skador utgår inte någon ersättning för sveda och värk enligt trafikförsäkringslagen.

Inom gruppen *mindre svåra skador* skiljer man mellan lindriga skador och skador som är svårare än lindriga. Till den förra kategorin hänförs bl.a. skador som inte kräver operativa ingrepp eller medför mer än en veckas sjukhusvård och som föranleder högst två månaders arbetsoförmåga samt efterlämnar obetydlig invaliditet som inte förorsakar något kvarstående men. För dessa skador utgår från och med den 1 januari 1994 ersättning med mellan 600 och 4 500 FIM. Till skador svårare än lindriga hänförs bl.a. skador som kräver olika former av medicinsk behandling, dock inte intensivvård, och som efter behandlingen inte ger några komplikationer. Skadan kan vara förenad med sjukhusvård upp till tre veckor och föranleda arbetsoförmåga under tre-sju månader. Skadan kan även vara förenad med invaliditet, under förutsättning att den endast medför lindrig olägenhet. För denna kategori skador

uppgår ersättningen enligt Trafikskadenämndens schablon till 4 500-11 000 FIM.

De *svåra skadorna* är indelade i tre grupper, nämligen i svåra skador, mycket svåra skador och exceptionellt svåra skador. För de svåra skadorna uppgår ersättningen för sveda och värk till 11 000-31 000 FIM och för de mycket svåra skadorna till 31 000-52 000 FIM. För de exceptionellt svåra skadorna, slutligen, uppgår motsvarande ersättning till minst 55 000 FIM. Till den senare kategorin räknas sådana skador som är förenade med omfattande och mångfaldiga operativa ingrepp, som kräver långvarig sjukhusvistelse eller medför behov av bestående anstaltsvård och som efterlämnar svår, oftast total invaliditet eller som annars förorsakar bestående hjälplöshet hos den skadade. Något formellt tak när det gäller ersättningen för sveda och värk finns inte. I praxis torde ersättning för sveda och värk som mest ha uppgått till 130 000 FIM (se HD 1994:62).

Skadestånd för sveda och värk fastställs som engångsbelopp. Ersättningen är skattefri.

Lyte och men

Med "lyte eller annat bestående men" avses närmast bestående obehag, psykiskt lidande, mindervärdeskänslor, hinder att utföra dagliga sysslor, besvär att lägga om livsföringen etc. I motsats till vad som är fallet i fråga om ersättning för sveda och värk kan ersättningen för lyte eller annat bestående men avse psykiskt lidande utan samband med fysiska obehag, t.ex. vid förlust av förmåga att musicera eller sporta. Även sådana skadeföljder som ökad uttröttning eller anspänning i arbetet och ökade framtida resekostnader torde ersättas under denna post.

Också beträffande lyte och men har Trafikskadenämnden fastställt vissa schabloner för trafikskador.

Trafikskadenämndens schabloner innebär att skadorna har grupperats efter svårhetsgrad i 20 olika invaliditetsklasser. Klasserna har numrerats från 1 till 20, varav nr 1 omfattar de lindrigaste skadorna och nr 20 de allvarligaste. Genom att multiplicera invaliditetsklassens koefficient med ett basbelopp – vars storlek uppgår till 6 350 FIM eller 12 700 FIM beroende på om den skadelidande vid skadetillfället var under eller över 18 år – får man fram ett grundbelopp. För skadelidande i invaliditetsklass 20 är grundbeloppet 127 000 FIM, om den skadelidande är under 18 år, och i annat fall 254 000 FIM. Motsvarande belopp för skadelidande i invaliditetsklass 1 är 6 700 FIM respektive 12 700 FIM. Normerna gör inte någon skillnad mellan ortoped- och skallskador.

Utifrån detta grundbelopp bestäms sedan ersättningen i det enskilda fallet med hänsyn till den skadades ålder, yrke och fritidssysselsättningar.

För skadelidande som vid skadetillfället var under 18 år bestäms ersättning dels för tiden fram till 18 års ålder, dels för tiden därefter. För tiden innan den skadelidande har fyllt 18 år står ersättningen i omvänd proportion till åldern, dvs. en 10-åring erhåller 8/18 och en 17-åring 1/18 av grundbeloppet. För tiden efter det att den skadelidande har fyllt 18 år bestäms särskild ersättning enligt det grundbelopp som gäller då, dvs. för närvarande 12 700 FIM.

Åldern är av betydelse även på så sätt att man från grundbeloppet beträffande skadelidande i åldern 18-65 år gör ett avdrag med en procent för varje år som den skadelidandes ålder överstiger 18 år vid skadetidpunkten och beträffande skadelidande som fyllt 65 år gör ett avdrag dels med 47 procent, dels med ytterligare två procent för varje år den skadelidandes ålder vid tidpunkten för skadan översteg 65 år.

I fall då den skadelidande är yrkesarbetande och efter skadan återgår i arbetet kan ersättningen för lyte och bestående men höjas genom att det med hänsyn till åldern framräknade beloppet multipliceras med en faktor mellan 1,1 och 2,0.

Beroende på den olägenhet som skadan har medfört för den skadelidande i dennes fritidssysselsättning kan ytterligare höjning komma i fråga genom att det med hänsyn till ålder och yrke framräknade beloppet multipliceras med en faktor om 1,1-1,5. Det gäller om den skadelidande till följd av skadan har tvingats helt och hållet avstå från en fritidssysselsättning som han tidigare ägnat sig åt regelbundet. Vid bestämmande av den faktor som skall tillämpas beaktas bl.a. fritidssysselsättningens art, den sannolika tid under vilken sysselsättningen kunnat bedrivas, dess regelbundenhet och möjligheten att byta till en annan fritidssysselsättning.

När det gäller enbart kosmetiskt men, såsom vanställande ärr, missbildning, stympning, hållningsfel och liknande, bestäms ersättningen härför vanligtvis med hänsyn till defektens art, omfattning, form, färg, läge och synlighet.

Beroende på dessa omständigheter har Trafikskadenämnden i sina schabloner delat in de kosmetiska skadorna i olika grupper och för dessa angett vissa ramar inom vilka det s.k. grundbeloppet skall ligga. För lindriga kosmetiska skador uppgår ersättningen till 3 200-8 400 FIM, medan den vid mycket svåra skador är minst 60 000 FIM. Dessa belopp är dock endast grundbelopp som justeras med hänsyn till den skadelidandes ålder, yrke och fritidssysselsättningar. Var den skadelidande vid tidpunkten för skadan under 18 år, inverkar åldern inte på ersättningens storlek. Var den skadelidande däremot äldre, görs avdrag från grundbeloppet med 1,5 procent för varje år han var över 18 år upp till 75 års ålder. Medför skadan olägenhet för den skadelidande i hans yrkesutövning eller inverkar den på möjligheten att ägna sig åt fritidssysselsättningar, kan ersättningen höjas genom att det belopp som räknats fram med hänsyn till åldern multipliceras med en faktor om 1,1-1,5. Den skadelidandes kön har däremot i sig inte någon betydelse för ersättningens storlek.

Skadestånd för lyte och men fastställs som engångsbelopp. Är den skadelidande varaktigt medvetslös, torde ersättningen dock utgå i form av livränta.

Ersättningen är skattefri.

Ersättningsnivån vid ideell skada

Lloyds undersökning av ersättningsnivån år 1993 inom EU- och EFTA-länderna (se avsnitt 4.1) ger vid handen att en kvinna i 20-årsåldern som drabbats av *tetraplegi*, dvs. förlamning av samtliga extremiteter, skulle vara berättigad till skadestånd med 303 900 FIM avseende ideell skada, därav 248 900 FIM för lyte och men och 55 000 FIM för sveda och värk. Ersättningen skulle ha blivit densamma vid *total synförlust* liksom vid *paraplegi* samt vid *svår hjärnskada*. Vid *total hörselförlust* skulle enligt samma källa ersättningen för ideell skada ha uppgått till 204 400 FIM, därav 149 400 FIM för lyte och men samt 55 000 FIM för sveda och värk. Vid *amputation av ett underben* eller *amputation av en arm nedanför armbågen* skulle ersättningen enligt rapporten ha blivit 129 700 FIM respektive 179 500 FIM, varav 74 700 FIM respektive 124 500 FIM för lyte och men. Slutligen skulle vid *förlust av synen på ett öga* ersättningen för ideell skada ha uppgått till 93 200 FIM, varav 62 200 FIM för lyte och men och 31 000 FIM för sveda och värk. (Se McIntosh – Holmes, 1994, s. 357 ff.)

4.2.2.3 Skadestånd vid dödsfall

Efterlevandes rätt till skadestånd är liksom i Sverige begränsad till ekonomisk skada. Något stöd i lag för att tillerkänna efterlevande ersättning för ideell skada i form av t.ex. det psykiska lidande som ett dödsfall medfört finns inte.

Begravningskostnader m.m.

Enligt 5 kap. 3 § skall begravningskostnader och övriga kostnader i samband med begravningen ersättas med skäligt belopp. Bestämmelsen torde i huvudsak tillämpas på samma sätt som motsvarande bestämmelse i den svenska skadeståndslagen (se Saxén, 1975, s. 287 och 1983, s. 441; jfr HD 1988:5).

Förlust av underhåll

Enligt 5 kap. 4 § är den som genom ett dödsfall blir utan nödvändig försörjning berättigad till skadestånd härför till dess att han kan försörja sig själv. Regeln, som är ett undantag från principen att tredjemansskada inte är ersättningsgill, förutsätter att det har förelegat en underhållsskyldighet för den avlidne gentemot den efterlevande. Underhållsskyldigheten får emellertid inte vara grundad enbart på avtal. Den omständigheten att den avlidne rent faktiskt bidrog till annans underhåll grundar heller inte rätt till skadestånd (se Saxén, 1975, s. 300 f. och 1983, s. 444; jfr HD 1988:5).

Ersättningsberättigade är efterlevande makar – eller frånskilda makar som tillerkänts underhåll – minderåriga barn och adoptivbarn. För barn varar underhållsskyldigheten normalt fram till 18 års ålder, men om barnet härefter fortsätter sin utbildning kan underhållsskyldigheten – och därmed skadeståndsskyldigheten – komma att utsträckas några år. Fosterbarn är inte berättigade till underhåll av fosterföräldrarna och följaktligen inte heller till skadestånd om någon av fosterföräldrarna skulle dödas. Likaså föreligger inte någon underhållsskyldighet för barn gentemot barnets föräldrar. Föräldrar till ett barn som blivit dödat är således inte berättigade till skadestånd enligt 5 kap. 4 § (se Saxén, 1975, s. 301 f.).

Rätten till skadestånd enligt 5 kap. 4 § förutsätter vidare att den efterlevande helt eller delvis har uppburit underhåll av den avlidne. Om den avlidne under en längre tid försummat sin försörjningsplikt utgår således i regel inte något skadestånd. Men även om något underhåll inte betalades vid skadetillfället, kan skadestånd utgå i fall då underhållsplikten skulle ha inträtt i en nära framtid (se Saxén, 1975, s. 303).

Skadeståndets storlek skall enligt 5 kap. 4 § motsvara vad den efterlevande behöver "till dess han själv kan försörja sig". Ersättningen bestäms således utifrån den efterlevandes behov och inte utifrån den ekonomiska förlust som dödsfallet inneburit för denne. Ersättningen måste dock hålla sig inom ramen för vad den efterlevande tidigare uppburit i underhåll av den avlidne. Den efterlevande anses ha en skyldighet att minska behovet av ersättning genom att i mån av möjlighet försörja sig själv genom eget arbete. I praxis torde skadeståndet bestämmas med hänsyn till den skadelidandes levnadsstandard, dödsboets förmögenhetsförhållanden, kostnaderna för den avlidnes barns skolgång etc. och med hänsyn till den skadeståndsskyldiges ekonomiska förhållanden. Graden av skadevållarens skuld torde däremot inte tillmätas betydelse (se Saxén, 1975, s. 304 f.).

Den finska trafikförsäkringslagen hänvisar i fråga om bestämmande av ersättning för trafikskada till reglerna i 5 kap. 2-5 §§ skadeståndslagen. Enligt trafikförsäkringslagen utgår emellertid vid dödsfall ersättning "för minskning i inkomst eller uppehälle" och inte bara "nödigt underhåll" som det talas om i 5 kap. 4 §. Trafikförsäkringslagen har därför ansetts vara mer förmånlig än skadeståndslagen för de efterlevande. Den praxis som utvecklats inom trafikförsäkringsområdet torde emellertid i viss mån ha inverkat höjande även på den ersättning som döms ut med stöd av skadeståndslagen (se Saxén, 1975, s. 306).

Enligt Trafikskadenämndens normer bestäms ersättningen – vid skada som inträffat efter den 1 januari 1982 – enligt följande. Om den avlidne efterlämnar endast make utgår ersättning med belopp motsvarande 60 procent av den avlidnes inkomst. Finns även efterlevande barn, stiger ersättning med 5 procentenheter per barn upp till 75 procent. Ersättningen fördelas mellan maken och barnen så, att maken erhåller två andelar och varje barn en andel. Om de efterlevande utgörs av barn som genom dödsfallet har blivit föräldralösa uppgår ersättningen till 50 procent av den avlidnes inkomst om det finns endast ett barn, 60 procent av den inkomsten om det finns två barn, 65 procent av inkomsten om det finns tre barn och 70 procent av inkomsten om det finns fyra eller fler barn. I dessa fall delas ersättningen lika mellan alla barnen.

Från den tidpunkt då den avlidne skulle ha uppnått pensionsåldern sänks det inkomstbelopp som ersättningen beräknas på med 40 procent.

Skadeståndet kan enligt 5 kap. 4 § andra meningen bestämmas att utgå antingen som kapitalbelopp eller i form av livränta. I praxis torde ersättningen regelmässigt bestämmas i form av livränta, såvida det inte är fråga om endast mindre belopp.

Skadeståndsskyldighet enligt 5 kap. 4 § kan åläggas även i fall då någon efter en skada begått självmord och det finns ett orsakssamband mellan den skadegörande handlingen och självmordet (se Saxén, 1975, s. 66; jfr NJA 1966 s. 331).

4.2.2.4 Verkan av den skadelidandes död

Före år 1950 synes ha gällt att den skadelidandes rätt till ersättning för ideell skada gick över på arvingarna endast om ersättningsrätten före hans död hade fastställts genom förlikning eller lagakraftvunnen dom (se Hakulinen, 1951, s. 144). I ett rättsfall nämnda år tilläts dock arvingarna att ta över ett av den skadelidande i rättegång framställt yrkande om ersättning för sveda och värk. Denna grundsats framgår numera motsättningsvis av 7 kap. 3 §, som föreskriver att om den skadelidande avlidit så har delägarna i dödsboet inte rätt att väcka talan om ersättning för "lidande", sveda och värk eller för lyte eller

annat bestående men. Även om bestämmelsen alltså har utformats som en regel om talerätt är innebörden i praktiken att rätten till ersättning för nämnda slag av ideell skada går över på arvingarna, om den skadelidande själv har väckt talan om ersättning. Detsamma torde gälla när ersättningskravet har medgetts av skadevållaren före dödsfallet.

Beträffande ersättning för ideell skada av annat slag än som regleras i 7 kap. 3 § är rättsläget mera osäkert. I doktrinen har antagits att ett anspråk på ideell skada som anknyter till en överlåtbar rättighet, t.ex. en upphovsrätt, kan ärvas utan några begränsningar, alltså även om den skadelidande inte före sin död framställt något krav på denna ersättning (se Hakulinen s. 147).

4.2.2.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

Som tidigare framhållits avses med personskada inte bara fysisk skada utan också psykisk sådan, såsom chock eller neuros. Psykisk skada är regelmässigt ersättningsgill i fall då den tillfogats den skadelidande genom *fysiska medel*. Har det däremot skett genom psykiska medel har saken tidigare ansetts inte lika klar (se Saxén, 1975, s. 66). Av t.ex. rättsfallet HD 1980 II 98 torde emellertid framgå att skadan numera anses ersättningsgill även i ett sådant fall (jfr Sisula-Tulokas i TJFF 1994 s. 395 vid not 26).

Om *en person själv är i fara att lida fysisk skada*, t.ex. är nära att bli misshandlad eller nära att bli överkörd eller utan egen skuld är delaktig i en olycka och därvid får en chock, torde åtminstone den av chocken föranledda ekonomiska skadan vara ersättningsgill, såvida övriga förutsättningar för skadeståndsskyldigt är uppfyllda. Enligt Saxén (1975, s. 67) fordras det dock att det förelegat en verklig fara och att den chockskadade alltså inte helt har felbedömt situationen.

Fall då någon tillfogas en psykisk chock till följd av att *en nära anhörig har dödats eller skadats* torde i princip betraktas som en tredjemansskada som inte är ersättningsgill. I praxis har skadestånd dömts ut när den anhörige har dödats genom ett uppsåtligt brott och avsikten med brottet var att tillfoga tredje man själsligt lidande (se HD 1983 II 8). Möjligen kan skadestånd utgå också vid psykisk chock som uppkommit vid *åsynen* av att en nära anhörig blivit dödad eller svårt skadad (se Saxén, 1962, s. 185 f. och 1975, s. 68) Däremot har skadestånd vägrats vid psykisk chock till följd av *underrättelsen* om att en nära anhörig blivit svårt skadad eller dödad genom en skadeståndsgrundande handling (se HD 1977 II 104, 1984 II 22, 1984 II 122, 1984 II 142 och 1991:146). Dessa fall, framför allt 1991 års fall där två åttaåriga flickor

brutalt dödats varefter kropparna bränts, har dock utsatts för stark kritik inte bara i doktrinen utan också i den allmänna debatten (se Sisula-Tulokas i TJFF 1994 s. 387 ff. där en jämförelse görs med de motsvarande svenska rättsfallen NJA 1993 s. 41 I och II). Justitiedepartementet har i januari 1995 tillsatt en arbetsgrupp för att utreda frågan om en lagändring på denna punkt.

4.2.2.6 Omprövning av skadestånd

Den finska skadeståndslagen innehåller inte någon bestämmelse om omprövning av skadestånd för personskada. Har skadestånd för framtida inkomstförlust fastställts genom dom i form av *engångsbelopp,* torde domen vara definitiv (se Saxén, 1975, s. 297). Rättsläget är mera osäkert i fall då domstolen har fastställt skadeståndet i form av *livränta* (se Saxén s. 299). Troligt är emellertid att omprövning då kan ske (se HD 1986 II 96).

Eftersom en dom på skadestånd är definitiv bör domstolen ta hänsyn till alla omständigheter som är kända då domen ges. En högre instans har också att beakta de förändringar i t.ex. den skadelidandes förvärvsförmåga som inträffat efter den lägre instansens dom. När det finns anledning anta att en ändring i förhållandena kommer att ske, exempelvis att skadan kommer att förvärras i framtiden, innehåller domen ibland en förklaring att livräntan kan omprövas vid ändrade förhållanden. I sådana fall finns det inget som hindrar att ersättningsfrågan senare tas upp till ny bedömning (se Saxén s. 298).

I litteraturen har framhållits att en utdömd skadeståndslivränta bör kunna omprövas också i andra fall; den möjlighet till ändring av underhållsskyldighet vid väsentligt ändrade förhållanden som föreskrivs i familjerättslig lagstiftning har antagits kunna ses som uttryck för en allmän princip om att den rättskraft som en dom om fortlöpande prestationer har inte sträcker sig till väsentliga ändringar i de förhållanden som har legat till grund för domen. En utdömd livränta skulle därför kunna jämkas framför allt vid väsentligt förvärrat tillstånd men också vid väsentligt förbättrat tillstånd (se Saxén, 1975, s. 299 och 1983, s. 443).

En lagreglerad möjlighet till omprövning finns på trafikförsäkringsområdet. Enligt 1 kap. 6 § andra stycket trafikförsäkringslagen gäller att fortlöpande ersättning för minskning i inkomst eller uppehälle, liksom försenad inkomst av arbete eller näring, som bestämts genom dom eller avtal kan höjas eller sänkas, om det efteråt inträffat väsentliga förändringar i de personliga förhållanden varpå storleken av ersättningen berott. Som ändring av de

personliga förhållandena torde räknas att skadan visar sig vara svårare eller lindrigare än vad man tidigare räknat med (se Saxén, 1975, s. 298).

4.2.2.7 Jämkning på grund av medvållande

Enligt 6 kap. 1 § kan skadestånd jämkas efter vad som finnes skäligt om den skadelidande medverkat till skadan. Reglerna är tillämpliga såväl på personskada som på annan slags skada. Jämkning förutsätter vållande hos den skadelidande. I undantagsfall kan jämkning dock ske även när den skadelidande inte varit culpös, t.ex. om den skadelidande skulle ha varit strikt ansvarig för skadan för det fall att det varit han som hade orsakat den (se Saxén, 1975, s. 110).

Enligt den finska trafikförsäkringslagen fordras däremot i princip för att jämkning skall komma i fråga att den skadelidande handlat uppsåtligt eller grovt oaktsamt. I ett sådant fall utges ersättning för personskadan endast i den mån övriga omständigheter medverkat till skadan uppkomst. Har skada skett medan den skadelidande befann sig i ett fordon som han visste eller borde ha vetat var åtkommet olovligen eller användes för brott, utgår ersättning från fordonets trafikförsäkring endast om det föreligger synnerliga skäl. Motsvarande gäller bl.a. om den skadelidande framförde fordonet i berusat tillstånd eller var passagerare i ett fordon som fördes av en berusad person (se Saxén, 1983, s. 426 ff.).

Om grund för jämkning föreligger sker denna med beaktande av graden av oaktsamhet på ömse sidor, varvid tyngdpunkten dock ligger på den skadelidandes beteende (se Saxén, 1975, s. 124). I praxis sker jämkning vanligtvis till 1/2, 1/3, 1/4 eller, i enstaka fall, 1/5. Det görs inte någon skillnad mellan ersättning för ekonomisk skada och ersättning för ideell skada.

4.2.2.8 Skadeståndets bestämmande

Som framgått av det tidigare sagda finns i Finland en Trafikskadenämnd. Nämnden tillkom i början av 1960-talet och har till uppgift att verka för enhetlighet i skaderegleringen på trafikskadeområdet.

Nämnden består av en ordförande och fyra ledamöter som förordnas av det ansvariga statsrådet för högst tre år i sänder. Av de fyra ledamöterna förordnas två på förslag av trafikförsäkringsföreningen och två på förslag av organisationer på trafikområdet. Ledamöterna skall vara väl förtrogna med trafikskadefrågor. Ordföranden och en ledamot skall vara jurist.

Nämnden avger rådgivande yttranden till försäkringsbolag i frågor om ersättning enligt trafikförsäkringslagen. Dess verksamhet är reglerad i en särskild förordning. Enligt denna skall försäkringsbolag som tillhandahåller trafikförsäkring inhämta utlåtanden i ärenden som berör vissa i förordningen angivna frågor. Hit hör bl.a. frågor om ersättning för sveda och värk samt lyte och men, liksom fall då skadan är svårartad eller då den skadelidande inte har accepterat erbjuden ersättning. Försäkringsbolagen kan begära nämndens utlåtande även i andra frågor.

Om ett försäkringsbolag avviker från nämndens rekommendation och avvikelsen är till den skadelidandes nackdel, skall nämndens utlåtande antecknas i beslutet.

Både den skadelidande och försäkringsbolaget är oförhindrade att väcka talan om saken vid domstol. För bolaget gäller att talan måste väckas inom 30 dagar från delgivningen av Trafikskadenämndens utlåtande. I annat fall blir utlåtandet bindande för bolaget.

Nämnden utger årligen publikationen "Trafikskadenämndens normer och instruktioner".

4.2.3 Island[1]

4.2.3.1 Allmänt

Island fick sin första skrivna skadeståndslag så sent som den 1 juli 1993. Dessförinnan gällde de i huvudsak oskrivna regler som utvecklats i rättstillämpningen.

Även om Island inte aktivt har deltagit i de övriga nordiska ländernas lagstiftningssamarbete på området har man noga följt utvecklingen i dessa länder. Isländsk skadeståndsrätt har sålunda i praxis utvecklats parallellt med skadeståndsrätten i Norden i övrigt, främst i samma riktning som den danska skadeståndsrätten.

Bl.a. av historiska skäl har det tett sig naturligt i Island att söka förebild i den danska lagstiftningen. Den danska "erstatningsansvarsloven" har sålunda tjänat som mönster för 1993 års "skaðabótalög". Det är därför oundvikligt att i en redogörelse för isländsk rätt i viss mån upprepa sådant som också framgår

[1] Denna redogörelse för isländska förhållanden grundar sig på den isländska skadeståndspropositionen (Allþingistíðindi, 116. löggjafarþing (1992-1993), þingskjal 596. Frumvarp til skaðabótalaga) och på en artikel av Guðný Björnsdóttir om ersättning för personskada (Miskabætur fyrir líkamstjón) i Juristernas tidskrift (Tímarit lögfræðinga) 1982 s. 109-166.

av redogörelsen för dansk rätt i avsnitt 4.2.1. Skillnaderna mellan lagarna framhålls dock särskilt där sådana förekommer. Så är t.ex. ersättning för varaktigt men betydligt högre enligt de isländska bestämmelserna. Reglerna om inverkan av den skadelidandes ålder på bestämmande av ersättningen för "invaliditetsgraden" skiljer sig också från de danska reglerna.

Bakgrunden till att Island år 1993 fick sin skrivna skadeståndslag är att åtskilliga förbättringar inom isländsk skadeståndsrätt ansågs nödvändiga. Detta gällde främst regler om bestämmande av skadestånd vid personskada. Här rådde en betydande ovisshet och bristande överensstämmelse med reglerna om bestämmande av menersättning. Andra oklarheter gällde hur skattefrihet påverkade utgående ersättningsbelopp, hur invaliditetsersättning till hemarbetande skulle bestämmas och hur ersättning för förlust av försörjare skulle beräknas. Det ansågs dessutom nödvändigt att införa regler som tar större hänsyn till den skadeståndsskyldiges situation och betalningsförmåga m.m.

Lagen innebär bl. a. stora ändringar av reglerna om beräkning av invaliditetsgrad. Regler om bestämmande av ersättningsbelopp har i många fall standardiserats. Maximi- och minimigränser för skadestånd har införts. Sammanfattningsvis kan sägas att man har sökt göra reglerna om bestämmande av skadestånd klarare och enklare i förhållande till vad som kan antas ha gällt tidigare enligt praxis.

4.2.3.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

Den som är ansvarig för personskada kan krävas på ersättning för följande poster: förlorad arbetsförtjänst, sjukvårdskostnader, annan ekonomisk skada, lidande, varaktigt men och invaliditet, se 1 §. De två sistnämnda posterna blir aktuella om skadan har medfört bestående följder. Bestämmelsen i 1 § tredje stycket om att värdet av hushållsarbete i hemmet likställs med inkomstförlust har betydelse i förhållande till 2 § om förlorad arbetsförtjänst och reglerna i 5-9 §§ om invaliditet.

Före år 1993 bestämdes skadestånd för två eller flera poster i en klumpsumma. Därför är det ofta svårt att få en klar bild av hur olika poster tidigare ersattes. Syftet med den nya lagen är att varje ersättningspost skall redovisas för sig.

Kostnader

Sjukvårdskostnader ("sjúkrakostnaður") avser naturliga och nödvändiga kostnader för att bota den skadelidande. Hit hör kostnader för läkarhjälp, sjukhusvistelse, rehabilitering, sjuktransport, rullstol etc. Behandling och vistelse på sjukhus är normalt kostnadsfri.

I rättsfallet H 1989.131 tillerkändes föräldrar ersättning för besök och vård av sin unge son på en statlig institution för handikappade där han vistades. Isländska domstolar har också dömt ut ersättning för kostnader och olägenheter av att vårda den skadelidande i hemmet. Det framgår inte klart av praxis om föräldrars inkomstförlust ersätts i detta sammanhang.

Annan ekonomisk skada ("annað fjártjón") avser kostnader som drabbar den skadelidande omedelbart eller kort tid efter att skadan har inträffat men som det kan vara svårt att dokumentera. Tidigare kunde personer under utbildning, enligt den numera upphävda 264 § i strafflagen, tillerkännas ersättning under posten "störning av situation och omständigheter" för förlängning av utbildningen. Enligt den nya skadeståndslagen kan en studerande som blir försenad i sina studier i stället få ersättning under posten "annan ekonomisk skada".

Från sjukvårdskostnader och annan ekonomisk skada skall avdrag göras för förmåner från socialförsäkringen och andra förmåner som den skadelidande uppbär till följd av skadan.

Inkomstförlust

Ersättning för *förlorad arbetsförtjänst* ("atvinnutjón") räknas från den tid skadan inträffade till dess att den skadelidande kan återgå i arbetet eller hans hälsotillstånd har blivit stationärt, dvs. då ytterligare förbättring inte kan väntas, se 2 §.

Bestämmelsen överensstämmer med vad som tidigare gällde enligt isländsk skadeståndsrätt. Då talade man emellertid om tidsbegränsad invaliditet, dvs. minskad arbetsförmåga under en viss period efter skadan (varvid särskild ersättning utdömdes för tillfällig och för varaktig invaliditet). En nyhet enligt skadeståndslagen är att värdet av hushållsarbete i hemmet likställs med lönearbete, se 1 § tredje stycket. Om en hemarbetande skadas, skall kostnader för att skaffa hjälp i hemmet ersättas i form av förlorad arbetsförtjänst. Med uttrycket "kan återgå i arbetet" avses att den skadelidande kan börja arbeta i

ungefär samma omfattning som tidigare. Den skadelidandes hälsotillstånd anses ha blivit stationärt när läkare inte väntar någon förbättring.

Från utgående ersättning skall enligt 2 § andra stycket avdrag göras bl.a. för lön under sjukdomstiden och andra förmåner.

Om personskadan har lett till bestående nedsättning av den skadelidandes förmåga att skaffa sig inkomster genom arbete, har han rätt till ersättning för *varaktig invaliditet* ("varanleg örorka"), se 5 §.

Före skadeståndslagens ikraftträdande fastställdes ersättning för bestående följder av personskada på grundval av medicinsk invaliditetsgrad. Vid vissa tillfällen avvek man dock från de medicinska invaliditetstabellerna och tog större hänsyn till den verkliga ekonomiska skada som inträffade.

Vid fastställande av ersättningen skall man enligt skadeståndslagen beakta hur personskadan i verkligheten påverkar den skadelidandes förmåga att skaffa inkomster. Det avgörande är om den skadelidande som följd av skadan lider inkomstförlust. Hänsyn skall tas till den skadelidandes möjligheter att skaffa sig inkomster från sådant arbete som rimligtvis kan krävas av honom, se 5 § andra stycket. Här får man jämföra med vilka möjligheter den skadelidande skulle ha haft om skadan inte hade inträffat och den skadelidandes förhållanden efter personskadan. Utredning om inkomster före och efter skadan måste förebringas. Vid bedömningen av vilka inkomster den skadelidande skulle ha haft om skadan inte hade inträffat ingår flera osäkra moment. För att bedöma vad som är rimligt kan man ta hänsyn till "andlig" och fysisk talang, utbildning och ålder.

Avdrag görs inte för förmåner från socialförsäkringen eller andra förmåner, se 5 § fjärde stycket.

Den skadelidandes invaliditet räknas i procent (invaliditetsgrad), se 5 § tredje stycket. Ersättningen fastställs till ett kapitalbelopp, motsvarande den skadelidandes årslön multiplicerad med 7,5 och invaliditetsgraden, se 6 §. Det har debatterats i Island om kapitaliseringsfaktorn är tillräckligt hög för att ge full ersättning. Förslag har framlagts om en höjning av denna faktor till 10. Ersättningsbeloppet skall bestämmas till ett engångsbelopp.

Som årslön räknas den skadelidandes samlade förvärvsinkomst året före skadan. Under särskilda omständigheter, t.ex. vid löneändringar eller då den skadelidande har bytt arbete, fastställs lönen skönsmässigt. Den årslön som maximalt kan beaktas vid beräkningen uppgår till 4 500 000 ISK, se 7 §. Beloppet ändras varje månad i förhållande till det indextal som gällde då skadan inträffade till dess att ersättningen fastställs, se 15 §. I januari 1995 motsvarar maximibeloppet 4 641 000 ISK. Det bör observeras att den

isländska skadeståndslagen inte innehåller någon minimigräns som den danska "erstatningsansvarsloven" (jfr avsnitt 4.2.1.2). Även inkomstförluster under 15 procent ersätts alltså i Island.

För en viss grupp skadelidande kan det vara svårt att bedöma inkomstförlusten, t.ex. när det gäller skadelidande som använder sin förvärvsförmåga på så sätt att de har mycket låg eller ingen inkomst, se 8 §. Förutom barn tar denna bestämmelse sikte på hemarbetande make eller sambo, barn och ungdomar under utbildning. Ersättningen i dessa fall fastställs efter mengraden. Om mengraden är 15 procent blir invaliditetsgraden 130 procent. Om mengraden är 100 procent blir invaliditetsgraden 400 procent och beloppet 16 000 000 ISK. Om mengraden är under 15 procent, utgår ingen ersättning. Här har föreslagits en ändring av minimigränsen till 10 procent. Det anses att personer som arbetar mindre än halvtid omfattas av bestämmelsen i 8 § och de som arbetar halvtid eller mer omfattas av 7 § andra stycket.

Om den skadelidande vid skadetillfället hade fyllt 26 år reduceras ersättningen med 1 procent för varje år från 26 år till 45 år, med 2 procent för varje år från 46 år till 55 år och med 4 procent för varje år från 56 till 70 år, se 9 § första stycket. Undantag från denna regel kan dock göras om det kan antas att den skadelidande skulle ha förvärvsarbetat även efter 70 års ålder, se 9 § andra stycket. Denna regel är annorlunda än motsvarande danska bestämmelse.

Sveda och värk

Enligt 264 § strafflagen kunde den som var ansvarig för personskada åläggas att utge ersättning för lidande. Också den isländska skadeståndslagen använder begreppet "lidande" (þjáningar).

Lidande eller sveda och värk är en tidsbegränsad icke-ekonomisk skada. Ersättningen för lidande tar sikte på det fysiska lidandet som skadan för med sig.

Enligt 3 § är ersättningen för tidsbegränsad icke-ekonomisk skada standardiserad. För varje dag som den skadelidande är sängliggande utgår ett visst belopp (1 300 ISK) och hälften så mycket om han är sjuk utan att behöva vara sängliggande (700 ISK). Ersättning betalas endast under en viss period, dvs. till dess att den skadelidande inte kan väntas bli bättre. Den skadelidande är endast berättigad till ersättning för lidande om han har varit sjuk. Efter denna period kan den skadelidande ha rätt till ersättning för lyte och men, se 4 §.

Den skadelidande kan få ersättning för lidande oavsett om han har lidit någon ekonomisk skada.

Överstiger den beräknade ersättningen 200 000 ISK kan de standardiserade beloppen frångås. Ersättningen kan bestämmas mera skönsmässigt om sjukperioden är lång. Beloppen i 3 § ändras varje månad i förhållande till ändringar av indextal från lagens ikraftträdande till dess att ersättningen fastställs, se 15 §.

Avdrag görs inte för förmåner från annat håll som den skadelidande kan ha rätt till på grund av skadan.

Lyte och men

Enligt 264 § andra stycket strafflagen kunde de skadelidande få ersättning för varaktiga olägenheter, lyte och vanförhet. Genom skadeståndslagens ikraftträdande har helt nya regler införts om hur ersättning för varaktigt men skall fastställas.

Ersättning för varaktigt men ("varanlegur miski") tar sikte på bestående skadeföljder av ideell karaktär. Ersättning kan lämnas oberoende av om den skadelidande har rätt till ersättning för ekonomisk skada eller ej. När ersättningen för varaktigt men fastställs skall hänsyn tas till skadans medicinska art och omfång samt till de olägenheter som skadan för med sig i den skadelidandes personliga livsföring. Ersättningen är standardiserad.

Ersättningen fastställs enligt en viss mengrad med stöd av tabeller som utarbetats av Invaliditetsnämnden, ett nybildat organ som inrättats i samband med den nya skadeståndslagens ikraftträdande, se 10 § tredje stycket. Eftersom Invaliditetsnämnden har arbetat så kort tid och mentabellerna blev klara först mot slutet av år 1994 har någon praxis ännu inte utbildats inom nämndens område. Vid utarbetandet av tabellerna har nämnden beaktat liknande tabeller som tillämpas i andra länder, bl.a. i de nordiska länderna.

Vid en mengrad på 100 procent uppgår ersättningen till 4 000 000 ISK, vilket efter indexuppräkning motsvarar 4 125 500 ISK i januari 1995. Enligt 15 § ändras ersättningen varje månad i förhållande till ändringar av indextalet från lagens ikraftträdande till dess att ersättningen fastställs. Under särskilda förhållanden kan ersättningen bli högre, dock högst 6 000 000 ISK vilket efter uppräkning motsvarar 6 188 500 ISK. Om mengraden är mindre än 5 procent, utgår ingen ersättning för men.

Om den skadelidande vid skadetillfället fyllt 60 år, minskas ersättningen med 5 procent för varje år över 59 år. Efter 69 års ålder upphör dock reduceringen.

Avdrag görs inte för förmåner från annat håll som den skadelidande kan ha rätt till på grund av skadan.

Ersättningsnivån vid ideell skada

Av Lloyds rapport om ersättningsnivån år 1993 i EU- och EFTA-länderna (se avsnitt 4.1) framgår att en kvinna i 20-årsåldern som drabbats av *tetraplegi* skulle ha tillerkänts ersättning för ideell skada med 2 000 000 ISK. Ersättningen skulle ha blivit densamma om skadan i stället bestått i *paraplegi, svår hjärnskada* eller *total synförlust*. Vid *total hörselförlust* skulle ersättning för ideell skada ha blivit 1 200 000 ISK. Vid *amputation av arm nedanför armbågen* anges ersättningen till 1 000 000 ISK och vid *amputation av underben* till 700 000 ISK. *Vad slutligen beträffar förlust av synen på ett öga* skulle ersättning för ideell enligt samma källa ha utgått med 200 000 ISK. (Se McIntosh – Holmes, 1994, s. 369 ff.)

Dessa uppgifter bygger på rättspraxis före tillkomsten av 1993 års "skaðabótalög". Som framgått av det nyss nämnda är beloppen väsentligt högre enligt den nya lagen.

4.2.3.3 Skadestånd vid dödsfall

Före skadeståndslagens ikraftträdande rådde stor ovisshet om hur ersättningen för förlust av försörjare skulle beräknas. De få domstolsavgöranden som finns ger ingen klar bild av hur man tidigare fastställde ersättningsbeloppet, dvs. vilka kriterier domstolarna tog hänsyn till. De nya regler om detta som skadeståndslagen innehåller har därför bedömts innebära en stor förbättring.

Den som är ansvarig för någon annans död skall utge ersättning för skäliga begravningskostnader och ersättning till den som vid dödsfallet har mist en försörjare, se 12 §.

Begravningskostnader m.m.

Isländska domstolar har länge utdömt ersättning för skäliga begravningskostnader utan uttryckligt lagstöd. Skadeståndslagen innebär en kodifiering av denna praxis. Ersättning utgår oavsett om någon har förlorat en försörjare. I

rättsfallet H 1982.1084 utgick ersättning för inköp av gravsten samt andra utgifter förknippade med begravningen.

Förlust av underhåll

Ett villkor för ersättning enligt bestämmelsen i 12 § är att den avlidne faktiskt bidrog till försörjningen oavsett om han var förpliktigad därtill eller inte. Bestämmelsen tar främst sikte på make, sambo och barn. Det utesluter inte att föräldrar kan begära och få ersättning. I rättsfallet H 1982.1084 tilldömdes en mor till en 23-årig sjöman, som bodde hos henne och delvis försörjde henne, ersättning för förlust av underhåll.

Ersättningen för förlust av försörjare är för det mesta standardiserad. Ersättning till efterlevande make eller sambo skall uppgå till 30 procent av den ersättning som den avlidne skulle ha uppburit vid total förlust av förvärvsförmågan, se 13 §. Ersättningen får endast när det föreligger särskilda omständigheter vara lägre än 3 000 000 ISK (numera 3 094 000 ISK enligt 15 §).

Om den avlidne hade fyllt 26 år reduceras ersättningen enligt reglerna i 9 §. Ersättning till barn som är yngre än 18 år och som den avlidne var bidragspliktig mot skall motsvara summan av de bidrag som barnet har rätt till enligt gällande sociala försäkringsförmåner ("lög um almannatryggingar") från den tidpunkt skadan inträffade till dess att barnet fyller 18 år, se 14 §. Var den avlidne ensamförsörjare höjs beloppet med 100 procent. Bestämmelsen omfattar endast barn som den avlidne var förpliktad att försörja. Ersättningen skall räknas från den tidpunkt skadan inträffade, dvs. dödsdagen.

Avdrag görs inte för förmåner från socialförsäkringen eller andra förmåner.

4.2.3.4 Verkan av den skadelidandes död

Kravet på ersättning för sveda och värk samt lyte och men går över på arvingarna när kravet har medgetts eller gjorts gällande i rättegång. Bestämmelsen motsvarar den tidigare regeln i 264 § strafflagen (från år 1940). Av förarbetena till skadeståndslagen framgår att det inte var meningen att ändra innebörden av den regeln. I rättsfallen H 1961.432 och H 1989.131 hade kravet om ersättning gjorts gällande inför domstol innan den skadelidande avled, och det gick därför över på arvingarna.

4.2.3.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

Lagen innehåller ingen uttrycklig regel om hur psykiska chockskador skall ersättas. Principen torde dock vara att endast den skadelidande eller den som varit i fara att själv utsättas för skada har rätt till ersättning för psykisk chock. Chocken måste stå i direkt samband med eller vara en följd av faran eller skadan.

Praxis är mycket osäker på området och därför är det svårt att dra några bestämda slutsatser. Isländska domstolar torde liksom dansk rättspraxis inta en restriktiv hållning till krav av denna typ.

4.2.3.6 Omprövning av skadestånd

Den skadelidande har rätt att begära omprövning av skadestånd för varaktigt men eller invaliditet. Ersättningsfrågan skall vara fastställd genom dom eller genom avtal mellan parterna för att omprövningen skall kunna äga rum.

Villkoret för att ersättningsfrågan skall tas upp på nytt är att den skadelidandes hälsa har ändrats oförutsett så att mengraden eller invaliditetsgraden kan bedömas vara betydligt högre än vad som tidigare antagits, se 11 §.

Vid omprövningen kan parterna begära Invaliditetsnämndens uttalande enligt 10 §. Omprövning kan begäras endast av den skadelidande. Skadevållaren är inte berättigad att kräva omprövning om det skulle visa sig att den skadelidandes hälsa har blivit bättre än förväntat. Reglerna överensstämmer också i övrigt med den danska regleringen.

4.2.3.7 Jämkning på grund av medvållande

Enligt allmänna skadeståndsrättsliga principer, som har rötter i en lång domstolspraxis, kan en skadelidandes skadestånd sättas ned eller helt falla bort om han genom egen skuld har bidragit till skadan. För jämkning fordras att medvållandet har varit väsentligt. Vanligast är att jämkning sker med kvotdelarna 1/2, 1/3 eller 1/4, men det finns också många exempel på 2/5 och 1/5. I enstaka domar anges att den skadelidande har visat "egen skuld" och att jämkning har skett utan att någon kvotdel uttryckligen angetts. I de fall jämkning sker görs inte någon skillnad mellan ersättning för ekonomisk och ideell skada.

I vissa undantagsfall är det möjligt att helt eller delvis bortse från den skadelidandes medvållande, se 24 § andra stycket. Regeln kan också tillämpas

vid krav på skadestånd för förlust av underhåll i fall då den avlidne har varit medvållande till skadan. Det betyder att den skadelidande kan få full ersättning eller högre ersättning än vad som skulle följa av en strikt tillämpning av medvållandereglerna. Enligt 24 § första stycket förutsätter detta att det skulle vara orimligt betungande för den skadelidande att tillämpa regler om jämkning eller att det av särskilda skäl anses rimligt att ge den skadelidande högre ersättning trots den avlidnes medverkan.

4.2.3.8 Skadeståndets bestämmande

Den skadelidande eller den skadeståndsskyldige kan inhämta Invaliditetsnämndens yttrande vid fastställande av mengrad och invaliditetsgrad, se 10 §.

Ledamöterna i nämnden utses av justitieministern. Nämnden består av tre personer som är förordnade på sex år. Två av ledamöterna skall vara läkare. En ledamot skall vara jurist och är ordförande i nämnden. Denne skall uppfylla lagens krav för att kunna bli utnämnd till justitieråd. Nämndens verksamhet är reglerad i en särskild förordning. Nämnden har befogenheter att utse läkare eller andra sakkunniga att biträda nämnden i dess arbete.

Nämndens utlåtanden är inte bindande. Om parterna inte är nöjda med nämndens utlåtande, kan de väcka talan vid domstol. Tvister om personskada avgörs slutgiltigt av domstol.

4.2.4 Norge

4.2.4.1 Allmänt

Den norska "loven om skadeerstatning" från år 1969 innehåller – efter en lagändring som trädde i kraft den 1 januari 1974 – vissa grundläggande regler om skadestånd vid personskada. Bestämmelserna vilar på grundtanken att den skadelidande skall ha full ersättning för sin skada, såväl ekonomisk som ideell.

När det gäller *ekonomisk skada* skiljer lagen mellan sådan som uppkommit vid tidpunkten då skadeståndet fastställs ("lidt tap") och sådan som är att hänföra till framtiden ("framtidig tap"). Ersättning utgår i form av "tapt arbeidsfortjenste", "tap i framtidig erverv", "påførte utgifter" och "utgifter som personskaden antas å påføre skadelidte i framtiden". Gränsen mellan redan inträffad skada och framtida skada dras vid tidpunkten då dom meddelas eller frivillig uppgörelse träffas.

Reglerna om ersättning för ekonomisk skada vid personskada har nyligen setts över av en kommitté, som i betänkandet (NOU 1994:20) diskuterat olika möjligheter att standardisera denna ersättning. Det råder dock olika meningar inom kommittén om hur långt man bör gå i en sådan standardisering.

I fråga om *ideell skada* skiljer lagen mellan "ménerstatning" (§ 3-2) och "oppreisning" (§ 3-5 första stycket). Till skillnad från vad som gäller i övriga nordiska länder ersätts sveda och värk inte som en särskild post. I ersättningen för "oppreisning" – som i Sverige närmast motsvaras av ersättning enligt 1 kap. 3 § skadeståndslagen – kan dock, åtminstone delvis, ingå ersättning också för sveda och värk (se Lødrup, 1987, s. 364 och SOU 1992:84 s. 167 f.).

Reglerna om ersättning för ideell skada ses för närvarande över av en särskild utredningsman. Denne, som tillkallades år 1989, har fått i uppdrag att överväga om möjligheten till ersättning för ideell skada är alltför begränsad och för sådant fall lämna förslag på hur de skadelidandes och de efterlevandes ställning kan stärkas.

Enligt direktiven skall utredningsmannen klarlägga i vilka fall skadelidande och efterlevande inte skyddas av gällande skadeståndsregler eller endast får en blygsam ersättning. Han skall vidare överväga hur det skadeståndsrättsliga skyddet kan förstärkas i dessa fall och ta ställning till om det bör ske inom ramen för de nuvarande reglerna eller om det bör införas nya former av ersättning för ideell skada i stället för eller som tillägg till de nu gällande. Utredningsmannen skall dessutom ta ställning till efter vilka principer ersättningens storlek skall fastställas.

4.2.4.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

Kostnader

I begreppet "lidt tap" i § 3-1 ingår *"påførte utgifter"*, dvs. kostnader som uppkommit fram till dess att det skadeståndet bestäms. Flertalet av de utgifter som här kan komma i fråga täcks dock av socialförsäkringen, varför det i regel inte blir aktuellt med anspråk mot skadevållaren. Typiska utgifter som den skadelidande kan kräva ersättning för av skadevållaren är kostnader för extra transporter, ökade levnadsomkostnader, förstörda kläder etc. (se Lødrup, 1987, s. 290). Denna typ av kostnader kan i regel styrkas med kvitto eller annan verifikation och vållar därför sällan några svårigheter vid bestämmande av skadeståndets storlek.

Enligt § 3-1 första stycket utgår vidare skadestånd för *"utgifter som personskaden antas å påføre skadelidte i framtiden"*. Denna ersättningspost tar sikte på olika kostnader med anknytning till den skadelidandes individuella behov. Det kan gälla t.ex. kostnader för läkarbehandling, transporter, inköp av olika slags hjälpmedel, anpassning av bostaden men i viss mån också för vård och skötsel i hemmet m.m. Skadeståndets storlek i denna del bestäms mera skönsmässigt. Ersättningarna har på senare tid ökat väsentligt och ersättningsposten har sagts vara den som i dag skapar de största problemen vid personskada (se Lødrup, 1993, s. 364).

För att kostnaden skall vara ersättningsgill fordras – vare sig den avser förfluten tid eller framtiden – att den är en nödvändig och rimlig följd av skadan. Kostnaden skall i princip vara en direkt följd av skadan. Så är inte alltid fallet vad gäller kostnader för t.ex. underhåll av bostad, hjälp med snöskottning eller trädgårdsskötsel (se NOU 1994:20 s. 43). Om den skadelidande före skadan själv svarade för göromålen och skadan således innebar ett bortfall av möjligheten att hålla utgifterna nere, torde kostnader som nu nämnts vara ersättningsgilla (se Lødrup, 1987, s. 294). Däremot torde särskild ersättning inte utgå för kostnader för underhåll på fritidsbostad, båt o.d. eller kostnader för att upprätthålla typiska fritidsaktiviteter. Sådana kostnader har ansetts i stället få inrymmas i ersättningen för "mén" (se NOU 1994:20 s. 43). Detsamma gäller andra kostnader vars syfte endast är att ge den skadelidande ökad livskvalitet. Den skadelidande anses också vara skyldig att inrätta sitt liv på sådant sätt att han i rimlig grad begränsar kostnadernas storlek. Kostnaderna måste ligga inom en rimlig och försvarlig ram.

Enligt § 3-1 ersätts inte bara utgifter som den skadelidande själv har haft eller kommer att få utan även *kostnader för anhöriga,* om förutsättningarna för rätt till skadestånd i övrigt är uppfyllda. Sålunda har ersättning utdömts för familjemedlemmars utgifter för blommor, resor o.d. till den skadade på sjukhus (se Nygaard, 1992, s. 100). I rättsfallet Rt. 1975 s. 670 utgick skadestånd för resa och uppehälle till den skadelidandes föräldrar och fästmö i samband med ett sjukbesök, varvid Høyesterett preciserade att en förutsättning för att skadestånd skall utgå är att kostnaden varit medicinskt nödvändig (se NOU 1994:20 s. 44; jfr Lødrup, 1987, s. 323).

Skadestånd kan i viss mån utgå också för inkomstförlust som en anhörig lider genom att t.ex. vårda den skadelidande i hemmet eller för utgifter som den anhörige har haft för t.ex. hjälpmedel (se NOU 1994:20 s. 44 och Lødrup, 1987, s. 324). Även här gäller kravet att kostnaderna har varit nödvändiga.

I litteraturen har diskuterats om kravet på skadestånd för anhörigas insatser skall framställas direkt av den som har svarat för eller kommer att svara för insatsen eller i stället av den skadelidande själv. I rättsfallet Rt. 1951 s. 687 fann Høyesterett att skadeståndet skulle tillerkännas den skadelidande, som sedan i sin tur hade att ersätta den som utfört omsorgsarbete. Från senare år finns emellertid exempel på att skadestånd dömts ut direkt till den som skulle svara för vården (se RG 1985 s. 986). I annat sammanhang har hävdats att det är endast beträffande redan uppkomna kostnader som ersättning kan tillerkännas tredje man direkt; kostnadsersättning för framtiden bör tillerkännas den skadelidande personligen, som därigenom själv kan välja från vem han vill "köpa" eventuella tjänster (se NOU 1994:20 s. 44 f.; jfr Jerstad i LoR 1993 s. 321 ff.).

Inkomstförlust

Skadestånd för *"tapt arbeidsfortjenste"* och *"tap i framtidig erverv"* skall bestämmas var för sig och motsvara skillnaden mellan den inkomst som den skadelidande skulle ha kunnat uppbära, om han inte skadats, och den inkomst som han trots skadan har uppnått eller kan antas komma att uppnå. Den skadelidandes möjligheter att i framtiden skaffa sig arbetsinkomster skall bedömas mot bakgrund bl.a. av hans ålder, utbildning och praktiska erfarenhet samt hans möjligheter till omskolning. Andra omständigheter som kan inverka på bedömningen är bostadsort, familjeförhållanden och andra personliga förhållanden (se Ot. prp. 1986-87:81 s. 9 f.).

Arbetade den skadelidande vid skadetillfället i hemmet måste bedömas om denne, för det fall att skadan inte hade inträffat, i framtiden skulle ha inlett en yrkeskarriär och i så fall från vilken tidpunkt. Men även om det kan antas att den skadelidande skulle ha fortsatt att arbeta i hemmet, föreligger rätt till skadestånd för inkomstförlust i fall då den skadelidandes förmåga att utföra arbete i hemmet har reducerats. Enligt § 3-1 andra stycket är nämligen värdet av arbete i hemmet att likställa med inkomst. I praxis bestäms ersättningen i sådana fall till ett belopp motsvarande kostnaden för att anlita någon utomstående att utföra arbetet. Därvid beaktas sådana förhållanden som familjens storlek och bostadsförhållanden (se Lødrup, 1987, s. 342 f. och Nygaard, 1992, s. 109).

När skadeståndet för inkomstförlust bestäms skall enligt § 3-1 tredje stycket *avdrag* göras för lön under sjukdomstiden, andra liknande förmåner, ersättning från socialförsäkringen och vissa pensionsförmåner, liksom för ersättning från försäkring som bekostats av den skadeståndsskyldige. Hänsyn

kan också tas till annan försäkringsersättning eller annat väsentligt ekonomiskt stöd som den skadelidande har fått eller kommer att få till följd av skadan.

I tidigare praxis beaktades försäkringsersättning även när den var relativt blygsam, t.ex. 100 000 NOK. På senare tid har domstolarna dock visat återhållsamhet när det gällt att beakta utgående försäkringsersättning. I rättsfallet RG 1990 s. 1034 tog rätten inte någon hänsyn till försäkringsersättning på ca 800 000 NOK med hänvisning till att det var en normal ersättning i dagens samhälle, och i rättsfallet RG 1992 s. 1282 beaktades inte ett sammanlagt försäkringsbelopp om 1 035 000 NOK (se NOU 1994:20 s. 39).

I praxis finns exempel på att ersättningen för "ervervstap" har reducerats med hänvisning till att den skadelidande fått en hög "ménerstatning" (se Rt. 1981 s. 138). Att på detta sätt tillägga "ménerstatningen" betydelse inom ramen för § 3-1 tredje stycket har visst stöd av uttalanden i förarbetena till den norska skadeståndslagen (se Ot. prp. nr 4 1972-73 s. 21). I en dom den 22 december 1993 (lnr 164/1993) har Høyesterett dock uttalat att det normalt inte finns skäl att låta "ménerstatningen" inverka på "ervervserstatningens" storlek.

Skadeståndsbeloppen utbetalas regelmässigt i form av *engångsbelopp*. Om det föreligger särskilda skäl finns dock möjlighet enligt § 3-9 att bestämma att ersättningen skall utges periodvis. I praktiken förekommer detta dock mycket sällan. Ett skäl härtill är att engångsbelopp inte är skattepliktiga – bortsett från förmögenhetsskatt i framtiden och inkomstskatt på avkastningen – medan periodiskt utfallande belopp inkomstbeskattas på vanligt sätt.

Om den skadelidande är ett *barn under 16 år* beräknas ersättning för "tap i framtidig erverv" gemensamt med "ménerstatning" enligt särskilda regler som anges i § 3-2a. Syftet med dessa regler har varit att undvika osäkra spekulationer när det gäller bedöma barns framtida inkomstutveckling (se NOU 1987:4 och Ot. prp. 1986-87:81). Reglerna innebär att ersättningen i stället bestäms standardiserat med hänsyn till den medicinska invaliditeten. Vid 100 procent invaliditet utgör ersättningen ett belopp motsvarande 40 x folketrygdens grundbelopp (G), vilket för år 1994 innebär en maximal ersättning om 1 492 000 NOK. Vid skador med lägre invaliditetsgrad minskas ersättningen i proportion till den aktuella invaliditetsgraden. För skador med lägre invaliditet än 15 procent utgår enligt normerna dock ingen ersättning alls; sådana skador anses i regel inte påverka förvärvsförmågan och berättigar normalt inte heller till "ménerstatning". Från det framräknade engångsbeloppet skall avräknas förmåner som utgår enligt folketrygden. Om barnet före 16 års ålder haft en årsinkomst om minst 5 G, dvs. ca 187 000 NOK, kan

ersättning för "tap i framtidig erverv" fastställas efter samma regler som gäller för andra skadade.

Regeln om standardiserad ersättning till barn har mött kritik i olika avseenden (se särskilt Holgersen i LoR 1991 s. 515 ff. och Robertsen i LoR 1993 s. 350 ff.). Bl.a. har hävdats att normerna ibland leder till för låg ersättning jämfört med om vanliga principer tillämpats, eftersom den medicinska invaliditeten ibland kan vara betydligt lägre än den förvärvsmässiga. Normerna har också kritiserats för att de inte gör det möjligt att anpassa ersättningens storlek efter barnets ålder vid tidpunkten för skadetillfället; som reglerna är utformade får således en 2-åring och en 15-åring lika mycket i ersättning. Detta följer av att ersättningen erläggs i ett engångsbelopp så snart en uppgörelse träffats eller dom meddelats, trots att skadan såvitt gäller "tap i framtidig erverv" uppkommer först när den skadelidande skulle ha gått ut i förvärvslivet. Det innebär att de yngre barnen blir överkompenserade (se Lødrup, 1993, s. 366).

En kommitté, som haft i uppdrag av Justisdepartementet att utvärdera den praktiska tillämpningen av § 3-2a, har i ett nyligen avlämnat betänkande (NOU 1994:20 Personskadeerstatning) förordat att ersättning till barn också i fortsättningen bestäms efter standardiserade normer men att reglerna i några avseenden ändras. Bl.a. föreslås att det införs möjlighet till en individuell bedömning när det är en väsentlig skillnad mellan den medicinska och den förvärvsmässiga invaliditeten, att ersättningen skall utgå i form av livränta fram till dess barnet blir 18 år och att det även i annat fall införs möjlighet att anpassa ersättningen efter barnets ålder (se bet. s. 133).

Lyte och men

En rätt till "ménerstatning" infördes i norsk rätt först år 1974. För att sådan ersättning skall utgå fordras enligt § 3-2 att skadan först och främst är av *medicinsk art*. Det innebär att skadan skall ha drabbat kropp eller hälsa. Hit räknas somatiska skador, t.ex. amputation av en kroppsdel, förlamning, förlust av olika sinnen som hörsel, syn och lukt, förlust av förmåga till sexuellt umgänge m.m. Även skador av psykisk natur hör hit, såsom neuros eller depression. Till skador av medicinsk art räknas också vanställande ärr och andra liknande skador, liksom kroniska smärttillstånd samt sömnlöshet. Skadan skall ha drabbat den egna kroppen. "Ménerstatning" utgår således inte vid förlust av försörjare. Skadan måste vidare vara *varaktig*. Det innebär dock inte att skadan måste bestå livet ut. Även en långvarig skada torde berättiga till ersättning. Vad som är att anse som långvarig skada är dock ännu oklart (se NOU 1994:20 s. 52; jfr Lødrup, 1987, s. 353 f. och Nygaard, 1992, s. 139). För att "ménerstatning" skall utgå fordras slutligen också att skadan

är *betydande*. I förarbetena till § 3-2 ges inte någon förklaring till vad som innefattas i detta villkor. I praxis har det emellertid tolkats så att den medicinska invaliditeten – efter mönster från vad som gäller enligt reglerna om yrkesskadeersättning – måste uppgå till minst 15 procent. Detta är dock inte någon absolut gräns; undantagsvis kan ersättning utgå även vid lägre invaliditet.

Även när det gäller "ménerstatningens" bestämmande påminner skadeståndslagen mycket om reglerna om yrkesskadeersättning i Folketrygdsloven. Sålunda skall ersättningen i båda fallen bestämmas med hänsyn till skadans medicinska art och omfång. Enligt skadeståndslagen § 3-2 skall hänsyn dessutom tas till skadans betydelse för den personliga livsföringen. Härigenom finns möjlighet att ta individuella hänsyn till om skadan har medfört att den skadelidande t.ex. inte längre kan utöva sin hobby eller ägna sig åt andra förnöjelser.

I förarbetena till den norska skadeståndslagen framhålls att "ménerstatningen" skall bestämmas efter fritt skön men att utgångspunkten är att ersättningen skall ligga minst på yrkesskadeersättningens nivå. I praxis har ersättningen kommit att i beräknas helt efter yrkesskadeersättningens regler med tillägg av en tredjedel. Någon mera individuell bedömning görs sällan (se NOU 1994:20 s. 54).

På yrkesskadeområdet fastställs invaliditetsgraden med utgångspunkt i en invaliditetstabell som Sosialdepartementet antagit. Tabellen anger invaliditetsgraden i procent för cirka 200 olika skadetyper. Om en skada eller sjukdom inte faller in under någon av de skadetyper som anges i tabellen, bestäms invaliditetsgraden efter en skönsmässig jämförelse med skador som förekommer i tabellen. Bedömningen görs utan hänsyn till om skadan i det enskilda fallet framstår som allvarligare eller lindrigare än normalt. När det gäller att bestämma invaliditetsgraden tas således inte några individuella hänsyn, utan utgångspunkten är att en och samma skada drabbar alla lika.

Yrkesskadeersättningens storlek har reglerats i en kunglig förordning från år 1972. Ersättning utgår varje år efter en viss procentsats av folketrygdens grundbelopp, dvs. motsvarigheten till basbeloppet i Sverige. Procentsatsens storlek varierar beroende på graden av invaliditet. Sålunda berättigar skador med invaliditetsgrad mellan 15 och 24 procent (grupp 1) till ersättning med 7 procent av grundbeloppet varje år, skador med invaliditetsgrad mellan 25 och 34 (grupp 2) till 12 procent av grundbeloppet etc. För skador med en invaliditetsgrad från 85 till 100 procent (grupp 8) utgör den årliga ersättningen 63 procent av grundbeloppet. Hit räknas dock inte de allra svåraste skadorna. För dessa (grupp 9) kan ersättningen uppgå till 75 procent av grundbeloppet. Vad beträffar skador med en invaliditetsgrad under 15 procent utgår, som tidigare nämnts, inte någon ersättning alls.

Till skillnad från invaliditetstabellen är ersättningstabellen så konstruerad att hänsyn kan tas till individuella förhållanden. När den skadelidande t.ex. på grund av ålder, kön eller andra individuella förhållanden drabbas särskilt svårt av skadan, kan ersättningen bestämmas till högre belopp än vad invaliditetsgraden i sig ger vid handen. Man talar i dessa fall om grupphöjning. Som mest kan skadan flyttas upp två grupper. För en skada i grupp 1 kan ersättning således utgå med belopp motsvarande det som gäller för grupp 3.

I de fall en yrkesskada drabbar någon som redan tidigare är skadad, bestäms yrkesskadeersättning på grundval av skillnaden mellan samlad och tidigare invaliditetsgrad.

När det gäller den jämförelse som, enligt förarbetena till den norska skadeståndslagen, skall göras med yrkesskadeersättningen skall man se till det fulla grundbeloppet och således inte, som i yrkesskadeersättningen, maximera ersättningen till 75 procent av detta. Det innebär att det är storleken på yrkesskadeersättningen med tillägg av en tredjedel som är relevant för skadeståndsrätten. Ett på detta sätt framräknat belopp har också i praxis ansetts ge en grov antydning om på vilken nivå ersättningen i det enskilda fallet bör ligga.

Är den skadelidande under 16 år bestäms, som tidigare nämnts, ersättningen enligt de särskilda reglerna i § 3-2a.

Något vägledande avgörande i frågan hur skadeståndet skall bestämmas i fall då *den skadelidande har sänkt medvetandegrad eller är varaktigt medvetslös finns inte*. I ett underrättsavgörande från år 1986 sattes skadeståndet till en svårt hjärnskadad ned väsentligt, under åberopande av att den skadelidandes möjligheter att uppnå ökad livskvalitet var starkt begränsad. Gällande rätt torde vara att "ménerstatning" endast utgår om den skadelidande kan tillgodogöra sig ersättningen (se Ot. prp. 1986-87:81 s. 12).

Enligt Lødrup skulle det strida med ersättningens syfte, om "ménerstatning" utgick i de fall när skadan är så allvarlig att den skadelidande på intet sätt kan tillgodogöra sig ersättningen; följden skulle bara bli en vinst för dödsboet när den skadelidande en gång avlider. Lødrup framhåller att det därför finns anledning att vara återhållsam vid utdömande av "ménerstatning" i dessa fall (se Lødrup, 1987, s. 362). Nygaard förordar att ersättning utgår också i dessa fall men i form av periodiskt förfallande belopp. Ersättningen bör enligt Nygaard kunna användas till att gottgöra anhöriga och andra närstående för den omsorg och omvårdnad som de visar den skadelidande. På så sätt kommer ersättningen också den skadelidande till godo. Även om den skadelidande saknar möjlighet att meddela sig med omvärlden, kan han ha förmåga att känna närståendes omsorg, närvaro, värme och kroppskontakt (se Nygaard, 1985, s. 154 f. och 1992, s. 147).

"Oppreisning"

Som tidigare nämnts finns inte någon särskild ersättningspost för sveda och värk i norsk rätt. Den som tillfogats en personskada kan emellertid också vara berättigad till "oppreisning" enligt § 3-5. Härmed avses en engångsersättning för "tort" och smärta eller annan skada av icke-ekonomisk art. Reglerna om "oppreisning" har dock en förhållandevis liten praktiskt betydelse. Förklaringen härtill är att det fordras att skadevållaren handlat uppsåtligen eller grovt oaktsamt, liksom att det bara är skadevållaren personligen som kan åläggas skyldighet att utge sådan ersättning Ersättningen omfattas således inte av arbetsgivarens principalansvar och inte heller av en eventuell ansvarsförsäkring som skadevållaren kan ha. "Oppreisning" är också undantagen enligt den norska trafikskadelagen.

Till skillnad från vad som gäller beträffande "ménerstatning" kan "oppreisning" tillerkännas också nära anhöriga i fall då den skadelidande avlider (se avsnitt 4.2.4.3).

Ersättningen fastställs skönsmässigt efter vad rätten finner skäligt i det enskilda fallet (se vidare SOU 1992:84 s. 168).

Ersättningsnivån vid ideell skada

Enligt Lloyds rapport om ersättningsnivån år 1993 i EU- och EFTA-länderna skulle en 20-årig kvinna som drabbats av *tetraplegi*, dvs. förlamning i samtliga extremiteter, ha tillerkänts "ménerstatning" med 597 000 NOK. Detsamma skulle ha gällt om kvinnan i stället drabbats av *total synförlust* eller *svår hjärnskada*. Vid *total hörselförlust* eller *paraplegi*, dvs. förlamning från midjan och nedåt, skulle ersättningen ha blivit 414 100 NOK. Vid *amputation av ett underben eller av en arm nedanför armbågen* skulle ersättning ha utgått med 143 400 NOK. Detsamma gäller vid *förlust av synen på ett öga*. (Se McIntosh – Holmes, 1994, s. 387 ff.)

4.2.4.3 Skadestånd vid dödsfall

Begravningskostnader m.m.

Skadestånd i anledning av dödsfall skall enligt § 3-4 tredje stycket täcka *"begravelseutgifterne og andre utgifter i anledning av dødsfallet"*. Härmed avses först och främst sedvanliga kostnader för själva begravningen men också

kostnader för resor i samband med begravningen, för flyttning från tjänstebostad eller juridiskt bistånd i samband med arvskifte m.m. En förutsättning är dock att kostnaden kan anses rimlig. Ersättning utgår också normalt endast till nära anhöriga eller andra som haft rimliga skäl att ta på sig utgiften.

Förlust av underhåll

Om en personskada leder till döden, har de som blev försörjda eller i en nära framtid skulle ha blivit försörjda av den avlidne rätt till ersättning för *"tap av forsørger"* enligt § 3-4. Även här gäller principen att den skadelidande är berättigad till full ersättning för sin skada. Vad som ersätts är dock inte den ekonomiska förlust som den efterlevande kan göra till följd av dödsfallet utan dennes förlust av underhåll. Skiljelinjen häremellan kan ibland vara svår att dra (se Lødrup, 1987, s. 325 och Nygaard, 1992, s. 150).

Ersättning förutsätter att den avlidne vid tidpunkten för dödsfallet – helt eller delvis – bidrog till den efterlevandes försörjning eller kunde förväntas komma att göra det inom en snar framtid. Det saknar betydelse om den avlidne hade en rättslig skyldighet att svara för försörjningen. Avgörande är i stället om den avlidne rent faktiskt bidrog till försörjningen. Ersättning utgår således inte om den avlidne underlät att fullgöra en underhållsskyldighet som ålagts honom. Den avlidne kan ha bidragit till den andres försörjning genom tillskott av pengar men också genom arbete i hemmet (se NOU 1994:20 s. 55).

De som kommer i fråga för ersättning är i första hand efterlevande make, sambo och barn. Från rättspraxis finns dock exempel att ersättning utgått också till föräldrar som blivit försörjda av sina barn (se Lødrup, 1987, s. 326).

Ersättningens storlek skall enligt § 3-4 bestämmas med hänsyn till försörjningens omfattning och till den efterlevandes möjligheter att själv bidra till sin försörjning.

När det gäller försörjningens omfattningen utgår man i regel från förhållandena vid den tidpunkt försörjningen föll bort. Det gäller att bedöma vilket värde försörjningen hade vid denna tidpunkt och vilken försörjning som den efterlevande hade kunnat påräkna i framtiden. Den avlidnes inkomstförhållanden är här av central betydelse, men också den avlidnes arbete i hemmet vägs in i bedömningen. Sålunda beaktas hushållsarbete och andra insatser i hemmet, t.ex. vård av barn eller underhållsarbete på det egna huset, som en förmån från den avlidne som kommit den efterlevande till godo. Vidare beaktas hur stor del av den avlidnes inkomster som skulle ha gått åt till

att täcka den avlidnes egna behov. I det sammanhanget beaktas sådana omständigheter som familjens samlade inkomster och gemensamma utgifter, familjens storlek m.m. (se Lødrup, 1987, s. 329).

När det gäller efterlevande makes möjligheter att själv bidra till sin försörjning beaktas sådana förhållanden som ålder, hälsa, utbildning och tidigare yrkeserfarenhet. I praxis har – på samma sätt som när det gäller rätten till underhållsbidrag i samband med äktenskapsskillnad – en utveckling skett som inneburit allt större krav på den enskilde att försörja sig själv (se Lødrup, 1987, s. 330). Barn anses i regel kunna försörja sig själv först vid 19 års ålder. I vissa fall utdöms ersättning även för längre tid, t.ex. om barnet studerar (se Nygaard, 1992, s. 154).

Ideell skada

Som tidigare nämnts kan vid dödsfall även utgå ersättning för *"oppreisning"* i fall då någon uppsåtligen eller av grov oaktsamhet har vållat annans död (§ 3-5 andra stycket). Ersättningen syftar till att kompensera den sorg, saknad och förtvivlan som typiskt sett drabbar nära anhöriga till den som blivit dödad. Ersättningsberättigade är efterlevande make, barn och föräldrar, däremot inte t.ex. syskon. I ett kommittébetänkande (se NOU 1992:16) har föreslagits att ersättning skall kunna utgå också till den med vilken den avlidne sammanbodde under äktenskapsliknande förhållanden (se SOU 1992:84 s. 168).

Den högsta ersättning som dömts ut för "oppreisning" vid dödsfall är, omräknat till 1992 års penningvärde, 132 000 NOK (Rt. 1933 s. 110; se Nygaard, 1992, s. 178).

4.2.4.4 Verkan av den skadelidandes död

Sedan år 1902 har i norsk lagstiftning gällt en bestämmelse om att krav på ersättning för "oppreisning" inte kan ärvas så länge det inte är medgivet eller talan har väckts i rättegång. Innebörden härav är att kravet skall ha medgetts medan den skadelidande var i livet eller ha väckts i rättegång av honom själv. Bestämmelsen – som infördes efter tyskt mönster (se Lødrup, 1984, s. 579) – återfinns numera i § 3-10 och är sedan år 1974 – då "ménerstatning", som förut nämnts, infördes i norsk rätt – tillämplig också på sådan ersättning.

4.2.4.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

Sedan lång tid tillbaka gäller i Norge att en skadelidande som har tillfogats både fysisk och psykisk skada är berättigad till ersättning för skadan i dess helhet. Det gäller även om kroppsskadan i sig själv är obetydlig och det är den psykiska skadan, i form av t.ex. en neuros, som dominerar skadebilden (se Lødrup, 1987, s. 253).

Från äldre rättspraxis finns exempel på att ersättning dömts ut även i fall när den skadelidande drabbats av psykisk chock i samband med att vederbörande befunnit sig i farozonen för att bli fysiskt skadad (se Lødrup, 1987, s. 253 f.). När det gällt chockskador som uppkommit i andra situationer – t.ex. då någon bevittnat eller underrättats om att en nära anhörig blivit dödad eller svårt skadad – har inställningen i rättspraxis varit mera återhållsam (se Rt. 1938 s. 626, och 1966 s. 163; jfr Lødrup, 1987, s. 254 f.). I rättsfallet Rt. 1960 s. 357 utdömdes dock ersättning med hänvisning till att det var fråga om ett grovt vårdslöst beteende.

I det fallet hade en starkt berusad bilist förorsakat att en bil körts över en kajkant med följden att en pojke som satt i bilen drunknade. Den omkomnes moder chockades svårt när hon anlände till platsen och blev klar över vad som hade hänt. Modern tillerkändes ersättning för chockskadan, varvid i domen betonades bilistens skuld och att händelseförloppet var särskilt ägnat att medföra en chock.

Av rättsfallet Rt. 1985 s. 1011 torde dock framgå att man i norsk rättspraxis numera betraktar chockskador i princip på samma sätt som andra personskador och alltså ger ersättning för sådana skador oavsett grunden för skadevållarens ansvar (se Lødrup, 1987, s. 254 och Andersson, 1993, s. 554). I det fallet fick en kvinna, som sett sin make dödas av en signallykta på ett tåg, ersättning för chockskada till följd av denna händelse, trots att järnvägen ansågs ansvarig endast på objektiv grund. Än så länge saknas emellertid exempel på fall där någon har fått ersättning för chockskada till följd av en underrättelse om att en nära anhörig blivit dödad eller svårt skadad.

Den rätt till ersättning för "oppreisning" som anhöriga till en dödad kan vara berättigade till enligt § 3-5 avser som tidigare nämnts att kompensera dem för deras sorg, saknad och förtvivlan. Ersättning torde utgå även om de anhöriga i det enskilda fallet inte upplevt några känslor av sorg och saknad (se Nygaard, 1992, s. 178).

4.2.4.6 Omprövning av skadestånd

I Norge finns inte några lagfästa regler om omprövning av ett en gång fastställt skadestånd. Utgångspunkten torde därför vara att en dom eller ett avtal som reglerar skadeståndet skall stå fast oavsett om det senare inträder ändrade förhållanden.

Inom försäkringsbranschen godtar man dock i viss utsträckning och efter en individuell bedömning att ersättningsfrågan tas upp till förnyad prövning, om den skadelidandes hälsotillstånd har försämrats. En förutsättning härför torde dock vara att det framkommit omständigheter som inte var kända då uppgörelsen träffades.

Inom yrkesskadeförsäkringen finns också en lagreglerad möjlighet till omprövning, nämligen då invaliditeten har ändrats väsentligt sedan ersättningen bestämdes. En förutsättning är dock att krav framställs inom fem år.

I det nyligen framlagda betänkandet NOU 1994:20 efterlyses regler om en möjlighet till omprövning som är densamma vare sig skadeståndet har fastställts genom dom eller genom avtal mellan den skadelidande och en försäkringsgivare (se bet. s. 151).

4.2.4.7 Jämkning på grund av medvållande

Enligt § 5-1 kan skadestånd sättas ned eller helt falla bort om den skadelidande har medverkat till skadan "ved egen skyld". Lagen gör inte någon skillnad mellan olika grader av skuld, utan all skuld från den skadelidandes sida – från en liten grad av oaktsamhet till uppsåtligt medverkan – kan tas i beaktande. För att jämkning skall komma i fråga fordras dessutom att det framstår som rimligt med hänsyn till dels den skadelidandes beteende och dess betydelse för skadans uppkomst, dels skadans omfattning och omständigheterna i övrigt. Som medverkan räknas enligt § 5-1 andra stycket även att den skadelidande har underlåtit att i rimlig utsträckning undanröja eller begränsa risken för skadan eller underlåtit att efter förmåga begränsa skadans omfattning.

På trafikområdet gällde tidigare – enligt § 30 i 1926 års motorvognlov – att ersättning kunde jämkas endast om den skadelidande medverkat till skadan uppsåtligen eller av grov oaktsamhet. Denna regel togs emellertid inte in i 1961 års bilansvarslov. Numera gäller enligt § 7 i den lagen att ersättning vid trafikskada kan jämkas när den skadelidande har medverkat till skadan av oaktsamhet. Undantag görs dock för det fallet att den skadelidande kan läggas "berre lite til last". I sådant fall är han trots oaktsamheten berättigad till full

ersättning. Undantaget innebär knappast någon skillnad i förhållande till medvållanderegeln i skadeståndslagen; även vid tillämpningen av denna ser man normalt bort från obetydlig oaktsamhet från den skadelidandes sida (se Lødrup, 1987, s. 271).

Under 1970-talet förordades i ett utredningsbetänkande (NOU 1977:33) en återgång till den tidigare regeln i motorvognloven. Förslaget vann gehör bland flertalet av remissinstanserna. Justisdepartementet var emellertid inte berett att föreslå någon ändring. Departementet hänvisade bl.a. till att det inte framkommit någon kritik mot det sätt på vilket domstolarna tillämpat den gällande regeln, som enligt departementet också erbjöd möjlighet att komma fram till ett rimligt resultat i varje enskilt fall (se Lødrup, 1987, s. 271 och Nygaard, 1992, s. 386).

Enligt § 7 tredje stycket gäller särskilda regler vid skada på passagerare som av fri vilja åkt med i ett fordon som enligt vad de visste eller måste veta var stulet, hade använts i samband med brott eller framförts av en berusad person. I sådana fall är den skadelidande inte berättigad till ersättning med mindre det föreligger särskilda skäl ("særlege grunner").

I praxis sker jämkning vanligtvis med 1/4, 1/3, 1/2 eller 2/3. Är den skadelidandes skuld endast obetydlig, sker som nämnts i regel inte någon jämkning alls. I de fall när jämkning sker görs inte någon skillnad mellan ersättning för ekonomisk och ideell skada.

4.2.4.8 Skadeståndets bestämmande

I Norge avgörs tvister om personskador av domstol eller skiljenämnd. Några särskilda för försäkringsbranschen gemensamma nämnder motsvarande dem som förekommer i Sverige finns inte på detta område.

Som tidigare nämnts var avsikten att "ménerstatningen", när denna infördes år 1974, skulle bestämmas efter ett fritt skön men med hänsyn till menets medicinska art och storlek och dess betydelse för den personliga livsföringen (se Nygaard, 1992, s. 134). De regler och den praxis som utvecklats inom yrkesskadeområdet förutsattes dock i viss mån kunna vara vägledande för bedömningen. I praktiken har domstolarna kommit att ganska strikt följa de normer för bestämmande av ersättningens storlek som tillämpas på yrkesskadeområdet om än med tillägg av en tredjedel av ersättningsbeloppen. Dessa normer återfinns i en kunglig resolution från år 1972 och har utformats av regeringen med stöd av bemyndigande härom i Folketrygdloven. Det är också med stöd härav som Sosialdepartementet har fastställt den invaliditetstabell som tillämpas vid ersättningens bestämmande. Invaliditetstabellen ses för närvarande över.

4.3 Övriga Europa

4.3.1 Belgien

4.3.1.1 Allmänt

I Belgien återfinns de grundläggande reglerna om skadestånd i Code Civil. Reglerna bär tydlig influens från fransk rätt. I likhet med vad som gäller i Frankrike gör man från ansvarssynpunkt inte någon skillnad mellan ekonomisk och ideell skada (dommages moraux); ideell skada grundar rätt till ersättning i samma utsträckning som ekonomisk skada.

Code Civil anger inte några riktlinjer för hur skadeståndet skall bestämmas. En grundläggande princip anses dock vara att skadeståndet skall beräknas utifrån en konkret bedömning, dvs. efter omständigheterna i det enskilda fallet (se Szöllösy, 1992, s. 38 och 40). Sådana omständigheter som graden av skuld hos skadevållaren eller parternas ekonomiska förhållanden tillmäts i regel inte någon betydelse (se Szöllösy s. 37).

4.3.1.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

Enligt belgisk rätt är den som genom en skadeståndsgrundande handling tillfogas personskada berättigad till skadestånd dels för ekonomisk skada i form av kostnader och inkomstförlust, dels för ideell skada i form av "pretium doloris", "prejudice d'agrément" och "préjudice esthétique".

Kostnader

Under posten kostnader ersätts bl.a. medicinsk behandling, läkemedel, sjukhusvistelse, hjälpmedel av olika slag, proteser, hushållshjälp och ständig vårdare. Även anhörigas utgifter för resor i samband med besök hos den skadelidande då denne vistas på sjukhus ersätts under denna post. Ersättning utgår med belopp motsvarande de faktiska kostnaderna (se Szöllösy s. 38).

Om en förälder är tvungen att stanna hemma från sitt arbete för att vårda sitt skadade barn, ersätts den inkomstförlust som föräldern därigenom kan åsamkas som en kostnad.

Vårdkostnader m.m., liksom inkomstförlust, täcks i Belgien till stor del av socialförsäkringen. Detta minskar dock i regel inte den ansvariges betalnings-

börda. Till skillnad från vad som gäller i de nordiska länderna har det allmänna nämligen en regressrätt gentemot skadevållaren eller dennes försäkringsbolag för den ersättning som utbetalas enligt socialförsäkringen (se Pfennigstorf, 1993, s. 17).

Inkomstförlust

Man skiljer mellan "incapacité temporaire", dvs. inkomstförlust under akut sjuktid, och "incapacité permanente", dvs. inkomstförlust till följd av bestående arbetsoförmåga. Utgångspunkten för bedömningen av skadeståndets storlek är även här att ersättningen skall motsvara den faktiska förlusten.

Ersättning för *inkomstförlust under akut sjuktid* bestäms genom att den verkliga inkomsten jämförs med den hypotetiskt beräknade inkomst som den skadelidande hade kunnat räkna med om skadan inte hade inträffat.

Bedömningen av den *framtida förvärvsförmågan* grundar sig i regel på ett läkarutlåtande, som anger – uttryckt i ett procenttal – hur stor inverkan skadan har på den fysiska och intellektuella kapaciteten. När domstolen bestämmer vilka ekonomiska följder skadan kommer att få för den skadelidande beaktas emellertid också andra omständigheter. Sålunda tar domstolen hänsyn till den skadelidandes utbildning, begåvning och yrkeskarriär, liksom arbetsmarknadsförhållanden och möjligheterna till omskolning. Ersättningen bestäms med beaktande av den årsinkomst som den skadelidande uppbar vid tidpunkten för skadan. Vanligtvis beaktas emellertid också sådana löneförhöjningar som den skadelidande med all sannolikhet skulle ha kommit i åtnjutande av om skadan inte hade inträffat. Ersättning för inkomstförlust utgår för tiden fram till dess att den skadelidande uppnått pensionsåldern, vilken är 60 år för kvinnor och 65 år för män. Är det sannolikt att den skadelidande skulle ha fortsatt arbeta efter uppnådd pensionsålder förekommer dock att den skadelidande tillerkänns särskild ersättning härför ("préjudice postprofessional") i form av ett schablonmässigt bestämt belopp (se Szöllösy, 1992, s. 39).

Ersättning för inkomstförlust utgår även i fall då den skadelidande genom ökad anspänning i realiteten lyckas undvika inkomstförlust; det gäller vare sig skadan är av övergående eller bestående natur. Anspänning i arbetet betraktas således i Belgien som en ekonomisk skada (se Szöllösy s. 38).

Med förvärvsinkomst jämställs av tradition värdet av *arbete i hushåll*. I praxis har hemarbete ansetts motsvara en inkomst från 150 000 BEF, då det inte funnits några hemmavarande barn, till 300 000 BEF då det funnits tre eller flera barn (se Szöllösy s. 39 vid not 87).

Ersättning till *barn* för bestående arbetsoförmåga fastställs i regel till ett skäligt belopp, varvid beaktas bl.a. skadans art och omfattning liksom barnets framtidsutsikter. För förlust av skolår utgår ersättning med belopp motsvarande 100 000 BEF eller, då det är fråga om gymnasieutbildning, med 150 000-200 000 BEF (se Szöllösy s. 39 vid not 88).

Domstolen äger fritt bestämma om skadeståndet skall utgå som engångsbelopp eller i form av livränta.

Ideell skada

Ersättningsposten *"pretium doloris"* avser fysiskt och psykiskt lidande under den tid då den skadelidande på grund av skadan tvingats avhålla sig från att arbeta och utgör alltså närmast en motsvarighet till den svenska posten sveda och värk. I Belgien utgår ersättning härför endast vid svårare skador. Ersättningen beräknas enligt standardiserade normer, vilka tar hänsyn till dels den tid som den skadelidande genomgår vård på sjukhus, dels den tid i övrigt under vilken han helt eller delvis saknar förmåga att arbeta. Enligt normerna uppgår ersättningen till 1 500-1 800 BEF för varje dag som den skadelidande vårdas på sjukhus och till 1 200 BEF för varje dag som han i övrigt är helt arbetsoför. Om arbetsförmågan är endast delvis nedsatt, t.ex. till 30 procent, utgår en ersättning per dag med motsvarande andel av 1 200 BEF.

Vid skador som medfört att arbetsförmågan satts ned med 1-10 procent förekommer det, framför allt i de flamländska delarna av Belgien, att ersättning för ekonomisk och ideell skada bestäms till ett gemensamt belopp. Varje procents nedsättning av arbetsförmågan anses då motsvara ett belopp om 30 000-50 000 BEF (se Szöllösy i NFT 1994 s. 229 f.).

Till posten *"préjudice d'agrément"* är att hänföra bestående skadeföljder av annat slag, såsom förlust av livsglädje och minskade möjligheter att njuta av livets bekvämligheter (se Szöllösy, 1992, s. 38). Inom ramen för denna post ersätts också vad som ibland brukar benämnas som préjudice sexuel, pretium iuventutis eller pretium voluptatis, dvs. minskade utsikter för den skadelidande att bli gift eller att ha ett fungerande sexualliv. Ersättningen härför bestäms i regel av domstolarna efter ett fritt skön. Vid lindrigare skador tillämpas emellertid, som redan nämnts, standardiserade normer som tar sikte på såväl ekonomisk som ideell skada.

Standardiserade normer torde också förekomma i den praktiska skaderegleringen. Sålunda framgår av den rapport om ersättningsnivån i EU och EFTA-länderna som Lloyds låtit publicera att ersättning för bestående framtida skadeföljder fastställs till ett belopp motsvarande invaliditetsgraden multiplicerad med ett belopp om 30 000-45 000 BEF; det högre beloppet förekommer då den skadelidande till följd av skadan drabbats av anspänning i sitt arbete eller då ersättningen omfattar även lyte ("préjudice esthétique") eller ekonomisk skada av något slag (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 108 ff.).

Posten *"préjudice esthétique"* avser bestående utseendemässiga skadeföljder och är således en motsvarighet till ersättningsposten lyte enligt den svenska skadeståndslagen. Ersättningen härför bestäms enligt standardiserade normer, varvid man skiljer mellan sju olika svårhetsgrader beroende på skadans art och omfattning. För de lindrigaste skadorna varierar ersättningen mellan 5 000 till 25 000 BEF, medan ersättningen för de allvarligaste skadorna kan uppgå till mellan 800 000 och 1 000 000 BEF. Utöver skadans art och omfattning beaktas regelmässigt den skadelidandes kön – kvinnor tillerkänns i regel högre ersättning än män – ålder och civilstånd. En ogift person, som på grund av sin skada har fått minskade utsikter att ingå äktenskap, tillerkänns i regel högre ersättning än den som är gift då skadan inträffade (se McIntosh – Holmes s. 107 vid not 4).

I praxis bestäms ersättning för ideell skada regelmässigt som kapitalbelopp (se Szöllösy i NFT 1994 s. 230).

Ersättning för ideell skada utgår endast i de fall då den skadelidande verkligen utstått sådant lidande som ersättningen är avsedd att kompensera. I fall då den skadelidande är varaktigt medvetslös utgår således ingen ersättning alls för ideell skada.

Ersättningsnivån vid ideell skada

Enligt Lloyds rapport angående ersättningsnivån år 1993 i EU- och EFTA-länderna (se avsnitt 4.1) skulle en 20-årig kvinna som drabbats av *tetraplegi* ha tillerkänts ersättning för ideell skada med ett belopp om 6 666 000 BEF, varav 6 000 000 BEF för bestående skadeföljder – inklusive "préjudice esthétique" och "pretium voluptatis" – och 666 000 BEF för sveda och värk ("pretium doloris"). Vid *total synförlust* skulle ersättningen i stället ha uppgått till 7 666 000 BEF, varav 7 000 000 BEF för bestående skadeföljder och 666 000 BEF för sveda och värk. Enligt samma källa skulle en *svår hjärnskada* ha resulterat i en ersättning om 5 856 000 BEF, varav 5 200 000 BEF för

bestående skadeföljder. Vid *total hörselförlust* anges ersättningen för sveda och värk till 648 000 BEF medan ersättningen för bestående skadeföljder inklusive "préjudice esthetique" och "pretium voluptatis" anges till 4 700 000 BEF; den sammanlagda ersättningen för ideell skada blir således 5 348 000 BEF. Vid *paraplegi* anges en sammanlagd ersättning för ideell skada om 5 157 000 BEF, varav 4 500 000 BEF för bestående skadeföljder. Vid *amputation av underben* eller *amputation av arm nedanför armbågen* har den totala ersättningen för ideell skada angetts till 3 228 000 BEF respektive 2 677 000 BEF. Därav avser 2 750 000 BEF respektive 2 200 000 BEF bestående ideell skada men också vissa framtida kostnader. Slutligen anges beträffande *förlust av synen på ett öga* en sammanlagd ersättning för ideell skada om 2 230 000 BEF, varav 1 850 000 BEF för bestående framtida skadeföljder och vissa framtida kostnader. (Se McIntosh – Holmes, 1994, s. 105 ff.)

4.3.1.3 Skadestånd vid dödsfall

Begravningskostnader m.m.

Vid dödsfall ersätts dels *kostnader för vård och behandling* som kan ha föregått dödsfallet, dels *begravningskostnader*. Begravningskostnader ersätts inom ramen för vad som är rimligt med hänsyn till den avlidnes levnadsstandard. Utgångspunkten är, som tidigare framhållits, att ersättningen skall bestämmas så exakt som möjligt.

Det förekommer – särskilt om den avlidne var en äldre person – att man vid bestämmande av ersättning för begravningskostnader beaktar att den som haft att svara för kostnaden skulle ha överlevt den avlidne om skadefallet inte hade inträffat. Den skadegörande handlingen anses i sådant fall endast ha inneburit att begravningskostnaden tidigarelagts, varför kostnaden inte ersätts fullt ut (se Pfennigstorf, 1993, s. 17).

Förlust av underhåll

Vid dödsfall kan också utgå ersättning för förlust av underhåll. Skadeståndsberättigade är efterlevande make, barn samt i viss mån föräldrar till den avlidne. Vad gäller sambors rätt till skadestånd är rättsläget mera osäkert. Skadestånd för förlust av underhåll förutsätter att den avlidne vid sin bortgång regelmässigt bidrog till den efterlevandes underhåll eller kunde förväntas ha gjort det

inom kort. Ersättning till efterlevande make utgår inte, om den äktenskapliga gemenskapen redan hade upphört vid dödsfallet genom att makarna flyttat isär och den avlidne inte bidrog till makens underhåll.

Ersättning till barn för förlust av underhåll bestäms regelmässigt till ett engångsbelopp efter vad som är skäligt med hänsyn till den avlidnes förvärvsinkomster, minskat med ett belopp motsvarande vad den avlidne skulle ha behövt för egen del. Förbehållsbeloppet bestäms till en viss procent av förvärvsinkomsten. Procentsatsen varierar beroende på antalet underhållsberättigade barn som finns och barnens ålder. Barn är normalt underhållsberättigade tills de fyllt 18 år eller, om de genomgår högre utbildning, 25 år.

Ideell skada

Vid sidan av ersättning för ekonomisk skada som nu nämnts kan vid dödsfall enligt belgisk rätt ersättning utgå också för ideell skada. Ersättningsberättigade är anhöriga som stod i ett särskilt förhållande till den avlidne. Detta anses i regel vara fallet beträffande de närmast anhöriga, för såvitt annat inte visas. Ersättning utgår således vanligtvis till make, barn, föräldrar och syskon. Beroende på omständigheterna i det enskilda fallet kan ersättning utgå också till den avlidnes sambo eller till den som den avlidne var förlovad med. I undantagsfall kan även andra, som stod den avlidne särskilt nära, komma i fråga för ersättning. Ersättningens storlek är beroende av vilken relation den efterlevande hade till den avlidne, om de hade gemensamt hushåll och i viss mån den avlidnes ålder (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 107 vid not 2). I praxis har ersättning utdömts med i genomsnitt 300 000 BEF i de fall då någon genom en skadeståndsgrundande handling förlorat båda sina föräldrar. Ersättningen har uppgått vid förlust av make till 250 000 BEF, vid förlust av någon av föräldrarna till 80 000-150 000 BEF, vid förlust av barn som levde i samma hushåll som den efterlevande till 150 000 BEF, vid förlust av barn i annat fall till 75 000 BEF, vid förlust av syskon till mellan 35 000 och 50 000 BEF beroende på om de delade hushåll och vid förlust av den person som den efterlevande var förlovad med till 100 000 BEF (se Szöllösy i NFT 1994 s. 230).

4.3.1.4 Verkan av den skadelidandes död

Om den skadelidande avlider en tid efter skadehändelsen övergår rätten till ersättning för ideell skada som den skadelidande fått utstå från skadefallet

fram till dödsfallet på arvingarna (*"préjudice ex haerede"*). Det saknar därvid betydelse om den skadelidande före sin död gjort några ansträngningar för att utkräva skadestånd. En förutsättning för att rätten till ersättning skall övergå på arvingarna är dock att den skadade verkligen utstått ett lidande. Har han hela tiden varit medvetslös anses det inte ha uppkommit något ersättningsgillt lidande (se Szöllösy i NFT 1994 s. 230).

4.3.1.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

Någon möjlighet att få ersättning för personskada i form av psykiska besvär till följd av att en nära anhörig dödats eller skadats allvarligt genom en skadeståndsgrundande handling torde inte finnas.

4.3.1.6 Omprövning av skadestånd

Skadestånd vid personskada bestäms en gång för alla. Den skadelidande har således inte någon möjlighet att återkomma med krav på ytterligare skadestånd, om det skulle visa sig sedan skadeståndet en gång blivit bestämt genom dom eller avtal att skadan allvarligt förvärrats. Undantag gäller för det fallet att det i domen eller avtalet gjorts förbehåll om omprövning. Sådana förbehåll förekommer framför allt vid allvarligare skador.

4.3.1.7 Jämkning på grund av medvållande

Om den skadelidande genom eget vållande har medverkat till skadans uppkomst – men för den skull inte är att anse som ensam ansvarig till skadan – jämkas skadeståndet efter vad som är skäligt med hänsyn till graden av vållande på ömse sidor (se Szöllösy, 1992, s. 38). Jämkning kan ske redan vid enkel vårdslöshet. När jämkning sker görs inte någon skillnad mellan ersättning för ekonomisk skada och ersättning för ideell skada.

Beträffande trafikskador övervägs för närvarande en särskild jämkningsregel av samma slag som nyligen har införts i Frankrike (se avsnitt 4.3.3.7) och som i huvudsak motsvarar den svenska regeln om jämkning av skadestånd vid personskada.

4.3.1.8 Skadeståndets bestämmande

I de fall det råder tvist om skadeståndets storlek avgörs frågan härom av domstol.

För arbetsskadade som är medlemmar i en fackförening och som träffat en överenskommelse om skadeståndets storlek gäller att överenskommelsen måste underställas en nämnd, "Fond des accidents de travail", för prövning och godkännande (se Pfennigstorf, 1993, s. 22).

De standardiserade normer som ibland tillämpas vid bestämmande av skadeståndets storlek har utbildats i praxis och har inte officiell status. Domstolarnas praxis varierar också i viss mån beroende på var domstolen är belägen. Sålunda tillämpar domstolarna i norra delarna av Belgien särskilda principer när det gäller att bestämma skadestånd vid mindre allvarliga skador.

4.3.2 England

4.3.2.1 Allmänt

I England vilar skadeståndsrätten huvudsakligen på oskrivna regler som har utvecklats i rättspraxis under flera århundraden. Frågor i vad mån skadeståndsansvar föreligger, vad som är att räkna som personskada och hur skadeståndets storlek skall bestämmas får således bedömas med ledning av tidigare domstolsavgöranden, s.k. "leading cases". Domstolarna har en skyldighet att följa äldre avgöranden i jämförbara fall.

Från ansvarssynpunkt görs inte någon skillnad mellan ekonomisk och ideell skada ("pecuniary loss" respektive "personal loss"); ersättning för ideell skada utgår i samma mån som ersättning för ekonomisk skada. En generell utgångspunkt när det gäller skadestånd vid personskada är att den skadelidande skall kompenseras fullt ut. Domstolarna är oförhindrade att fastställa skadeståndet till ett samlat belopp utan att redovisa vilka överväganden som gjorts beträffande enskilda skadeståndsposter.

Skadeståndet anses i första hand ha ett reparativt syfte. Det förekommer emellertid, om än i begränsad utsträckning, även skadestånd med straffande karaktär, s.k. "exemplary damages". Sådant skadestånd utdöms främst i de fall då någon gjort sig skyldig till maktmissbruk eller när det är fråga om olagliga handlingar företagna i profitsyfte (se härom i SOU 1982:84 s. 171;

jfr Dufwa, 1993, s. 456). En annan typ av skadestånd, som förekommer vid sidan av skadestånd för personskada, är det s.k. "nominal damages", ett slags symboliskt skadestånd som ibland döms ut när någon lidit intrång i sina lagliga rättigheter men inte kan visa att han lidit någon förlust eller skada. Detta skadestånd fastställs av tradition alltid till två pund. Vid framför allt sexuella övergrepp förekommer det också att domstolarna, om omständigheterna i det enskilda fallet varit försvårande, dömer ut ett förhöjt skadestånd som är avsett att kompensera den skadelidande för dennes sårade känslor, s.k. "aggravated damages". Till skillnad från "exemplary damages" anses denna typ av skadestånd inte ha till syfte att straffa gärningsmannen.

4.3.2.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

När det gäller ersättning för personskada skiljer man mellan allmänt skadestånd (*"general damages"*) och särskilt skadestånd (*"special damages"*). Det särskilda skadeståndet avser inkomstförlust och kostnader av olika slag som den skadelidande haft i tiden mellan skadetillfället och dagen då skadeståndsfrågan slutligt avgörs. Det allmänna skadeståndet avser ekonomisk skada för tiden därefter samt ideell skada. Som ideell skada ersätts sveda och värk ("pain and suffering"), invaliditet ("disablement") och förlust av glädjeämnen ("loss of amenities").

Skadestånd för såväl ekonomisk som ideell skada fastställs regelmässigt i form av ett kapitalbelopp.

Kostnader

Den som tillfogas en personskada är berättigad till skadestånd för *kostnader i samband med behandlingen av skadan.* Sålunda utgår skadestånd för kostnader för läkarbesök och sjukhusvård, resor i samband med läkarbesök, mediciner och proteser m.m. Även kostnader för en konvalescensresa torde ersättas, om den är medicinskt motiverad och ingår som ett led i behandlingen av den skadelidande. Skulle den skadelidande sakna förmåga att företa en sådan resa på egen hand, torde skadestånd kunna utgå också för kostnaden för ledsagare.

En förutsättning för rätt till skadestånd är att kostnaden varit skälig.

När det gäller att bedöma i vad mån viss behandlingskostnad är skälig fäster man vanligtvis inte någon vikt vid om behandlingen finns att tillgå i den allmänna sjukvården eller ej. Om den skadelidande t.ex. föredrar att med egna medel bekosta vård på privat sjukhus, är han oförhindrad att kräva ersättning härför av skadevållaren även om vården funnits att tillgå inom den allmänna

sjukvården. Den skadelidande har här alltså en frihet att välja den typ av vård som han anser vara lämpligast. Det gäller dock endast kostnader som redan uppkommit när skadeståndet bestäms (se Munkman, 1989, s. 81 f.).

Särskilt vid allvarliga skador kan den skadelidande också tillerkännas skadestånd för kostnader för att anpassa en bil eller en lägenhet efter de särskilda behov som skadan har gett upphov till.

Om den skadelidande är gift och skadan medför sådana påfrestningar på äktenskapet att detta upplöses, torde skadestånd kunna utgå även för vissa extrakostnader av personligt slag som den skadelidande drabbas av till följd av skilsmässan (se Munkman s. 89). Det kan gälla t.ex. kostnader för barnpassning under begränsad tid.

Något avdrag för minskade levnadskostnader görs vanligtvis inte för tid som den skadelidande tillfälligt vistas på sjukhem. Sådant avdrag görs däremot om den skadelidande är allvarligt skadad och vårdas på institution under lång tid samt begär skadestånd för såväl inkomstförlust som vårdkostnader (se Munkman s. 81).

Skadestånd för framtida kostnader beräknas utifrån ett uppskattat årligt belopp, som sedan multipliceras med en varaktighetsfaktor.

Anhörigas kostnader i samband med vård eller annan omsorg om den skadelidande är ersättningsgilla i den mån de kan sägas motsvaras av en nytta för den skadelidande. Sålunda ersätts anhörigas utgifter i samband med besök på sjukhus, om besöket kan antas bidra till den skadelidandes tillfrisknande (se Munkman s. 88). För kostnader som uppkommer för anhöriga i samband med att de aktivt tar del i vården av den skadelidande då denne vistas i sitt hem utgick skadestånd tidigare endast om den skadelidande hade en rättslig skyldighet att ersätta den anhörige för dennes insatser. Numera gäller att skadestånd utgår även i de fall då den skadelidande formellt sett inte har något betalningsansvar gentemot den anhörige. I rättspraxis från 1970-talet finns exempel på att ett barn tillerkänts skadestånd med belopp motsvarande den inkomstförlust som modern till barnet hade lidit genom att vara hemma från sitt arbete och vårda barnet. Ersättning har också utgått när den skadelidande varit en vuxen person som vårdats av sin make. I ett annat fall har skadestånd utgått i form av livränta när en moder till ett handikappat barn gett upp sin karriär som lärare för att i stället ägna sig åt att vårda sitt handikappade barn.

Skadeståndet bestäms i dessa fall i regel till belopp motsvarande vad som fordras för att den skadelidande skall kunna betala skälig ersättning till den anhörige för dennes insatser. Ersättningen måste hålla sig inom rimliga ramar.

I de fall den anhörige tar ledigt från sitt arbete för att ägna sig åt vård av den skadelidande anses skälig ersättning i regel motsvara vad den anhörige går miste om i inkomst (se Munkman s. 87 f.). Vanligtvis får ersättningen dock inte överstiga vad det skulle ha kostat att anlita en utomstående person med för ändamålet adekvat utbildning.

Anhörigas kostnader betraktas skadeståndsrättsligt som en del av den skadelidandes egna kostnader (se Munkman s. 82).

Inkomstförlust

Liksom när det gäller skadestånd för kostnader är utgångspunkten att skadestånd för inkomstförlust skall försätta den skadelidande i samma ekonomiska ställning som om skadan inte hade inträffat, dvs. bedömningen skall grunda sig på omständigheterna in det enskilda fallet.

Inkomstförlust i tiden från skadefallet fram till dess att ersättningen fastställs bestäms med hänsyn till den faktiska förlust som har uppkommit. Beträffande *framtida inkomstförlust* tvingas domstolarna däremot att göra en uppskattning utifrån förhållandena i det enskilda fallet. Inkomstförhållandena före och efter skadan tillmäts därvid stor betydelse. En på detta sätt beräknad nettoförlust multipliceras med det antal år under vilka förlusten beräknas vara (se Munkman s. 66). Sistnämnda faktor reduceras dock först med hänsyn till dels oförutsedda händelser som kan komma att förbättra eller försämra den skadelidandes ekonomiska situation, dels fördelen av att få skadeståndet i form av ett engångsbelopp.

Om den skadelidande vid skadetillfället uppbar viss inkomst, presumeras vanligtvis att han skulle ha kommit att ha samma lön även i framtiden. Det tas inte någon hänsyn till inkomstökningar till följd av inflationen. Gör den skadelidande gällande att han egentligen skulle ha tjänat mera, måste han styrka detta genom att t.ex. visa att han hade särskilda kvalifikationer som på sikt skulle ha lett till befordran och högre lön. På samma sätt har skadevållaren, om han gör gällande att den skadelidande i framtiden skulle ha tjänat mindre än vid skadetillfället, att styrka detta. Den skadelidande kan t.ex. redan tidigare ha varit sjuk och därför sannolikt skulle varit tvungen att förr eller senare minska sin arbetstid eller ha varit verksam inom en bransch på tillbakagång med åtföljande risk för arbetslöshet.

Fram till år 1983 uppskattades den skadelidandes framtida inkomstförlust utan hänsyn till att skadan medfört att dennes livslängd blivit förkortad. Å andra

sidan gjordes avdrag för vad den skadelidande under de förlorade åren sannolikt skulle ha använt för sin egen del (se Munkman s. 55 och 163). Rätten till detta skadestånd ingick som en del i den avlidnes kvarlåtenskap och kom således de efterlevande till del (se avsnitt 4.3.2.4).

Den skadelidande anses vara skyldig att begränsa sin skada och ta det arbete som kan begäras av honom. När domstolarna har att bedöma vad den skadade kan tjäna i sitt skadade skick är det därför inte den faktiska inkomsten efter skadan som är relevant. Har den skadelidande förmåga och möjlighet att ha ett arbete med högre inkomst är det i stället den inkomsten som läggs till grund för bedömningen.

Om den skadelidande efter skadan däremot lyckas undvika inkomstförlust genom en ökad arbetsinsats, utgår skadestånd härför i form av förlust av fritid eller s.k. "loss of leisure" vilket räknas som ett slags ideell skada (se nedan).

Att bestämma skadestånd för framtida inkomstförlust har ansetts möta särskilda svårigheter när det gäller *barn* som blivit svårt skadade. I praxis har man i sådana fall sett till vad barnets fader har haft för yrke eller till den genomsnittliga inkomsten i samhället. Det har också förekommit att ersättningen bestämts helt skönsmässigt (se Munkman s. 72).

I de fall när den skadelidande till följd av skadan inte längre kan sköta det egna *hushållsarbetet* har i praxis ansetts skäligt att den skadelidande tillerkänns ersättning med belopp motsvarande kostnaden för hemhjälp, även om den skadelidande inte har för avsikt att anlita någon hjälp. För tiden från skadetillfället fram till dess att skadeståndet bestäms har skadestånd dock ansetts kunna utgå endast om det uppkommit en faktisk kostnad. I fall när sådan kostnad inte uppkommit har emellertid i praxis förekommit att skadeståndet för ideell skada höjts något med hänsyn till den ökade anspänning som det måste ha inneburit för den skadelidande att sköta hushållet utan hjälp utifrån (se Munkman s. 74 f.).

Det har på senare tid förekommit att skadestånd för framtida inkomstförlust fastställts att utgå i form av livränta. Detta förutsätter emellertid att parterna är överens härom. Frågan om en utvidgad möjlighet för domstolarna att fastställa skadestånd i form av livränta övervägs dock för närvarande av en statlig kommitté (se Pfennigstorf, 1993, s. 163).

Från skadestånd som uppgår till mer än 2 500 GBP avräknas vad den skadelidande uppburit i ersättning från den allmänna försäkringen under tiden från skadetillfället fram till dess att skadeståndet bestäms, dock som längst under fem år. Däremot görs inte något avdrag för vad den skadelidande kan komma att uppbära i ersättning från det allmänna efter det att skadeståndet

fastställts. För det belopp som avräknas har det allmänna en regressrätt gentemot skadevållaren eller ansvarigt försäkringsbolag (se Szöllösy, 1992, s. 22). Uppgår skadeståndet inte till 2 500 GBP avräknas endast hälften av vad som utgått från den allmänna försäkringen under som längst fem år. I sådant fall finns inte någon regressrätt (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 4 och 139).

Ideell skada

Som tidigare nämnts bestäms skadestånd för ideell skada i varje enskilt fall med ledning av tidigare domstolsavgöranden i jämförbara fall. Några standardiserade normer av det slag som finns i bl.a. Sverige förekommer inte. Det är sällan som domstolarna uttryckligen anger hur ett skadestånd för ideell skada fördelar sig på skadeföljder av olika slag. I regel fastställs skadestånd för ideell skada till ett samlat belopp under benämningen "pain and suffering and loss of amenities". Även i England talar man emellertid om olika ersättningsposter.

Skadestånd för "*pain and suffering*" tar sikte på fysisk smärta samt psykiska besvär av påtagligt slag. Lidandet kan vara livsvarigt eller av övergående natur. Skadeståndsposten är således inte på samma sätt begränsad till skadeföljder under akut sjuktid som ersättningsposten sveda och värk i Sverige. För att ersättning för "pain and suffering" skall utgå vid psykiska besvär fordras i princip att det är fråga om en konstaterad psykisk sjukdom eller skada. Sålunda utgår ersättning vid psykisk chock och andra psykiska störningar av liknande slag (se avsnitt 4.3.2.5). Känslomässiga reaktioner av sorg och förnedring berättigar däremot inte till skadestånd för "pain and suffering".

Skadestånd för "pain and suffering" bestäms framför allt med hänsyn till den tid under vilken smärtan eller besvären varat. Men även andra omständigheter beaktas, t.ex. att den skadelidande tvingats genomgå operativa ingrepp.

I äldre praxis utgick skadestånd under en särskild post, "loss of expectation of life" i de fall skadan fått till följd att den skadelidandes sannolika livslängd blivit förkortad. För domstolarna var det förenat med betydande svårigheter att fastställa skadeståndets storlek, och det kom därför att utbildas en praxis som innebar att skadestånd alltid utgick med samma belopp. Numera utdöms inte längre ersättning under en särskild post. Enligt "Administration of Justice Act" från år 1982 skall domstolarna i stället vid bestämmande av skadestånd för "pain and suffering" beakta om den skadelidande är medveten om att hans livslängd blivit förkortad. (Se Munkman s. 128 f.)

Ersättning för "*disablement*" avser själva skadan som sådan, dvs. förlusten eller funktionsnedsättningen av en kroppsdel eller funktionsnedsättningen av kroppen i dess helhet. Ersättningen härför är således närmast en motsvarighet till ersättning för men enligt svensk skadeståndsrätt.

Vid bestämmande av skadestånd för "disablement" beaktar domstolarna framför allt skadans art, omfattning och varaktighet. Om den skadelidande tillfogats flera skador anses skadeståndet inte kunna beräknas efter en ren addition av skadeståndet för varje enskild skada, utan man ser till hur skadorna tillsammans påverkar den skadelidandes välbefinnande. I vissa fall, t.ex. när skadan drabbar parade organ, anses skadan i regel motivera ett betydligt större skadestånd än vad som skulle följa av en ren addition (se Munkman s. 120).

"*Loss of amenities*" syftar på olika följder av skadan som alla utmärks av att de innebär en begränsning, tillfällig eller permanent, av den skadelidandes möjligheter att njuta av livet eller att livsglädjen mer eller mindre går förlorad. Under denna post ersätts det lidande som följer av att den skadelidande på grund av skadan t.ex. inte längre kan ha ett fungerande sexualliv. Ersättningsposten avser också skadans inverkan på yrkesliv och fritidsaktiviteter. När det gäller skadans betydelse för arbetslivet beaktas alltifrån ökad anspänning i arbetet till förlust av en lovande yrkeskarriär.

Som tidigare nämnts talar man ibland i stället om "*loss of leisure*". I äldre rättspraxis finns exempel på att en person, som skadat en arm och till följd därav tvingades arbeta övertid 15 timmar varje vecka för att få samma lön som tidigare, fick det allmänna skadeståndet höjt från 1 000 GBP till 2 750 GBP (jfr Munkman s. 74).

Vid bestämmande av ersättningens storlek är en rad faktorer av betydelse, däribland den skadelidandes ålder och yrke samt hans allmänna hälsotillstånd. En annan omständighet som beaktas är det psykiska lidande som det kan innebära för en svårt skadad person att t.ex. för all framtid vara beroende av andra personers omvårdnad. (Se Munkman s. 120 f.)

Under posten "loss of amenities" ersätts också lyte i form av ärr och andra kosmetiska defekter ("disfigurement"). Denna typ av skadeföljder har alltid betraktats som en viktig faktor vid skadeståndets bestämmande, särskilt då den skadelidande är en yngre kvinna som genom den utseendemässiga förändringen fått minskade utsikter att bli gift eller utsatts för risk att skadan leder till skilsmässa. I rättspraxis finns exempel på att en 30-årig kvinna, som på sjukhus fått båda sina ben svårt brännskadade med åtföljande ärr och

svårigheter att röra sig, tillerkänts skadestånd på grund av "disfigurement" med belopp motsvarande över 30 000 GBP i dagens penningvärde (se Munkman s. 129). Vid bedömningen av lytets betydelse brukar också fästas särskild vikt vid om den skadelidande till följd av skadan riskerar en yrkeskarriär eller om den får till följd att den skadelidande undandrar sig olika former av sociala kontakter.

I England beaktar man vid bestämmande av ersättning för ideell skada i vad mån den skadelidande är medveten om sin situation. Har den skadelidande nedsatt medvetandegrad eller är han varaktigt medvetslös, bestäms ersättningen i regel till lägre belopp än vad som annars skulle ha utgått (se Munkman s. 15).

Ersättningsnivån vid ideell skada

Enligt Lloyds rapport angående ersättningsnivån år 1993 i EU- och EFTA-länderna (se avsnitt 4.1) skulle en 20-årig kvinna som drabbats av *tetraplegi* ha tillerkänts ersättning för ideell skada med ett belopp om 115 000 GBP. Vid *svår hjärnskada* skulle ersättningen i stället ha blivit 85 000 GBP. Vid *total synförlust* samt *paraplegi* anges motsvarande ersättning till 85 000 BGP medan den vid *total hörselförlust* samt vid *amputation av underben eller av arm nedanför armbågen* anges till 35 000 GBP. Vad slutligen beträffar *förlust av synen på ett öga utan kosmetisk defekt* skulle ersättningen för ideell skada under motsvarande förhållanden ha uppgått till 17 500 GBP. (Se McIntosh – Holmes, 1994, s. 137 ff.)

4.3.2.3 Skadestånd vid dödsfall

I fall när den skadeståndsgrundande handlingen leder till döden, kan skadestånd utgå dels för ekonomisk skada i form av begravningskostnader och förlust av underhåll (loss of support), dels för ideell skada i form av s.k. "bereavment damages".

Begravningskostnader

Den som åsamkats utgifter för en anhörigs begravning har laglig rätt till skadestånd för begravningskostnader inom ramen för "special damages". Skadestånd utgår för vad som kan anses vara skälig kostnad. Till begravningskostnader hänförs vanligtvis kostnader för balsamering och sedvanlig

gravsten. Kostnader för religiösa sorgkläder ersätts däremot i regel inte (se Munkman s. 154).

Förlust av underhåll

Enligt "Fatal Accidens Act" från år 1976 kan vid skadefall med dödlig utgång vissa anhöriga fordra skadestånd för förlust av underhåll. Sådan rätt tillkommer bl.a. efterlevande make eller förutvarande make, annan person som den avlidne vid dödsfallet sedan minst två år levt tillsammans med under äktenskapsliknande förhållanden, föräldrar, morföräldrar och farföräldrar, barn och barnbarn samt syskon och föräldrars syskon. Med barn jämställs såväl adoptivbarn som styvbarn (se Munkman s. 135 f.).

En förutsättning för rätt till skadestånd är att den anhörige var – helt eller delvis – ekonomiskt beroende av den avlidne på så sätt att han uppbar eller stod i begrepp att inom en snar framtid uppbära underhåll från den avlidne om denne inte hade skadats. Det fordras däremot inte att den avlidne hade en rättslig skyldighet att bidra till den anhöriges underhåll.

Utgångspunkten för bedömningen av skadeståndets storlek är att det är den konkreta skadan som varje underhållsberättigad anhörig lider som skall ersättas. Skadeståndet bestäms i princip efter samma mönster som vid förlust av framtida inkomstförlust; skillnaden är framför allt att man utgår från olika grundbelopp. I båda fallen skall man, sedan grundbeloppet har bestämts, uppskatta under hur lång tid inkomsten eller underhållet skulle ha fortsatt att utgå. Därefter gäller det att finna en lämplig kapitaliseringsfaktor som tar hänsyn härtill men också till det faktum att den anhörige kommer att få ersättningen i förtid i form av ett kapitalbelopp. Vidare skall man beakta sådana omständigheter som att den avlidne, om han inte dödats, kanske skulle ha drabbats av sjukdom eller arbetslöshet och därför inte hade kunnat fortsätta att bidra till den anhöriges underhåll i samma utsträckning som tidigare, eller omvänt att han sannolikt skulle ha blivit befordrad och därför hade utgett högre underhåll i framtiden (se Munkman s. 144). Däremot bortser man numera – till skillnad från tidigare – från sannolikheten för att en efterlevande make kan komma att gifta om sig och därmed inte längre vara i behov av underhåll (se Munkman s. 151).

En förenklad och av domstolarna ofta tillämpad metod för att bestämma grundbeloppets storlek är att – i fall när den avlidne efterlämnar hustru och barn – utgå från den inkomst som den skadelidande uppbar vid dödsfallet och därifrån göra avdrag med belopp motsvarande vad som skulle ha gått åt till

den avlidnes eget underhåll och andra personliga utgifter (se Munkman s. 148).

Med underhåll likställs värdet av det arbete som en hemarbetande utför för familjens räkning. Sådant arbete värderas normalt högre än vad det skulle ha kostat att anlita någon utomstående att utföra hemarbetet. Bakgrunden härtill är att man ansett att den som sköter sitt eget hem alltid finns till hands för övriga familjemedlemmar och vanligtvis utför en större arbetsinsats än inhyrd arbetskraft (se Munkman s. 139 och 147).

Sedan år 1982 bestäms skadeståndets storlek utan hänsyn till förmåner som den anhörige på grund av dödsfallet kan komma att uppbära från annat håll. Talan om skadestånd för förlust av underhåll måste väckas inom tre år från dödsfallet eller den dag då den anhöriga först fick kännedom om det förhållande som berättigar till skadestånd.

Ideell skada

Vid dödsfall kan ersättning utgå också i form av s.k. "*bereavment damages*". Ersättning utgår med ett fast belopp om 7 500 GBP. Ersättningsberättigade är efterlevande make samt föräldrar till ett ogift barn under 18 år (se Pfennigstorf, 1993, s. 163). Är barnet fött utom äktenskapet är dock endast modern till barnet ersättningsberättigad. Till skillnad från vad som gäller i Skottland, där motsvarande ersättning benämns "loss of society", utgår i England inte någon ersättning till den avlidnes barn. (Se Szöllösy, 1992, s. 19.)

4.3.2.4 Verkan av den skadelidandes död

Fram till år 1934 gällde principen att rätten till skadestånd föll bort om den skadelidande avled; en skadelidandes krav på skadestånd kunde inte göras gällande av dödsboet. Det året infördes emellertid en särskild lag, "Law Reform Act", som innebar att den skadelidandes rätt till skadestånd såväl för ekonomisk som för ideell skada gick över på de anhöriga när den skadelidande avled. Undantag gällde för "exemplary damages" och "aggravated damages", dvs. skadestånd som i Sverige till viss del regleras i 1 kap. 3 § skadeståndslagen (se SOU 1992:84 s. 172). En förutsättning för att den skadelidandes rätt till skadestånd skulle gå över på de anhöriga var att skadeståndskravet hade framställts inom sex månader från skadehändelsen antingen av den skadelidande själv medan denne var i livet eller av dödsboet.

Vad som nu sagts innebar att, i fall då skadan resulterade i att den skadelidandes liv blev förkortat, rätten till skadestånd i form av "loss of expectation of life" kom att ingå i den avlidnes kvarlåtenskap. Detsamma

gällde rätten till skadestånd för "pain and suffering" för det fall att den skadelidande fram till dödsfallet hade fått utstå fysiskt eller psykiskt lidande. Också skadestånd för framtida inkomstförlust – som ju, enligt vad tidigare nämnts, beräknades även för de förlorade åren – gick över på arvingarna. Det skadestånd som de anhöriga på detta sätt kom i åtnjutande av beaktades dock vid bestämmande av skadestånd för förlust av underhåll; 1934 års lag kom därför inte att få någon större betydelse i praktiken.

För dödsfall som inträffat efter år 1982 regleras verkan av den skadelidandes död genom "Administration of Justice Act". Det innebär bl.a. att skadestånd inte längre utgår för "loss of expectation of life" vare sig den skadelidande avlider omedelbart vid skadetillfället eller först senare samt att skadestånd för framtida inkomstförlust bestäms utan hänsyn till de s.k. förlorade åren. Det finns således i dessa avseenden inte längre någon rätt till skadestånd som de efterlevande kan ärva. I stället har som tidigare nämnts vissa anhöriga berättigats till skadestånd för "bereavment damages".

Skadestånd för "pain and suffering" och för inkomstförlust som den skadelidande har åsamkats fram till dödsfallet går däremot alltjämt över på arvingarna. Vad de uppbär till följd härav avräknas inte från det skadestånd som de kan vara berättigade till enligt "Fatal Accidens Act" (se Munkman s. 163 f.).

4.3.2.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

Skadestånd för "pain and suffering" kan utgå inte bara för fysisk skada utan också för sådan psykisk skada i form av chock eller liknande som följer med den fysiska skadan. Redan i äldre rättspraxis finns exempel på att skadestånd dömts ut också för psykisk chock i sig, dvs. chock som inte har samband med fysisk skada. Ett sådant rättsfall från år 1897 avsåg en "practical joker" som på skämt talat om för en kvinna att hennes man hade varit med om en olycka och därvid brutit båda benen. Domstolen fann att kvinnan var berättigad till skadestånd för den chock hon åsamkats eftersom den som lämnat uppgifterna avsiktligen velat skada henne. I ett senare fall från år 1919 ålades en man att utge skadestånd till en kvinna som drabbats av en chock i samband med att mannen, för att komma i tillfälle att granska några brev, hotat kvinnan och falskeligen uppgett att hennes fästman var tysk spion. Även i detta fall tog domstolen fasta på att det varit fråga om en psykisk chock som någon uppsåtligen tillfogat annan (se Munkman s. 122).

Från äldre tid finns exempel på att skadestånd för psykisk chock utdömts också i fall när chocken uppkommit som en följd av en annans vårdslösa beteende. I sådana fall torde till en början dock ha fordrats att chocken var förknippad med en rädsla hos den skadelidande för den egna säkerheten.

En princip som tillämpades länge var att endast den omedelbart skadelidande var berättigad till skadestånd för personskada. I ett avgörande år 1982 slog emellertid den engelska högsta domstolen (House of Lords) fast att även en nära anhörig till en skadad eller avliden var berättigad till skadestånd i fall när han visserligen inte själv blivit skadad men varit med vid skadetillfället och därvid tillfogats en chockskada (nervsammanbrott, depression, förändring i personligheten) som inte var att anse som sorg och bekymmer av sedvanligt slag. I senare avgöranden har förutsättningarna för ersättning förtydligats på så sätt att skadestånd utgår i fall då den nära anhörige var starkt känslomässigt bunden till den skadelidande och att antingen bevittnat själva skadehändelsen eller omedelbart därefter blivit underrättad om händelsen (se Szöllösy, 1992, s. 20).

Det finns en tendens bland domstolarna att utvidga de situationer i vilka skadestånd för psykisk chock skall kunna utgå (se Pfennigstorf, 1993, s. 200). Från senare delen av 1980-talet finns således exempel på att skadestånd utgått också för psykisk chock som någon drabbats av genom att se sitt hem stå i lågor (se Munkman s. 123). Skadestånd för psykisk chock har vidare utgått i fall då någon inte befunnit sig på olycksplatsen men blivit chockad när han strax efter olyckan anlänt till sjukhuset (se Dufwa i SvJT 1986 s. 45). Däremot har ersättning vägrats i fall då en person chockskadats av att under en direktsändning i televisionen ha sett en nära anhörig skadas (se Hellner i SvJT 1993 s. 453 not 5 och Szöllösy i NFT 1994 s. 224 vid not 2).

4.3.2.6 Omprövning av skadestånd m.m.

Skadeståndet fastställs i princip en gång för alla. Den skadelidande kan således, sedan domstolen en gång tagit slutlig ställning till hans anspråk, inte återkomma med krav på ytterligare skadestånd. Detta gäller även om den skadelidande kan peka på att det uppkommit skadeföljder som tidigare inte varit kända. Domstolarna måste därför vid skadeståndets bestämmande beakta framtida risker av olika slag, såsom att skadan kan medföra komplikationer i olika avseenden.

Sedan år 1985 har domstol dock möjlighet att första gången fastställa ett provisoriskt skadestånd, om det finns risk för en allvarlig försämring av den

skadelidandes fysiska eller psykiska tillstånd. Skadeståndet fastställs då utan hänsyn till den speciella risken. Samtidigt skall domstolen ange den tid inom vilken krav på ytterligare skadestånd måste ha framställts. Skulle en allvarlig försämring inträffa innan denna tid gått till ända kan domstolen, på den skadelidandes begäran, ta upp frågan på nytt och tillerkänna den skadelidande ytterligare skadestånd. Vad som nu sagts gäller emellertid endast i de fall skadeståndsskyldigheten täcks av någon försäkring (se Munkman s. 177 och Szöllösy, 1992, s. 23).

Utmärkande för engelsk rätt är vidare att ett överklagande inte får begränsas till en enskild ersättningspost. Skadeståndsfrågan skall nämligen av överrätten kunna bedömas i dess helhet. Skulle ersättningen i visst avseende ha fastställts till för lågt belopp skall överrätten kunna beakta om ersättningen i annat avseende blivit för hög (se Munkman s. 181).

4.3.2.7 Jämkning på grund av medvållande

Fram till år 1945 gällde i England principen om "compensatio culpa", vilken innebär att den skadelidande helt går miste om skadestånd om han själv varit medvållande till skadan. Det året infördes emellertid en lagbestämmelse som innebär att skadestånd vid medvållande skall jämkas efter förhållandet mellan den skadelidandes och den skadevållandes skuld (se Vinding Kruse, 1989, s. 318 och Szöllösy, 1992, s. 20). Reglerna tillämpas även på trafikskadeområdet.

När jämkning sker görs inte någon skillnad mellan skadestånd för ekonomisk och ideell skada.

4.3.2.8 Skadeståndets bestämmande

Tvister om skadestånd i anledning av personskada avgörs i England av domstol. Tidigare bestod underrätten i denna typ av mål alltid av en jury. Sedan mitten av 1940-talet avgörs emellertid skadeståndsmål i första instans vanligtvis av ensamdomare (se Dufwa, 1993, s. 440 vid not 9).

Allmänna domstolar är i första instans the High Court of Justice, som har sitt säte i London, eller the County Courts, av vilka det finns 274 stycken. De senare handlägger tvistemål om mindre värden. För skadeståndsmål går gränsen vid 5 000 GBP. Som andra instans fungerar en enda domstol, nämligen the Court of Appeal. Tredje och sista instans är the House of Lords. Hit kan mål överklagas inte bara från England utan även från Skottland och

Nordirland. För att House of Lords skall ta upp ett mål krävs tillstånd ("leave") av domstolen själv eller av the Court of Appeal. I rättsfrågor av mera allmän betydelse kan the Court of Appeal under särskilda förutsättningar bli överhoppad och talan föras direkt i the House of Lords, s.k. "leapfrogging". (Se Dufwa s. 441.)

Som tidigare framhållits förekommer i England inte några standardiserade normer av det slag som finns i Sverige beträffande t.ex. sveda och värk eller lyte och men. Skadeståndet fastställs i stället i varje enskilt fall med ledning av tidigare avgöranden av jämförbara fall. Detta underlättas i viss mån av att nya avgöranden av betydelse varje månad refereras i olika publikationer, bl.a. i den s.k. Kemp & Kemp.

För att främja enhetlighet i bedömningen mellan olika domstolar presenterades år 1992 en publikation – som utarbetats på initiativ av Judicial Studies Board – med riktlinjer för domstolarna, "Guidelines for the Assessment of General Damages in Personal Injury Cases". Publikationen, som bygger på en genomgång av ett stort antal domstolsavgöranden, anger aktuella skadeståndsbelopp för en rad olika skadetyper. De uppgifter som redovisas i Lloyds rapport angående skadeståndsnivån i England grundar sig, när det gäller ideell skada, på uppgifter i denna publikation (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 138).

4.3.3 Frankrike

4.3.3.1 Allmänt

Grundläggande regler om skadeståndsansvar vid personskada finns i artiklarna 1382-1386 i Code Civil. Artiklarna 1382 och 1383 föreskriver att den som uppsåtligen eller av oaktsamhet tillfogar någon annan en personskada skall ersätta denna skada. Den allmänna skadeståndsrätten bygger således på culpaprincipen. Strikt ansvar har på flera områden genomförts i rättspraxis men på vissa områden också genom lagstiftning. Genom en uppmärksammad lag år 1985 (la loi Badinter) infördes sålunda objektivt ansvar på trafikskaderättens område (se Dufwa, 1993, s. 141 f.).

Några bestämmelser om skadeståndets beräkning finns inte i Code Civil. Olika metoder för hur skadeståndets storlek skall bestämmas har i stället utvecklats i praxis (se Pfennigstorf – Gifford, 1991, s. 165). Utgångspunkten är att den skadelidande skall ha full ersättning för sin skada oavsett om den är av ekonomiskt eller av ideellt slag (se Durry, 1988, s. 320 f. och Dufwa

s. 143 f.). Vid bestämmandet av skadeståndets storlek tas ingen hänsyn till graden av skuld hos skadevållaren.

Utmärkande för ersättningspraxis i Frankrike är att man inte gör någon klar distinktion mellan ekonomisk och ideell skada. De ekonomiska och ideella skadeföljderna bedöms i regel gemensamt. Tanken är att full fysisk hälsa i sig representerar ett ekonomiskt värde och att varje fysisk skada medför en risk för ekonomisk förlust även i fall då någon sådan förlust inte uppstått eller ens kan komma att uppstå. Följden blir ett mer eller mindre abstrakt sätt att värdera skadan (se Szöllösy i Försäkringstidningen 8-9/81 s. 13). Skadeståndet fördelas dock i regel på olika ersättningsposter.

Domstolen avgör fritt om skadeståndet skall utges i form av ett engångsbelopp eller livränta eller som en kombination av engångsbelopp och livränta. I allmänhet utges skadeståndet med ett engångsbelopp (se Szöllösy i NFT 1994 s. 229). Livränta kan dock i vissa fall förekomma vid ersättning för framtida inkomstförlust och bestående men (se avsnitt 4.3.3.2).

4.3.3.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

Kostnader

Ersättning för kostnader för förfluten tid lämnas särskilt. Motsvarande gäller i regel kostnader i framtiden. Ersättning för framtida vårdkostnader kan emellertid även ingå i ersättningen för framtida inkomstförlust och bestående men (jfr Szöllösy, 1992, s. 30).

Ersättning lämnas för läkar- och medicinkostnader samt för andra utgifter för sjukhusvård. Sjukvårdskostnader kompenseras efter avdrag med ett belopp motsvarande kostnader för mat och andra dagliga förnödenheter som den skadelidande ändå hade haft. Ersättning för "lyxvård" utges inte (se Pfennigstorf, 1993, s. 39).

Anhörigas kostnader för besök eller annan stimulans under den tid då den skadelidande vistas på sjukhus ersätts vid mycket allvarliga skador eller om besöken kan anses vara till gagn för den skadelidandes rehabilitering (se Szöllösy, 1992, s. 29).

Härutöver lämnas ersättning för samtliga kostnader för omsorg och vård av den skadelidande i dennes hem. Utgångspunkten för denna bedömning är att den skadelidande har rätt till vård i sin naturliga miljö. Det betyder att en svårt skadad person kan få ersättning för kostnader för vård och hjälp dygnet runt i sitt hem av utomstående personal (se Szöllösy i NFT 1991 s. 195).

Ersättningen bestäms efter normal timkostnad för en hemhjälp multiplicerad med antal vårdtimmar per år. Detta belopp multipliceras därefter med en livsvarighetsfaktor, som är olika beroende på om den skadelidande är man eller kvinna (se Pfennigstorf, 1993, s. 40).

Vidare kompenseras rese- och andra transportkostnader, liksom kostnader för hjälpmedel (såsom proteser, ortopediska skor e.d.) samt för ombyggnad av bostad på grund av handikapp etc. (se Szöllösy, 1992, s. 29).

Inkomstförlust i förfluten tid

Skadestånd utges för den skadelidandes förlust av försörjningsförmåga från skadetillfället till dess att ersättningen bestäms ("incapacité temporaire"). Sådan ersättning lämnas vare sig den skadelidande har uppburit någon förvärvsinkomst eller inte. Har den skadelidande åsamkats inkomstförlust beräknas ersättningen efter den faktiska förlusten av inkomst, olika lönetillägg och andra ekonomiska förmåner. Saknade den skadelidande förvärvsinkomst bestäms ersättningen efter vad som kan anses skäligt. Denna ersättning är i allmänhet mycket låg. För hushållsarbete motsvarar ersättningen lönen till en hemhjälp. Om den skadelidande är t.ex. barn, studerande, arbetslös eller pensionär bestäms ersättningen efter den lagstadgade minimilönen (se Szöllösy, 1992, s. 29).

Framtida inkomstförlust och bestående men

Ersättning för reduktion av den fysiska, psykosensoriska eller intellektuella kapaciteten ("incapacité partielle permanente") lämnas utan hänsyn till om skadan har inverkat på den skadelidandes förvärvsförmåga eller inte. Bedömningen grundas på ett läkarutlåtande som anger en viss invaliditetsgrad. Ledning för bestämmandet av denna grad ger officiella och privata invaliditetstabeller. Läkarna skall också ta hänsyn till den skadelidandes individuella förhållanden, såsom ålder, yrke, rehabilitering och utbildning. Domstolen är emellertid inte bunden av utlåtandet. I vissa frågor följs det dock regelmässigt, såsom beträffande det bestående hinder som skadan fört med sig i det dagliga arbetet, den extra anspänning som krävs för att klara en arbetsuppgift och skadans inverkan på den skadelidandes sociala ställning. Domstolen gör däremot en egen bedömning av bl.a. arbetsmarknadsförhållanden, den skadelidandes minskade befordringsmöjligheter, inskränkningar i möjligheten att välja yrke samt omskolning.

Ersättningen kan bestämmas efter tre olika metoder. Den ena är den *matematiska metoden*, som grundar sig på principen att minskningen av den skadades förtjänster är exakt proportionell mot den av en expert angivna invaliditetsgraden. Skadan värderas genom att den årliga inkomsten multipliceras med invaliditetsgraden och en uppräkningsfaktor beräknad efter den skadades ålder.

Den andra metoden är en *konkret beräkning* som tar stor hänsyn till situationen i det enskilda fallet. En expert anlitas för att så exakt som möjligt uppskatta den skadades faktiska förlust.

Den tredje metoden är *punktvärdemetoden* ("valeur du point"), som bygger på tidigare domstolsavgöranden i liknande fall. Ersättning bestäms med hjälp av en tabell som i allmänhet anger ett enhetsvärde för varje invaliditetsgrad från 1 till 100; beloppet räknas fram genom att invaliditetsgraden multipliceras med enhetsvärdet som är olika beroende på den skadelidandes ålder. Denna metod är den mest abstrakta och omfattar ersättning för såväl framtida inkomstförlust som bestående men. Som tidigare berörts kan den även inrymma ersättning för framtida vårdkostnader.

Enligt en undersökning av 80 domstolsavgöranden under åren 1988-1990 uppgår ersättning enligt punktvärdemetoden i allmänhet till mellan (15 x 6 000=) 90 000 FRF vid 15 procents invaliditet och (100 x 30 000=) 3 milj. FRF vid 100 procents invaliditet. I undantagsfall kan ersättningen vid 100 procents invaliditet uppgå till 6 milj. FRF (se Szöllösy, 1992, s. 30 not 60).

Frankrikes högsta domstol la Cour de cassation har i en dom år 1979 och i en annan dom år 1983 uttalat att skadestånd för framtida inkomstförlust bör bestämmas objektivt efter de faktiska förhållandena i det enskilda fallet ("préjudice corporel de caractère objectif") och åtskilt från ersättning för bestående men. Emellertid har underrätterna sedan en lång tid tillbaka företrädesvis valt den mera abstrakta punktvärdemetoden. Först på senare år har man kunnat märka en tendens att domstolarna i allt fler fall bestämmer ersättning för framtida inkomstförlust efter den faktiska förlusten och för bestående fysiska och psykiska men efter punktvärdemetoden (se Szöllösy, 1992, s. 29 f.). Detta har i sin tur lett till en kraftig ökning av ersättningens storlek (se Szöllösy i NFT 1991 s. 194).

Som regel ersätts framtida inkomstförlust och bestående men med ett engångsbelopp. Vid mycket svåra skador kan ersättningen bestämmas som livränta, om det anses nödvändigt för att säkerställa den skadelidandes ekonomiska framtid (se Pfennigstorf, 1993, s. 40). Livränta kan också utgå, om det krävs med hänsyn till den skadelidandes faktiska förvärvsförmåga och

hålls i så fall inne så snart förvärvsförmågan under livräntans löptid överstiger en viss nivå.

Sveda och värk

Under ersättningsposten "pretium doloris" lämnas ersättning för fysiskt, psykiskt och känslomässigt lidande under den första läkningstiden. Vid bestämmandet av ersättningens storlek beaktas särskilt smärtans intensitet och varaktighet, antal kirurgiska ingrepp och undersökningstillfällen samt rehabiliteringens art och varaktighet.

Ersättning bestäms regelmässigt efter en tabell. I denna graderas skadans svårhet efter en skala från 1 till 7, där 1 står för mycket lindrigt lidande och 7 för mycket svårt lidande.

Ersättning för "pretium doloris" som dömts ut under åren 1989-1993 har i genomsnitt uppgått till 3 000 FRF för mycket lindrigt lidande och till 250 000-500 000 FRF för mycket svårt lidande (se Szöllösy i NFT 1994 s. 227 not 4).

Lyte

Har skadan blivit bestående lämnas ersättning för fysiskt lyte eller reducerad fysisk attraktion ("prejudice esthetique"). Vid bestämmandet av skadeståndets storlek beaktas den skadelidandes ålder, civilstånd, yrke och kön; kvinnor ges i allmänhet högre ersättning än män. Vid bestämmande av skadeståndets storlek följer man vanligtvis en tabell liknande den som används vid ersättning för "pretium doloris".

Förlust av glädjeämnen

Ersättning för "préjudice d'agrément" avser försämring eller förlust av glädjeämnen i livet. Ersättningsposten motsvarar i stort sett den engelska ersättningsposten "loss of amenities".

Ersättningen avsåg från början enbart försämring eller förlust av förmågan att ägna sig åt en fritidsaktivitet såsom sport, artisteri eller annan social aktivitet. För ersättning krävdes att den skadelidande utövade aktiviteten regelbundet och med ett särskilt stort intresse (se Durry, 1988, s. 341). Numera lämnas sådan ersättning även i fall då en skada i största allmänhet har inkräktat på den skadelidande livskvaliteter i det dagliga livet eller i familjelivet (se

Durry s. 341). Dessutom har förlust av smak, lukt och känsel hänförts till denna ersättningspost (se Szöllösy i NFT 1994 s. 227).

Ersättning för "préjudice d'agrément" kan i mycket svåra fall uppgå till 400 000-500 000 FRF.

Det är en omstridd fråga om ersättning för ideell skada kan lämnas till en skadelidande som är medvetslös (se Szöllösy, 1992, s. 30). La Cour de cassation har i ett fall dömt ut ersättning för "préjudice d'agrément" till en person som efter skadetillfället varit helt medvetslös (se Durry, 1988, s. 342).

Andra ideella skadeföljder

Förlust eller försämring av sexualförmågan *("préjudice sexuel")*, minskade utsikter att gifta sig eller bilda familj *("préjudice d'établissement")* samt minskade möjligheter för unga personer att utvecklas socialt eller i förvärvslivet *("préjudice juvénile")* kan ersättas antingen separat eller under andra ersättningsposter (se Szöllösy i NFT 1994 s. 228). I det senare fallet ersätts dessa skadeföljder i första hand som "préjudice d'agrément" men också inom ramen för ersättningen för framtida inkomstförluster och bestående men.

Ersättningsnivån vid ideell skada

Enligt Lloyds rapport angående ersättningsnivån år 1993 i EU- och EFTA-länderna (se avsnitt 4.1) skulle en 20-årig kvinna som drabbats av *tetraplegi* – utöver den ersättning för bestående men som ingår i ersättningen för framtida inkomstförlust då denna bestäms enligt punktvärdemetoden – ha tillerkänts ersättning för sveda och värk ("pretium doloris") med 200 000 FRF, för lyte ("préjudice esthetique") med 220 000 FRF och för förlust av glädjeämnen ("préjudice d'agrément") med 300 000 FRF. Om samma kvinna drabbats av *paraplegi* skulle hon ha tillerkänts ersättning för sveda och värk med 150 000 FRF, för lyte med 180 000 FRF och för förlust av glädjeämnen med 200 000 FRF. Vid *svår hjärnskada* skulle ersättning för sveda och värk ha utgått med 100 000 FRF och för förlust av glädjeämnen med 200 000 FRF. Vid *total synförlust* skulle ersättning ha lämnats för sveda och värk med 100 000 FRF, för lyte med 100 000 FRF samt för förlust av glädjeämnen och skadans inverkan på arbetslivet med 350 000 FRF. Vid *förlust av synen på ett öga* skulle ersättning ha lämnats för sveda och värk med 50 000 FRF och för lyte med samma belopp. Vid *total hörselförlust* skulle ersättning ha lämnats för sveda och värk med mellan 16 000 och 20 000 FRF beroende på antalet

operationer som den skadelidande tvingats genomgå – om operation inte varit nödvändig skulle ingen ersättning alls utgå för sveda och värk – och för förlust av glädjeämnen med 200 000 FRF. Vid *amputation av underben* skulle ersättning ha lämnats för sveda och värk med 150 000 FRF, för lyte med 180 000 FRF och för förlust av glädjeämnen med 50 000 FRF. Slutligen skulle vid *amputation av arm nedanför armbågen* ersättning ha lämnats för sveda och värk med 100 000 FRF, för lyte med 150 000 FRF och för förlust av glädjeämnen med 50 000 FRF. (Se McIntosh – Holmes, 1994, s. 169 ff.)

Det högsta belopp som hittills har dömts ut för ideell skada är 2 300 000 FRF. Detta skadestånd fastställdes år 1989 till en person som smittats av HIV. Emellertid anses beloppet inte representativt för skadeståndsnivån för ideell skada i allmänhet. Det högsta beloppet dessförinnan var 1 500 000 FRF (se Szöllösy i NFT 1994 s. 228).

4.3.3.3 Skadestånd vid dödsfall

Begravningskostnader m.m.

Begravningskostnader ersätts efter vad som anses skäligt med hänsyn till familjens sociala position. Kostnad för gravplats ersätts dock inte med högre belopp än som kan anses nödvändigt för att den avlidne skall kunna få ett sista vilorum (se Pfennigstorf, 1993, s. 42 f.).

Förlust av underhåll

Skadestånd för förlust av underhåll lämnas i första hand till efterlevande make och barn.

Utgångspunkten för ersättningen är den genomsnittliga skattepliktiga bruttoårsinkomst som den avlidne hade åren före dödsfallet. Därvid beaktas den löneökning som är sannolik och möjlig att förutse, inkomstskatt samt den dödes levnadskostnader för egen del (se Szöllösy, 1992, s. 31). Ersättningen till efterlevande make bestäms med ett årligt belopp multiplicerat med en faktor som upphör när den döde skulle ha fyllt 60 eller 65 år och som är olika beroende på den dödes ålder och kön (se Pfennigstorf, 1993, s. 43). Ersättningen till barn utgår till dess att barnet fyllt 19-21 år, beroende på vilken utbildning barnet genomgår (se Szöllösy, 1992, s. 31).

Ersättningen till efterlevande make bestäms i förhållande till antalet efterlevande barn och kan uppgå till 35-55 procent av den avlidnes nettoin-

komst, medan andelen för varje barn uppgår till 10-20 procent av nettoinkomsten; de efterlevande kan tillsammans inte erhålla mer än 85 procent av den dödes nettointäkt. Den efterlevande makens del kan tillfalla barnen, om den avlidne föräldern haft vårdnaden om barnen och svarat för deras underhåll (se Szöllösy, 1992, s. 31).

Ersättning till efterlevande make och barn till en kvinna som saknat förvärvsarbete beräknas efter värdet av hushålls- och barntillsynsarbetet. Vid bestämmandet av en efterlevande hustrus andel beaktas hennes chanser att gifta sig på nytt liksom hennes arv från den avlidne maken (se Szöllösy s. 31).

I tidigare praxis ansågs också andra som drabbades av förlust av underhåll på grund av dödsfallet berättigade till ersättning. I syfte att förhindra missbruk fastställde emellertid la Cour de cassation i början av 1950-talet att endast de som hade ett rättsligt legitimt intresse av underhåll efter den avlidne var ersättningsberättigade. Det innebar att s.k. konkubiner förvägrades ersättning. I början av 1970-talet påbörjades en stegvis utvidgning av rätten till ersättning, och numera anses även den som levt tillsammans med den avlidne under äktenskapsliknande förhållanden ersättningsberättigad, liksom utomäktenskapliga barn och barnbarn (se Szöllösy s. 31).

I undantagsfall kan skadestånd för förlust av underhåll lämnas till föräldrar till den avlidne. Det gäller särskilt om föräldrarna är sjuka, arbetsoförmögna eller fattiga. I så fall kan ersättning utgå också till den avlidnes minderåriga syskon. Även den avlidnes vuxna syskon kan, om de är sjuka, arbetsoförmögna eller fattiga, få ersättning för förlust av underhåll (se Szöllösy s. 31).

Ideell skada

Vid dödsfall har den avlidnes närstående ("la perte d'un être cher") rätt till ersättning för sorg och saknad (*"préjudice d'affection"*). Till kretsen av ersättningsberättigade hänförs i första hand efterlevande make, föräldrar och barn. I undantagsfall kan också mor- och farföräldrar samt syskon till den avlidne räknas dit. I allmänhet erhåller efterlevande make och föräldrar ungefär 200 000 FRF och andra närstående mellan 10 000 och 100 000 FRF (se Szöllösy i NFT 1994 s. 228 not 6).

Ersättning för besvär och lidande som drabbat närstående lämnas inte bara vid dödsfall utan också i samband med vård av eller annan daglig kontakt med en svårt skadad anhörig (*"préjudice moral de caractère exeptionnel"*; se Szöllösy i NFT 1994 s. 228). Sådan ersättning bestäms som regel skönsmäs-

sigt och lämnas framför allt till föräldrar eller make till den skadelidande (se Szöllösy, 1992, s. 32).

4.3.3.4 Verkan av den skadelidandes död

I äldre rätt kunde en skadelidandes krav på ersättning för ideell skada inte, om han avled innan rätten till ersättning fastställts, övertas av arvingarna. I stället tillerkändes efterlevande till den avlidne en möjlighet till ersättning för egen sorg och saknad ("préjudice d'affection"; se avsnitt 4.3.3.3). (Se Jörgensen, 1972, s. 459.)

Numera anses dock gälla att den skadelidandes rätt till skadestånd för ideell skada i händelse av dennes död går över på arvingarna utan annan begränsning än att den skadelidande skall ha överlevt skadehändelsen åtminstone någon tid (se Ekstedt, 1977, s. 291 vid not 38 med hänvisningar och Szöllösy, 1992, s. 228). Det gäller även om den skadelidande inte före sin död framställt något anspråk på ersättningen. Det är emellertid ovisst om arvingarna har rätt till detta skadestånd även i fall då den skadelidande blivit medvetslös vid skadetillfället och därefter avlidit utan att återfå medvetandet (se Szöllösy s. 228).

4.3.3.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

Någon möjlighet att få ersättning för personskada i form av psykiska besvär till följd av underrättelsen om att en nära anhörig dödats genom en skadeståndsgrundande handling torde inte finnas.

4.3.3.6 Omprövning av skadestånd

Beträffande ersättning som har fastställts i form av livränta – något som hör till undantagen (se avsnitt 4.3.3.1 och 4.3.3.2) – kan domstolen tillåta att ersättningen omprövas vid förändring av den skadelidandes hälsotillstånd. I så fall är det vanligt att domstolen i det första beslutet anger en tidsfrist inom vilken parterna måste påkalla omprövning; maximal tidsfrist är inom trafikskaderättens område 10 år och inom den allmänna skadeståndsrätten 30 år (se Pfennigstorf, 1993, s. 46).

Beträffande ersättning som har lämnats som engångsbelopp tillåts omprövning i princip inte.

4.3.3.7 Jämkning på grund av medvållande

Huvudprincipen i fransk skadeståndsrätt är att oaktsamhet från den skadelidandes sida kan medföra jämkning av skadeståndet. Denna princip gäller emellertid inte på alla områden. Sålunda har medvållandereglerna på trafikskadeområdet utvecklats i en generösare riktning för den skadelidandes del. Enligt dessa regler – som gäller när en personskada har tillfogats annan än en bilförare – kan skadeståndet jämkas endast vid uppsåtlig eller grovt oaktsam medverkan till skadan (se Dufwa, 1993, s. 135 f., 141 f. och 1673). Och även vid sådan medverkan kan skadestånd utgå med ojämkat belopp i fall då den skadelidande var under 16 eller över 70 år eller har drabbats av en invaliditet på minst 80 procent (se Szöllösy i NFT 1991 s. 193).

4.3.3.8 Skadeståndets bestämmande

Tvister om skadestånd avgörs av domstol. Något annat tvistlösningsalternativ förekommer inte.

En skadeståndstalan vid domstol handläggs i regel som tvistemål. Tvisten avgörs av tre domare ("tribunal de grande instance"), om beloppet uppgår till minst 10 000 FRF, och i annat fall av en domare ("tribunal d´instance"). Ett skadeståndsanspråk kan – till skillnad från många andra länders rättssystem men i likhet med vad som gäller i Sverige (se SOU 1992:84 s. 148) – handläggas gemensamt med ett brottmål (se Pfennigstorf – Gifford, 1991, s. 165).

Någon enhetlig tabell till ledning för bestämmandet av skadestånd tillämpas inte av domstolarna. De ersättningstabeller som finns är ofta av mera privat karaktär och har i allmänhet utarbetats med ledning av praxis inom den egna domstolen. Ersättningens storlek kan på så sätt skilja sig väsentligt mellan domstolarna.

4.3.4 Italien

4.3.4.1 Allmänt

Grundläggande regler om skadestånd finns i Codice Civile från år 1942. Skadeståndsansvaret bygger i huvudsak på culpaprincipen, dvs. den som uppsåtligen eller av oaktsamhet tillfogar någon annan en skada skall ersätta denna skada. I vissa fall gäller dock ett ansvar för annans vållande. Ett sådant ansvar har ålagts exempelvis lärare och föräldrar för sina elevers respektive

barns skadehandlingar samt arbetsgivare för skada som arbetstagare åsamkat. Vidare har förare och ägare av motorfordon ålagts ett presumtionsansvar samt under vissa förhållanden strikt ansvar (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 234 och Szöllösy i NFT 1994 s. 232).

4.3.4.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

Utgångspunkten vid uppskattningen av skadeståndets storlek är att varje förlust till följd av en skada som åsamkats den skadelidande genom en brottslig eller annan oriktig handling skall kompenseras.

Någon klar skiljelinje mellan skadeföljder av ekonomisk och ideell natur anges inte i lagen. I Codice Civile talas visserligen om ersättning för ekonomisk och ideell skada, men lagen ger inte närmare besked om vilka skadeföljder som skall hänföras till dessa båda kategorier. Sådana riktlinjer har i stället utvecklats i praxis.

Ursprungligen kompenserades endast fysisk nedsättning i arbetsförmågan. I allmänhet betraktades enbart den skadelidandes inkomst och i vissa fall graden av invaliditet (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 231). Ersättning för kostnader för t.ex. medicin eller sjukvård eller för ideell skada lämnades inte. Med tiden kom skadeståndsansvaret emellertid att omfatta även skadeföljder av ideell natur. Skadestånd lämnades för förmögenhetsskador ("danno patrimoniale"), för icke-förmögenhetsskador ("danno non patrimoniale") samt för nedsättning eller förlorade möjligheter till olika slags aktiviteter på fritiden ("danno alla vita relazione"). Vidare ersattes mera estetiska skadeföljder ("danno estetico").

Numera har den italienska konstitutionsdomstolen, Corte Costituzionale, i två domar år 1978 och 1986 slagit fast att ersättning för personskada bör delas in i tre huvudkategorier, ekonomisk skada ("danno patrimoniale"), sveda och värk ("danno morale") och olägenheter i övrigt ("danno biologico"). (Se McIntosh – Holmes, 1994, s. 231.)

Kostnader

Under ersättningsposten "danno emergente" ersätts samtliga kostnader och utlägg som den skadelidande har tillfogats till följd av skadan, såsom läkar- och medicinkostnader, utgifter för sjukhusvård och rehabilitering, lön till vårdpersonal, rese- och transportkostnader samt kostnader för olika slags hjälpmedel.

Också anhörigas kostnader för besök eller annan stimulans när den skadelidande vistas på sjukhus ersätts. Vidare har föräldrar som vårdar sitt skadade barn i hemmet rätt till ersättning för den inkomstförlust de därigenom har åsamkats.

Ersättningen skall motsvara de faktiska kostnaderna. Dock kompenseras endast sådana kostnader som anses nödvändiga och rimliga. Det betyder att ersättning inte utges för merkostnader till följd av vård på privata sjukhus eller konvalescenthem, om adekvat vård kan lämnas inom den allmänna sjukvårdens ram (se Szöllösy, 1992, s. 53).

Inkomstförlust

Till ersättningsposten "lucro cessante" hänförs den skadelidandes förlust av förvärvsinkomst och annan förtjänst samt framtida vårdkostnader.

Beräkningen av inkomstförlust är olika beroende på om förlusten avser förfluten tid eller framtiden. Ersättning för förfluten tid bestäms efter den faktiska förlusten. Denna ersättning beräknas efter den skadelidandes årsinkomst dividerad med det normala antalet arbetsdagar per år, 270. Detta belopp multipliceras därefter med det antal dagar som den skadelidande varit frånvarande på grund av skadan (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 233). Ersättning för den framtida inkomstförlusten beräknas i allmänhet efter den skadelidandes årsinkomst vid skadetillfället multiplicerad med invaliditetsgraden och en livsvarighetsfaktor. Med hänsyn till att man normalt inte arbetar hela livet reduceras det framräknade beloppet med 15-20 procent beroende på den skadelidandes ålder (se Szöllösy i NFT 1991 s. 207 och McIntosh – Holmes s. 232).

Saknade den skadelidande inkomst eller är det ovisst vilken inkomst som den skadelidande skulle ha fått i framtiden för det fall skadan inte inträffat, bestäms inkomstförlusten efter andra kriterier än den faktiska årsinkomsten vid skadetillfället. När det gäller unga personer som står under utbildning eller är i början av sin yrkesbana beaktas även bl.a. familje- och andra sociala förhållanden samt, om det går att förutse, löneutveckling och framtida karriärmöjligheter inom den bransch som den skadelidande valt att arbeta i (se Szöllösy, 1992, s. 54). Var den skadelidande hushållsarbetande bestäms ersättningen efter genomsnittslönen till en hemhjälp. I annat fall, liksom när den skadelidande är barn, utgår man från ett basbelopp som beräknas efter den sociala pensionen multiplicerad med tre; år 1992 uppgick detta basbelopp till ca 12 milj. ITL (se Szöllösy i NFT 1994 s. 232). Detta belopp multipliceras

därefter med en livsvarighetsfaktor (se Szöllösy i NFT 1991 s. 208). Ersättning till arbetslösa bestäms efter den senast kända årsinkomsten.

Ersättning för inkomstförlust bestäms regelmässigt som ett engångsbelopp (se Szöllösy i NFT 1991 s. 207).

Sveda och värk

Som sveda och värk ("danno morale") ersätts fysiskt och psykiskt lidande till följd av skadan. Ersättningsposten synes närmast motsvara den engelska ersättningsposten "pain and suffering".

Enligt artikel 2059 i Codice Civile får ersättning för "danno morale" lämnas endast om det föreskrivs i lag. Föreskrifter om sådan ersättning finns i den italienska strafflagen, Codice penale. De innebär att den som tillfogats en personskada genom ett uppsåtligt eller oaktsamt brott har rätt till ersättning för "danno morale". Det krävs inte att gärningsmannen fällts till ansvar för brottet. Ersättning kan lämnas också för det fall att gärningsmannen inte kan straffas.

Ganska nyligen infördes en bestämmelse om möjlighet till ersättning för "danno morale" i den italienska trafikskadelagen. Därmed förutsätts inte längre brott som förutsättning för ersättning (se Szöllösy i NFT 1994 s. 233). Dock krävs även i detta hänseende att det skadegörande beteendet varit uppsåtligt eller oaktsamhet. Ersättning för "danno morale" utges inte om skadeståndsskyldigheten i det enskilda fallet grundar sig på strikt ansvar (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 232).

Ersättning för "danno morale" bestäms skönsmässigt. Som regel beaktas omständigheterna vid skadetillfället, typen av skada och invaliditetsgraden (se McIntosh – Holmes s. 233).

Ersättningsnivån har under senare tid tenderat att öka. I två domstolsavgöranden från år 1991 har ersättning för "danno morale" bestämts till 500 milj. ITL; dessförinnan uppgick ersättningen i allmänhet till 150 milj. ITL i mycket svåra skadefall (se Szöllösy i NFT 1994 s. 233).

Ersättning för "danno morale" bestäms som regel i form av engångsbelopp.

Olägenheter i övrigt

Sedan år 1985 har domstolarna tillämpat en ny och mycket viktig ersättningspost ("danno biologico") vid bestämmandet av skadestånd för personska-

da. Hit hänförs skadeföljder av såväl ekonomisk som ideell karaktär. Denna ersättningspost synes närmast motsvara den svenska ersättningsposten "olägenheter i övrigt".

"Danno biologico" omfattar sådana skadeföljder som tidigare ersattes inom ramen för "danno alla vita di relazione" och "danno estetico". Under denna post ersätts den skadelidandes försämrade förmåga att utveckla sina möjligheter inom de fysiska, intellektuella, kulturella eller sociala områdena, liksom den skadelidandes minskade försörjningsförmåga på grund av skadan. Även sådana ekonomiska skadeföljder som inte ersätts särskilt kompenseras inom ramen för denna ersättningspost (se Szöllösy i NFT 1994 s. 232).

Någon enhetlig praxis till stöd för bedömningen av ersättningens storlek finns inte. I de fall skadan inte blivit bestående utgår i allmänhet ersättning för varje sjukdag med 25 000-40 000 ITL.

Beträffande ersättning för bestående invaliditet skiljer sig ersättningspraxis väsentligt mellan domstolarna. Flera domstolar tillämpar en metod som utvecklats vid domstolen i Genua. Enligt den metoden utgår man från ett basbelopp som räknas fram efter gällande årsbelopp för den sociala pensionen multiplicerat med tre (se Szöllösy i NFT 1994 s. 232). Basbeloppet enligt denna beräkningsmetod uppgick i januari 1992 till 12 milj. ITL. Detta belopp multipliceras därefter med en livsvarighetsfaktor (se Szöllösy i NFT 1991 s. 208). Andra domstolar tillämpar en mera abstrakt punktvärdemetod. Därvid beaktas den skadelidandes ålder, typ av skada och invaliditetsgrad; ett uppskattat värde av den skadelidande liv som oskadad multipliceras med invaliditetsgraden (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 231). Avgörande för ersättningens storlek är också i vilken del av Italien som domstolen är belägen; i t.ex. norra Italien utgår i allmänhet skadestånd med betydligt högre belopp än i andra delar av landet (se McIntosh – Holmes s. 232). Sålunda har domstolen i Milano i ett fall år 1991 lämnat ersättning "danno biologico" enligt punktvärdemetoden till en 25-årig man som drabbats av en invaliditet på 75 procent med rekordsumman 1 125 milj. ITL (se Szöllösy i NFT 1994 s. 232 not 10).

Ersättning för "danno biologico" bestäms i allmänhet i form av engångsbelopp.

Ersättningsnivån vid ideell skada

Enligt Lloyds rapport angående ersättningsnivån år 1993 i EU- och EFTA-länderna (se avsnitt 4.1) skulle en 20-årig kvinna som drabbats av *tetraplegi*

ha erhållit ersättning för sveda och värk ("danno morale") med 150 milj. ITL och för olägenheter i övrigt ("danno biologico") med 950 milj. ITL. Om kvinnan i stället hade drabbats av *paraplegi* skulle ersättningen ha uppgått till 80 milj. ITL för sveda och värk och till 600 milj. ITL för olägenheter i övrigt. Vid *mycket svår hjärnskada* skulle ersättning ha utgått för sveda och värk med 120 milj. ITL och för olägenheter i övrigt med 680 milj. ITL. Vid *total synförlust* skulle ersättningen för sveda och värk ha uppgått till 150 milj. ITL och för olägenheter i övrigt till 500 milj. ITL. Vid *synförlust på ett öga* skulle ersättningen ha uppgått till 35 milj. ITL för sveda och värk och till 90 milj. ITL för olägenheter i övrigt. Vid *total hörselskada* skulle ersättning ha lämnats med 50 milj. ITL för sveda och värk och 100 milj. ITL för olägenheter i övrigt. En skada som *amputation av arm nedanför armbågen* hade medfört ersättning med 60 milj. ITL för sveda och värk och 90 milj. ITL för olägenheter i övrigt. Detsamma skulle ha gällt vid *amputation av underben*. (Se McIntosh – Holmes, 1994, s. 231 ff.)

4.3.4.3 Skadestånd vid dödsfall

Begravningskostnader

Ersättning för begravningskostnader lämnas med skäligt belopp (se Szöllösy, 1992, s. 53).

Förlust av underhåll

Ersättning för förlust av underhåll lämnas till efterlevande som vid tidpunkten för dödsfallet var beroende av underhåll från den avlidne. Bedömningen av ersättningens storlek grundar sig i allmänhet på den avlidnes senaste årsinkomst efter avdrag för den dödes privata konsumtion (se Szöllösy i NFT 1991 s. 207). Ersättning till efterlevande make och barn kan uppgå till sammanlagt 75 procent av den avlidnes inkomst.

Ideell skada

Utöver ersättning för kostnader och förlust av underhåll till följd av dödsfallet kan de efterlevande erhålla ersättning för "danno morale". Sådant skadestånd lämnas till efterlevande make, sambo, minderåriga barn och föräldrar. I praxis har ersättningen till make, sambo och barn i allmänhet uppgått till 50 milj.

ITL, medan ersättningen till föräldrar som regel bestämts till vardera 40 milj.-50 milj. ITL om barnet var minderårigt och i annat fall till vardera 25 milj.-30 milj. ITL (se Szöllösy i NFT 1994 s. 233).

4.3.4.4 Verkan av den skadelidandes död

Avlider den skadelidande senare än vid själva skadehändelsen, övergår rätten till ersättning för sveda och värk ("danno morale") på arvingarna avseende tiden från skadetillfället fram till dödsfallet även om den skadelidande inte framställt något krav på ersättning. Det är dock ovisst om rätten till ersättning för "danno morale" kan övergå på arvingarna även i fall då den skadelidande avlidit vid skadetillfället eller blivit medvetslös och därefter dött utan att återfå medvetandet.

Om den skadelidande överlever skadehändelsen och dör först efter en tid anses rätten till olägenheter i övrigt ("danno biologico") för tiden från skadetillfället fram till dödsfallet kunna övergå på arvingarna (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 232). Frågan är emellertid omstridd. Domstolarna i Rom och Genua har intagit den ståndpunkten att den skadelidandes rätt till ersättning förfaller i och med dödsfallet, medan en domstol i Milano har ansett att ersättning kan tillfalla de efterlevande även i de fall den skadelidande har avlidit omedelbart vid skadetillfället.

4.3.4.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

Ersättning kan lämnas för personskada som uppkommit då den som vid underrättelse om att en nära anhörig dödats eller skadats allvarligt drabbats av psykisk chock. Det är emellertid oklart hur långt rätten till ersättning i detta hänseende sträcker sig (jfr Dufwa i SvJT 1986 s. 45).

4.3.4.6 Omprövning av skadestånd

Den skadelidande har, sedan skadestånd fastställts, möjlighet att återkomma med krav på ytterligare ersättning, om hälsotillståndet förvärrats och denna försämring inte kunde förutses när skadeståndet bestämdes första gången.

4.3.4.7 Jämkning på grund av medvållande

Skadestånd för personskada kan jämkas, om den skadelidande har medverkat till skadan uppsåtligen eller genom vårdslöshet. Vid jämkningen görs inte skillnad mellan ersättning för ekonomisk skada och ideell skada.

4.3.4.8 Skadeståndets bestämmande

Tvister om skadestånd och skadeståndets storlek vid domstol. Något annat tvistlösningsalternativ förekommer inte.

De tabeller och standardiserade normer som ibland tillämpas vid bestämmandet av ersättningens storlek har utvecklats i praxis och saknar således officiell status. Det betyder att ersättningens storlek kan variera mellan domstolarna. Avgörande för ersättningens storlek kan också vara om domstolen är belägen i norra eller södra delen av Italien eller i en stad eller på landsbygden (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 232).

4.3.5 Nederländerna

4.3.5.1 Allmänt

De grundläggande reglerna om skadestånd vid personskada återfinns i sjätte boken i Nieuw Burgerlijk Wetboek (NBW). Enligt dessa bestämmelser är ekonomisk skada ("vermogenschade") alltid ersättningsgill, medan ideell skada ("immateriële schade") ersätts endast i de fall som uttryckligen anges i lag (se Szöllösy i NFT 1994 s. 231). Enligt art. 6:106 i NBW utgår skadestånd för ideell skada i tre olika situationer, nämligen då någon tillfogats fysiskt lidande, blivit ärekränkt eller i övrigt lidit intrång i sin personliga integritet.

Att skadeståndsansvar åvilar någon på strikt grund utesluter inte skyldighet att ersätta också ideell skada.

4.3.5.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

Kostnader

Skadestånd för kostnader utgår i första hand för *vård och medicinsk behandling* som den skadelidande tvingas genomgå, t.ex. kostnader för

läkarvård, sjukhusvistelse, läkemedel etc. En förutsättning är att kostnaden är nödvändig från medicinsk synpunkt (se Szöllösy, 1992, s. 47).

Kostnader av detta slag täcks dock regelmässigt av privata försäkringar eller av den allmänna försäkringen. Det är därför endast i undantagsfall som den skadelidande själv har anspråk på skadestånd för sådana kostnader. Detta hindrar inte att skadevållaren i sista hand kan få svara för kostnaderna. Om de ersätts via en privat försäkring, har försäkringsgivaren nämligen regressrätt mot skadevållaren. Motsvarande gäller däremot inte om kostnaderna i stället ersätts ur den allmänna försäkringen (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 271; jfr Pfennigstorf – Gifford, 1991, s.167).

Skadestånd utgår även för kostnader för *hemhjälp* under tid som den skadelidande på grund av skadan inte själv kan sköta hemmet.

Vidare ersätts *anhörigas kostnader* för resor, blommor, böcker e.d. i samband med sjukhusbesök m.m. (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 271). Anhörigas kostnader för vård och tillsyn av den skadelidande anses ersättningsgilla i den mån den skadelidande skulle ha varit berättigad till skadestånd härför om föräldrarna inte hade handhaft vården om honom.

Inkomstförlust

Om en personskada medför ekonomisk skada i form av inkomstförlust för den skadelidande är han berättigad till skadestånd härför, vare sig skadan är bestående eller av övergående natur. Skadeståndsskyldigheten omfattar även sidoinkomster som den skadelidande skulle ha haft från extraarbete e.d., om han inte hade skadats.

Skadestånd för inkomstförlust bestäms enligt differensmetoden, dvs. till ett belopp motsvarande skillnaden mellan den inkomst som skadelidande sannolikt skulle ha uppburit, om han inte blivit skadad, och den inkomst som han trots skadan har uppnått eller kan antas komma att uppnå.

Vid bestämmande av skadeståndets storlek har domstolarna i regel tillgång till sakkunnigutlåtanden i fråga om dels i vilken grad skadan har reducerat den skadelidandes förvärvsförmåga, dels den skadelidandes utsikter att faktiskt beredas plats på arbetsmarknaden.

När det gäller att bestämma den skadelidandes framtida inkomst som oskadad utgår domstolarna vanligtvis från den inkomst som han hade vid skadetillfället eller, om den skadelidande var egen företagare, från den genomsnittliga inkomsten under de tre eller fem senaste åren för skadetillfäl-

let. Framtida förändringar av inkomsten, t.ex. på grund av att den skadelidande hade goda utsikter till befordran, beaktas endast i den mån det var högst sannolikt att en sådan förändring skulle ha skett om skadan inte hade inträffat.

Om den skadelidande var *hemarbetande* fastställs skadeståndet i princip till ett belopp som motsvarar den faktiska kostnaden för att anlita hushållshjälp och, i förekommande fall, hjälp med tillsyn av barnen. Också här gäller således regeln om en konkret skadeståndsberäkning (se Szöllösy, 1992, s. 47).

Även när den skadelidande är ett *barn* är utgångspunkten att det är den faktiska förlusten som skall ersättas. På grund av svårigheterna att i förväg beräkna denna förlust avvaktar man ofta med att fastställa skadeståndet till dess att barnet kommit upp i sådan ålder att det går att bilda sig en uppfattning om dess framtida utsikter. Vid bedömningen av vad barnet skulle ha kunnat tjäna som oskadad beaktas sådana omständigheter som barnets begåvning, färdigheter, utbildning och studieresultat. Dessutom tas hänsyn till barnets sociala miljö, såsom fostran och familjeförhållanden.

I de fall skadan är så allvarlig att barnet är i behov av ständig vård och tillsyn under återstoden av sitt liv fastställs skadeståndet för den förlorade förvärvsförmåga inte utifrån en hypotetisk bedömning av den framtida inkomstförlusten utan med hänsyn till vad det kostar att bereda barnet erforderlig vård och tillsyn på institution (se Szöllösy s. 47 vid not 100).

Domstolen äger fritt bestämma om skadeståndet skall utgå i form av engångsbelopp eller som livränta. I praktiken fastställs dock skadestånd för inkomstförlust så gott som undantagslöst i form av ett engångsbelopp. Detta gäller vare sig skadeståndet avser förfluten tid eller framtiden. Engångsbelopp är inte föremål för beskattning (se Szöllösy s. 50).

Ideell skada

"Smartegeld" är i likhet med "Schmerzensgeld" i Tyskland en samlingsbeteckning för ideella skadeföljder av olika slag. I lagen anges inte närmare vilka skadeföljder som avses och inte heller vilka omständigheter som skall beaktas när skadeståndet bestäms.

I praxis har skadeståndet brukat fastställas i första hand med hänsyn till skadans art och omfattning samt den medicinska behandling i form av sjukhusvistelser, operationer m.m. som den skadelidande tvingats genomgå. Likaså har brukat beaktas bestående eller övergående konsekvenser av olika slag som skadan inneburit eller i framtiden kan komma att innebära för den skadelidande (se Pfennigstorf – Gifford, 1991, s. 72, Szöllösy, 1992, s. 48

och McIntosh – Holmes, 1994, s. 271). Det förhållandet att den skadelidande på grund av skadan förlorat förmågan att ägna sig åt en viss fritidssysselsättning tillmäts dock vanligtvis inte särskild betydelse vid bestämmande av skadeståndets storlek.

Andra faktorer som beaktas är den skadelidandes ålder och – när skadan är förenad med en kosmetisk defekt – den skadelidandes kön. Den skadelidandes ålder tillmäts betydelse framför allt vid allvarligare skador. Äldre skadelidande får i sådana fall i regel lägre skadestånd än yngre skadelidande (se Hacks m.fl., 1994, s. 33).

Graden av skuld hos skadevållaren är däremot en faktor utan omedelbar betydelse för skadeståndets storlek.

I likhet med vad som gäller beträffande ekonomisk skada fastställs skadestånd för ideell skada i princip alltid som engångsbelopp.

Skadestånd för ideell skada utgår endast i de fall då den skadelidande verkligen upplever ett lidande. Den som är varaktigt medvetslös anses således inte berättigad till skadestånd i det avseendet.

Ersättningsnivån vid ideell skada

I Nederländerna låg ersättningen för ideell skada länge på en relativt låg nivå. Under senare år har det emellertid skett en markant höjning av ersättningen vid framför allt allvarligare skador. Alltjämt gäller emellertid att ersättningsnivån är lägre i Nederländerna än i många andra europeiska länder. Det högsta belopp som hittills har dömts ut är 300 000 NLG, vilket belopp tillerkändes en person som på grund av annans vållande blivit smittad av HIV-virus under en sjukhusvistelse (se Pfennigstorf, 1993, s. 102 och McIntosh – Holmes, 1994, s. 272).

Av Lloyds rapport angående ersättningsnivån för 1993 i EU- och EFTA-länderna (se avsnitt 4.1) framgår att en 20-årig kvinna som drabbats av *tetraplegi*, *paraplegi* eller *svår hjärnskada* skulle ha tillerkänts "smartegeld" med 200 000-300 000 NLG. Motsvarande ersättning har angetts för *total synförlust* till 150 000-200 000 NLG och för *total hörselförlust* till 75 000-100 000 NLG. Enligt samma källa skulle ersättningen ha uppgått till 80 000-125 000 NLG vid *amputation av en arm*, till 90 000-125 000 NLG vid *amputation av ett ben* och till 40 000-70 000 vid *förlust av synen på ett öga*. (Se McIntosh – Holmes s. 271 ff.)

4.3.5.3 Skadestånd vid dödsfall

Då någon dödats genom en skadeståndsgrundande handling kan skadestånd utgå dels för begravningskostnader, dels för förlust av underhåll. Däremot utgår i sådana fall inte något skadestånd för ideell skada som de efterlevande kan ha åsamkats till följd av dödsfallet. Någon rätt till ersättning motsvarande "bereavment damages" i England finns inte heller. En annan sak är att de efterlevande kan ha rätt att överta den skadelidandes anspråk på "smartegeld" (se avsnitt 4.3.5.4).

Begravningskostnader

Skadestånd för begravningskostnader omfattar sedvanliga kostnader inklusive kremering av den avlidne. Till skillnad från vad som gäller i flesta andra europeiska länder avräknas belopp som de efterlevande erhållit i arv efter den skadelidande eller från en livförsäkring som fallit ut på grund av dödsfallet (se Pfennigstorf, 1993, s. 198 och McIntosh – Holmes, 1994, s. 272).

Förlust av underhåll

Rätt till skadestånd för förlust av underhåll tillkommer i första hand efterlevande make och barn; för barns vidkommande saknar det betydelse om det är fött inom eller utom äktenskapet. Härutöver kan skadestånd utgå till andra nära anhöriga, t.ex. den avlidnes föräldrar och – sedan år 1992 – "Konkubinatspartnerin" och andra som tillhörde den avlidnes hushåll, under förutsättning att det var fråga om ett varaktigt förhållande (se Szöllösy, 1992, s. 47 och McIntosh – Holmes, 1994, s. 272).

För att skadestånd skall utgå krävs inte att den efterlevande hade en laglig rätt till underhåll av den avlidne. Avgörande är i stället om han rent faktiskt uppbar underhåll från den avlidne och sannolikt skulle ha gjort det också i framtiden om dödsfallet inte hade inträffat. Med underhåll jämställs sedan år 1992 att den avlidne svarade för skötseln av det gemensamma hushållet (se Szöllösy s. 47).

Skadeståndets storlek fastställs med hänsyn dels till den inkomst som den avlidne sannolikt skulle ha haft om han fått fortsätta att leva, dels till den efterlevandes behov av underhåll inom ramen för vad denne äger rätt att fordra (se Pfennigstorf, 1993, s. 107). Har den efterlevande inget behov av underhåll, utgår enligt praxis inte heller något skadestånd (se Szöllösy s. 48

och McIntosh – Holmes s. 271). I det sammanhanget beaktas bl.a. vad den anhörige själv kan förväntas tjäna genom eget arbete men också – till skillnad från vad som gäller i flesta andra länder – ersättning som den efterlevande på grund av dödsfallet uppbär från försäkringar av olika slag.

I vissa domstolar bedöms de efterlevandes behov av underhåll med ledning av standardiserade normer (ang. den s.k. "Amsterdamer Skale" se Szöllösy s. 48 och Pfennigstorf s. 123).

4.3.5.4 Verkan av den skadelidandes död

Enligt NBW gäller principen att det är endast den skadelidande själv som kan fordra skadestånd för ideell skada. Undantag gäller dock för det fallet att den avlidne före sin död har gett uttryck för en avsikt att framställa anspråk på sådant skadestånd (se Szöllösy, 1992, s. 48). I sådant fall går anspråket i och med den skadelidandes död över på arvingarna.

Beträffande ekonomisk skada gäller att döden inte påverkar rätten till skadestånd. Här finns således inte någon begränsningar i efterlevandes rätt att inträda i den avlidnes ställe.

4.3.5.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

Skadestånd utgår inte för psykisk chock som någon ådragit sig i samband med att anhörig dödats eller blivit svårt skadad (se Szöllösy, 1992, s. 48).

4.3.5.6 Omprövning av skadestånd

Utgångspunkten är att skadeståndet bestäms en gång för alla. Har skadeståndet fastställts genom en dom som vunnit laga kraft eller genom en överenskommelse mellan parterna som omfattar all skada som var känd vid tillfället, kan den skadelidande inte återkomma och fordra ytterligare skadestånd för sådan skada. Skulle det däremot efter domen eller överenskommelsen uppkomma ytterligare skada som är att hänföra till den skadevållande handlingen, anses den skadelidande vara oförhindrad att framställa anspråk på skadestånd även för denna skada under förutsättning att den inte har varit möjlig att förutse. Detta gäller emellertid endast skador som inte alls beaktats i samband med överenskommelsen eller domstolens avgörande.

4.3.5.7 Jämkning på grund av medvållande

Av art. 6:101 i NBW följer att, om den skadelidande medverkat till sin skada, skadeståndet jämkas efter vad som är skäligt med hänsyn till graden av vållande på vardera sidan och omständigheterna i övrigt. Jämkning sker redan vid vanlig oaktsamhet. Det fordras således inte att den skadelidande har varit grovt oaktsam (se Pfennigstorf, 1993, s. 105).

Enligt den nederländska trafikskadelagen är ägare av motorfordon ansvarig för bl.a. personskada som orsakats då fordonet brukats på allmän väg. Ansvaret gäller dock endast i förhållande till personer som inte själv befann sig i fordonet eller i annat motordrivet fordon. Ansvaret bortfaller om ägaren gör sannolikt att skadan berodde på force majeure, vilket anses fallet om skadan orsakats av någon för vilken ägaren inte bar något ansvar. Om ägaren inte kan göra sannolikt att skadan uppkommit till följd av force majeure, kan skadeståndet enligt allmänna skadeståndsrättsliga regler jämkas om den skadelidande varit medvållande.

Denna möjlighet till jämkning har dock begränsats i praxis. Sålunda har högsta domstolen slagit fast att medvållande inte kan åberopas i förhållande till barn under 14 år. Också i förhållande till andra trafikanter som inte färdas i motorfordon gäller i praxis en begränsning; den skadelidandes medvållande får inte leda till att skadeståndet sätts ned med mer än 50 procent (se Pfennigstorf s. 101).

Beträffande trafikskador övervägs för närvarande en särskild jämkningsregel av samma slag som nyligen införts i Frankrike (se avsnitt 4.3.3.7) och som i huvudsak motsvarar den svenska regeln om jämkning av skadestånd vid personskada.

När jämkning sker görs inte någon åtskillnad mellan ekonomisk och ideell skada. Allt skadestånd jämkas i samma utsträckning.

4.3.5.8 Skadeståndets bestämmande

Tvistiga skadeståndsfrågor avgörs alltid av domstol. För att ett skadeståndsyrkande skall kunna prövas inom ramen för en brottmålsrättegång fordras att det yrkade beloppet inte överstiger en viss nivå (se Pfennigstorf – Gifford, 1991, s. 86).

Inom försäkringsbranschen introducerades år 1984 standardiserade normer för att bestämma ersättning vid personskador. Normerna tar sikte på skador som medfört en sänkning av den kroppsliga funktionsförmågan med mellan 3 och 30 procent. Normerna har kommit att tillämpas även av en del domstolar.

Vid dessa domstolar har ersättningsnivån tenderat att bli något lägre än vid andra domstolar (se Pfennigstorf, 1993, s. 102 f.).

4.2.6 Schweiz

4.3.6.1 Allmänt

Den schweiziska skadeståndsrätten bygger på tjugo artiklar som finns upptagna i en särskild del av "Schweizerisches Zivilgesetzbuch", nämligen den femte delen som bär namnet "Obligationenrecht" (OR). Enligt dessa bestämmelser är den som rättsstridigt tillfogar någon annan en skada, vare sig det sker uppsåtligen eller av oaktsamhet, skyldig att ersätta skadan. Principen, som kommit till uttryck i art. 41 i OR, tar dock sikte endast på ekonomisk skada. Ideell skada, "immaterielle Unbill", ersätts bara i särskilt angivna fall.

Av art. 47 och 49 framgår att skadestånd för ideell skada utgår dels då någon dödats eller i övrigt tillfogats personskada, dels då någon lidit allvarligt intrång i sina personliga rättigheter (såsom frihet, ära etc.) under förutsättning att det samtidigt föreligger särskilda omständigheter.

Skadestånd för ideell skada utgår i regel också vid strikt ansvar. De flesta speciallagar som stadgar ansvar på strikt grund hänvisar nämligen beträffande ersättningsgill skada till bestämmelserna härom i OR (se Szöllösy, 1992, s. 89).

Domstolen bestämmer efter fritt skön om skadestånd skall utgå i form av livränta eller som ett engångsbelopp. I praktiken fastställs skadestånd så gott som alltid som engångsbelopp.

4.3.6.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

Begreppet personskada

Med personskada ("Körperverletzung") avses skada på den fysiska eller psykiska integriteten som inverkar på den skadelidandes hälsa. Hit räknas inte bara skador av anatomisk natur, såsom benbrott och krosskador, utan också minnesförlust, ångesttillstånd, personlighetsförändring och psykisk chock etc. Även neuroser som uppkommit i samband med bearbetning av abnorma upplevelser av olika slag betraktas som personskada, såsom olycksfallsneuros och skräckneuros vilka ofta utmärks av att de yttrar sig först en tid efter själva skadehändelsen. Som personskada betraktas vidare neuros som efter skade-

tillfället framkallats av felaktig medicinsk eller rättslig behandling, s.k. "Behandlungsneurose" respektive "Begehrensneurose", och som den skadelidande själv inte är skuld till. (Se Schaffhauser – Zellweger, 1988, s. 119 och Szöllösy, 1992, s. 90.)

Vid personskada utgår skadestånd dels för ekonomisk skada i form av kostnader och inkomstförlust, inberäknat besvär och nackdelar som skadan för med sig i fråga om den skadelidandes försörjningsmöjligheter ("Erschwerung des wirtschaftlichen Fortkommens"), dels för ideell skada i form av "Genugtuung".

Kostnader

Skadestånd för kostnader avser i första hand kostnader för behandling av skadan som syftar till att återställa den skadelidandes fysiska eller psykiska hälsa och lindra det lidande i övrigt som den skadelidande utsätts för. Hit hör t.ex. kostnader för läkarvård, mediciner, sjukhusvistelse, kurortsbehandling och annan vård eller tillsyn. Skadestånd utgår i den mån kostnaden från medicinsk synpunkt är nödvändig och håller sig inom rimlighetens ram.

Den skadelidande anses skyldig att efter förmåga söka begränsa verkningarna av sin skada. Inom vissa gränser har han dock rätt att i princip välja den läkare, den behandlingsmetod eller det sjukhus som han finner lämpligast. Om den skadelidande t.ex. föredrar att vårdas på privatsjukhus utgår skadestånd för de kostnader som detta innebär, under förutsättning att det kan antas att han skulle ha vårdats på sådant sjukhus även för det fall att det inte funnits någon skadeståndsskyldig eller någon försäkring som täckt skadan (se Schaffhauser – Zellweger, 1988, s.121).

För den tid som den skadelidande vistas på sjukhus görs avdrag med belopp motsvarande besparade levnadskostnader.

I ett avgörande från år 1982 har högsta domstolen i Schweiz, Bundesgerichtshof, slagit fast att det förhållandet, att en person blivit så allvarligt skadad att han för återstoden av sitt liv tvingas vårdas på institution, inte utesluter att det vid sidan av vårdkostnader utgår skadestånd för framtida inkomstförlust. Domstolen framhöll samtidigt att det i sådana fall naturligtvis ofta blir fråga om betydande avdrag på skadeståndet på grund av minskade levnadskostnader (se Szöllösy, 1992, s. 90).

Skadestånd utgår även, om än med viss begränsning, för anhörigas resekostnader i samband med sjukbesök. Är den skadelidande i behov av ledsagare i

samband med läkarbesök, omfattar skadeståndsskyldigheten också inkomstförlust som kan uppkomma för ledsagaren.

Är skadan bestående, utgår skadestånd i regel också för kostnader som är nödvändiga för att underlätta den skadelidande dagliga tillvaro, dvs. för att han skall kunna bo kvar i sin bostad, sköta sin personliga hygien, vistas ute etc. Sålunda omfattar skadeståndsskyldigheten kostnader för att anpassa den skadelidandes bostad efter de särskilda behov som skadan har gett upphov till. Dessa kostnader är vanligtvis av engångskaraktär. Andra kostnader kan återkomma mer eller mindre regelbundet. Det gäller t.ex. kostnader för proteser och hjälpmedel av olika slag som slits med tiden och därför måste bytas ut.

Skadestånd utgår även i de fall då den skadelidande vistas i hemmet och det är någon familjemedlem eller annan anhörig som svarar för vården och tillsynen av honom. I praxis har detta skadestånd emellertid bestämts till lägre belopp än vad som motsvarar kostnaden för att anställa utbildad personal för att svara för arbetet. Domstolarna har därvid åberopat den skadelidandes skyldighet att begränsa sin skada (se Szöllösy, 1992, s. 90).

Skadestånd kan slutligen utgå för kostnader för insatser av olika slag som är nödvändiga och ändamålsenliga för att återställa eller bevara den skadelidandes förvärvsförmåga. Hit hör merkostnader för inskolning i ett tidigare arbete och omskolning till ett nytt yrke, liksom kostnader för handikappanpassning av en bil som den skadelidande använder i sitt arbete (se Schaffhauser – Zellweger s. 123).

Skadestånd för kostnader fastställs regelmässigt i form av ett engångsbelopp.

Framtida kostnader för vård eller utbyte av proteser e.d. beräknas genom att ett årligt belopp multipliceras med en livsvarighetsfaktor. Inom doktrinen har rått delade meningar om man därvid bör ta hänsyn till att den skadelidande till följd av skadan har fått sin sannolika livslängd förkortad. I praxis beaktas den förkortade livslängden endast om den har bestyrkts av utlåtande från en medicinskt sakkunnig (se Schaffhauser – Zellweger s. 122).

Inkomstförlust

Enligt art. 46 i OR omfattar skadeståndsskyldigheten inkomstförlust till följd av förlorad eller nedsatt förvärvsförmåga ("die Nachteil gänzlichen oder teilweiser Arbeitsunfähigkeit"). Till följd av att skadeståndet i regel fastställs först sedan den skadelidandes tillstånd stabiliserats och det är möjligt att överblicka om skadan får några framtida förvärvsmässiga följder, skiljer man

i praxis mellan inkomstförlust för förfluten tid ("Vorübergehender Erwerbsausfall") och framtida inkomstförlust ("Dauernder Erwerbsausfall") (se Schaffhauser – Zellweger, 1988, s. 124 ff.).

Vare sig det gäller inkomstförlust för förfluten tid eller framtida inkomstförlust är principen att skadeståndet skall bestämmas enligt den s.k. differensmetoden, dvs. skadeståndet skall motsvara skillnaden mellan den inkomst som den skadelidande skulle ha kunnat uppbära, om han inte hade skadats, och den inkomst som han trots skadan har uppnått eller kan komma att uppnå.

När det gäller att bestämma vad den skadelidande sannolikt skulle ha tjänat under *förfluten tid*, om han inte hade blivit skadad, utgår domstolen normalt från de inkomstförhållanden som den skadelidande hade vid skadetillfället. Svårigheter uppkommer i princip endast då den skadelidande är egen företagare (se Schaffhauser – Zellweger s. 125).

Ungdomar som vid skadetillfället ännu inte gått ut i arbetslivet tillerkänns i regel skadestånd för förfluten tid med belopp motsvarande den ekonomiska skada som det innebär för dem att de får sitt inträde i yrkeslivet fördröjt (se Schaffhauser – Zellweger s. 125).

Principen om en konkret skadeståndsbestämning gäller även vid bestämmande av skadestånd för *framtida inkomstförlust*. Bedömningen görs med hänsyn till förhållandena vid den tidpunkt då skadeståndet bestäms, vare sig det sker genom dom eller genom avtal.

För att kunna bedöma den skadelidandes framtida förvärvsförmåga infordrar domstolarna i regel ett utlåtande från en medicinskt sakkunnig. Av utlåtandet framgår – uttryckt i ett procenttal – i vilken grad skadan i fysiskt eller psykiskt hänseende satt ned den kroppsliga funktionsförmågan. Den medicinska bedömningen görs utan hänsyn till den skadelidandes yrke eller andra liknande förhållanden (se Schaffhauser – Zellweger s. 132).

Domstolen är dock inte bunden av utlåtandet utan har att själv bilda sig en uppfattning i vad mån skadan i framtiden kommer att få några förvärvsmässiga konsekvenser. Domstolen har därvid att beakta bl.a. sådana omständigheter som möjligheten till omskolning e.d., liksom möjligheten att begränsa de ekonomiska skadeverkningarna med hjälp av t.ex. protes eller operation (se Szöllösy, 1992, s. 91).

Sålunda anses den skadelidande skyldig – som ett led i sin plikt att efter förmåga försöka begränsa skadeverkningarna – att underkasta sig en operation, om det kan antas att en sådan i betydande grad skulle förbättra förvärvsförmågan. Denna skyldighet gäller dock endast i den mån som operationen inte är förknippad med särskilda risker eller kostnader för den

skadelidande. Om den skadelidande i andra fall vägrar att bli opererad, utgår skadestånd endast med belopp motsvarande den inkomstförlust som skulle ha uppkommit efter en operation (se Szöllösy s. 91 vid not 164).

Om skadan medför svårigheter för den skadelidande i arbetslivet kan skadestånd utgå också för "Erschwerung des wirtschaftlichen Fortkommens". Denna post har viss motsvarighet till posten olägenheter i övrigt i Sverige men är alltså till skillnad från den posten inte av ideell natur.

För *barn* i skolåldern som ännu inte gjort något yrkesval eller inlett en särskild yrkesutbildning fastställs skadestånd för framtida inkomstförlust i regel utifrån en bedömning av å ena sidan de olika yrken som före skadan skulle ha stått till buds med hänsyn till den skadelidandes begåvning, färdigheter, motivation, sociala och ekonomiska förhållanden m.m. och å andra sidan den skadelidandes förmåga att efter skadan fullgöra motsvarande arbetsuppgifter (se Schaffhauser – Zellweger s. 138). Det gäller här också att ta ställning till när barnet som oskadat sannolikt skulle ha börjat att arbeta; det är först härefter som inkomstförlusten uppkommer (se Szöllösy s. 92).

För personer som före skadan uteslutande ägnade sig åt *hushållsarbete* fastställs skadeståndet efter i stort sett samma principer som vid förlust av underhåll (se avsnitt 4.3.6.3), nämligen utifrån vad det skulle kosta på arbetsmarknaden att anlita någon för att utföra samma göromål. Man beaktar därvid inte den del av hushållsarbetet som avsåg den skadelidandes eget behov (se Szöllösy s. 92 och Schaffhauser – Zellweger s. 140 f. och 160).

Ideell skada

Som tidigare nämnts fordras för att ersättning för ideell skada skall utgå vid personskada att det föreligger särskilda omständigheter. Det har ansetts innebära bl.a. att personskadan måste vara av viss svårhetsgrad. I princip torde fordras att skadan är förknippad med bestående skadeföljder eller ett utdraget och smärtsamt läkningsförlopp (se Szöllösy, 1992, s. 94 och Hacks m.fl., 1994, s. 41).

I OR ges inte några närmare riktlinjer för bedömningen hur skadeståndet för ideell skada skall bestämmas. Skadeståndet ansågs tidigare ha ett uttalat straffrättsligt inslag. Av det skälet kunde skadeståndsbeloppen i äldre praxis variera betydligt beroende på graden av skuld hos skadevållaren; skuldgraden var den viktigaste faktorn för bedömningen. Med tiden kom intresset dock alltmera att inriktas på den skadelidande och de konsekvenser som skadan fått för

denne. Numera råder det enighet om att skadeståndets främsta syfte är att kompensera den skadelidande för fysiskt och psykiskt lidande, för minskade möjligheter att njuta av livets glädjeämnen och för de negativa följder i övrigt som skadan har på hans livsföring (se Szöllösy s. 94).

I praxis bestäms skadeståndet framför allt med hänsyn till skadans art och omfattning samt den skadelidandes ålder. Vidare beaktas om den skadelidande har tvingats genomgå en långvarig sjukhusvistelse, operationer eller särskilt smärtsam behandling. Även skadans inverkan på familjelivet och på möjligheterna för den skadelidande att ägna sig åt olika fritidsintressen inverkar på bedömningen. Andra omständigheter som kan vara av betydelse är om skadan fått några utseendemässiga följder eller påverkat den skadelidande i dennes arbete (se Hacks m.fl., 1994, s. 42 och McIntosh – Holmes, 1994, s. 410). Däremot torde graden av skuld hos skadevållaren numera vara en faktor av underordnad betydelse (utom vid medvållande från den skadelidandes sida, se avsnitt 4.3.6.7).

I ett avgörande från år 1990 har Bundesgerichtshof slagit fast att man i det enskilda fallet också skall beakta möjligheterna för den skadelidande att tillgodogöra sig ersättning avseende ideell skada. Detta har medfört att skadelidande som på grund av hjärnskada är varaktigt medvetslösa har tillerkänts ersättning med reducerat belopp (se Szöllösy s. 94 vid not 178).

Ersättningsnivån vid ideell skada

I början av 1970-talet uppgick ersättningen för ideell skada i de allvarligaste fallen i regel till mellan 40 000 CHF och 60 000 CHF. Genom avgöranden av Bundesgerichtshof höjdes den maximala ersättningen år 1982 till 100 000 CHF och år 1986 till 110 000 CHF. Dessa höjningar innebar i princip endast en anpassning av ersättningsnivån till den allmänna prisutvecklingen under samma tid. Numera torde den maximala ersättningen för ideell skada överstiga 150 000 CHF.

Av Lloyds rapport angående ersättningsnivån år 1993 i EU- och EFTA-länderna (se avsnitt 4.1) framgår att en 20-årig kvinna som drabbats av endera *tetraplegi*, *total synförlust* eller en *svår hjärnskada* skulle ha tillerkänts "Genugtuung" med åtminstone 100 000 CHF. Om kvinnan i stället drabbats av *paraplegi* skulle ersättningen för ideell skada ha uppgått som högst till 100 000 CHF. För *total hörselförlust* har ersättningen angetts till 50 000-80 000 CHF. Vid *amputation av en arm* skulle ersättningen ha uppgått till 30 000-50 000 CHF och vid *amputation av ett ben* till åtminstone 50 000

CHF. Slutligen skulle, enligt samma källa, ersättningen vid *förlust av synen på ett öga* ha uppgått ca 100 000 CHF. Detta belopp innefattar ersättning även för risk för framtida ekonomisk skada. (Se McIntosh – Holmes, 1994, s. 407 ff.)

4.3.6.3 Skadestånd vid dödsfall

Begravningskostnader m.m.

Skadestånd utgår för begravningskostnaderna i dess helhet, trots att den skadevållande handlingen i princip bara innebär en tidigareläggning av kostnaderna. Detta innebär å andra sidan inte att skadeståndsskyldigheten omfattar alla slags kostnader; enligt praxis måste kostnaderna ha ett direkt samband med dödsfallet. Hit räknas i första hand kostnader för dödsannons, kista, gravsten och begravningsmåltid. Sådana kostnader ersätts i regel fullt ut, om de håller sig inom ramen för vad som är brukligt på orten och inom den samhällsklass som den avlidne tillhörde. Skadestånd kan dessutom utgå för sorgkläder. Är kläderna användbara även i annat sammanhang ersätts dock inte den fulla kostnaden (se Schaffhauser – Zellweger, 1988, s. 145).

Skadeståndsskyldigheten omfattar också kostnader för läkarundersökning och obduktion liksom kostnader för transport av liket. Transportkostnader ersätts även i det fall att den avlidne var hemmahörande i annat land, under förutsättning att kostnaderna håller sig inom rimlighetens ram.

Kostnader för underhåll av gravvård faller däremot utanför skadeståndsskyldigheten.

Skadeståndsanspråket tillkommer i regel den avlidnes arvingar eftersom det är dessa som via dödsboet i första hand har att svara för begravningskostnaderna (se Schaffhauser – Zellweger s. 145).

Förlust av underhåll

Enligt art. 45 tredje stycket i OR utgår skadestånd för förlust av underhåll till den som försörjdes eller i framtiden sannolikt skulle ha blivit försörjd av den avlidne. Avgörande är således om den efterlevande rent faktiskt uppbar underhållsbidrag eller kunde förväntas komma att göra det, inte om han hade laglig rätt till underhåll.

Underhållet behöver inte nödvändigtvis ha utgått i pengar; regelbundna bidrag i form av naturaförmåner eller arbetsinsatser av ekonomisk karaktär är

att jämställa med underhåll. Sålunda betraktas en husmoders eller annans familjemedlems hushållsarbete som underhåll i relation till andra familjemedlemmar (se Schaffhauser – Zellweger s. 146 och Szöllösy, 1992, s. 92).

Enligt praxis fordras dessutom för rätt till skadestånd att den efterlevande är i behov av underhåll för sitt uppehälle (se Schaffhauser – Zellweger s. 146). Sådant behov anses föreligga så snart den efterlevande, underhållet förutan, skulle tvingas att ändra sin livsföring. Det behöver inte vara fråga om ett väsentligt eller kännbart intrång i livsföringen. Ett sådant krav har ansetts inte stå i överensstämmelse med den grundläggande skadeståndsrättsliga principen att varje skada är ersättningsgill (se Schaffhauser – Zellweger s. 148).

Utgångspunkten för bedömningen av skadeståndets storlek är i regel den genomsnittliga inkomst som den avlidne sannolikt skulle ha haft i framtiden om han inte hade blivit dödad. Denna inkomst skall bedömas utifrån de förhållanden som var kända vid tidpunkten för dödsfallet. Domstolen får således inte ta hänsyn t.ex. till den löneutveckling som kan ha ägt rum från tiden för dödsfallet fram till dess att skadeståndet fastställs. Omständigheter som inträffat efter dödsfallet får beaktas endast i undantagsfall (se Schaffhauser – Zellweger s. 149). Det hindrar inte att domstolarna måste ta hänsyn till sådana framtida inkomstförändringar som vid tidpunkten för dödsfallet framstår som sannolika. Det kan t.ex. vara i hög grad sannolikt att den avlidne förr eller senare skulle ha blivit befordrad och därmed ha fått en högre lön.

För det fallet att den avlidne uteslutande ägnade sig åt oavlönat hushållsarbete tas i stället som utgångspunkt för beräkningen ett belopp motsvarande kostnaden för att anlita någon att utföra samma sysslor, dvs. hushållsarbete och eventuellt skötsel av barn. Skadeståndets storlek påverkas härvid av sådana faktorer som familjens och bostadens storlek (se Schaffhauser – Zellweger s. 160 och Pfennigstorf – Gifford, 1991, s. 67).

De efterlevandes behov av underhåll fastställs härefter som regel till olika kvotdelar av den avlidnes genomsnittliga inkomst. Kvotdelarnas storlek påverkas i första hand av hur många underhållsberättigade som den avlidne lämnar efter sig men i viss mån också av den hypotetiska genomsnittsinkomstens storlek.

I litteraturen förekommer flera varianter på schabloner som anger lämpliga kvottal för de efterlevande, beroende på dels antalet efterlevande, dels de efterlevandes förhållande till den avlidne. Enligt en sådan schablon ("Stauffer/Schaetzle") har en efterlevande make som är ensam skadeståndsberättigad ett behov motsvarande 50-60 procent av den avlidnes genom-

snittsinkomst. Finns det även underhållsberättigade barn blir den efterlevandes andel mindre; sålunda utgör den t.ex. 30-34 procent om det finns fyra barn. För barn varierar kvoterna storlek vanligtvis mellan 11 och 17 procent (se Szöllösy s. 93).

Vid bestämmande av skadeståndet storlek tas hänsyn också till arv som tillfaller den efterlevande på grund av dödsfallet. Vidare beaktas, när det gäller efterlevande make, sannolikheten för att maken gifter om sig i framtiden.

Även här gäller principen att bedömningen skall göras med hänsyn till förhållandena vid tidpunkten för dödsfallet. Skulle den efterlevande maken ha gift om sig innan skadeståndet fastställs, brukar domstolarna dock särskilt överväga om och i vad mån det föreligger rätt till skadestånd för tiden efter äktenskapet.

När det gäller att bedöma sannolikheten för att den efterlevande maken gifter om sig beaktar domstolen sådana förhållanden som den efterlevandes ålder, hälsotillstånd, sociala ställning, förmögenhetsförhållanden och vilja att gifta om sig. Dessutom tas hänsyn till antalet barn. Om domstolen skulle finna att sannolikheten är stor för att den efterlevande gifter om sig, reduceras skadeståndet i regel med 30-35 procent om den efterlevande är under 30 år och med 10-30 procent om maken är mellan 30 och 40 år (se Schaffhauser – Zellweger s. 153; jfr Szöllösy s. 93).

Domstolen får även uppskatta under hur lång tid underhållsbidrag skulle ha utgått om dödsfallet inte hade inträffat. Det gäller här att bedöma varaktigheten av underhållsförmågan och underhållsbehovet, liksom risken för att någon av parterna drabbas av en för tidig död. Barns underhållsbehov anses normalt upphöra vid 20-årsåldern. Kan det förutses att barnet vid den åldern ännu inte avslutat sin utbildning, anses behov av underhållsbidrag i regel föreligga även efter det att barnet fyllt 20 år (se Schaffhauser – Zellweger s. 153 och Szöllösy s. 93).

Skadestånd för förlust av underhåll fastställs regelmässigt som engångsbelopp.

Ideell skada

Vid dödsfall omfattar skadeståndsskyldigheten enligt art. 47 i OR också sådan ideell skada i form av sorg och saknad som drabbar nära anhöriga. För att skadestånd skall utgå fordras inte att den anhörige till följd av underrättelsen om dödsfallet själv utvecklat en personskada. I de fall så har skett, t.ex. när

den anhörige har drabbats av t.ex. en chockskada eller depression m.m., inverkar detta i höjande riktning på skadeståndets storlek (se Hacks m.fl., 1994, s. 41 f.).

Med nära anhöriga avses i detta sammanhang efterlevande make, föräldrar, barn samt syskon som bodde i samma hushåll som den avlidne, liksom i vissa fall den avlidnes fästmö eller fästman (se Szöllösy i NFT 1994 s. 236).

När det gäller skadeståndets storlek är principen här densamma som i andra situationer: skadeståndet skall fastställas med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. I praxis har skadeståndet i första hand kommit att styras av i vilket förhållande den efterlevande stod till den avlidne. Den avlidnes ålder och förväntade återstående livslängd torde emellertid också vara en faktor av väsentlig betydelse (se Hacks m.fl. s. 42).

År 1970 uppgick skadeståndet till en efterlevande make till cirka 18 000 CHF. Numera utgör skadestånden i sådana fall vanligtvis mellan 40 000 och 50 000 CHF. För den som fått ett barn dödat uppgår skadeståndet till mellan 30 000 och 40 000 CHF. Motsvarande belopp vid förlust av en förälder torde vara mellan 10 000 och 20 000 CHF. När det gäller förlust av pojkvän finns i praxis exempel på att skadeståndet till den efterlevande har bestämts till 25 000 CHF (se Szöllösy i NFT 1994 s. 236 f.).

4.3.6.4 Verkan av den skadelidandes död

Om den skadelidande dör först någon tid efter skadehändelsen, övergår hans rätt till skadestånd för inkomstförlust och kostnader för tiden fram till dödsfallet på arvingarna (se Schaffhauser – Zellweger, 1988, s. 145).

Också rätten till skadestånd för ideell skada går vid den skadelidandes död över på dennes arvingar, om den skadelidande före sin död har gett uttryck för en avsikt att hävda sitt anspråk. Det fordras inte att den skadelidande har väckt talan vid domstol (se Szöllösy, 1992, s. 95).

4.3.6.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

Genom en dom år 1986 slog Bundesgerichtshof för första gången fast att skadestånd kan utgå också till den som drabbas av psykisk chock i samband med att en nära anhörig dödas. Fallet gällde en man som chockskadats i samband med att hans två söner omkom i en olycka. Samma år utdömdes skadestånd också i ett fall där en man drabbats av psykisk chock i samband med att hans hustru blivit allvarligt skadad. Mannen tillerkändes för sin

chockskada ideell ersättning ("Genugtuung") med 40 000 CHF (hustrun tillerkändes för sin skada ett belopp om 60 000 CHF). Domarna innebar en ändring av tidigare praxis (se Szöllösy, 1992, s. 95). Numera gäller således att chockskador ersätts inte bara då anhöriga dödats utan också då de blivit svårt skadade.

4.3.6.6 Omprövning av skadestånd

Enligt art. 46 andra stycket i OR kan domstolen i samband med en dom på skadestånd meddela förbehåll om rätt till omprövning vid väsentligt ändrade förhållanden. Förbehåll får emellertid meddelas endast i undantagsfall; förutsättningen är att det vid tidpunkten för domen råder betydande osäkerhet om vilka framtida följder som skadan kommer att få (se Schaffhauser – Zellweger, 1988, s. 142 f.).

Förbehållet, som gäller till förmån för båda parterna, får som längst avse en tid om två år räknat från dagen för domen. Inom denna frist måste den av parterna som önskar få till stånd en ändring av domen ha väckt talan vid domstol.

En förutsättning för omprövning är att det inträtt en väsentlig förändring i de förhållanden som låg till grund för bedömningen då skadeståndet fastställdes. Det kan vara t.ex. att den skadelidandes hälsotillstånd blivit betydligt sämre än vad domstolen kunde förutse. I sådana fall är den skadelidande således oförhindrad att fordra ytterligare skadestånd. Som en absolut gräns gäller dock en allmän preskriptionstid om tio år från skadetillfället (se Szöllösy, 1992, s. 97).

En dom som innebär att en tidigare dom på skadestånd omprövats på grund av ändrade förhållanden kan inte förenas med förbehåll (se Schaffhauser – Zellweger s. 143).

Möjligheten till omprövning utnyttjas i praktiken ytterst sällan. Ett skäl torde vara att förbehåll inte kan meddelas för längre tid än två år (se Schaffhauser – Zellweger s. 142 och Szöllösy s. 97).

4.3.6.7 Jämkning på grund av medvållande

Som tidigare nämnts är utgångspunkten enligt schweizisk rätt att den skadelidande skall ha full ersättning för sin skada. För det fall att den skadelidande har medverkat till sin skada finns enligt art. 44 första stycket i OR möjlighet för domstolen att jämka skadeståndet, i vissa fall ända ner till

noll (se Dufwa, 1993, s. 720 f.). Enligt detta stadgande skall domstolen vid bestämmande av skadeståndets storlek beakta graden av skuld hos de inblandade ("die Grösse des Verschuldens"). Principen anses innebära att skadeståndet kan sättas ned vid vanlig vårdslöshet (se Dufwa s. 720).

Skadestånd med anledning av en anhörigs död kan jämkas i det fall att den avlidne har medverkat till dödsfallet (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 408).

4.3.6.8 Skadeståndets bestämmande

Tvister om skadestånd med anledning av personskada avgörs av domstol. Några särskilda för försäkringsbranschen gemensamma nämnder av det slag som förekommer i Sverige finns inte.

Som framgått av den tidigare redogörelsen tillämpas inte heller några standardiserade normer för skadeståndets bestämmande. Domstolarna har av tradition stor frihet och självständighet när det gäller att bestämma skadeståndets storlek (se Dufwa, 1993, s. 719).

4.3.7 Tyskland

4.3.7.1 Allmänt

De grundläggande reglerna om skadestånd återfinns i Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). När det gäller personskada skiljer man mellan ekonomisk skada och ideell skada ("nicht Vermögensschaden"). Huvudprincipen är att endast ekonomisk skada grundar rätt till skadestånd; ideell skada ersätts bara i de särskilda fall som anges i lag. Till skillnad från vad som gäller i flesta andra europeiska länder ersätts inte ideell skada vid strikt skadeståndsansvar (se Pfennigstorf, 1993, s. 66).

Tysk rätt bygger på uppfattningen att man vid bestämmande av skadestånd för personskada skall beakta skadans alla konsekvenser. Den sammanlagda förlusten i form av kostnader och inkomstförlust skall sättas i relation till de sociala förmåner som aktualiseras på grund av skadan, liksom till de besparingar av olika slag som den skadelidande samtidigt gör. Utgångspunkten för skadeståndsberäkningen är att den skadelidande skall ha full ersättning för sin skada (se Dufwa, 1993, s. 312 ff.). Den skadelidande skall dock inte ha mer; skadeståndet är inte avsett att berika honom. Den skadelidande anses skyldig att efter förmåga söka begränsa sin skada.

4.3.7.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

Begreppet personskada

Med personskada ("Körperverletzung") avses varje störning i den kroppsliga mekanismen, dvs. skada på kropp eller hälsa. Skadan kan ha uppkommit genom en fysisk eller psykisk påverkan. Under senare år har diskuterats om en skada som drabbat foster eller som varit en följd av en misslyckad sterilisering skall räknas som personskada; domstolarna har slutligen funnit att så bör vara fallet (se Dufwa, 1993, s. 297). Som personskada räknas även psykisk chock som någon drabbas av genom att bevittna att en nära anhörig dödas eller genom underrättelsen om att en nära anhörig har dödats (se avsnitt 4.3.7.5).

Vid personskada kan skadestånd utgå dels för ekonomisk skada i form av kostnader, inkomstförlust, försvårade utkomstmöjligheter och förlorad service, dels för ideell skada i form av "Schmerzensgeld". När det gäller ideell skada skiljer man således inte mellan olika skadeståndsposter.

Kostnader

Skadestånd utgår i första hand för *sjukvårdskostnader och andra kostnader för rehabilitering av den skadelidande* ("Kosten der Heilung und Pflege"). Härmed avses kostnader för vård och behandling under akut sjukdomstid, såsom för läkarvård, sjukhus- och kurortsvistelse samt mediciner, men också för resekostnader som uppkommit för anhöriga i samband med sjukbesök. Under denna post ersätts vidare kostnader för rehabilitering i form av omskolning eller liknande (se Szöllösy, 1992, s. 12).

En förutsättning för rätt till skadestånd är att kostnaden är skälig och bedöms som nödvändig utifrån medicinsk synpunkt. Vid vissa mycket allvarliga skador kan det ibland vara nödvändigt med vård och behandling utomlands. I sådana fall omfattar skadeståndsskyldigheten även sådana kostnader.

Skadestånd utgår med belopp motsvarande de faktiska kostnaderna. Besparingar som den skadelidande gör medan han vistas på sjukhus – t.ex. i form av minskade hushållskostnader – räknas vanligtvis av från skadeståndet.

Vid sidan av de kostnader som nu nämnts utgår skadestånd för *ökade levnadskostnader till följd av skadan* ("Vermehrung der Bedürfnisse"). Dessa kostnader utmärks av att de i regel är återkommande och på olika sätt syftar

till att lindra verkningarna av en bestående skada. Hit räknas kostnader för återkommande kurortsbehandling, handikappanpassning av bostaden, framtida behov av nya ortopediska, mekaniska eller elektroniska hjälpmedel, kostnader för förbättrad kosthållning, hushållshjälp liksom ständig vård och tillsyn i hemmet.

Kostnaderna för vård och tillsyn i hemmet ersätts även när det är någon i familjen eller annan anhörig som svarar för arbetet. I sådana fall bestäms skadeståndet dock i regel till ett reducerat belopp, t.ex. 50 procent av vad det skulle ha kostat om man i stället hade anlitat utbildad vårdpersonal. Skadeståndet fastställs således inte med hänsyn till vad den anhörige rent faktiskt går miste om i inkomst (se Szöllösy s. 12).

Skadestånd för ökade framtida levnadsomkostnader skall, om inte särskilda skäl föreligger, utges i form av livränta. I övrigt ersätts kostnader regelmässigt med ett engångsbelopp.

Inkomstförlust

Skadestånd utgår för inkomstförlust till följd av förlorad eller nedsatt förvärvsförmåga ("Aufhebung oder Minderung der Erwerbsfähigkeit"). Detta gäller såväl för förfluten tid – dvs. för tiden innan skadeståndet fastställs – som för framtiden.

Skadeståndets storlek bestäms efter förhållandena i varje enskilt fall enligt den s.k. differensmetoden. Sålunda görs en jämförelse mellan den inkomst som den skadelidande skulle ha haft som oskadad och den som han som skadad faktiskt har fått eller för framtiden kan förväntas få.

Domstolen prövar självständigt skadans förvärvsmässiga följder. Vanligtvis infordras emellertid ett medicinskt sakkunnigutlåtande, i vilket den skadelidandes tillstånd efter skadan beskrivs. Den sakkunnige uttalar sig också om i vad mån skadan kan anses hindra den skadelidande att ägna sig åt arbeten av olika slag. Vid sidan härav har domstolen i regel tillgång till ett utlåtande om och i vilken utsträckning den skadelidande har möjlighet att rent faktiskt beredas plats på arbetsmarknaden.

Vid bedömningen av den skadelidandes framtida inkomst som oskadad utgår domstolarna vanligtvis från dennes genomsnittliga inkomst under åren närmast före skadan. Avgörande för bedömningen är dock hur inkomstförhållandena skulle ha utvecklats om skadan inte hade inträffat. Domstolarna beaktar därför i regel också i vad mån den skadelidande t.ex. hade några

konkreta utsikter till befordran med åtföljande löneökning (se Szöllösy, 1992, s. 13).

Som tidigare nämnts ankommer det på den skadelidande att efter förmåga försöka begränsa sin skada. Han anses därför i princip vara skyldig att genomgå omskolning, om det befrämjar hans möjligheter till arbete. Likaså måste han, för att vara berättigad till skadestånd fullt ut, underkasta sig erforderlig medicinsk behandling i fall då det finns utsikter att hans hälsotillstånd förbättras väsentligt och behandlingen inte är förenad med särskilda risker.

Om den skadelidande kan återgå till sitt arbete med oförändrad inkomst, är han inte berättigad till skadestånd för framtida inkomstförlust. Detta gäller även för det fall att arbetsgivaren behåller honom bara för att dra försorg om hans fortsatta utkomst.

Skadestånd kan emellertid utgå också för försvårade utkomstmöjligheter ("Erschwerung des Fortkommens"). Härmed torde närmast avses en risk för framtida ekonomisk skada som hänger samman med att den skadelidande på grund av skadan kan vara särskilt utsatt för svängningar i konjunkturen med åtföljande svårigheter till nytt arbete.

Hushållsarbete likställs i princip med ordinärt förvärvsarbete. I sådana fall utdöms emellertid skadestånd under en särskild post, "entgehende Dienste". Skadeståndets storlek bestäms huvudsakligen med hänsyn till hur omfattande hushållsarbetet varit och till de kostnader som det skulle ha inneburit att anlita någon för att utföra motsvarande arbetsuppgifter (se Szöllösy s. 13; jfr Pfennigstorf – Gifford, 1991, s. 66 f.).

Skadestånd avseende framtida inkomstförlust skall enligt vad som uttryckligen anges i BGB fastställas att utgå i form av livränta. Om det föreligger särskilda skäl ("wichtiger Grund") kan den skadelidande dock i stället för livränta kräva att få skadeståndet utbetalt som ett engångsbelopp (se Szöllösy s. 16 och McIntosh – Holmes, 1994, s. 188).

Ideell skada

Syftet med "Schmerzensgeld" anses i första hand vara att kompensera den skadelidande för de lidanden och besvär av olika slag som skadan för med sig. Skadeståndet tar sikte på alla slags skadeföljder av ideell art, dvs. sveda och värk, lyte och men, förlust av livets glädjeämnen m.m. Dessutom anses skadeståndet utgöra ett slags upprättelse för den skadelidande för den

kränkande behandling som den skadegörande handlingen kan ha utgjort för honom.

"Schmerzensgeld" utgår, förutom vid personskada, också i fall när en kvinna har utsatts för sexuellt övergrepp eller genom vilseledande, hotelser eller utnyttjande av beroendeförhållande har förmåtts till utomäktenskapligt sexuellt umgänge. I sistnämnda fall fordras dock att det föreligger en sexuell handling som är att betrakta som ett brott enligt den tyska strafflagen. I praxis har "Schmerzensgeld" dömts ut också i sådana fall när någons personliga rätt eller grundläggande värdighet har blivit allvarligt kränkt (se SOU 1992:84 s. 177 f.).

Det är allmänt erkänt att ersättningen också har ett visst straffande inslag (se Pfennigstorf, 1993, s. 70 f.). En följd härav är att "Schmerzensgeld" endast utgår när skadeståndsansvaret grundas på vållande, således inte vid strikt ansvar.

Till skillnad från vad som gäller t.ex. i Sverige utgår inte ersättning för ideell skada enligt den tyska trafikförsäkringen, eftersom skadeståndsansvaret i detta fall är ett rent strikt ansvar. En person som skadas i trafiken måste därför för att få sådan ersättning grunda sin talan på allmänna skadeståndsrättsliga regler. Det innebär att den skadelidande måste kunna styrka att motparten har varit vållande till skadan.

Enligt BGB är den skadelidande berättigad till skäligt skadestånd ("eine billige Entschädigung"). Vid obetydliga skador utgår dock i regel inte något skadestånd (se Hacks m.fl., 1994, s. 13). Någon närmare ledning i fråga om skadeståndets storlek eller vilka omständigheter som skall beaktas när skadeståndet fastställs anges inte i lagen.

Tysklands högsta domstol, Bundesgerichtshof, har i ett avgörande år 1978 slagit fast att domstolarna vid bestämmande av skadeståndets storlek har att beakta vad som tidigare utdömts i liknande fall. Skadeståndet i det enskilda fallet måste således stå i överensstämmelse med tidigare praxis (jfr dock Dufwa, 1993, s. 313 och 394).

Av allmänna skadeståndsrättsliga principer anses vidare följa att domstolarna skall fastställa skadeståndet med beaktande av samtliga omständigheter i det enskilda fallet.

I praxis beaktar domstolarna i första hand graden av fysiskt och psykiskt lidande, dvs. skadans art och svårhetsgrad. Här inbegripes sådana omständigheter som skadans konsekvenser i form av sjukhusvistelse eller annan

behandling, den skadelidandes förmåga att känna smärta och hans medvetenhet om sin situation.

Av betydelse är också i vilken utsträckning som skadan inverkar på den skadelidandes sociala situation, t.ex. genom att medföra störningar i den skadelidandes utbildning eller arbete. Sålunda kan skadeståndet påverkas i höjande riktning, om den skadelidande måste sluta sitt arbete eller tvingas till stora inskränkningar i sin yrkesutövning. Likaså tar domstolarna hänsyn till om den skadelidande på grund av skadan måste sluta med en fritidssysselsättning som utgjort ett väsentligt inslag i hans livsföring. Från praxis finns t.o.m. exempel på att domstolen särskilt har beaktat förlorad förmåga att ägna sig åt populära sporter trots att den skadelidande vid skadetillfället inte utövat någon av dessa. Även skadans betydelse för familjelivet tillmäts betydelse. Om skadan t.ex. leder till skilsmässa verkar detta normalt höjande på skadeståndet. Motsvarande gäller om den skadelidandes utsikter till äktenskap har minskat till följd av skadan.

Andra faktorer av betydelse är den skadelidandes ålder och kön. Vid bestående skador tillerkänns sålunda en äldre person i regel ett lägre skadestånd än en yngre person, beroende helt enkelt på att det kan förväntas att den yngre kommer att lida av skadan under längre tid. Likaså får flickor och unga kvinnor i regel högre skadestånd än pojkar och unga män i samma ålder.

Synen på ålderns betydelse varierar dock mellan olika domstolar. Vissa domstolar beaktar tvärtom att läkningsförloppet i regel är mera utdraget för äldre skadelidande och att de inte har lika lätt som yngre att anpassa sig till skadan. Domstolarna har också gett uttryck för olika uppfattningar i frågan om vem som är att anse ung eller gammal (se Hacks m.fl., 1994, s. 11).

Om skadan har medfört att den förväntade livslängden blivit förkortad har i praxis beaktats den psykiska belastning som det innebär för den skadelidande att veta att hans liv blivit förkortat. Samtidigt har hänsyn emellertid då tagits till att lidandet i sig inte blir lika långvarigt.

I de fall när skadeståndet har en funktion att fylla också som ett slags upprättelse för den skadelidande brukar domstolarna, vid sidan av de omständigheter som nu nämnts, beakta graden av skuld hos såväl skadevållaren som den skadelidande samt parternas ekonomiska förhållanden. Även det sätt på vilket skadevållarens försäkringsbolag handhaft skadeärendet kan inverka på bedömningen. Sålunda kan det verka höjande på skadeståndet om försäkringsbolaget felaktigt nekat den skadelidande ersättning eller dragit ut

på skadeärendet (se Pfennigstorf – Gifford, 1991, s. 67 och 70 och Hacks m.fl. s. 12).

Som tidigare nämnts anses ersättningen för ideell skada även ha ett straffrättsligt syfte, dvs. att utgöra ett slags sanktion mot den skadegörande handlingen. Av detta skäl har Bundesgerichtshof ansett att "Schmerzensgeld" skall utgå också i fall när den skadelidande på grund av *medvetslöshet eller sänkt medvetandegrad* inte upplever något lidande och heller inte kan känna tillfredsställelse över ett skadestånd. Enligt tidigare praxis fastställdes skadeståndet i dessa fall till ett symboliskt belopp. År 1992 slog emellertid Bundesgerichtshof fast att en sådan praxis stod i strid med grundlagens bestämmelser om alla människors lika värde. Numera gäller därför, även i de fall då den skadelidandes helt saknar insikt om sin situation och inte kan tillgodogöra sig skadeståndet, att detta bestäms med hänsyn till vad som utgår vid andra allvarliga skador där den skadelidande fullt ut är medveten om sin situation (se Pfennigstorf, 1993, s. 68 f. och Hacks m.fl. s. 12 f.).

Skadestånd för ideell skada fastställs i regel som ett engångsbelopp. Vid mycket allvarliga skador är det dock inte ovanligt att en del av skadeståndet utgår som engångsbelopp och en del fastställs i form av livränta (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 188).

Ersättningsnivån vid ideell skada

Av Lloyds rapport angående ersättningsnivån år 1993 i EU- och EFTA-länderna (se avsnitt 4.1) framgår att en 20-årig kvinna som drabbats av *tetraplegi* skulle ha tillerkänts "Schmerzensgeld" med 300 000-450 000 DEM. Motsvarande ersättning har angetts för *paraplegi* till 200 000-300 000 DEM, för *svår hjärnskada* till 125 000-300 000 DEM och för *total synförlust* till 100 000-120 000 DEM. Enligt samma skälla skulle ersättningen ha uppgått till 75 000 DEM vid *total hörselförlust*, till 60 000-80 000 DEM vid *amputation av ena armen eller ena benet* och till 40 000-50 000 DEM vid *förlust av synen på ett öga*. I före detta Östtyskland är ersättningsnivån 25-35 procent lägre. (Se McIntosh – Holmes s. 6 och 187 ff.)

4.3.7.3 Skadestånd vid dödsfall

I Tyskland gäller som i flesta andra länder att skadeståndsskyldigheten inte omfattar skada som drabbar tredje man. Från denna princip görs dock undantag i 844 § BGB när det gäller skada som någon drabbas av till följd av

att annan dödats. I sådana fall kan skadestånd utgå dels för begravningskostnader, dels för förlust av underhåll.

Begravningskostnader

Skadestånd för begravningskostnader utgår med belopp motsvarande kostnaden för en ståndsmässig begravning och för sedvanliga kostnader för sorgkläder åt de närmast anhöriga, sorgmåltid och gravsten m.m. (se Szöllösy, 1992, s. 14).

Förlust av underhåll

Skadestånd för förlust av underhåll ("entgangenen Unterhalts") utgår till anhöriga som hade laglig rätt till underhåll av den avlidne och som uppbar eller kunde väntas komma att uppbära underhåll av den avlidne. Att någon rent faktiskt blev försörjd av den avlidne grundar däremot i sig inte rätt till skadestånd.

Laglig rätt till underhåll tillkommer makar inbördes samt, under vissa förutsättningar, frånskilda makar liksom barn i förhållande till sina biologiska föräldrar och omvänt föräldrar i förhållande till sina biologiska barn. Däremot grundar ett styvbarnsförhållande eller en utomäktenskaplig förbindelse inte någon laglig rätt till underhåll (se Szöllösy, 1992, s. 14).

Skadestånd för förlust av underhåll fastställs i form av livränta. Livräntans storlek bestäms efter förhållandena i det enskilda fallet och skall i princip motsvara vad den efterlevande skulle ha uppburit i underhåll om dödsfallet inte hade inträffat.

I praxis fastställs livräntans storlek ofta efter standardiserade normer, nämligen som en kvot uttryckt i procent av den avlidnes sannolika nettoinkomst eller – om den avlidne var gift och båda makarna förvärvsarbetade – av makarnas sammanlagda nettoinkomst. Efterlämnar den avlidne endast make, utgör kvoten 50-60 procent av beräkningsunderlaget. Om det även finns efterlevande barn, ökar kvoten på så sätt att den uppgår vid ett barn till 60-70 procent (40-50 procent för maken och 20 procent för barnet), vid två barn till 65-70 procent (35-40 procent för maken och 15 procent för varje barn) och vid tre barn till 71-75 procent (35 procent för maken och 12-14 procent för varje barn) av beräkningsunderlaget. I praxis förekommer emellertid även andra beräkningsmetoder (se Szöllösy s. 15).

Hushållsarbete i hemmet och omvårdnad av barn jämställs med yrkesmässig verksamhet också när det gäller att bestämma skadestånd för förlust av underhåll. I de fall när den avlidne var hemarbetande bestäms skadeståndet således utifrån värdet av hushållsarbetet, vilket antingen beräknas med hänsyn till kostnaden för att anlita en ersättare eller uppskattas mera skönsmässigt.

När livräntans varaktighet bestäms beaktar man under hur lång tid den avlidne sannolikt skulle ha kunnat bidra till den anhöriges underhåll om dödsfallet inte hade inträffat. Vanligtvis ser man här till den avlidnes sannolika livslängd eller hur länge den avlidne, om skadan inte hade inträffat, sannolikt skulle ha fortsatt att förvärvsarbeta. Livräntan upphör i och med den underhållsberättigades död och i regel också om en efterlevande make gifter om sig. I förhållande till den avlidnes barn sträcker sig skadeståndsskyldigheten så långt som det finns en familjerättslig skyldighet för föräldrarna att svara för barnets utbildning. Det innebär att skadestånd för förlust av underhåll kan utgå till dess att barnet har fyllt 16, 18 eller 21 år. Vid högskolestudier kan skadestånd dock utgå även för tid efter det att barnet har fyllt 21 år (se Szöllösy s. 15).

Ideell skada

I Tyskland utgår inte skadestånd för ideell skada på grund av dödsfall.

År 1988 lades ett lagförslag fram av innehåll att sådant skadestånd skulle utgå till efterlevande make och sådana föräldrar och barn som vid tidpunkten för dödsfallet levde i hushållsgemenskap med den avlidne. Förslaget antogs dock inte. Skälet härtill var att de anhörigas ställning ansågs ha stärkts tillräckligt genom de slopade begränsningarna i anhörigas rätt att överta den avlidnes anspråk på "Schmerzensgeld" (se Hacks m.fl., 1994, s. 11).

4.3.7.4 Verkan av den skadelidandes död

I fall då den skadelidande avlidit gällde tidigare en skillnad mellan skadestånd för ekonomisk och för ideell skada. Anspråk på ekonomisk skada i form av kostnader och inkomstförlust för tiden fram till dödsfallet övergick i och med dödsfallet omedelbart på arvingarna. Anspråk på skadestånd för ideell skada gick däremot över på arvingarna endast om en uppgörelse i skadeståndsfrågan hade träffats före dödsfallet eller den skadelidande själv hade väckt talan om skadestånd.

Efter en lagändring som trädde i kraft den 1 juli 1990 gäller numera beträffande såväl ekonomisk som ideell skada att den skadelidandes rätt till skadestånd går över på arvingarna i och med dödsfallet (se Szöllösy, 1992, s. 14, Hacks m.fl., 1994, s. 16 och McIntosh – Holmes, 1994, s. 187).

4.3.7.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

Skadestånd utgår vanligtvis inte för sorg, depression, håglöshet och andra liknande psykiska tillstånd som inte är en omedelbar följd av en skadegörande handling som skadevållaren riktat mot den drabbade. Rör det sig däremot om en medicinskt påvisbar skada, såsom psykisk chock, kan skadestånd utgå i vissa situationer.

Sålunda har skadestånd utdömts i fall när någon drabbats av psykisk chock genom att bevittna att en nära anhörig blivit dödad. Det har därvid inte fordrats att den chockade själv varit utsatt för någon fara. Skadestånd har även tillerkänts den som chockats genom underrättelse om en nära anhörigs dödsfall. Sålunda har skadestånd utgått för det själsligt lidande som en person åsamkats i samband med underrättelse om att hans barn omkommit i en olycka vid vilken föräldern inte varit närvarande. Man talar i sådana fall om "Fehrnwirkungsschaden" (se Andersson, 1993, s. 553 f. och Hacks m.fl., 1994, s. 10 f.).

När det däremot gäller personer som chockats av att se andra än nära anhöriga dödas eller skadas finns flera exempel på att talan om skadestånd ogillats. I doktrinen har dock på senare tid uttalats att utomstående vittnen till olyckor inte principiellt bör vara uteslutna från rätt till skadestånd utan att avgörandet bör bero på arten av händelseförloppet. Den som upplever en särskilt allvarlig olyckshändelse skulle enligt denna åsikt kunna bli berättigad till ersättning, medan däremot åskådare som senare har kommit till olycksplatsen inte skulle få skadestånd (se Andersson s. 557 f. vid noterna 512-516 med hänvisningar till tysk litteratur).

4.3.7.6 Omprövning av skadestånd

En dom på skadestånd kan omprövas i de fall skadeståndet har fastställts att utgå i form av en livränta. En förutsättning för omprövning av livränta är dock att det har inträtt en väsentlig förändring i de förhållanden som har legat till grund för bedömningen av livräntans storlek och varaktighet. Omprövning kan

ske såväl på skadevållarens som på den skadelidandes begäran (se Szöllösy, 1992, s. 16).

Skadestånd för ideell skada, som enligt vad förut har nämnts i regel fastställs att utgå som engångsbelopp, torde kunna omprövas endast i undantagsfall. Det är emellertid vid allvarliga skador vanligt att en uppgörelse om skadestånd innehåller en klausul som möjliggör omprövning av skadeståndet i fall när det inträffat en allvarlig försämring i den skadelidandes hälsotillstånd till följd av skadan (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 188; jfr Pfennigstorf, 1993, s. 71).

4.3.7.7 Jämkning på grund av medvållande

Om den skadelidande varit medvållande till sin skada kan detta enligt en uttrycklig bestämmelse i BGB inverka på skadeståndets storlek. Härför fordras inte att medvållandet varit grovt.

Tidigare gällde i dessa fall att skadeståndet skulle jämkas efter vad som var skäligt med hänsyn till graden av vållande på vardera sidan. Efter ett avgörande av Bundesgerichtshof år 1970 skall den skadelidandes medvållande, såvitt gäller ideell skada, emellertid vara endast en faktor bland de andra som skall beaktas när skadeståndet bestäms; någon jämkning med viss kvotdel skall därför inte ske. Skälet härtill torde vara att "Schmerzengeld" fastställs skönsmässigt och inte kan sägas utgöra full ersättning i matematisk mening för skadan.

I underrättspraxis förekommer dock alltjämt att skadestånd även för ideell skada jämkas med viss kvotdel beroende på graden av vållande (se Hacks m.fl., 1994, s. 16).

4.3.7.8 Skadeståndets bestämmande

Tvister om skadestånd prövas uteslutande av domstolar. Normalt avgörs tvister i första instans av en Landgericht. Överstiger det yrkade skadeståndsbeloppet inte 10 000 DEM, är det emellertid i stället en Amtsgericht som är första instans. En dom av Amtsgericht kan under vissa förutsättningar överklagas till Landgericht. Härför fordras dock att det yrkade skadeståndet uppgår till visst lägsta belopp. Detta belopp höjdes den 1 april 1991 från 500 till 1 200 DEM. En dom av Landgericht kan överklagas till Oberlandesgericht, vars dom i sin tur – under förutsättning bl.a. att det yrkade skadeståndet

uppgår till minst 60 000 DEM – kan överklagas till Bundesgerichtshof. (Se Pfennigstorf, 1993, s. 67 och Dufwa, 1993, s. 293.)

4.4 USA

4.4.1 Allmänt

Den amerikanska skadeståndsrätten bygger, i likhet med den engelska, på rättsregler som utbildats i domstolspraxis; traditionellt har det funnits en obenägenhet att tillgripa lagstiftning inom detta område (se Dufwa, 1993, s. 487). Emellertid har reformarbeten inom trafik-, patient- och produktskadeområdena resulterat i att lagstiftning genomförts i många delstater. Även inom den allmänna skadeståndsrätten har lagstiftning blivit allt vanligare; många delstater har infört ett tak för ersättningen för ideell skada, reducerat eller eliminerat möjligheten till "punitive damages" samt infört möjligheter att avräkna försäkringsersättning e.d. (se Dufwa s. 503).

Någon federal lagstiftning inom det skadeståndsrättsliga området finns ännu inte. Bristen på ett fast och övergripande officiellt lagverk uppvägs emellertid i viss mån av att experter på det skadeståndsrättsliga området har utarbetat regler och principer som publicerats i samlingsverk. Det främsta är "Restatement of the Law and Torts", som har en halvofficiell ställning (se Dufwa s. 477).

Den allmänna skadeståndsrätten bygger på culpaprincipen, dvs. skadeståndsskyldighet förutsätter uppsåtligt eller oaktsamt handlande från skadevållarens sida. Strikt ansvar förekommer inom bl.a. trafik-, patient- och produktskadeområdena.

Oavsett graden av skuld kan vem som helst av flera skadevållare tvingas att betala hela skadeståndsbeloppet, "joint and several liability". Det har fört med sig att kapitalstarka bolag eller institutioner ofta har ålagts hela skadeståndsbördan i ett enskilt fall så snart ett ansvar kunnat spåras från deras sida. Det har ansetts vara en orsak till att den amerikanska försäkringsmarknaden kommit i obalans (se Försäkringstidningen 3/86 s. 21). I flera delstaters lagstiftning har därför principen "joint and several liability" modifierats eller avskaffats helt (se Försäkringstidningen 9/86 s. 32 och 3/87 s. 42).

En utgångspunkt vid skadeståndets bestämmande är att den skadelidande har rätt till fullt skadestånd för den lidna skadan. Därvid beaktas i regel inte att den skadelidande kan få ersättning för sina förluster från annat håll, t.ex.

genom egen försäkring eller socialförsäkring. Detta tillvägagångssätt har mött kritik från olika håll, och flera delstater har infört regler som innebär att försäkringsersättning skall avräknas helt eller delvis från skadeståndet (se Försäkringstidningen 9/86 s. 32).

4.4.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

Skadestånd vid personskada ges som "compensatory damages", som omfattar ersättning för ekonomisk skada ("special damages") och ideell skada ("general damages"). Som ideell skada ersätts sveda och värk ("pain and suffering") och psykiskt lidande ("mental anguish"). Vid personskada kan också "punitive damages" dömas ut.

En annan typ av skadestånd är "nominal damages". Sådan ersättning kan lämnas i de fall då den skadelidande inte lidit någon ekonomisk eller ideell skada eller då skadans ideella verkningar inte är kända eller svåra att bestämma. Ersättningen är av ideell natur och bestäms i regel till ett obetydlig belopp.

Skadestånd vid personskada bestäms vanligtvis i form av ett kapitalbelopp. I de fall då den skadelidande är ett litet barn förekommer att skadeståndet utgår som livränta. Det är domstolen som i det enskilda fallet avgör ersättningsform. Vissa delstater har dock lagstiftningsvägen försökt åstadkomma att stora skadestånd ersätts i form av periodisk livränta (se Försäkringstidningen 9/86 s. 32).

Med personskada förstås fysisk skada, varmed avses varje skada eller försämring av kroppens tillstånd, sjukdom eller fysiskt betingad smärta. Ersättning för psykiska besvär lämnas i huvudsak vid misshandel, andra överfall och ofredande. I andra fall krävs i regel att den skadelidande tillfogats även en fysisk skada.

4.4.2.1 Kostnader

Under denna post ersätts faktiska vårdkostnader för tiden från skadetillfället fram till dess skadeståndet bestäms samt kostnader för tiden därefter. Hit hänförs bl.a. läkar- och sjukhuskostnader, kostnader för mediciner, särskilda hjälpmedel och olika behandlingar, liksom kostnader för vård i hemmet och nödvändiga hjälpmedel i livsföringen.

Anhörigas kostnader för resor i samband med besök hos den skadelidande då denne vistas på sjukhus ersätts under posten kostnader. De anhöriga måste

dock visa att den skadelidande från medicinsk eller psykologisk synpunkt var i behov av besök. Ersättning lämnas i så fall med ett belopp motsvarande de faktiska kostnaderna.

Om en förälder måste stanna hemma från sitt arbete och vårda sitt skadade barn, ersätts förälderns faktiska inkomstförlust som kostnader.

4.4.2.2 Inkomstförlust

Skadestånd lämnas för förlorad eller minskad försörjningsförmåga från skadetillfället och framåt. Ersättningen skall motsvara den faktiska förlusten. Den skadelidande får ofta presentera en omfattande bevisning för att kunna visa sin inkomstförlust. Är den skadelidande ett litet barn, beaktas föräldrarnas yrke och sociala bakgrund. Saknas fasta hållpunkter för denna bedömning lämnas ingen ersättning alls.

4.4.2.3 Ideell skada

Skadestånd för ideell skada lämnas i form av ersättning för sveda och värk ("pain and suffering") samt för fysiska och psykiska besvär till följd av skadan, medan renodlat psykiska besvär ("mental anguish") ersätts som "humiliation" eller "fear and anger". Andra skadeståndsposter är "loss of companionship", "loss of freedom" och "distress caused by mistreatment of third person or of corpse".

Under ersättningsposten "*pain and suffering*" lämnas ersättning för fysisk skada ("bodily harm") och psykiska besvär i allmänhet ("emotionell distress"). Den skadelidande behöver inte presentera någon omfattande bevisning angående sitt lidande eller dess omfattning. Den ideella skadan anses i allmänhet förknippad med själva grunden för talan, "the cause of action". Graden av lidande bedöms efter vad som erfarenhetsmässigt är känt beträffande den aktuella typen av skada.

Skadestånd för "*humiliation*" avser att kompensera den skadelidande för känslan av vanmakt, underlägsenhet eller förödmjukelse. Detta slags lidande kan vara en följd av en kroppsskada eller ett smädligt yttrande men också av att ett äktenskap har splittrats ("disruption of the marital relation") eller av att den skadelidandes fasta egendom har avsiktligt kränkts ("trespass").

Skadestånd för "*fear and anger*" tar i första hand sikte på den oro och ängslan som den skadelidande kan känna för egen del, såsom fruktan för eget liv vid en svår kroppsskada. Även oro att längre fram drabbas av sviter av

skadan ersätts under denna post. I ett fall erhöll en kvinna ersättning sedan hon drabbats av svår cancerfobi efter en röntgenbehandling. Men också i de fall då den skadelidandes oro och ängsla avsett en annan person kan ersättning lämnas, om reaktionen anses rimlig i förhållande till skadevållarens handlande eller om den avsiktligen framkallats av skadevållaren. Denna ersättning kan bli aktuell också vid andra än fysiska angrepp, t.ex. en olaglig vräkning.

Ersättning för "*loss of companionship*" lämnas till maken till den som tillfogats en svår fysisk eller psykisk skada. Denna ersättning lämnas däremot inte om den skadade avlidit (jfr avsnitt 4.4.3).

Andra skadeståndsposter är "loss of freedom" och "distress caused by mistreatment of third person or of corpse". Dessa tar sikte på lidande till följd av frihetsberövande eller när en anhörig blir misshandlad e.d.

Ersättning för ideell skada bestäms efter omständigheterna i det enskilda fallet. Förutom skadans art och omfattning kan den skadelidandes kön, ålder civilstånd och yrke samt skadans inverkan på den skadelidandes karriärmöjligheter och fritidsaktiviteter få betydelse för ersättningens storlek. Vidare beaktas i vad mån den skadelidande är medveten om sin situation. Har den skadelidande nedsatt medvetandegrad eller är medvetslös, bestäms ersättningen i allmänhet till ett lägre belopp. Av betydelse för ersättningen storlek kan också vara det sätt på vilket den skadelidande åsamkats skadan; exempelvis kan ångest och oro som den skadelidande upplevt strax före en flygplansolycka påverka ersättning i höjande riktning även om den skadelidande avlidit vid kraschen (se Huber, 1988, s. 121).

Några standardiserade normer för ersättningens bestämmande finns inte. Vissa principer har emellertid utvecklats. En sådan går ut på att domstolens jurymedlemmar värderar skadan till det belopp de själva skulle ha begärt om de drabbats av samma lidande ("the golden rule"). En annan princip innebär att lidandet delas upp i en tidsenhet, timma eller minut ("the per diem"); ett lågt belopp per enhet multipliceras med antalet tidsenheter (se Huber s. 121).

4.4.2.4 Ersättningsnivån vid ideell skada

Ersättningsnivån vid ideell skada i USA är i jämförelse med andra länder mycket hög. Sedan 1960-talet början har denna ersättning stigit betydligt mer än skadestånden för vårdkostnader och inkomstförlust. Först i slutet av 1980-talet kunde man märka att denna utveckling dämpades. De höga skadeståndsbeloppen har ansetts sammanhänga bl.a. med det amerikanska jurysystemet

och systemet med "the contingent fee", dvs. att en del av skadeståndet tillfaller den skadelidandes ombud som arvode.

Av inhämtade uppgifter från försäkringsbolag som är verksamma i USA (se avsnitt 2.2) framgår att ersättningen för ideell skada till en 25-åring som drabbas av *tetraplegi* uppgår till minst 2 500 000 USD. För *paraplegi* lämnas ersättning med minst 1 500 000 USD. Vid *total synförlust* utgår ersättning med mellan 1 000 000 och 3 000 000 USD och vid *förlust av synen på ett öga* med mellan 300 000 och 700 000 USD. Vid *total hörselförlust* uppgår ersättningen till mellan 350 000 och 1 000 000 USD. Slutligen lämnas vid *amputation av underben* ersättning med 750 000 USD, om den skadelidande är en man, och med 1 300 000 USD, om den skadelidande är en kvinna.

Som tidigare sagts har man lagstiftningsvägen försökt införa begränsningar beträffande ersättningsnivån för ideell skada. I flera delstater har ersättningen för "pain and suffering" vid medicinsk felbehandling ("medical malpractice") begränsats till vanligen 250 000 USD. År 1992 uppgick skadeståndet vid "medical malpractice" till i genomsnitt 350 000 USD. Vidare finns på områden där no-fault-försäkringar gäller en tendens att avskaffa ersättningen för "pain and suffering". Det gäller särskilt på trafikskadeområdet men också på andra områden.

4.4.2.5 "Punitive damages"

Ersättning för "punitive damages" är ingen ny företeelse i den anglo-amerikanska skadeståndsrätten. Sådan ersättning har förekommit sedan 1700-talet. Ersättningsposten har dock fått ett starkare fotfäste i USA än i England. Ersättning för "punitive damages" förekommer i samtliga stater i USA utom i Louisiana, Massachusetts, Nebraska och Washington (se Försäkringstidningen 3/85 s. 13).

Syftet med "punitive damages" är rent preventivt, dvs. att verka avskräckande. Ersättning lämnas vid sidan av "compensatory damages". För ersättning krävs att skadevållaren varit medveten om eller vårdslöst likgiltig inför en onödig skaderisk. Ersättningsposten tar sikte på framför allt integritetskränkningar till följd av felaktig myndighetsutövning, misshandel och andra liknande övergrepp samt ärekränkning och förtal. Under senare år har "punitive damages" kommit i fokus vid produktskador och ansvar för annans vållande (se Försäkringstidningen 3/85 s. 12 f.).

Vid bestämmande av ersättning för "punitive damages" beaktas skadevållarens skuldgrad, skadehandlingens art och dess skadeverkningar. Av betydelse

för ersättningens storlek är också skadevållarens ekonomiska situation, t.ex. ett företags nettovinst eller dess verkställande direktörs lön, bonus och andra förmåner (se Huber, 1988, s. 128).

Ersättning för "punitive damages" yrkades sällan före 1960-talet. Sådana yrkanden framställs alltjämt inte så ofta inom den allmänna skadeståndsrätten. Däremot har detta blivit allt vanligare inom bl.a. produktskadeområdet. Mellan åren 1970 till 1980 ökade antalet yrkanden om ersättning för "punitive damages" mot Ford Motor Company med 20 procent; sådana yrkanden framställdes år 1970 i 0,5 procent och år 1980 i 25 procent av alla skadeståndsärenden. Också ersättningsnivån har ökat kraftigt. Fram till år 1976 lämnades ingen ersättning över 250 000 USD. År 1982 lämnades ersättning för "punitive damages" med över 1 milj. USD i nio fall och år 1986 i hälften av de fall där sådan ersättning begärts (se Huber s. 127 f.).

De högsta ersättningsbeloppen för "punitive damages" förekommer i samband med skador vid "medical malpractice". I många delstater har dock på senare tid antingen lagstiftningsvägen eller genom vägledande domstolsavgöranden införts ett tak för sådan ersättning på hälso- och sjukvårdsområdet; i Florida lämnas ersättning för "punitive damages" i regel högst med ett belopp som motsvarar 3 gånger ersättningen för "compensatory damages" och i Texas med högst 4 gånger den ersättningen eller 200 000 USD.

4.4.3 Skadestånd vid dödsfall

Vid dödsfall har anhöriga till den avlidne en självständig och oberoende rätt ("wrongful death action") till skadestånd för ekonomisk förlust till följd av dödsfall som orsakats av en skadegörande handling.

Vidare kan de anhöriga få skadestånd för egen del för det lidande som åsamkats dem genom dödsfallet ("loss of consortium"). Denna ersättningspost avser förlust av en nära anhörigs kärlek, tillgivenhet, sällskap, umgänge samt råd och rättesnöre. Ersättning lämnas till efterlevande make, barn och föräldrar. Även den som hade en utomäktenskaplig relation med den avlidne har av domstolarna i New Jersey och Californien berättigats till ersättning för "loss of consortium" i de fall relationen kännetecknats av fasthet och stabilitet. (Se Huber, 1988, s. 126.)

4.4.4 Verkan av den skadelidandes död

Tidigare föll rätten till skadestånd bort i och med dödsfallet. Den skadelidandes rätt till skadestånd för kostnader och inkomstförlust samt i de flesta fall även för ideell skada avseende tiden från skadetillfället fram till dödsfallet går emellertid numera över på arvingarna även om den skadade före sin död inte framställt något anspråk på ersättning.

4.4.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

Skadestånd kan lämnas inte bara för fysisk skada utan även för psykisk skada såsom chock och liknande till följd av skadehandlingen. De amerikanska domstolarna var till en början mycket restriktiva till att ge sådan ersättning; endast den som tillfogats en fysisk skada kunde få skadestånd för psykisk chock som samtidigt tillfogats honom genom att bevittna att någon annan därvid skadats allvarligt. Möjligheterna till ersättning utvidgades därefter till den som befunnit sig i olyckszonen ("the zone-of-danger rule") och på så sätt själv varit utsatt för en risk att skadas fysiskt. År 1968 utvidgades möjligheten ytterligare, då Högsta domstolen i Californien tillerkände en mor och en syster till en liten flicka som omkommit vid en trafikolycka ersättning för psykisk chock. Modern och systern hade på säkert avstånd bevittnat olyckan. Domstolen uttalade att "the zone-of-danger rule" var "hopplöst konstlad" och menade att man inte kunde skilja mellan dem som riskerat att skadas fysiskt och andra som riskerat att skadas bara psykiskt. Det är dock oklart om skadestånd kan lämnas även till den som drabbats av en psykisk chock vid underrättelsen om en nära anhörigs död. I ett fall har ersättning lämnats till en make som drabbades av en psykisk chock när han underrättades om att hans maka led av syfilis; diagnosen visade sig senare vara felaktig. (Se Huber, 1988, s. 124 f.)

Det finns en tendens att utvidga kretsen av de situationer där skadestånd för psykisk chock bör kunna utgå. I ett fall år 1967 tillerkändes en man skadestånd för psykisk chock sedan han fått sitt nybyggda hem vattendränkt. I ett annat fall från år 1981 tillerkändes makar och deras tre barn ersättning för psykisk chock sedan deras nioåriga hund avlidit i en kommunal djurkarantän (se Huber s. 123 ff.).

4.4.6 Omprövning av skadestånd

Skadestånd bestäms en gång för alla. Den skadelidande kan alltså inte sedan domstolen slutligen avgjort hans skadeståndsyrkande återkomma med ytterligare anspråk (se Pfennigstorf – Gifford, 1991, s. 75).

4.4.7 Jämkning på grund av medvållande

Den skadelidande gick tidigare helt miste om skadestånd, om han själv hade den minsta skuld till skadan. Under 1960-talet började man emellertid överge denna princip. År 1991 hade i det närmaste alla stater genomfört lagstiftning som innebär att skadestånd jämkas efter förhållandet mellan den skadelidandes och skadevållarens skuld (se Dufwa, 1993, s. 471 ff.). I princip sker jämkning redan vid vanlig oaktsamhet från den skadelidandes sida. Vid jämkningen görs inte någon skillnad mellan ersättning för ekonomisk och för ideell skada.

4.4.8 Skadeståndets bestämmande

Tvister om skadestånd avgörs av domstol. Vid sidan av domstolarna finns ett antal olika tvistlösningsalternativ.

Den amerikanska domstolsorganisationen ligger på två plan, dels det delstatliga, dels det federala domstolsväsendet. Hos de allmänna delstatliga domstolarna finns i allmänhet två instanser, "trial court" och "appeals court". I vissa delstater finns också en tredje instans som ofta benämns "supreme court" eller "high court". Det allmänna federala domstolsväsendet är indelat i tre instanser. Första instans är "Federal district court" och andra instans är "Federal court of appeal". Högsta instans är "United states supreme court". Skadeståndsanspråk behandlas av de delstatliga domstolarna men kan i takt med att federal lagstiftning genomförs på området komma att underställas även de federala domstolarna. (Se Dufwa, 1993, s. 467 f.)

Ett skadeståndsanspråk vid en delstatlig domstol bedöms av en jury. Juryn avgör såväl ansvarsfrågan som skadeståndets storlek. De lagfarna domarna kan gå emot juryn och sätta ned skadeståndsbeloppet, om det anses "omåttligt högt" och "stötande mot den allmänna rättskänslan". Sådana ingripanden förekommer dock ytterst sällan (se Pfennigstorf – Gifford, 1991, s. 28).

Processbenägenheten anses vara mycket stor, även om antalet skadeståndsmål vid domstol numera tenderar att minska (se Läkartidningen nr 28-29/89 s. 2503). En väsentlig förklaring till denna processbenägenhet kan

vara att den enskilde inte behöver betala några rättegångskostnader om han förlorar målet. Parterna står alltid sina egna kostnader. Systemet med "the contingency fee" innebär vidare att parternas ombud får ersättning på basis av vad ombudet åstadkommer i målet. Vinner den skadelidande sin skadeståndstalan får ombudet ett arvode motsvarande 30-50 procent av skadeståndet; förlorar den skadelidande utgår inget ombudsarvode alls. Denna princip, "the American Rule", gäller i alla delstater utom i Alaska (se Dufwa, 1993, s. 469 vid not 235).

Vid sidan av domstolarna har olika tvistlösningsalternativ ("Alternate Dispute Resolution", ADR) vuxit fram. Dessa alternativ förekommer i allt större utsträckning och anses spara både tid och kostnader.

5 Överväganden

5.1 Allmänna utgångspunkter

Den som skadas till sin person kan i regel få ersättning från socialförsäkringen, dvs. den allmänna försäkringen och arbetsskadeförsäkringen. Detta skydd gäller oavsett orsaken till skadan. Det täcker dock inte alla skadeföljder. Rätt till ersättning för inkomstbortfall föreligger först om nedsättningen i arbetsförmågan överstiger en viss minsta gräns. Vidare kan den skadelidande inte räkna med att få ersättning för mer än en viss del av inkomstförlusten. Socialförsäkringen ger inte heller gottgörelse för skadeföljder av annan än ekonomisk natur. Ideell skada, dvs. sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt olägenheter i övrigt till följd av skadan, faller alltså utanför.

Ett kompletterande skydd kan ges genom privata liv-, olycksfalls- och sjukförsäkringar. Sådana försäkringar tecknas individuellt eller som s.k. gruppförsäkringar. De ersätter i första hand inkomstförlust. I varje fall kapitalbeloppen ur liv- och olycksfallsförsäkringar är också inriktade på att täcka omställningskostnader av olika slag samt någon form av ideell skada. Inte heller dessa försäkringar lämnar emellertid alltid ett fullständigt skydd för förlusterna av en personskada.

Den som har tillfogats en personskada av någon som är ansvarig för skadan enligt skadeståndsrättsliga regler kan få ytterligare ersättning genom skadestånd. Skadeståndsrätten vilar nämligen på grundsatsen om full gottgörelse vid varje inträffat skadefall. Av särskild betydelse är att ideell skada ersätts enligt de normer för sådan skada som har utbildat sig inom skadeståndsrätten. För bara några år sedan var skadeståndets främsta funktion på personskadeområdet att täcka ideell skada. Som nämnts i avsnitt 1 har emellertid utvecklingen på senare tid med en fortlöpande minskning av förmånerna från socialförsäkringen medfört att skadestånd fått ökad betydelse även som ersättning för ekonomiska skadeföljder till följd av en personskada.

Skadeståndsrätten är ett rättsområde där lagregler med generell räckvidd länge saknades och där regelsystemet i stället fick utbildas i rättstillämpningen. Knappast på något annat område inom civilrätten har de rättstillämpande

organens verksamhet haft så stor betydelse för rättsutvecklingen. Vissa av de principer som sålunda lagts fast i rättspraxis kodifierades när 1972 års skadeståndslag kom till; lagen innebar även på några punkter en vidareutveckling av denna praxis. Lagen är dock inte uttömmande. Många frågor av grundläggande betydelse för hela den utomobligatoriska skadeståndsrätten är fortfarande oreglerade, t.ex. de som gäller tredjemansskada och adekvat kausalitet.

I stort sett ligger det utanför vårt uppdrag att överväga frågor av sådan mera allmän skadeståndsrättslig karaktär. Vi kommer dock in på problemen om både tredjemansskada och adekvat kausalitet när det gäller spörsmålet om skadestånd i fall då någon har drabbats av en psykisk chock e.d. vid underrättelsen om att en nära anhörig har dödats eller skadats allvarligt. Det spörsmålet behandlas i avsnitt 5.5. Vi vill dock redan nu förutskicka att vi har den inställningen att denna fråga är av så utpräglat rättspolitisk natur att den bör övervägas av lagstiftaren och inte överlämnas till rättstillämpningen utan några som helst riktlinjer för bedömningen.

Bortsett från denna fråga, som vi genom direktiven är ålagda att ta ställning till, avser vårt uppdrag mera specifikt de regler om skadestånd för personskada, framför allt ideell skada, som gäller för närvarande enligt 5 kap. skadeståndslagen. Dessa regler kom till år 1975 och ersatte då de mycket kortfattade regler som i huvudsakligen oförändrat skick förts över från 1864 års strafflag till 1972 års skadeståndslag.

De nuvarande personskadereglerna utgår från den nämnda skadeståndsrättsliga grundsatsen att den skadelidande skall ha full ersättning för sin skada. Ett syfte med reglerna har varit att utveckla sådana principer för att bestämma skadestånd som inte leder till vare sig över- eller underkompensation (se prop. 1975:12 s. 100). En sådan princip är att skadestånd för inkomstförlust skall så långt det är möjligt motsvara den verkliga förlusten och inte, som tidigare, uppskattas efter schabloner av det slag som den medicinska invaliditetsgraden utgör (se 5 kap. 1 § andra stycket skadeståndslagen). En annan princip är att skadestånd för förlust av underhåll från en försörjare som avlidit skall i skälig omfattning motsvara den fulla förlusten och inte, som förut, bara förlust av "erforderligt" underhåll (se 5 kap. 2 § andra stycket skadeståndslagen). Ytterligare en princip är att skadestånd för inkomstförlust och förlust av underhåll skall samordnas med andra förmåner som den skadelidande har rätt till med anledning av förlusten (se 5 kap. 3 § skadeståndslagen). En princip som hänger samman med dem som nu nämnts är att skadestånd för inkomstförlust och förlust av underhåll skall kunna omprövas, om de förhållan-

den som legat till grund för ersättningens bestämmande därefter har ändrats väsentligt (se 5 kap. 5 § skadeståndslagen).

När dessa regler kom till avvisades en tanke, som diskuterats i förarbetena till skadeståndslagen (se prop. 1972:5 s. 95 f.), på att begränsa ersättningen för personer med mycket höga inkomster. En sådan begränsning – som debatterats även i Danmark och Norge (se bl.a. von Eyben, 1984, s. 165 f. och Lødrup, 1993, s. 368) – ansågs inte påkallad i enskilda fall just när en inkomsttagare hade drabbats av en allvarlig personskada (se prop. 1975:12 s. 101 f.; jfr SOU 1973:51 s. 218 ff. och Dufwa, 1993, s. 1791 f.).

Inte heller tanken på ett undantag från rätten till skadestånd för obetydliga skador har vunnit gehör i svensk lagstiftning. När 1986 års miljöskadelag kom till uttalade departementschefen att skadeståndsrätten allmänt utgår från att den skadelidande, i fall då skadeståndsskyldighet föreligger, skall ha ersättning för varje person- och sakskada som har drabbat honom; att en sådan skada inte skulle ersättas därför att den är liten ansågs vara ett synsätt som är främmande för både skadeståndslagen och sådan särskild lagstiftning som bygger på strikt ansvar (se prop. 1985/86:83 s. 19; jfr Nilsson i NJM 1990 s. 118 och Roos, 1993, s. 428 not 21). Ett avsteg från denna princip har visserligen gjorts i 1992 års produktansvarslag när det gäller sakskada. Vid tillkomsten av den lagen framhöll emellertid departementschefen "med eftertryck" att den självrisk för det strikta produktansvaret som då uppställdes bör uppfattas som ett undantag, betingat av harmoniseringen med EG, från principen i svensk skadeståndsrätt att den skadelidande skall ha rätt till full ersättning för skadan; sålunda borde det inte komma i fråga att utifrån detta undantag överväga självrisker i andra sammanhang (se prop. 1990/91:197 s. 42; jfr Ds 1989:79 s. 113 f.).

Också i vårt arbete har en utgångspunkt varit att den skadelidande skall ha full ersättning för sin skada. Denna utgångspunkt har dock olika innebörd vid skadestånd för ekonomisk skada och vid skadestånd för ideell skada.

En *ekonomisk skada* kan – i varje fall i teorin – alltid uppskattas till sitt verkliga belopp, även om denna uppskattning ibland kan vila på ett ganska bräckligt underlag. Om man tillgriper schabloner av olika slag för denna uppskattning, medför det med nödvändighet att en del skadelidande blir överkompenserade och att en del andra skadelidande blir underkompenserade; för att varje skadelidande skall kunna få full ersättning krävs en individuell prövning av hans skadefall (jfr Nordenson, 1984, s. 404 och Lindblom, 1993, s. 345). Vår grundinställning är att svårigheterna att rätt uppskatta den verkliga ekonomiska skadan i vissa fall inte bör få till följd att man då använder sådana

schabloner. Vi ställer oss därför i princip skeptiska till en ordning som innebär att skadestånd för ekonomiska förluster utges med standardiserade belopp.

En annan sak är att svårigheterna att bevisa storleken av skadan kan föranleda att skadan enligt 35 kap. 5 § rättegångsbalken får uppskattas skönsmässigt. Men det är fortfarande den fulla skadan som skall ersättas; någon nedsättning av skadeståndsbeloppet efter skälighet är det inte fråga om (se Bengtsson, 1984, s. 82 och Lindblom, 1993, s. 346). Sålunda skall en skadelidande ha full ersättning för att återställa den levnadsstandard som han hade före skadan, även om den är högre än flertalets; att han skadats är inte ett skäl för att han, när någon är skadeståndsrättsligt ansvarig för skadan, skall behöva leva på en lägre standard än tidigare.

I princip är det den skadelidande som har bevisbördan för storleken av sin skada. I försäkringsbolagens skadereglering kan man emellertid inte slå sig till ro med att den skadelidande inte av sig själv har förebringat sådan utredning som behövs för att han skall anses ha fullgjort denna bevisbörda. Även försäkringsbolagen har ett ansvar för att utredningen i detta hänseende blir så fullständig som möjligt. Ju svårare det är att få fram sådan utredning, desto större kostnader medför denna utredningsskyldighet för dem. Det är därför förståeligt, om försäkringsbolagen i sin skadereglering i vissa särskilt svårbedömbara fall tillämpar ett schablonmässigt bestämt belopp som utges även om den skadelidande inte kan styrka att hans förlust uppgår till detta belopp; det kan ses som ett pris för den förenklade skadereglering som därigenom uppnås. Vi har ingen erinran mot ett sådant förfarande, under förutsättning att de skadelidande som kan visa att deras förlust är större också får högre ersättning för denna förlust.

När ersättningsfrågan handläggs vid domstol gäller emellertid vanliga bevisregler. Om den skadelidande då inte kan styrka att hans förlust uppgår till det schablonbelopp som försäkringsbolagen tillämpar i sin praxis och hans motpart inte medger att ändå utge detta belopp, bör den skadelidande inte med tillämpning av allmänna skadeståndsrättsliga regler kunna få skadestånd med högre belopp än han visat sig berättigad till. Är motparten ett försäkringsbolag som tidigare villkorslöst erbjudit sig att utge nämnda schablonbelopp, torde det dock strida mot god försäkringssed om bolaget inte står fast vid detta erbjudande.

När det däremot gäller *ideell skada* är situationen annorlunda. Här är det inte möjligt att ens teoretiskt uppskatta det belopp som den fulla skadan uppgår till. I grunden är det en rättspolitisk fråga om en viss ideell skada skall uppskattas till 10 000, 100 000 eller 1 000 000 kr (jfr justitierådet Vängbys

särskilda yttrande i rättsfallet NJA 1991 s. 766). Och om den ersättningsnivå för ideell skada som tillämpas vid en viss tidpunkt skulle höjas mera allmänt – exempelvis som ett resultat av de förslag som vi lägger fram i detta betänkande – innebär det icke att skadeståndsrätten dessförinnan ej har vilat på grundsatsen om full ersättning för den lidna skadan.

Men denna grundsats saknar för den skull inte betydelse som måttstock för skadestånd för ideell skada. Den innebär att det i princip är skadan i det enskilda fallet som skall ersättas, inte en för alla fall tänkt genomsnittsskada. Skadorna måste graderas i förhållande till varandra, så att allvarliga skador ersätts med högre belopp än mindre allvarliga skador. Vidare skall samma slags skada ersättas med samma belopp, oberoende av skadevållarens större eller mindre förmåga att betala skadeståndet och oavsett om detta skall utges av en eller flera skadevållare; att skadestånden skulle bestämmas till särskilt höga belopp i fall då skadevållaren eller skadevållarna har stor ekonomisk bärkraft är främmande för svensk skadeståndsrätt (se Nilsson i NJM 1990 s. 148 med hänvisningar). En annan sak är att ett skadestånd som skulle vara oskäligt betungande för den skadeståndsskyldige med hänsyn till hans ekonomiska förhållanden kan jämkas enligt 6 kap. 2 § skadeståndslagen.

En följd av att endast den fulla skadan ersätts är också att skadeståndet inte påverkas av skadevållarens större eller mindre skuld till skadan. Den blir knappast mindre därför att den skadeståndsskyldige inte har handlat vårdslöst utan svarar för skadan på strikt grund (se Nilsson i NJM 1990 s. 118 f. och 148). Skadan blir i princip inte heller större därför att skadevållaren har visat betydande hänsynslöshet eller råhet, även om detta naturligtvis ofta kan resultera i en allvarligare skada. Beträffande ett slags ideell skada, nämligen kränkning genom brott, föreligger dock speciella förhållanden. Kränkningens svårhet påverkas bl.a. av gärningsmannens illvilja, och på det viset kan ett hänsynslöst beteende medföra att den särskilda skada som kränkningen utgör blir större. Men även detta förhållande är i grunden något annat än att skadeståndet, på samma sätt som straff, bestäms efter graden av skadevållarens skuld (se Nilsson i NJM 1990 s. 125 och 148 f., dennes inlägg i NJM 1990 s. 84 f. och 111 f., Agells inlägg i NJM 1990 s. 100 f. samt SOU 1992:84 s. 234).

I rättsfallet NJA 1962 s. 458 uttalade Högsta domstolen att man vid fastställande av ersättning för sveda och värk, liksom gottgörelse för framtida men, borde fästa avseende vid att den skadelidande hade tillfogats lidande genom ett våldtäktsbrott av synnerligen svår beskaffenhet (se SOU 1992:84 s. 62 med hänvisningar). I rättsfallet NJA 1992 s. 740 I förklarade Högsta domstolen

emellertid att man vid bestämmande av ersättning för sveda och värk inte bör ta hänsyn till brottets beskaffenhet. Sannolikt ansåg domstolen att 1962 års avgörande byggde på uppfattningen att det på den tiden inte var möjligt att ge särskild gottgörelse för den kränkning av den skadelidandes frid som ett sexualbrott eller våldsbrott kan innebära utan att denna kränkning fick kompenseras genom en förhöjd ersättning för sveda och värk samt lyte och men (jfr SOU 1992:84 s. 91). Rättsläget har efter 1962 års avgörande ändrats, sedan en motsvarighet till den nuvarande bestämmelsen i 1 kap. 3 § skadeståndslagen tagits in i skadeståndslagen år 1972. Den bestämmelsen ger möjlighet till ersättning även för kränkning av den skadelidandes frid. Enligt vad som klarlagts ganska nyligen (se redogörelsen för denna utveckling i SOU 1992:84 s. 91 ff., framför allt s. 97 och 215) gäller detta även när kränkningen har skett i samband med personskada; samma utveckling kan för övrigt iakttas i Danmark (se SOU 1992:84 s. 164). Att rättsläget har förändrats på detta sätt torde vara en förklaring till att 1992 års avgörande inte beslutats av Högsta domstolen i plenum (jfr Hellner i SvJT 1993 s. 457 vid not 13).

När det i förarbetena till 1975 års personskaderegler sägs att principen om full ersättning för liden skada gäller också i fråga om skadestånd för ideell skada (se prop. 1975:12 s. 111), saknar detta uttalande alltså inte mening (jfr dock Ekstedt, 1977, s. 96 och Dufwa, 1993, s. 1792 f.). Som vi redan har varit inne på, och som också framhålls i de nämnda förarbetena, går det emellertid inte att ställa upp några objektiva grunder enligt vilka man skulle kunna mäta den förlust som skadan i detta avseende har medfört för den skadade. Denna förlust måste därför uppskattas efter en mer fri bedömning än när skadan har medfört skadeföljder som är av klart ekonomisk natur.

Enligt vår mening är det lika fullt viktigt att skadestånd för ideell skada bestäms efter så fasta kriterier som möjligt, så att man inte hamnar i rena godtycket. Sådana kriterier kan vara t.ex. den tid som skadan ger sig till känna, smärtans intensitet och den nedsättning av kroppsfunktionerna som skadan medför. Att det i den praktiska tillämpningen har utbildats schabloner som bygger på kriterier av detta slag är helt naturligt.

Behovet av att använda schabloner gör sig särskilt märkbart i den utomrättsliga skaderegleringen. I dessa fall kan utredningen inte alltid bli lika fullständig som vid en domstolsprövning, och utrymmet för en differentiering och individualisering av skadeståndena blir därmed mindre (se prop. 1975:12 s. 111). En användning av schabloner medför vidare att det blir lättare att avgöra vilket skadeståndsbelopp den skadelidande har rätt till. Förutom att skaderegleringen därigenom förenklas underlättar det frivilliga uppgörelser. Många ideella skadeföljder är också sådana att de drabbar alla skadelidande med i huvudsak samma fysiska eller psykiska skador på ungefär samma sätt

(jfr Nordenson, 1984, s. 404 f.). Om skadeståndet i dessa fall ges efter samma schablon kommer lika fall att behandlas lika.

Intresset av förutsebarhet och likabehandling talar för att även domstolarna använder sig av sådana schabloner i de fall som förs vidare dit. En annan ordning skulle för övrigt kunna få en processdrivande effekt på så sätt att de skadelidande då lockas att vända sig till domstol i förhoppning att den skall göra en mera fri och för dem generösare bedömning än en tillämpning av schablonerna innebär (jfr Lindblom, 1993, s. 345). Som nyss antytts kan skadefallet visserligen ofta bli mer grundligt belyst i en rättegång än i den utomrättsliga skaderegleringen, och domstolen kan därmed få säkrare underlag för att tillämpa rätt schablonvärde. Domstolens bedömning kan därför utfalla på ett annat sätt. Men det är en annan sak än om domstolens bedömning skulle avvika från det belopp som erbjudits under skaderegleringen därför att domstolen över huvud taget inte tillämpat schablonerna.

I fråga om skadestånd för ideell skada har vi alltså den utgångspunkten att ersättningen bör vara standardiserad på så vis att den bestäms med ledning av schabloner men individualiserad i den meningen att skadans omfattning i det enskilda fallet avgör vilket schablonbelopp som skall utges. Hur dessa schabloner bör utformas för "normalfallen" behandlas närmare i avsnitt 5.2.3 och 5.2.4.3.

Det är emellertid viktigt att olika fall också behandlas olika. En möjlighet bör därför finnas att avvika från schablonerna, om förhållandena i det enskilda fallet är sådana att det av särskilda skäl kan anses påkallat (jfr prop. 1975:12 s. 111 och Nordenson, 1984, s. 405). Enligt vår mening bör dock bara betydande skillnader från "normalfallet" beaktas. Vi har här samma inställning som vi redovisat i vårt förra betänkande, nämligen att man inte bör uppmuntra till skadeståndsprocesser om bagateller (se SOU 1992:84 s. 210); någon millimeterrättvisa går det ju hur som helst inte att åstadkomma när det gäller skadestånd för ideell skada (jfr avsnitt 3.2.7 och de uttalanden i den juridiska litteraturen som återges där). Vi återkommer till denna fråga i avsnitt 5.2.5.

En särskild fråga är om de schabloner som nu har diskuterats bör tas in i lagen eller om de bör utbildas i rättstillämpningen med ledning av de uttalanden om deras utformning som görs i detta lagstiftningsärende. Den frågan behandlar vi i avsnitt 5.8.1.

En grundtanke med 1975 års personskaderegler var att man skulle hålla en klar rågång mellan skadestånd för ekonomiska och för ideella skadeföljder. Skälen för denna ståndpunkt framgår av följande uttalande av föredragande statsrådet (se prop. 1975:12 s. 109 f.):

"För egen del vill jag till en början framhålla att det innebär en fördel, om ersättningen för de olika skadeföljder som kan föreligga till bedömande i ett personskadefall delas upp i skilda poster. Som jag har antytt i det föregående skall vid skadeståndets bestämmande i viss utsträckning tillämpas olika principer beroende på om skadeföljderna är av ekonomisk eller ideell natur. Med hänsyn härtill är det givetvis angeläget att dessa skadeföljder noga skiljs åt. Genom en tydlig gränsdragning undviks också den risk för överkompensation som föreligger, om samma skadeföljder kan ersättas än som ekonomisk och än som ideell skada. En uppdelning av ersättningen på olika poster är vidare motiverad av skattemässiga skäl, eftersom endast ersättning för ekonomisk skada skall tas upp till beskattning enligt gällande skatteregler. Även när skadestånd skall samordnas med andra förmåner som utgår vid personskada eller när fråga uppkommer om omprövning av ett fastställt skadestånd, underlättas bedömningen om de olika skadeföljderna hållits i sär vid skadeståndets fastställande. Som påpekats under remissbehandlingen kan det också från processuell synpunkt ofta vara fördelaktigt att domstolen anger hur stor del av ett utdömt belopp som belöper på den ena resp. den andra skadan. Annars skulle en part som vill överklaga domen endast beträffande en del av skadeståndsfrågorna bli tvungen att låta överklagandet avse skadeståndsbeloppet i dess helhet."

Vi instämmer i detta uttalande. Samtidigt har vi uppfattningen att man inom området för ideell skada bör som hittills skilja mellan å ena sidan akuta skadeföljder, dvs. sveda och värk, och å andra sidan bestående skadeföljder, dvs. lyte eller annat stadigvarande men. Liksom för närvarande bör ersättningen för dessa skadeföljder bestämmas efter skilda kriterier. Enligt direktiven är det vidare särskilt viktigt att vi försöker staka ut en tydlig gräns mot den ersättningspost som sedan den kom till år 1975 har betecknats olägenheter i övrigt. Innan vi gör det bör man emellertid ta ställning till om denna ersättningspost över huvud taget skall behållas och vilka skadeföljder som den i så fall skall omfatta.

En utgångspunkt för det utredningsarbete som redovisades i vårt förra betänkande var att man bör sträva efter att så långt möjligt uppnå nordisk rättslikhet på skadeståndsområdet (se SOU 1992:84 s. 211). Vi har samma utgångspunkt för det utredningsarbete som redovisas i föreliggande betänkande. Reglerna om skadestånd för ideell skada i personskadefall är visserligen i huvudsak överensstämmande i de nordiska länderna; de har också i det väsentliga samma historiska bakgrund. Trots att skadeståndslagarna i dessa länder tillkommit i nordiskt samarbete (se SOU 1992:84 s. 54) har dessa regler emellertid inte diskuterats särskilt i detta arbete (se SOU 1992:84 s. 202). Vissa besvärande skillnader föreligger även.

En sådan skillnad är att man i Norge inte har någon särskild ersättningspost för sveda och värk; ersättning av detta slag ingår endast delvis i skadestånd för "oppreisning" (se avsnitt 4.2.4.2). Denna skillnad kan emellertid väntas bli utjämnad; sålunda är det sannolikt att en utredning inom kort lägger fram förslag till en särskild lagregel om skadestånd för sveda och värk. En annan skillnad är att vi i Sverige är ensamma om ersättningsposten olägenheter i övrigt. Enligt vår mening finns det därför anledning att överväga om man för att få en större nordisk rättslikhet kunde föra över åtminstone en del av ersättningen under denna post till de andra poster som täcker ideell skada med anledning av en personskada.

Även i ett större internationellt perspektiv skulle det vara en fördel om ersättningsposten olägenheter i övrigt kunde i vart fall begränsas. Bl.a. försvårar den jämförelsen med skadeståndsnivån vid ideell skada i andra länder. Ganska betydande belopp utges för närvarande i skadestånd för olägenheter i övrigt (se avsnitt 3.2.6.2). Men eftersom denna post i den praktiska tillämpningen brukar slås samman med skadestånd för framtida kostnader räknas den vid en internationell jämförelse ofta inte in i de skadeståndsbelopp som utges i Sverige för ideell skada. Dessa belopp framstår därför som lägre än de i verkligheten är. Utomlands har man över huvud taget svårt att förstå vad olägenheter i övrigt står för, även om man i många länder har en motsvarande ersättningspost fastän med annan benämning. Detta kan vara ett problem vid skaderegleringen över gränserna.

Ersättningsposten olägenheter i övrigt har också i den praktiska tillämpningen i vårt land gett upphov till flera problem, framför allt när det gäller gränsen till andra ersättningsposter, även sådana som avser ekonomisk skada med anledning av en personskada. Vi återkommer i avsnitt 5.2.5 till frågan hur denna post bör behandlas i fortsättningen.

Vår huvuduppgift är att överväga om och i så fall i vilken utsträckning ersättningsnivån vid ideell skada i samband med personskada bör höjas. I vårt förra betänkande har vi redogjort för de önskemål som tid efter annan har framförts om en sådan höjning och de resultat som dessa önskemål hittills har lett till (se SOU 1992:84 s. 202 f.; jfr avsnitt 3.2.4.2 och 3.2.5.3 i föreliggande betänkande).

Av redogörelsen för utländska förhållanden i avsnitt 4 framgår att ersättningsnivån i en del andra länder är betydligt högre än i vårt land, särskilt i de allvarligaste skadefallen. Man kan också spåra en tydlig tendens till en kraftig höjning av ersättningsnivån i många länder under de allra senaste åren. Men det finns även flera länder som har en avsevärt lägre ersättningsnivå.

Och som vi har konstaterat redan i vårt förra betänkande (se SOU 1992:84 s. 211) är det inte så – som man kan förledas att tro av de uppgifter som ibland förekommer i massmedia – att skyhöga skadestånd är regel i vissa länder, framför allt i USA. Sådana skadestånd förekommer huvudsakligen bara på vissa områden, framför allt produktskadeområdet, där det ofta finns en kapitalstark skadevållare eller dit uppmärksamheten av olika skäl särskilt har riktats (se avsnitt 4.4).

Frågan om vilken ersättningsnivå som bör gälla vid ideell skada i samband med personskada behandlas närmare i avsnitt 5.2.7. Redan nu vill vi emellertid framhålla att vi inte anser det motiverat med en sådan höjning av den nuvarande ersättningsnivån som skulle kunna få oförmånliga samhällskonsekvenser i form av kraftigt höjda försäkringspremier eller på annat sätt. Enligt vår mening bör man framför allt inrikta sig på att höja ersättningsnivån vid de allvarligaste skadefallen. Dessa är å andra sidan så få att en sådan höjning, totalt sett, inte skulle bli särskilt kostsam.

Vårt uppdrag rör som tidigare nämnts huvudsakligen de regler som gäller om skadestånd för ideell skada i samband med personskada. I våra direktiv pekas dock även på vissa frågor som avser skadestånd för ekonomisk skada i ett personskadefall. Vi behandlar därför i det följande alla de ersättningsposter, både av ekonomisk och av ideell natur, som är aktuella vid en personskada.

Sålunda diskuterar vi frågan om skadestånd till den som tillfogats personskada i *avsnitt 5.2* och frågan om skadestånd vid dödsfall i *avsnitt 5.3*. Vidare behandlar vi frågan om verkan av den skadelidandes död i *avsnitt 5.4*, frågan om skadestånd för psykisk chock e.d. i *avsnitt 5.5*, frågan om omprövning av skadestånd i *avsnitt 5.6* och frågan om jämkning på grund av medvållande i *avsnitt 5.7*. Frågan om skadeståndets bestämmande avhandlas relativt utförligt i *avsnitt 5.8*, varefter vi i *avsnitt 5.9* redovisar vilka kostnadskonsekvenser våra förslag kan få och i *avsnitt 5.10* pekar på jämställdhetspolitiska konsekvenser av förslagen. Slutligen anger vi i *avsnitt 5.11* vilka övergångsbestämmelser och andra regler om ikraftträdande som kan behövas med anledning av de lagregler som våra överväganden mynnar ut i.

5.2 Skadestånd till den som tillfogats personskada

5.2.1 Kostnader

Vårt förslag: Den nuvarande bestämmelsen i 5 kap. 1 § första stycket 1 skadeståndslagen om skadestånd för kostnader ändras så, att den skadelidandes rätt till skadestånd avser i skälig omfattning också kostnader för dem som står honom särskilt nära.

5.2.1.1 Allmänt

Skadeståndsposten kostnader hade tidigare en förhållandevis begränsad omfattning (jfr Roos, 1990, s. 143). Under de senaste åren har denna post emellertid ökat väsentligt. Det hänger delvis samman med att de skadelidande i det ansträngda ekonomiska läge som råder för närvarande inte kan lita till samma insatser från samhällets sida som tidigare och att skadeståndets utfyllande funktion därmed vidgas (se avsnitt 1). Höga skadeståndsbelopp har också blivit vanliga för merkostnader för att anpassa bostaden eller bilen till skadesituationen, liksom merkostnader för underhåll och skötsel av villa, fritidshus, trädgård etc.

En ingående redogörelse för de problem av både teoretisk och praktisk natur som kostnadsposten ger upphov till har lämnats i en uppsats vid Stockholms universitet av Jörgen Pettersson, Ersättning på skadeståndsrättslig grund för kostnader vid personskada, 1994.

I Norge har denna skadeståndspost skapat problem i kanske ännu högre grad än i vårt land, även om problemen till sin karaktär synes vara i stort sett desamma (se Lødrup, 1993, s. 364 f. och Jerstad i LoR 1993 s. 283 ff.). Dessa problem har nyligen analyserats av en norsk kommitté i betänkandet NOU 1994:20 s. 42 ff. Åtskilligt av vad som sägs där har intresse också för svensk rätts del.

Enligt våra direktiv (se avsnitt 2.1) bör vi diskutera om det går att dra en klarare gräns än för närvarande mellan bl.a. skadeståndsposterna kostnader och olägenheter i övrigt. Den frågan återkommer vi till i avsnitt 5.2.5. Direktiven innebär vidare att vi bör behandla frågan om ersättning för anhörigas kostnader för besök och annan stimulans till den skadelidande. Det gör vi i avsnitt 5.2.1.4.

I övrigt ingår det inte i vårt uppdrag att diskutera skadeståndsposten kostnader närmare. Enligt vår mening är det emellertid hög tid att denna post blir föremål för närmare överväganden. I avsnitt 5.2.1.2 pekar vi på en del frågor beträffande sjukvårdskostnader m.m. som det därvid kan finnas anledning att ta ställning till. Vidare ger vi i avsnitt 5.2.1.3 några synpunkter på hur andra utgifter bör behandlas.

5.2.1.2 Sjukvårdskostnader m.m.

Den allmänna skadeståndsrättsliga grundsatsen att den skadelidande efter en skada skall genom skadeståndet försättas i samma situation som om skadan inte hade inträffat går inte att tillämpa fullt ut under den tid som den skadelidande vårdas på sjukhus eller liknande institution. Förhållandena är under den tiden så särpräglade att de över huvud taget inte kan jämföras med dem som gällde före skadetillfället. Den skadelidande får här finna sig i en ganska avsevärd förändring i sin tidigare livsföring. Det obehag detta för med sig kompenseras genom skadestånd för sveda och värk under den akuta sjuktiden och i förekommande fall för bestående men under tiden därefter.

Av principen att skadestånd ges endast för nödvändiga kostnader anses sålunda följa att kostnader för sjukhusvård eller läkarvård utöver den standard som normalt tillhandahålls inom den allmänna sjukvården inte ersätts skadeståndsvägen. Särskilda omständigheter kan dock föranleda att den skadelidande tillerkänns skadestånd för kostnader för dyrare vård, såsom då annan vård inte har stått till buds eller då vården har varit påkallad av medicinska eller andra liknande skäl (se avsnitt 3.2.2.2).

I fall då den skadelidande på grund av skadan måste vårdas en längre tid, kanske rentav under resten av livet, har den skadelidande i rättspraxis i vissa fall tillerkänts skadestånd för kostnader för vård i hemmet även när denna vårdform varit avsevärt dyrare än den som erbjudits av samhället. Avgörande har därvid varit att vården i hemmet haft stor betydelse för den skadelidandes rehabilitering (se NJA 1976 s. 103); också möjligheten till förbättring i hälsotillståndet genom ökad trivsel har beaktats, även om det då inte rörde sig om en rent medicinsk bedömning (se NJA 1961 s. 425).

På senare tid har frågan börjat ställas om det är rimligt att kostnader för vård utöver den som samhället ger skall kunna ersättas skadeståndsvägen. I Norge har denna fråga nyligen prövats och besvarats nekande av Høyesterett i ett fall där skadeståndskravet för kostnader för vård i hemmet uppgick till ca 24 milj. NOK; domstolen pekade därvid på att en ordning där ansvarsför-

säkringen täcker kostnader för livsvarig vård och omsorg dygnet runt förutsätter att de många frågor som då uppkommer övervägs närmare av lagstiftaren (se Rt. 1993 s. 1547; jfr NOU 1994:20 s. 50).

En annan omdiskuterad fråga är om det bistånd till en skadelidande som föreskrivs i socialrättslig lagstiftning för det fall att dennes behov inte tillgodoses eller kan tillgodoses på annat sätt (se t.ex. 6 § i 1980 års socialtjänstlag och 7 § i 1993 års lag om stöd och service till vissa funktionshindrade) är subsidiärt till rätten till skadestånd. Frågan är alltså om kostnaden för det bistånd i form av olika vårdinsatser som den skadelidande i och för sig har rätt till enligt dessa författningar kan övervältras på den skadeståndsskyldige.

Ytterligare en fråga, som ännu inte har ställts på sin spets, är om den skadelidande har rätt till skadestånd för kostnader för sådan vård och omsorg som en kommun enligt gällande regler är skyldig att tillhandahålla men under åberopande av bristande resurser vägrar att ge. Erfarenheten visar att denna fråga inte är enbart teoretisk utan kan bli aktuell inom en nära framtid (jfr Socialstyrelsens rapport Trots mot omsorgslagen – en undersökning om verkställighet och handläggning, 1992).

De frågor som nu har berörts gäller i grunden förhållandet mellan skadestånd och förmåner från det allmänna. Dessa frågor, som är av utpräglat rättspolitisk natur, bör som nämnts i avsnitt 5.2.1.1 utredas i särskild ordning. En möjlighet kan vara att de övervägs i samband med den översyn av samordningsreglerna i 5 kap. 3 § skadeståndslagen som förordats vid remissbehandlingen av departementspromemorian Ds 1994:73.

5.2.1.3 Andra utgifter

Som framhållits i avsnitt 5.2.1.1 har också skadestånd för andra utgifter än sjukvårdskostnader m.m. ökat på senare tid. Inte bara traditionella kostnader har stigit i omfattning utan nya sådana har kommit till. I den praktiska skaderegleringen har dessa kostnader skapat tillämpningsproblem. Det gäller särskilt fördyrade levnadsomkostnader. Kostnader av detta slag görs regelmässigt gällande även vid ganska låga invaliditetsgrader. För att man skall kunna avgöra om kostnaderna är nödvändiga och utgör ersättningsgilla merkostnader krävs ofta en ingående utredning av omständigheterna i varje enskilt skadefall.

Försäkringsbolagen har i sin interna skaderegleringspraxis sedan länge tillämpat en ordning som innebär att skadestånd ges endast för sådana merkostnader som ligger inom ramen för en normal standard. Som uttalats av

Högsta domstolen i rättsfallet NJA 1992 s. 642 bör emellertid den skadelidandes kostnader till följd av skadan ersättas fullt ut (se avsnitt 3.2.2.3). Alla kostnader som är nödvändiga för att den skadelidande skall kunna behålla sin tidigare standard är alltså ersättningsgilla, i den mån de inte täcks av ersättning under andra skadeståndsposter.

I avsnitt 5.1 har vi framhållit att ekonomiska förluster i princip bör uppskattas till det verkliga belopp som de uppgår till, även om denna uppskattning kan bli svår att utföra. I detta ligger att skadestånd för kostnader inte bör bestämmas till ett skäligt belopp, om detta skulle vara lägre än den verkliga förlusten; en annan sak är att skadan ibland får uppskattas skönsmässigt enligt 35 kap. 5 § rättegångsbalken (jfr avsnitt 3.2.2.1). Av detta skäl kan vi inte heller tillstyrka att skadestånd för kostnader bestäms med tillämpning av olika slags schabloner.

Under denna skadeståndspost bör dock inte hänföras sådana kostnader som är avsedda att neutralisera skadeföljder av ideell natur, t.ex. minskade möjligheter att utöva viss fritidssysselsättning. Även om ideella förluster av detta slag kan begränsas genom olika kostnadskrävande åtgärder, kompenseras den skadelidande för förlusten genom skadestånd för sveda och värk samt lyte och men; enligt vad vi förordar i avsnitt 5.2.5 kan särskilt ingripande verkningar av denna förlust också ersättas som särskilda olägenheter. Om skadestånd dessutom skulle utgå för kostnader för att begränsa förlusten, skulle den skadelidande bli dubbelkompenserad.

5.2.1.4 Anhörigas kostnader

Även anhöriga till den skadelidande kan åsamkas kostnader och andra ekonomiska förluster med anledning av dennes skada. I rättspraxis har skadestånd utgetts för sådana förluster i den mån dessa på något sätt kan hänföras till den skadelidande. Det gäller bl.a. anhörigas kostnader och inkomstförluster för sjukbesök, liksom för vård av den skadade i hemmet i den mån sådan vård över huvud taget anses kunna ersättas skadeståndsvägen (jfr avsnitt 5.2.1.2).

Beträffande anhörigas sjukbesök under den akuta sjukdomstiden är skadeståndspraxis förhållandevis liberal. En mera restriktiv hållning intas däremot till sjukbesök för tiden därefter. För att skadestånd skall kunna utgå i dessa fall krävs att besöken är till gagn för den skadade. Så anses ofta vara fallet när denne är ett barn. I övrigt ersätts emellertid sjukbesöken bara när skadan är livshotande (se avsnitt 3.2.2.4).

I rättsfallet NJA 1982 s. 668 uttalade Högsta domstolen att svensk rättspraxis hade visat restriktivitet när det gällt att som skadestånd för personskada ersätta anhörigas resor till den skadades sjukbädd och att en utvidgning av ersättningsmöjligheterna borde kunna ske om nödvändig försiktighet iakttogs (jfr avsnitt 5.3.1). Också riksdagen har framhållit att det bör övervägas om man inte kan åstadkomma en ordning där anhörigas kostnader för besök och annan stimulans till den skadade kan ersättas i något större utsträckning än för närvarande (se LU 1986/87:3 s. 16).

Vi delar uppfattningen att anhörigas kostnader och inkomstförluster vid sjukbesök hos den skadade bör kunna ersättas något mera generöst än som hittills har skett i rättspraxis. Sålunda bör skadestånd ges för sådana förluster även efter den akuta sjukdomstiden inte bara när den skadade är ett barn utan också när besöken kan antas vara till gagn för en vuxen person som inte lider av en livshotande skada. Att besöken kan främja dennes hälsa och rehabilitering bör dock dokumenteras genom intyg av läkare eller annan medicinsk expertis eller på annat sätt; skadestånd bör inte ges slentrianmässigt i sådana fall.

Även beträffande kostnader för anhörigas insatser för omvårdnaden av den skadade är det enligt vår mening befogat med en generös inställning. I den mån kostnader för vård i hemmet ersätts skadeståndsvägen bör de anhörigas ekonomiska förluster med anledning av denna vård ersättas fullt ut i fall då vården inte kan anordnas genom samhällets försorg; i sådana fall bör skadeståndet med andra ord inte uppskattas med utgångspunkt i kostnaderna för att anlita hjälp utifrån utan efter de anhörigas verkliga förlust.

För att man inte skall komma i konflikt med principen att skadestånd inte ges till tredje man bör skadeståndet i de fall som nu har berörts tillerkännas den skadade såsom en kostnad för denne. Skadeståndet får sedan användas av denne till att gottgöra de anhöriga för deras ekonomiska förluster.

För att markera att en utvidgning av de nuvarande ersättningsmöjligheterna i detta avseende är önskvärd bör bestämmelsen i 5 kap. 1 § första stycket 1 skadeståndslagen om skadestånd för kostnader ändras så, att den skadelidandes rätt till skadestånd avser i skälig omfattning också kostnader för dem som står honom särskilt nära. Beträffande frågan vilka som skall anses som sådana närstående kan hänvisas till vad som sägs i avsnitt 5.5.1.9.

5.2.2 Inkomstförlust

Vår bedömning: Skadestånd för framtida inkomstförlust bör liksom hittills motsvara den verkliga förlust som kan antas uppkomma och inte uppskattas efter standardiserade normer. Det gäller i princip även skadestånd till barn och ungdomar, trots att svårigheterna att bestämma den framtida inkomstförlusten kan vara särskilt stora i sådana fall. Skadelidande som har skadats så allvarligt att de måste vårdas resten av livet bör ha rätt till skadestånd inte bara för vårdkostnaderna utan också för den beräknade inkomstförlusten till följd av skadan. Skadelidande som före skadan arbetade i hemmet men på grund av skadan inte längre kan göra det bör tillerkännas skadestånd för förlust av inkomst, värderad efter vad det kostar att anlita hjälp av utomstående.

5.2.2.1 Allmänt

Av 5 kap. 1 § andra stycket skadeståndslagen framgår att skadestånd för inkomstförlust motsvarar skillnaden mellan den inkomst som den skadelidande skulle ha kunnat uppbära, om han inte hade skadats, och den inkomst som han trots skadan har uppnått eller kan beräknas komma att uppnå. Denna s.k. differensmetod har under lång tid använts i svensk rätt för att bestämma skadestånd för inkomstförlust.

Det första ledet i differensberäkningen – den hypotetiska bedömningen av hur förhållandena skulle ha utvecklat sig om skadan inte hade inträffat – måste i väsentlig utsträckning bygga på mer eller mindre osäkra antaganden. I första hand kan man få ledning i de förhållanden som förelåg vid skadetillfället. Exempelvis kan man många gånger räkna med att den skadelidandes framtid i det yrke som han då hade skulle ha gestaltat sig på det sätt som är normalt i det yrket. Bedömningen blir givetvis vanskligare i fall då den skadelidande inte var yrkesverksam när han skadades, särskilt om han över huvud taget inte varit ute i arbetslivet. Något säkert svar på frågan hur utvecklingen skulle ha blivit om skadan aldrig hade inträffat kan man emellertid inte få i några fall; det rör sig, som nämnts, om hypotetiska antaganden.

Beträffande det andra ledet i differensberäkningen – bedömningen av hur förhållandena kommer att utveckla sig efter skadan – kan man visserligen i efterhand konstatera om utvecklingen blev den som antagits. Vid den tidpunkt när skadeståndet bestäms måste man emellertid grunda även denna bedömning på mer eller mindre säkra antaganden om framtiden. Med hänsyn härtill använde man sig i äldre skadeståndspraxis av olika schabloner, framför allt

skadans medicinska invaliditetsgrad, för att uppskatta den framtida inkomstförlusten. I den utomrättsliga skaderegleringen började man dock – efter mönster av den allmänna försäkringen – successivt tillämpa ett s.k. ekonomiskt invaliditetsbegrepp, som innebär att skadestånd för framtida inkomstförlust beräknas efter den verkliga förlust som kan antas uppkomma. Denna tillämpning lagfästes genom 1975 års personskadereform. Samtidigt infördes en möjlighet till omprövning av ett fastställt skadestånd för den händelse den framtida utvecklingen tog en annan riktning än den som hade förutsatts när skadeståndet bestämdes.

Också i de andra nordiska länderna bestäms skadestånd för framtida inkomstförlust i princip på grundval av en ekonomisk invaliditetsvärdering. Principen tillämpas dock inte fullt ut i Danmark, Island och Norge. Sålunda är ersättningen till barn och unga kraftigt schabloniserad och styrs ytterst av den medicinska invaliditetsgraden. I Danmark och Island innehåller reglerna om ersättning för framtida inkomstförlust även i andra fall betydande moment av standardisering. Och i Norge har en kommitté nyligen lagt fram ett betänkande (NOU 1994:20) där det diskuteras om denna ersättning bör standardiseras i större utsträckning än för närvarande; kommittén är dock oenig på denna punkt.

Utanför Norden finns det länder där den skadelidandes medicinska invaliditetsgrad används som norm för att bestämma skadeståndets storlek vid framtida inkomstförlust eller där andra former av standardiserad ersättning för sådan förlust förekommer. Och i de nordiska länderna har man börjat diskutera mera allmänt om och i vad mån en individualiserad bedömning bör ersättas av standardiserade normer för att uppskatta ersättningen i dessa fall (se t.ex. Bergsåker m.fl., 1989, s. 68).

Förhållandena i vårt land skiljer sig emellertid från förhållandena i de flesta länder på så sätt att skadestånd för framtida inkomstförlust i regel fastställs i form av livränta och inte som engångsbelopp. Därmed undgår man många av de problem som annars är förenade med denna framtidsbedömning (jfr NOU 1994:20 s. 80). Erfarenheterna av en schabloniserad bedömning efter t.ex. en sådan norm som den medicinska invaliditetsgraden utgör har i vårt land varit så negativa att det inte finns anledning att nu gå tillbaka till en sådan beräkningsmetod; de skäl som åberopades när man år 1975 beslöt sig för att i stället använda en ekonomisk invaliditetsbedömning (se SOU 1973:51 s. 145 ff. och prop. 1975:12 s. 104 ff.) är enligt vår mening alltjämt bärande. Några uttalade önskemål om en ändring av denna princip för att bestämma skadestånd för framtida inkomstförlust har inte heller framförts från dem som

tillämpar principen; tvärtom anses detta system fungera bra i den praktiska tillämpningen.

Frågan huruvida skadestånd för framtida inkomstförlust bör standardiseras mer generellt ligger även utanför vårt egentliga utredningsuppdrag. I våra direktiv anges endast att vi bör utreda principerna för ersättning till skadade barn. Vi tar därför upp den frågan till särskild behandling. I det följande kommer vi också in på några andra fall där reglerna om skadestånd för framtida inkomstförlust kan diskuteras.

5.2.2.2 Barns och ungdomars framtida inkomstförlust

Att bestämma skadestånd för barns och ungdomars framtida inkomstförlust inrymmer särskilda svårigheter. Problemet ligger här framför allt i det första ledet av differensberäkningen. Eftersom de skadelidande i dessa fall vanligen inte var yrkesverksamma när de skadades, saknas säkra hållpunkter för att förutsäga vilket yrke de skulle ha ägnat sig åt om de inte hade skadats. I den praktiska tillämpningen väntar man därför ofta med den slutliga prövningen till dess att man med säkerhet vet vilket yrke de kommer att välja. I många fall, kanske de flesta, är det samma yrke som de skulle ha utövat även i oskadat skick. Samtidigt kan man då också få viss ledning för bedömningen av det andra ledet i differensberäkningen, nämligen vad de skadelidande kan antas komma att tjäna i sitt skadade skick. Genom att förfara på detta sätt blir den slutliga prövningen av de skadelidandes inkomstförlust i princip densamma som när skadestånd bestäms till dem som var yrkesverksamma när de skadades. Några särskilda schablonregler behövs alltså i allmänhet inte för att bestämma barns och ungdomars framtida inkomstförlust.

Metoden att på detta sätt skjuta på den slutliga prövningen ger dock ingen hjälp i de fall då barn eller ungdomar skadas så allvarligt att de aldrig kan komma ut i förvärvslivet eller i vart fall kan göra det bara med mycket begränsad förvärvsförmåga. Man är då hänvisad till ytterst osäkra antaganden, för att inte säga rena gissningar, om deras yrkesval för det fall att de inte hade skadats. Att bestämma ersättning för inkomstförlust i dessa fall har av detta skäl i norsk litteratur någon gång kallats för "kristallkuleprincipen" (se NOU 1987:4 s. 21). Det är därför naturligt om man i den praktiska tillämpningen tillgriper schabloner för denna bedömning.

Som nämnts i avsnitt 5.1 har vi visserligen den principiella inställningen att man även i sådana fall bör så långt möjligt söka uppskatta den verkliga förlusten. Skulle utredningen om den skadelidandes anlag och förutsättningar

i övrigt för en viss förvärvsverksamhet inte ge någon som helst ledning för bedömningen kan det emellertid vara befogat att använda sig av schabloner. Frågan är vilka dessa schabloner då bör vara.

Enligt vår mening är det tydligt att schabloner som – i likhet med dansk, isländsk och norsk rätt – bygger på den medicinska invaliditeten inte är ägnade att tjäna till ledning för antaganden om vilket yrke den skadelidande skulle ha utövat om han *inte* hade invalidiserats. För att använda en liknelse av Nygaard (1992, s. 99) är det som att mäta avstånd med litermått. För övrigt har man inte heller någon nytta av sådana schabloner vid uppskattningen av den skadelidandes framtida inkomstförlust i sitt skadade skick. I de skadefall som det nu är fråga om är ju denna inkomstförlust total eller i det närmaste total. En standardiserad ersättning bör alltså bygga på andra kriterier än den skadelidandes medicinska invaliditetsgrad.

Ett antagande som bör kunna göras schablonmässigt i dessa fall är att den skadelidande, om han inte hade skadats, skulle vid vuxen ålder ha trätt ut i förvärvslivet. Detta är också en utgångspunkt för bedömningen i Trafikskadenämndens och Ansvarsnämndens praxis. Dessa nämnder utgår vidare – i brist på andra hållpunkter – från att den skadelidande då skulle ha kunnat uppnå en inkomst som svarar minst mot ett genomsnitt för den del av befolkningen som saknar mer kvalificerad utbildning. I nämndernas praxis har det medfört ett skadeståndsbelopp för inkomstförlust om 150 000 kr per år.

Enligt vår mening kan det vara lämpligt att vid en standardiserad uppskattning av den skadelidandes inkomst i oskadat skick utgå från den genomsnittsinkomst för heltidsarbete som gäller i vårt land. Vi vill emellertid understryka att ersättningen bör bestämmas med utgångspunkt i en sådan medelinkomst bara då det med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet inte finns grund för att anta att den skadelidandes inkomst i själva verket skulle ha blivit högre om han inte hade skadats. Därvid ger sådana omständigheter som kan hänföras till den skadelidandes s.k. sociala närmiljö sällan någon större ledning. Även om den skadelidandes föräldrar och syskon har en viss yrkesinriktning säger det nämligen inte så mycket om hur utvecklingen skulle ha blivit för just den skadelidande. Vi anser därför att faktorer av detta slag i princip inte bör påverka bedömningen.

En fråga av annat slag är hur skadeståndet bör bestämmas i fall då den skadelidande visserligen inte har skadats så allvarligt att han aldrig kan träda ut i förvärvslivet men skadan har medfört att den skadelidandes utträde försenas på grund av skadan. I praxis brukar man i dessa fall tillerkänna den skadelidande skadestånd för den inkomstförlust som kan antas uppkomma till

följd av att skadan har medfört avbrott i utbildningen, om det återstår endast något eller några år av en yrkesinriktad utbildning ("försenat utträde i förvärvslivet"; se avsnitt 3.2.3.2). Om skadan har medfört avbrott i ett barns skolgång, ges skadestånd däremot för de merkostnader som föräldrarna har haft eller kommer att få under den tid studierna förlängs ("förlust av skolår"; se avsnitt 3.2.2.4). En motsvarande praxis gäller också i några andra länder, t.ex. i Danmark (se avsnitt 4.2.1.2), Island (se avsnitt 4.2.3.2) och Belgien (se avsnitt 4.3.1.2); jfr dock Schweiz (se avsnitt 4.3.6.2).

Enligt vår mening är det mest konsekvent att skadeståndet i båda dessa fall bestäms till det belopp som motsvarar den skadelidandes inkomstförlust under den tid som han skulle ha förvärvsarbetat om han inte hade skadats. Detta belopp kan emellertid inte uppskattas med någon större säkerhet förrän man vet vilket yrke den skadelidande kommer att ägna sig åt. I fall då ett barn skadas bör man därför i allmänhet skjuta på den slutliga prövningen till dess att barnet har uppnått sådan ålder att bilden har börjat klarna. Om barnet emellertid – genom sina föräldrar – begär att i stället få skadestånd genast, bör uppskattningen av barnets framtida inkomstförlust enligt vår mening kunna göras med utgångspunkt i den medelinkomst som gäller för sådana ungdomar som står i början av sin yrkeskarriär. Det finns däremot inte anledning att bestämma skadeståndet utifrån föräldrarnas merkostnader för den förlängda studiegången. Den praxis av detta innehåll som för närvarande tillämpas bör alltså inte upprätthållas i fortsättningen.

5.2.2.3 Framtida vård och tillsyn

Den som har skadats så allvarligt att han måste vårdas resten av livet har givetvis rätt till skadestånd för kostnaderna för vården och tillsynen av honom. Samtidigt har den skadelidande gått miste om den inkomst som han skulle ha kunnat uppnå om han inte hade skadats. Det kan tyckas närmast självklart att den skadelidande har rätt till skadestånd även för denna inkomstförlust. I det enda fall där frågan hittills prövats av Högsta domstolen har skadestånd för sådan förlust emellertid inte dömts ut (se NJA 1961 s. 572). Domstolens ståndpunkt synes ha grundats på det förhållandet att den skadelidande i det fallet var förståndshandikappad och därför var oförmögen att tillgodogöra sig ett skadestånd som beräknats efter dennes uppskattade inkomstförlust.

För vår del tar vi avstånd från ett sådant synsätt. Vi förordar i stället att den som har tillfogats personskada skall ha ersättning för sin beräknade inkomstförlust även i fall då skadan är så allvarlig att han aldrig kommer att

kunna träda ut i förvärvslivet. Vi delar alltså den inställning i denna fråga som har redovisats av föredragande statsrådet vid tillkomsten av 1975 års personskaderegler (se prop. 1975:12 s. 147) och som har kommit till uttryck i Trafikskadenämndens praxis på senare tid (se RFS B:5 1989:5+6). En annan sak är att vid ersättningens bestämmande hänsyn skall tas till att den skadelidande inte har några kostnader för att förvärva inkomster och i allmänhet också har lägre levnadskostnader än om skadan inte hade inträffat.

Vi utgår från att denna uppfattning slår igenom i rättspraxis utan att någon uttrycklig lagregel om detta behövs.

5.2.2.4 Hushållsarbete i hemmet

För vissa skadelidande som inte har uppburit särskild lön för sitt arbete måste deras inkomstförlust uppskattas skönsmässigt. Förutom egna företagare, som regleras i 5 kap. 1 § tredje stycket första meningen skadeståndslagen, gäller det personer som till väsentlig del har skött hushållet i familjen. Vid 1975 års personskadereform togs en bestämmelse in i 5 kap. 1 § tredje stycket andra meningen skadeståndslagen av innehåll att värdet av hushållsarbete i hemmet skall likställas med inkomst. Bestämmelsen tar endast sikte på fall då hushållsarbetet helt eller delvis har bedrivits i stället för ett avlönat förvärvsarbete (se SOU 1973:51 s. 263 och 277 samt prop. 1975:12 s. 148 och 156).

Enligt förarbetena till denna bestämmelse kan ett mått på värdet av hushållsarbetet vara kostnader för den hjälp av utomstående som behöver anlitas på grund av skadan (se prop. 1975:12 s. 156). I den utomrättsliga skaderegleringen brukar ersättningen också bestämmas på detta sätt, varvid skadeståndet fastställs som kostnadsersättning. Sådan ersättning utges även i den mån någon utomstående inte har anlitats utan andra familjemedlemmar helt eller delvis har tagit hand om hushållsarbetet.

Vi delar uppfattningen att den som på heltid eller deltid har arbetat i hemmet men på grund av en skada inte längre kan göra det bör få ersättning motsvarande vad det kostar att anlita hjälp av utomstående. Det bör gälla även om någon kostnad för sådan hjälp i praktiken inte uppkommer därför att andra familjemedlemmar tar över detta arbete utan att kräva särskild ersättning för det av den skadelidande. Frågan är emellertid om ersättningen bör ges för inkomstförlust, såsom förutsetts i den förut nämnda bestämmelsen, eller för kostnader, såsom den tillämpats i praktiken.

Om ersättningen ges för kostnader tvingas man tillgripa fiktionen att sådana har uppkommit även i fall då familjemedlemmar kostnadsfritt utför

hushållsarbetet i den skadelidandes ställe. Det talar för att ersättningen ges för en uppskattad inkomstförlust, motsvarande kostnaden för att anlita hjälp av utomstående. Så gör man också i praktiskt taget alla andra europeiska länder vilkas rättssystem vi har studerat (se avsnitt 4). Vi förordar därför denna ordning. Det kan tilläggas att skadeståndet inte torde vara skattepliktigt i detta fall även om det förklaras avse inkomstförlust; skadestånd för inkomstförlust beskattas endast i den mån det avser förlorad inkomst av skattepliktig natur (se avsnitt 3.2.3.1).

Beträffande hushållsarbete som den skadelidande har utfört vid sidan av ett avlönat förvärvsarbete är förhållandena delvis annorlunda. Som förut nämnts avser bestämmelsen om värdet av hushållsarbete inte detta fall. Familjemedlemmar har en viss skyldighet att bistå varandra utan att kunna kräva ersättning för det. I den mån deras insatser i hushållsarbetet överstiger vad som rimligen kan begäras av dem bör den skadelidande dock kunna tillerkännas skadestånd för en sådan kostnad, liksom givetvis för faktiska kostnader för hjälp av utomstående. Skadeståndet bör då utges under posten kostnader.

För att markera att den nämnda bestämmelsen inte är tillämplig i det senare fallet bör dess lydelse justeras något.

5.2.3 Sveda och värk

Vår bedömning: Skadestånd för sveda och värk bör liksom hittills bestämmas efter standardiserade normer. De normer som tillämpas för närvarande bör revideras så att de underlättar en nyanserad bedömning inte bara av fysiska utan också av psykiska skadeföljder.

Som nämnts i avsnitt 5.1 har vi uppfattningen att skadestånd för sveda och värk liksom hittills bör bestämmas efter standardiserade normer. Frågan är emellertid om de normer som tillämpas för närvarande är i alla avseenden ändamålsenliga eller om det finns anledning att revidera dem.

Principen att den skadelidande är berättigad till full ersättning för sin skada ställer naturligtvis krav på att normerna utformas så att de gör det möjligt att anpassa skadeståndet efter skadans storlek. Det går dock knappast att åstadkomma generella normer som medför att hänsyn kan tas till alla, mer eller mindre relevanta omständigheter. Önskemålet att i det enskilda fallet kunna beakta omständigheter av skilda slag måste nämligen vägas mot intresset att normerna, för att fylla sin funktion, är någorlunda enkla att tillämpa. En viss förenkling av bedömningsunderlaget är därför ofrånkomlig.

I valet av faktorer som skall tillåtas inverka på ersättningens storlek blir det då särskilt viktigt att ta fasta på sådana faktorer som vid en objektiv bedömning kan antas bäst spegla skadans omfattning.

Dagens normer bygger på uppfattningen att det i första hand är *vårdtidens längd, vårdform och i viss mån skadans art* som avgör hur omfattande skadeföljderna blir. Detta har kommit till uttryck på så sätt att ersättningen storlek gjorts avhängig av om den skadelidande genomgår vård på sjukhus eller annan vård liksom – vid sjukhusvård – om det är fråga om svår skada eller mindre svår skada. Beroende på den omständigheten och vårdtidens längd varierar ersättningen enligt schablonen alltifrån 4 329 kr per månad till 936 kr per månad. Vad som nu sagts förutsätter att den skadelidande är helt sjukskriven.

Som tidigare framhållits (se avsnitt 3.2.4.1) avser ersättning för sveda och värk att kompensera den skadelidande för det lidande och det obehag som skadan fört med sig under den akuta sjukdomstiden. Hur omfattande dessa skadeverkningar blir i det enskilda fallet är naturligtvis i hög grad beroende av vad för slags skada det är fråga om och vad för slags vård och annan typ av behandling som den skadelidande tvingas genomgå. Att behöva vistas på sjukhus innebär för de flesta en betydande inskränkning i den personliga livsföringen, inte minst genom att det kan göra det omöjligt för den skadelidande att ägna sig åt det han helst hade önskat. Liknande verkningar kan uppkomma också när den skadelidande inte blir inlagd på sjukhus. Sjukhusvistelsen torde emellertid i de flesta fall också kunna ses som uttryck för att skadan är av allvarligare slag och således förenad med ett större mått av påfrestning, även om skadan för den skull inte är att bedöma som svår skada. Skadans art och den vårdform som skadan medför är således faktorer av väsentlig betydelse i sammanhanget. Viktigast är måhända likväl tidsfaktorn, dvs. under hur lång tid som den skadelidande är utsatt för skadeverkningar.

I litteraturen har diskuterats om inte också andra faktorer skulle kunna påverka bedömningen. En sådan faktor är *gärningens beskaffenhet*. I det avseendet har emellertid, som framhållits i avsnitt 5.1, Högsta domstolen i rättsfallet NJA 1992 s. 740 I slagit fast att man vid bestämmande av ersättning för sveda och värk inte skall ta hänsyn till gärningens beskaffenhet. Det finns inte anledning för oss att ge uttryck åt någon annan uppfattning.

Andra faktorer som har diskuterats är den skadelidandes ålder, kön, yrke, samhällsställning och den skadelidandes större eller mindre känslighet (se bl.a. Hörstadius i SvJT 1935 s. 22, Ekstedt, 1977, s. 198 ff. och Carstensen, 1966, s. 129 f.).

Den skadelidandes *kön, yrke eller samhällsställning* är faktorer som knappast kan sägas bidra till att åskådliggöra skadans omfattning. Vilka skadeverkningarna blir i det enskilda fallet avgörs av andra faktorer. Kön, yrke eller samhällsställning bör därför inte tilläggas någon betydelse inom ramen för generella normer vad avser ersättning för sveda och värk.

Den skadelidandes mer eller mindre uttalade *känslighet* i olika avseenden kan däremot vara en faktor som i viss mån påverkar skadans omfattning. Sålunda torde t.ex. olika former av plågsam behandling vara förenade med större lidande för en person med låg smärttröskel än för människor i allmänhet. Den skadelidandes känslighet är likväl inte en faktor som lämpar sig att för att ligga till grund för generella normer. Sådana måste nämligen med nödvändighet bygga på faktorer som är någorlunda enkla att objektivt konstatera. Detta är knappast fallet beträffande graden av känslighet.

En lösning kunde i och för sig vara att låta den skadelidandes *ålder* helt allmänt ses som ett uttryck för större eller mindre känslighet. Exempelvis skulle det förhållandet att den skadelidande är ett litet barn kunna tas till intäkt för ett antagande att skadan drabbar särskilt hårt. Historiskt sett torde uppfattningen visserligen snarast ha varit den motsatta. Sålunda ifrågasattes ibland om ersättning för sveda och värk över huvud taget borde utgå då barn i lägre åldrar skadades (se Bennich, 1935, s. 36). En mera utbredd uppfattning synes ha varit att ersättning visserligen borde utgå men att ersättningen kunde vara förhållandevis låg bl.a. med hänsyn till att ett barns upplevelser av skadehändelsen och skadeläget i övrigt torde vara mindre djupgående än den vuxnes (se Ekstedt, 1977, s. 204 f.).

Uppfattningar av detta slag synes emellertid spegla ett föråldrat synsätt och torde sakna grund. Det finns å andra sidan inte något säkert belägg för att det personliga lidandet i ett skadefall generellt sett skulle vara mera uttalat för ett barn än för en vuxen person. Inte heller finns det anledning att tro att mycket gamla personer lider mer än andra av en skada. Med hänsyn till det anförda finns det inte skäl att utforma normerna så att de beaktar den skadelidandes ålder. En annan sak är att såväl den skadelidandes ålder som hans mer eller mindre utpräglade känslighet i olika avseenden naturligtvis kan komma att påverka t.ex. vårdtidens längd – sålunda är läkningsförloppet i regel mera utdraget för äldre än för yngre personer – och därmed indirekt få viss betydelse för bedömningen redan enligt nuvarande normer.

I fråga om valet av faktorer som bör inverka på skadeståndets storlek får dagens normer anses ha en i allt väsentligt ändamålsenlig utformning. Motsvarande faktorer har också tillagts betydelse för skadeståndets storlek i

andra länder (se avsnitt 4). Normerna bör alltså även i fortsättningen utgå från sådana objektivt konstaterbara kriterier som vårdtidens längd, vårdform och skadans art.

De nuvarande normerna går dock inte i alla avseenden fria från invändningar. Sålunda har kritik riktats mot att normerna till sin utformning är mera inriktade på fysisk än *psykisk skada* (se avsnitt 3.2.4.2). Utmärkande är t.ex. att de exempel som nämns på vad som är att anse som svår skada inte i något fall avser psykisk skada. Detsamma gäller de angivna exemplen på omständigheter som kan leda till en höjning av grundbeloppet. Också det sätt på vilket normbeloppen förändras i takt med att vårdtiden fortskrider tyder på en inriktning främst på fysisk skada. Schablonen grundar sig i det avseendet uppenbarligen på uppfattningen att besvär av olika slag – i den mån de inte blir bestående och skall ersättas som lyte och men – i regel avtar ganska snart. Ett sådant synsätt torde det i flesta fall finnas fog för när det gäller fysisk skada. I fråga om psykisk skada är det inte lika självklart.

Att schablonen på detta sätt kommit att ta sikte i första hand på fysisk skada torde till en del ha historiska orsaker. Först genom ett rättsfall år 1971 klarlades att psykiska skadeföljder utan samband med fysisk skada är ersättningsgilla enligt svensk rätt (se NJA 1971 s. 78). I äldre tid ansåg man troligen att den skadelidande borde kunna bemästra psykiska besvär själv och att besvären, enligt grundsatsen om att den skadelidande är skyldig att begränsa sin skada, därför inte gav rätt till skadestånd (se Andersson, 1993, s. 499 not 223 med hänvisningar). En väsentlig förklaring till att psykiska skadeföljder inte nämns särskilt i dagens normer torde vidare vara att dessa har utbildats i Trafikskadenämndens praxis; i trafiken dominerar de fysiska skadeföljderna. Psykiska besvär till följd av en skadeståndsgrundande handling har över huvud taget börjat uppmärksammas först på senare tid.

De fysiska och psykiska skadorna skiljer sig från varandra i olika avseenden. En skillnad är som redan antytts att de psykiska skadorna ofta blir mera utdragna i tiden (jfr Conradi i JT 1992-93 s. 917 f.). En fråga som måste övervägas är därför om det bör finnas en ersättningstabell för fysiska skador och en annan för psykiska skador. Enligt vår uppfattning skulle en sådan ordning dock vara olycklig. Bland annat skulle det medföra svårigheter i fall av sammansatta skador, dvs. när den skadade ådragit sig såväl fysisk som psykisk skada. Sammansatta skador av detta slag förekommer inte sällan. Att i sådana fall närmare skilja mellan olika slags skadeföljder beroende på vilken typ av skada de är att hänföra till torde knappast vara praktiskt möjligt. Följden skulle bli att ersättningen likväl fick bestämmas efter en och samma

tabell. I och för sig kunde principen vara att man endast konstaterade ifall besvären var av övervägande fysisk eller psykisk natur och därefter tillämpade den tabell som var aktuell för skadan i dess helhet. Risken med en sådan lösning är emellertid att intresset fixeras vid enskilda skadeföljder i stället för till skadebilden i stort. Detta är knappast någon lyckad ordning när det gäller ersättning som skall bestämmas efter standardiserade normer. Vår uppfattning är därför att det som för närvarande bör finnas endast en ersättningstabell avseende sveda och värk som är gemensam för fysiska och psykiska skador.

Trots allt finns det mellan skadetyperna betydande likheter att ta fasta på när det gäller att utforma generella normer. Sålunda torde de lidanden och de obehag som följer med en skada vara i stort likvärdiga vare sig det gäller fysisk eller psykisk skada. Det finns således inte grund för att påstå att besvären generellt sett skulle vara mera uttalade vid den ena skadetypen än vid den andra. En annan likhet är att besvären även vid psykisk skada i regel avtar successivt. Även om tidsperspektivet, som nämnts, kan vara något annorlunda när det gäller psykisk skada än beträffande fysisk skada, är en reducering av ersättningen i takt med tiden således nödvändig också vid psykiska skador.

Det är emellertid tydligt att dagens normer måste revideras, om en nyanserad bedömning skall kunna göras också beträffande psykiska skador. Normerna bör därför först och främst kompletteras så att de – på samma sätt som beträffande fysiska skador – ger anvisning om vad som är att anse som svår psykisk skada, liksom vilka olika former av psykiatrisk behandling som – i den mån behandlingen är motiverad – skall leda till förhöjd grundersättning. Likaså bör komma till klart uttryck att svårt psykiskt lidande är att jämställa med svår smärta. Vi avstår emellertid från att själva lägga fram förslag till anvisningar om vad som är att hänföra till svår psykisk skada eller vilka former av psykiatrisk behandling som kan vara relevanta i sammanhanget. Sådana anvisningar får i stället utbildas i den praktiska tillämpningen. I bilaga 5 finns ett exempel från medicinsk expertis på hur sådana anvisningar skulle kunna utformas.

Vi anser det också motiverat – inte bara av hänsyn till de psykiska skadorna utan i viss mån även med tanke på de fysiska skadorna – att förlänga den tid under vilken ersättning till svårt skadade skall utges med oförändrat grundbelopp. Grundbeloppet per månad bör i vart fall inte sjunka förrän efter sex månader. Likaså bör detta lägre grundbelopp per månad vara oförändrat under förslagsvis följande sex månader. Det senare bör gälla också i fall när det inte är fråga om svår skada. I normerna bör slutligen anges det grundbelopp per månad som efter denna ettårsperiod bör gälla för de närmaste två

åren. På så sätt kan schablonen ge ledning för bedömningen även i fall av längre akuttider. Detta är angeläget inte minst med hänsyn till att systemet med maximal- och nivåfall när det gäller skadestånd för lyte och men enligt vår mening bör utmönstras (se avsnitt 5.2.4). Det leder i sin tur till att skadestånd för sveda och värk i de allvarligaste fallen får beräknas på samma sätt som gäller för skador i övrigt och således inte, som för närvarande, fastställas till ett belopp gemensamt med skadestånd för lyte och men.

När det gäller normernas utformning bör beaktas att psykisk skada inte sällan förekommer utan att den skadelidande för den skull blir sjukskriven. Det innebär att det krav på sjukskrivning som dagens schablon bygger på knappast kan upprätthållas när det gäller denna typ av skador. Också detta bör på lämpligt sätt komma till uttryck i normerna.

Det finns skäl att något ytterligare uppehålla sig kring det faktum att dagens normer bygger på förutsättningen att den skadelidande är *sjukskriven*, helt eller delvis. De belopp som anges i schablonen avser således fall när den skadelidande är helt sjukskriven; är han eller hon endast delvis sjukskriven skall beloppen reduceras. Normerna har mött viss kritik också i det avseendet. Bl.a. har hävdats att normerna fäster för stor vikt vid sjukskrivningen, liksom att de inte ger någon ledning i fall när det varken har förekommit vård eller sjukskrivning (se avsnitt 3.2.4.2).

Att ersättning för sveda och värk varierar beroende på sjukskrivningens längd och omfattning torde det i de flesta fall inte finnas något att erinra mot. Således måste det anses rimligt om två personer, som drabbas av samma slags skada men tillfrisknar olika fort och i följd därav är sjukskrivna olika länge, får olika belopp i ersättning för sveda och värk. Det finns emellertid fall då sjukskrivningstiden inte är en lämplig värdemätare på akuttidens varaktighet. Sålunda framgår redan i dag av normerna att, om sjukskrivningstiden förlängs uteslutande i avvaktan på arbetsvårdande åtgärder eller pensionering, förlängningstiden inte anses som akut sjuktid under vilken skadestånd utgår för sveda och värk. Man kan emellertid tänka sig även den omvända situationen, dvs. att den akuta sjuktiden fortgår sedan sjukskrivningen upphört. Sålunda torde den skadelidandes vilja att återgå i arbete ibland vara av väsentlig betydelse för hur lång sjukskrivningstiden blir. Vad för slags arbete den skadelidande har kan också spela in; en person med ett benbrott torde sannolikt kunna återgå i sitt arbete tidigare om han har ett stillasittande arbete än om han i stället har ett rörligt och mera ansträngande arbete. I sådana fall är risken stor för att skadeståndets storlek kommer att påverkas av omständigheter som inte direkt har med skadeföljdernas omfattning att göra.

Detta är naturligtvis inte en lämplig ordning. Är det uppenbart att besvären fortgår även efter det att den skadelidande har återgått i arbete, bör det förhållandet att sjukskrivningen upphört inte hindra den skadelidande från att få skadestånd för hela den tid som besvären varar, om de i övrigt från medicinsk synpunkt hade motiverat sjukskrivning.

Lika litet bör ett krav på sjukskrivning få till följd att omfattningen av den skadelidandes anställning inverkar på skadeståndets storlek. Som normerna i dag är utformade finns åtminstone en teoretisk risk för det. En skadelidande som är anställd endast på halvtid torde normalt bli friskskriven så snart han kan återgå i arbete, dvs. när han bedöms vara frisk nog för att arbeta halvtid. Sett enbart till sjukskrivningen skulle det innebära att han inte längre är berättigad till skadestånd för sveda och värk, även om han fortfarande besväras av skadan. Om den skadelidande i stället hade varit anställd på heltid, skulle han blivit halvt sjukskriven och därmed enligt normerna berättigad till skadestånd för sveda och värk också fortsättningsvis, låt vara med reducerat belopp. Här finns således en risk att skadeståndets storlek, på grund av normernas koppling till sjukskrivningen, kan variera beroende på anställningens omfattning trots att besvären av skadan i båda fallen är desamma. Att kravet på sjukskrivningen inte i praktiken tillämpas på detta sätt för närvarande är en annan sak.

Med hänsyn till vad som nu framhållits anser vi det vara lämpligt att normerna kompletteras med uppgift om att skadan kan styrkas även på annat sätt. I sådana fall får man, liksom i dag när det gäller barn och pensionärer, göra en uppskattning av den totala akuta sjuktiden.

Dagens normer ger ingen ledning för bestämmande av ersättning för sveda och värk vid *obetydliga skador*. Det gäller i första hand fysisk skada i form av kortvarig smärta och andra liknande besvär av tillfällig natur. Dessa fall utmärks av att de – till skillnad från de skadeföljder som normerna avser – inte föranleder sjukskrivning och många gånger inte ens läkarundersökning. Ersättningen för dessa skadeföljder måste rimligen bli lägre än den som normerna anger. I praxis bestäms ersättningen helt skönsmässigt.

Att gällande normer avseende ersättning för sveda och värk inte ger någon närmare ledning för bedömningen i dessa fall kan tyckas vara en brist. En strävan bör ju vara att ersättningen i samtliga fall bestäms efter gemensamma principer. Från praktisk synpunkt torde behovet av normer i detta avseende dock inte vara särskilt stort. Utrymmet för en differentiering är ju också starkt begränsat eftersom det endast är blygsamma belopp som kan komma i fråga. Därtill kommer, med hänsyn till skadornas karaktär, att generella normer med

nödvändighet skulle få ta sikte på närmast subtila omständigheter. Detta bör om möjligt undvikas. Det sagda leder fram till att ersättning för sveda och värk vid obetydliga skador också i fortsättningen bör bestämmas utan tillämpning av några differentierade schabloner.

Sammanfattningsvis anser vi att en revidering av normerna på sätt som nu skisserats skulle ge ökat utrymme för en nyanserad bedömning framför allt av de psykiska skadorna, samtidigt som enhetlighet i bedömningen skulle befrämjas. Frågan om det är påkallat att revidera normerna också med avseende på ersättningsnivån återkommer vi till i avsnitt 5.2.7.

Som nämnts i avsnitt 3.2.4 har det ibland ifrågasatts om *begreppet sveda och värk* är en lämplig beteckning på en ersättningspost som innefattar inte bara fysiska störningstillstånd utan också psykiska sådana. Sett enbart utifrån språklig synpunkt anser även vi att det finns skäl att ställa sig tveksam till begreppet; uppenbart är att det ger associationer främst till fysiska skador. Över huvud taget är sveda och värk ett ålderdomligt uttryck. Å andra sidan är begreppet väl inarbetat. Motsvarande begrepp förekommer i flera andra länder, också som beteckning på psykiska besvär. Övervägande skäl talar därför för att man behåller begreppet. I lagtexten bör dock markeras att sveda och värk avser inte bara fysiskt utan även psykiskt lidande av övergående natur. Härigenom klargörs också att sådant psykiskt lidande som är att anse som personskada är av annat slag än den form av lidande som kan uppkomma till följd av en kränkning av den personliga integriteten (se SOU 1992:84 s. 219).

5.2.4 Lyte och men

Vår bedömning: Skadestånd för stadigvarande men bör liksom hittills bestämmas utifrån den skadelidandes medicinska invaliditet och ålder vid tiden för invaliditetens inträde. Den medicinska bedömningen bör göras med utgångspunkt i ett förslag till ny invaliditetstabell som lagts fram år 1991. Det innebär bl.a. att dagens ordning med särskild ersättning för s.k. maximal- och nivåfall överges och att utgångspunkten i stället blir att samtliga skadetyper ersätts strikt efter invaliditetsgrad enligt en och samma ersättningstabell för stadigvarande men. Härutöver bör särskild ersättning i förekommande fall lämnas för lyte.

5.2.4.1 Allmänt

Skadeståndsposten lyte eller annat stadigvarande men tar sikte på bestående skadeföljder, dvs. sådana som kvarstår efter det att den skadelidandes tillstånd

blivit stationärt och behandling i egentlig mening upphört. Enligt fast praxis bestäms ersättningen i huvudsak med hänsyn till den skadelidandes medicinska invaliditet och ålder vid tiden för invaliditetens inträde.

Det stadigvarande men som här avses låter sig enligt vår mening ganska väl mätas genom en invaliditetsgradering grundad på begreppet medicinsk invaliditet i betydelsen fysisk och psykisk funktionsnedsättning. Det är i huvudsak fråga om fysiska och psykiska besvär av olika slag som kan antas i stort sett drabba de skadelidande lika, oberoende av deras sociala situation och livsbetingelser i övrigt. Mot den bakgrunden får det anses vara en lämplig ordning att som hittills tillämpa en schabloniserad ersättningsbestämning som leder till likabehandling av alla skadelidande inom samma åldersgrupp och med samma invaliditetsgrad. Skadestånd för stadigvarande men bör således enligt vår uppfattning också i fortsättningen bestämmas huvudsakligen med hänsyn till den skadelidandes medicinska invaliditet och ålder vid tidpunkten för skadetillfället (se avsnitt 5.1).

5.2.4.2 Medicinska invaliditetstabeller

De invaliditetstabeller som i dag ligger till grund för den medicinska bedömningen har tillkommit i slutet av 1800-talet och har därefter inte genomgått någon genomgripande förändring, även om de har justerats vid flera tillfällen. Tabellerna har ansetts vara ofullständiga, bl.a. på det sättet att åtskilliga av de nutida besvär och symtom som en skada kan ge upphov till inte påverkar invaliditetsbedömningen. En fråga som vi enligt våra direktiv därför har att överväga är om dessa invaliditetstabeller i dagens samhälle utgör en lämplig utgångspunkt för bedömningen av en skadas framtida verkningar (se avsnitt 2.1).

Att skapa ett för all framtid ändamålsenligt tabellverk torde knappast vara möjligt. Inte minst den medicinska utvecklingen torde göra det nödvändigt med återkommande revideringar. Av lätt insedda skäl kan ett tabellverk inte heller göras fullständigt i den meningen att det omfattar alla slags skador och tänkta skadekombinationer. För att tabellverket skall kunna tjäna till den ledning som det är avsett för är det dock angeläget att det omfattar ett brett spektrum av skadetyper. Likaså bör det, i den mån som funktionsnedsättningen anges i latituder, klart komma till uttryck hur den närmare bedömningen skall göras. Detta är viktigt inte minst för att befrämja enhetlighet i tillämpningen. Av samma skäl bör tabellverket även ge anvisningar om hur invaliditetsgraderingen skall göras i fall av sammansatta skador.

Ett annat krav som man måste kunna ställa på ett tabellverk är att relationerna mellan olika skadetyper, vad gäller åsatt invaliditetsgrad, är väl avvägda. Härigenom befrämjas också möjligheterna till en gemensam ersättningstabell för samtliga eller i vart fall det stora flertalet skadetyper. Självfallet är det dock inte möjligt att nå fram till någon absolut sanning när det gäller dessa relationer. Vilken inverkan olika skador har på funktionsförmågan är en fråga som lätt ger upphov till meningsskiljaktigheter. Det gäller i synnerhet som frågan inte bara är av medicinsk art utan – och kanske framför allt – en fråga om hur människor i allmänhet uppfattar olika skadetyper i detta avseende. En strävan måste givetvis vara att tabellverket har en bred samhällelig förankring.

Sedan det tabellverk som fastställts år 1981 mött kritik i olika avseenden (se avsnitt 3.2.5.2), lade en projektgrupp inom FSAB år 1991 fram ett förslag till ny invaliditetstabell ("Medicinsk invaliditet 1991"). Enligt vår mening uppfyller detta förslag bättre än 1981 års tabellverk de krav som enligt vad nyss sagts kan ställas på sådana tabeller som underlag för den medicinska bedömningen.

En skillnad mellan 1991 års förslag och 1981 års tabellverk är att förslaget omfattar betydligt fler skador. Det gäller framför allt skador av neurologisk karaktär, vilka är underrepresenterade i dagens tabellverk. Denna skillnad skulle dock kunna utjämnas genom att detta tabellverk, utan att ändras i övrigt, kompletteras i det avseendet.

Ett annat problem, som inte går att lösa lika lätt, är att 1981 års tabellverk – i likhet med yrkesskadeförsäkringen – utgår från grundtanken att hel invaliditet föreligger vid förlust av synförmågan på båda ögonen. Skador som är mera ödeläggande än så för funktionsförmågan är alltså inte möjliga att gradera inom ramen för dagens tabellverk utan får i stället regleras enligt speciella ersättningsnormer (se avsnitt 3.2.5.3). Förslaget till ny invaliditetstabell har i detta avseende, som vi ser det, en mera logisk och ändamålsenlig uppbyggnad. Sålunda bygger detta tabellverk på grundtanken att samtliga tillstånd kan graderas från 0-100 procent, varvid 0 procent innebär ett helt oskadat funktionsspektrum och 100 procent innebär förlust av all kroppslig och psykisk funktion. Detta har möjliggjorts genom att man i tabellverket beaktat inte bara förlorad funktionsförmåga utan också kvarvarande sådan.

När det gäller att värdera olika skador eller skadetyper med hänsyn till deras svårhetsgrad är det som tidigare framhållits inte möjligt att nå fram till någon absolut sanning i den meningen att en viss rangordning och de inbördes relationer som en sådan innebär skulle vara den enda riktiga lösningen. Ytterst

är det ju fråga om subjektiva värderingar. Det hindrar likväl inte att dagens tabellverk i detta avseende måste anses behäftat med vissa, som vi ser det, grundläggande brister. Sålunda bestäms ersättning för lyte och men i den praktiska skadereglerингen inte efter den relation som i 1981 års medicinska invaliditetstabell råder vid invaliditetsgrader över 30 procent mellan å ena sidan ortopediska skador och å andra sidan neurologiska skador. I stället anses en neurologisk skada med en viss sådan högre invaliditetsgrad oftast mera funktionsnedsättande och därmed mera ersättningsvärd än en ortopedisk skada med samma invaliditetsgrad. Detta har lett till att det utvecklats skilda ersättningstabeller för dessa olika slags skador. Enligt vår mening är detta inte någon lyckad ordning, bl.a. därför att skilda ersättningstabeller lätt ger upphov till svårigheter när det gäller att bestämma ersättningen vid sammansatta skador av olika slag. Naturligare är att den skillnad i synsätt som i dag finns på dessa båda skadekategorier kommer till uttryck redan vid bestämmande av invaliditetsgrad. Detta blir också möjligt om man övergår till 1991 års förslag, eftersom de neurologiska skadorna där har värderats upp i förhållande till de ortopediska.

Förslaget till ny invaliditetstabell innebär en förändring även av de inbördes relationerna mellan vissa andra skadeföljder. I vad mån förändringarna i alla delar kan anses väl underbyggda är något som vi svårligen kan ta ställning till. Förslaget mötte i det avseendet viss kritik från några av de instanser till vilka det sändes ut på remiss. Den kritik som riktades mot förslaget på denna punkt var dock inte särskilt uttalad. En del av de kritiska synpunkterna har för övrigt tillgodosetts i en reviderad version av förslaget som den projektgrupp vilken lagt fram förslaget därefter har utarbetat.

I 1981 års tabellverk ges endast begränsade anvisningar för hur invaliditetsbedömningen bör göras i fall av sammansatta invaliditeter. För mera komplexa invaliditeter ges över huvud taget inga anvisningar alls. Förslaget till ny invaliditetstabell skiljer sig från dagens tabellverk även i detta avseende genom att det – efter utländsk förebild – anvisar principen om kumulativ procentuell sammanvägning (se avsnitt 3.2.5.2). Principen är avsedd att tillämpas i de flesta fall när det gäller att bedöma sammansatta invaliditeter. Förslaget i denna del är visserligen inte oomstritt. Sålunda har det kritiserats bl.a. för att det skulle bli svårt att tillämpa i praktiken och i flertalet fall resultera i en sammantagen invaliditet som inte motsvarar verkligheten. Likaså har hävdats att den föreslagna principen ger intryck av att det går att åstadkomma någon form av millimeterrättvisa medan den i själva verket kan leda till orättvisa resultat för de skadelidande.

Den kritik som riktats mot kumulationsprincipen ger, som vi ser det, närmast uttryck för en oro att den skadelidandes ställning skulle komma att väsentligt försämras om principen gavs en mera generell räckvidd. Enligt vår mening finns det dock knappast någon grund för sådana farhågor. En övergång till en ny invaliditetstabell får naturligtvis inte innebära att ersättningen för vissa skador eller skadekombinationer sänks kraftigt i förhållande till vad som gäller i dag, såvida det inte är sakligt motiverat från medicinsk synpunkt. Detta är emellertid ett problem som närmast rör ersättningstabellens utformning. Den frågan återkommer vi till i avsnitt 5.2.4.3.

Den föreslagna kumulationsprincipen är inte tänkt att tillämpas i alla situationer av sammansatta invaliditeter. I förslaget har redovisats två exempel på situationer då den inte skall tillämpas: dels när en existerande invaliditet förstärks av en tillkommande, dels när en tillkommande skada så att säga drunknar i en redan existerande. Förslaget har mött kritik även i denna del; sålunda har efterlysts en analys av de förhållanden som bör leda till att metoden inte används. Enligt vår mening hade det givetvis varit önskvärt om man uttömmande och mera precist kunnat ange i vilka fall principen leder till ett missvisande resultat och därför inte bör tillämpas. Att slå fast detta en gång för alla torde dock knappast vara praktiskt möjligt. Frågan får i stället lösas i den praktiska tillämpningen.

Den kritik som sålunda riktats mot den föreslagna kumulationsprincipen hindrar inte att det enligt vår mening finns anledning anta att denna princip kan bli ett viktigt bidrag i strävandena att nå ökad enhetlighet vid bedömningen av sammansatta invaliditeter. Det finns också exempel på att en kumulationsprincip av detta slag redan har tillämpats i rättspraxis (se NJA 1992 s. 642, där Högsta domstolen godtog hovrättens uppfattning att en försäkringsmedicinsk bedömning innebär inte endast en enkel addering av delkomponenternas tabellmässiga procenttal utan en sammanvägning med hänsyn till extremitetens totala funktionsnedsättning).

Man kan visserligen inte bortse från att 1981 års tabellverk har tillämpats under lång tid och enligt mångas mening har fungerat väl. Med hänsyn till vad som förut anförts är det dock vår uppfattning att 1991 års förslag, som tabellverk betraktat, är att föredra framför dagens när det gäller att gradera funktionsnedsättningens omfattning. Detta tabellverk är därmed också bättre ägnat att ligga till grund för bedömningen av ersättningen för stadigvarande men. Detta är en uppfattning som numera torde vara förhärskande inom försäkringsbranschen. Sålunda har Sveriges Försäkringsförbund vid överläggningar med vår kommitté gett uttryck för åsikten att en övergång till förslaget

till ny invaliditetstabell är önskvärd, under förutsättning att det går att utforma ersättningstabeller som innebär att de skadelidandes ställning i ersättningshänseende inte allmänt försämras.

5.2.4.3 Ersättningstabeller

Vid utarbetandet av 1991 års förslag till ny invaliditetstabell har gjorts ingående överväganden om olika skadors inbördes relationer, vilket bl.a. har tagit sig uttryck i att de neurologiska skadorna värderats upp i förhållande till ortopedskadorna. Genom det arbetet och det sätt på vilket förslaget i övrigt är uppbyggt har, som vi bedömer det, skapats grundläggande förutsättningar för att samtliga skadetyper skall kunna ersättas efter en och samma ersättningstabell. En sådan utveckling bör välkomnas framför allt därför att den underlättar skaderegleringen vid sammansatta skador och därmed bidrar till en ökad enhetlighet i bedömningen. Visserligen kan det inledningsvis möta vissa svårigheter att genomföra en sådan förändring fullt ut. En utgångspunkt bör likväl vara att det i framtiden skall finnas endast en tabell avseende ersättning för stadigvarande men som är gemensam för samtliga skadetyper.

En strävan bör vara att samtliga skadetyper ersätts strikt efter invaliditetsgrad. I första hand är det naturligtvis en fråga för de sakkunnigläkare som försäkringsbolagen anlitar att i det enskilda fallet bestämma vilken grad av invaliditet som följer med en viss skada. Frågan berör emellertid även domstolarna, eftersom det är dessa som ytterst avgör hur stor ersättningen skall bli. Domstolarna är därvid givetvis oförhindrade att på grundval av den utredning som föreligger där göra en annan bedömning än den som sakkunnigläkaren gjort. Skulle en domstol i ett enskilt fall finna att skadan bör värderas annorlunda, bör domstolen slå fast hur pass allvarlig den anser att skadan är och beräkna skadeståndet utifrån denna grad av invaliditet (jfr NJA 1992 s. 642).

Ibland förekommer det att en skada drabbar den skadelidande särskilt hårt och förorsakar lidande och besvär som går utöver vad som kan bedömas vara normalt. I de flesta fall torde detta vara en omständighet som skall beaktas redan vid den medicinska bedömningen och som då kommer till uttryck genom en förhöjd grad av invaliditet. I andra fall kan det vara påkallat med en mera fristående och renodlat individuell bedömning. I den mån en sådan bedömning leder till att den skadelidande bör tillerkännas ersättning utöver vad som följer av tabellen för stadigvarande men bör detta göras inom ramen för den ersättningspost avseende särskilda olägenheter som vi föreslår i det följande (se

avsnitt 5.2.5). Vad som nu sagts hindrar således inte att ersättningen för stadigvarande men bestäms strikt efter graden av invaliditet.

Som tidigare framhållits bör en tabell avseende ersättning för stadigvarande men ges en sådan utformning att inte en del skadeföljder ersätts med lägre belopp än som gäller i dag. Detta kräver – frånsett att ersättningsnivån naturligtvis anpassas efter det faktum att varje invaliditetsgrad i 1991 års förslag till ny invaliditetstabell motsvaras av en invaliditetsgrad om 1,45 i 1981 års tabellverk – att man tar hänsyn till den återhållande effekt som kumulationsprincipen har vid invaliditetsbestämningen. Denna effekt tilltar i takt med skadornas svårhetsgrad och är således särskilt uttalad i de högre invaliditetsskikten. För att undvika att ersättningen i vissa fall blir lägre än i dag är det därför nödvändigt att i en ny ersättningstabell motverka denna effekt. Sålunda måste ersättningen per invaliditetsgrad stiga med ökad invaliditet, så att ersättningen per grad blir störst vid 99 procent invaliditet. Det innebär att ersättningstabellen måste göras kraftigt progressiv. En sådan utformning av ersättningstabellen stämmer också väl överens med vår uppfattning i övrigt, nämligen att en höjning av ersättningsnivån bör inriktas på de allvarligaste skadorna.

En fråga som i sammanhanget fordrar särskilda överväganden är hur man skall behandla *total synförlust*. Som framgått i avsnitt 3.2.5.4 är detta en skadetyp som under lång tid intagit en särställning i svensk skadeståndsrätt. Förklaringen till detta går tillbaka till den tid då invaliditeten låg till grund vid bestämmande av ersättning även för ekonomisk skada i form av inkomstförlust. Enligt den tidigare yrkesskadeförsäkringen ansågs den som hade förlorat synen på båda ögonen vara helt arbetsoförmögen och därför berättigad till maximal ersättning för ekonomisk skada. Detta synsätt kom att prägla också 1981 års tabellverk, som bygger på utgångspunkten att 100 procent invaliditet föreligger vid total synförlust trots att det finns skadetyper som för funktionsförmågan är mera ödeläggande än så. Sedan några decennier tillbaka har total synförlust kommit att särbehandlas också i ersättningshänseende genom att en sådan förlust har jämställts med de allra svåraste skadorna, såsom tetraplegi (dvs. förlamning av såväl armar som ben). Sålunda ersätts total synförlust i dag som ett stort maximalfall, vilket motsvarar 650 000 kr inberäknat ersättning för sveda och värk (se avsnitt 3.2.5.3).

I 1991 års förslag till ny invaliditetstabell är total synförlust åsatt en invaliditetsgrad om 68 procent – vilket motsvarar 100 procent enligt 1981 års tabellverk; någon omvärdering av skadetypen från medicinsk synpunkt är det således inte fråga om – medan exempelvis tetraplegi har åsatts en invaliditets-

grad av 99 procent. Om ersättningen beräknas strikt efter invaliditetsgrad, medför detta med nödvändighet att ersättningen för total synförlust i framtiden blir betydligt lägre än för tetraplegi. Mot detta finns enligt vår mening i och för sig inget att erinra; vi delar den uppfattning som Ansvarsnämnden i det avseendet redan år 1986 gett uttryck åt (se avsnitt 3.2.5.4). Relativa sänkningar av detta slag kommer att bli följden även för andra skadetyper. Däremot ställer vi oss tveksamma till tanken att ersättningen för stadigvarande men skulle vid total synförlust sänkas även i absoluta tal. Det skulle strida mot den uppfattning vi tidigare redovisat, nämligen att en övergång till 1991 års förslag inte bör innebära att en del skador ersätts med avsevärt lägre belopp än som utges för närvarande.

Om man å andra sidan utformar en ersättningstabell så att ersättningen för total synförlust blir oförändrad, kommer automatiskt andra skador eller skadekombinationer med 68 procent invaliditet att ersättas med motsvarande belopp. Detta skulle i flesta fall innebära en avsevärd höjning av ersättningen jämfört med vad som gäller för närvarande. Dessutom skulle detta – inte minst för att lindra tröskeleffekterna – göra det nödvändigt att ersättningen höjs väsentligt även för skador i de närmast lägre invaliditetsskikten. Det skulle också ställa krav på än högre ersättning för de allra svåraste skadorna. Som vi återkommer till i avsnitt 5.2.7 anser vi oss inte kunna tillstyrka ett förslag som innebär så betydande förändringar. Alternativet är därför, som redan antytts, någon form av särbehandling.

Enligt vår mening bör det vara en strävan att samtliga skadetyper åtminstone på sikt skall ersättas strikt efter invaliditetsgrad. Vi anser därför inte att det är en tillfredsställande lösning att total synförlust permanent skiljs från ersättningssystemet i övrigt. Lämpligare är att ersättningsnivån i dessa fall så att säga fryses på dagens nivå och förblir oförändrad till dess att den tabellariska ersättningen vid 68 procents invaliditet har nått upp till motsvarande belopp. Det belopp som därvid är relevant är 650 000 kr med avdrag för vad som kan anses belöpa på sveda och värk – i det närmaste 80 000 kr – dvs. inte fullt 570 000 kr. Förslaget innebär således en tillfällig särlösning. Hur lång tid det kommer att ta innan ersättningen för total synförlust kan bestämmas som för övriga skador blir i sådant fall beroende av olika faktorer, bl.a. om och i så fall hur stor en penningvärdeförsämring kan bli de närmaste åren.

En annan fråga som aktualiseras vid en övergång till 1991 års förslag till ny invaliditetstabell är om det finns anledning att fortsättningsvis särbehandla de s.k. *särskilda skadetyperna* (se avsnitt 3.2.5.5). För att kunna ta ställning

till denna fråga är det givetvis av värde att känna till vilka motiv som ligger bakom dagens ordning. Någon enkel och entydig förklaring i det avseendet går dock knappast att finna. Skälen till att vissa skador i dag särbehandlas torde vara flera och sannolikt variera beroende på skadetyp.

I några fall synes en bidragande faktor ha varit att skadetypen inte funnits upptagen i invaliditetstabellen och att det alltså har saknats en uttrycklig invaliditetsgrad att beräkna ersättningen efter. Detta torde gälla bl.a. skador på den sexuella funktionen, liksom tidigare också förlust av mjälte. En annan, och sannolikt mera allmängiltig förklaring, är att skadetyperna helt enkelt har bedömts vara förenade med allvarligare konsekvenser än som återspeglats av invaliditetsgraden och därför har ansetts motivera en högre ersättning än som följer av en strikt tillämpning av denna. När det gäller t.ex. ensidig syn- eller hörselförlust, liksom förlust av mjälten eller en njure, torde ha beaktats att dessa skador är förenade med framtida risker av olika slag, vilka risker – om de är bestående – skall kompenseras inom ramen för menersättningen trots att de inte beaktas vid invaliditetsbestämningen. Även andra skäl har ibland antytts, såsom att det är fråga om substans- eller sinnesförlust. Det senare gäller framför allt vid dövhet på båda öronen men även vid förlust av smak- eller luktsinne. Också en sådan omständighet som att det för vissa skadetyper ansetts lämpligast att bestämma ersättningen i ett belopp för allt kan givetvis ha spelat in. Som tidigare framhållits omfattar nämligen beloppen inte bara ersättning för stadigvarande men utan i en del fall även ersättning för lyte samt olägenheter i övrigt.

Förslaget till ny invaliditetstabell upptar samtliga de skador som i dag ersätts som s.k. särskilda skadetyper. Tabellverket är också så utformat att det skall kunna tjäna till ledning vid bedömningen även av skador som inte uttryckligen finns angivna där. Det kan mot den bakgrunden tyckas att förutsättningarna är goda för att man vid en övergång till de föreslagna invaliditetstabellerna skall kunna ersätta samtliga skador strikt efter invaliditetsgrad och således undvika t.ex. de s.k. särskilda skadetyperna. Som tidigare nämnts är detta emellertid inte bara en fråga om hur den medicinska invaliditetstabellen är utformad, utan resultatet av en förändring måste ses också mot bakgrund av dagens ersättningssystem. Sett isolerat skulle en sådan ordning innebära sänkt ersättning för flera av de särskilda skadetyperna.

När det gäller att bedöma vilka konsekvenser en övergång från 1981 års tabellverk till 1991 års förslag får för de s.k. särskilda skadetyperna måste man dock se till våra förslag i dess helhet. Sålunda föreslår vi att skadeföljder, som i dag ersätts inom ramen för olägenheter i övrigt men som till sin natur

är sådana att de kan antas drabba alla skadelidande mer eller mindre lika, i framtiden skall hänföras till posten stadigvarande men. Posten "särskilda olägenheter" skall som vi återkommer till i avsnitt 5.2.5 ta sikte endast på skadeföljder av särskild betydelse för den skadelidande. Praktiskt löses detta enklast genom att den tabellariska ersättningen för stadigvarande men höjs generellt med visst belopp, samtidigt som olägenhetsersättningen reduceras i motsvarande mån. För det stora flertalet skadelidande torde en sådan förändring i sig inte få några ersättningsmässiga konsekvenser; den totala ersättningen blir densamma. För vissa av de s.k. särskilda skadetyperna kan förändringen dock komma att verka höjande på ersättningen, eftersom flertalet av dem i dag inte berättigar till ersättning för olägenheter i övrigt. I den mån så blir fallet får det enligt vår mening ses som en kompensation för att man vid en övergång till 1991 års förslag till ny invaliditetstabell inte längre särskilt beaktar de förhållanden som hittills motiverat att de särbehandlats. Den reducerande verkan som en övergång till detta förslag har på ersättningen skall således vägas mot den motsatta effekt som förändringarna i övrigt innebär. Vilket resultatet blir beror i sista hand på hur ersättningstabellen utformas och då särskilt på storleken av det belopp som överförs från ersättningsposten olägenheter till ersättningsposten stadigvarande men.

Utifrån de ståndpunkter som vi nu redovisat bedömer vi att det finns goda förutsättningar att utforma en ersättningstabell så att samtliga skadetyper kan ersättas strikt efter invaliditetsgrad – under en övergångsperiod dock med undantag för total synförlust – utan att de skadelidandes ställning på något sätt riskeras. Som tidigare framhållits är frågan om ersättningsnivån dock av grundläggande betydelse för ersättningstabellens utformning. Den frågan återkommer vi till i avsnitt 5.2.7.

Vad som nu sagts har tagit sikte på de normer som tillämpas vid bestämmande av ersättning för bestående men. När det gäller ersättning för lyte används som nämnts i avnsitt 3.2.5.3 och 3.2.5.6 delvis andra normer. Sålunda finns en särskild ersättningstabell för amputationsskador, vilken utöver ersättning för bestående men inrymmer ett påslag för utseendemässiga följder (se bilaga 2.2). Härutöver finns en särskild ersättningstabell för ärr och andra utseendemässiga skador (se bilaga 2.3). Denna fastställdes av Trafikskadenämnden så sent som den 1 januari 1995 efter att ha tillämpats försöksvis under två år.

Mot de principer för bestämmande av lytesersättningens storlek som har kommit till uttryck i dessa ersättningstabeller finns enligt vår mening inget att erinra. Någon anledning att revidera dem finns således ej.

5.2.5 Särskilda olägenheter

Vårt förslag: Sådana olägenheter i övrigt som vid lägre invaliditetsgrader i praktiken ersätts med samma belopp för de flesta skadelidande hänförs till skadeståndsposten lyte och men, vilken post till följd härav höjs med motsvarande belopp. Olägenheter av särskild betydelse för en skadelidande ersätts under den nya skadeståndsposten "särskilda olägenheter" efter en individuell bedömning. Det gäller även en sådan olägenhet som förlust av fritiden, om denna olägenhet har särskilt ingripande verkningar för de skadelidande.

En grundtanke med 1975 års personskadereform var att ekonomiska och ideella skadeföljder skulle hållas isär. Kostnader och inkomstförlust skulle ersättas under skilda poster med belopp som svarade mot den verkliga förlusten, medan skadeföljder av rent ideell natur skulle ersättas mera schablonmässigt för den akuta sjuktiden under posten sveda och värk samt för tiden därefter under posten lyte och men. Vissa skadeföljder av blandad ekonomisk och ideell karaktär kvarstod emellertid. Det gällde bl.a. besvär och andra olägenheter i arbetslivet samt risk för smärre ekonomiska förluster, vilka skadeföljder i tidigare praxis hade ersatts inom ramen för den ekonomiska invaliditetsersättningen i form av s.k. besvärslivräntor, anpassningslivräntor och risklivräntor. Dessa skadeföljder, som i 5 kap. 1 § första stycket 3 skadeståndslagen betecknas olägenheter i övrigt, kom i den praktiska tillämpningen att bilda en egen skadeståndspost.

Till posten olägenheter i övrigt hänförs enligt förarbetena till 1975 års personskaderegler (se avsnitt 3.2.6.1) sådana ofta svårbedömbara faktorer som allmänna besvär av skadan i arbetet, den ökade anspänning som krävs av den skadelidande för att uppnå ett visst arbetsresultat samt den risk som kan finnas för att i framtiden drabbas av smärre inkomstförluster av tillfällig eller extraordinär karaktär. En ytterligare grupp av skadeföljder som i viss utsträckning kan inkluderas i denna ersättningspost är förhöjda levnadskostnader som kan uppkomma i framtiden på grund av skadan. I den praktiska tillämpningen har även anspänning i hushållsarbete och andra olägenheter i den dagliga livsföringen ersatts som olägenheter i övrigt (se avsnitt 3.6.2.1 och 3.6.2.2).

Även om avsikten med 1975 års reform var att dra en fast gräns mellan olika skadeståndsposter, framför allt mellan sådana av ekonomisk och sådana av ideell natur, har reformen skapat nya problem när det gäller gränsen mellan

posten olägenheter i övrigt och andra poster (se avsnitt 3.6.2.3). Det råder för närvarande stor osäkerhet om hur denna gräns skall dras närmare, och risken för att en och samma skadeföljd ersätts samtidigt under flera poster är uppenbar. Posten olägenheter i övrigt har även gett upphov till tillämpningsproblem av annat slag, t.ex. hur ingående olägenheterna skall utredas i det särskilda fallet och med vilket belopp de skall ersättas. Även om den ersättningsmodell som Trafikskadenämnden har utarbetat för dessa skadeföljder (den s.k. ABC-modellen; se avsnitt 3.6.2.2) har kunnat något skingra denna osäkerhet och därmed bidra till en enhetlig skadereglering, är tillämpningen av denna skadeståndspost långt ifrån problemfri.

I den juridiska litteraturen har posten olägenheter i övrigt varit omdiskuterad alltsedan den kom till. En del kritiker har menat att den skulle kunna avskaffas "utan några större olägenheter" (se Roos, 1993, s. 436; jfr Ekstedt, 1977, s. 78 ff.). Andra har föreslagit olika ändringar i syfte att göra posten mera användbar (se Pettersson i SvJT 1983 s. 112 f. och Nordenson, 1984, s. 404 ff.). Ytterligare några har gett uttryck åt allmänt kritiska synpunkter på framför allt hur denna skadeståndspost tillämpats i praktiken (se Höglund i NFT 1984 s. 71 f. och Hellner, 1985, s. 298 f.).

Som nämnts i avsnitt 5.1 skulle det med hänsyn till intresset av nordisk rättslikhet vara en fördel om posten olägenheter i övrigt kunde begränsas till så få skadeföljder som möjligt. Även andra internationella hänsyn talar för detta. Bl.a. skulle en jämförelse mellan ersättningsnivån i Sverige och övriga länder underlättas, om skadestånd för ideell skada vid personskada till övervägande delen ges under de traditionella posterna sveda och värk samt lyte och men.

I den praktiska skaderegleringen lämnas skadestånd för olägenheter i övrigt ofta med samma belopp till skadelidande med samma invaliditetsgrad upp t.o.m. 15 procent. I jämförelse med posterna sveda och värk samt lyte och men är ersättningen påfallande hög. Vid invaliditetsgrader under 10 procent bestäms ersättningen regelmässigt med hänsyn till tillämplig invaliditetsgrad från 3 000 till ca 55 000 kr, medan ersättningen till en 25-årig person i de flesta fall uppgår till ca 80 000 kr vid en invaliditetsgrad av 10 procent och till ca 90 000 kr vid en invaliditetsgrad av 15 procent (se avsnitt 3.2.6.2). Vid högre invaliditetsgrader kan man inte skönja samma anknytning till den tillämpliga invaliditetsgraden, utan här varierar ersättningarna mera beroende på omständigheterna i det särskilda fallet.

Det är knappast förvånande att den i och för sig något diffusa skadeståndsposten olägenheter i övrigt i den praktiska tillämpningen har resulterat i en

mera schablonmässig ersättning vid lägre invaliditetsgrader. I dessa fall är de skadeföljder som ersätts under denna post av det slaget att de drabbar alla med samma invaliditetsgrad i stort sett lika. Vi har visserligen i avsnitt 5.1 redovisat att ett generellt undantag från ersättning i form av något slags självrisk vid mindre allvarliga skador utgör ett principiellt viktigt avsteg från gällande skadeståndsrättsliga grundsatser. Men det finns inte anledning att till varje pris fingradera sådana skador och, efter en kanske ingående och därmed kostnadskrävande utredning, bestämma olika belopp i dessa fall.

Av de skäl som nu angetts förordar vi att de "standardbelopp" som för närvarande brukar betalas ut för olägenheter i övrigt vid invaliditetsgrader upp t.o.m. 15 procent i fortsättningen får ingå i ersättningen för lyte och men. Denna ersättning bör alltså höjas med motsvarande belopp, dvs. upp till 90 000 kr. Det hindrar inte att högre ersättning än den som följer av tabellen för ersättning för lyte och men – med denna förhöjning – kan ges, om det av utredningen i skadeärendet framgår att den skadelidande på grund av särskilda förhållanden måste anses ha tillfogats olägenheter som klart överstiger vad som kompenseras genom den tabellariskt bestämda ersättningen. Sådan särskild ersättning bör lämnas under en ny ersättningspost, som lämpligen kan kallas "särskilda olägenheter".

För skadelidande med en invaliditetsgrad över 15 procent kan förhållandena skifta betydligt mer än vid lägre invaliditetsgrader. Invaliditetsgraden kan därför inte i dessa fall läggas till grund för en schablonmässigt bestämd ersättning för de olägenheter som skadan kan medföra. I stället får man i varje enskilt fall bedöma i vad mån dessa olägenheter bör kompenseras genom en särskild ersättning utöver det belopp på 90 000 kr för en 25-årig person som enligt det nyss anförda skall vid dessa invaliditetsgrader ingå i skadeståndsposten lyte och men. Också sådan särskild ersättning bör i fortsättningen ges under den nya posten särskilda olägenheter.

Vad nu sagts gäller framför allt sådana olägenheter i arbetet som består i allmänna besvär och ökad anspänning för att uppnå ett visst arbetsresultat. Samma typ av skada kan nämligen medföra olika besvär och olika mått av anspänning beroende på arbetsuppgifterna i varje särskilt fall. Vid differentieringen av ersättningen för särskilda olägenheter med hänsyn till denna omständighet synes en utgångspunkt kunna vara den gradering av olägenheterna i nivåerna III och IV som har gjorts i den av Trafikskadenämnden utarbetade ABC-modellen (se avsnitt 3.6.2.2).

Förhållandena torde inte variera lika mycket när det gäller skadans konsekvenser på den skadelidandes fritid, t.ex. i form av anspänning i hus-

hållsarbete och andra olägenheter i den dagliga livsföringen. Visserligen utgör den skadelidandes invaliditetsgrad inte heller här någon rättvisande mätare av dessa olägenheter. Tvärtom avtar förmågan att utföra olika sysslor på fritiden ju allvarligare skadan är; i stället uppkommer ett ökat behov av kostnader för att anlita hjälp för dessa sysslor. Å andra sidan kan de sysslor som den skadelidande trots sin svåra skada fortsätter att utföra kräva ett större mått av anspänning. Den sammanlagda anspänningen på fritiden blir därmed ofta lika stor oavsett skadans invaliditetsgrad. I den praktiska skaderegleringen är det också ovanligt att ersättningen för denna anspänning överstiger det belopp som ges till skadelidande med en invaliditetsgrad av 15 procent. Någon gång kan förhållandena dock vara så speciella att en högre ersättning ter sig befogad. Den bör i så fall i fortsättningen ges under posten särskilda olägenheter.

En särskild fråga, som har aktualiserats genom rättsfallet NJA 1992 s. 642, är hur förlust av eller minskade möjligheter att utöva olika fritidssysselsättningar bör ersättas. Traditionellt anses sådana skadeföljder kompenserade genom den schablonmässigt bestämda ersättningen för lyte och men. Det är också i de flesta fall svårt att individuellt värdera en så obestämd skadeföljd som det här är fråga om. Det bör inte heller komma i fråga att man graderar värdet av olika fritidsintressen sinsemellan. Det bör vidare beaktas att dessa intressen kan skifta under olika skeden i livet och att den skadelidandes förlust av möjligheten att utöva en viss fritids- eller hobbyverksamhet kan kompenseras genom ett annat fritidsintresse som han kanske kan odla trots sin skada. Som Högsta domstolen har uttalat i det nämnda rättsfallet kan förlusten emellertid *i vissa fall* utgöra en sådan särskild omständighet som medför att en avvikelse från schablonersättningen för lyte och men bör kunna göras. Vi tänker då på fall där förlusten innebär ett avsevärt ingrepp i den skadelidandes livsföring. En så betydande förlust av en livskvalitet bör i fortsättningen kunna ersättas under posten särskilda olägenheter.

Under denna skadeståndspost bör däremot inte ersättning ges för förhöjda levnadskostnader eller smärre inkomstförluster. Sådana ekonomiska förluster bör ersättas under de poster där de hör hemma, alltså som kostnader respektive inkomstförlust. Detsamma gäller risk för förluster av detta slag i den mån de kan uppskattas till ett bestämt belopp. Skulle det å andra sidan i efterhand visa sig att den skadelidande drabbats av kostnader eller inkomstförluster i en utsträckning som inte kunnat förutses när skadeståndet bestämdes, bör ersättningsfrågan kunna omprövas i enlighet med vad vi har förordat i avsnitt 5.6.2 beträffande kostnader, liksom med stöd av den nuvarande bestämmelsen i 5 kap. 5 § skadeståndslagen när det gäller inkomstförlust. I

övrigt är det enligt vår mening inte möjligt att differentiera dessa förlustrisker på sådant sätt att en särskild ersättning för dem är befogad.

Sammanfattningsvis förordar vi att av den ersättning som för närvarande utges för olägenheter i övrigt ett belopp på upp till 90 000 kr förs över till ersättningen för lyte och men. Det skulle samtidigt underlätta en övergång till de nya invaliditetstabeller som vi har förordat i avsnitt 5.2.4.2; som nämnts i avsnitt 5.2.4.3 är en höjning av den nuvarande ersättningsnivån vid lyte och men en förutsättning för att inte de nya tabellerna skall vid vissa särskilda skadetyper ge en lägre ersättning än den som utges för närvarande i motsvarande fall.

Det bör anmärkas att också skadelidande som saknar arbete kommer att få del av denna höjning av ersättningen för lyte och men, trots att de inte drabbas av någon sådan anspänning i arbetet som denna höjda ersättning är avsedd att kompensera. I deras fall kan ersättningen emellertid ses som en kompensation för deras anspänning på den motsvarande tid som inte utgör arbetstid för dem. De kan alltså inte sägas bli överkompenserade genom den förordade höjningen av ersättningen för lyte och men.

5.2.6 Skadestånd för ideell skada till skadelidande som är medvetslösa eller har sänkt medvetandegrad

Vår bedömning: Skadestånd för ideell skada bör fastställas utan hänsyn till om den skadelidande är varaktigt medvetslös eller har sänkt medvetandegrad. I de undantagsfall där det finns anledning att anta att den skadelidande till följd av skadan fått sin livslängd avsevärt förkortad bör skadeståndet dock – i överensstämmelse med den praxis som tillämpas inom försäkringsbranschen – kunna fastställas att utgå som livränta.

Som framgått i avsnitt 3.2.8 har frågan om och i vad mån skadestånd för ideell skada bör utgå i fall när den skadelidande är varaktigt eller temporärt medvetslös ansetts intimt förknippad med synen på skadeståndets syfte. I Sverige och de flesta andra länder anses det huvudsakliga syftet vara att gottgöra den skadelidande för fysiskt och psykiskt lidande eller annat obehag i den personliga livsföringen. Den skadelidande skall genom skadeståndet få tillfälle till rekreation eller annan förströelse som annars inte skulle ha varit möjlig; avsikten är att de besvär som skadan fört med sig därigenom skall i görlig mån neutraliseras eller lindras. Skadeståndet syftar således till att kompensera inte

vilka verkningar som helst utan negativa upplevelser av olika slag som den skadelidande drabbas av till följd av skadan.

Mot denna bakgrund kan det synas följdriktigt om skadestånd för ideell skada över huvud taget inte kom i fråga i fall när den skadelidande är varaktigt medvetslös, liksom att skadeståndet i övriga fall anpassades efter graden av medvetande hos den skadelidande. Ett sådant synsätt utmärker också skadeståndsrätten i en del andra länder (se t.ex. beträffande England avsnitt 4.3.2.2, Nederländerna avsnitt 4.3.5.2 och Schweiz avsnitt 4.3.6.2).

Motsvarande synsätt präglade också tidigare svensk försäkringspraxis; skadelidande som var varaktigt medvetslösa eller hade sänkt medvetandegrad tillerkändes i regel ersättning med ett lägre belopp än andra skadelidande. Numera tillämpas emellertid inom försäkringsbranschen en praxis som kännetecknas av att graden av medvetande hos den skadelidande är av underordnad betydelse. Denna ändring av praxis har som framgått av redogörelsen i avsnitt 3.2.8 föranletts av att det i praktiken är omöjligt att med säkerhet fastställa vad den skadelidande upplever av sin situation. Den bör emellertid också ses mot bakgrund av riksdagens uttalande att den praxis som tillämpades upplevdes som stötande av allmänheten och att det därför fanns starka skäl som talade för att den inte längre upprätthölls (se LU 1986/87:3 s. 16).

Den typ av skador som det här är fråga om utmärks av att de har en förödande inverkan på den skadelidandes levnadsförhållanden. Samtidigt ger de upphov till stor osäkerhet i bedömningen av vilket lidande som den enskilde tillfogas. Tidigare försäkringspraxis kan sägas ha inneburit att osäkerheten i bedömningen tilläts gå ut över den skadelidande. Numera drabbar osäkerheten i stället skadevållaren. Från vår utgångspunkt finns inte något att erinra mot denna utveckling, som ju innebär att de skadelidandes ställning stärkts påtagligt. Principen bör därför även fortsättningsvis vara att det förhållandet att den skadelidande tillfogats en så allvarlig skada att han blivit varaktigt medvetslös eller fått sin medvetandegrad sänkt inte i sig skall föranleda att skadeståndet reduceras. Vi anser att det i dessa fall inte heller finns skäl att periodisera ersättningen. Vi delar således den kritik som riktats mot en periodisering i sådana situationer (jfr avsnitt 3.2.8).

När det däremot gäller skadelidande i bestående comatösa tillstånd kan en särbehandling synas mera berättigad med hänsyn till att livslängden hos sådana personer i regel är avsevärt förkortad. Enligt den praxis som i dag tillämpas inom försäkringsbranschen fastställs skadeståndet i dessa fall i form av periodiskt förfallande belopp (livränta) i stället för som ett engångsbelopp, vilket annars är det normala när det gäller skadestånd för ideell skada. Ett skäl

som brukar åberopas till stöd för denna praxis är att skadestånd för ideell skada har en starkt personlig karaktär och därför inte bör tillfalla den skadelidandes arvingar om den skadelidande skulle avlida vid låg ålder.

Det problem som vi nu diskuterar berör i princip uteslutande skadeföljder hänförliga till ersättningsposten lyte och annat stadigvarande men, dvs. skadeföljder som den skadelidande tvingas utstå under återstoden av sitt liv. Det ligger i sakens natur att skadestånd avseende sådana skadeföljder i möjligaste mån anpassas efter den tid som man kan förvänta att den skadelidande har kvar att leva. I praxis fastställs skadeståndet utifrån statistiskt beräknade uppgifter om medellivslängden i allmänhet.

De fall där den skadelidande befinner sig i ett bestående comatöst tillstånd skiljer sig på en avgörande punkt från flesta andra fall genom att man av erfarenhet vet att livslängden för dessa i regel är avsevärt förkortad på grund av det medicinska tillståndet. Att i sådana fall fastställa skadeståndet utifrån den statistiska medellivslängden skulle innebära att de skadelidande överkompenserades. Samtidigt skulle det få till följd att skadeståndet till stor del kom att tillfalla den skadelidandes arvingar och inte den skadelidande. Detta kan knappast anses rimligt. Vad som nu sagts hindrar inte att det kan finnas skäl att stärka de anhörigas ställning. Detta bör emellertid ske på annat sätt (se avsnitt 5.4 och 5.5).

När det gäller comatösa fall bör således skadeståndsberäkningen inte göras efter riktigt samma principer som gäller för andra skadelidande. Ett sätt att lösa problemet kunde vara att man i det enskilda fallet söker bedöma i vilken utsträckning den skadelidandes livslängd har förkortats och fastställer skadeståndet med hänsyn härtill. De svårigheter och den risk för missbedömning som därvid föreligger skulle i viss mån lösas genom den möjlighet till omprövning även av ersättning för ideell skada vid väsentligt ändrade förhållanden som vi förordar i se avsnitt 5.6. Samtidigt anser vi att detta sätt att fastställa skadeståndet kan framstå som stötande genom att det inbjuder till spekulation om den skadelidandes återstående livslängd.

Alternativet är som vi ser det att bestämma skadeståndet på det sätt som görs för närvarande, dvs. i form av en årlig livränta. Metoden innebär att man tillgodoser inte bara den skadelidandes intresse av att få full ersättning för sin skada utan också skadevållarens intresse av att inte ersätta andra skadeföljder än de som aktualiseras under den skadelidandes livstid.

5.2.7 Ersättningsnivån vid ideell skada

Vår bedömning: Skadestånden för ideell skada bör höjas betydligt när det gäller de allvarligaste skadorna. En viss höjning bör göras också i fråga om skador som inte är fullt så allvarliga. Däremot bör ersättningsnivån vid skador av mera lindrig natur vara i princip oförändrad. Den höjning som är önskvärd bör göras huvudsakligen på ersättningsposten lyte och men. Denna ersättningspost bör för de allvarligaste skadorna höjas med 50 procent, vilket tillsammans med skadestånden för sveda och värk samt särskilda olägenheter medför en maximal ersättning på över 1 milj. kr. För att dämpa kostnadseffekterna av en sådan höjning kan det vara lämpligt att den genomförs etappvis under en treårsperiod.

I samband med 1975 års ändringar av personskadereglerna i skadeståndslagen uttalade föredragande statsrådet att det i fråga om ersättning för ideell skada fanns skäl att ha en något generösare inställning gentemot den skadelidande än som dittills hade kommit till uttryck i praxis. Sålunda borde man ta hänsyn till den standardhöjning och de ändrade levnadsomständigheter i övrigt som hade skett i landet. Bl.a. har fritiden fått en allt större betydelse för de flesta människor, och en skada som sätter ned möjligheterna att utnyttja fritiden på ett meningsfullt sätt blir av denna anledning avsevärt mer kännbar än tidigare. Enligt föredragande statsrådets mening var det naturligt att detta förhållande beaktades vid bestämmandet av skadestånd för ideell skada (se prop. 1975:12 s. 111 f.). Dessa uttalanden godtogs av riksdagen.

Med anledning av motioner till 1985/86 års riksmöte framhöll riksdagen i november 1986 att det kunde finnas skäl att överväga i vad mån den nuvarande ersättningsnivån stod i överensstämmelse med den allmänna rättsuppfattningen. Inte bara de ökade möjligheterna till en meningsfull fritid utan också andra livskvaliteter kunde för många människor i dag te sig mera betydelsefulla än förr. Enligt riksdagen var det därför tänkbart att ersättningsnivån allmänt ansågs för låg och inte gav tillräcklig kompensation för förluster av olika livskvaliteter (se LU 1986/87:3 s. 15 f.).

Sedan dessa uttalanden gjordes har ersättningen för sveda och värk samt lyte och men enligt de tabeller som fastställts av Trafikskadenämnden höjts mera allmänt vid några tillfällen, senast den 1 januari 1987. Även efter dessa höjningar har det emellertid inte sällan hävdats att skadestånden i Sverige för ideell skada vid en internationell jämförelse ligger på en påfallande låg nivå.

Att jämföra skadeståndsnivån i olika länder är förenat med betydande svårigheter. Det har ibland också ifrågasatts om det över huvud taget är meningsfullt att göra sådana jämförelser; bedömningen av en lämplig ersättningsnivå här i landet borde i stället främst ske med utgångspunkt i svenska förhållanden (se LU 1986/87:3 s. 15; jfr Försäkringstidningen 12/86 s. 22).

Roos har, bl.a. i SvJT 1989 s. 356 f., pekat på några av svårigheterna att på ett rättvisande sätt jämföra ersättningen i olika länder. En sådan svårighet är att det krävs inte bara en kartläggning av skadeståndsreglerna i de olika länderna utan också systematiska undersökningar av praxis för att man skall kunna få en riktig bild av tillämpningen av reglerna. Dessutom fordras i princip att man analyserar reglerna om skadestånd för ekonomisk skada. Det kan nämligen många gånger vara svårt att avgränsa ideell skada från ekonomisk skada. I t.ex. Frankrike görs inte som i de flesta andra länder någon klar åtskillnad mellan ekonomisk och ideell skada. Därtill kommer att skadeföljder, som i ett visst land ersätts som ekonomisk skada, i ett annat land kan ersättas som ideell skada. Ett exempel är anspänning i arbete, som i Sverige hänförs till ideell skada men i Belgien ersätts som ekonomisk skada (se avsnitt 4.3.1.2). Ytterligare en komplikation kan vara att skadestånd för ideell skada ibland tas i anspråk för täcka sådan ekonomisk skada som inte ersätts fullt ut enligt andra regler.

Vidare kan hänsyn behöva tas till att det finns skillnader i skatteregler och sjukförsäkringsförmåner, liksom att ersättning från socialförsäkring i vissa länder kumuleras med skadeståndet medan den i andra länder – bl.a. Sverige – avräknas från skadeståndet. Olikheter i den ekonomiska standarden kan också ibland förklara att skadeståndsnivån i ett visst land är betydligt högre än i ett annat. En annan förklaring kan vara att skadeståndets syfte delvis varierar mellan de olika länderna. Därtill kommer att förutsättningarna för att skadestånd skall utgå kan skilja sig åt; i Tyskland t.ex. utgår skadestånd för ideell skada endast vid vållande och således inte vid strikt ansvar, och i Norge gäller särskilda förutsättningar för att ersättning skall utgå för "oppreisning" (se avsnitt 4.2.4.2).

Ytterligare en faktor av betydelse är naturligtvis den skadelidandes utsikter att i praktiken få ut det skadeståndsbelopp som tilldömts honom. Är dessa möjligheter av olika skäl starkt begränsade, har ju nivån på de utdömda skadeståndena knappast samma relevans. Det reella värdet av skadeståndet kan också påverkas av de kostnader för t.ex. ombud som den skadelidande måste lägga ned för att få sin rätt. Om dessa kostnader inte ersätts av motparten eller

i annan ordning kan de sägas i motsvarande mån reducera värdet av det utdömda skadeståndet.

Vad som nu sagts belyser något hur komplext problemet är; frågan är om det över huvud taget är praktiskt möjligt att åstadkomma en rättvisande jämförelse. Klart är i alla fall att en så omfattande undersökning inte har kunnat genomföras inom ramen för vårt uppdrag. Vi har i stället – trots de betänkligheter som det kan inge – fått begränsa jämförelsen till enbart ideell skada. Som Roos framhållit (i SvJT 1989 s. 359) är, när allt kommer omkring, den teoretiska förutsättningen densamma i samtliga länder, nämligen att inkomstförlust och kostnader vid en personskada skall kompenseras fullt ut, och det är bättre med en jämförelse som haltar något än ingen jämförelse alls.

Sammanställningar över skadeståndsnivån i vissa europeiska länder har tagits in i bilaga 4 till betänkandet. Som nämnts i avsnitt 4.1 bygger uppgifterna på en rapport "Personal Injury Awards in EU and EFTA Countries" som Lloyd's of London Press LTD publicerade år 1994. På grund av att indelningen av skadeföljder i olika poster inte är densamma i samtliga länder har sammanställningarna i bilaga 4 fått ta sikte på ersättning för ideell skada i dess helhet.

För Sveriges vidkommande innefattar beloppen således ersättning för sveda och värk, lyte och men samt olägenheter i övrigt. Rapportens uppläggning har inte medgett att vi beaktat att ersättningen för olägenheter i övrigt delvis – ibland i avsevärd mån – inrymmer ersättning också för ekonomisk skada; de belopp som anges för Sverige borde därför rätteligen vara något lägre än vad som framgår av sammanställningen. När det gäller Frankrike är förhållandet det motsatta; i fall då, såsom i den nämnda rapporten, ersättning för inkomstförlust bestäms enligt den s.k. punktvärdemetoden (se avsnitt 4.3.3.2) omfattar den också ideell skada i form av bestående men, även om man inte kan säga med hur stor del.

Sammanställningen visar att skadeståndsbeloppen för en och samma skada kan skilja sig högst påtagligt mellan olika länder. Vid t.ex. tetraplegi – dvs. förlamning av samtliga extremiteter – varierar ersättningen mellan 83 000 kr i Grekland och nära 3 milj. kr i Irland. Skillnaden i ersättningsnivå mellan just dessa båda länder är särskilt påtaglig oavsett vilken skada man jämför med. Skadeståndsnivån där skiljer sig emellertid också, var och en på sitt sätt, från övriga länder i sammanställningen; skadeståndsnivån är mycket låg i Grekland men mycket hög i Irland. Den höga skadeståndsnivån i Irland har ansetts hänga samman med att det fram till år 1988 var en jury som fastställde skadeståndets storlek. Trots att systemet med jury numera övergetts i den typ

av mål som det här är fråga om tycks det åtminstone hittills inte finnas några tendenser till att skadeståndsbeloppen har blivit lägre (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 211).

Irland är dock inte ensamt om att ha en mycket hög skadeståndsnivå. Om man t.ex. beträffande Italien beaktar att vissa domstolar på senare tid dömt ut skadestånd för "danno biologico" – en ersättningspost som närmast motsvarar den svenska posten "olägenheter i övrigt" (se avsnitt 4.3.4.2) – med avsevärda belopp, ligger Italien rent av högst när det gäller skadeståndsnivån i Europa; ersättningen för ideell skada vid tetraplegi kan i sådana fall komma att uppgå till över 5 milj. kr.

Med hänsyn till de stora skillnader som finns inte bara mellan olika länder utan också inom vissa enskilda länder förordas i Lloyds rapport att man inom EU tar initiativ till ett arbete för att harmonisera skadeståndsnivån vid ideell skada i första hand inom varje land men på sikt också mellan de olika medlemsländerna (se McIntosh – Holmes, 1994, s. 100). Det senare har ansetts viktigt inte minst för att förhindra s.k. "forum-shopping", dvs. att den skadelidande i den mån det är möjligt väljer att väcka talan i det land där ersättningen är som högst. En harmonisering av skadeståndsnivån i Europa eller ens inom EU är visserligen knappast att räkna med inom en överskådlig framtid. I längden går det dock inte att undvika att nivån på skadestånden i vårt land anpassas till den utveckling som skett och som alltjämt pågår i de flesta andra europeiska länder.

För svenskt vidkommande ger den internationella jämförelsen anledning att skilja mellan allvarligare skador, skador som inte är fullt så allvarliga och skador av mera lindrig natur.

Beträffande de *allvarligare skadorna* är bilden ganska entydig; skadeståndsnivån i Sverige ligger i jämförelse med flesta andra länder på en förhållandevis låg nivå. När det gäller t.ex. svår hjärnskada – vilken hos oss skulle svara mot en invaliditetsgrad om 100 procent – är ersättningen i Sverige visserligen högre än i t.ex. Danmark, Island och Finland men väsentligt lägre än i de flesta andra länder. I många länder är ersättningsnivån dubbelt så hög som i vårt land. Förhållandet är ungefär detsamma om man ser till sådana skador som tetraplegi (förlamning i samtliga fyra extremiteter) eller paraplegi (förlamning från midjan och nedåt). Total synförlust utgör däremot ett undantag; här ligger skadestånden i Sverige på samma nivå som i de andra länderna. Förklaringen härtill torde vara att denna typ av skada under lång tid intagit en särställning i svensk skadeståndsrätt (se avsnitt 3.2.5.4 och 5.2.4.3).

När det gäller *skador som inte är fullt så allvarliga* som de som nu nämnts hävdar sig Sverige ganska väl vid en internationell jämförelse. Visserligen finns det även här länder där ersättningsnivån är högre eller rentav betydligt högre än i vårt land. Skillnaderna är dock mindre. Vid synförlust på ett öga utgår i Sverige ersättning med högre belopp än i övriga nordiska länder. Ersättningen är emellertid något lägre än i Tyskland och England och betydligt lägre än i Belgien, Irland, Schweiz och Österrike. Förhållandet är ungefär detsamma vad beträffar amputation av ett underben. Ser man till amputation av en underarm är det i princip endast i Belgien, England, Frankrike och Irland som ersättningen är klart högre än i Sverige. I övriga länder ligger ersättningen på ungefär samma nivå som hos oss eller lägre. Förhållandet är i stort detsamma vad beträffar total hörselförlust; här är dock ersättningen även i Norge högre än i Sverige.

Vad slutligen beträffar *skador av mera lindrig natur* ger undersökningen inte någon ledning för bedömningen, eftersom den inte omfattar sådana skador. Beträffande denna typ av skador har det dock brukat hävdas att ersättningen i Sverige är mer generös än i de flesta andra länder. Så till vida torde det finnas grund för ett sådant påstående som att det i en del länder över huvud taget utges ersättning för ideell skada endast om skadan är av viss svårhetsgrad. Hit hör t.ex. Norge, där det för att ersättning skall utgå i princip krävs att den medicinska invaliditeten uppgår till minst 15 procent, och i viss mån Finland, där det för ersättning för sveda och värk fordras att det är fråga om mera intensiva smärtor eller också ett inte alltför kortvarigt lidande (se avsnitt 4.2.2.2 och 4.2.4.2). Också i Tyskland gäller begränsningar av liknande slag (se avsnitt 4.3.7.2). I de flesta andra länder torde skadestånd dock utgå även vid denna typ av skador. Några närmare uppgifter om ersättningens storlek har inte gått att få. Såvitt vi har kunnat finna saknas i vart fall grund för att anta att ersättningen generellt sett skulle vara lägre i Sverige än i andra länder.

Den internationella jämförelse som nu gjorts innebär att det kan finnas anledning att överväga en höjning av skadeståndena särskilt beträffande de allvarligaste skadorna men i viss mån också beträffande skador som inte är fullt så allvarliga. I fråga om skador av mera lindrig natur bör skadeståndsnivån däremot i princip vara densamma som för närvarande.

Frågan om och i vad mån ersättningen vid vissa typer av skador bör höjas kan emellertid inte avgöras enbart utifrån en jämförelse av ersättningsnivån i olika länder. Som nämnts i avsnitt 1 är det i mycket fråga om en balansgång mellan olika intressen.

Sålunda finns det en del omständigheter som talar för en viss försiktighet när det gäller att höja skadeståndens storlek, i vart fall i mera betydande mån. Framför allt måste man se till de ekonomiska konsekvenser som en höjning av skadeståndsnivån kan få för försäkringstagarkollektiven i form av höjda premier och för samhället i övrigt. Viktigt är att en höjning av skadeståndsnivån inte leder till så höga försäkringspremier att benägenheten att teckna sådana försäkringar avtar. Ett sätt att helt undvika premiehöjningar skulle i och för sig kunna vara att ersättningen i stället omfördelades, så att samtidigt som ersättningen för svåra skador höjdes ersättningen för de lindrigaste skadorna reducerades eller rent av slopades; det skulle innebära att det infördes ett slags självrisk för denna typ av skador. Att detta dock inte är en lämplig lösning på problemet framgår redan av vad vi anfört i avsnitt 5.1.

Som nämnts där har vi uppfattningen att man i första hand bör sträva efter att höja skadeståndsnivån för de allvarligaste skadorna. En sådan höjning skulle inte få samma ekonomiska konsekvenser som en generell höjning av skadeståndsnivån; det rör sig om ett ganska litet antal skador av detta slag. För att inte alltför kraftiga tröskeleffekter skall uppkomma bör ersättningsnivån för skadorna i skiktet närmast under samtidigt höjas något. En höjning av ersättningen för bestående men för de svåraste skadorna med 100 procent, dvs. med ca 570 000 kr, och en måttlig höjning av denna ersättning för skador som inte är fullt så allvarliga utan att vara ringa skulle enligt de beräkningar som vi har gjort innebära en kostnadsökning för trafikförsäkringen med omkring 4 procent och för Trygghetsförsäkringen för arbetsskador med i stort sett samma procenttal.

Inte ens en så kraftig höjning av ersättningsnivån skulle alltså få några avskräckande effekter från samhällsekonomisk synpunkt. Lämpligheten av en sådan höjning kan emellertid ifrågasättas från andra utgångspunkter. Sålunda har det ibland hävdats, framför allt med tanke på redan reglerade skador, att det bör vara en viss kontinuitet i utvecklingen av ersättningsnivån. En höjning av skadeståndsnivån innebär vidare att klyftan mellan socialförsäkringen och skadeståndsrätten ökar (jfr justitierådet Conradis särskilda yttrande till Högsta domstolens dom i rättsfallet NJA 1969 s. 469). Å andra sidan bör beaktas att ersättningsnivån sannolikt skulle ha varit högre redan i dag, om inte vår kommitté hade fått till uppgift att överväga frågan om en sådan höjning. Trafikskadenämndens råd har nämligen länge diskuterat att höja ersättningen för ideell skada i trafikskadefall och avstått från det endast i avvaktan på våra förslag. Vad som här sagts bör därför inte få hindra att skadeståndena i de mera

svåra fallen höjs betydligt. De invändningar som nu redovisats kan dock tala för att höjningen genomförs i etapper; det återkommer vi strax till.

Enligt vår mening bör en höjning av ersättningen för ideell skada i första hand ta sikte på skadeståndsposten lyte och men. Här krävs att ersättningen för de allra svåraste skadorna höjs väsentligt för att den nya invaliditetstabell som vi har förordat skall kunna införas (se avsnitt 5.2.4.2); det gäller även om man för skadetypen total synförlust kan tänka sig någon form av tillfällig särlösning för att inte höjningen skall bli allt för drastisk (se avsnitt 5.2.4.3).

När det gäller skadeståndsposten sveda och värk är att märka att den revidering av den nuvarande ersättningstabellen som vi har förordat i avsnitt 5.2.3 med nödvändighet kommer att innebära en viss höjning av ersättningen i fall då det är fråga om längre akuttider. Sålunda innebär våra förslag på den punkten att ersättningen för sveda och värk vid exempelvis ett års sjukhusvård i framtiden kan komma att uppgå till ca 50 000 kr, i stället för som för närvarande ca 36 000 kr. I de svåraste fallen, där det är fråga om en akuttid uppemot två eller tre år, torde skillnaden jämfört med i dag bli ganska stor. Någon anledning att härutöver höja ersättningen för sveda och värk finns enligt vår mening knappast. Vi har då också beaktat att en allmän höjning av denna ersättning, som ju utgår i de flesta skadefall, skulle kunna få avsevärda effekter från samhällsekonomisk synpunkt.

När det slutligen gäller skadeståndsposten särskilda olägenheter framgår det av vad vi har sagt i avsnitt 5.2.5 att denna post i framtiden bör få en mer begränsad betydelse än den nuvarande skadeståndsposten olägenheter i övrigt, framför allt i fråga om skador av mindre allvarligt slag. En stor del av den ersättning som i dag utgår för ideell skada är hänförlig till just denna ersättningspost. Enligt vad vi tidigare har förordat skall för en 25-årig person med en invaliditet av minst 15 procent ca 90 000 kr av denna ersättning föras över till skadeståndsposten lyte och men. I detta ligger att man inte bör höja den ersättning för olägenheter som även i fortsättningen skall utgå vid sidan av denna skadeståndspost.

Sammanfattningsvis anser vi att en höjning av ersättningen för ideell skada huvudsakligen bör ske inom ramen för skadeståndsposten lyte och men. En avvägning av de olika intressen som vi förut har pekat på leder enligt vår mening fram till att den maximala ersättningen under denna post lämpligen kan höjas med 50 procent, dvs. från 570 000 till 855 000 kr. Det skulle motsvara en kostnadsökning för trafikförsäkringen med 2 procent och för Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada med ungefär samma procenttal. Tillsammans med det belopp om ca 90 000 kr som för en 25-årig person med en ivaliditet

av minst 15 procent bör föras över från den nuvarande skadeståndsposten olägenheter i övrigt till posten lyte och men gör det en ersättning på ca 945 000 kr. En höjning i denna storleksordning innebär för de allvarligaste skadorna att ersättningen för ideell skada – inberäknat skadestånd för sveda och värk samt särskilda olägenheter – skulle bli något över 1 milj. kr.

För att dämpa effekterna av den höjning av skadeståndsnivån som vi sålunda anser befogad synes det lämpligt att den slår igenom etappvis. Enligt vår mening är det tillräckligt att höjningen är fullt genomförd inom tre år från det att statsmakterna har tagit ställning till våra förslag.

Vi återkommer i avsnitt 5.8.1 till frågan om denna höjning bör komma till uttryck i lagtexten eller om det kan överlåtas åt de rättstillämpande organen att, med ledning av de uttalanden som nu gjorts, bestämma vad som skall anses utgöra en lämplig skadeståndsnivå vid ideell skada.

5.3 Skadestånd vid dödsfall

5.3.1 Begravningskostnader och andra kostnader

Vår bedömning: Den nuvarande bestämmelsen i 5 kap. 2 § första stycket 1 skadeståndslagen om nära anhörigas rätt till skälig ersättning för kostnader till följd av den skadelidandes död har i senare rättspraxis tillämpats i en för de skadelidande liberal riktning. Vi räknar med att denna utveckling kommer att fortsätta utan att bestämmelsen behöver ändras.

Den bestämmelse om begravningskostnader och andra kostnader till följd av den skadelidandes död som år 1975 togs in i 5 kap. 2 § 1 skadeståndslagen innebar en kodifiering av tidigare rättspraxis. Vid bestämmelsens tillkomst ifrågasatte dock Skadeståndskommittén, vars förslag låg till grund för bestämmelsen, om inte den njugghet som hade kommit till uttryck i några rättsfall kunde mjukas upp (se SOU 1973:51 s. 280). Kommittén hänvisade särskilt till rättsfallet NJA 1949 s. 693, där en man vars son hade dödats i Chicago vägrades skadestånd för kostnader för resa till och från denna ort.

Därefter har Högsta domstolen i rättsfallet NJA 1982 s. 668 utdömt skadestånd för kostnader och inkomstförlust i samband med en sons resa från Australien till sin skadade faders sjukbädd i Sverige; fadern avled kort tid därefter. Högsta domstolen erinrade i domen om att, i fall när personskada lett till döden, tidigare rättspraxis innebar att de närmast anhörigas resor i

samband med dödsfallet och begravningen hade ersatts i viss utsträckning men att ersättning för längre resor hade vägrats. Högsta domstolen ifrågasatte om inte den restriktivitet som praxis intagit var alltför snäv och uttalade att en utvidgning av ersättningsmöjligheterna borde kunna ske, om nödvändig försiktighet iakttogs. Enligt Högsta domstolen talade goda skäl för att sonen i det aktuella fallet – med en utveckling av tidigare rättspraxis – skulle kunna tillerkännas ersättning med ett efter skälighet bestämt belopp, om hans resa hade ägt rum i anledning av faderns begravning (se vidare avsnitt 5.2.1).

Svensk rättspraxis har alltså utvecklats i en för de skadelidande liberal riktning när det gäller rätten till skadestånd för anhörigas kostnader till följd av ett dödsfall. Det finns – särskilt med hänsyn till Högsta domstolens motivering i det nyss nämnda rättsfallet – anledning att anta att denna utveckling kommer att fortsätta. Någon lagändring för att uppnå en sådan vidareutveckling synes därför, i vart fall för närvarande, inte påkallad.

5.3.2 Förlust av underhåll

Vår bedömning: Skadestånd till efterlevande för förlust av underhåll enligt 5 kap. 2 § första stycket 2 och andra stycket skadeståndslagen bör liksom hittills bestämmas så att de efterlevande i princip garanteras en bibehållen standard. Underhållsbehovet bör kunna uppskattas efter sådana schabloner som har utbildats i den praktiska tillämpningen, för så vitt det inte i det enskilda fallet visas att detta behov avviker från schablonen.

Om någon har dödats genom en skadeståndsgrundande handling, utgår skadestånd för förlust av underhåll till efterlevande som enligt lag hade rätt till underhåll av den avlidne eller som annars var beroende av denne för sin försörjning. En förutsättning är dock att underhåll utgick vid tiden för dödsfallet eller att det kan antas att underhåll skulle ha kommit att utgå i en nära framtid därefter. Principen är att skadeståndet skall bestämmas så att den efterlevande garanteras en bibehållen standard. Förlusten ersätts dock bara i den omfattning som är skälig med hänsyn till den efterlevandes förmåga och möjligheter att genom eget arbete eller i övrigt själv bidra till sin försörjning (se 5 kap. 2 § andra stycket skadeståndslagen).

Det ingår inte i vårt uppdrag att överväga om de regler om skadestånd för förlust av underhåll som gäller för närvarande bör ändras i något avseende. Vi vill dock peka på en fråga som enligt vår mening kan diskuteras. Det gäller frågan om samordning av skadeståndet med ersättning till efterlevande från

privata olycksfalls- eller livförsäkringar. I Trafikskadenämndens praxis avräknas utgående förmåner av detta slag med skäligt belopp när skadeståndet bestäms. Frågan om denna samordning är tillfredsställande bör övervägas vid en sådan allmän översyn av samordningsreglerna i skadeståndslagen som från flera håll förordats vid remissbehandlingen av departementspromemorian Ds 1994:73 (jfr avsnitt 5.2.1.2).

Vid uppskattningen av efterlevandes underhållsbehov tillämpas vissa schabloner i den utomrättsliga skaderegleringen (se avsnitt 3.3.3.3). Enligt våra direktiv bör vi överväga om användningen av sådana schabloner är förenlig med skadeståndslagens principiella inställning att de efterlevande skall garanteras en bibehållen standard (se avsnitt 2.1). Att principen om en bibehållen standard bör gälla även i fortsättningen framgår av vad vi anfört i avsnitt 5.1. De nämnda schablonerna utgör emellertid riktmärken för bedömningen och kan frångås i höjande riktning – beträffande skadestånd till efterlevande make också i sänkande riktning – om utredningen i det enskilda fallet ger anledning till det. Som också framhållits i avsnitt 5.1 har vi ingen erinran mot ett sådant förfarande. Några särskilda åtgärder med anledning av denna praxis är därför inte påkallade.

I 5 kap. 2 § andra stycket tredje meningen föreskrivs att med underhåll likställs värdet av den avlidnes hushållsarbete i hemmet. Denna föreskrift tar – i likhet med bestämmelsen i 5 kap. 1 § tredje stycket andra meningen skadeståndslagen – sikte på fall då hushållsarbetet helt eller delvis har bedrivits i stället för ett avlönat förvärvsarbete (jfr SOU 1973:51 s. 51 och 285 f. samt prop. 1975:12 s. 159 f.). För att markera att föreskriften har denna innebörd bör samma redaktionella justering göras som antytts i avsnitt 5.2.2.4 beträffande nyssnämnda bestämmelse.

5.4 Verkan av den skadelidandes död

Vårt förslag: Rätten till skadestånd för ideell skada vid personskada och för kränkning genom brott går vid den skadelidandes död över på arvingarna, om krav på sådan ersättning har framställts dessförinnan. En bestämmelse av detta innehåll tas in i 6 kap. skadeståndslagen.

Som nämnts i avsnitt 3.4 är utgångspunkten i svensk rätt att en fordran på skadestånd för ideell skada faller bort vid den skadelidandes död. Samma utgångspunkt gäller i de andra nordiska länderna (se beträffande Danmark

avsnitt 4.2.1.4, beträffande Finland avsnitt 4.2.2.4, beträffande Island avsnitt 4.2.3.4 och beträffande Norge avsnitt 4.2.4.4). Principen har dock den begränsningen att den skadelidandes rätt till ersättning går över på arvingarna, om den skadelidande före sin död själv har varit aktiv för att få ut ersättningen; i Sverige gäller som enda land att den skadelidandes rätt till ersättning också skall ha fastställts före dödsfallet. I Belgien (se avsnitt 4.3.1.4), Frankrike (se avsnitt 4.3.3.4), Italien (se avsnitt 4.3.4.4) och Tyskland (se avsnitt 4.3.7.4), och i viss mån också England (se avsnitt 4.3.2.4), är utgångspunkten däremot numera den motsatta: ersättningen tillfaller arvingarna även om den skadelidande inte före sin död har hunnit göra något för att få ut ersättningen. En mellanståndpunkt intas i Nederländerna (se avsnitt 4.3.5.4) och Schweiz (se avsnitt 4.3.6.4); där går ersättningen över på arvingarna, om den avlidne före sin död har gett uttryck för en avsikt att kräva skadestånd.

I de länder där den skadelidandes rätt till ersättning för ideell skada inte utan vidare går över på arvingarna vid den skadelidandes död har som ett skäl för denna ordning brukat hänvisas till ersättningens personliga karaktär. Frågan är emellertid vad som då åsyftas. I viss mening är även ersättning för ekonomisk skada av personlig natur. Det gäller särskilt vid personskada.

Sålunda är i vårt land all personskadeersättning, även ekonomisk sådan – på samma sätt som skadestånd för kränkning av någons frihet eller ära – med hänsyn till "ersättningens personliga prägel" i allmänhet skyddad mot utmätning enligt 5 kap. 7 § utsökningsbalken (se Gregow, 1990, s. 104); härledda skadeståndsanspråk, t.ex. fordringar på skadestånd som genom den skadelidandes död har gått över på dennes dödsbo, sägs däremot ha förlorat denna "personliga karaktär" och är därför inte skyddade (se Walin m.fl., 1987, s. 202). Likaså anses livränta som utgår som skadestånd med anledning av personskada vara av "så personlig art" att den enligt 10 kap. 3 § första stycket äktenskapsbalken inte skall ingå i bodelning mellan äkta makar (se prop. 1986/87:1 s. 165). Vidare gäller i vissa fall ett förbud mot överlåtelse av fordran på personskadeersättning innan ersättningen är tillgänglig för lyftning (se 29 § tredje stycket i 1975 års trafikskadelag och 16 § första stycket i 1978 års brottsskadelag; jfr 6 § i 1974 års lag om ersättning vid frihetsinskränkning). Ett sådant ersättningsanspråk kan alltså göras gällande endast av den skadelidande själv; avsikten är att förhindra att han överlåter anspråket till underpris (se SOU 1974:87 s. 340 samt prop. 1975/76:15 s. 140 och 1977/78:126 s. 55; jfr SOU 1972:73 s. 188).

När personskadeersättning även för ekonomisk skada har särbehandlats på detta sätt med hänsyn till ersättningens personliga natur torde den skadelidandes särskilda behov av ersättningen ha varit avgörande (jfr Ekstedt, 1977,

s. 301 och NJA 1994 s. 751). Beträffande skadestånd för ideell skada framträder inte detta behov på samma sätt; ersättningen behövs t.ex. inte för den skadelidandes vård och försörjning, så som kan vara fallet med ersättning för kostnader och inkomstförlust (jfr avsnitt 5.7.3). När det sägs att skadestånd för ideell skada är av personlig natur avses alltså något annat (jfr prop. 1980/81:8 s. 1123 f.). Här är det anknytningen till den skadelidandes personliga känslor som träder i förgrunden. Denna synpunkt gör sig emellertid gällande med olika styrka beträffande olika slag av ideell skada.

Ibland talar man om en "högstpersonlig" skada (se Grönfors, 1952, s. 59 och Strömholm i NIR 1969 s. 217 ff.). Ett exempel på en högstpersonlig skada utgör den form av "själsligt" lidande på grund av vissa brottsliga integritetskränkningar som ersätts enligt 1 kap. 3 § skadeståndslagen. Skadeståndet har här till stor del funktionen att ge upprättelse för kränkningen (se SOU 1992:84 s. 214) och är alltså i hög grad knutet till den skadelidande personligen. Trots detta har skadestånd med anledning av brottet förtal mot avliden (se 5 kap. 4 § brottsbalken) i rättspraxis tillerkänts en efterlevande till den avlidne på den grunden att gärningen var sårande för den efterlevande (se NJA 1966 s. 565); huruvida efterlevande kan få skadestånd också på den grunden att gärningen kan anses kränka den frid som bör tillkomma den avlidne är däremot osäkert. En högstpersonlig skada kan vidare uppkomma vid intrång i den ideella rätt (s.k. droit moral) som tillkommer en upphovsman enligt 3 § i 1960 års upphovsrättslag, t.ex. då ett verk ändras så att upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende eller egenart kränks. Också skadeståndet för ett sådant intrång har alltså en stark personlig anknytning. Det hindrar emellertid inte att denna ideella rätt kan ärvas och att intrång i den ärvda rätten kan beivras av arvingarna bl.a. genom talan om skadestånd (se 41 och 54 §§ upphovsrättslagen); huruvida också upphovsmannens egen rätt till skadestånd för intrång under hans livstid i den ideella rätten kan efter hans död gå över på arvingarna är emellertid en öppen fråga.

Som ideell skada gottgörs inte sällan även skadeföljder som har ekonomiska inslag. Skadeståndets högstpersonliga karaktär tunnas då ut. Så kan vara fallet med ersättning för ideell skada i samband med personskada, vilken ersättning – framför allt när det gäller posten olägenheter i övrigt – i viss mån täcker utlägg och andra kostnader av mindre omfattning samt vissa obestämda risker för framtida ekonomiska förluster (se avsnitt 3.2.6.1). Ett annat exempel är ersättning för lidande vid ärekränkning, där ersättningen kan täcka även obevisad ekonomisk skada (se SOU 1992:84 s. 255). Också inom andra rättsområden, t.ex. immaterialrätten och arbetsrätten, har skadestånd för ideell skada ofta till syfte att tjäna som surrogat för ekonomiska förluster som inte eller endast med svårighet går att bevisa (se SOU 1992:84 s. 78, 80 och 83). Särskilt på dessa områden är ideella och ekonomiska intressen så sammanflätade, att en hänvisning till skadeståndets personliga karaktär inte ger någon större ledning för besvarandet av frågan om denna ersättning vid den

skadelidandes död bör behandlas på annat sätt än skadestånd för ekonomisk skada.

Det har någon gång gjorts gällande att det ligger nära till hands att skadestånd för ideell skada inte kan ärvas i de fall skadeståndet är av straffrättslig natur (se Jørgensen, 1972, s. 458). Detta påstående är svårförståeligt. Sålunda gick det skadestånd som i begynnelsen verkligen hade denna karaktär – den medeltida boten (se SOU 1992:84 s. 50) – vid den skadelidandes död över på dennes arvingar (se Björling, 1893, s. 48). Det är också naturligt att rätten till ett skadestånd med repressivt eller preventivt syfte inte släcks ut vid den skadelidandes död; det viktiga är här *att* skadeståndet betalas, inte till *vem* det betalas. I den mån skadestånd för ideell skada har en preventiv funktion, något som särskilt kan vara fallet inom immaterialrätten och arbetsrätten (se SOU 1992:84 s. 78 och 83), är det därför följdriktigt att skadeståndet vid den skadelidandes död går över på arvingarna (jfr Lødrup, 1984, s. 580). Denna synpunkt torde ligga bakom den lösning i denna riktning som har valts i England, även om det med hänsyn härtill kan verka inkonsekvent att en motsatt ordning gäller beträffande just sådant skadestånd som har ett särskilt inslag av straff, dvs. "exemplary damages" (se Ekstedt, 1977, s. 292 vid noterna 44 och 45).

Det anförda visar att det knappast är möjligt eller i varje fall inte lämpligt att lösa den nu aktuella frågan på samma sätt för alla typer av ideell skada (jfr Hakulinen, 1951, s. 143). I enlighet med våra direktiv begränsar vi oss därför i det följande till att diskutera vad som bör gälla vid ideell skada i samband med personskada och vid sådan kränkning som för närvarande regleras i 1 kap. 3 § skadeståndslagen.

Till en början bör anmärkas att vi ställer oss främmande till en argumentering som innebär att det skulle i någon mening vara "ovärdigt" att ta emot pengar för ett lidande av ideellt slag, särskilt när det är fråga om en annan persons lidande (se Jørgensen, 1972, s. 459). Ett sådant resonemang speglar en föråldrad syn på ersättning för ideell skada. Även synpunkten att det endast är den skadelidande själv som bör kunna bestämma om och hur en talan om ersättning för ideell skada skall föras (se avsnitt 3.4) synes utgöra en kvarleva från äldre tid (jfr TR 1936:32 och 1937:36, vilka rättsfall återgetts i Ekstedt, 1977, s. 297 och 298). I själva verket är det just detta som frågan gäller, nämligen i vad mån arvingar till en avliden skadelidande skall kunna kräva ut dennes rätt till sådan ersättning.

Större bärkraft har argumentet att ändamålet med ersättningen inte kan förverkligas sedan den skadelidande har avlidit. Särskilt gäller det ersättning för sådan kränkning som regleras i 1 kap. 3 § skadeståndslagen. Denna ersättning har ju, som tidigare nämnts, delvis till syfte att ge den skadelidande personlig upprättelse för den kränkning som tillfogats honom. Detta syfte

tillgodoses inte genom att den skadelidandes arvingar övertar rätten till ersättning i fall då den skadelidande avlider innan ersättningen har utbetalats. Om den skadelidandes död är en följd av den skadegörande handlingen, kan visserligen dennes arvingar känna sig i någon mening kränkta genom denna handling. Huruvida de bör ha en egen rätt till ersättning för denna "kränkning" är emellertid en fråga av annat slag. Den behandlas närmare i avsnitt 5.5.2.

Situationen är delvis annorlunda när det gäller ersättning för ideell skada i samband med personskada. Visserligen är också denna ersättning personligt färgad på det sättet att den har till syfte att kompensera den skadelidande för det fysiska och psykiska lidande som skadan innebär för honom. Det syftet kan emellertid uppnås genom att ersättningen används för att underlätta den skadelidandes tillvaro på olika sätt. Om den skadelidande dör innan ersättningen betalas, har sådana kostnader för att begränsa det lidande som han har utstått – och det är bara ersättning för utstått lidande som över huvud taget kan gå över på arvingarna – redan erlagts, ofta med den skadelidandes egna medel eller genom utlägg av anhöriga. Eftersom ändamålet med ersättningen då har tillgodosetts innan den betalats ut, gör det från den synpunkt som det nu är fråga om ingen skillnad om ersättningen i efterhand betalas till den skadelidande själv eller, sedan han har avlidit, till hans arvingar.

Naturligtvis kan ersättningen också ha varit tänkt att, om den skadelidande inte avlidit, senare användas för något ändamål som kunde skänka honom tillfredsställelse och därigenom uppväga det lidande som han redan utstått. Detta ändamål uppnås inte då genom att ersättningen i stället tillfaller arvingarna. Men man vet inte säkert vad ersättningen skulle ha använts till. Den skadelidande skulle kanske just ha velat skänka pengarna till sina närmaste (jfr Hakulinen, 1951, s. 145). I vart fall är det uppenbart att den skadelidande, om han hade vetat att han skulle avlida innan ersättningen betalades ut, hellre skulle ha sett att ersättningen – på samma sätt som gäller beträffande ersättning för ekonomisk skada – tillföll arvingarna än att skadevållaren (eller dennes försäkringsbolag) gynnades av dödsfallet.

Med hänsyn till vad som nu anförts kan man ställa frågan om samma regel bör gälla i fråga om ersättning för sådan kränkning som avses i 1 kap. 3 § skadeståndslagen som beträffande ersättning för ideell skada i samband med personskada. I det förra fallet synes skälen för att rätten till ersättning vid den skadelidandes död inte automatiskt går över på arvingarna vara starkare än i det senare fallet (jfr Jørgensen, 1972, s. 462). En åtskillnad mellan dessa slags ersättningar har också gjorts i engelsk rätt (se avsnitt 4.3.2.4). En sådan

lösning är emellertid förenad med praktiska olägenheter. Ersättningarna har ofta sådant samband att det skulle kunna skapa stor förvirring om olika regler gällde för dem. Man bör alltså välja samma lösning för dessa ersättningar.

Frågan är då om de skadeståndsrättsliga principer som gäller i vårt land bör ändras så att den skadelidandes rätt till skadestånd av detta slag vid hans död går över på arvingarna redan innan denna rätt har fastställts genom avtal eller dom. När man tar ställning till denna fråga bör man hålla i minnet att det endast rör sig om skadestånd som hänför sig till tiden före dödsfallet; därefter uppkommer inte någon ideell skada.

Till skillnad från kränkning genom brott – som i princip tillfogas den skadelidande omedelbart vid skadehändelsen – uppstår ideell skada vid personskada successivt. I många fall regleras en personskada slutligt när akuttiden har upphört. Om den skadelidande avlider dessförinnan, föreligger då bara anspråk på skadestånd för sveda och värk. Det är först vid en utdragen skadereglering eller då skadeståndsfrågan går till rättegång som även anspråk på höga skadestånd för bestående men har uppkommit. Det innebär att det – bortsett från ersättning för kränkning genom brott, som i vissa fall kan uppgå till betydande belopp – i allmänhet är fråga om ganska måttliga belopp som skulle kunna tillfalla arvingarna om den skadelidande dör innan ersättningsfrågan har avgjorts.

Ju längre det dröjer innan ersättningen har fastställts genom avtal eller dom desto större är risken för att den skadelidande hinner avlida. I vissa fall, t.ex. då skadevållaren avsiktligt förhalar skadeståndsärendet, ter det sig stötande att skadeståndsskyldigheten bortfaller om den skadelidande inte överlever tills skadan reglerats. Men även bortsett från sådana undantagsfall kan de nuvarande principerna leda till märkliga resultat. En fordran på skadestånd torde i allmänhet vara förfallen till betalning i den mening som avses i 1976 års räntelag i och med att krav har framställts och behövlig utredning lagts fram (se NJA 1991 s. 796 och prop. 1975:102 s. 126). Skadeståndet skall alltså betalas i sin helhet så snart som dessa förutsättningar är uppfyllda, och enligt 4 § andra stycket räntelagen börjar dröjsmålsränta löpa på detta belopp en månad senare. Det förefaller inkonsekvent att denna skyldighet faller bort om den skadelidande dör innan skyldigheten har infriats; det gäller även sanktionen för denna underlåtenhet, dvs. upplupen men inte erlagd dröjsmålsränta.

För att undvika denna egendomlighet borde de nuvarande principerna om verkan av den skadelidandes död i varje fall ändras så att rätten till skadestånd för sådan ideell skada som det nu är fråga om går över på arvingarna, om den

skadelidande avlider efter det att hans fordran på skadestånd har förfallit till betalning. En sådan tidsgräns är emellertid inte invändningsfri. För att förfallodagen skall inträda krävs nämligen som nyss antytts att den skadelidande kan anses ha lagt fram den utredning som skäligen kan begäras av honom. Frågan om detta krav är uppfyllt låter sig inte alltid besvara så lätt (se Nilsson, 1993, s. 380). Den kan därmed ge upphov till ett osäkerhetstillstånd som inte skulle vara lyckligt i detta sammanhang. En bättre lösning är därför att i stället dra gränsen vid den tidpunkt då krav på ersättningen har framställts. En sådan lösning, som föreslagits av Skadeståndskommittén redan år 1963 (se avsnitt 3.4), har som tidigare sagts också valts i några europeiska länder.

En annan möjlighet är naturligtvis att som i flera andra europeiska länder låta rätten till ersättning gå över på arvingarna även om den skadelidande inte ens har framställt något krav på ersättning innan han avled. Denna lösning skulle emellertid enligt vår mening utgöra ett alltför stort avsteg från de principer som tillämpas för närvarande i vårt land.

Sammanfattningsvis förordar vi att dessa principer ändras så att rätten till skadestånd för ideell skada vid personskada och för kränkning genom brott faller bort, om den skadelidande avlider innan krav på sådan ersättning har framställts. En särskild bestämmelse om detta bör tas in i skadeståndslagen. Eftersom bestämmelsen inte rör skadeståndets bestämmande utan är av mer allmän natur hör den knappast hemma i 5 kap. utan bör enligt vår mening tas in i 6 kap. som en ny 3 §, varvid de nuvarande 3 och 4 §§ i det kapitlet får flyttas ett steg och betecknas 4 och 5 §§.

5.5 Skadestånd för psykisk chock e.d.

5.5.1 Personskada

Vårt förslag: Om någon dödats genom en skadeståndsgrundande handling, har de som stod den avlidne särskilt nära rätt till skadestånd för personskada i form av psykiska besvär som åsamkats dem till följd av dödsfallet. En särskild bestämmelse om detta tas in i 5 kap. 2 § skadeståndslagen.

5.5.1.1 Allmänt

Psykisk chock eller andra psykiska besvär anses som personskada, om dessa besvär utgör en medicinskt påvisbar effekt (se avsnitt 3.1 och 3.5.1.1). För

rätt till skadestånd krävs dock att de psykiska besvären har orsakats av en skadeståndsgrundande handling. Att det föreligger ett orsakssamband mellan besvären och en sådan handling kan ofta vara svårt att bevisa. I princip torde gälla att den skadelidande skall förebringa full bevisning om detta samband. I vissa fall, där bevissvårigheterna typiskt sett är särskilt påtagliga, har dock ett lägre beviskrav tillämpats i rättspraxis (se t.ex. NJA 1992 s. 740 II).

För skadeståndsansvar krävs emellertid något mer än att en skada i logisk mening har orsakats av ett skadeståndsgrundande beteende. Ett så vidsträckt ansvar har nämligen ansetts föra för långt i vissa situationer. För att förhindra detta har olika ansvarsbegränsningar uppställts i doktrin och rättspraxis.

En sådan begränsning ligger i grundsatsen att skadestånd utgår endast till den som omedelbart, eller direkt, drabbas av skada; s.k. tredjemansskada ersätts i princip inte (se avsnitt 3.2.2.4). En annan begränsning, som delvis ger samma resultat, innebär att bara beräkneliga och i viss mån typiska följder av det skadegörande beteendet ersätts; man brukar tala om att det skall föreligga adekvat kausalitet mellan detta beteende och skadan (se avsnitt 3.5.1.1). Ibland ställer man vid denna adekvansbedömning också upp ett krav på att skadan är en inte alltför avlägsen följd av det skadegörande beteendet. En liknande begränsning är att det skall finnas ett samband mellan de moment som konstituerar ett vårdslöst beteende och själva skadan eller, när det är fråga om strikt ansvar för farlig verksamhet, att skadan skall utgöra en följd av den för verksamheten typiska faran. Ytterligare en begränsning, som ger uttryck för samma tanke, är att skadestånd inte utgår för skador som faller utanför skyddsändamålet för en viss skadeståndsregel.

Vilken betydelse man i olika skadesituationer vill fästa vid dessa ansvarsbegränsningar är i grunden en rättspolitisk fråga. Om man anser att skadestånd i en viss situation inte bör utgå, gäller det att finna en godtagbar rättsgrundsats för detta ställningstagande. I rättspraxis har man därvid ofta nöjt sig med intetsägande motiveringar (se Hellner, 1985, s. 168 och Andersson, 1993, s. 97); i rättsfallet NJA 1983 s. 209 hänvisade Högsta domstolen kort och gott till att det skulle föra för långt att betrakta skadan som ersättningsgill, och i rättsfallen NJA 1993 s. 41 I och II åberopade domstolen starka billighetsskäl.

Den som drabbas av psykiska besvär till följd av en skadeståndsgrundande handling som riktar sig mot honom själv kan bli berättigad till skadestånd för dessa besvär även när han inte i övrigt tillfogas någon personskada. I vart fall gäller detta när den skadelidande till följd av en sådan handling har utsatts för risk att skadas allvarligt eller på annat sätt *försatts i en skräckfylld situation*

(se NJA 1971 s. 78). Om tredjemansskada är det ju inte tal, och de psykiska besvären är i detta fall en beräknelig och typisk följd av den skadeståndsgrundande handlingen. Även i övrigt finns det ett nära samband mellan skadan och denna handling.

Ersättningsfrågan är mera tveksam när någon tillfogats psykiska besvär av att *bevittna att en nära anhörig dödas eller skadas allvarligt* till följd av någon annans skadeståndsgrundande beteende. I den juridiska litteraturen (se Hellner, 1976, s. 50 och 1985, s. 170 samt Andersson, 1993, s. 553) har rättsfallet NJA 1971 s. 78 ibland tagits till intäkt för att närstående som bevittnat en sådan skadehändelse har rätt till skadestånd (i så fall oavsett om dödsfallet respektive den allvarliga personskadan har vållats uppsåtligen eller ej). Det har dock från andra håll ifrågasatts om rättsfallet ger stöd för denna slutsats (se Agell i SvJT 1973 s. 804 och Dufwa i SvJT 1986 s. 45; jfr Högsta domstolens uttalande om detta rättsfall i NJA 1993 s. 41 I och II samt Hellner i SvJT 1993 s. 51 vid not 1).

I underdomstolarnas och Brottsskadenämndens praxis finns flera exempel på att skadestånd har utgetts till den som tillfogats psykiska besvär vid *åsynen av en nära anhörig som dödats eller skadats allvarligt genom ett våldsbrott*. Däremot finns det, såvitt känt, inte några fall där skadestånd i motsvarande situationer har utgått vid andra skadegörande handlingar än våldsbrott.

I tidigare rättspraxis vägrades skadestånd för psykiska besvär som åsamkats någon genom *underrättelsen om att en nära anhörig dödats* genom en skadeståndsgrundande handling; besvären ansågs inte ha ett sådant samband med den dödande handlingen att skadestånd kunde utgå (se NJA 1979 s. 620). Denna praxis har emellertid nyligen ändrats med avseende på fall där den nära anhörige blivit *uppsåtligen dödad* (se NJA 1993 s. 41 I och II). I underdomstolarnas praxis har skadestånd också utdömts i fall då den dödande handlingen varit så grovt vårdslös att den varit att *likställa med uppsåtligt dödande*.

Det är en öppen fråga om skadestånd även kan utgå för psykiska besvär som åsamkats någon genom underrättelsen om att en nära anhörig har dödats genom *en vårdslös handling* eller genom en handling som någon svarar för *oberoende av eget vållande*. Detsamma gäller när den nära anhörige har tillfogats *personskada som inte har lett till döden,* vare sig det skett genom en uppsåtlig handling eller ej. Till dess att också dessa frågor har prövats av Högsta domstolen torde rättsläget emellertid vara att psykiska besvär som åsamkas närstående i sådana fall inte är ersättningsgilla (jfr Bengtsson i SvJT 1993 s. 788). Här gör sig de förut nämnda ansvarsbegränsningarna gällande med olika styrka. Så är i än högre grad fallet när den som i dessa eller

liknande situationer åsamkats psykiska besvär *inte är närstående* till den som dödats eller skadats.

I det följande diskuteras i vad mån de ansvarsbegränsningar som förut nämnts kan anses hindra att andra lösningar väljs. Om dessa ansvarsbegränsningar har det skrivits åtskilligt i den juridiska litteraturen. Vi har inte ansett det ändamålsenligt att mera ingående redovisa debatten om skadeståndsansvarets gränser. Ytterst handlar det ändå om rättspolitiska överväganden. Vi har därför nöjt oss med att mycket kortfattat behandla de synpunkter som förts fram i denna debatt. Den som är intresserad av att närmare ta del av dessa synpunkter hänvisas till den litteratur som vi samtidigt åberopar.

5.5.1.2 Tredjemansskada

Ren förmögenhetsskada är enligt 1 kap. 2 § skadeståndslagen sådan ekonomisk skada som uppkommer utan samband med att *någon* lider person- eller sakskada. Ekonomisk förlust som är en följd av att *någon annan* har tillfogats person- eller sakskada räknas däremot inte som ren förmögenhetsskada (se prop. 1975:5 s. 452, 577 och 628). Denna ekonomiska förlust brukar i stället betecknas som tredjemansskada. Sådan skada är enligt skadeståndslagen ersättningsgill i ett fall, nämligen när det gäller ersättning till efterlevande för begravningskostnader m.m. och för förlust av underhåll till följd av att någon har dödats (se 5 kap. 2 §). I övrigt är principen, som förut nämnts, att tredjemansskada inte ersätts.

Det har länge varit oklart om också personskada som tillfogats någon till följd av någon annans person- eller sakskada är att anse som en tredjemansskada. Enligt Karlgren (1972, s. 226) förutsätter en tredjemansskada att den som begär ersättning inte själv har tillfogats person- eller sakskada; med denna definition föreligger alltså ingen tredjemansskada när någon drabbas av psykiska besvär till följd av en annan persons död eller allvarliga personskada. Hellner (i SvJT 1969 s. 340) och Lech (1973, s. 166) har också ansett det riktigare att bedöma detta fall som en särskild typ av personskada än som en tredjemansskada. Samma uppfattning har redovisats av Bengtsson (i SvJT 1978 s. 516), liksom av Conradi (i SvJT 1984 s. 188 f.) som dock samtidigt framhållit att chockskadorna har vissa likheter med tredje mans följdskada. Däremot har Roos (1990, s. 142) hävdat att orsaken till att ersättning i svensk rätt inte tidigare lämnats till den som drabbats av en chock vid meddelandet om en anförvants död är att det rört sig om en tredjemansskada. Denna uppfattning har man alltjämt i finsk rätt (se HD 1991:146, återgivet av Sisula-Tulokas i TJFF 1994 s. 392).

I rättsfallen NJA 1993 s. 41 I och II uttalade Högsta domstolen att den vedertagna principen i svensk rätt att tredjemansskada inte ersätts har sitt väsentliga tillämpningsområde i sådana fall när tredje man drabbas av allmän förmögenhetsskada till följd av att någon annan lidit en fysisk skada. Domstolen tog emellertid inte uttryckligen ställning till i vad mån även andra fall kan vara att klassificera som tredjemansskada utan tillade att principen i sig i vart fall inte kan anses hindra skadestånd till den som har tillfogats personskada (se avsnitt 3.5.1.5).

Huruvida psykiska besvär till följd av någon annans död eller allvarligare personskada bör betraktas som tredjemansskada eller ej är en ren definitionsfråga. Det skulle vara begreppjurisprudens om man låter svaret på denna fråga avgöra om skadestånd skall utgå eller ej (jfr Kleineman i JT 1993-94 s. 718 ff.). Som Hellner framhållit i SvJT 1969 s. 343, och som understrukits av Högsta domstolen i 1993 års rättsfall, bör eventuella önskemål om en utvidgning av rätten till skadestånd i hithörande fall bedömas utan hänsyn till någon allmän princip om skadeståndsansvarets begränsning till att gälla den omedelbart skadelidandes förlust.

Tredjemansskadebegreppet lämpar sig alltså enligt vår mening inte som gräns mellan ersättningsvärda och icke ersättningsvärda fall. Frågan är då om en sådan gräns kan dras med hjälp av någon annan princip om skadeståndsansvarets begränsning.

5.5.1.3 Oväntade och atypiska skadeverkningar

Vid bedömningen av om någon har orsakat en skada av vårdslöshet brukar man beakta om denne har insett eller borde ha insett risken för att en skada skulle uppkomma. Om skadevållaren har haft anledning att ta denna risk i beräkning och därför borde ha avhållit sig från att handla som han gjorde, anses förfarandet vårdslöst.

I den juridiska litteraturen har ibland hävdats att det för skadeståndsansvar på grund av vårdslöshet krävs att skadevållaren har insett eller borde ha insett risken för just den skadliga effekt som inträdde; hans handlande skall ha varit vårdslöst i förhållande till denna effekt (se Strahl, 1964, s. 337 ff. samt Conradi i SvJT 1974 s. 34 f. och 1984 s. 181 f.). Enligt en annan uppfattning, som synes vara den förhärskande, tar vårdslöshetsbedömningen emellertid sikte bara på den först inträdda effekten; föreligger vårdslöshet i förhållande till denna effekt, får skadevållaren svara även för effekter som inträffar därefter utan avseende på om han insett eller bort inse dem (se Rodhe, 1956,

s. 305, Lech, 1973 s. 32 ff. och Andersson, 1993, s. 269 f. med hänvisningar till ytterligare litteratur). Alltför oväntade eller atypiska effekter skärs då i stället bort med hjälp av begreppet adekvat kausalitet; rent slumpmässiga följder anses inadekvata (se Hellner, 1985, s. 165 ff.).

Adekvansbegreppet används också för att begränsa sådant skadeståndsansvar som inte grundas på oaktsamhet, även om detta begrepp då ges en något annan innebörd (se Andersson, 1993, s. 105 f. och 263 f.).

Att någon får psykiska besvär av att bevittna att en nära anhörig dödas eller skadas allvarligt torde vara en fullt beräknelig och typisk följd av denna händelse. Detsamma gäller när någon får psykiska besvär av att se en nära anhörig som just dödats eller skadats allvarligt. Inte heller psykiska besvär till följd av underrättelsen om att en nära anhörig har dödats eller skadats allvarligt utgör en slumpmässig effekt. I den mån de psykiska besvären inte ersätts i dessa fall måste förklaringen alltså vara en annan än att de är oväntade eller atypiska.

Om den som har fått psykiska besvär till följd av någons död eller allvarligare personskada inte är närstående till denne, kan det ligga närmare till hands att hävda att besvären inte har varit en beräknelig och typisk följd av skadehändelsen. I vart fall gäller det om de psykiska besvären framkallats av en underrättelse om denna händelse. Det är svårare att påstå att sådana besvär är oväntade och atypiska när de uppkommit som följd av att någon bevittnat att en person dödats eller skadats allvarligt.

5.5.1.4 Avlägsna skadeverkningar

Kravet på adekvat kausalitet avser även att förhindra att alltför avlägsna skadeverkningar ersätts. I rättspraxis finns många exempel på att ersättning har avböjts med hänvisning till att skadan var en alltför avlägsen följd av det skadegörande beteendet eller att skadan inte haft sådant samband med detta beteende att skadestånd borde utdömas (se t.ex. NJA 1955 s. 148 och 1979 s. 620). Det rör sig då om en bedömning av annat slag än den som behöver göras för att ta ställning till om skadeverkningarna är beräkneliga och typiska (jfr Bengtsson i SvJT 1981 s. 533).

Vad som närmare ligger i kravet på att skadan inte är alltför avlägsen framgår inte klart av rättspraxis. Inte heller doktrinen ger någon säker ledning, bl.a. därför att olika författare tycks lägga in varierande innebörd i detta krav som används i de mest skilda syften; med någon överdrift kan det sägas att adekvansläran förekommer i lika många former som det finns uttydare av den

(jfr Andersson, 1993, s. 97). Denna lära har betecknats som diffus och kameleontaktig (se Andersen, 1970, s. 68), och den har förklarats vara så obestämd att den alltid passar till att motivera det resultat som man vill komma till (se Strahl, 1964, s. 335; jfr Grönfors, 1952, s. 54, Persson, 1962, s. 52 f. och Bengtsson i SvJT 1994 s. 194). Med en tillspetsad formulering har t.o.m. hävdats att den skada är adekvat som domstolarna anser vara ersättningsgill (se Trolle, 1969, s. 408). Det rör sig alltså i betydande grad om en rättspolitisk bedömning.

När någon får psykiska besvär av att bevittna att en person dödas eller skadas allvarligt, är dessa besvär en direkt följd av den skadegörande handlingen. Det är en annan sak än när de psykiska besvären uppkommer genom en underrättelse om dödsfallet eller den allvarliga personskadan; besvären är i det fallet en följd av *resultatet* av den skadegörande handlingen. En gränsdragning som innebär att skadestånd ges för den psykiska skadan i det förra men ej i det senare fallet är inte godtycklig och kan i och för sig försvaras med att det bör gälla ett direkt och nära samband mellan handlingen och den psykiska skadan. Det kan visserligen sägas att en sådan avgränsning innebär att rätten till ersättning blir beroende av en ren tillfällighet, nämligen att den ersättningsberättigade råkade befinna sig på skadeplatsen och bevittna skadehändelsen (jfr hovrättens uttalande i rättsfallet NJA 1993 s. 41 I). Men det är just denna tillfällighet som gör att fallen skiljer sig åt.

Högsta domstolen har emellertid i 1993 års rättsfall – med ändring av det synsätt som kommit till uttryck i rättsfallet NJA 1979 s. 620 – ansett att en sådan gräns blir för snäv åtminstone i fall då en person drabbats av psykiska besvär till följd av att en närstående blivit uppsåtligen dödad. Till stöd härför åberopade domstolen "starka billighetsskäl", alltså ett rent rättspolitiskt argument. Vi delar denna uppfattning. Frågan är då om det går att dra någon annan naturlig gräns mellan ersättningsvärda och inte ersättningsvärda fall.

5.5.1.5 Skyddat intresse m.m.

Kravet på adekvat kausalitet har ibland formulerats så, att det skall vara ett samband mellan vårdslösheten i den handlandes beteende och skadan (se Agell i SvJT 1973 s. 801 ff.). I rättspraxis finns exempel på resonemang av denna typ (se FFR 1960 s. 318, som redovisats i avsnitt 3.5.1.4).

Ett annat sätt att uttrycka denna tanke är att vid adekvansbedömningen – eller genom ett slags komplement till denna bedömning – uppställa ett krav på att skadan har drabbat det intresse eller något av de intressen som en åsidosatt

handlingsnorm avser att skydda. Denna lära om s.k. skyddat intresse har utvecklats utförligt i ett särskilt yttrande av justitierådet Nordenson i rättsfallet NJA 1976 s. 458 och har även diskuterats i den juridiska litteraturen (se om denna debatt Andersson, 1993, s. 136 ff.; jfr också SOU 1993:55 s. 234 ff.).

I svensk rätt torde det knappast finnas någon lagregel av civilrättslig eller straffrättslig natur som har till syfte att förhindra att någon annan än den som primärt utsätts för en skadegörande handling drabbas av psykiska besvär till följd av denna handling. Det hindrar emellertid inte att rättsreglernas skyddsomfång kan utvidgas i denna riktning av lagstiftaren eller i rättstillämpningen, om det anses rättspolitiskt önskvärt (jfr Agell i SvJT 1973 s. 804); ett exempel på detta är rättsfallen NJA 1993 s. 41 I och II. Att enbart med hänvisning till läran om skyddat intresse avstå från en sådan utvidgning blir något av ett cirkelresonemang (jfr Hellner i SvJT 1969 s. 336).

På senare tid har diskussionen i den juridiska litteraturen kommit att gälla två besläktade läror, vanligen kallade normskyddsläran respektive skyddsändamålsläran. Dessa läror, som är avsedda att tillämpas självständigt vid sidan av adekvansläran, går – starkt förenklat – ut på att frågan om skadeståndsansvarets gränser skall avgöras utifrån en rättspolitisk värdering av olika omständigheter (se Kleineman, 1987, samt Andersson, 1993, och dens. i JT 1994-95 s. 392 ff.); enligt den senare läran skall sålunda skadevållarens och den skadelidandes intressen vägas mot varandra. Det ger emellertid inte särskilt stor ledning för bedömningen hur gränsen i praktiken bör dras mellan ersättningvärda och icke ersättningvärda fall av psykiska besvär som åsamkats någon som följd av att en annan person har dödats eller skadats allvarligt (jfr Hellner i JT 1993-94 s. 847).

5.5.1.6 Den skadegörande handlingens beskaffenhet

I rättsfallet NJA 1993 s. 41 I ställde hovrätten frågan om det var möjligt att på ett rimligt sätt avgränsa de situationer där en ersättningsrätt bör godtas beträffande depression till följd av underrättelsen om ett grovt våldsbrott begånget mot en nära anhörig. Enligt hovrätten borde en första förutsättning gälla brottets svårhet: ju grövre och mer upprörande brottsligheten ter sig, desto större borde utrymmet vara för att medge rätt till ersättning. Högsta domstolen tog i rättsfallet inte uttryckligen ställning till denna fråga utan förklarade, som tidigare nämnts, endast att skadestånd borde kunna utgå *åtminstone* i fall då en person drabbats av psykiska besvär till följd av att en närstående blivit uppsåtligen dödad. En fråga som uppställer sig är därför om

rätten till skadestånd med hänsyn till kravet på adekvat kausalitet e.d. bör begränsas till just dessa fall.

I finsk litteratur har uttalats att en chockskada som någon drabbas av då en nära anhörig skadas allvarligt ofta är adekvat men att det för att skadestånd skall utgå i ett sådant fall krävs att skadan även i övrigt är ersättningsgill, något som den – i likhet med vad som gäller i fråga om ren förmögenhetsskada – lättare kan bli om skadevållaren har handlat uppsåtligen (se Saxén, 1983, s. 394). Vidare har för norsk rätts del antagits att, om någon har vållat en skada uppsåtligen, hans ansvar omfattar också skadeföljder som annars skulle ha ansetts som opåräkneliga (se Lødrup, 1987, s. 247); i den norska doktrinen har framhållits att rättskänslan normalt reagerar starkare mot en orsak som kan föras tillbaka till en etiskt klandervärd handling än mot en orsak som är att hänföra till en olyckshändelse eller en naturkatastrof (se Nygaard, 1992, s. 367). Också i dansk litteratur finns förespråkare för att en skadeföljd skall anses adekvat ju grövre vårdslöst (ev. uppsåtligt) skadevållaren har handlat (se Jørgensen – Nørgaard, 1976, s. 176 f.).

I norsk rättspraxis synes man tidigare ha ansett att ett grovt vårdslöst beteende gör att vissa opåräkneliga skadeföljder blir ersättningsgilla (se Rt. 1960 s. 357, i vilket rättsfall modern till en 15-årig pojke som drunknat när en starkt berusad bilist kört över en kajkant tillerkändes skadestånd för psykiska besvär som tillfogats henne när hon kom till olycksplatsen och såg den döde sonen dras upp ur vattnet). Av rättsfallet Rt. 1985 s. 1011 torde dock följa att vårdslöshet inte längre är en förutsättning i norsk rätt för att den som tillfogats psykiska besvär till följd av en nära anhörigs död skall kunna få ersättning för sin egen personskada (se Hagstrøm i LoR 1987 s. 629 och Lødrup, 1987, s. 254); i detta rättsfall fick en kvinna, som sett sin make dödas av en signallykta på ett tåg, ersättning för psykiska besvär till följd av denna händelse trots att järnvägen ansågs ansvarig endast på objektiv grund.

Inte heller i rättspraxis i Danmark, Finland eller något europeiskt land utanför Norden finns stöd för uppfattningen att möjligheterna att få ersättning för psykiska besvär till följd av att en annan person dödats eller skadats allvarligt blir större när den skadegörande handlingen varit uppsåtlig eller grovt vårdslös än när så inte har varit fallet.

För svensk rätts vidkommande kan det enligt Conradi (i SvJT 1984 s. 184) knappast anbefallas att man kräver mindre i fråga om påräknelighet – sträcker adekvansen vidare – när det skadegörande beteendet är grovt oaktsamt eller uppsåtligt. Också Andersson (1993, s. 104) framhåller att den principiella inställningen är att skuldgraden inte har med adekvanslärans klassiska påräknelighetsbedömning att göra. En liknande inställning har redovisats av Hellner (i SvJT 1993 s. 457), vilken såsom en kommentar till rättsfallen NJA 1993 s. 41 I och II uttalat att det får betraktas som något förvånande att vid en

adekvansbedömning så stort avseende har fästs vid att skadan orsakats genom uppsåtligt dödande, inte genom någon annan skadeståndsgrundande handling.

I och för sig är det säkert riktigt att psykiska besvär som åsamkas någon till följd av att en annan person dödats eller skadats allvarligt typiskt sett blir allvarligare när skadehändelsen har vållats uppsåtligen än när skadevållaren har förfarit vårdslöst eller svarar för händelsen på annan grund än eget vållande. Men psykiska besvär torde vara en fullt beräknelig och typisk följd även i det senare fallet. De kan inte heller sägas vara en mer avlägsen följd i det fallet. Enligt vår mening finns det alltså inte anledning att med hänsyn till kraven på förutsebarhet eller ett direkt och nära samband ge ersättning endast när någon annan dödats eller skadats allvarligt genom en uppsåtlig handling. Vi återkommer i avsnitt 5.5.1.8 till frågan om det av andra rättspolitiska skäl kan vara motiverat att begränsa rätten till skadestånd till sådana fall.

5.5.1.7 Andra begränsningar

I rättsfallet NJA 1993 s. 41 I uppställde hovrätten några ytterligare kriterier för att – utan att komma i konflikt med grundläggande principer om adekvat kausalitet – urskilja fall där ersättning till den som tillfogats psykiska besvär borde utgå i sådana situationer som var aktuella i det fallet. Utöver det kriterium som just behandlats, dvs. brottets grovhet, borde det enligt hovrätten finnas ett nära tidssamband mellan brottet och den tidpunkt då den skadelidande fick kännedom om detta. Vidare borde det fordras att den skadelidande hade någon form av anknytning till brottsplatsen. Slutligen borde det tillmätas betydelse om gärningsmannen hade haft särskild anknytning till den avlidnes anhöriga, t.ex. familje- eller vänskapsband.

Detta försök att uppställa vissa allmänna principer för adekvansbedömningen har av Hellner (i SvJT 1993 s. 458) betecknats som ambitiöst och av Kleineman (i JT 1992-93 s. 822) ansetts vara mycket intressant. Bortsett från hänvisningen till brottets grovhet tog Högsta domstolen emellertid inte fasta på de kriterier som hovrätten ställde upp. Dessa tycks också i själva verket ha valts för att passa in på just det fall som det då var fråga om. Enligt vår mening lämpar de sig inte som en generell gräns mellan ersättningsvärda och inte ersättningsvärda fall.

5.5.1.8 *Rättspolitisk bedömning*

I 1993 års rättsfall uttalade Högsta domstolen att en långtgående utvidgning av möjligheterna till skadestånd för psykiska besvär till följd av någons död eller allvarliga personskada förutsätter så ingående överväganden av både principiell och praktisk natur att de lämpligen bör ankomma på lagstiftaren. Denna inställning har kritiserats av Kleineman (i JT 1992-93 s. 824), som förklarat sig ha svårt att förstå att lagstiftaren – antingen via detaljerade regler eller genom allmänna motivuttalanden – skulle vara bättre skickad än vår prejudikatsinstans att, när nya fall aktualiseras, dra upp gränsen för sådana fall då förutsättningarna för ansvar bör anses föreligga och sådana då det inte är rimligt att låta gärningsmannen betala skadestånd till närstående (jfr å ena sidan Kleineman, 1987, s. 425 not 139 och i JT 1993-94 s. 719, där samma grundsyn i frågan om rättsbildning genom lagstiftning eller rättspraxis kommer till uttryck, och å andra sidan Andersson, 1993, s. 204 ff. och Dufwa, 1993, s. 1735 ff., där en mindre dogmatisk ståndpunkt redovisas).

Som framgått av det tidigare anförda rör det sig i detta fall om en utpräglat rättspolitisk bedömning. Enligt vår mening bör lagstiftaren inte undandra sig ansvaret att på ett så känsligt område som det förevarande staka ut åtminstone en huvudsaklig gräns mellan ersättningsvärda och icke ersättningsvärda fall. Det hindrar inte att vissa gränsfall även i fortsättningen kan överlämnas till rättstillämpningen.

En särskild fördel med lagstiftning är att lagstiftaren inte behöver känna sig lika bunden som rättstillämparen vid den begreppsapparat som i fråga om skadeståndsansvarets gränser har utbildats i doktrin och rättspraxis. I stället kan de rättspolitiska argumenten redovisas öppet utan att klädas i en täckmantel av sådana rättstekniska begrepp som adekvat kausalitet e.d.

En utgångspunkt för de fortsatta övervägandena i denna del är att någon har åsamkats en personskada i form av psykiska besvär till följd av att en annan person har dödats eller skadats allvarligt genom en skadeståndsgrundande handling. I och för sig är det rimligt att alla som tillfogats en personskada kan få skadestånd av den som i logisk mening har orsakat en sådan skada. Så långt kan man emellertid inte gå, utan någon gräns måste uppenbarligen finnas.

Ett krav som bör ställas på en lagreglering av denna gräns är enligt vår mening att lagstiftningen så tydligt som möjligt anger vilka fall som är ersättningsgilla; ingen är betjänt av en allmänt hållen lagregel som huvudsakligen hänvisar till rena rimlighetsöverväganden. Lagregeln bör vidare vara praktiskt

användbar, så att den inte ger upphov till höga administrationskostnader i den praktiska skaderegleringen. Också i övrigt måste beaktas att inte en utvidgning av den gräns för skadeståndsansvaret som lagts fast i 1993 års rättsfall kan få besvärande samhällsekonomiska konsekvenser.

Med hänsyn till dessa krav är det uppenbart att lagstiftningen inte kan ge rätt till skadestånd för vem som helst som har fått psykiska besvär till följd av att någon annan har skadats genom en skadeståndsgrundande handling. Enligt vår mening bör en sådan rätt i princip tillkomma bara den som genom släktskap, samboende eller liknande stod den skadade särskilt nära. Hur denna krets av ersättningsberättigade bör närmare avgränsas återkommer vi till i avsnitt 5.5.1.9.

En lagreglerad rätt till skadestånd bör vidare begränsas till fall då den nära anhörige har dödats. Givetvis kan psykiska besvär också framkallas av att en nära anhörig har skadats. Det är emellertid då inte lika säkert att besvären är en förutsebar och typisk följd av skadehändelsen. Klart är att så inte är fallet när en nära anhörig har skadats lindrigt; som exempel på fall där skadestånd av detta skäl inte gärna bör komma i fråga kan nämnas ett från tysk rättspraxis, där en hjärtsjuk man avled vid underrättelsen om att hans son hade brutit armen genom en skadeståndsgrundande handling (se Lech, 1972, s. 164). Däremot torde besvären, som tidigare nämnts, inte vara oväntade och atypiska i sådana fall då den nära anhörige har tillfogats en allvarligare personskada. Men det går inte att dra en lika fast gräns mellan allvarligare och lindrigare fall av personskador som mellan dödsfall och andra fall. Och en generell rätt till skadestånd för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig skadats allvarligt skulle kunna få kostnadskonsekvenser som är svåra att överblicka.

Vad vi nu sagt utesluter inte att skadestånd i särskilda fall bör kunna utgå även för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig har skadats allvarligt. Framför allt gäller det när någon tillfogats besvären av att bevittna själva skadehändelsen; åtminstone i vissa sådana fall torde rätt till skadestånd föreligga redan enligt gällande rätt (jfr NJA 1971 s. 78). Även i andra fall, t.ex. när den nära anhörige har överlevt efter att ha svävat mellan liv och död, kan en rätt till skadestånd vara befogad. Enligt vår mening bör dock en generell lagreglering inte utformas med sikte på fall av detta eller liknande slag, utan dessa fall bör även i fortsättningen avgöras i rättstillämpningen med beaktande av samtliga föreliggande omständigheter.

En lagreglering av rätten till skadestånd för chockskador e.d. bör alltså inriktas på fall där en nära anhörig har dödats genom en skadeståndsgrundande handling. Frågan är då om det från rättspolitisk synpunkt finns anledning att

i lagstiftningen dra en ytterligare gräns med hänsyn till grunden för skadeståndsansvaret.

Vi har i avsnitt 5.5.1.6 konstaterat att det utifrån kravet på adekvat kausalitet e.d. inte finns anledning att göra någon skillnad mellan uppsåtligt dödande och annat skadeståndsgrundande beteende. Inte heller andra rättspolitiska skäl talar enligt vår mening för en sådan gränsdragning.

Ett rättspolitiskt argument för att ge ersättning bara i de fall då en nära anhörig har dödats genom ett uppsåtligt brott skulle visserligen kunna vara att det är just i de fallen som en ersättningsmöjlighet ter sig särskilt angelägen för rättskänslan. Detta argument bygger sannolikt på tankegångar av liknande slag som de som ligger bakom den nuvarande bestämmelsen i 1 kap. 3 § skadeståndslagen om ersättning för kränkning genom brott. Det allmänna rättsmedvetandet kräver att den som utsätts för en rättskränkning kan få ersättning för denna kränkning. Det rör sig emellertid då om en ersättning av helt annat slag än ersättning för personskada. Huruvida det finns anledning att ge särskild ersättning för den kränkning, eller vad man nu vill kalla det, som någon kan känna när en nära anhörig har dödats genom ett uppsåtligt brott återkommer vi till i avsnitt 5.5.2.

När det gäller skadestånd för personskada finns det däremot som sagt inte grund för att låta rätten till skadestånd bli beroende av om skadan har framkallats genom ett uppsåtligt brott eller inte. En sådan åtskillnad skulle vara en nyhet för svensk rätts del; det är mycket länge sedan som en personskada ersattes bara när den vållats genom ett uppsåtligt brott. Vi ser inte heller några rationella skäl för att sätta en gräns vid fall då en nära anhörig dödats genom ett vårdslöst förfarande (dvs. i praktiken genom brottet vållande till annans död). Tvärtom skulle det försvåra skaderegleringen om man måste utreda huruvida vårdslöshet har förekommit även i de fall då skadeståndsansvaret i övrigt vilar på strikt grund.

I den allmänna samhällsdebatten – inte minst efter Estoniakatastrofen – har framhållits att svensk skadeståndsrätt inte är tillräckligt generös när det gäller skadestånd för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig har dödats genom en skadeståndsgrundande handling. En rätt till skadestånd i dessa fall oavsett grunden för skadeståndsansvaret skulle därför sannolikt hälsas med tillfredsställelse av allmänheten. I de andra länder där skadestånd utges för chockskador e.d. till följd av en nära anhörigs död fäster man inte heller något avseende vid vilken ansvarsgrund som gäller (se beträffande England avsnitt 4.3.2.5, beträffande Italien avsnitt 4.3.4.5, beträffande Schweiz avsnitt 4.3.6.5 och beträffande Tyskland avsnitt 4.3.7.5). Och i nordisk doktrin har man från

olika håll förordat en lösning som innebär att alla som tillfogas psykiska besvär till följd av att en nära anhörig dödats genom en skadeståndsgrundande handling (av vilket slag det vara må) kan få ersättning för denna personskada (se Lech, 1972, s. 164, Lødrup, 1987, s. 255 f., Vinding Kruse, 1990, s. 293 f. och Andersson, 1993, s. 556).

Frågan är emellertid om de samhällsekonomiska konsekvenserna av denna lösning är sådana att den trots allt inte bör väljas.

Den rätt till ersättning för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig dödats genom ett uppsåtligt brott som slagits fast av Högsta domstolen i 1993 års rättsfall har vissa kostnadskonsekvenser. Under år 1993 dödades ca 115 personer genom uppsåtliga brott (mord, dråp och misshandel med dödlig utgång). Det sammanlagda belopp som efter 1993 års rättsfall har betalats ut med anledning av sådana psykiska besvär från Brottsskadenämnden respektive Brottsoffermyndigheten och från det överfallsskydd som ingår i hem- och villahemförsäkringarna är förhållandevis måttligt; det rör sig om mindre än en halv milj. kr per år. Även om detta belopp kan tänkas öka något sedan vetskapen om denna ersättningsmöjlighet har slagit igenom i full utsträckning kan det inte gärna komma i fråga att av detta skäl nu begränsa den rätt till skadestånd som följer av 1993 års rättsfall.

Inte heller en rätt till skadestånd i fall då en nära anhörig dödats genom en vårdslös handling skulle få några avskräckande kostnadskonsekvenser. Under år 1993 dödades drygt 250 personer genom straffbar oaktsamhet (vållande till annans död). Av dem dödades ca 175 i trafiken. Kostnaderna med anledning av övriga dödsfall kommer i regel att belasta en ansvarsförsäkring eller, i fall då sådan saknas, Brottsoffermyndighetens anslag. Dessa kostnader torde sammanlagt understiga det belopp som betalas ut med anledning av uppsåtliga dödsfall.

Totalt sett uppkommer de största kostnaderna, om skadestånd ges även i fall då en nära anhörig har dödats genom en skadeståndsgrundande handling som inte är vårdslös. Hit hör de flesta dödsfall i trafiken. Under år 1993 rörde det sig om ca 450 sådana fall. Tillsammans med de fall där en straffbar oaktsamhet förelåg dödades alltså ca 625 personer i trafiken. Kostnaderna med anledning av dessa dödsfall kommer att belasta trafikförsäkringen. Hur stora dessa kostnader kan bli är det inte möjligt att bilda sig någon säker uppfattning om. Det finns dock anledning att tro att kostnaderna sammanlagt inte kommer att överstiga 10-15 milj. kr. om året. En kostnadsbelastning i denna storleksordning motsvarar 1-1,5 procent av trafikförsäkringspremierna.

De kostnader som nu har redovisats kan vissa år bli betydligt högre, om det inträffar en eller flera skadehändelser med ett mycket stort antal dödsfall. Det rör sig emellertid då om engångsföreteelser som i det långa loppet inte förändrar kostnadsbilden nämnvärt.

En rätt till skadestånd för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig dödats genom en skadeståndsgrundande handling medför inte enligt vår mening så betydande kostnader att det finns anledning att begränsa denna rätt på annat sätt än att det skall röra sig om psykiska besvär som är att anse som personskada. Vi förordar att en bestämmelse av detta innehåll tas in i 5 kap. 2 § skadeståndslagen, som handlar om efterlevandes rätt till skadestånd till följd av att någon har dödats. Det bör påpekas att bestämmelsen inte – lika litet som andra regler i skadeståndslagen (se t.ex. prop. 1972:5 s. 568) – får läsas motsättningsvis så, att den utesluter en rätt till skadestånd i andra fall. Som förut nämnts får frågan huruvida skadestånd kan utgå i situationer som är jämförbara med dem som lagreglerats avgöras i rättstillämpningen.

5.5.1.9 Närstående

Som nämnts i avsnitt 5.5.1.8 bör en lagreglerad rätt till skadestånd för psykiska besvär till följd av att någon dödats tillkomma endast den som har stått den avlidne särskilt nära. Frågan är emellertid hur kretsen ersättningsberättigade bör bestämmas i en lagreglering av denna ersättningsrätt.

En möjlighet är att i lagen räkna upp vissa personkategorier som skall vara ersättningsberättigade. En sådan uppräkning har den fördelen att lagen ger klart besked i denna fråga. Nackdelen med denna metod är att en så stelbent reglering inte medger en nyanserad bedömning med hänsyn till de särskilda omständigheter som kan föreligga i det enskilda fallet.

En annan möjlighet är att i lagen göra kretsen ersättningsberättigade ganska vid och låta den omständigheten att någon har åsamkats en personskada i form av psykiska besvär till följd av dödsfallet utgöra ett, låt vara inte avgörande, kriterium på att han har stått den avlidne så nära att det är rimligt att skadestånd utgår för denna personskada.

Enligt vår mening är det tydligt att lagregleringen i första hand bör ta sikte på den avlidnes make, registrerade partner, sambo, barn och föräldrar. Även andra, t.ex. syskon, som vid tiden för dödsfallet bodde tillsammans med den som avlidit bör i de flesta fall anses berättigade till skadestånd om de åsamkas psykiska besvär till följd av dödsfallet. Något krav på biologiskt släktskap torde därvid inte böra krävas; förutom adoptivbarn bör exempelvis fosterbarn

och s.k. särkullbarn kunna komma i fråga för ersättning. I särskilda fall bör skadestånd kunna utgå även till den som inte har bott tillsammans med den avlidne, om det av andra skäl har rått en sådan samhörighet mellan dem som normalt finns mellan samboende personer. Vi ansluter oss alltså till den bedömning som har gjorts i rättstillämpningen i fråga om vilka som bör kunna få skadestånd för psykiska besvär till följd av att någon har dödats genom en skadeståndsgrundande handling (se avsnitt 3.5.1.6).

Det anförda visar att det knappast är lämpligt att använda sig av den första av de nyss angivna metoderna för att i lagen ange kretsen ersättningsberättigade. Omständigheterna är alltför varierande för att kunna fångas in i en uppräkning i lagen av de personkategorier som skall kunna få skadestånd. I stället bör den andra metoden väljas. Vi förordar därför att lagregeln utformas så att de som har stått den avlidne särskilt nära har rätt till skadestånd för personskada i form av psykiska besvär som tillfogats dem till följd av dödsfallet. Det får bli en uppgift för rättstillämpningen att närmare precisera när omständigheterna är sådana att detta krav för rätt till skadestånd är uppfyllt.

5.5.2 Kränkning

Vår bedömning: En rätt till skadestånd för kränkning bör inte införas för efterlevande till den som har dödats genom en brottslig handling.

Hittills har vi talat om skadestånd till den som har tillfogats personskada i form av psykiska besvär till följd av att någon har dödats genom en skadeståndsgrundande handling. Frågan är emellertid om skadestånd bör utgå också för den "kränkning" som någon kan känna då en nära anhörig har dödats genom ett brott mot dennes person. Som tidigare har nämnts kan en rätt till skadestånd i dessa fall framstå som önskvärd för den allmänna rättskänslan.

Genom rättsfallen 1993 s. 41 I och II har klarlagts att bestämmelsen i 1 kap. 3 § skadeståndslagen om skadestånd för kränkning genom brott inte är tillämplig i andra fall än då någon har kränkts genom ett brott mot *sin* personliga frihet, frid eller ära (se avsnitt 3.5.2). Bestämmelsen ger alltså inte rätt till skadestånd för det lidande som genom ett sådant brott kan tillfogas någon annan. I den juridiska litteraturen har emellertid hävdats att en skada av detta slag från en allmän synpunkt kan betraktas som en kränkning av dennes sinnesfrid (se Hellner i SvJT 1993 s. 454) samt att en rätt till skadestånd i

detta fall skulle förenkla hanteringen av skadefallen (se Andersson, 1993, s. 557).

En sådan ordning har också sedan länge gällt i norsk rätt. Enligt § 3-5 i den norska erstatningsloven kan den som uppsåtligen eller av grov vårdslöshet har vållat någons död åläggas att utge "oppreisning" till den dödes make, barn eller föräldrar. Ersättningen bestäms efter de reaktioner som efterlevande normalt har i en sådan situation, oberoende av deras reaktion i det särskilda fallet. Bestämmelsen har emellertid tillämpats mycket sällan och i regel bara vid trafikbrott (se Nygaard, 1992, s. 178). En motsvarande bestämmelse finns inte heller i något annat europeiskt land.

Vad som framför allt orsakar en sådan kränkning som avses i 1 kap. 3 § skadeståndslagen är att någon har velat en illa. Den "kränkning" som någon kan utsättas för genom att en nära anhörig har dödats genom ett våldsbrott är i regel av annat slag. Det rör sig då om känslor av upprördhet, förtvivlan, vanmakt och hat över att någon har gjort den anhörige illa. Det behov av upprättelse för en tillfogad kränkning som skadestånd enligt bestämmelsen i 1 kap. 3 § skadeståndslagen är avsedd att tillgodose framträder inte på samma sätt i detta fall.

En annan sak är om avsikten med brottet är att skada just den som har stått den anhörige särskilt nära. Om denne därigenom tillfogas psykiska besvär, torde gärningsmannen kunna dömas också för "psykisk misshandel" av denne närstående (se Holmberg m.fl., 1995, s. 161). I så fall kan den närstående bli berättigad till skadestånd för kränkning enligt 1 kap. 3 § skadeståndslagen.

En särskild rätt till skadestånd för den "kränkning" som i andra fall kan tillfogas efterlevande då någon nära anhörig dödas genom ett våldsbrott skulle totalt sett kunna medföra en betydande kostnadsbörda för Brottsoffermyndigheten, liksom för hem- och villahemförsäkringarna om det överfallsskydd som ingår i dessa försäkringar skulle täcka även en sådan skada.

Av de skäl som nu har angetts är vi inte beredda att förorda att en rätt till skadestånd för detta slag av kränkning införs vid sidan av den möjlighet till skadestånd som vi förut har förordat för personskada som åsamkas någon till följd av att en nära anhörig har dödats genom en skadeståndsgrundande handling.

5.5.3 Sorg och saknad

Vår bedömning: En rätt till skadestånd för sorg och saknad bör inte införas för efterlevande till den som har dödats genom en skadeståndsgrundande handling.

En lösning som har valts i en del länder är att i stället för – eller vid sidan av – en rätt till skadestånd för psykiska besvär till följd av en nära anhörigs död ge ersättning för den sorg och saknad som vissa angivna efterlevande – i regel make, barn och föräldrar – kan uppleva när den anhörige har avlidit till följd av en skadeståndsgrundande handling. En sådan ersättningsmöjlighet finns i bl.a. Belgien (se avsnitt 4.3.1.3), Luxemburg, England (se avsnitt 4.3.2.3), Wales, Irland, Frankrike (se avsnitt 4.3.3.3), Italien (se avsnitt 4.3.4.3) och Schweiz (se avsnitt 4.3.6.3). Skadeståndet utgår ofta med standardiserade belopp, som t.ex. i England motsvarar 75 000 kr, men bestäms i vissa länder, t.ex. Frankrike, efter förhållandena i det enskilda fallet. I Skottland avser skadeståndet förlusten av den avlidnes sällskap och förmyndarskap.

En standardiserad skadeståndspost av detta slag är i allmänhet lättare att hantera i skaderegleringen än skadestånd för den personskada i form av psykiska besvär som kan ha åsamkats närstående till den avlidne. Det skulle därför i och för sig ha kunnat övervägas att införa enbart en möjlighet till skadestånd för sorg och saknad i stället för en rätt till skadestånd för de psykiska besvären. Enligt vår mening bör man emellertid, som antytts i avsnitt 5.5.1.8, inte nu upphäva den möjlighet att få skadestånd för dessa besvär som slagits fast av Högsta domstolen i rättsfallen 1971 s. 78 och 1993 s. 41 I och II. Det är också rimligt att skadeståndet bestäms efter besvärens svårhet i det enskilda fallet och att den skadelidande kan få full ersättning såväl för de kostnader och den inkomstförlust som uppkommit som för den sveda och värk samt i förekommande fall det bestående men som besvären har medfört.

Den rätt till skadestånd för chockskador e.d. som vi förordat i det föregående utgör enligt vår mening en tillräcklig kompensation för de efterlevande. Det finns därför inte anledning att dessutom införa en möjlighet till skadestånd för sorg och saknad. Även samhällsekonomiska skäl talar mot en sådan lösning; den skulle nämligen medföra betydande kostnader – avsevärt högre än dem som blir följden av vårt förslag – såväl för ansvarsförsäkringen och trafikförsäkringen som för Brottsoffermyndigheten.

5.6 Omprövning av skadestånd

5.6.1 Inkomstförlust och förlust av underhåll

Vår bedömning: Den nuvarande bestämmelsen i 5 kap. 5 § skadeståndslagen om omprövning av skadestånd för inkomstförlust och förlust av underhåll vid väsentligt ändrade förhållanden bör – frånsett ett förtydligande för fall då något skadestånd inte tidigare har fastställts – behållas oförändrad i denna del.

Ett syfte med de regler om personskadeersättning som togs in i skadeståndslagen år 1975 var att denna ersättning skulle bestämmas så exakt som möjligt, så att såväl över- som underkompensation undveks (se prop. 1975:12 s.100). Reglerna innebar bl.a. att ersättning för den skadelidandes inkomstförlust skulle bättre än tidigare motsvara den verkliga förlusten. Skadestånd för framtida inkomstförlust skulle inte längre uppskattas efter en sådan schablon som den medicinska invaliditetsgraden utgör utan i stället beräknas i närmare anslutning till skadans ekonomiska verkningar i det enskilda fallet. En individuell bedömning av de framtida skadeverkningarna och utvecklingen i övrigt skulle alltså göras (se avsnitt 3.2.3.1).

Det är en truism att påstå att alla antaganden om framtiden måste bli osäkra. En förutsättning för att man skulle gå över till en sådan s.k. ekonomisk i stället för medicinsk invaliditetsbedömning ansågs därför vara att ett fastställt skadestånd för framtida inkomstförlust kunde ändras, om utvecklingen tog en helt annan riktning än den som hade antagits när skadeståndet bestämdes (se prop. 1975:12 s. 108 och 118). Möjligheten att ändra en dom genom resning (se avsnitt 3.6.2.4) eller en uppgörelse utom rätta genom tillämpning av 36 § avtalslagen eller andra avtalsrättsliga principer om verkan av bristande förutsättningar (se avsnitt 3.6.3) betraktades inte som tillräckliga. Av dessa skäl togs en bestämmelse in i 5 kap. 5 § skadeståndslagen som medgav att skadestånd för inkomstförlust omprövades, om de förhållanden som hade legat till grund för ersättningens bestämmande ändrades väsentligt. Bestämmelsen gjordes samtidigt tillämplig också på skadestånd för förlust av underhåll, även om den torde ha mindre praktisk betydelse i det fallet (jfr prop. 1975:12 s. 123 och 171).

Bestämmelsen avser inte bara skadestånd som utgår i form av livränta utan också skadestånd som fastställts i form av ett engångsbelopp. Detta innebar en utvidgning i förhållande till det förslag av Skadeståndskommittén som i övrigt

låg till grund för bestämmelsen (se SOU 1973:51 s. 162). Även om bestämmelsen i den delen utsattes för viss kritik i samband med att den hade införts (se Bengtsson i SvJT 1976 s. 597 ff.) torde den inte ha medfört några olägenheter i den utomrättsliga skaderegleringen. Och i domstolspraxis synes den knappast alls ha tillämpats, i vart fall inte i några publicerade rättsfall.

Även i övrigt förefaller bestämmelsen om omprövning ha fungerat på avsett sätt. Den har visserligen gett upphov till tillämpningsproblem i en del avseenden, t.ex. i fråga om kravet på att en ändring skall vara väsentlig. Men dessa problem är i allmänhet inte av det slaget att de påkallar någon justering av bestämmelsen när det gäller skadestånd för inkomstförlust och förlust av underhåll.

Endast på en punkt finns det anledning att förtydliga bestämmelsen i denna del. Dess formulering ger nämligen intryck av att den inte är tillämplig, om det en gång har slagits fast att någon sådan förlust inte kan antas uppkomma men detta antagande senare visar sig felaktigt (se avsnitt 3.6.4). För att förebygga en sådan tolkning, som inte gärna kan vara avsedd, bör bestämmelsen formuleras om något.

Som nämnts i avsnitt 3.6.6 är bestämmelsen tillämplig bara när det har inträtt en väsentlig förändring av förhållandena på den skadelidandes sida. Frågan om även en ändring av förhållandena på den skadeståndsskyldiges sida bör kunna föranleda att skadeståndet prövas om behandlas i avsnitt 5.6.3.

5.6.2 Kostnader och ideell skada

Vårt förslag: Bestämmelsen i 5 kap. 5 § skadeståndslagen ändras så att det blir möjligt att ompröva även skadestånd för kostnader och ideell skada när de förhållanden som har legat till grund för ersättningens bestämmande ändras väsentligt.

Bestämmelsen om omprövning i 5 kap. 5 § skadeståndslagen tar inte sikte på skadestånd för kostnader eller för ideell skada. En sådan omprövningsmöjlighet hade inte någon större aktualitet för Skadeståndskommittén, som ju som nyss nämnts ansåg att endast skadestånd som utgår som livränta skulle kunna omprövas; frånsett vårdlivränta fastställs skadestånd för kostnader och för ideell skada i regel som engångsbelopp. Frågan kom i ett annat läge när under det fortsatta lagstiftningsarbetet även engångsbelopp ansågs böra kunna omprövas. Men det ledde inte till att någon omprövningsmöjlighet infördes med avseende på kostnader och ideell skada. Något behov av en sådan

möjlighet förklarades inte finnas i dessa fall; några nya omständigheter som skulle ha påverkat skadeståndets bestämmande, om de varit kända från början, antogs inte kunna inträffa annat än i undantagsfall (se prop. 1975:12 s. 170).

En förklaring till denna ståndpunkt kan möjligen vara att det inte finns samma behov av en omprövningsmöjlighet när ett skadestånd – i likhet med ersättning för ideell skada och, i viss mån, för framtida kostnader – fastställs efter schabloner eller i övrigt mera skönsmässigt som när ett skadestånd – i likhet med ersättning för framtida inkomstförlust – skall anpassas till den verkliga förlusten i det enskilda fallet (jfr von Eyben i NJM 1987 s. 29 och 41). Men även en tillämpning av schabloner kan bygga på antaganden t.ex. om skadans medicinska verkningar som visar sig felaktiga. Schablonen slår då fel. Att risken för detta är större vid en individuell bedömning hindrar inte att en möjlighet till omprövning kan behövas i samtliga fall då en framtidsbedömning inte håller streck.

Som nämnts i våra direktiv visar erfarenheterna att det ställningstagande som gjordes år 1975 när det gäller behovet av en möjlighet till omprövning av skadestånd för kostnader och ideell skada kan just behöva omprövas. I den praktiska skaderegleringen har det ofta visat sig vara en brist att en sådan möjlighet saknas. Tidigare brukade man i skaderegleringspraxis av detta skäl medge omprövning ex gratia beträffande alla ersättningsposter i fall då den medicinska utvecklingen hade ändrats väsentligt. Denna praxis upphörde när en möjlighet till omprövning infördes i 5 kap. 5 § skadeståndslagen med avseende på skadestånd för inkomstförlust och förlust av underhåll. Skälet till denna ändrade praxis har förklarats vara att lagstiftaren själv ju ansett att denna omprövningsmöjlighet inte borde gälla beträffande andra ersättningsposter.

Detta skäl är enligt vår mening inte hållbart. Det är inte troligt att lagstiftaren genom att införa en laglig omprövningsmöjlighet endast beträffande vissa ersättningsposter avsett att en för de skadelidande förmånlig praxis beträffande andra ersättningsposter därmed skulle upphöra. Men även om försäkringsbolagen skulle ändra sitt ställningstagande och förklara sig villiga att på nytt börja tillämpa denna praxis, ger det inte samma garantier för en omprövning som en lagreglerad sådan rätt (jfr Bengtsson i SvJT 1976 s. 598).

I avsaknad av en lagreglerad rätt till omprövning kan man tillgripa en del andra metoder för att komma till rätta med problemet att en skada kan utvecklas annorlunda än man föreställer sig när skadestånd för kostnader och ideell skada skall bestämmas. En sådan möjlighet kan vara att i osäkra fall vänta med den slutliga prövningen till dess att skadeläget har stabiliserats, ofta

i förening med en utbetalning av visst belopp a conto i avvaktan på den slutliga regleringen. Denna utväg har emellertid olika nackdelar. Att den skadelidande i de svåraste fallen kan hinna avlida innan ersättningsfrågan har avgjorts och att rätten till ersättning för ideell skada enligt nuvarande principer då faller bort (jfr Ekstedt, 1977, s. 255 f.) behöver visserligen inte vara något avgörande hinder. Dessa principer kan nämligen ändras så att den tidpunkt när rätten till ersättning för ideell skada bortfaller anknyts till den dag när kravet på ersättningen framställs (se avsnitt 5.4). Men en utdragen skadereglering kan erfarenhetsmässigt lätt ge upphov till s.k. ersättningsneuroser, dvs. en olämplig fixering hos den skadelidande vid ersättningsfrågan som kan leda till att skadan förvärras (se avsnitt 3.6.2.4).

När skadeståndsfrågan handläggs vid domstol, kan domstolen på motsvarande sätt avböja att avgöra den slutligt och i stället förbehålla den skadelidande rätt att återkomma med sitt ersättningskrav när skadeläget kan överblickas bättre. Däremot torde domstolen av processuella skäl inte kunna besluta att viss ersättning skall betalas a conto i avvaktan på ett slutligt ställningstagande (jfr Ekstedt, 1977, s. 256); reglerna i 15 kap. 3 § rättegångsbalken går knappast att tillämpa på detta sätt. Medger den skadeståndsskyldige att betala visst belopp a conto, kan domstolen visserligen besluta om detta i en deldom (se 17 kap. 4 § tredje meningen rättegångsbalken). Med hänsyn till risken för ersättningsneuroser är det emellertid oftast lämpligt att domstolen avgör målet i dess helhet så snart som möjligt. Domen får då grundas på mer eller mindre säkra antaganden om skadans framtida följder.

Ett särskilt problem när en skadeståndstalan förs vid domstol är att det ibland sker så tidigt att skadan inte har hunnit utveckla sig alls eller bara till en mindre del. Så kan vara fallet när skadeståndstalan förs i ett brottmål, som på grund av de regler som gäller för dessa mål måste avgöras mycket snabbt. Framför allt när brottet har föranlett psykiska besvär hos den skadelidande kan det dröja ganska länge innan man vet vilken omfattning dessa har och hur länge de gör sig gällande. Eftersom ersättning för dessa besvär, i den mån de är att anse som personskada, skall bestämmas efter faktorer av detta slag (se avsnitt 5.2.3) är det nödvändigt att domstolen kan bilda sig en uppfattning om dem när ersättningen bestäms. Att av detta skäl behöva hänvisa den skadelidande att återkomma kanske långt senare när situationen kan överblickas helt är emellertid särskilt olyckligt i dessa fall. Domstolarna tvingas därför ofta att på ett alltför tidigt stadium göra mer eller mindre kvalificerade gissningar om utvecklingen av den skadelidandes psykiska besvär (se beträffande några sådana fall NJA 1991 s. 766, 1992 s. 740 II, 1993 s. 41 I och II och 1993 s. 68).

Det är givet att ju större osäkerhet som är förenad med en sådan framtidsbedömning av skadeverkningarna som domstolarna i enlighet med vad som nu sagts ibland måste göra, desto större är risken för att bedömningen i efterhand visar sig felaktig. Det kan därför i sådana fall finnas anledning att, om den skadelidande yrkar det, förbehålla honom rätt att väcka ny talan i fall då skadeverkningarna blir allvarligare än domstolen har antagit.

Även i den utomrättsliga skaderegleringen brukar den skadelidande förbehållas rätt till omprövning, om Trafikskadenämnden eller Ansvarsnämnden har rekommenderat det (jfr även Strömbäck m.fl., 1992, s. 57). Enligt sin praxis gör nämnden en sådan rekommendation, om det finns en klar risk för att förhållandena skall ändras väsentligt och det inte är lämpligt att eliminera risken för underkompensation genom en tidsbegränsad reglering av skadan.

Alternativet att bestämma en tidsbegränsad livränta som får gälla några år tills ersättningsfrågan avgörs slutligt, vilket alternativ förordats i förarbetena till 1975 års personskadereform när det gäller ersättning för framtida inkomstförlust (se avsnitt 3.6.2.4), passar inte särskilt bra vid bestämmande av ersättning för ideell skada. Som tidigare nämnts brukar sådan ersättning regleras med ett engångsbelopp. I vissa fall, t.ex. när ersättning skall bestämmas till en skadelidande som är långvarigt medvetslös, kan en sådan metod dock vara lämplig (se avsnitt 5.2.6).

En utväg som inte sällan tillgrips när det finns en beaktansvärd risk för senare komplikationer är att fastställa ersättningen med en viss marginal för denna risk. Om risken går att täcka genom en försäkring – såsom ögonskadeförsäkringen – kan ersättningsmarginalen bestämmas så att den motsvarar försäkringspremierna (jfr NJA 1975 s. 642 och prop. 1975:12 s. 154 samt Selmer, 1977, s. 326 ff.). Står någon försäkringsmöjlighet inte till buds, är emellertid en "riskersättning" av detta slag enligt vår mening i allmänhet inte någon särskilt lyckad lösning. Denna ersättning kan knappast bli så stor att den täcker hela skadan i fall då risken förverkligas; i så fall skulle de flesta skadelidande, för vilka risken inte inträffar, bli överkompenserade (jfr Bengtsson m.fl., 1985, s. 213 f.). Det innebär emellertid i sin tur att de som faktiskt drabbas av senare komplikationer inte får full ersättning för dessa. En bättre lösning är därför att man från början ersätter endast den skada som faktiskt har uppkommit men att den skadelidande förbehålls rätt att begära ytterligare ersättning för det fall att de riskerade komplikationerna senare tillstöter.

Både metoden att fastställa en tidsbegränsad livränta eller på annat sätt skjuta upp det slutliga ställningstagandet och metoden att göra en framtids-

bedömning men fastställa ersättningen med en viss riskmarginal eller förbehålla den skadelidande rätt att senare återkomma med ytterligare ersättningskrav förutsätter att man vet att den framtida utvecklingen är osäker. Det gör man emellertid inte alltid. Om ersättningen, som väl oftast är fallet, fastställs definitivt redan från början och skadan därefter utvecklas på ett sätt som man inte kunnat förutse, återstår för den skadelidande endast möjligheten att angripa domen eller uppgörelsen genom resning respektive genom tillämpning av 36 § avtalslagen e.d. Men det är ingen bra lösning alls. För dessa fall behövs därför en möjlighet till omprövning.

Mot en omprövningsmöjlighet invänds ibland att den medför en risk för uppkomsten av ersättningsneuroser. Sådana farhågor bör dock enligt vår mening inte överdrivas. Om det när skadeståndet bestäms inte är sannolikt att skadan kommer att förvärras i framtiden, torde den skadelidande sällan fixera sig vid den teoretiska möjligheten till omprövning. Är den framtida utvecklingen av skadan å andra sidan osäker, är risken för ersättningsneuroser betydligt större i fall då ersättningsfrågan på grund därav hålls öppen under en längre tid än i fall då den avgörs snabbt med hänsyn till att skadeståndet kan omprövas vid ändrade förhållanden.

Av de skäl som nu angetts förordar vi att en möjlighet till omprövning av ersättning för kostnader och ideellt skada införs i lagstiftningen, på samma sätt som redan tidigare har skett beträffande ersättning för inkomstförlust och förlust av underhåll. I likhet med vad som gäller i det fallet bör en förutsättning för omprövning vara att de förhållanden som legat till grund för ersättningens bestämmande har ändrats väsentligt. Man behöver då inte befara att omprövning skall begäras i tid och otid. Någon nämnvärd kostnadsökning för försäkringsbolagen torde en sådan omprövningsmöjlighet, som försäkringsbolagen av sig själva tillämpade före år 1976, knappast föranleda.

5.6.3 Ändrade förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida

Vår bedömning: Omprövning av skadestånd för personskada enligt 5 kap. 5 § skadeståndslagen bör som för närvarande kunna ske bara vid ändrade förhållanden på den skadelidandes sida.

Som nämnts i avsnitt 3.6.6 är det inte enbart förhållanden på den skadelidandes sida som kan inverka på omfattningen av skadeståndsskyldigheten i ett enskilt fall. I viss mån kan också förhållanden på den skadeståndsskyldiges

sida få betydelse. Sålunda följer t.ex. av 6 kap. 2 § skadeståndslagen att skadestånd kan jämkas efter vad som är skäligt, om skyldigheten att utge skadestånd är oskäligt betungande med hänsyn bl.a. till den skadeståndsskyldiges ekonomiska förhållanden. Det gäller inte bara vid personskada utan också vid sakskada och ren förmögenhetsskada.

Vid prövningen om och i vid mån jämkning skall ske blir det ofta nödvändigt att göra en prognos hur den skadeståndsskyldiges ekonomiska förhållanden kommer att gestalta sig i framtiden. Detta kan naturligtvis möta svårigheter av ungefär samma slag som när det gäller att bedöma den skadelidandes framtida inkomstförhållanden vid skadestånd för personskada (se avsnitt 3.2.3.1). Om prognosen beträffande den skadeståndsskyldiges ekonomiska förhållanden senare visar sig vara felaktig på grund av att det skett förändringar som inte gått att förutse, är det dock för närvarande inte möjligt att ompröva skadeståndsfrågan.

Frågan är därför om en möjlighet till omprövning bör införas för sådana fall då det har inträtt väsentligt ändrade förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida. När man tar ställning till denna fråga bör man hålla i minnet att en möjlighet till omprövning naturligtvis endast kan ta sikte på skadestånd som ännu inte erlagts; i likhet med vad som gäller beträffande personskada vid ändrade förhållanden på den skadelidandes sida kan det inte gärna komma i fråga att den skadelidande skall tvingas betala tillbaka skadestånd som han redan erhållit.

Den allmänna jämkningsregeln i 6 kap. 2 § skadeståndslagen kan medföra att den skadelidande får vidkännas en betydande jämkning av skadeståndet därför att fullt skadestånd skulle vara oskäligt betungande för den skadeståndsskyldige. I sådana fall kan det tyckas otillfredsställande att det inte finns någon möjlighet till omprövning för det fall att den skadeståndsskyldige därefter får en betydande inkomstökning eller ett förmögenhetstillskott i form av arv e.d. och därför mycket väl kan betala fullt skadestånd.

En möjlighet till omprövning kan givetvis också vara av väsentlig betydelse för en skadeståndsskyldig vars ekonomiska förhållanden drastiskt har försämrats efter det att skadeståndet blivit fastställt. Förändringen kan medföra att den skadeståndsskyldig inte längre kan fullgöra sin skadeståndsskyldighet i den utsträckning som antogs när skadeståndet fastställdes. Vid en omprövning skulle skadeståndsskyldigheten kunna anpassas till de ändrade förhållandena. Vad som nu sagts förutsätter att den förändrade ekonomiska situationen skulle ha inverkat på skadeståndets storlek om den hade varit känd

redan när skadeståndet fastställdes, dvs. att skadeståndet då skulle ha jämkats eller att skadeståndet skulle ha jämkats i vidare mån än som skett.

Även om det från principiell synpunkt finns skäl som talar för att man inför en möjlighet till omprövning i sådana situationer, får man inte bortse från att betydelsen av en omprövningsmöjlighet i praktiken sannolikt skulle bli ganska begränsad. I de flesta fall täcks nämligen skadeståndet av en ansvarsförsäkring, varvid jämkning enligt 6 kap. 2 § skadeståndslagen över huvud taget inte kommer i fråga; skadeståndet kan i sådana fall inte sägas vara oskäligt betungande (se prop. 1975:12 s. 176). Skador som har vållats genom uppsåtliga brott ersätts emellertid inte från någon ansvarsförsäkring. Även om huvudregeln är att skadestånd då inte skall jämkas (se prop. 1975:12 s. 140), handlar de flesta rättsfall angående den allmänna jämkningsregeln i 6 kap. 2 § skadeståndslagen om just skadestånd på grund av uppsåtligt brott (se NJA 1993 s. 727 med hänvisningar till tidigare rättsfall). Här skulle en möjlighet till omprövning alltså kunna få betydelse i fall då den skadeståndsskyldiges ekonomiska förhållanden utvecklar sig på annat sätt än som antagits när skadeståndet jämkades.

Frågan om ett fastställt skadestånd bör kunna omprövas vid ändrade förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida ställer sig delvis olika vid personskada, å ena sidan, samt sakskada och ren förmögenhetsskada, å andra sidan.

Vid personskada talar den skadelidandes behov av skadestånd ofta mot en jämkning enligt 6 kap. 2 § skadeståndslagen, även om skyldigheten att betala fullt skadestånd skulle vara betungande för den skadeståndsskyldige (jfr prop. 1975:12 s. 177). Har skadan vållats genom ett brott utgör visserligen den skadelidandes behov av ersättning inte något hinder mot att skadeståndet jämkas i den mån brottsskadeersättning kan utgå för skadan (se NJA 1990 s. 196). Om skadeståndet jämkas i ett sådant fall skulle emellertid en möjlighet till omprövning av skadeståndsfrågan för den händelse skadevållarens ekonomi senare förbättras inte ha något intresse för den skadelidande; hans rätt till brottsskadeersättning påverkas inte av att skadeståndet kan ha jämkats (se prop. 1975:12 s. 140 och 1977/78:126 s. 44). Och skulle skadevållarens ekonomiska förhållanden utvecklas i sämre riktning än som antagits när skadeståndet bestämdes, kan staten ta hänsyn till detta vid återkrav av utgiven brottsskadeersättning; inte heller för skadevållaren skulle alltså en möjlighet till omprövning av skadeståndsfrågan få någon praktisk betydelse när brottsskadeersättning har utgått.

Med hänsyn till det anförda finns det inte anledning att låta den nuvarande bestämmelsen i 5 kap. 5 § skadeståndslagen om omprövning av skadestånd för personskada omfatta fall då förhållandena på den skadeståndsskyldiges sida har ändrats väsentligt. En sådan omprövningsmöjlighet förekommer inte heller i de andra rättssystem som vi har studerat, möjligen med undantag för Tyskland (se avsnitt 4.3.7.6).

När det gäller sakskada och ren förmögenhetsskada innehåller skadeståndslagen över huvud taget ingen bestämmelse om omprövning av ett fastställt skadestånd. I den mån skadeståndet har bestämts på grundval av antaganden om den framtida utvecklingen som senare visar sig felaktiga, kan alltså en ny prövning av skadeståndsfrågan göras bara i undantagsfall (jfr avsnitt 3.6.2.4 och 3.6.3). Som nyss nämnts skulle en bestämmelse om omprövning vid ändrade förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida kunna få betydelse vid detta slags skada, särskilt när skadan har vållats genom brott. Vårt uppdrag är emellertid begränsat till frågor som rör personskada. Huruvida en omprövningsmöjlighet av detta slag bör införas beträffande skadestånd för sakskada och ren förmögenhetsskada får därför övervägas i annat lämpligt sammanhang.

Det kan tilläggas att vad som har sagts i detta avsnitt om jämkning av skadestånd enligt 6 kap. 2 § skadeståndslagen är tillämpligt också i sådana fall när skadeståndet enligt andra bestämmelser i skadeståndslagen, t.ex. 2 kap. 2 och 3 §§, skall bestämmas efter en skälighetsbedömning med hänsyn till bl.a. parternas ekonomiska förhållanden (jfr prop. 1975:12 s. 140).

5.7 Jämkning på grund av medvållande

5.7.1 Förutsättningar för jämkning

Vår bedömning: Det finns inte anledning att ändra bestämmelserna i 6 kap. 1 § första stycket första meningen skadeståndslagen om förutsättningarna för jämkning av skadestånd på grund av den skadelidandes medvållande till personskada.

Före år 1976 gällde samma principer för jämkning på grund av medvållande såväl vid personskada som vid sakskada och ren förmögenhetsskada. Om den skadelidande genom eget vållande hade medverkat till sin skada, jämkades skadeståndet efter vad som var skäligt. Vid denna skälighetsprövning lades i

praktiken avgörande vikt vid graden av skuld på skadevållarens och den skadelidandes sida.

I början av 1970-talet kunde man emellertid urskilja en tendens i rättspraxis till en mildare bedömning av den skadelidandes medvållande vid personskada (se t.ex. NJA 1971 s. 44, 1972 s. 81, 1973 s. 118 och 504, 1974 s. 562 II och 1975 s. 502). I rättsfallet NJA 1979 s. 129, som gällde ett skadefall från tiden före år 1976, uttalade Högsta domstolen att denna utveckling hade varit särskilt påtaglig när det gällde skadestånd på grund av olycksfall i arbetet och trafikolyckor men att det funnits anledning att anlägga motsvarande synsätt i åtskilliga andra fall av personskada; även om det låg ett avgjort större mått av vårdslöshet på den skadelidandes sida än på den ansvariges, kunde resultatet alltså bli en förhållandevis begränsad jämkning av skadeståndet.

Som Högsta domstolen också framhöll i 1979 års rättsfall innebar de nya medvållanderegler som togs in i skadeståndslagen i samband med 1975 års personskadereform närmast ett fullföljande av den rättsutveckling som sålunda redan var på gång. Enligt dessa regler, som alltjämt gäller, kan skadestånd med anledning av personskada i princip jämkas endast om den skadelidande själv uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet har medverkat till skadan (se avsnitt 3.7.2).

Vid tillkomsten av de nuvarande medvållandereglerna rådde stor enighet om att möjligheten att jämka skadestånd på grund av medvållande till personskada borde begränsas avsevärt. Till stöd för denna uppfattning åberopades främst sociala och humanitära skäl. Det ansågs inte rimligt att den som drabbats av personskada skulle genom en jämkning av skadeståndet bli lidande för all framtid av en tillfällig oaktsamhet e.d., särskilt som skadevållarens ansvar i regel täcktes eller i vart fall kunde täckas av en försäkring.

Beträffande frågan hur långt jämkningsmöjligheterna borde begränsas vid personskada framfördes dock olika meningar. Vid lagrådsgranskningen framhöll sålunda två ledamöter av Lagrådet att den utformning som jämkningsreglerna hade fått kunde leda till klart obilliga resultat i fall då skadevållaren var en enskild person och inte hade någon ansvarsförsäkring. På grund härav förordade dessa ledamöter att jämkning på grund av den skadelidandes medvållande till personskada skulle, i enlighet med ett förslag som hade lagts fram av Skadeståndskommittén (se SOU 1973:51 s. 244 ff.), kunna göras även då det fanns synnerliga skäl (se prop. 1975:12 s. 219 ff.).

Denna kritik, som i grunden rörde frågan om det finns anledning att behandla den skadelidande mildare än skadevållaren i fall då denne saknar

ansvarsförsäkring, påverkade emellertid inte lagstiftaren den gången (se prop. 1975:12 s. 225). Liknande synpunkter har senare framförts såväl i den juridiska litteraturen (se Hellner, 1985, s. 183 f. och Dufwa, 1993, s. 1674 f.) som i riksdagen (se mot. 1991/92:L2). Så sent som år 1994 ansåg emellertid en enhällig riksdag att det inte fanns skäl att ändra reglerna i skadeståndslagen om förutsättningarna för jämkning på grund av den skadelidandes medvållande till personskada (se bet. 1993/94:LU27 s. 5; jfr bet. 1991/92:LU14 s. 14).

I skadeståndsrättslig lagstiftning om järnvägstrafik och luftfartstrafik har andra lösningar av jämkningsfrågan valts för att göra det möjligt för Sverige att ansluta sig till de konventioner som denna lagstiftning bygger på (se avsnitt 3.7.2). Dessa avvikelser från skadeståndslagens medvållanderegler har ansetts kunna godtas med hänsyn till att de rör sådana fall där den skadelidandes medvållande till personskada sällan får aktualitet. Inte heller den avvikande medvållanderegel som – också av internationella hänsyn – har införts i 1992 års produktansvarslag torde kunna få någon större praktisk betydelse; i de flesta fall där någon har hanterat en produkt oaktsamt och på grund därav tillfogats en skada kan denna inte sägas ha sin orsak i en sådan säkerhetsbrist som krävs för rätt till skadestånd enligt den lagen.

För förare av motorfordon som skadas i trafiken gäller en särskild medvållanderegel i fall då föraren har gjort sig skyldig till rattfylleri eller grovt rattfylleri. En annan medvållanderegel gäller för rätten till brottsskadeersättning i fall då den skadelidande uppsåtligen eller genom oaktsamhet har ökat skaderisken. Dessa särregler saknar inte praktisk betydelse. De har emellertid uppställts av särskilda nykterhets- respektive kriminalpolitiska skäl (se avsnitt 3.7.2). De förbigås därför i detta sammanhang.

De sociala och humanitära skäl som år 1975 åberopades till stöd för de nuvarande reglerna i skadeståndslagen om jämkning på grund av medvållande till personskada är enligt vår mening alltjämt bärande. I regel täcks skadevållarens ansvar av en försäkring, och det är då rimligt att den skadelidande får full ersättning även om han genom oaktsamhet har medverkat till sin personskada. Det ligger också, typiskt sett, närmare till hands att teckna en försäkring som skyddar mot risken att betala skadestånd med egna medel än att teckna en försäkring som täcker den del av ett skadestånd för personskada som kan jämkas bort på grund av medvållande. Skadestånd för personskada bör med hänsyn härtill inte reduceras på grund av en oaktsam medverkan ens i de undantagsfall när skadevållaren har underlåtit att hålla sig med en ansvarsförsäkring.

De nuvarande medvållandereglerna i skadeståndslagen har vidare bidragit till att skaderegleringen i personskadefallen har förenklats avsevärt. Innan reglerna kom till var tvister om jämkning på grund av den skadelidandes medvållande vanliga. Sådana tvister förekommer så gott som aldrig numera. Från skaderegleringssynpunkt skulle det därför vara olyckligt om man gick tillbaka till den ordning som gällde tidigare. Över huvud taget har tanken på en sådan reform mött ett kompakt motstånd hos dem som tillämpar medvållandereglerna i praktiken eller som annars har särskilt behandlat denna fråga (se avsnitt 3.7.2).

Ett argument för att man ändå skulle ändra reglerna på detta sätt har ibland sagts vara att Sverige är tämligen ensamt om att ha medvållanderegler som är så generösa för de skadelidande som de nuvarande. Det förhåller sig också så att det, oss veterligt, inte finns något annat land som har motsvarande regler i sin allmänna skadeståndslagstiftning. Men det finns flera länder, t.ex. Danmark (se avsnitt 4.2.1.7), Finland (se avsnitt 4.2.2.7) och Frankrike (se avsnitt 4.3.3.7), som har regler av detta slag i sin lagstiftning om ersättning för trafikskador. Det förefaller som om dessa regler håller på att sprida sig till ytterligare länder, t.ex. Belgien (se avsnitt 4.3.1.7) och Nederländerna (se avsnitt 4.3.5.7). Det är därför en betydande överdrift att påstå att de svenska reglerna i ett internationellt perspektiv är närmast unika (jfr bet. 1992/93:LU9 s. 4).

Så länge inte Sverige av internationella konventionshänsyn nödgas införa andra medvållanderegler bör man enligt vår mening hålla fast vid de regler som gäller för närvarande. Att frivilligt göra sig av med dem skulle, av de skäl som redovisats förut, vara mindre välbetänkt. I vart fall finns det inte anledning att nu överväga en sådan reform sedan riksdagen helt nyligen förklarat att reglerna inte bör ändras.

5.7.2 Identifikation

Vårt förslag: Bestämmelsen i 6 kap. 1 § första stycket tredje meningen skadeståndslagen om identifikation mellan en avliden person och hans efterlevande ändras så att den blir tillämplig också på skadestånd för chockskada som tillfogats dessa till följd av att den avlidne uppsåtligen medverkat till dödsfallet.

En princip i svensk rätt är att skadestånd för personskada kan jämkas på grund av medvållande endast om den skadelidande själv har medverkat till sin skada.

Ett undantag gäller dock vid skadeståndskrav av efterlevande till en omkommen person. I sådana fall kan de efterlevandes (dvs. de skadelidandes) skadestånd jämkas, om den avlidne uppsåtligen har medverkat till dödsfallet. Vid skadeståndsansvar som grundas på culpa torde en situation av detta slag vara ytterst ovanlig. Vid strikt ansvar är denna situation dock tänkbar. Framför allt gäller detta på trafikskadeområdet (se avsnitt 3.7.3).

Trots att jämkning i dessa fall alltså kan ske, när någon som avlidit till följd av en skadeståndsgrundande handling har uppsåtligen medverkat till dödsfallet (dvs. vid självmord), torde i regel ojämkad ersättning utgå till de efterlevande (se avsnitt 3.7.4). Detta har slagits fast av Högsta domstolen beträffande trafikskador (se NJA 1981 s. 920) och gäller troligen även utanför trafikskadeområdet (se Hellner, 1985, s. 186; jfr dock Bengtsson, 1982, s. 136 och Dufwa, 1993, s. 1517).

Det nämnda rättsfallet har betecknats som internationellt sett uppseendeväckande (se Dufwa s. 1517). Det finns inte anledning för oss att närmare gå in på frågan hur skadestånd till efterlevande bör jämkas i fall då den avlidne har uppsåtligen medverkat till dödsfallet. Vi vill dock framhålla att det synsätt som har kommit till uttryck i rättsfallet inte bör upprätthållas i den situation som avses med vårt förslag i avsnitt 5.5 om skadestånd till efterlevande för chockskada med anledning av att en närstående har dödats. Det förslaget innebär att skadestånd skall kunna utgå även när någon är ansvarig för dödsfallet endast på strikt grund; det gäller bl.a. vid dödsfall i trafiken. Framgår det därvid av utredningen att dödsfallet i själva verket utgör ett självmord, skulle det enligt vår mening föra för långt om de efterlevande kunde få skadestånd för den chockskada som därigenom kan ha tillfogats dem.

Bestämmelsen om identifikation bör ändras så att den blir tillämplig även på skadestånd till efterlevande för chockskada till följd av att den avlidne uppsåtligen har medverkat till dödsfallet. I de speciella fall som nämndes nyss, dvs. då också någon annan är ansvarig för dödsfallet på strikt grund, bör skadeståndet i princip jämkas till noll. Någon uttrycklig regel om detta anser vi dock inte nödvändig. Lagtexten bör däremot förtydligas så att det klart framgår att bestämmelsen också avser skadestånd för begravningskostnad och annan kostnad till följd av dödsfallet (jfr NJA 1981 s. 920; se avsnitt 3.7.3).

5.7.3 Jämkningsprinciper

Vårt förslag: Bestämmelsen i 6 kap. 1 § tredje stycket skadeståndslagen om hur jämkning bör ske ändras så att det – på samma sätt som av den allmänna jämkningsregeln i 6 kap. 2 § skadeståndslagen – uttryckligen framgår att den skadelidandes behov av skadeståndet skall beaktas vid bedömningen av vad som kan anses utgöra en skälig jämkning. En avsikt med lagändringen är att markera att skadestånd vid personskada för kostnader och inkomstförlust inte bör jämkas i fall då denna ersättning är av väsentlig betydelse för den skadelidandes framtida vård eller försörjning utan att jämkningen i sådana fall bör göras bara på ersättningen för den skadelidandes ideella skada.

Jämkning på grund av medvållande till personskada skall ske efter vad som är skäligt med hänsyn till graden av vållande på ömse sidor och omständigheterna i övrigt. Skadeståndet skall i princip jämkas med den kvotdel som bör tillämpas med hänsyn till skuldgraden och andra omständigheter kring skadefallet. Det gäller dock inte i den mån en sådan jämkning skulle slå oskäligt hårt mot den skadelidande med hänsyn till övriga omständigheter, framför allt parternas ekonomiska förhållanden; jämkning bör underlåtas helt eller delvis, om skadan har sådan omfattning att den ifrågasatta kvotdelsjämkningen skulle få allvarliga konsekvenser för den skadelidandes försörjningsmöjligheter eller levnadsförhållanden (se prop. 1975:12 s. 174).

Något vägledande rättsfall om hur denna skälighetsbedömning bör närmare utföras finns ännu inte. I den praktiska tillämpningen har emellertid Brottsskadenämnden, med stöd av uttalanden i förarbetena till 1978 års brottsskadelag, brukat jämka endast ersättning för ideell skada och alltså inte ersättning för kostnader och inkomstförlust. Och inom försäkringsbranschen har utbildats en praxis som bygger på samma grundtanke, nämligen att en jämkning inte bör äventyra den sociala tryggheten för den skadelidande och hans familj. Denna praxis innebär att skadestånd för vårdkostnader e.d. till skadelidande som är i klart behov av hjälp eller vård över huvud taget inte jämkas, medan skadestånd för inkomstförlust inte jämkas med högre belopp än som svarar mot 10 procent av den inkomst som den skadelidande skulle ha haft som oskadad till den del denna inkomst understiger ett belopp av för närvarande 267 750 kr (se avsnitt 3.7.4).

Också enligt vår mening bör – i enlighet med vad som uttalats i förarbetena till 1975 års personskaderegler – parternas ekonomiska förhållanden beaktas när jämkning sker, så att resultat som framstår som oskäliga mot den skadelidande kan undvikas. Vi är inte övertygade om att domstolarna tar

sådana hänsyn i tillräcklig utsträckning (jfr Conradi, 1988, s.116). När det gäller den allmänna jämkningsregeln i 6 kap. 2 § skadeståndslagen anges uttryckligen i den paragrafen att den skadelidandes behov av skadeståndet skall beaktas vid bedömningen av vad som kan anses utgöra en skälig jämkning. En motsvarande föreskrift bör tas in i bestämmelsen om jämkning på grund av medvållande. På så sätt framgår att skälighetsbedömningen enligt båda dessa bestämmelser skall, såsom avsetts med dem, göras på i princip samma sätt.

Även om vi sympatiserar med tanken bakom den praxis som för personskadefallen har utbildats inom försäkringsbranschen anser vi inte att en sådan försäkringstekniskt präglad praxis kan utan vidare läggas till grund för en rättstillämpning vid domstolarna (jfr Bengtsson, 1982, s. 125). Det är för övrigt tveksamt om försäkringsbolagen själva kommer att upprätthålla sin praxis, sedan de förmåner som utgår från den allmänna försäkringen på senare tid har reducerats och inte längre – såsom när denna praxis började användas – enligt huvudregeln uppgår till 90 procent av den skadelidandes inkomst som oskadad. Inte heller den princip för jämkningen som har tillämpats av Brottsskadenämnden går att använda fullt ut när det gäller skadestånd för personskada; det synes inte befogat att i alla lägen underlåta jämkning av ersättning för kostnader och inkomstförlust.

Enligt vår mening bör skadestånd för kostnader och inkomstförlust inte jämkas på grund av medvållande i de fall då ersättningen är av väsentlig betydelse för den skadelidandes framtida vård eller försörjning. Sådan ersättning bör alltså alltid utgå oavkortad. Den jämkning som i och för sig kan vara motiverad med hänsyn till graden av vållande på ömse sidor och andra omständigheter bör i dessa fall göras på den ersättning för ideell skada som den skadelidande kan ha rätt till; denna ersättning fyller inte samma väsentliga behov för den skadelidandes vård eller försörjning. Vi räknar med att denna rekommendation skall slå igenom i rättstillämpningen när den skadelidandes behov av skadeståndet beaktas. Någon särskild bestämmelse om detta anser vi därför inte vara nödvändig.

5.8 Skadeståndets bestämmande

5.8.1 Rättsbildning genom lagstiftning eller praxis?

Vår bedömning: De schabloner som bör användas när skadestånd för ideell skada bestäms bör inte tas in i lagen utan utbildas i den praktiska tillämpningen med ledning av uttalandena i detta lagstiftningsärende.

Föreskrifter om enskildas personliga och ekonomiska förhållanden inbördes kan enligt 8 kap. 2 § regeringsformen meddelas endast genom lag. Det gäller bl.a. föreskrifter om skadestånd mellan enskilda. Av 1 kap. 4 § andra stycket regeringsformen framgår att det bara är riksdagen som stiftar lag. Det innebär att varken regeringen eller någon annan myndighet kan meddela föreskrifter om skadestånd mellan enskilda, inte ens föreskrifter som i vissa hänseenden kompletterar eller fyller ut bestämmelser i lag.

Kravet att föreskrifter om skadestånd mellan enskilda skall meddelas i lag hindrar inte att oskrivna rättsregler utbildas i praxis. Som nämnts i avsnitt 5.1 är skadeståndsrätten ett område där lagstiftaren i särskilt hög grad har överlämnat åt rättstillämpningen att svara för rättsbildningen. Det gäller bl.a. principerna för bestämmande av skadestånd för personskada.

Av redogörelsen för skadeståndets utveckling i vårt förra betänkande framgår att föregångaren till våra dagars skadestånd – den medeltida boten – reglerades utförligt i landskapslagarna och de följande stads- och landslagarna, liksom i 1734 års lag; dessa lagar innehöll regelrätta taxor om storleken av denna bot i olika fall (se SOU 1992:84 s. 50; jfr avsnitt 3.2.1 i föreliggande betänkande). När detta botsystem så småningom övergavs och en självständig skadeståndsrätt infördes, försvann dessa taxor i lagen. Vissa mycket allmänna bestämmelser om vilka förluster som skulle ersättas vid personskada togs visserligen in i 1864 års strafflag, vilka bestämmelser med bara smärre språkliga justeringar fördes över till 1972 års skadeståndslag. Bestämmelserna preciserades något genom 1975 års ändringar av personskadereglerna i lagen, särskilt när det gäller bestämmande av skadestånd för inkomstförlust. De kompletterades vidare av vägledande uttalanden i förarbetena. Men fortfarande ger lagen ingen anvisning om hur ideell skada i ett personskadefall skall värderas; det går inte att läsa ut av lagen vilka belopp som skall dömas ut i det enskilda fallet.

I avsaknad av lagregler på denna punkt har principerna för bestämmande av skadestånd för ideell skada vid personskada i stället fått utbildas i rättstillämpningen. Dessa principer bygger i stor utsträckning på schabloner som – ursprungligen med utgångspunkt i tidigare domstolsavgöranden – fastställs av Trafikskadenämnden och som har sanktionerats av såväl Högsta domstolen som riksdagen (se avsnitt 3.2.4.2 och 3.2.5.3).

I avsnitt 5.1 har vi gett uttryck åt uppfattningen att skadestånd för ideell skada i samband med personskada även i fortsättningen bör i stor utsträckning bestämmas med ledning av schabloner. Vi har i avsnitt 5.2.3 och 5.2.4.3 också redovisat våra synpunkter på hur dessa schabloner bör vara utformade samt i avsnitt 5.2.7 angett vilken ersättningsnivå som enligt vår mening bör gälla vid ideell skada. Frågan är emellertid om schabloner av detta innehåll, liksom ersättningsnivån, bör slås fast direkt i lagen eller liksom tidigare utvecklas närmare i rättstillämpningen.

I den juridiska litteraturen har uttalats att det skulle vara en vinning för demokratin om de viktiga och socialt betydelsefulla frågorna om personskadestånd kunde beslutas av riksdagen, som torde ha den bästa överblicken över hur samhällets resurser bör fördelas (se Roos, 1993, s. 430; jfr Ekstedt, 1977, s. 196). Vidare har framhållits att en fördel med lagreglering skulle vara att de kostnader och orättvisor som anses kunna följa av att olika tabeller används inom den utomobligatoriska skadeståndsrätten och inom kollektiva försäkringssystem som bygger på skadeståndsrättslig grund (Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada, Patientförsäkringen och Läkemedelsförsäkringen) kunde försvinna, om lagreglerna gjordes tvingande (se Roos s. 429). I sammanhanget har hänvisats till att en lagstiftning av detta slag gäller i Danmark beträffande ersättning för sveda och värk samt lyte och men (se avsnitt 4.2.1.2). En sådan lagstiftning har också nyligen införts i Island (se avsnitt 4.2.3.2).

Denna argumentering är emellertid knappast bärande när det gäller svenska förhållanden. Inte ens den danska eller isländska skadeståndslagen innehåller en uttömmande reglering av de normer som används för att ersätta lyte och men. Denna ersättning grundas nämligen på en medicinsk invaliditetsbedömning, som i praktiken styrs av en av Arbejdsskadestyrelsen respektive Invaliditetsnämnden upprättad tabell över olika invaliditetsgrader. Av konstitutionella skäl torde det i Sverige inte vara möjligt att komplettera lagtexten med föreskrifter av en myndighet och än mindre av en privat organisation. De invaliditetstabeller som, enligt vad vi har förordat i avsnitt 5.2.4.2, bör ligga till grund för bedömningen av ersättningen för lyte och men (se bil. 1.2) och som är avsedda att fastställas av Sveriges Försäkringsförbund

skulle i stället behöva tas in i lagen. Detta är uppenbarligen inte lämpligt (jfr Roos, 1993, s. 430).

Lagregler om ersättningens storlek utgör inte heller någon garanti för att samma schabloner används i alla skadefall, inte ens om reglerna – i strid mot de principer som hittills tillämpats i vårt land – skulle göras tvingande. Lagstiftaren kan inte hindra att man i de kollektiva ersättningssystem som nyss berörts av olika skäl använder schabloner som är förmånligare för de skadelidande än de som tillämpas inom skadeståndsrätten i övrigt; det är inte heller en uppgift för skadeståndslagstiftningen att se till att inte några skadelidande får högre ersättning än den som kommer det stora flertalet till del (jfr Nilsson i NJM 1990 s. 147). En annan sak är att det är möjligt att man i en framtid ändå kommer att använda samma schabloner inom alla ersättningssystem som bygger på skadeståndsrättslig grund (se avsnitt 5.8.3).

Man synes från danskt håll inte ha lyckats övertyga andra länder om förträffligheten med sitt i mångas tycken stelbenta lagreglerade system (se Nilsson i NJM 1990 s. 117). I våra direktiv sägs, med hänvisning till ett uttalande av den svenska riksdagen år 1986, att lagstiftning är ett trubbigt instrument för att bestämma storleken av skadeståndsbelopp och att sådana frågor avgörs smidigast och bäst i praxis (se avsnitt 2.1). Bakom detta uttalande torde ligga en skepsis mot detaljstyrning genom lagstiftning av skadeståndets storlek i enskilda fall. Utvecklingen kan snabbt medföra att de lösningar som valts av lagstiftaren inte framstår som ändamålsenliga och därför kräva täta lagändringar.

Lagstiftningsmaskineriets inneboende tröghet gör emellertid att lagstiftaren ofta kommer på efterkälken (jfr Bengtsson i SvJT 1991 s. 60 och Dufwa, 1993, s. 1737). Det är knappast någon tillfällighet att Danmark, som förutom Island veterligen är det enda land där skadeståndsbeloppen för ideell skada är reglerade i lag, hör till de länder i Europa som har de absolut lägsta ersättningsnivåerna. Frånvaron av lagstiftning kan visserligen i en del länder, t.ex. USA, ha lett till att skadeståndsbeloppen i rättstillämpningen på vissa skadeståndsområden stigit till okontrollerade höjder. Skulle utvecklingen ta en sådan riktning även i vårt land, kan det finnas anledning för lagstiftaren att införa regler om maximibelopp. Men än så länge befinner vi oss på intet sätt i en sådan situation att någon lagstiftning om skadeståndsbeloppen av det skälet är påkallad.

I vårt förra betänkande ansåg vi att det inte var lämpligt att de schabloner som borde tillämpas vid bestämmande av ersättning för kränkning genom brott angavs direkt i lagen, utan dessa schabloner fick enligt vår mening utbildas i

den praktiska tillämpningen (se SOU 1992:84 s. 254 och 256). Vi har samma uppfattning när det gäller ersättning för ideell skada i övrigt. Det hindrar inte att lagstiftaren i förarbetena till de lagändringar som nu är aktuella ger vissa riktlinjer för bedömningen av denna ersättning och för hur de schabloner som därvid används bör vara utformade. På så sätt kan ersättningarna få en förankring hos våra parlamentariker. Men sådana förarbetsuttalanden får tas för vad de är, nämligen rekommendationer till ledning för rättstillämpningen. De är alltså inte bindande på samma sätt som lagregler och kan frångås om de visar sig leda till mindre lämpliga resultat i det enskilda fallet.

Beträffande diskussionen om lagförarbetenas betydelse kan hänvisas till bl.a. prop. 1972:5 s. 622 och 1975/76:81 s. 166, Bengtsson, 1984, s. 80, Lind i NJM 1987 s. 302 f., Agell i SvJT 1990 s. 3 och 636, Eriksson i SvJT 1990 s. 268 f. och 283, Hellner, 1990, s. 224, Conradi, 1993, s. 79, Lind, 1993, s. 301 ff. och 316 ff. och där anförd litteratur, Kleineman i JT 1993/94 s. 433 not 1 och Dufwa, 1993, s. 1736.

5.8.2 Rättsbildning genom domstolar eller nämnder?

Vår bedömning: Någon befogad kritik kan inte riktas mot skadeprövningsnämndernas konfliktlösande verksamhet som sådan. Rättsutvecklingen bör dock ytterst styras av domstolarna. För att stimulera de skadelidande att i principiellt intressanta fall föra saken vidare till domstol bör nämnderna, när rättsfrågorna är ägnade för prejudikatbildning, avsluta sina yttranden till försäkringsbolagen med en rekommendation till dem att oavsett utgången i en domstolsrättegång stå för såväl sina egna som den skadelidandes rättegångskostnader.

5.8.2.1 Allmänt

Rättstvister mellan enskilda får enligt 11 kap. 3 § regeringsformen i princip inte avgöras av annan myndighet än domstol. Någon absolut garanti för domstolsprövning ger bestämmelsen dock inte; genom lag kan prövningen av vissa slags tvister föras över till annan myndighet. Vid tillkomsten av regeringsformen avvisades ett under remissbehandlingen framfört förslag om att tvister mellan enskilda skulle i sista hand kunna avgöras endast av domstol (se prop. 1973:90 bil. 3 s. 254).

När det gäller tvister om enskildas civila rättigheter och skyldigheter innebär emellertid artikel 6 punkt 1 i 1950 års europeiska konvention

angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) att envar är berättigad till rättegång inför domstol. Sverige, som redan år 1953 ratificerat denna konvention, har nyligen införlivat den med svensk rätt (se SFS 1994:1219).

Begreppet "civila rättigheter och skyldigheter" är oklart till sin innebörd. En omfattande praxis har emellertid på senare tid utbildats av Europadomstolen (se Danelius, 1993, s. 140 ff. och i SvJT 1994 s. 346 ff.; jfr SOU 1993:40 s. 44 ff. och 1994:117 s. 94 f.). En förutsättning för att det skall anses föreligga en "tvist" i konventionens mening är att det anspråk som görs gällande kan betraktas som i någon mån seriöst och alltså inte är helt gripet ur luften. Anspråket skall också beröra en rättighet som är av civil natur. Hit hör tvister om skadestånd. Det gäller även om anspråket riktar sig mot staten eller annat offentligt organ.

Varken regeringsformen eller Europakonventionen hindrar att enskilda parter avtalar bort rätten till domstolsprövning (se NJA 1981 s. 1205 och 1994 s. 712 II, Holmberg – Stjernquist, 1992, s. 206 samt Danelius i SvJT 1991 s. 292 och dens., 1993, s. 156). Om inget annat tvistlösningsalternativ sätts i stället torde ett sådant avtalsvillkor dock enligt svensk rätt många gånger såsom oskäligt kunna sättas åt sidan med stöd av 36 § avtalslagen (jfr NJA 1994 s. 712 III). I Högsta domstolens praxis finns även flera exempel på att den bestämmelsen har tillämpats på avtalsklausuler som innebär att en tvist skall avgöras genom skiljeförfarande enligt lagen (1929:145) om skiljemän (se t.ex. NJA 1979 s. 666 och 1981 s. 711); framför allt gäller det sådana fall då det har rått obalans i styrkeförhållandet mellan parterna.

Beträffande de kollektiva försäkringssystem som ger ersättning på skadeståndsrättslig grund för skador i arbetslivet och i sjuk- och hälsovården och som har berörts i avsnitt 5.8.1 gäller att tvister mellan försäkringsgivare och skadelidande i sista hand avgörs av skiljemän (se avsnitt 3.8.1). Eftersom de skadelidande genom denna föreskrift, som har utfärdats ensidigt av försäkringsgivaren, är uteslutna från domstolsprövning har det någon gång satts i fråga om denna ordning är förenlig med Europakonventionens krav på en sådan prövning (jfr Roos, 1990, s. 202 f. och 309 samt Försäkringstidningen 4/93 s. 14). Av det nyss anförda framgår att så emellertid är fallet. Det gäller särskilt som de skadelidande, om de godtar föreskriften om skiljeförfarande, får åtnjuta de förmånligare regler som försäkringsvillkoren innebär jämfört med de skadeståndsrättsliga regler som annars är tillämpliga. Och de som inte vill utnyttja denna möjlighet är – med vissa undantag för Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada – oförhindrade att vända sig till domstol och kräva

ersättning med stöd av dessa allmänna skadeståndsrättsliga regler.

I betänkandet (SOU 1994:75) Patientskadelag har föreslagits att den nuvarande frivilliga patientförsäkringen görs obligatorisk och lagregleras. Enligt förslaget skall tvister om ersättning enligt den nya lagen, sedan de prövats av en patientskadenämnd, kunna föras vid allmän domstol. Någon motivering har inte lämnats till förslaget i denna del (se bet. s. 162 ff.). Domstolsprövning i stället för skiljeförfarande framstår dock som en naturlig lösning i ett lagreglerat system; ett i lag påbjudet obligatoriskt skiljeförfarande skulle också säkerligen strida mot Europakonventionen (se Danelius, 1993, s. 156).

En fråga av liknande slag är om det är förenligt med Europakonventionens krav på domstolsprövning att anspråk på brottsskadeersättning avgörs av en statlig myndighet – efter den 1 juli 1994 av Brottsoffermyndigheten – utan att någon möjlighet finns att överklaga myndighetens avgörande till domstol (se avsnitt 3.8.11). I förarbetena till 1978 års brottsskadelag har visserligen uttalats att sådana anspråk inte är civilrättsligt grundade utan av offentligrättslig natur (se prop. 1977/78:126 s. 11, 91 f. och 105 f.). Man kan emellertid inte vara säker på att denna ståndpunkt skulle godtas av Europadomstolen; i den domstolens praxis har framhållits att det avgörande inte är om en viss fråga enligt inhemsk rätt regleras av civilrättsliga normer utan att det gäller att ge begreppet "civil rättighet" i artikel 6 i Europakonventionen ett innehåll som är allmängiltigt och oberoende av de skillnader som föreligger mellan nationella rättssystem (se Danelius 1993, s. 142).

Att anspråk på brottsskadeersättning inte avser en civil rättighet enligt svensk rättsuppfattning har tydligast kommit till uttryck i lagrådets yttrande över förslaget till brottsskadelag. Lagrådet anförde där (se prop. 1977/78:126 s. 91) att bestämmelserna inte kunde anses innebära ett fastslående av att staten i princip skulle vara skyldig att på skadeståndsrättslig eller annan grund svara för skador i följd av brott utan att bestämmelserna måste anses ha den mera begränsade innebörden att staten av sociala och humanitära skäl tog på sig att inom bestämmelsernas ram utge brottskadeersättning. Att utfärda reglerna genom lag kunde emellertid enligt lagrådet få den följden att missförstånd uppstod om deras innebörd; lagformen kunde medföra att brottsskadeersättning i allmänhetens ögon likställdes med statlig ersättning enligt annan lagstiftning – t.ex. lagen om ersättning vid frihetsinskränkning – enligt vilken den enskilde har ett civilrättsligt grundat anspråk mot staten, som vid tvist kan genomdrivas genom talan vid allmän domstol.

Klart är att staten inte har haft någon skyldighet att införa regler om statlig ersättning till ett brottsoffer som inte kan få ut en fordran på skadestånd av brottslingen. Det skulle emellertid kunna hävdas att, sedan staten väl infört ett sådant ersättningsansvar genom brottsskadelagen, den enskildes anspråk på

brottsskadeersättning utgör en civil rättighet i Europakonventionens mening som måste kunna prövas av domstol (jfr NJA 1994 s. 657 och Danelius i SvJT 1994 s. 347); det förhållandet att brottsskadelagen föreskriver att det ankommer på en förvaltningsmyndighet att pröva ärenden om brottsskadeersättning och att den myndighetens beslut inte får överklagas (jfr prop. 1977/78:126 s. 105) är av ringa betydelse vid tolkningen av begreppet civil rättighet enligt Europakonventionen (se fallet Ringeisen, återgivet i Danelius, 1993, s. 142 f.).

Om anspråk på brottsskadeersättning skulle anses gälla en civil rättighet enligt Europakonventionen, blir nästa fråga om Brottsoffermyndigheten kan likställas med en domstol i konventionens mening. Europadomstolen har i sin praxis godtagit inte bara domstolar av traditionellt slag som ingår i ett lands domstolsorganisation utan också andra prövningsorgan med sammansättning av jurister, tjänstemän och lekmän (se Danelius, 1993, s. 153; jfr SOU 1994:117 s. 98). Avgörande för denna bedömning torde vara om prövningsorganet har en sådan sammansättning och är kringgärdat av sådana förfaranderegler m.m. att det tillgodoser de rättssäkerhetsgarantier som konventionen slår vakt om.

Det är möjligt att Brottsskadenämnden enligt de regler som gällde för den skulle ha ansetts uppfylla detta krav (jfr prop. 1977/78:126 s. 34, 93, 103 f. och 110). Det är mera tveksamt om så kan anses vara fallet med den nya Brottsoffermyndigheten, där myndighetschefen ytterst ensam ansvarar för verksamheten och där endast ärenden om brottsskadeersättning som är av principiell betydelse eller annars av större vikt avgörs av en nämnd på samma sätt som tidigare (se prop. 1993/94:143 s. 35). Skillnaden mot den tidigare ordningen – där Brottsskadenämnden avgjorde alla ärenden om brottsskadeersättning men där regeringen kunde föreskriva att ordföranden, vice ordförandena eller tjänstemän vid Brottsskadenämnden fick på nämndens vägnar avgöra ärenden om brottsskadeersättning som inte var av principiell betydelse eller annars av större vikt – är visserligen kanske inte stor i praktiken men likväl principiellt betydelsefull när det gäller att bedöma om en prövning av Brottsoffermyndigheten är att likställa med en domstolsprövning.

Även om Brottsoffermyndigheten skulle anses som en domstol i konventionens mening, krävs enligt artikel 6 att den enskilde har rätt till en domstolsliknande procedur innefattande i princip en rätt till muntlig förhandling. Det är osäkert om detta krav kan anses uppfyllt när det gäller Brottsoffermyndigheten.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det får anses vara tveksamt om frånvaron av en möjlighet till prövning vid domstol av anspråk på brottsskadeersättning är godtagbar enligt Europakonventionen. Det kan tilläggas att denna fråga har väckts inför Europakommissionen för de mänskliga rättigheterna i

ett mål som genom beslut den 22 februari 1995 av kommissionen tagits upp till prövning i sak (mål nr 23196/94).

Det står däremot utom all tvekan att de rådgivande nämnder som är verksamma på försäkringsområdet (se avsnitt 3.8.2-3.8.6) inte kommer i konflikt med Europakonventionens krav på domstolsprövning; som förut nämnts avser konventionen inte det fallet att enskilda parter avtalar om andra tvistlösningsformer. Prövningen i dessa nämnder hindrar för övrigt inte heller parterna att föra talan vid domstol (se avsnitt 3.8.1). De nämnder som är av särskilt intresse i detta sammanhang är de som behandlar frågor om personskadeersättning enligt skadeståndsrättsliga normer. Det gäller framför allt Trafikskadenämnden (se avsnitt 3.8.4) och Ansvarsförsäkringens personskadenämnd (se avsnitt 3.8.5). Också Statens skadereglerings nämnd (se avsnitt 3.8.6) prövar sådana frågor, om än i mindre utsträckning. Däremot får de rådgivande nämnder till vilka tvister kan hänskjutas från Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada, Patientförsäkringen, Läkemedelsförsäkringen och Statens personskadeförsäkring vid arbetsskada (se avsnitt 3.8.7-3.8.10) mera sällan anledning att yttra sig i frågor om bestämmande av personskadeersättning; de tvister som hänskjuts dit rör i allmänhet förutsättningarna för ersättning enligt försäkringsvillkoren (jfr SOU 1994:75 s. 162). Dessa nämnder lämnas därför åt sidan i detta avsnitt.

Till skillnad från skiljenämnder och Brottsoffermyndigheten träder alltså de skadeprövningsnämnder som det nu är fråga om inte i stället för de allmänna domstolarna. Prövningen i Trafikskadenämnden och Ansvarsnämnden förutsätter inte heller att någon tvist föreligger mellan försäkringsbolaget och den skadelidande i det enskilda ärendet. I stället har bolagen i många fall en skyldighet att hänskjuta ersättningsfrågan till dessa nämnder för yttrande (se avsnitt 3.8.4 och 3.8.5). Nämndförfarandet erbjuder således en möjlighet för parterna att på ett förhållandevis enkelt sätt få klarhet i frågor som kan uppstå i ett enskilt skadefall. Otvivelaktigt har nämndernas prövning emellertid också en konfliktlösande funktion (jfr Heuman, 1980, s. 27 och 131), i vart fall på det sättet att prövningen förebygger konflikter mellan parterna. Detta har i sin tur lett till att endast ett fåtal tvister om personskadeersättning väcks vid domstol. Rättsutvecklingen på detta område har därför i stor utsträckning kommit att styras av nämndernas ställningstaganden.

Nämndernas konfliktlösande och rättsskapande funktioner behandlas i det följande var för sig.

5.8.2.2 Skadeprövningsnämndernas konfliktlösande verksamhet

Som nyss nämnts behandlas en överväldigande majoritet av anspråk på skadestånd för inte helt obetydliga personskador av Trafikskadenämnden och Ansvarsnämnden; det rör sig om ca 4 500 skadeärenden om året. Det är ytterst få av dessa ärenden som går vidare till domstol; av samtliga ca 15 000 ärenden som behandlades av Trafikskadenämnden under åren 1986-1990 fördes endast 26 till domstol. Särskilt i fråga om ersättning vid ideell skada dominerar den utomrättsliga skaderegleringen helt (jfr Nordenson, 1984, s. 395 f.).

Situationen är i stort sett densamma i Finland (se avsnitt 4.2.2.8). Däremot saknas skadeprövningsnämnder av detta slag i de andra nordiska länderna liksom i länder utanför Norden. I dessa länder står alltså endast möjligheten till domstolsprövning till buds för de skadelidande som är missnöjda med försäkringsbolagets ställningstagande i en ersättningstvist. De domstolstvister om personskadeersättning som förekommer där torde dock inte på långt när motsvara det antal skadeärenden som handläggs vid skadeprövningsnämnderna i vårt land.

Den tvistlösningsfunktion som dessa skadeprövningsnämnder de facto utövar medför en inte oväsentlig avlastning av arbetsbördan för våra domstolar. Sannolikt skulle ett system med domstol som enda tvistlösningsalternativ vara mycket kostsamt för samhället. Den genomsnittliga kostnaden för domstolarnas handläggning av ett tvistemål har uppskattats till 7 000 kr i första instans. Överklagas målet till hovrätt, vilket för närvarande sker i något mindre än 10 procent av alla dispositiva tvistemål, tillkommer 32 000 kr. Begärs prövningstillstånd vid Högsta domstolen, vilket sker i drygt 20 procent av de tvistemål som avgjorts av hovrätt, stiger kostnaden med ytterligare 6 700 kr för det fall att sådant tillstånd vägras; meddelas prövningstillstånd uppgår det allmännas kostnad för handläggningen i Högsta domstolen till 134 000 kr (se Domstolsverkets treårsrapport för budgetåren 1992/93-1994/95). Kostnaden per ärende i skadeprövningsnämnderna för administration och för ledamotsdeltagande kan beräknas till 4 000 kr (se avsnitt 3.8.4 och 3.8.5). Totalt sett är domstolsprövning alltså en betydligt dyrare tvistlösningsmetod än handläggning i skadeprövningsnämnd. Om nämndernas alla ärenden fördes över till domstol, skulle det allmännas kostnader – bortsett från kostnaderna för mål som avgörs av Högsta domstolen efter prövningstillstånd; dessa kostnader utgör ju ett nödvändigt pris för att få ett prejudikat – bli ca 50 milj. kr om året, jämfört med ca 17,5 milj. kr om året för försäkringsbolagens kostnader för nämnderna. Även en måttlig

ökning av antalet mål vid domstolarna skulle få betydande samhällsekonomiska konsekvenser.

Också för de skadelidande blir kostnaderna ofta betydligt högre i en process vid domstol än vid en prövning i skadeprövningsnämnderna. Själva förfarandet i nämnderna är i princip kostnadsfritt för de skadelidande, och försäkringsbolagen står i allmänhet för huvuddelen av utredningen. Dessutom kan de skadelidande i regel få sina ombudskostnader ersatta. De behöver alltså inte ta någon nämnvärd ekonomisk risk för det fall att de inte får gehör för sina anspråk. Blir utgången densamma i domstol får de däremot regelmässigt betala inte bara sina egna utan också motpartens, i detta fall försäkringsbolagets, rättegångskostnader. Även med de möjligheter som finns till rättshjälp eller annan ekonomisk hjälp, t.ex. genom en försäkrings rättsskydd, kan de skadelidande själva få stå för en stor del av processkostnaderna.

Den kostnadsrisk som ett domstolsförfarande sålunda innebär för den enskilde medför troligtvis att flertalet skadelidande avstår från att väcka talan vid domstol. Till detta bidrar säkert också den ovilja som många har mot att över huvud taget processa i domstol (jfr Möllers och Proms inlägg i NJM 1981 s. 182 respektive 185 f.).

Om nämnderna inte fanns är det alltså inte säkert att domstolarna skulle tillföras särskilt många fler mål om skadestånd för personskada än de har för närvarande. I stället skulle följden kunna bli att en skadelidande som inte är nöjd med försäkringsbolagets bedömning av hans skadeärende ändå skulle acceptera bolagets ställningstagande hellre än att väcka talan vid domstol (jfr Utterströms inlägg i NJM 1981 s. 181). De skadelidande skulle då bli beroende av enskilda skadereglerares bedömning av skadan, med åtföljande risk för en oenhetlig tillämpning.

Ett syfte med skadeprövningsnämnderna är att främja en enhetlig personskadereglering. Det syftet har enligt vår mening uppnåtts. Rättssystemet på detta område skulle sannolikt inte ha haft den fasthet som utmärker tillämpningen i dag, om inte dessa nämnder hade funnits (jfr Bengtsson, 1970, s. 56 och 58). Kännetecknande för nämnderna är vidare den sakkunskap på rättsområdet som är representerad där. Även om det i äldre tid någon gång riktats kritik mot nämnderna för att de skulle inta en något försäkringsgivarvänlig attityd (se hos Bengtsson s. 50 i not 4 anmärkt litteratur) har senare framhållits att nämnderna genom sin sammansättning också är ägnade att garantera en objektiv och opartisk bedömning (se Nordenson, 1984, s. 396 och 398; jfr SOU 1963:11 s. 334 och 2LU 1963:31 s. 5 samt Bengtsson s. 61). I vart fall finns det grund för att anta att de skadelidandes rätt till en

materiellt sett riktig ersättning tas till vara i högre grad genom en prövning i nämnderna än genom en enskild skadereglerares handläggning. Belysande är att Trafikskadenämnden i nästan vartannat ärende som hänskjutits dit rekommenderat en – i flera fall ganska avsevärd – höjning av den ersättning som försäkringsbolagen erbjudit (se avsnitt 3.8.4).

Vi har svårt att se att det skulle vara någon nackdel för de skadelidande att deras anspråk på personskadeersättning mot ett försäkringsbolag prövas kostnadsfritt av ett sakkunnigt organ innan saken eventuellt förs vidare till domstol; de skadelidande är för övrigt oförhindrade att vända sig till domstol direkt utan att avvakta nämndens ställningstagande. En förutsättning är givetvis att inte utbetalningen av den ersättning som de har rätt till fördröjs avsevärt genom nämndprövningen. Så kan emellertid inte sägas vara fallet; den genomsnittliga handläggningstiden hos nämnderna uppgår till tre-fyra månader (se avsnitt 3.8.4 och 3.8.5).

Skadeprövningsnämndernas konfliktlösande verksamhet har visserligen under årens lopp utsatts för kritik i en del enskildheter. Det återkommer vi till i avsnitt 5.8.3. Men mot systemet som sådant för att lösa eller förebygga konflikter om personskadeersättning kan enligt vår mening någon befogad kritik inte riktas. Tvärtom anser vi att det är värdefullt att de skadelidande inte är hänvisade enbart till försäkringsbolagens egen bedömning i fall då en domstolsprövning av kostnadsskäl eller andra orsaker inte kommer i fråga.

5.8.2.3 Skadeprövningsnämndernas rättsskapande verksamhet

Som förut nämnts innebär skadeprövningsnämndernas konfliktlösande verksamhet att deras ställningstaganden i olika frågor om personskadeersättning, i avsaknad av vägledande domstolsavgöranden, har kommit att styra rättsutvecklingen på detta område. Som Nordenson (1984, s. 397) framhållit har nämndernas yttranden blivit den sannolikt viktigaste rättskällan vid sidan av lagstiftning samt uttalanden i lagförarbetena och i den juridiska litteraturen (jfr också Bengtsson, 1970, s. 50 och SOU 1973:51 s. 37).

Denna utveckling är på gott och ont. Det är givetvis bra att man, när nu så få personskadefall förs till domstol, kan få auktoritativa uttalanden från organ som är särskilt sakkunniga på området. I det fåtal fall där ersättningsfrågan drivits vidare till domstol har nämndernas praxis också i allmänhet godtagits (se t.ex. NJA 1969 s. 469, 1972 s. 81, 1979 s. 129, 1982 s. 793, 1989 s. 389, 1991 s. 766, 1992 s. 740 I och II, 1993 s. 41 I och II samt 1993 s. 68, i vilka rättsfall Högsta domstolen bestämt ersättning för sveda och värk

samt lyte och men i enlighet med de tabeller som fastställts av Trafikskadenämnden). Detta talar för att nämndernas praxis är tillfredsställande. Och när Högsta domstolen någon gång har underkänt denna praxis, har lagstiftaren senare infört regler som slagit fast nämndernas och inte Högsta domstolens praxis (se det på sin tid omdiskuterade rättsfallet NJA 1966 s. 254, där Högsta domstolen bestämde ersättning för inkomstförlust vid skada på ett öga efter den medicinska invaliditetsgraden och inte – som enligt nämndernas praxis liksom enligt de personskaderegler som infördes i skadeståndslagen år 1975 – efter den faktiska inkomstförlust som kunde antas uppstå; jfr SOU 1973:51 s. 157).

Ett problem med nämndernas rättsskapande verksamhet var tidigare att deras ställningstaganden inte fick samma spridning som de domstolsavgöranden vilka trycks i olika rättsfallssamlingar, framför allt i NJA. Sedan en tid tillbaka publiceras emellertid nämndyttranden av principiellt intresse regelbundet i den numera av Sveriges Försäkringsförbund utgivna rättsfallssamlingen Rättsfall Försäkring och Skadestånd (RFS). Yttrandena blir därigenom kända inte bara för bolagens skadereglerare utan också för domare, åklagare, advokater och andra som i sin yrkesutövning behöver information om de principer som tillämpas i den utomrättsliga skaderegleringen (jfr Jacobsson, 1959, s. 141, Nordenson, 1984, s. 397 f. och Roos, 1984, s. 511).

Det är dock givet att nämndernas yttranden inte kan ha samma auktoritet och genomslagskraft som ett avgörande av Högsta domstolen (jfr Nordenson i NFT 1979 s. 234 f. och dens., 1984, s. 397). Från principiell synpunkt är det också olyckligt att rättsutvecklingen på detta område inte styrs av de allmänna domstolarna (jfr vad som beträffande rättsbildning genom skiljeförfarande i näringslivsförhållanden sägs i Dir. 1992:22 s. 8 om att det är mindre tillfredsställande att tvistlösningen på ett av de mera centrala områdena av civilrätten i huvudsak sker utanför de allmänna domstolarna). Ett särskilt problem, som blir allt bekymmersammare ju mer Sverige inlemmas i ett rättsligt internationellt samarbete, är att utländska domstolar knappast kan väntas ta hänsyn till svensk nämndpraxis när man i detta samarbete skall beakta de lösningar i en viss fråga som har valts i svensk rättspraxis (jfr Radetzki, 1993, s. 66 och Dufwa, 1993, s. 1745).

Högsta domstolen har visserligen på senare tid i ett ökat antal fall fått ta ställning till olika frågor om personskadeersättning, t.ex. om sveda och värk till följd av fysiska besvär (NJA 1992 s. 740 I) eller till följd av psykiska besvär (NJA 1990 s. 186, 1991 s. 766, 1992 s. 446, 1992 s. 740 II, 1993 s. 41 I och II och 1993 s. 68), om lyte och men (NJA 1993 s. 192) samt om

kostnader och olägenheter i övrigt (NJA 1992 s. 642). Denna ökning är i och för sig positiv. De flesta av dessa avgöranden har emellertid rört skadestånd på grund av brott i fall där försäkring har saknats och där Trafikskadenämnden och Ansvarsnämnden alltså inte har kommit in i bilden. Mål från de områden där dessa nämnder är verksamma är alltjämt fåtaliga hos Högsta domstolen.

Frågan är därför om det är möjligt att ge domstolarna en mera framträdande roll på dessa områden än de har för närvarande. I direktiven för vårt utredningsarbete har denna fråga särskilt betonats (se avsnitt 2.1). Frågan har samband med det större problemet hur rättegång i domstol skall kunna bli ett slagkraftigt alternativ till konfliktlösning i andra sammanhang, så att man bl.a. kan få fram viktiga prejudikat från Högsta domstolen. Det problemet har tidigare övervägts och diskuteras alltjämt av statsmakterna.

Som ett led i strävandena att finna nya vägar för att främja prejudikatbildningen infördes år 1989 en möjlighet för tingsrätterna att under pågående rättegång i ett dispositivt tvistemål hänskjuta en prejudikatfråga till Högsta domstolen för prövning (se 56 kap. 15 § rättegångsbalken). Denna nyhet, som hittills utnyttjats i två fall (målen har ännu inte avgjorts av Högsta domstolen), grundade sig på ett förslag av Rättegångsutredningen i betänkandet (SOU 1986:1) Översyn av rättegångsbalken 2. Högsta domstolen och rättsbildningen. Utredningen lanserade där tanken på att även skiljenämnder och nämnder med en tvistlösande funktion av huvudsakligen rådgivande natur, t.ex. Trafikskadenämnden och Ansvarsnämnden, skulle under pågående handläggning kunna hänskjuta en prejudikatfråga till Högsta domstolen för avgörande genom en rättsförklaring; avsikten med en sådan lösning var att bota den brist i den nuvarande prejudikatsbildningen som delvis beror på att de för detta ändamål lämpliga målen inte hanteras inom det allmänna domstolsväsendet utan i skiljeförfarande eller av olika rådgivande nämnder (se bet. s. 133 ff.; jfr Nordenson i NFT 1979 s. 238). Denna tanke fullföljdes dock inte under den fortsatta behandlingen av lagstiftningsärendet; en reform som inbegrep också andra tvistlösande organ än tingsrätter ansågs böra anstå så länge (se prop. 1988/89:78 s. 67).

Rättegångsutredningen berörde vidare problemet med att en del viktiga prejudikatfrågor över huvud taget inte blir föremål för tvistlösning eller rättsskipning, t.ex. därför att man åtminstone från ena sidan i ett partsförhållande vill undvika den publicitet och negativa reklam som en process skulle skapa. Med tanke på bl.a. sådana fall skisserade utredningen en ordning som innebar att en prejudikatfråga skulle kunna underställas Högsta domstolen för

en rättsförklaring även i sådana fall där det inte finns någon anknytning till en konkret tvist (se SOU 1986:1 s. 144 ff.). Behovet av en sådan ordning vitsordades av en del remissinstanser, t.ex. Försäkringsjuridiska föreningen. Också föredragande statsrådet framhöll att en reform med denna inriktning var angelägen. Den ansågs dock innehålla många komplicerade frågor som krävde ytterligare utredning och analys. Även denna fråga ställdes därför på framtiden (se prop. 1988/89:78 s. 70 ff.).

Rättegångsutredningens tankar är emellertid inte skrinlagda. Skiljedomsutredningen (Ju 1992:04) har till uppgift bl.a. att överväga om förfarandereglerna i allmän domstol när det gäller handläggningen av förmögenhetsrättsliga tvister på näringslivets områden kan ändras så att rättegång i domstol blir ett mer slagkraftigt alternativ till skiljeförfarande. En av de frågor som den utredningen enligt sina direktiv därvid bör undersöka är om det är möjligt att finna lösningar som knyter an till de reformförslag för att förbättra prejudikatbildningen på förmögenhetsrättens område som förts fram av Rättegångsutredningen (se Dir. 1992:22 s. 11 f.; jfr SOU 1994:81 s. 54). Även om Skiljedomsutredningens uppdrag alltså är inriktat på skiljeförfarande och inte på sådan konfliktlösning som sker i skadeprövningsnämnder är det tänkbart att utredningens kommande förslag i denna del kan få betydelse även för prejudikatbildningen på personskadeområdet.

En fråga som också övervägs för närvarande är om det går att förbättra möjligheterna att i domstol driva anspråk som är gemensamma eller likartade för en större grupp personer. I betänkandet (SOU 1994:151) Grupptalan har Grupptalanutredningen (Ju 1991:04) föreslagit att det – som ett komplement till de traditionella rättegångsreglerna – införs regler om grupprättegång vid bl.a. allmän domstol. Förslaget remissbehandlas för närvarande. Med grupptalan avses i första hand en rättegång där käranden utan uppdrag för talan till förmån för en i processen angiven grupp vars medlemmar träffas av domens rättskraft trots att de inte är parter i målet. Grupprättegångar förekommer numera framför allt i USA, Kanada och Australien. Processen, som kan föras av en enskild privatperson, en organisation eller en representant för det allmänna, medför att domstolarna kan pröva mål som de som ingår i denna grupp inte har ekonomisk förmåga att själva föra till domstol eller av andra skäl inte vill göra det. Den bidrar därmed, förutom med sin reparativa, preventiva och processekonomiska funktion, till att klarlägga rättsläget och främja prejudikatbildningen på de områden där grupptalan kan tänkas förekomma. Huruvida skadeståndsrätten är ett sådant område har varit föremål för diskussion (se SOU 1994:151 s. 445; jfr Lindblom s. 268 ff. och 665).

Bl.a. kan beräkningen av skadestånd för personskada i individuella fall erbjuda problem.

Frågan hur man skall kunna förstärka domstolarnas roll och öka prejudikatbildningen genom avgöranden av Högsta domstolen övervägs alltså för närvarande på olika håll. Enligt vår mening är det inte lämpligt och knappast ens möjligt för oss att vi lägger oss i den debatten. Även om man begränsar synfältet till det område som ligger inom vårt uppdrag – personskaderätten – skulle en reform för att öka domstolarnas inflytande på detta område kräva åtskilliga modifieringar i grundläggande principer för rättegångsförfarandet. Sådana ingrepp bör inte göras med tanke på ett enskilt rättsområde utan övervägas i ett större sammanhang.

Vi har sett vår uppgift närmast som att värdera skadeprövningsnämndernas verksamhet och överväga om det inom ramen för den verksamheten är möjligt att finna metoder för att få till stånd en ökad prejudikatbildning. Att begränsa eller rentav eliminera nämndernas konfliktlösande verksamhet är enligt vår mening inte rätt metod att främja prejudikatbildning genom domstolarna (jfr Ekelöf i NFT 1979 s. 224); det skulle vara som att kasta ut barnet med badvattnet. Av vad vi tidigare har sagt framgår att en sådan lösning knappast skulle medföra att domstolarna fick särskilt många fler personskademål än de har för närvarande.

Ett avgörande problem är att enskilda skadelidande på grund av de kostnadsrisker som är förenade med en rättegång drar sig för att anlita domstolarna även i sådana fall där ersättningsfrågan är av principiell betydelse och där det därför skulle vara önskvärt att den prövades av Högsta domstolen. Och genom försäkringsbolagen kan man inte vänta sig att frågan förs dit. Antingen har bolagen fått bifall till sin inställning i en nämnd, och då har man givetvis ingen anledning att gå vidare till domstol. Eller också har den skadelidande fått framgång i nämnden, och då anser sig bolagen skyldiga att rätta sig efter detta ställningstagande och kan av det skälet inte få frågan avgjord av domstol.

I nämndernas praxis finns det en del fall, för närvarande kanske högst ett tiotal om året, som innehåller sådana rättsfrågor som är ägnade för prejudikatbildning av Högsta domstolen men som de skadelidande av olika skäl – i regel kostnadsskäl – inte för dit. En möjlighet att stimulera de skadelidande att föra saken vidare till domstol skulle kunna vara att nämnderna i sådana principiellt intressanta fall avslutar sina yttranden med en rekommendation till försäkringsbolagen att oavsett utgången i en domstolsrättegång stå för såväl sina egna som den skadelidandes rättegångskostnader. Redan tidigare har före-

kommit att ett försäkringsbolag under hand rekommenderats att svara för parternas rättegångskostnader i ett fall av detta slag. De företrädare för nämnderna som har ingått i vår referensgrupp (se avsnitt 2.2) har ställt sig positiva till en sådan ordning. Med hänsyn till det fåtal tvister som är av detta slag skulle kostnadskonsekvenserna för försäkringsbolagen bli helt marginella. I själva verket skulle dessa kostnader utgöra ett billigt pris för försäkringsbranschen för att få fram efterlängtade prejudikat i omdiskuterade rättsfrågor. Vi ser därför bara fördelar med denna lösning och förordar att nämnderna i fortsättningen gör sådana rekommendationer som nyss berörts i de fall där intresset av att få till stånd ett prejudikat i rättsfrågan påkallar det.

Hittills har vi talat om enskilda skadefall där rättsfrågan har stort principiellt intresse. Nämnderna gör emellertid ibland också generella uttalanden med räckvidd utöver enskilda fall. Dessa uttalanden, som i regel tas in i särskilda cirkulär, får naturligtvis ändras om Högsta domstolen skulle lägga fast andra principer i sin rättstillämpning. Någon möjlighet att få dessa uttalanden underställda Högsta domstolens prövning utan anknytning till en viss tvist finns dock inte; tanken på en sådan fristående rättsförklaring har som tidigare nämnts inte genomförts.

I den mån en skadeprövningsnämnd gör ett generellt uttalande av detta slag som har aktualitet också för andra skadeprövningsnämnder synes det vara av värde att nämnderna dessförinnan har samrått med varandra, så att uttalandet om möjligt återspeglar nämndernas gemensamma uppfattning. Det gäller särskilt beträffande de tabeller och andra schabloner för att bestämma ersättning för ideell skada som för närvarande fastställs av Trafikskadenämnden. Den frågan återkommer vi till i avsnitt 5.8.3.

5.8.3 Skadeprövningsnämndernas organisation och verksamhetsformer

Vår bedömning: Skadeprövningsnämndernas organisation och verksamhet bör utvärderas i särskild ordning. Därvid bör övervägas olika frågor om förfarandet vid nämnderna och om deras sammansättning. De tabeller och andra schabloner som används i den utomrättsliga skaderegleringen för att bestämma ersättning för ideell skada bör fastställas i samverkan mellan alla berörda skadeprövningsnämnder och efter inhämtande av synpunkter från olika intressenter.

Enligt 19 kap. 6 § försäkringsrörelselagen (1982:713) skall Finansinspektionen granska skäligheten även av andra försäkringsvillkor än premien. Denna granskning omfattar bl.a. skaderegleringsverksamheten inte bara hos de enskilda försäkringsbolagen utan också hos skadeprövningsnämnderna (se SOU 1977:84 s. 73 ff.). En granskning av nämndernas verksamhet har dock hittills gjorts bara undantagsvis. Ett sådant undantagsfall var när dåvarande Försäkringsinspektionen under år 1989 gjorde en undersökning av skadehanteringen hos Konsortiet för patientförsäkring och därvid uttalade sig även om Patientskadenämndens sammansättning och verksamhet (se SOU 1992:84 s. 46).

År 1992 fick Finansinspektionen i uppdrag av Regeringen att göra en undersökning av invaliditetsbedömningen vid försäkringsbolagens skadereglering. Denna undersökning förklarades vara en förstudie till en större undersökning av försäkringsbolagens personskadereglering som Finansdepartementet då sedan en längre tid avsett att utföra genom en särskilt tillsatt skaderegleringskommitté. Några planer på att tillkalla en sådan kommitté synes dock inte längre föreligga.

Även om en granskning av försäkringsbolagens personskadereglering inte kommer till stånd, hindrar det inte att skadeprövningsnämndernas organisation och verksamhet utvärderas i särskild ordning. Som nämnts i avsnitt 5.8.2 har systemet med dessa nämnder utsatts för kritik i en del enskildheter. Enligt vår mening är det lämpligt att denna kritik analyseras närmare. En sådan analys kan givetvis få betydelse även för den skadereglering som handhas av de enskilda försäkringsbolagen (jfr Heuman, 1980, s. 31).

Det ligger emellertid utanför vårt uppdrag att göra en allsidig granskning av skadeprövningsnämndernas organisation och verksamhet. Vi förordar därför att denna granskning utförs i annan ordning och nöjer oss med att peka på några frågor av mera principiellt intresse som det kan finnas anledning att överväga vid en sådan översyn av nämndverksamheten på personskadeområdet.

Det är visserligen tydligt att förfarandet i skadeprövningsnämnderna inte kan i alla delar vara likvärdigt med ett rättegångsförfarande i domstol; ingen är betjänt av dubbla processformer som fungerar på samma sätt. I stället bör man ta till vara de fördelar som nämndprövning innebär i form av en enkel, snabb och billig handläggning. Men en strävan bör naturligtvis vara att också ett sådant mera summariskt förfarande kringgärdas av så stora garantier för rättssäkerhet och en betryggande sakbehandling som det över huvud taget är möjligt att åstadkomma.

Från denna synpunkt är det enligt vår mening en brist att det bara är de aktuella försäkringsbolagen som kan *påkalla prövning* av Trafikskadenämnden eller Ansvarsnämnden. Visserligen är försäkringsbolagen skyldiga att inhämta yttrande av dessa nämnder bl.a. i alla de fall där de skadelidandes invaliditetsgrad är minst 10 procent, liksom när de skadelidande i andra fall begär det eller i övrigt särskilda skäl föranleder det. Men de skadelidande kan inte själva vända sig till dessa nämnder och påkalla deras prövning (se avsnitt 3.8.4 och 3.8.5). Det kan de däremot göra när det gäller TFA-nämnden, Patientskadenämnden och Läkemedelsskadenämnden (se avsnitt 3.8.7-3.8.9).

Rent principiellt är det angeläget att parterna är likställda i detta hänseende även i Trafikskadenämnden och Ansvarsnämnden. En ordning som innebär att dessa nämnder kan ta upp en begäran om prövning från en enskild skadelidande och inte, som för närvarande, måste hänvisa denne till försäkringsbolaget medför också att man undviker onödig byråkrati. Enligt vår mening bör en sådan ordning därför övervägas.

Eftersom förfarandet i Trafikskadenämnden och Ansvarsnämnden är rent skriftligt, är *utredningen* ofta underlägsen den som ligger till grund för ett avgörande av domstol (se Bengtsson, 1970, s. 63, Ekelöf i NFT 1979 s. 221 och 223 samt Nordenson, 1984, s. 398). Att detta till viss del är ofrånkomligt följer av vad vi tidigare sagt. Det hindrar dock inte att vissa åtgärder skulle kunna vidtas för att utredningen skall förbättras. En sådan åtgärd kan vara att dessa nämnder ges möjlighet att höra den skadelidande muntligen i fall då det kan antas främja utredningen. Däremot tror vi knappast att det går att införa en ordning där de skadelidande själva kan begära att få närvara vid nämndernas sammanträden och muntligen argumentera för sin sak (jfr Bengtsson, 1970, s. 63 och Heuman, 1980, s. 438). En sådan ordning gäller visserligen i Patient- och Läkemedelsskadenämnderna, där de skadelidande brukar vara närvarande i uppskattningsvis 10-15 procent av ärendena. Men antalet ärenden är långt mindre i dessa nämnder än i åtminstone Trafikskadenämnden.

Man bör enligt vår mening inte heller medverka till att nämnderna tar upp muntlig bevisning. Det kan däremot möjligen förtjäna att övervägas om nämnderna bör ges möjlighet att begära bevisupptagning vid domstol i fall då ett ställningstagande till de skadelidandes ersättningskrav är beroende av uppgifter från vittnen eller andra personer som kan lämna upplysningar i saken.

Enligt Trafikskadenämndens riktlinjer för trafikförsäkringsbolagens handläggning av nämndärenden (se avsnitt 3.8.4) skall de skadelidande *få del* av allt utredningsmaterial som ligger till grund för nämndens ställningstagande.

Det gäller dock inte det preliminära förslag till reglering av skadan som försäkringsbolagen lämnar till nämnden. Några garantier för detta finns inte heller för Ansvarsnämndens del. Huruvida detta är en tillfredsställande ordning kan man ha delade uppfattningar om (jfr Bengtsson, 1970, s. 64 samt Heuman, 1980, s. 374 ff. och 451 ff.). Även denna fråga kan därför behöva övervägas närmare.

Det är givetvis väsentligt att de skadelidande *informeras* om möjligheten till nämndprövning och hur denna går till, om möjligheten att därvid anlita ombud och om möjligheten att trots nämndprövning väcka talan vid domstol. Sådan information torde också regelmässigt lämnas av försäkringsbolaget. Vi har ingen anledning att tro att denna information inte skulle vara tillfredsställande. Att korrekt och fullständig information lämnas är dock så viktigt att vi anser att den nuvarande informationen bör granskas närmare. Vi ifrågasätter vidare om inte även nämnderna skulle i sina yttranden kunna erinra de skadelidande om att yttrandena inte är bindande utan att ersättningsfrågan kan föras vidare till domstol. Denna information skulle kunna fogas till yttrandena på samma sätt som domstolarna förser sina domar med en fullföljdshänvisning.

Det har, särskilt tidigare, diskuterats om inte nämnderna bör ha en sådan *sammansättning* att de skadelidandes intressen företräds på samma sätt som försäkringsbranschens (se Bengtsson, 1970, s. 64 f. och Heuman, 1980, s. 128 ff.). Trafikskadenämnden har sedan ett antal år en sammansättning av, förutom ordförande och vice ordförande, lika många bolagsledamöter och lekmannarepresentanter. Däremot saknar Ansvarsnämnden alltjämt lekmannarepresentanter.

Som tidigare nämnts undersökte dåvarande Försäkringsinspektionen under år 1989 skadehanteringen hos Konsortiet för patientförsäkring och uttalade sig därvid också om Patientskadenämndens sammansättning. I skrivelse till Konsortiet den 16 mars 1990 uttalade inspektionen att det för att öka förtroendet för Patientskadenämnden kunde vara motiverat att ytterligare stärka patienternas inflytande i nämnden. Inspektionen ansåg att det kunde vara lämpligt att vi behandlade frågan om sammansättningen av Patientskadenämnden och överlämnade därför en kopia till oss för eventuell åtgärd. Också riksdagen har beträffande denna fråga hänvisat till vårt arbete (se bet. 1991/92:LU27 s. 9).

Därefter har sammansättningen i Patientskadenämnden ändrats några gånger, senast i början av år 1993. Numera företräds patientintressen av hälften av

nämndens sex ledamöter, utöver ordföranden. Vi saknar därför anledning att gå närmare in på frågan om sammansättningen i den nämnden.

Till skillnad från Patientskadenämnden är det i Läkemedelsskadenämnden bara en av nämndens sju ledamöter utöver ordföranden som skall företräda patientintressen. I TFA-nämnden skall däremot de partsintressen som där gör sig gällande företrädas av lika många ledamöter för vardera sidan.

Enligt vår mening kan det vid en översyn av skaderegleringsnämndernas organisation och verksamhet vara skäl att diskutera om de skadelidandes intressen är tillräckligt företrädda i Ansvarsnämnden och Läkemedelsskadenämnden.

En invändning mot skaderegleringsnämndernas verksamhet som ibland förs fram är att nämnderna inte är underkastade *offentlig insyn* (se Nordenson, 1984, s. 397, Roos, 1990, s. 308 samt Dufwa, 1993, s. 1744 not 471, 1746 och 1747; jfr Försäkringstidningen 4/93 s. 14). Av vad som anförts tidigare framgår att detta emellertid inte är korrekt; nämndernas verksamhet står, lika väl som försäkringsbolagens skaderegleringsverksamhet, under tillsyn av Finansinspektionen. Viktigare avgöranden av nämnderna blir vidare offentliga genom att de publiceras i rättsfallssamlingen RFS. Men eftersom det är fråga om privat verksamhet gäller givetvis ingen offentlighetsprincip beträffande de ärenden som handläggs i nämnderna. I dessa ärenden förekommer inte sällan sådana uppgifter om enskildas hälsotillstånd eller andra personliga förhållanden som skulle ha varit sekretessbelagda om handläggningen skett vid domstol (se 7 kap. 1 § och 12 kap. 1 § i 1980 års sekretesslag). Självfallet bör inte sådana uppgifter lämnas ut till andra än den skadelidande själv, såvida inte denne gett någon annan fullmakt att få ut uppgifterna.

Som förut nämnts syftar skadeprövningsnämndernas verksamhet till att främja en enhetlig personskadereglering. I och med att denna verksamhet bedrivs av flera nämnder inom olika områden finns det emellertid naturligtvis en risk för att det utbildar sig en *oenhetlig praxis* vid nämnderna (se Nordenson, 1984, s. 397). Även från andra synpunkter skulle en koncentration av ärendena till endast en eller ett par nämnder kunna innebära vissa fördelar. Det är därför naturligt att tanken på att slå samman åtminstone några av nämnderna har diskuterats vid olika tillfällen (jfr Heuman, 1980, s. 847 f.). Framför allt har det tid efter annan, senast i juni 1991, funnits ganska långtgående planer på en sammanslagning av Trafikskadenämnden och Ansvarsnämnden (se SOU 1992:84 s. 46). Dessa planer har visserligen därefter lagts på is, men erfarenheten visar att de torde komma att aktualiseras på nytt förr eller senare.

Vi saknar anledning att ta ställning till om och i så fall hur de olika nämnderna bör smältas samman. Vi nöjer oss med att upprepa vad vi i avsnitt 5.8.2.3 har sagt att det är värdefullt om de nuvarande nämnderna samråder med varandra om principiellt viktiga rättsfrågor, så att en oenhetlig praxis så långt som möjligt kan undvikas. De närmare formerna för ett sådant samråd bör kunna övervägas vid den översyn av nämndernas organisation och verksamhet som vi förut har förordat.

En särskild fråga gäller de *tabeller och andra schabloner* som används för att bestämma ersättning för sveda och värk, lyte och men samt olägenheter i övrigt. Enligt våra direktiv skall vi ta ställning till om det är en lämplig ordning att dessa tabeller och schabloner fastställs endast av Trafikskadenämnden eller om också de andra nämnder som verkar på personskadeområdet bör ha ett inflytande i denna fråga. I direktiven pekas på två möjligheter. Den ena är att också övriga nämnder i någon form får medverka vid utformningen av tabellerna och de andra schablonerna. Den andra möjligheten är att ett nytt organ – med bred förankring hos olika intressenter – tillskapas för detta arbete.

Av redogörelsen i avsnitt 3.2.5.3 framgår att de äldsta tabellerna för att bestämma ersättning för lyte och men fastställdes gemensamt av Trafikskadenämnden (som då hette Trafikförsäkringsanstalternas nämnd) och Ansvarsnämnden på 1950-talet men att Trafikskadenämnden på senare tid ensam reviderat dessa tabeller, liksom en tabell för att bestämma ersättning för sveda och värk som ursprungligen utarbetats av ett enskilt försäkringsbolag – också på 1950-talet – och därefter fastställts av Trafikskadenämnden och Ansvarsnämnden gemensamt (se avsnitt 3.2.4.2). Dessa tabeller, som regelbundet justeras med hänsyn till penningvärdets förändringar, har använts inte bara av Ansvarsnämnden och Brottsskadenämnden utan också av domstolarna sedan de sanktionerats av Högsta domstolen och av riksdagen. Även de schabloner för att bestämma ersättning för olägenheter i övrigt som Trafikskadenämnden har utarbetat och fastställt i slutet av 1980-talet (se avsnitt 3.2.6.2) tillämpas av dessa nämnder liksom sannolikt också av domstolarna (jfr NJA 1992 s. 642).

De försäkringsvillkor som gäller för Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada, för Patientförsäkringen och för Läkemedelsförsäkringen innebär att de tabeller som skall användas för att bestämma ersättning för sveda och värk samt lyte och men fastställs i särskild ordning. I praktiken tillämpas Trafikskadenämndens tabeller beträffande ersättning för sveda och värk, medan ersättning för lyte och men bestäms enligt särskilda tabeller som generellt ger högre

ersättning än enligt Trafikskadenämndens tabell men som i enstaka fall kan ge lägre ersättning; enligt villkoren för Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada skall ersättningen dock lägst vara den som följer av Trafikskadenämndens tabell. Beträffande ersättning för olägenheter i övrigt gäller enligt försäkringsvillkoren särskilda normer som avviker från Trafikskadenämndens.

Om ersättningen för sveda och värk samt lyte och men höjs i enlighet med vad vi har förordat i avsnitt 5.2.7 är det inte sannolikt att man inom de försäkringssystem som nu har berörts kommer att tillämpa mera förmånliga normer. Detsamma gäller om ersättningen för särskilda olägenheter bestäms på det sätt som vi har förordat i avsnitt 5.2.5. Beträffande patientskador har för övrigt föreslagits att ersättningen för sådana skador i fortsättningen skall, med vissa undantag, bestämmas enligt allmänna skadeståndsrättsliga regler (se SOU 1994:75 s. 156). Det är alltså möjligt att Trafikskadenämndens tabeller och schabloner i en framtid kommer att tillämpas också på de områden som nu nämnts.

Att just Trafikskadenämnden fastställer de tabeller och andra schabloner som tillämpas inte bara på trafikskadeområdet utan också inom skadeståndsrätten i stort torde ha flera förklaringar. En är att den nämnden är den äldsta skadeprövningsnämnden och redan tidigt började kartlägga domstolspraxis om ersättningsnivåerna vid ideell skada (se Bennich, 1935, s. 12 f.). En annan förklaring är att Trafikskadenämnden är den skadeprövningsnämnd som handlägger det ojämförligt största antalet skadeärenden. Andra förklaringar kan nog också tänkas. Det är emellertid att märka att Ansvarsnämnden, trots dessa förklaringar, ursprungligen deltog i utfärdandet av tabellerna om ersättning för sveda och värk samt lyte och men.

Att Trafikskadenämndens tabeller används också på områden utanför trafikskadeområdet beror på att samma principer för att bestämma ersättning för personskada tillämpas inom hela skadeståndsrätten. I trafiken dominerar dock fysiska personskador, och tabellerna har därför utbildats främst med tanke på sådana skador. Av detta skäl kan det verka främmande att tillämpa dessa tabeller också på de psykiska personskador som under senare tid har tilldragit sig allt större uppmärksamhet särskilt vid sexualbrott och vid underrättelsen om att en nära anhörig har dödats genom ett våldsbrott e.d. (jfr justitierådet Bengtssons särskilda yttrande till Högsta domstolens dom i rättsfallet NJA 1993 s. 41 II). Psykiska skador av detta slag är vanligare inom Ansvarsnämndens och Brottsskadenämndens tillämpningsområde. Som vi har nämnt i avsnitt 5.2.3 är Trafikskadenämndens tabeller också dåligt anpassade till sådana skador.

Det är därför inte längre lika självklart som tidigare att Trafikskadenämnden, genom att fastställa de tabeller och andra schabloner som används för att

bestämma ersättning för ideell skada i samband med personskada, skall ensam styra rättsutvecklingen på detta område. I stället är det naturligt att även de andra nämnder som verkar på detta område deltar i utarbetandet av de tabeller och andra schabloner som bör tillämpas, i den mån inte domstolarna lägger fast andra principer.

En sådan samverkan sker också delvis redan nu. Sålunda ingår ofta en företrädare för Ansvarsnämnden i de arbetsgrupper som utreder och lämnar förslag i olika frågor för beslut av Trafikskadenämndens råd. Också andra intressenter ges ibland tillfälle att framföra synpunkter. Under arbetet på de schabloner som numera används för att bestämma ersättning för olägenheter i övrigt inhämtade Trafikskadenämnden synpunkter från de enskilda försäkringsbolagen samt från LO, TCO och LRF. Dessutom samrådde nämnden med Ansvarsnämnden.

Enligt vår mening är det inte påkallat att tillskapa ett särskilt organ med företrädare för de olika nämnderna och andra intressegrupper för att fastställa eller revidera de tabeller och andra schabloner som bör användas vid bestämmande av ersättning för ideell skada. I stället bör det vara möjligt att finna former för en samverkan mellan nämnderna i de inte så ofta förekommande fall där denna fråga blir aktuell. Det synes lämpligt att nämnderna därvid också inhämtar synpunkter från bl.a. Finansinspektionen, Konsumentverket, Sveriges advokatsamfund och Sveriges domareförbund samt – särskilt om tabellerna är avsedda att användas också inom Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada – från arbetsgivar- och arbetstagarorganisationer. Det torde sedan få ankomma på varje nämnd att fastställa tabellerna och schablonerna för sitt verksamhetsområde.

Hur en sådan samverkan bör närmare gå till är en fråga som enligt vår mening i första hand nämnderna själva bör ta ställning till. Frågan kan även, om det skulle visa sig behövligt, övervägas vid den översyn av skadeprövningsnämndernas organisation och verksamhet som vi tidigare har förordat.

5.9 Kostnadskonsekvenser

Skadestånd för personskada utgår i praktiken ofta från en ansvarsförsäkring; för skador i trafiken och i arbetslivet utgör trafikförsäkringen respektive Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada en motsvarighet. Dessa försäkringar täcker framför allt skadestånd för ideell skada. De har emellertid på senare tid

i allt större utsträckning fått tas i anspråk också för ekonomiska skadeföljder vid personskada (se avsnitt 1 och 5.1).

I den mån våra förslag innebär ökade möjligheter att få skadestånd för personskada kan det alltså få kostnadskonsekvenser för dessa försäkringar. Det gäller särskilt förslaget om en höjning av ersättningsnivån vid ideell skada och förslaget om en utvidgning av de nuvarande möjligheterna till ersättning för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig har dödats genom en skadeståndsgrundande handling.

I avsnitt 5.2.7 har vi förordat att den nuvarande ersättningsnivån vid skadeståndsposten lyte och men höjs med 50 procent i de allvarligaste skadefallen, samtidigt som en viss höjning görs i fråga om skador som inte är fullt så allvarliga utan att dock vara av lindrig natur. Enligt våra beräkningar skulle en höjning av ersättningen för lyte och men i denna storleksordning, om den genomfördes på en gång, medföra ökade kostnader för trafikförsäkringen med omkring 2 procent och för Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada med i stort sett samma procenttal. För att dämpa dessa kostnadseffekter har vi föreslagit att höjningen genomförs etappvis, t.ex. under tre år från det att statsmakterna har tagit ställning till våra förslag. Kostnadsökningen för dessa försäkringar kan då begränsas till ca 0,7 procent för vart och ett av dessa år. För den reguljära ansvarsförsäkringen – som i regel ingår i olika slags paketförsäkringar, t.ex. i hem- och villahemförsäkringen – blir kostnaderna i det närmaste försumbara.

Förslaget i avsnitt 5.5 om rätt till skadestånd för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig har dödats även genom en annan skadeståndsgrundande handling än uppsåtligt brott medför enligt våra beräkningar en kostnadsökning för trafikförsäkringen på 1-1,5 procent. För övriga försäkringar torde förslaget få endast marginella kostnadseffekter.

Våra övriga förslag kan vart och ett för sig inte ha någon nämnvärd betydelse från kostnadssynpunkt. Och inte ens sammantagna torde de medföra någon större kostnadsökning – mindre än en tiondels procent – för de försäkringar som det nu är fråga om.

Det bör vidare beaktas att vårt förslag i avsnitt 5.2.5 om en ökad schablonisering av vissa skadeföljder som i dag ersätts som olägenheter i övrigt kommer att leda till minskade administrationskostnader vid försäkringsbolagens skadereglering. Denna kostnadsbesparing torde uppväga en del av den kostnadsökning som våra förslag i övrigt kan medföra.

Våra förslag kan även få vissa kostnadseffekter för Brottsoffermyndighetens, också därmed statens, del. Det gäller dock knappast förslaget om en

höjning av ersättningsnivån beträffande posten lyte och men. Det är nämligen bara en obetydlig andel av de fall där brottsskadeersättning utgår som avser så allvarliga skador att de omfattas av denna höjning. Därtill kommer den begränsning som enligt 11 § första stycket i 1978 års brottsskadelag gäller för brottsskadeersättning med anledning av personskada; sådan ersättning utgår med högst 20 basbelopp, dvs. för närvarande 714 000 kr. Det innebär att den höjning av ersättningsnivån som vi har förordat inte kommer att slå igenom fullt ut ens i de allvarligare personskadefall som någon gång kan förekomma vid Brottsoffermyndigheten.

Däremot kan förslaget om ersättning för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig har dödats medföra vissa kostnader för Brottsoffermyndigheten. Med anledning av den ändring av rättsläget som rättsfallen NJA 1993 s. 41 I och II innebär har, som nämnts i avsnitt 5.5.1.8, mindre än en halv milj. kr per år hittills betalats ut från Brottsskadenämnden respektive Brottsoffermyndigheten och från det överfallsskydd som ingår i hem- och villahemförsäkringen. Den utvidgning av ersättningsmöjligheterna i detta avseende som vi har föreslagit – dvs. att ersättning skall kunna utgå även vid dödsfall som inte vållats uppsåtligen – kan inte få tillnärmelsevis samma kostnadseffekt. För Brottsoffermyndighetens del torde det röra sig om blygsamma belopp.

Våra övriga förslag berör Brottsoffermyndigheten bara till mindre del. Förslagen i avsnitt 5.2.1.4 om ersättning för kostnader med anledning av en anhörigs personskada och i avsnitt 5.4 om verkan av den skadelidandes död torde från kostnadssynpunkt ha ringa betydelse. Och de principer som vi har föreslagit i 5.6.2 om omprövning av ersättning för kostnader och ideell skada samt i avsnitt 5.7.3 om jämkning på grund av medvållande tillämpas redan nu av myndigheten.

Enligt Dir. 1984:5 till samtliga kommittéer och särskilda utredare angående utredningsförslagens inriktning ankommer det på oss att föreslå hur de kostnader som uppkommer för staten i form av ökade anslag för Brottsoffermyndigheten skall finansieras. Av vad som nyss sagts framgår att våra förslag medför endast en begränsad kostnadsökning för statens del. I sammanhanget kan det dock finnas anledning att beakta de ökade kostnader för staten som blir följden om förslaget i vårt förra betänkande (SOU 1992:84) om en höjning av ersättningen för kränkning vid sexualbrott och andra grova våldsbrott genomförs. Det förslaget är från kostnadssynpunkt av väsentligt större betydelse. I 1994/95 års budgetproposition har regeringen uttalat att det med hänsyn till den kraftiga ökningen av brottsskadeersättningarna och mot bakgrund av det statsfinansiella läget inte är så angeläget med en fortsatt

höjning av ersättningsnivåerna att regeringen för närvarande kan ansluta sig till kommitténs förslag i denna del (se prop. 1994/95:100 Bil. 3.1 s. 95 f.).

En möjlighet att finansiera åtminstone en del av denna höjning skulle enligt vår mening kunna vara att begränsa rätten till ersättning för kränkning genom brott till sådana fall då det finns särskilda skäl för ersättning. En sådan begränsning – som föreslagits i departementspromemorian Ds Ju 1987:1 s. 27 (jfr prop. 1987/88:92 s. 7) – innebär att brottsskadeersättning skulle lämnas i första hand endast vid sexualbrott och grövre våldsbrott. De ersättningar som för närvarande betalas vid andra brott uppgår till minst 5 milj. kr. Detta belopp skulle kunna användas till att finansiera en höjning av ersättningarna i de allvarligaste fallen. Enligt vår mening är en sådan höjning trots allt mer angelägen än att ersättning ges vid mindre svåra kränkningar.

5.10 Jämställdhetspolitiska konsekvenser

En grundläggande princip inom skadeståndsrätten är att den som har tillfogats en skada skall genom skadeståndet försättas i samma ekonomiska läge som om skadan inte hade inträffat. De skillnader mellan olika skadelidande som kan ha funnits före skadan kommer alltså till uttryck i skadeståndsbeloppen. Det gäller även då skillnaderna beror på de skadelidandes kön.

Det sagda innebär att i den mån kvinnor har lägre inkomst än män också skadeståndet för deras inkomstförlust blir lägre. Om skadeståndet utgår i form av engångsbelopp, kapitaliseras det å andra sidan efter en högre faktor än för män beroende på att kvinnor statistiskt sett lever längre (se bilaga 3). Också skadestånd för olägenheter i övrigt kapitaliseras efter denna högre faktor; för kvinnor blir alltså dessa skadestånd något större än för män.

De olikheter som finns mellan kvinnor och män återspeglas med andra ord i skadeståndsbeloppen och utjämnas inte av skadeståndsreglerna, lika litet som dessa bidrar till en allmän inkomstutjämning i samhället (se prop. 1975:12 s. 102). Som nämnts vid 1975 års personskadereform bör skadeståndsreglerna inte heller användas som instrument för att åstadkomma full ekonomisk och social rättvisa; för att nå ett sådant syfte får man ta andra rättsregler till hjälp (se prop. 1975:12 s. 139).

5.11 Ikraftträdande m.m.

Med hänsyn till den tid som kan väntas förflyta innan våra förslag har lett till en proposition som antagits av riksdagen och till den tid som försäkringsbolagen behöver för att förbereda sig på de nya reglerna bör dessa inte träda i kraft förrän tidigast den 1 januari 1997.

Enligt allmänna principer tillämpas nya skadeståndsregler endast på skadefall som inträffar efter ikraftträdandet (se SOU 1992:84 s. 281 med hänvisningar). Dessa principer bör tillämpas också på de regler som föreslås i detta lagstiftningsärende. Någon särskild övergångsbestämmelse om detta behövs inte (jfr prop. 1975:12 s. 143).

Några lagregler föreslås inte om vilka schabloner som bör användas när skadestånd för ideell skada bestäms eller om vilken ersättningsnivå som bör gälla vid sådan skada. I avsnitt 5.8.1 har vi förordat att dessa frågor i stället avgörs i den praktiska tillämpningen med ledning av de uttalanden som har gjorts i detta lagstiftningsärende. I samband därmed får ställning tas till frågan om de nya principer som utbildats bör tillämpas också på äldre skadefall som inte har reglerats slutligt.

6 Författningskommentar

6.1 Förslaget till lag om ändring i skadeståndslagen (1972:207)

5 kap. 1 §

Skadestånd till den som har tillfogats personskada omfattar ersättning för
1. sjukvårdskostnad *samt* andra *kostnader för den skadelidande och, i skälig omfattning, dem som står denne särskilt nära,*
2. inkomstförlust,
3. *fysiskt och psykiskt lidande av övergående natur* (sveda och värk) *eller av bestående art* (lyte eller annat stadigvarande men) samt *särskilda* olägenheter till följd av skadan.

Ersättning för inkomstförlust motsvarar skillnaden mellan den inkomst som den skadelidande skulle ha kunnat uppbära, om han icke hade skadats, och den inkomst som han trots skadan har eller borde ha uppnått eller som han kan beräknas komma att uppnå genom sådant arbete som motsvarar hans krafter och färdigheter och som rimligen kan begäras av honom med hänsyn till tidigare utbildning och verksamhet, omskolning eller annan liknande åtgärd samt ålder, bosättningsförhållanden och därmed jämförliga omständigheter.

Med inkomstförlust *likställs* intrång i näringsverksamhet. Med inkomst *likställs* värdet av *husligt arbete* i hemmet.

Första stycket

Ändringen av bestämmelsen i punkt 1 om skadestånd för *kostnader* innebär att även kostnader för dem som står den skadelidande särskilt nära kan ersättas. Ersättningen tillkommer den skadelidande för att användas av denne till att gottgöra de närstående för deras kostnader. Avsikten med denna bestämmelse är att markera att sådana kostnader bör ersättas något mera generöst än som hittills har skett i praxis. På samma sätt som gäller enligt 5 kap. 2 § första stycket 1 beträffande andra kostnader än begravningskostnader är det dock fråga om en skälighetsbedömning. Det utgör ett undantag från den annars

gällande grundsatsen att kostnader till följd av ett skadefall skall ersättas fullt ut.

Som förordats i avsnitt 5.2.1.4 bör kostnader för närståendes sjukbesök kunna ersättas även för tiden efter den akuta sjukdomstiden inte bara när den skadelidande är ett barn utan också när besöken kan antas vara till gagn för en vuxen person som inte lider av en livshotande skada. Det kan röra sig om besök hos en skadelidande som vistas en längre tid på sjukhus eller annan vårdinrättning. En förutsättning är att besöken kan antas främja den skadelidandes hälsa eller rehabilitering. Detta skall kunna styrkas genom intyg av läkare eller på annat sätt.

De kostnader för närståendes sjukbesök som i skälig omfattning kan ingå i skadeståndet till den skadelidande är t.ex. utgifter för resa, hotellkostnader och förlust av arbetsinkomst. En förutsättning är dock att kostnaderna är nödvändiga. Ersättning för resekostnader bör sålunda avse bara resa med billigaste färdmedel, och kostnader för hotellvistelse bör ersättas endast i den mån de ligger på en rimlig nivå. Det följer även av att kostnaderna ersätts bara i skälig omfattning.

Även kostnader för närståendes omvårdnad av den skadelidande kan ersättas i den omfattning som det är skäligt. Genom den ändrade lydelsen av bestämmelsen blir det möjligt att ersätta den närståendes inkomstförlust även när denna kostnad överstiger vad det normalt skulle kosta att anlita hjälp utifrån, om sådan hjälp inte kan tillhandahållas.

Med "närstående" avses samma personkrets som i 5 kap. 2 § första stycket 3. Även andra personer än familjemedlemmar kan alltså hänföras till denna kategori. I förevarande sammanhang kan det t.ex. gälla en person som en äldre skadelidande utan närmare släktingar känner en särskild samhörighet med.

Bestämmelsen i punkt 3 om *skadestånd för ideell skada* har ändrats för att betona att sådan skada kan avse inte bara fysiskt utan också psykiskt lidande. En förutsättning för att psykiska besvär skall kunna ersättas är dock att de utgör en personskada, dvs. är medicinskt påvisbara (se avsnitt 3.1 och 3.2.4.1). Detta slags lidande skiljer sig därigenom från det lidande som kan tillfogas någon genom en kränkning av den personliga integriteten (se SOU 1992:84 s. 97, 215 f. och 219).

I vårt förra betänkande har föreslagits en bestämmelse i 2 kap. 3 § som innebär att den som utsätter annan för en sådan integritetskränkning genom vissa brott skall ersätta det lidande som kränkningen innebär (se SOU 1992:84 s. 24). För att inte uttrycket "lidande" skall förekomma i skilda bestämmelser

med olika innebörd bör detta uttryck undvikas i nämnda bestämmelse. Den kan i stället formuleras t.ex. så, att den som allvarligt kränker annan genom brott mot dennes person, frihet, fred eller ära skall ersätta skadan.

En särskild fråga är om ersättning för ideell skada skall kunna ges för den oro för framtida skador som kan upplevas av dem som genom en skadeståndsgrundande handling har utsatts för risk att drabbas av sjukdom, t.ex. cancer, eller risk för att ha blivit smittade av HIV-virus. Om denna oro har lett till psykiska besvär av sådan grad att de är att anse som personskada kan skadestånd utgå för den skadan. Det gäller även om risken senare inte förverkligas (jfr NJA 1990 s. 186). Skulle den befarade skadan också inträffa, får den ersättas särskilt.

Bestämmelsen i punkt 3 avser till en början *sveda och värk*, dvs. fysiskt och psykiskt lidande av övergående natur. Som nämnts i avsnitt 5.2.3 är avsikten att ersättningen härför också i fortsättningen skall bestämmas efter standardiserade normer. Dessa normer bör som i dag utgå från sådana objektivt konstaterbara kriterier som vårdtidens längd, vårdform och skadans art. För att underlätta en nyanserad bedömning beträffande psykiska skador bör normerna dock kompletteras i de avseenden som nämnts i avsnitt 5.2.3; sålunda bör av normerna framgå, på samma sätt som beträffande fysiska skador, vad som är att anse som svår psykisk skada. Likaså bör framgå när förhöjd grundersättning skall utgå med hänsyn till att den psykiatriska behandling som den skadelidande fått genomgå är särskilt påfrestande.

Hur normerna i detalj bör utformas med avseende på de psykiska skadorna bör i enlighet med vad som förordats i avsnitt 5.8.3 ankomma på de på personskadeområdet verksamma skadeprövningsnämnderna att avgöra. Graderingen av de psykiska skadornas olika svårhetsgrad torde därvid kunna göras med utgångspunkt i vad som anförts i bilaga 5. Sålunda bör med svår skada kunna avses tillstånd som inkluderar symtom i överensstämmelse med vad som utmärker s.k. akut stressyndrom samt vissa fall av övergående posttraumatiskt stressyndrom, varvid symtomens svårhetsgrad skall ha medfört åtminstone partiell arbetsoförmåga.

Vidare tar bestämmelsen i punkt 3 sikte på *lyte eller annat stadigvarande men*, dvs. fysiskt och psykiskt lidande av bestående art. Ersättning för stadigvarande men skall också i fortsättningen bestämmas utifrån den skadelidandes medicinska invaliditet och ålder vid tidpunkten för invaliditetens inträde. Avsikten är att den medicinska bedömningen skall göras med ledning av 1991 års förslag till nya invaliditetstabeller (se bilaga 1.2). Det innebär

bl.a. att dagens system med s.k. maximal- och nivåfall överges. Utgångspunkten är i stället att samtliga skadetyper ersätts strikt efter invaliditetsgrad enligt en och samma ersättningstabell för stadigvarande men och att den sveda och värk som uppkommit ersätts särskilt enligt normerna för sådan skada.

Som framhållits i avsnitt 3.2.4.3 dras gränsen mellan posten sveda och värk, å ena sidan, och lyte och men, å andra sidan, i regel vid den tidpunkt då ett bestående invaliditetstillstånd har inträtt, dvs. då det medicinska tillståndet kan anses permanent och behandling i egentlig mening har upphört. Detta får dock inte uppfattas som att ersättning för sveda och värk inte skall lämnas i de fall då en fysisk skada är att anse som bestående redan omedelbart vid eller i nära anslutning till skadetillfället i den betydelsen att varje form av behandling är utsiktslös när det gäller att åstadkomma en förändring av den fysiska skadan som sådan. Vid bedömningen i vad mån ersättning för sveda och värk skall utgå måste också beaktas den skadelidandes psykiska tillstånd. Sålunda torde det inte sällan förekomma vid t.ex. skador på ryggmärgen med svåra förlamningstillstånd som följd att den fysiska skadan i sig på ett tidigt stadium är att anse som bestående, medan de psykiska besvär som uppkommit som en följd därav kan fortgå under lång tid. I sådana fall bör ersättning ges i form av sveda och värk till dess att det konstateras att de akuta skadeverkningarna antingen helt upphört eller blivit bestående. Detsamma bör gälla också i andra fall när psykiska besvär kvarstår efter det att den fysiska skadan har läkt ut (jfr avsnitt 3.2.4.1).

Slutligen regleras i punkt 3 en ny ersättningspost, *särskilda olägenheter*. Denna ersättningspost, som träder i stället för den tidigare posten olägenheter i övrigt, tar sikte på fall där den skadelidande tillfogas en ideell skada i sådan omfattning att den schablonmässigt bestämda ersättningen för sveda och värk samt lyte och men inte kan anses utgöra en tillräcklig kompensation. Det rör sig alltså om ideella skadeföljder av betydligt svårare beskaffenhet än som är vanligt vid det slags skada som har tillfogats den skadelidande. Sådana skadeföljder har i tidigare skaderegleringspraxis gottgjorts med en förhöjd ersättning för lyte och men eller med ersättning för olägenheter i övrigt.

Som framhållits i avsnitt 5.2.5 bör ersättning för särskilda olägenheter framför allt kunna komma i fråga i sådana fall där den skadelidande måste anspänna sig i arbetet i sådan grad att olägenheterna är att hänföra till nivå III eller IV i den av Trafikskadenämnden utarbetade s.k. ABC-modellen (se avsnitt 3.6.2.2). Det rör sig alltså om påtagliga besvär vid frekvent förekommande arbetsuppgifter respektive om uppenbara svårigheter att fungera i arbetet. I undantagsfall kan det också förekomma att den skadelidande i sin

dagliga livsföring besväras i så hög grad av sin skada att ersättningen för bestående men inte kan anses utgöra en tillräcklig kompensation. Ersättning för särskilda olägenheter kan då utges. Även om det inte är uteslutet att sådan ersättning kan komma i fråga också under den akuta sjukdomstiden, vid sidan av skadestånd för sveda och värk, torde detta i praktiken bli ovanligt.

Att även förlust av eller minskade möjligheter att utöva olika fritidssysselsättningar kan i vissa fall ersättas som särskilda olägenheter framgår av vad som sagts i avsnitt 5.2.5. En förutsättning är dock att det är fråga om ett avsevärt ingrepp i den skadelidandes livsföring som inte kan uppvägas av andra fritidsintressen. Det skall alltså röra sig om en betydande förlust av en livskvalitet.

Tredje stycket

Ändringen i andra meningen är avsedd att markera att bestämmelsen tar sikte på husligt arbete i hemmet som helt eller delvis bedrivs i stället för ett avlönat förvärvsarbete. Motsvarande uttryck finns i 1970 års lag om arbetstid m.m. i husligt arbete.

5 kap. 2 §

Har personskada lett till döden, utgår ersättning för

1. begravningskostnad och, i skälig omfattning, annan kostnad till följd av dödsfallet,
2. förlust av underhåll,
3. *personskada som till följd av dödsfallet åsamkats någon som stod den avlidne särskilt nära.*

Ersättning för förlust av underhåll tillkommer efterlevande som enligt lag hade rätt till underhåll av den avlidne eller som eljest var beroende av honom för sin försörjning, om underhåll utgick vid tiden för dödsfallet eller om det kan antagas att underhåll skulle ha kommit att utgå inom en nära framtid därefter. Förlusten *ersätts* i den omfattning som är skäligt med hänsyn till den efterlevandes förmåga och möjligheter att genom eget arbete eller eljest, på annat sätt än genom förmån som avses i 3 §, själv bidraga till sin försörjning. Med underhåll *likställs* värdet av den avlidnes *husliga arbete* i hemmet.

Första stycket

I punkt 3 har tagits in den nya bestämmelse om skadestånd för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig dödats som har förordats i avsnitt 5.5. Sådant

skadestånd kan utgå oavsett om dödsfallet har vållats uppsåtligen eller genom vårdslöshet eller om skadeståndsansvaret vilar på strikt grund.

Den närstående skall ha "åsamkats" en personskada till följd av dödsfallet. Därmed antyds att skadan har uppkommit mera indirekt än när den, som sägs i 5 kap. 1 § första stycket, har "tillfogats" den skadelidande (jfr Leijonhufvud, 1993, s. 84).

Personskadan består i detta fall regelmässigt av psykiska besvär. För att sådana besvär skall vara ersättningsgilla som personskada krävs att de är medicinskt påvisbara (se kommentaren till 5 kap. 1 § första stycket 3). Detta skall kunna styrkas genom intyg av läkare eller annan psykiatrisk expertis (jfr Conradi i JT 1992-93 s. 918) eller på annat sätt. Att besvären har lett till sjukskrivning krävs dock inte.

Skadeståndet för personskada i form av psykiska besvär bestäms enligt 5 kap. 1 §. Det gäller också vid sådan personskada som avses i förevarande bestämmelse. Skadeståndet omfattar alltså ersättning för kostnader, inkomstförlust och ideella förluster till följd av skadan. De ideella förlusterna ersätts som sveda och värk samt i förekommande fall som bestående men och särskilda olägenheter.

I de flesta fall torde de psykiska besvären vara av övergående natur. När skadestånd i dessa fall bestäms för sveda och värk, bör besvären värderas med utgångspunkt i de normer som allmänt tillämpas vid dessa skadeföljder. Som nämnts i avsnitt 5.2.3 bör dessa normer revideras så att de ger ett ökat utrymme för en nyanserad bedömning av psykiska skadeföljder. Det belopp om 25 000 kr som i rättsfallen NJA 1993 s. 41 I och II tillerkändes samtliga skadelidande för sveda och värk kan alltså inte utan åtskillnad tillämpas i alla situationer.

Om ett sådant belopp i den utomrättsliga skaderegleringen av förenklingsskäl betalas ut slentrianmässigt finns visserligen i och för sig inget att erinra mot detta. En förutsättning är dock att de skadelidande som styrker att de har åsamkats psykiska besvär i en omfattning som enligt de nämnda normerna ger rätt till högre ersättning tillerkänns den ersättning som de är berättigade till enligt dessa normer.

I undantagsfall kan de psykiska besvären leda till personlighetsförändringar eller på annat sätt bli bestående (se bilaga 5). I sådana fall skall skadestånd ges för bestående men efter den invaliditetsgrad som kan åsättas dessa besvär. Det kan då någon gång förekomma att den skadelidande även har rätt till skadestånd för särskilda olägenheter som besvären medför.

Berättigade till skadestånd är de som har stått den avlidne särskilt nära. Vilka som skall anses som sådana närstående har utvecklats i avsnitt 5.5.1.9.

Som nämnts i avsnitt 5.5.1.8 får förevarande bestämmelse inte läggas till grund för motsatsslutet att en rätt till skadestånd inte föreligger i andra fall än då en nära anhörig har dödats. Enligt gällande rätt torde skadestånd kunna utgå i en del sådana andra situationer, t.ex. då någon har fått psykiska besvär av att bevittna att en nära anhörig har skadats allvarligt. Avsikten är inte att begränsa den rätt till skadestånd som kan finnas i dessa fall eller att hindra en vidareutveckling i praxis med avseende på andra ersättningsvärda fall.

Andra stycket

I tredje meningen har motsvarande ändringar gjorts som i 5 kap. 1 § tredje stycket.

5 kap. 5 §

Sedan frågan om ersättning *enligt 1 eller 2 § har avgjorts slutligt genom avtal eller dom, kan ersättningsfrågan omprövas i sådana fall då de* i detta kapitel avsedda förhållanden som har legat till grund för ersättningens bestämmande väsentligt har ändrats. *Ersättning som har* fastställts i form av engångsbelopp *kan dock inte sänkas.*

Om ändring i skadeståndslivränta med anledning av förändringar i penningvärdet finns särskilda bestämmelser.

Ändringarna i första stycket innebär att det blir möjligt att ompröva skadestånd för kostnader och ideell skada på samma sätt som för närvarande gäller beträffande inkomstförlust och förlust av underhåll; liksom i de fallen förutsätts att det har inträtt en väsentlig förändring i de förhållanden som har legat till grund för skadeståndets bestämmande. Skälen till denna utvidgning av möjligheten till omprövning har redovisats i avsnitt 5.6.2. Första stycket har dessutom formulerats om så att det klart kommit till uttryck att bestämmelserna är tillämpliga också i fall när det tidigare slagits fast att någon skada i visst avseende inte uppkommit men detta i efterhand visar sig vara felaktigt.

Omprövning av skadestånd för kostnader och ideell skada förutsätter liksom omprövning i övrigt att skadeståndet har fastställts slutligt genom dom eller avtal. Med avtal bör förstås också det fallet att ett försäkringsbolag i enlighet med sitt erbjudande betalt ut ersättning till den skadelidande och

denne underlåtit att inom rimlig tid ge till känna att han inte godtar ersättningen (jfr avsnitt 3.6.3).

Kravet på att de i 5 kap. avsedda förhållanden som har legat till grund för bedömningen har ändrats väsentligt innebär att omprövning kan komma i fråga endast mera sällan. Vad som åsyftas är fall där t.ex. den skadelidandes hälsotillstånd i betydande grad kommit att avvika från vad man föreställde sig vid den tidpunkt då skadeståndet fastställdes. Skillnaden mellan antagen och faktisk skada skall med andra ord vara så markant att det framstår som angeläget att en förnyad prövning kommer till stånd.

Det bör understrykas att väsentlighetsrekvisitet knyter an till den förändring som skall ha skett i fråga om de förhållanden som har legat till grund för bedömningen av skadeståndsfrågan och således inte i första hand till den skillnad i ersättning som kan bli följden av de ändrade förhållandena. Från praktisk synpunkt torde detta dock inte ha någon nämnvärd betydelse eftersom omprövning kommer i fråga endast i speciella situationer; i det stora flertalet av dessa fall torde även skillnaden i ersättning vara väsentlig. Vad som nu sagts får dock inte uppfattas så att omprövning för t.ex. bestående men kan underlåtas därför att det från ekonomisk synpunkt bedöms vara av mindre betydelse, t.ex. på grund av att den skadelidandes yrkande i omprövningsärendet avser endast ett lägre belopp.

En förutsättning för att omprövning skall komma i fråga är vidare att ändringen inte har kunnat förutses vid den första prövningen. Sådana ändringar i exempelvis den skadelidandes hälsotillstånd som kan förutses redan vid den första prövningen skall i princip påverka det ursprungliga skadeståndet. Att prognosen allmänt sett har varit osäker bör dock inte utesluta omprövning.

När det gäller ersättning för lyte och men ligger det i sakens natur att omprövning inte kan komma i fråga i andra fall än när förändringen är bestående. Vad däremot beträffar kostnader och inkomstförlust krävs i och för sig inte att förändringen är bestående. I praktiken torde en förändring av de förhållanden som legat till grund för skadeståndet i dessa avseenden dock sällan vara väsentlig om den inte samtidigt är bestående.

Det ankommer på den skadelidande för att få till stånd en omprövning att styrka att det skett en sådan förändring av förhållandena som här avses.

Ersättning för kostnader och ideell skada bestäms regelmässigt i form av kapitalbelopp. I sådana fall får omprövningen inte leda till att ersättningen sänks. I den mån det förekommer att sådan ersättning fastställs i form av livränta – det torde framför allt gälla ersättning för kostnader – kan om-

prövning emellertid ske också till den skadelidandes nackdel. Om det t.ex. framkommer att den skadelidandes hälsotillstånd blivit betydligt bättre än man antagit när skadeståndet bestämdes och skadan därför inte alls medfört de kostnader som man då räknat med, bör en anpassning av livräntan till de nya förhållandena vara möjlig. Syftet med de föreslagna ändringarna är dock i första hand att göra det möjligt att korrigera ett skadestånd som mot bakgrund av de förändrade förhållandena blivit alldeles för lågt.

När det gäller kostnader torde omprövning kunna bli aktuell t.ex. vid bortfall av handikappersättning, för såvitt ändringen inte förklaras av att det inte längre finns skäl för en sådan ersättning. I vad mån det föreligger väsentligt ändrade förhållanden måste dock avgöras från fall till fall.

Beträffande ersättning för sveda och värk är utrymmet för omprövning i regel mycket begränsat. Ersättningen härför bestäms ju i de flesta fall när den akuta sjuktiden gått till ända. Det förekommer emellertid – inte minst vid psykisk skada – att ersättning för sveda och värk fastställs på ett tidigare stadium. I sådana fall bör omprövning vara möjlig också i fråga om ersättning för sveda och värk, om det framkommer att avgörandet grundar sig på antaganden om en framtida utveckling som senare visar sig vara felaktiga.

En utvidgad möjlighet till omprövning torde dock få störst betydelse när det gäller ersättning för bestående men.

I den mån den skadelidande tillerkänns ytterligare ersättning, skall denna bestämmas med hänsyn till den ersättningsnivå som gäller då tilläggsersättningen fastställs. Detta följer av allmänna skadeståndsrättsliga principer. Den ersättning som tidigare utgått får räknas om med hänsyn till rådande penningvärde (jfr NJA 1993 s. 192).

De nya bestämmelserna innebär inte att omprövning kan ske på grund av ändrade förhållanden på den skadeståndsskyldiges sida (se avsnitt 5.6.3). Om anledning till omprövning väl föreligger på grund av ändring i den skadelidandes förhållanden skall dock vid prövningen hänsyn tas även till den skadeståndsskyldiges förhållanden (se prop. 1975:12 s. 216).

6 kap. 1 §

Skadestånd med anledning av personskada kan jämkas, om den skadelidande själv uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet har medverkat till skadan. Skadestånd till förare av motordrivet fordon som har gjort sig skyldig till *rattfylleri eller grovt rattfylleri* kan även jämkas, om föraren därvid genom vårdslöshet har medverkat till skadan. Har personskada lett till döden, kan

skadestånd *som avses i 5 kap. 2* § också jämkas, om den avlidne uppsåtligen har medverkat till dödsfallet.

Skadestånd med anledning av sakskada eller ren förmögenhetsskada kan jämkas, om vållande på den skadelidandes sida har medverkat till skadan.

Jämkning av skadestånd enligt första eller andra stycket sker efter vad som är skäligt med hänsyn till *den medverkan som har förekommit* på ömse sidor, *varvid även den skadelidandes behov av skadeståndet och övriga omständigheter skall beaktas.*

Första stycket

Ändringen i andra meningen är av rent redaktionell natur och innebär inte någon ändring i sak.

I enlighet med vad som förordats i avsnitt 5.7.2 har tredje meningen ändrats så att det klart framgår att bestämmelsen avser inte bara skadestånd till efterlevande för förlust av underhåll enligt 5 kap. 2 § första stycket 2 och andra stycket utan även skadestånd för begravningskostnad och annan kostnad till följd av dödsfallet enligt 5 kap. 2 § första stycket 1 (jfr avsnitt 3.7.3).

Ändringen i tredje meningen innebär vidare att bestämmelsen blir tillämplig på skadestånd för personskada som till följd av dödsfallet åsamkats någon som stod den avlidne särskilt nära (se den nya bestämmelsen i 5 kap. 2 § första stycket 3). Som anförts i avsnitt 5.7.2 bör sådant skadestånd i princip jämkas till noll då dödsfallet utgör ett självmord och någon annan kan göras ansvarig för dödsfallet endast på strikt grund. En motsvarande bestämmelse har tagits in i 12 § första stycket i 1976 års trafikskadelag. I praktiken rör det sig i de flesta fall om självmord i trafiken.

Enligt första meningen kan skadestånd för personskada som åsamkats en närstående till följd av ett dödsfall jämkas, om denne själv uppsåtligen har vållat dödsfallet (jfr Hellner, 1976, s. 173 och Bengtsson, 1982, s. 138). Också i ett sådant fall synes skadeståndet böra jämkas till noll.

Tredje stycket

Bestämmelsen har ändrats så att den, på samma sätt som den allmänna jämkningsregeln i 6 kap. 2 §, uttryckligen anger att den skadelidandes behov av skadestånd skall beaktas vid jämkningen. Som nämnts i avsnitt 5.7.3 är avsikten med denna ändring att markera att skadestånd vid personskada för kostnader och inkomstförlust inte bör jämkas i fall då denna ersättning är av väsentlig betydelse för den skadelidandes framtida försörjning. Skadestånd för

ideell skada kan däremot inte anses ha sådan betydelse. Den jämkning som är motiverad med hänsyn till skuldgraden på ömse sidor och andra omständigheter vid skadefallet (se prop. 1975:12 s. 174) bör alltså i ett sådant fall göras bara på denna ersättning.

Frågan när skadestånd för kostnader och inkomstförlust kan anses ha väsentlig betydelse för den skadelidandes framtida försörjning kan inte besvaras generellt. Den beror nämligen bl.a. på i vad mån den skadelidandes försörjning kan tillgodoses genom andra förmåner än skadestånd. Beträffande skadestånd för inkomstförlust kan en utgångspunkt dock vara att jämkning görs endast på den del av inkomstförlusten som, tillsammans med sådana samordningsförmåner som avses i 5 kap. 3 §, överstiger 7,5 basbelopp, dvs. för närvarande 267 750 kr.

Bestämmelsen har vidare ändrats så att den enligt orden inte, som för närvarande, tar sikte enbart på fall då skadeståndsansvaret grundar sig på vållande utan också – i likhet med motsvarande bestämmelse i 12 § tredje stycket i 1975 års trafikskadelag – är tillämplig i fall då den skadeståndsskyldiges ansvar vilar på annan grund än styrkt vållande (jfr prop. 1975:12 s. 174 samt Nordenson, 1977, s. 190, Bengtsson, 1982, s. 109 och Hellner, 1985, s. 190). Någon ändring i sak är inte avsedd. I fall då vållande har förekommit på ömse sidor bör liksom hittills en jämförelse göras mellan graden av detta vållande.

6 kap. 3 §

Rätten till ersättning enligt 5 kap. 1 § första stycket 3 och 6 § faller bort, om den skadelidande avlider innan krav på sådan ersättning har framställts.

I enlighet med vad som förordats i avsnitt 5.4 föreskrivs i denna nya paragraf att rätten till skadestånd för ideell skada vid personskada enligt 5 kap. 1 § första stycket 3 och för kränkning genom brott enligt 5 kap. 6 § (i paragrafens lydelse enligt SOU 1992:84) faller bort, om krav på sådant skadestånd inte har framställts medan den skadelidande var i livet.

Bestämmelsen innebär motsättningsvis att den skadelidandes rätt till skadestånd går över på dennes arvingar, om ersättning har krävts innan den skadelidande avled. Som nämnts i avsnitt 5.4 gäller detta emellertid – på samma sätt som beträffande skadestånd för kostnader och inkomstförlust (se avsnitt 3.4) – bara skadestånd som hänför sig till tiden före dödsfallet. Skadestånd som avser tiden därefter tillfaller arvingarna endast om en fordran

på detta skadestånd har fastställts i den skadelidandes livstid genom avtal eller lagakraftvunnen dom.

Den skadelidandes skadeståndskrav skall ha framställts antingen hos den skadeståndsskyldige själv eller hos någon som företräder denne. Ett försäkringsbolag där den skadeståndsskyldiges ansvar är försäkrat får anses utgöra en sådan företrädare (jfr SOU 1963:33 s. 43). Vid tvist huruvida skadestånd har krävts ankommer det på den skadelidandes arvingar att styrka detta.

Även om den skadelidandes skadeståndskrav inte uttryckligen har förklarats avse ideell skada enligt 5 kap. 1 § första stycket 3 eller 6 § torde en sådan begäran i allmänhet kunna intolkas i kravet (jfr SOU 1963:33 s. 43). Något bestämt belopp behöver inte heller ha begärts.

En hänvisning till denna paragraf har samtidigt tagits in i 1975 års trafikskadelag och 1978 års brottsskadelag. I rättstillämpningen får avgöras i vad mån paragrafen bör tillämpas analogt på skadestånd för ideell skada som utgår enligt annan lagstiftning, t.ex. på immaterialrättens och arbetsrättens områden.

6.2 Förslaget till lag om ändring i trafikskadelagen (1975:1410)

9 §

I fråga om trafikskadeersättning *tillämpas* 5 kap. *och 6 kap. 3* § skadeståndslagen (1972:207) samt lagen (1973:213) om ändring av skadeståndslivräntor.

Ändringen av denna paragraf innebär att den nya bestämmelse om verkan av den skadelidandes död som har föreslagits i 6 kap. 3 § skadeståndslagen skall tillämpas också i fråga om trafikskadeersättning.

12 §

Trafikskadeersättning med anledning av personskada kan jämkas, om den skadelidande själv uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet har medverkat till skadan. Ersättning till förare som har gjort sig skyldig till *rattfylleri eller grovt rattfylleri* kan även jämkas, om föraren därvid genom vårdslöshet har medverkat till skadan. Har personskada lett till döden, kan ersättning *som avses*

i 5 kap. 2 § skadeståndslagen (1972:207) också jämkas, om den avlidne uppsåtligen har medverkat till dödsfallet.

Trafikskadeersättning med anledning av sakskada kan jämkas, om vållande på den skadelidandes sida har medverkat till skadan. I fall som avses i 10 § andra stycket skall sådan medverkan till sakskada anses föreligga, om vållande i samband med förandet av det skadade fordonet eller det fordon varmed den skadade egendomen befordrades eller bristfällighet på fordonet har medverkat till skadan. Vidare skall i fall som avses i 11 § tredje stycket sådan medverkan till sakskada anses föreligga, om vållande i samband med spårdriften eller bristfällighet i någon anordning för denna har medverkat till skadan.

Jämkning enligt första eller andra stycket sker efter vad som är skäligt med hänsyn till den medverkan som har förekommit på ömse sidor, *varvid även den skadelidandes behov av trafikskadeersättning och övriga omständigheter skall beaktas.*

Paragrafen har ändrats så att den överensstämmer med de motsvarande bestämmelser om jämkning på grund av medvållande som föreslagits i 6 kap. 1 § skadeståndslagen.

6.3 Förslaget till lag om ändring i brottsskadelagen (1978:413)

5 §

Brottsskadeersättning med anledning av personskada bestäms enligt 5 kap. 1-5 §§ skadeståndslagen (1972:207). Livränta utgår dock endast när ersättningen är av väsentlig betydelse för den skadelidandes framtida vård eller försörjning. Livränta värdesäkras enligt lagen (1973:213) om ändring av skadeståndslivräntor.

Brottsskadeersättning med anledning av kränkning som avses i 2 § andra stycket bestäms enligt 5 kap. 6 § skadeståndslagen (1972:207).

Brottsskadeersättning med anledning av sakskada bestäms enligt 5 kap. 7 § skadeståndslagen (1972:207).

I fråga om brottsskadeersättning tillämpas också 6 kap. 3 § skadeståndslagen (1972:207).

I denna paragraf har lagts till ett fjärde stycke, som innebär att den nya bestämmelse om verkan av den skadelidandes död som har föreslagits i 6 kap. 3 § skadeståndslagen skall tillämpas också i fråga om brottsskadeersättning.

Reservation

Av ledamoten Allan Ekström

Jämkning på grund av medvållande

Om flera personer orsakat skada, bör de normalt sinsemellan taga del i skadan främst efter *graden av vars och ens skuld* dvs. vållande. Något avsteg från denna gamla och naturliga rättsgrundsats bör enligt min mening icke ske endast därför att den skadelidande själv medverkat till den skada som övergått honom.

Denna ordning gällde också fram till år 1975, då en ny princip lanserades i fråga om medvållande till personskada nämligen att den skadelidande måste ha gjort sig skyldig till **grovt** vållande för att kunna bli utsatt för jämkning; att jämkning – överraskande nog – *ej ens* behöver ske vid *denna grad* av vållande framgår av avsnittet 3.7.4.1 (se även 5.7.3). Till försvar för den nya principen åberopades främst sociala och humanitära synpunkter så ock möjligheten för skadevållaren att täcka sitt – sålunda utvidgade – ansvar med försäkring.

För mig är det främmande och rent av stötande att tillerkänna en vårdslös skadelidande ett betydande belopp t.ex. för sveda och värk från en skadevållare som varit *långt mindre* oaktsam än han själv, allrahelst om skadevållaren saknar relevant försäkring; Hellner, Skadeståndsrätt s. 184. Om alternativet skulle vara att den skadelidande kunde bli tvungen att begära bistånd av det allmänna, blir innebörden av den klandrade principen att det allmänna övervältrar på den som vållat skadan den del av ersättningsbeloppet som eljest skolat åvila det allmänna.

Svensk rätt (efter år 1975) är även internationellt sett unik i sin inställning till jämkning på grund av medvållande, vilket framgår såväl av redogörelsen under avsnittet 3.7 som av redovisningen under avsnittet om Utländska förhållanden (4). (Endast ett citat må återges här från avsnittet 3.7, hämtat ur bet. 1992/93:LU9: "Riksdagen erinrade i sammanhanget också om att skadeståndslagens bestämmelse om jämkning vid personskada var i ett

internationellt perspektiv närmast unik; inte ens i övriga nordiska länder var jämkningsmöjligheterna så begränsade som här i landet.")

Vissa inbrytningar i medvållanderegeln till förmån för jämkning redan vid **enkel** culpa har dock gjorts, vilket likaså framgår av nämnda redogörelse. Här må blott nämnas att en rattfull bilförare som begått "vanlig" vårdslöshet enligt uttrycklig bestämmelse i skadeståndslagen och trafikskadelagen kan få sina krav på skadestånd nedsatta, därför att det ansetts direkt stötande att tillerkänna en sådan person fullt skadestånd. Jämkning vid enkel culpa skall också ske för personskada jämlikt 1992 års produktansvarslag , där lagstiftaren uttryckligen gjort hänvisning till EG-rättens inställning i ifrågavarande hänseende.

Jag är medveten om att en "enhällig" riksdag nyligen uttalat sig mot att rubba den av mig klandrade lagregeln; sista raden under avsnittet 3.7.2. Denna omständighet – eller sålunda närmare uttryckt att lagutskottets betänkande (bet. 1993/94:LU27 s. 5) inte föranledde någon formell reservation vid själva behandlingen i kammaren – har dock inte hindrat mig från att ge uttryck för värderingar som borde ha brett stöd hos gemene man.

Med hänvisning till det anförda anser jag att kommittén bort **föreslå**

dels under avsnittet 5.7.1 att svensk rätt skall anpassas till den annorstädes och även hos oss tidigare gällande principen om att jämkning även vid personskada skall ske redan vid vanlig grad av vållande (culpa)

dels ock under avsnittet 5.7.3 att sådan jämkning skall kunna ske ej endast ifråga om ersättning för ideell skada utan även i förhållande till skadeståndsposterna kostnader och inkomstförlust (6 kap. 1 § tredje stycket skadeståndslagen i föreslagen ny lydelse).

Särskilda yttranden

Av experten Alf Eckerhall

Kostnader

Kommittén föreslår att den skadelidandes rätt till skadestånd i skälig omfattning också skall avse kostnader för dem som står honom särskilt nära. Kostnaderna skall kunna avse dels besök och annan stimulans till den skadade, dels anhörigas insatser för omvårdnad av den skadade.

Jag anser att nuvarande praxis bör behållas. Kommitténs förslag är alltför långtgående och får mera karaktären av ersättning för en tredjemansskada. Förslaget skulle dessutom innebära att det blir omöjligt att förutse vilka kostnader en skada kan leda till. Ersättning för kostnader för anhörigas insatser för omvårdnaden av den skadade bör – utöver vad nuvarande skadeståndspraxis ger – kunna tillgodoses inom ramen för lagen (1988:1465) om ersättning och ledighet för närståendevård.

I avsnitt 5.2 noterar kommittén frågan om en skadelidande skulle kunna ha rätt till skadestånd för kostnader för sådan vård och omsorg som en kommun enligt gällande regler är skyldig att tillhandahålla men under åberopande av bristande resurser vägrar att ge. Kommittén antyder att denna fråga kan bli aktuell inom en nära framtid. Enligt min uppfattning måste lagstiftaren utgå ifrån att kommunerna följer gällande regler och att denna fråga om skadestånd således inte blir aktuell.

Sveda och värk

Kommittén föreslår att grundbeloppen för sveda och värk till en skadelidande som undergår sjukhusvård på grund av svår skada bör ändras efter sex respektive tolv månader i stället för som enligt nu gällande praxis efter tre respektive sex månader samt att ersättning under akuttiden generellt skall kunna utsträckas från nuvarande ett år till två år.

Jag anser att nuvarande praxis är väl avvägd och att det inte finns skäl att ändra den på föreslaget sätt. För övrigt finns det redan enligt nu tillämpad praxis möjlighet till ersättning under en längre akutperiod än ett år.

Lyte och men

Kommittén föreslår att ersättningsposten olägenheter i övrigt läggs samman med ersättningsposten lyte eller annat stadigvarande men och att det samtidigt införs en ny ersättningspost i form av särskilda olägenheter. Jag anser det vara en riktig åtgärd att lägga samman ersättningsposterna lyte eller annat stadigvarande men och olägenheter i övrigt.

Det finns däremot anledning att varna för den av kommittén föreslagna nya ersättningsposten särskilda olägenheter som skall kunna användas vid olägenheter i arbetet som består i allmänna besvär och ökad anspänning eller för en sådan olägenhet som förlust av fritid om denna förlust innebär ett avsevärt ingrepp i den skadelidandes livsföring. Enligt min mening bör en sådan kompletterande ersättning kunna komma ifråga endast om synnerliga skäl föreligger.

När det gäller den ideella ersättningen har en utgångspunkt för kommittén varit att man bör sträva efter att så långt möjligt uppnå nordisk rättslikhet på skadeståndsområdet och att hänsyn också bör tas till utvecklingen i länder utanför Norden. I bilaga 4 görs en jämförelse av ideella ersättningar i olika länder.

Om en jämförelse mellan olika länder skall bli något så när rättvisande anser jag det nödvändigt att hänsyn tas till nettolönen och nettolönens köpkraft i respektive land. En ren krontalsjämförelse utan en sådan korrigering blir starkt missvisande Det är därför inte självklart att man uppnår en rimlig avvägning genom att schablonmässigt lägga ihop nuvarande belopp för olägenheter i övrigt och lyte eller annat stadigvarande men samt använda den föreslagna multiplikatorn för uppräkning av beloppet vid allvarlig skada.

Skadestånd för psykisk chock eller dylikt

Kommittén föreslår att skadestånd skall kunna utges för psykiska besvär till följd av att en nära anhörig har dödats. Förslaget innebär att skadestånd skall utges oavsett om dödsfallet har vållats uppsåtligen eller genom vårdslöshet eller om skadeståndsansvar vilar på strikt grund.

Enligt min mening har även detta förslag huvudsakligen karaktären av ersättning för en tredjemansskada. Följden av detta förslag skulle också bli att det blir svårt att kunna överblicka konsekvenserna av en skada. Jag anser att skadestånd inte bör utges i andra fall än när dödsfallet har vållats uppsåtligen eller möjligen genom grov vårdslöshet.

Jämkning på grund av medvållande

Kommittén anser att skadestånd vid personskada för kostnader och inkomstförlust inte bör jämkas i fall då denna ersättning är av väsentlig betydelse för den skadelidandes framtida försörjning. Kommittén anser att en utgångspunkt kan vara att jämkning görs endast på den del av inkomstförlusten som tillsammans med sådana samordningsförmåner som avses i 5 kap. 3 § skadeståndslagen överstiger 7,5 basbelopp, dvs. för närvarande 267 750 kronor.

Enligt min mening bör jämkning vid medvållande kunna avse såväl ideell ersättning som ersättning för inkomstförlust. Den allmänna försäkringens inkomstskydd måste anses kunna ge ett tillräckligt skydd för att den skadades sociala trygghet inte skall äventyras. Det finns även skäl att överväga en ändring av bestämmelsen om jämkning, så att skadestånd med anledning av personskada även kan jämkas om den skadelidande har medverkat till skadan genom vårdslöshet som inte är grov.

Av experterna Ola Schönning och Eva Tidefelt

Kommittén har i föreliggande betänkande – som är mycket omfångsrikt – valt att i vissa avsnitt föra förhållandevis utförliga resonemang och presentera förslag till lösningar även i frågor där kommittén inte har lagt fram förslag till konkreta lagändringar. Denna teknik – om avsikten varit att "motivlagstifta" i angivna frågor – måste enligt vår mening starkt ifrågasättas – särskilt mot bakgrund av EG-rättens inställning till motivlagstiftning.

Kommittén föreslår att den maximala ersättningen för ideell skada successivt höjs under en treårsperiod till drygt 1 milj.kr. Detta innebär en avsevärd höjning i förhållande till vad som gäller i dag. Med hänsyn till att höjningen föreslås inträda successivt, får det emellertid förutsättas att en anpassning av premierna kan ske på ett sådant sätt att orimliga konsekvenser för försäkringstagarna undviks. Vi vill dock peka på att denna kostnadsökning inte är den enda i sammanhanget. Kommittén har även i övrigt föreslagit förändringar som påverkar premierna i höjande riktning. Den största påverkan på premierna för försäkringar som vilar på skadeståndsrättslig grund har emellertid försämringarna av det sociala skyddsnätet.

Kommittén föreslår i avsnitt 5.8.2.3 att Trafikskadenämnden och Ansvarsförsäkringens personskadenämnd i principiellt viktiga frågor ska kunna rekommendera försäkringsbolaget att svara för samtliga rättegångskostnader som uppkommer i samband med att frågan om ersättning för personskadan prövas rättsligt.

Enligt vår uppfattning har kommittén inte anfört sådana skäl att en förändring av nuvarande hantering är påkallad.

Nämndernas hantering omfattar ett mycket stort antal ärenden. År 1994 uppgick antalet ärenden i Trafikskadenämnden till närmare 4 000 och i Ansvarsförsäkringens personskadenämnd till drygt 400.

Nämndernas uppgift är av granskande karaktär och deras uttalanden är rekommendationer till försäkringsbolagen. Dessa rekommendationer följs nästan undantagslöst av försäkringsbolagen. Nämnderna spelar en betydande roll som konfliktlösare. För den skadelidande har en rättegång knappast något egenvärde. Framför allt är inte prejudikatfrågan det som ligger närmast i tankarna för den skadelidande när han överväger att väcka talan.

Den enskilda part som inte delar försäkringsbolagets uppfattning har möjlighet att få tvistefrågan prövad i domstol med anlitande av allmän rättshjälp och/eller förekommande rättsskyddsförsäkring. Att överlåta på nämnderna att ta ställning till om en fråga är av principiell natur eller inte, och

därmed i praktiken beskära försäkringsbolagets möjligheter att avgöra om den aktuella frågeställningen bör bli föremål för process eller inte, är därför enligt vår uppfattning inte godtagbart.

Vi kan inte heller underlåta att göra en jämförelse med vad som i en liknande situation gäller inom den allmänna försäkringen. Därvid kan konstateras att en enskild försäkrad inte har någon möjlighet att få en principiellt intressant fråga rättsligt prövad på det allmännas bekostnad.

Kommittén har i avsnitt 5.5.1 föreslagit att – om någon dödats genom en skadeståndsgrundande handling – ska de som stod den avlidne särskilt nära ha rätt till skadestånd för personskada i form av psykiska besvär som tillfogats dem till följd av dödsfallet.

Den föreslagna regeln innebär att ersättning för personskada kommer i fråga även då det föreligger objektivt ansvar som t.ex. i trafikskadefallen. Vid fall av uppsåtligt dödande innebär hanteringen till följd av gällande rätt att det kan bli fråga om mycket omfattande och många gånger känsligt utredningsarbete angående sambandsfrågor, vilket är betungande även för de efterlevande. Vi har här att göra med bedömningar som även för psykiatrisk expertis måste framstå som mycket svåra.

Man kan inte heller bortse från det förhållandet att ett antal människors sjukdomstillstånd visar sig vara bestående, varför ersättning för kostnader och inkomstförlust måste betalas för all framtid.

Ett betydande antal dödsfall inträffar varje år i trafiken. Därtill kommer dödsfall i andra sammanhang där endera skadestånd eller på skadeståndsrättslig grund vilande ersättning ska betalas. Utredningskostnaderna kommer – mot bakgrund av vad ovan anförts – att bli betydande vid en rent skadeståndsrättslig prövning av ersättningen i varje enskilt fall.

I flera länder har man valt att lämna ersättning – inte för personskada motsvarande 5 kap. 1 § i skadeståndslagen – utan för "sorg och saknad" eller liknande.

Kommittén hade varit oförhindrad att trots de angivna HD-avgörandena föreslå en annan lösning genom lagreglering av ersättningsfrågan i dessa fall. Enligt vår uppfattning drabbas de anhöriga i de angivna situationerna av en skada som innehåller element från såväl 5 kap. 1 § och 1 kap. 3 § skadeståndslagen. Om man över huvud taget vill införa en ersättningspost för dessa fall, framstår det mot denna bakgrund som mest rationellt att välja en ersättningsform som medger ett schablonmässigt bestämt belopp till den ersättningsberättigade kretsen av anhöriga. En fördel i jämförelse med nu

gällande förhållanden är att ersättningen i de allra flesta fallen kan betalas utan någon mer omfattande och tidsödande utredning.

Bilaga 1

Invaliditetstabeller

1981 års tabellverk

Grunder för gradering av kvarstående men efter skador (medicinsk invaliditet)

fastställda av Personskadekommittén inom Försäkringsbranschens Serviceaktiebolag

gällande från den 1 mars 1981 med revideringar gjorda hösten 1988.

Ur **Inledningen** återges följande:

Utformningen av tabeller över mengrader

\- - - - -

Vid mengraderingar är förutsättningarna i stort sett desamma inom skadeståndsrätten, trygghetsförsäkringarna och övriga personskadeförsäkringar. Det gäller att från medicinska utgångspunkter bedöma vilka grader av funktionsnedsättningar som olika slags skadeföljder rimligen bör anses medföra i allmänhet. Den skadades yrke, fritidsintressen och andra speciella förhållanden skall inte tillmätas betydelse i detta sammanhang. Man har vidare att bortse från de skadeföljder som avses med skadeståndsrättens begrepp "lyte" och "olägenheter i övrigt".

Arbetsgruppen har utformat tabeller över mengrader vid huvudskador, hals- och bålskador samt vid skador på övre och nedre extremiteterna. I likhet med vad som tidigare varit fallet har graderingarna skett efter en procentuell skala. Tabellerna har därvid ställts upp på liknande sätt som de inom yrkesskadeförsäkringen. Viktigt har varit att fastställa ett men – lätt konstaterbart – som skall motsvara maximigraden 100 %. Arbetsgruppen har därvid valt att, i likhet med yrkesskadeförsäkringen, anse hel invaliditet föreligga vid förlust av synförmågan på båda ögonen. Det förekommer skadeföljder, som är mera ödeläggande för funktionsförmågan – t.ex. totala förlamnings- eller förvirringstillstånd – men i dylika fall tillkommer också andra ersättningsförmåner.

Arbetsgruppen har således relaterat andra skadeföljder till detta ställningstagande. Någon fullständig tabell över alla slags skador och tänkbara skadekombinationer kan inte framläggas, inte heller någon för all framtid gällande. Kompletteringar och modifikationer får göras efterhand med ledning av vunna erfarenheter. De föreslagna graderingarna hänför sig till sådana tillstånd, som nått sitt definitiva skede.

Vid graderingen av hörselskador har man beaktat bl.a. att dagens samhälle ställer stora krav på förmågan att tillgodogöra sig språklig kommunikation individer emellan och i olika medier. Inte blott de svåra utan även måttliga hörselnedsättningar är besvärande i många sammanhang. Enligt arbetsgruppens tabeller blir mengraderna både för total dövhet och för hörselförlust

på ena örat betydligt högre än enligt yrkesskadetabellerna. Motsvarande uppräkningar har förutsatts ske för dubbelsidiga hörselnedsättningar.

Skador på centrala nervsystemet kan orsaka funktionsrubbningar av mycket olika slag – förlamningar, nedsatta sinnesfunktioner, epilepsi, psykiska besvär m.m. De bestående sviterna kan i de enskilda fallen vara av mycket olika svårighetsgrad även när de vid läkarundersökningar iakttagbara restsymtomen är likartade. Det har därför befunnits ofrånkomligt att ha rätt vida latituder för mengraderna i denna skadegrupp. Vissa riktlinjer för bedömningarna har tagits in i tabellerna.

Under senare år har forskningen rörande smärtmekanismer och smärtbehandling rönt ett markant uppsving bl.a. genom upptäckten av nervbanor och substanser t.ex. endorfiner för så kallad endogen smärthämning. En bättre klassificering och diagnostik av smärtfallen är att förvänta liksom en förbättrad bedömning av de kroniska smärttillståndens svårighetsgrad, orsakssammanhang och komplikationer. Ökad kunskap om psykologiska behandlingsmetoder och analgetisk medicinering, användning av elektrisk stimulationsbehandling och organiserad multidisciplinär handläggning av smärtpatienter kommer att minska risken för invaliditet eller lyte och men.

Beträffande extremitetskadorna har beaktats bl.a. att hand- och armproteserna ersätter den förlorade kroppsdelen i vida mindre grad än proteser för de nedre extremiteterna. Den handkirurgiska expertisens framförda synpunkter på de olika fingrarnas och falangernas funktion i handgreppet har medfört, att fingersatserna avvägts annorlunda än i yrkesskadeförsäkringens gamla tabeller.

Relationerna mellan mengraderna för skador på bättre resp. sämre handen eller armen har avvägts på liknande sätt som i yrkesskadetabellerna. Arbetsgruppens förslag ger emellertid en väsentligt jämnare avtrappning.

Vid skador på organpar – främst de dubbelsidiga syn- eller hörselnedsättningarna – blir mengraden högre än summan av talen för vardera sidans funktionsnedsättning. Men om en skada leder till att en kroppsdel får sina funktioner nedsatta på flera sätt – t.ex. när en armskada dels gör handen obrukbar, dels sätter ner armens rörlighet – blir mengraden för hela funktionsnedsättningen lägre än summan av talen för delskadorna. Sålunda är exempelvis mengraden för obrukbar bästa hand 55 % och för skulderledsankylos 30 %, men dessa skadeföljder tillsammans kan inte ge högre mengrad än förlust av armen, dvs. 70 %.

Tabeller över mengrader

1 Skador på centrala nervsystemet och sinnesorganen

1.1 Skador på centrala nervsystemet

1.1.1 Sensoriska handikapp inkl. smärttillstånd

Men av sensibilitetsstörningar kan växla mellan 0-50 %. Nedsatt sensibilitet är inte sällan kombinerad med dysestesi, parestesier och/eller värk. I avancerade fall (anaestesia dolorosa, fantomsmärtor, kausalgia major) kan menet överskrida 50 %. För bedömningen i de mer omfattande ärendena rekommenderas neurologkonsult. Detta är att rekommendera även vid kroniska smärttillstånd av banalare typ till följd av skador i perifera nervsystemet, t.ex. kroniska rhizopatier och neuralgier.

Posttraumatiska cervicalsyndrom, vanligen efter s.k. whiplashtrauma, motiverar i vissa fall 5-15 % invaliditet, i enstaka fall högre.

Huvudvärk efter skallskada motiverar vanligen 5-10 % förhöjning av det medicinska menet. Se vidare 1.1.6, diskussionen om spänningshuvudvärk och 1.1.8.

Sensibilitetsstörning på grund av skadad nervus trigeminus	1-10 %
Hyperalgesi på grund av skadad nervus ilioinguinalis, cutaneus femoris lateralis, suralis etc.	1-5 %
(kausalgiinslag förhöjer mengraden)	

1.1.2 Motoriska handikapp

Sådana växlar starkt och är vanligen sammansatta av kraftnedsättning, tonusrubbning och rubbat rörelsemönster, t.ex. oförmåga till isolerade eller alternerande rörelser trots god kontraktionsstyrka. Isolerade tecken i status, t.ex. Babinskis fenomen, är av underordnad betydelse i förhållande till den praktiska funktionen. Ofta är menet så komplext att neurolog bör konsulteras.

Facialispares innebär men i latituden	5-20 %
Se vidare 1.1.10	

1.1.3 Afasi

Afasi innebär inte sällan allvarligt men, högre ju högre det sensoriska eller impressiva inslaget är. Även till synes renodlad motorisk, expressiv afasi innehåller oftast sensoriska komponenter med störning i ordförståelse och "det inre språket". Akalkuli, agnosi, apraxi, amusi m.m. förekommer inte sällan

tillsammans med afasifenomenen ehuru ofta undgående upptäckt såvida inte störningen är höggradig. Impressiva afasiformer kan maskera sig som skenbar glättighet, eufori, ett uttryck för bristande sjukdomsinsikt.

Begreppet afasi innebär alltid hjärnskada och är även i övrigt inte sällan kombinerad med besvär enligt punkt 1.1.4.

Neurolog- ev. logopedkonsult rekommenderas.

1.1.4 Nedsatta psykiska elementärfunktioner

Med dessa förstås nedsatt minne och koncentrationsförmåga samt intellektuella och emotionella störningar intill demens. Häri inkluderas också ökad psykisk uttröttbarhet, långsamhet, bristande initiativförmåga samt euforiska och ixoida störningar. En eventuell inblandning av konfusionella drag skärper funktionsnedsättningen och ett påtagligt förvirringstillstånd innebär självfallet 100 %-igt men.

Eufori förekommer bl.a. efter hjärnkontusioner men förbises inte sällan, särskilt när stora eller livshotande andra skador varit aktuella under det akuta skedet.

De psykologiska undersökningsmetoderna har på senare år kommit till allt större användning för uppmätning av minnes- och koncentrationsstörningar osv. Såväl vid utvärderingen som vid den senare skaderegleringen måste hänsyn tas exempelvis till huruvida analgetica, sedativa eller andra farmaka av betydelse förekommit kring undersökningssituationen, vilka kunnat påverka resultaten. Depressiva tillstånd är likaledes kända för att kunna sänka resultaten ansenligt. Det förtjänar ett särskilt påpekande att grumliga eller mindre väl avgränsade termer och begrepp bör undvikas. Sålunda har t.ex. begreppet "cerebroläsionell" använts på ett okritiskt sätt, vilket ibland kan förvilla både behandlande läkare och andra.

Psykiater- eller neurologkonsultation rekommenderas.

1.1.5 Epilepsi

Lättare – glesare anfall med aura	15-25 %
Svårare – tätare anfall med aura	30-65 %
Lättare – glesare anfall utan aura	20-35 %
Svårare – tätare anfall utan aura	35-100 %

Ixoida inslag verkar förhöjande. Enbart medicinering, körkortshinder etc. höjer inte mengraden. Epilepsi innebär hjärnskada och kan bl.a. vara kombinerad med besvär enligt punkt 1.1.4.

1.1.6 Yrsel – Balansstörningar

Lägeyrsel	15 %
Ensidigt labyrintbortfall med inkompensationsbesvär (Dubbelsidigt högre)	15 %

För skador på cerebellära, proprioceptiva eller andra mekanismer medförande balansbesvär måste det medicinska menet tillåtas variera inom vida gränser. Ofta kommer emellertid menet att sättas med hänsyn till åtföljande motoriska handikapp (ataxi, intentionstremor etc.).

"Yrsel", "osäkerhet" etc. anges ofta såsom substitut för en känsla av olust, overklighet, rädsla att ramla, vara ensam eller liknande men bör i själva verket hellre benämnas ångestreaktion, anankastisk eller fobisk reaktion. Inte sällan konstateras verklig gatuhöjd- eller annan fobi vid närmare penetration av anamnesen.

Ett vanligt "yrsel"-syndrom underhålles av, och underhåller i sin tur gärna, ett spännings- eller smärttillstånd i nack/skuldermuskulaturen eller huvudet. Detta kan ofta bättras av avslappnings- och balansövningar hos sjukgymnast. Otolog- eller neurologkonsultation rekommenderas.

1.1.7 Psykiska komplikationer

Depressiva, asteniska reaktioner m.m. 10-25 %

Fallen bör bedömas av neurolog eller psykiater.

1.1.8 "Encephalopathia traumatica"

Från början avsågs med denna term ett tillstånd dominerat av sena hjärnkontusionseffekter. Med tiden har termen emellertid för de flesta övergått till att täcka ett huvudsakligen psykogent genererat tillstånd med uttröttbarhet, yrsel, huvudvärk, muskelspänningssyndrom eller vegetativa reaktioner. Begreppet kan vanligen handläggas enligt punkterna 1.1.1, 1.1.6 och 1.1.7. Möjligheten att inslag av posttraumatiskt cervikalsyndrom ("whip lashskada") föreligger bör beaktas. Som synonym till Encephalopathia traumatica används ibland även "postcommotionellt syndrom". Detta är ofta inte heller adekvat enär ibland ingen hjärnskakning (commotio cerebri) förelegat trots intensiva besvär.

Fallen bör bedömas av neurolog eller psykiater.

1.1.9 Ryggmärgskador

Ryggmärgskador blir ofta svåra med symtom i form av para- eller tetraplegi, sfinkterpareser, impotens, anestesi med decubitalsår m.m. och maximalt men är ingen sällsynthet.

Neurolog bör konsulteras.

1.1.10 Övriga skadeföljder

Vid bestående dysfunktion i tunga eller svalg, dysartri, dysfagi, heshet, afoni etc. rekommenderas konsultera otolog, logoped eller neurolog, vid bestående synskador (dubbelsyn, synfältsdefekter, ögonmuskelpares, blickpares, skador i tårcirkulationen etc.) oftalmolog och vid bestående diencephala eller

hypofysära tillstånd (diabetes insipidus eller mellitus, stark viktökning, kvinnlig sterilitet, gonad- eller hypofysatrofi, störning av tillväxt- eller andra hormonsystem etc.) endokrinolog.

1.2 Synskador

a) Fullständig blindhet 100 %
b) Blindhet på ett öga eller förlust av ögat 20 %
c) Synskärpenedsättning

Beräkningen skall baseras på de synskärpevärden som erhålles med bästa fördragbara korrektion.

Ena ögat	Andra ögat				
	0,6-0,5	0,4-0,3	0,2	0,1	0
1,0 - 0,7	0	5	10	15	20
0,6 - 0,5	5	10	15	20	25
0,4 - 0,3		20	30	40	50
0,2			50	60	70
0,1				75	85
0					100

d) Synfältsdefekt
Total homonym hemianopsi 40 %
Homonym kvardrantanopsi
nedåt 30 %
uppåt 20 %
Bitemporal hemianopsi 30 %
Ensidig defekt särskilt nedåt eller temporalt 0-10 %
e) Dubbelseende
Uttalat som nödvändiggör occlusion 15 %
I övriga fall 0-10 %
f) Afaki
Ensidig 15 %
Dubbelsidig 20 %

Afaki skall bedömas efter här angiven grad oavsett vilken typ av korrektion som kan fördras och oavsett synskärpa med korrektion.

g) Traumatisk mydriasis med bländning 0-15 %
h) Ackommodationspares Ensidig 10 %
Dubbelsidig 15 %

Eftersom ackomodationsförmågan gradvis avtar med stigande ålder för att helt upphöra vid 55-60 års ålder kan mengradering komma i fråga endast för individer under 35 års ålder.

Anm: Vid kombination av flera funktionsstörningar exempelvis synnedsättning och synfältsdefekt) kan i vissa fall en enkel addition av respektive gradtal bli inadekvat. I dessa fall bör en sammanvägning ske.

1.3 Hörselskador

Fullständig dövhet på båda öronen	75 %
Fullständig dövhet på ett öra	15 %

Vid övriga hörselskador bör utlåtande begäras från audiolog

1.4 Skador på andra sinnesorgan

Förlust av lukt- och smaksinnet	10 %
Tillägg vid framträdande parosmi	

2 Hals- och bålskador

Helt upphävd rörlighet i halsryggen	25 %
Vridningsförmåga högst 45° åt vardera hållet	10-20 %
Vridningsförmåga från 60° till 45° åt vardera hållet	≤ 10 %
Medelsvåra smärttillstånd och/eller parestesier	5-10 %
Betr whip-lash, se även 1.1.1	
Gibbusbildning i bröstryggen med påverkan av lungfunktionen	15-20 %
Smärttillstånd efter bröstkotfrakturer	5-10 %
Svåra smärttillstånd i ländryggen	15-25 %
Medelsvåra smärttillstånd i ländryggen	5-15 %
Smärttillstånd efter brott på bäckenringen	5-15 %
Hemipelvectomi	75 %
Förlust av lunga	35 %
Förlust av njure	10 %
Förlust av mjälte	5 %

3 Skador på övre extremiteterna

Tabell 3.1 t.o.m. 3.4 avser bättre armen och handen, tabell 3.5 sämre armen och handen.

3.1 Hand- och armamputationer

Förlust av hand	55 %
Förlust av 2/3 av underarmen, bibehållen bicepsfunktion	60 %
Förlust av mindre än hälften av överarmen	65 %
Förlust av mer än hälften av överarmen	70 %

3.2 Armledsskador m.m.

3.2.1 Skulderleden

Elevation framåt – uppåt	
45°	20 %
45°-90°	10 %
90°-120°	5 %
Vid betydligt nedsatt rotation och/eller abduktion göres tillägg med upp till	15 %
Recidiverande luxation	10-15 %
Besvär efter skador i acromio-clavicularleden	5-10 %

3.2.2 Armbågsleden

Ankylos:	
1) 0-20°	35 %
2) 20-60°	30 %
3) 60-110°	25 %
4) 110-130°	30 %
5) 130-150°	50 %
Rörelseomfång från full extension:	
1) 20°	35 %
2) 40°	25 %
3) 80°	15 %
4) 100°	10 %
5) 130°	5 %

Rörelseomfång från 20° böjställning:

1) 20°	30 %
2) 40°	25 %
3) 60°	20 %
4) 80°	15 %
5) 100°	10 %
6) 120°	5 %

Rörelseomfång från 40° böjställning:

1) 20°	25 %
2) 40°	20 %
3) 60°	15 %
4) 80°	10 %
5) 100°	5 %

Rörelseomfång från 60° böjställning:

1) 20°	25 %
2) 40°	20 %
3) 60°	15 %
4) 80°	5 %

Rörelseomfång från 80° böjställning:

1) 20°	25 %
2) 40°	20 %
3) 60°	15 %

Rörelseomfång från 100° böjställning:

1) 20°	25 %
2) 40°	20 %

Pro- och subination:

1) 60° kring optimal ställning	5 %
2) 30° kring optimal ställning	12 %
3) 60-30° i extrema lägen	10-15 %
4) Ankylos i optimal ställning	15 %
5) Ankylos i maximal pronation	≤ 20 %
6) Ankylos i maximal supination	≤ 30 %

(Med optimal ställning avses 10-20° pronation. Rörligheten mäts vid rätvinkligt böjd armbågsled).

3.2.3 Handleden

Stelhet i handleden, dvs. från 20° dorsalflexion till 20° volarflexion i medelläge med bibehållen pro- och supination	15 %
Stelhet i maximal dorsalflexion	20 %
Stelhet i maximal volarflexion	30 %
+ tillägg för uttalad ulnar- och radialdeviation	5 %
Rörelseinskränkning till sammanlagt 60° kring medelläge	5 %
Rörelseinskränkning till sammanlagt 30° kring medelläge	12 %
Smärtande inskränkt rörlighet i handleden vid t.ex. resttillstånd efter fraktura radii distalis eller scaphoideumfraktur	5-20 %

3.3 Nervskador

a) Nervus radialis:

Totalt funktionsbortfall i underarm och hand, hög radialisskada	25 %
dorsalflexion i handleden bibehållen	18 %
funktionsbortfall enbart i cutana grenen	1-2 %

b) Nervus ulnaris:

Totalt funktionsbortfall, hög ulnarisskada	25 %
bortfall enbart i handen	20 %
bortfall av motorisk funktion i handen med kvarstående skyddssensibilitet	18 %
bortfall av motorisk funktion	15 %
bortfall av sensorisk funktion	5 %

c) Nervus medianus:

Total funktionsbortfall, hög medianusskada	40 %
funktionsbortfall enbart i handen, oppositionsförmåga och skyddssensibilitet saknas	30 %
oppositionsförmåga saknas men skyddssensibilitet finns	25 %
bibehållen oppositionsförmåga, skyddssensibilitet saknas	25 %
bibehållen oppositionsförmåga och skyddssensibilitet finns	20 %
bortfall av enbart oppositionsförmåga	7 %

d) Kombinationsskador:

Hög ulnaris + hög medianus	50 %
samma kombination med skyddssensibilitet	40 %
Låg ulnaris + låg medianus	40 %
samma kombination med skyddssensibilitet	30 %

e) Övrigt

Accessoriuspares	10 %
Axillarispares	10 %
N thorac long pares (serratus)	10 %

3.4 Handskador

3.4.1 Amputation av eller på ett finger

a	Tummen	
1	Förlust av ytter- och innerfalangerna och mellanhandsbenet	30 %
2	Förlust av ytter- och innerfalangerna	25 %
3	Förlust av ytterfalangen	12 %
4	Förlust av halva ytterfalangen med nagelförlust	8 %
b	Pekfinger	
5	Förlust av fingret med eller utan förlust av mellanhandsbenet	10 %
6	Förlust av ytter- och mellanfalangerna	9 %
7	Förlust av ytterfalangen	6 %
8	Förlust av halva ytterfalangen med nagelförlust	3 %
c	Långfinger	
9	Förlust av fingret med eller utan förlust av mellanhandsbenet	10 %
10	Förlust av ytter- och mellanfalangerna	6 %
11	Förlust av ytterfalangen	4 %
d	Ringfinger	
12	Förlust av fingret med eller utan förlust av mellanhandsbenet	6 %
13	Förlust av ytter- och mellanfalangerna	3 %
14	Förlust av ytterfalangen	2 %
e	Lillfinger	
15	Förlust av fingret med eller utan förlust av mellanhandsbenet	6 %
16	Förlust av ytter- och mellanfalangerna	5 %
17	Förlust av ytterfalangen	3 %

3.4.2-3.4.5 Amputation av två-fem fingrar

(utelämnas här)

3.4.6 Fingerledsankyloser

1) Tumme

Cmc-led stel, god ställning (ca 30° palmarabduktion och ca 30° radialabduktion)	8 %
Cmc-led stel i dålig ställning (t.ex. 10° i palmar och radial led)	15 %
Stelhet i mcp i god ställning (0°-20°)	2 %
Stelhet i mcp i olämplig ställning	3-10 %
Stelhet i ytterleden i god ställning (10°-30°)	5 %
Stelhet i ytterleden i dålig ställning	6-10 %
Stelhet i mcp och ytterled i god ställning	10 %

2) Annat finger

	i-led	%	m-led	%	y-led	%
pekfinger	0-30°	3	10-50°	2	0-30°	1
långfinger	10-40°	3	20-50°	1,5	10-40°	0
ringfinger	20-50°	2	20-50°	1	10-40°	0
lillfinger	20-50°	2	30-60°	1,5	10-40°	0

Värden för 2 leder summeras.

Stelhet i samtliga leder på ett finger ger oavsett läge men som vid amputation av fingret.

Stelhet i en eller två leder i andra lägen än i nyssnämnda tabell angivna ger men efter glidande skala upp till men motsvarande amputation av fingret genom den proximala stela leden då det gäller mp och/eller pip-led samt halva amputationsvärdet då det gäller dip-leden.

2 a) Ex. på maximalt men vid stelhet eller höggradig rörelseinskränkning i enstaka fingerled i för greppfunktionen olämpligt läge:

	mcp %	pip %	dip %
pekfinger	10	9	3
långfinger	10	6	2
ringfinger	6	3	1
lillfinger	6	5	1,5

Ankylos i lägen mellan de i tabell 2 resp. 2a) angivna värdena motsvarar procentsatser som erhålles efter interpolering ur de båda tabellerna.

3.4.7 Rörelseinskränkning i fingerleder

Inskränkt fingerrörlighet bedöms med hänsyn såväl till rörelseomfång som till rörlighetens läge i den normala rörelsesektorn. En ringa sträckdefekt är inte att betrakta som men.

1) Enstaka fingrar

Rörelseinskränkning där rörligheten innefattar sektor, som angivits under stelhet i funktionsläge (Se 3.4.6, 1 och 2), anses som obetydligt inskränkande för fingerfunktionen.

Rörlighetssektor, som ligger utanför de nyss nämnda, kan i grava fall i vad avser mcp- och pip-leder närma sig menet vid amputation av fingret genom den rörelseinskränkta leden och i vad avser dip-leden halva värdet för amputation.

Som ledning kan nedanstående exempel tjäna:

Finger	Rörlighet			%
	mcp	pip	dip	
II	70-90°	0-90°	0-70°	10
	0-90°	70-110°	0-70°	4
	0-90°	0-110°	60-70°	3
III	0-90°	80-110°	0-70°	6
	0-90°	70-90°	0-70°	3
	0-90°	0-110°	0-30°	0

2) Flera fingrar

Vid kombinerade rörelseinskränkningar i flera fingrar gäller samma beräkningsgrunder som för enstaka fingrar. Hänsyn tas till såväl besvärande sträckdefekt som bristande handknytning. En ringa sträckdefekt är inte att betrakta som men.

Bristande knytförmåga hos 2 fingrar, som inte kan komma närmare distala tvärfåran än 2 cm bedömes som 2 %. 4 fingrar med 5 cm knytdefekt bedömes som 15-20 %.

Som ledning kan nedanstående tabell tjäna:

	Knytdefekt			
	2 cm	3 cm	4 cm	5 cm
Antal fingrar	%	%	%	%
2	2	4	8	10
3	6	8	12	15
4	8	10	15	20

3.4.8 Instabilitet i tummens innerled i radial riktning 7 %

3.4.9 Sensibilitetsförlust på ett finger

		Med skyddssensibilitet
Tumme	%	%
Dubbelsidig	12	8
radiala sidan	5	2
ulnara sidan	8	4
Pekfinger		
Dubbelsidig	6	4
radiala sidan	4	2
ulnara sidan	1	0
Långfinger		
Dubbelsidig	3	2
radiala sidan	2	0
ulnara sidan	1	0
Ringfinger		
Dubbelsidig	2	2
ensidig	1	0

Lillfinger		
Dubbelsidig	3	2
radiala sidan	1	0
ulnara sidan	2	1

En förutsättning för ovanstående är att det är normal sensibilitet inom den andra halvan av fingret vid ensidiga sensibilitetsskador med skyddssensibilitet.

Vid amputationsstumpar ger sensibilitetsbortfall på toppen inget men utöver amputationen.

Slutlig bedömning av men efter rekonstruktiv kirurgi på nervstammar bör i allmänhet inte ske förrän efter tre år.

Vid komplicerade och omfattande handskador bör handkirurg konsulteras.

3.5 Skador på sämre armen och handen

När skada, som anges ovan i 3.1-3.4 träffat sämre armen eller handen beräknas mengraden enligt följande:

Mengrad för bättre sidan	Mengrad för sämre sidan
högst 10 %	samma
över 10 men under 15%	1 enhet lägre
15 men ej 20%	2 enheter lägre
20 men ej 25 %	3 enheter lägre
25 men ej 30 %	4 enheter lägre
30 men ej 35 %	5 enheter lägre
35 men ej 40 %	6 enheter lägre
40 men ej 45 %	7 enheter lägre
45 men ej 50 %	8 enheter lägre
50 men ej 60 %	9 enheter lägre
minst 60 %	10 enheter lägre

4 Skador på nedre extremiteterna

4.1 Amputationsskador

Exartikulation i höftleden	65 %
Benamputation då protesfunktion inte erhålles	65 %
Amputation av lårben, god protesfunktion	40 %
Amputation av lårben, dålig protesfunktion	45-60 %
Amputation av underben, god protesfunktion	25 %
Amputation av underben, dålig protesfunktion	30-40 %

Amputation genom foten	15-25 %
Amputation av hela foten – se underben	
Förlust av stortå	5 %
Förlust av stortåns ytterfalang	3 %
Förlust av fotens övriga tår – för varje tå	1 %

4.2 Ledskador

a) Höftleden:

Smärtfri ankylos i god ställning	25 %
Rörlighet enbart 30° flexion från sträckställning	20 %
Rörlighet enbart 60° flexion från sträckställning	15 %
Rörlighet enbart 90° flexion från sträckställning	10 %
Tillstånd efter ledresektion	25-50 %
Tillstånd efter ledplastik	10-50 %

b) Knäleden:

Smärtfri ankylos i god ställning	25 %
90° flexion från sträckställning	10 %
Sträckdefekt 10-25°	10-20 %
Instabilitet efter ligamentskada	5-25 %
Tillstånd efter ledplastik	15-40 %
Knäskålen bortopererad	5-10 %

c) Fotleden

Smärtfri ankylos i övre språngleden, god ställning	15 %
Smärtfri ankylos i undre språngleden, god ställning	10 %
Instabilitet efter ligamentskada i fotleden	5-10 %

4.3 Nervskador

Nervus ischiadicus, totalt funktionsbortfall	50 %
Nervus femoralis, totalt funktionsbortfall	25 %
Nervus peroneus, bandagebehov	10 %
Nervus peroneus, som inte fordrar bandage	5 %

4.4 Andra skadeföljder

Benförkortning 3 cm	5-10 %
Benförkortning 4-6 cm	10-15 %
Posttrombotiskt tillstånd med vadsvullnad	5-20 %

De högre satserna tillämpas vid fall med kronisk sårbildning

Medicinsk ordlista se bilaga 1.3

Förslag till ny invaliditetstabell (Medicinsk invaliditet 1991)

utarbetat av en projektgrupp som tillsatts år 1986 av Personskadekommittén inom FSAB.

Ur **Inledningen** återges följande:

Användning av tabellverket

Ramvärde

Poängvärdena i tabellen är värden för total förlust/funktionsdefekt inom angiven anatomisk struktur/kroppsregion. Detta värde har benämnts ramvärde men skulle också kunna kallas tak- eller maximalvärde.

Ramvärdebegreppet har kommit fram genom multidiciplinärt samarbete. Så är den medicinska invaliditetsgraden vid amputation lika med den vid förlust av all neurologisk funktion nedom amputationsnivån.

Fastställandet av maximalvärdet för förlust av en kroppsdel har givit den ram, inom vilken samtliga regionala delinvaliditeter kunnat bestämmas.

Invaliditetsgraden tar hänsyn inte bara till funktionsförlust utan även till bevarad funktionsförmåga. Ramvärdet för förlust av kroppsdel är därför vägt mot en bibehållen normal funktion i kroppen inklusive psykisk funktion. Om funktionsbortfallet inte är totalt skall invaliditetsgraden utgöra en andel av ramvärdet enligt nedanstående.

	Procent av ramvärde
Lätta defekter	5-35
Medelsvåra defekter	30-70
Svåra, subtotala defekter	65-90

För vissa invaliditetstillstånd, framför allt resttillstånd efter lättare skallskador och efter nackdistorsioner, redovisas i tabelltexten vad som är beaktat inom ramvärdet.

Smärta, vegetativa och psykogena reaktioner:

I de angivna graderna är inräknat de vid aktuell funktionsnedsättning vanligen förekommande psykiska effekterna, de sekundära autonoma reaktionerna samt värk och smärta. Ibland utgör begreppen ångest och smärta ansenligare delar av invaliditeten. Här erinras om det närmast generella fenomenet "psykogen eller (oegentligt) funktionell pålagring". Detta innebär att skadans besvär och upplevelsen av den ofta omedvetet förstärks, vilket ej bör förväxlas med mer medveten aggravation – en mycket ovanligare företeelse. även om individuellt, etniskt et cetera betingade övergångsformer kan iakttas. Vid "psykogen pålagring" i mindre omfattning är texten i punkt 1.7-1.8 vanligen lätt tillämpbar. Vid större pålagring försvåras emellertid bedömningen av skadebetingad invaliditet. "onda cirklar" med t.ex. muskelspänningsvärk, yrsel, bruk av analgetika osv. är vanligt vid "fixering" till skada eller besvär. Icke sällan kan faktorer, iatrogena eller från rätts- och försäkringsmoment m.m., bidraga.

Ångestinslag kan ge besvären en mer "explosiv" innebörd, som hindrar rehabiliteringen. Om ansenligare invaliditetsgrad skall accepteras på grund av kvarstående ångestreaktion, bör tydligt högre dramatik krävas av utlösande omständigheter än vad regelmässigt ingår vid olycksfall och andra våld.

Behandlingen av smärta har under senare år förbättrats. I ett mindre antal fall kvarstår emellertid, i och för sig godartade men ändock besvärande, smärt- och värktillstånd och någon enstaka gång även ett mer elakartat smärtsyndrom – rubricerat kausalgi – som motiverar bedömning enligt punkt 1.8.

Handläggningen enl. [förevarande] avsnitt förutsätter omfattande klinisk erfarenhet hos sakkunnigläkaren.

Ibland kan det exempelvis vara av värde för rehabiliteringen att vänta med invaliditetsbedömning för att få smärt- eller ångesttillstånd i lugnare fas. Ibland kan det tvärtom vara väsentligt att avsluta försäkringsärendet snabbt.

Sammanvägning

Vid beräkning av den totala invaliditeten, när flera olika funktionsförluster samtidigt föreligger, kan man uppenbarligen inte använda en enkel addition av procentsiffrorna för var och en av de ingående komponenterna. Detta skulle snabbt leda till att totalinvaliditeten skulle nå högre än högsta möjliga siffra.

Vid sammanvägning av flera samtidiga invaliditeter skall normalt *kumulativ procentuell sammanvägning tillämpas*. Principen innebär att man vid två eller flera samtidiga invaliditetstillstånd väljer det största som bas. Tillkommande funktionsförluster beräknas på resterande funktionsförmåga enligt formeln:

$$A\% + B(100 - A)\%$$

där A = den största invaliditeten och sålunda (100 – A) = resterande funktionsförmåga samt B = invaliditetsgraden för den tillkommande funktionsförlusten. Tabell för kumulativ procentuell sammanvägning finns i bilaga 1.

Denna princip som skall användas vid beräkning av totalinvaliditeten i det enskilda fallet, har använts vid uppbyggnaden av tabellverkets siffror för stora, komplexa invaliditeter. Som exempel kan användas en total skada på ryggmärgens mellersta del, vilken leder till total förlust av:

funktion i höger ben	35 %
vänster ben	35 %
halva bålen	15 %
blåsans funktion	35 %
ändtarmens funktion	23 %
sexualfunktion	30 %

Dessa invaliditeter enkelt adderade ger den orimliga summan 173 %. Med kumulativ procentuell sammanvägning erhålls siffran 87 %, som återfinnes i tabellverket.

Metoden kan inte alltid tillämpas. Om till exempel en existerade medicinsk invaliditet *förstärks* av en tillkommande, ger den reduktion som metoden innebär inte en riktig gradering. Som exempel kan anföras förlust av båda händerna, där frånvaron av den andra handen markant förstärker förlusten av den första.

I vissa situationer kan även en tillkommande funktionsförlust "drunkna" i en redan existerande invaliditet. Så kan till exempel följder av en frakturskada sakna betydelse om den träffar en förut förlamad extremitet.

Kumulativ procentuell sammanvägning ger ofta ojämna tal varför resultatet bör avrundas vid stora invaliditeter.

Avrundning av siffervärden

Det är uppenbart att den exakthet som speglas i tabellens siffervärden inte existerar i verkligheten. Exaktheten har ändå behållits för att representera ramvärdet, vilket ju används som utgångsvärde vid gradering (se ovan).

Dessutom ger avrundade ingångsvärden stora fel vid en kumulativ procentuell sammanvägning.

Slutord

Ett tabellverk kan aldrig göras så detaljerat att det täcker alla skadeföljer. Vid vissa skadeföljder som t.ex. bukväggsärrbråck, posttraumatiska subileusbesvär, posttrombotiska tillstånd, cirkulatoriska insufficienstillstånd får man ledning genom att bedöma hur stor andel av relevant ramvärde som motsvarar beskriven funktionsnedsättning. Tabellerna blir därför endast rådgivande riktlinjer och måste användas med praktiskt kliniskt omdöme särskilt som många skador och skadekombinationer självklart aldrig kan förutses.

Tabellverk

1 Skador på nervsystem och sinnesorgan

1.1 Afasi

Maximal (global) afasi	90 %
Förstår ej språksymboler. Inadekvat språk	70 %
Förstår språksymboler men kan ej kommunicera i tal eller skrift	35 %
Lätta svårigheter att förstå och/eller producera språk	10 %

(Anartri: se 1.10)

Andra fokala neuropsykologiska störningar, t.ex. agnosi och apraxi värderas efter påverkan av ADL-funktionen.

1.2 Motoriska och sensoriska funktionsförluster

(Övre extremitetens perifera nerver: se 3.3
Nedre extremitetens perifera nerver: se 4.3)

Nervus trigeminus	
Totalt sensibilitetsbortfall	10 %
N. maxillaris perifert om foramen infraorbitale	4 %
N. mandibularis perifert om foramen mandibulare	5 %
N. mandibularis perifert om foramen mentale	4 %
N. lingualis	3 %

(trigeminusneuralgi: se 1.8)
(tuggfunktion: se 1.10)

Nervus facialis	
Total pares	13 %

(smak: se 1.13)

Motoriskt, sensoriskt och/eller ataktiskt hemisyndrom utan förlust av kranialnervs- eller övrig cerebral funktion men med totalt halvsidigt motoriskt bortfall	75 %

1.3 Yrsel-balansstörningar

Yrsel och balansrubbning	26 %
Balansrubbning	18 %
Kronisk yrsel utan påvisbar nedsättning av balansfunktionen	10 %
Kompenserad, påvisad nedsättning av balansfunktionen	5 %

(Ataxi: se 1.2)

1.4 Epilepsi

Svåra, ständiga symtom trots terapi		60 %
Täta anfall	ej aura	40 %
	med aura	20 %
Glesa anfall		10 %

(Ixoidi: se 1.5)

1.5 Nedsatta psykiska elementarfunktioner och organiska psykosyndrom

Medvetande, minne, snabbhet, koncentrationsförmåga, simultankapacitet, omdöme, emotionalitet. Ixoidi, eufori.

Total demens	99 %
ADL-insufficiens med regelbundet behov av tillsyn	70 %
Ovan angivna besvär markerade och ständigt förekommande – ADL klaras hjälpligt	40 %
Lätta symtom	
- patologisk trötthet, uttröttbarhet, emotionell instabilitet	25 %
- tydliga endast i stressade situationer	10 %

1.6 Posttraumatiskt cerebralt syndrom ofta kallat postcommotionellt syndrom 13 %

Ett tillstånd efter våld mot huvudet med huvudvärk, sannolikt av spänningsnatur, med trötthet och framför allt med ängslighet. Den skadade är ängslig över att inte kunna göra något, har aktivitetsångest och företer eventuellt diverse pseudoneurologiska symtom. Anamnestiskt föreligger också hyperirritabilitet och eventuellt en okaraktäristisk yrsel.

1.7 Reaktiva psykogena tillstånd, ej annorstädes invägda

Ångest, fobier, asteni, obsession, konversion, depression, psykosomatiska och somatoforma reaktioner

Påtagliga symtom	35 %
Lätta symtom	
- ständigt förekommande	15 %
- tydliga endast i stressade situationer	5 %

1.8 Kronisk traumatisk smärta/värk, ej annorstädes invägd

Excessiv, t.ex. causalgia major	70 %
Påtagliga symtom	35 %
Lätta symtom	
- ständigt förekommande	15 %
- tydliga endast i stressade situationer	5 %

1.9 Ryggmärgsskador

Hög cervical tvärsnittslesion (ovanför C4) med total förlust av all neurologisk funktion nedom tvärsnittsnivån	97 %
Thoracolumbal spinal tvärsnittslesion med total förlust av all neurologisk funktion nedom tvärsnittsnivån	87 %
Total förlust av kontroll av både urinblåsa och tarm samt sexualfunktion	65 %
Total förlust av kontroll av både urinblåsa och tarm	50 %
Total förlust av kontroll av urinblåsa	35 %
Total förlust av ändtarmskontroll	23 %
Total förlust av sexualfunktion	30 %
Halvsidig total förlust av motorisk/sensorisk bålfunktion	28 %

1.10 Övriga skadeföljder

Förlust av respirationsfunktion	85 %
Total anartri	28 %
Förlust av tugg- och sväljfunktion	24 %
Käkled med kraftigt reducerad gapförmåga och med smärta/värk. Sväljningsfunktion och talpåverkan ej inräknad	14 %
Tandförlust med dålig protesfunktion	6 %
Förlust av salivsekretion, total	6 %

Skada på endokrina system

Svåra ständiga symtom trots terapi	50 %
Inadekvat terapikontroll	20 %
Symtom men effektiv terapikontroll	10 %

Total förlust av sexuell förmåga på grund av endokrin skada, ryggmärgsskador (se 1.9), skada på bäckennerver eller deras rötter, anatomiska skador på bäcken och genitalorgan eller omfattande buktraumata. 30 %

Däremot skall sexuella besvär efter hjärnskada ej beaktas separat om hypofysfunktionen är oskadd. De sexuella symtomen skall då beaktas tillsammans med övriga psykiska symtom.

Sterilitet

Kvinnor och män intill 50 år	30 %
Kvinnor över 50 år	0 %
Män 50-65 år	15 %
Män över 65 år	5 %

1.11 Synskador

Total synförlust	68 %
Synförlust på ett öga	14 %
Förlust av ett öga	17 %

Synskärpenedsättning

Beräkningen skall baseras på de synskärpevärden som erhålls med bästa fördragbara korrektion.

Ena ögat	Andra ögat				
	0,6-0,5	0,4-0,3	0,2	0,1	0
1,0-0,7	0	3	7	10	14
0,6-0,5	3	7	10	14	17
0,4-0,3		14	20	27	34
0,2			34	41	48
0,1				51	58
0					68

Med hänsyn till skillnaden mellan ledsyn och total synförlust används för synnedsättningar mellan 0,1 och 0 en glidande skada.

Synfältsdefekter	
Total homonyn heminanopsi	35 %
Homonym kvadrantanopsi	
- nedåt	24 %
- uppåt	17 %
Bitemporal hemianopsi	24 %
Ensidig defekt särskilt nedåt eller temporalt	7 %
Dubbelseende	
- som nödvändiggör occlusion	10 %
- övriga fall	7 %
Afaki	
ensidig med IOL	7 %
ensidig utan IOL	10 %
dubbelsidig med IOL	10 %
dubbelsidig utan IOL	14 %
Ensidig och dubbelsidig afaki med IOL för personer > 35 år taxeras till	5 %
Traumatisk mydriasis med bländning	10 %
Ackomodationspares	
- ensidig	7 %
- dubbelsidig	10 %

Full mengradering för ackommodationspares kan endast ifrågakomma under 35 års ålder.

1.12 Hörselskador

Total hörselförlust	60 %
Total hörselförlust på ett öra	15 %
Tinnitus	
- problematisk, med svårartade återverkningar på levnadsbetingelserna och som kvarstår efter behandlingsförsök vid klinik som etablerat särskild sakkunskap inom området	25 %
- signifikant besvärsbeskrivning av en obehagssensation som dock kan förträngas ur medvetandet	5 %

1.13 Skador på andra sinnesorgan

Total förlust av lukt- och smaksinnet	10 %
Total förlust av luktsinnet utan nämnvärd påverkan av smaksinnet	7 %
Total förlust av smaksinnet	4 %
Tillägg vid framträdande parosmi	4 %

2 Ryggradsskador

Nackdistorsionsföljder (t.ex. "whip lash"trauma) 18 %
Nackdistorsionsföljder uppkomna vid acceleration eller deceleration med kraftriktning resulterande i hyperextension-flexion respektive hyperflexion-extension eller abrupt sido-flexion. Syndromet kan innehålla värk lokalt i nacken och bakhuvudet, ofta ut i armarna, eventuellt radikulära smärtor. Ibland föreligger intermittenta paresthesier men inget sensibilitetsbortfall. Vidare kan föreligga yrsel och symtom från autonoma nervsystemet. Vid grov inskränkning av rörligheten i halsryggen och/eller objektiva neurologiska bortfallssymtom (se 3.3) kan högre invaliditetsgrad ifrågakomma.

Smärt- och värkbetingad funktionsinskränkning i hals-, bröst- och/eller ländrygg
- svår 30 %
- medelsvår 15 %
- lindrig 5 %

Fixerad halsrygg
- normalläge 12 %
- andra lägen 20 %

Fixerad ländrygg
- normalläge 4 %
- andra lägen 15 %

3 Skador på övre extremiteterna

3.1 Amputation

Unilateral

Interthoracoscapulär amputation	51 %
Exartikulation axelled	46 %
Överarm med dålig protesfunktion	45 %
Exartikulation armbåge	42 %
Underarm med förlust av pro-supination	41 %
Distal underarm med bibehållen pro-supination	37 %
Handled	37 %
Proximal mellanhand	35 %
Proximal mellanhand med kvarvarande tumme	33 %

Amputation av eller på ett finger

Tumme	
- ytter- och innerfalanger samt metacarpal	19 %
- ytter- och innerfalanger	17 %
- ytterfalangen	8 %
- halva ytterfalangen med nagelförlust	5 %
Pekfinger	
- hela fingret med eller utan metacarpal	7 %
- ytter- och mellanfalangerna	6 %
- ytterfalangen	4 %
- halva ytterfalangen med nagelförlust	2 %
Långfinger	
- hela fingret med eller utan metacarpal	7 %
- ytter- och mellanfalangerna	4 %
- ytterfalangen	2 %
Ringfinger	
- hela fingret med eller utan metacarpal	4 %
- ytter- och mellanfalangerna	2 %
- ytterfalangen	1 %
Lillfinger	
- hela fingret med eller utan metacarpal	4 %
- ytter- och mellanfalangerna	3 %
- ytterfalangen	2 %
Flerfingeramputationer: se bilaga (utelämnad här)	

Bilateral

Exartikulation axelleder	77 %
Handleder	65 %

Vid bilaterala amputationer inom händerna används ren addition, ej kumulativ. Justering skall då ej göras för icke dominant hand.

3.2 Ledskador

3.2.1 Skulderled

Rörelseomfång

Flexion högst	
45°	20 %
45°-90°	10 %
90°-120°	5 %
120°-140°	0 %

Tillägg för upphävd rotation och/eller abduktion vid flexionsförmåga > 45°	10 %

Instabil humeroscapularled		12 %
Recidiverande luxationer i humeroscapularled		6 %
Resttillstånd i acromioclavicularled		3 %

3.2.2 Armbågsled

Fixerad i	0°	23 %
	30°	20 %
	60°	15 %
	90°	12 %
	120°	28 %
	140°	37 %
Rörelseomfång	0-30°	19 %
	-60°	12 %
	-90°	6 %
	-120°	2 %
	-150°	0 %
	30-60°	13 %
	-90°	9 %
	-120°	4 %
	-150°	2 %
	60-90°	10 %
	-120°	6 %
	-150°	3 %
	90-120°	10 %
	-150°	7 %
	120-150°	26 %
Underarmsrotation		
Fixerad i optimalt läge (10-20° pronation)		10 %
maximal supination		22 %
maximal pronation		18 %
Rotation sammanlagt		
30° innefattande det optimala läget		8 %
60° innefattande det optimala läget		5 %
120°		2 %
Instabil armbågsled		10 %

3.2.3 Handled

Fixerad i 0-20° dorsalflexion med normal underarmsrotation	7 %
45° volarflexion	11 %
maximal volarflexion	32 %
maximal dorsalflexion	15 %
Tillägg för fixation i ytterlägen av ulnar- eller radialflexion	2 %

Rörelseomfång 60° innefattande optimalt läge (= 10° dorsalflexion) 3 %

3.2.4 Fingrar

Tumme

Fixation av		
CMC-led	i god ställning	4 %
	i dålig ställning (t.ex. i ytterläge av ab- eller adduction)	15 %
MCP-led	i god ställning (0-15°)	1 %
	i starkt funktionsinskränkande ställning	10 %
IP-led	i god ställning (0-20°)	2 %
	i starkt funktionsinskränkande ställning	7 %
MCP- och IP-led i god ställning		6 %

Annat finger

Fixation i	MCP-led		PIP-led		DIP-led	
Pekfinger	10-30°	2 %	10-50°	2 %	0-30°	1 %
Långfinger	10-40°	2 %	20-50°	2 %	10-40°	0 %
Ringfinger	20-50°	2 %	20-50°	2 %	10-40°	0 %
Lillfinger	20-50°	2 %	30-60°	2 %	10-40°	0 %

Fixation i andra lägen liksom i två leder ger invaliditet efter en glidande skala upp till invaliditet motsvarande amputation av fingret genom den proximala stela leden.

Stelhet i samtliga leder i ett finger ger, oavsett läge, invaliditet som vid amputation av fingret.

Rörelseinskränkning i fingrar

Invaliditet för enskilda fingrar kan ej överstiga den för amputation av fingret.

Hänsyn tas till såväl knytdiastas som besvärande sträckdefekt.

	Knytdiastas			
	2 cm	3 cm	4 cm	5 cm
Antal fingrar				
1	1 %	2 %	4 %	5 %
2	2 %	3 %	6 %	7 %
3	4 %	6 %	8 %	10 %
4	6 %	7 %	10 %	13 %

Funktionsinskränkande sträckdefekt kan medföra en höjning av ovanstående med upp till 2 enheter. Ringa sträckdefekt räknas inte som invaliditet.

Instabilitet
Tummens MCP-led
Starkt funktionsinskränkande i radial riktning 4 %

Rotations- eller vinkelfelställning
Vid kraftig felställning invaliditet som vid amputation

Köldkänslighet
Funktionsinskränkande utöver den på grund av skadan förväntade
liten 1 %
stor 4 %

Kraftnedsättning

Besvärande kraftnedsättning utöver den på grund av skadan förväntade förlust av halva kraften jämfört med andra handen 4 %

3.3 Nervfunktionsförluster

Plexus- och kombinationsskador

Total plexuslesion	51 %
Förlust av medianus, ulnaris, radialis och musculocutaneus	46 %
Hög medianus + hög ulnaris	36 %
Hög medianus + hög ulnaris med bibehållen skyddssensibilitet	32 %
Låg medianus + låg ulnaris	29 %
Låg medianus + låg ulnaris med bibehållen skyddssensibilitet	27 %
Bilateral förlust av all nervfunktion	77 %

Nervus medianus

Hög skada	utan skyddssensibilitet	23 %
	med skyddssensibilitet	20 %
Funktionsbortfall enbart i handen		
oppositionsförmåga och skyddssensibilitet saknas		17 %
oppositionsförmåga saknas men skyddssensibilitet finns		14 %
oppositionsförmåga finns men skyddssensibilitet saknas		14 %

oppositionsförmåga och skyddssensibilitet finns	11 %
bortfall enbart av oppositionsförmåga	4 %

Nervus ulnaris		
Hög skada	utan skyddssensibilitet	16 %
	med skyddssensibilitet	15 %
Funktionsbortfall enbart i handen		
	utan skyddssensibilitet	11 %
	med skyddssensibilitet	10 %
Tillägg för kontrakt kloställning		3 %

Nervus radialis	
Totalt funktionsbortfall	17 %
Funktionsbortfall med bibehållen tricepsfunktion	15 %
Bibehållen dorsalflexion i handleden	12 %
Funktionsbortfall enbart i sensibla grenen	1 %

Nervus thoracalis longus, totalt funktionsbortfall	3 %

Nervus musculocutaneus, totalt funktionsbortfall	5 %

Nervus accessorius, totalt funktionsbortfall	7 %

Nervus axillaris, totalt funktionsbortfall	7 %

Vid kombinationsskador används kumulativ procentuell sammanvägning.

Sensibilitetsförlust i fingrar

		Skyddssensibilitet	
		utan	med
Tumme	Dubbelsidig	8 %	5 %
	Radiala sidan	3 %	1 %
	Ulnara sidan	5 %	2 %
Pekfinger	Dubbelsidig	4 %	3 %
	Radiala sidan	3 %	2 %
	Ulnara sidan	0 %	0 %
Långfinger	Dubbelsidig	2 %	1 %
	Radiala sidan	1 %	0 %
	Ulnara sidan	0 %	0 %
Ringfinger	Dubbelsidig	1 %	1 %
	Ensidig	0 %	0 %

Lillfinger	Dubbelsidig	2 %	1 %
	Radiala sidan	1 %	0 %
	Ulnara sidan	2 %	1 %

Vid total nervskada eller amputation på finger ökar invaliditeten vid nervskada på övriga fingrar, dock ej över total sensibilitetsförlust på pekfinger. På amputationsstumpar ger sensibilitetsbortfall på toppen ingen invaliditet utöver amputationen. Ovanstående invaliditeter innefattar ökad köldkänslighet. Om sensibilitetsnedsättningen ej motiverar någon högre invaliditet kan ökad köldkänslighet motivera tillägg.

3.4 Skador på ej dominant arm och hand

Dominant	Ej dominant	
< 11	samma	
11-20	avdrag	1 %
21-30	"	2 %
31-40	"	3 %
41-50	"	4 %
51-60	"	5 %
> 60	"	6 %

4 Skador på nedre extremiteterna

4.1 Amputation

Unilateral		
Hemipelvectomi		43 %
Exartikulation höftled		38 %
Lårben	- dålig protesfunktion	33 %
	- god protesfunktion	23 %
Exartikulation knäled		19 %
Underben	- dålig protesfunktion	19 %
	- god protesfunktion	12 %
Fot		9 %
Framfot (Lisfranc)		6 %
Stortå		3 %
Bilateral		
Exartikulation höftled		65 %
Underben	- god protesfunktion	23 %
Framfot (Lisfranc)		12 %

4.2 Ledskador

Höftled	
Fixerad i gott läge (siffran avser fixation i flexion < 15°, rotation och ab/adduktion < 5°)	12 %
Fixerad i annat läge (siffran avser fixation i funktionellt sämsta läge dvs. flexion > 60°)	30 %
Rörlighet enbart 30° från sträckställning	10 %
60°	7 %
90°	5 %
Tillstånd efter ledplastik	
- dålig funktion	40 %
- god funktion	10 %
Tillstånd efter ledresektion	
- dålig funktion	40 %
- god funktion	20 %
Knäled	
Fixerad i gott läge (Siffran avser fixation i flexion < 15°)	14 %
Fixerad i flexion (Siffran avser fixation i funktionellt sämsta läge dvs. flexion >45°)	21 %
Flexion 80-100° från sträckställning	4 %
Sträckdefekt 25°	12 %
Tillstånd efter ledplastik	
- dålig funktion	35 %
- god funktion	14 %
Symtomgivande instabilitet	17 %
Fotled	
Talocruralled fixerad i gott läge (Siffran avser fixation i flexion < 10°)	6 %
Fixerade subtalara leder	5 %
Pantalarisk fixation	7 %
Instabilitet	7 %
Hallux rigidus	2 %

4.3 Nervfunktionsförluster

Unilateral	
Plexuslesion med förlust av all nervfunktion	39 %
Nervus ischiadicus, total funktionsförlust	21 %
Nervus femoralis, total funktionsförlust	14 %
Nervus peroneus, total funktionsförlust	7 %
Nervus obturatorius, total funktionsförlust	4 %
Bilaterala	
Förlust av all nervfunktion	62 %
Nervus peroneus	12 %

4.4 Andra skadeföljder

Ortoskrävande benförkortning	10 %

5 Stomier m.m.

Tracheostomi, permanent efter skada på luftvägarna	
- dålig funktion se 1.10	
- god funktion	15 %
Ureterostomi	
- dålig funktion	35 %
- god funktion	15 %
KAD	
- dålig funktion (jfr 1.9)	35 %
- god funktion	10 %
Ilestomi	
- dålig funktion	35 %
- god funktion	15 %
Colostomi	
- dålig funktion (jfr 1.9)	23 %
- god funktion	10 %

6 Organförluster

Tunga	45 %
Struphuvud	40 %
Lunga	25 %
Mjälte, före puberteten	5 %
Njure	5 %
Testikel	5 %

Status efter organplantation – jämför gradering av skada på endokrina system 1.10.

Medicinsk ordlista se bilaga 1.3.

Medicinsk ordlista

A

abduktion rörelse utåt (från kroppens medellinje); jämför elevation
ackomodationspares bortfall av ögats förmåga till närinställning
afaki avsaknad av ögonlins
afasi förlust av talförmåga (på grund av t.ex. stor hjärnskada)
afoni röstförlust
agnosi oförmåga att känna igen
akalkuli oförmåga att räkna
akromioklavikularleden skulderleden, leden mellan nyckelbenet och skulderbladet
amusi oförmåga att uppfatta musik
anestesi känsellöshet
anestesia dolorosa smärtsam känsellöshet
analgeticum (pl-a) smärtstillande medel
analgetisk smärtstillande
anankasm tvångstanke eller tvångshandling
ankylos stelhet i sammanväxt led
apraxi oförmåga att utföra meningsfulla rörelser trots bibehållen muskelkraft
astenisk (egentligen) svag, kraftlös; (ofta) upplevd kraftlöshet inför för stora krav (på sig själv)
ataxi koordinationsrubbning

B

Babinskis fenomen retning av fotsulan medför uppåtböjning av stortån (tecken på skada på motorisk hjärncentras nervbana)
bitemporal hemianopsi blindhet inom yttre synfälten på båda ögonen

C

carpometacarpalled, CMC led mellan basen av ett mellanhandsben och ett eller flera handlovsben
cerebellära tillhörande lillhjärna
"cerebroläsionell" som avser eller hör till skador eller sjukliga förändringar i hjärnan, "hjärnskada". Även enligt viss neurosteori när skada aldrig förelegat eller åtminstone ej bevisats.
cervikalsyndrom en serie av besvär från halsryggraden
cutana grenen hudgrenen (vanligen av en känselnerv)

D

decubitalsår trycksår (äldre liggsår)
demens sinnesslöhet, stark nedsättning av förståndsgåvorna
depressiv nedstämd
diabetes insipidus s.k. falsk sockersjuka, sjukdom i hypofysen
diabetes mellitus sockersjuka, rubbning i sockeromsättningen

diencephalon mellanhjärnan
distal interfalangealled, dip ytterled på fingrarna (och tårna)
dorsalflexion handböjning åt handens ryggsida (motsats volarflexion)
dysartri talsvårighet
dysestesi ändrad eller störd känslighet
dysfagi svårighet att svälja
dysfunktion störd funktion

E
elevation höjning, upplyftning (vanligen att föra armen framåt – uppåt); jämför abduktion
endogen inifrån kommande
endorfin smärtstillande ämne (*endo*gent och *morfin*liknande ämne producerat av organismen själv)
exartikulation ledamputation, dvs. operationssnittet går igenom en ledhåla
expressiv afasi oförmåga att uttrycka sig språkligt
extension (ut)sträckning (motsats flexion)

F
facialispares förlamning av ansiktets muskulatur
farmaka läkemedel, medicin
fingerledsankylos stelhet i fingerled
flexion (flektion) böjning (motsats extension)
fobi tvångsföreställning med ångestkomponent, ej förnuftsstyrd situationsångest
fractura radii brott på strålbenet (vanligen precis ovanför handloven)

G
gibbus puckel (på ryggraden)
gonad könskörtel (manlig eller kvinnlig)

H
hemipelvectomi amputation av ben och halva bäckenet
homonym hemianopsi (halv)blindhet åt samma håll på båda ögonen, endast höger resp. vänster synfält fungerar på båda ögonen
homonym kvadrantanopsi (kvarts)blindhet åt samma håll på båda ögonen, höger resp. vänster synfälts övre eller nedre halva fungerar ej på båda ögonen
hyperalgesi stegrad smärtkänsla
hypofysatrofi hypofysförtvining
hypofysära tillhörande hypofysen

I
impressiv afasi oförmåga att uppfatta eller förstå språk
intentionstremor darrning vid startande av viss rörelse
ixoidi tröghet, långradigt häftande uttryckssätt, "klistrig"

K

kausalgia major (större) brännande smärta efter nervskada
konversionshysteri psykiska konflikter imiterande kroppssjukdom eller kroppsskada

L

labyrintbortfall bortfall av innerörats funktion
ledplastik operation att återställa en leds funktion
ledresektion avlägsnande av led
ligamentskada ledbandsskada
luxation urledvridning, så att ledytorna (tillfälligt) ej ledar mot varandra

M

metakarpofalangealled, mcp leden mellan mellanhandsbenen och fingrets första ledande rörben
motorisk som hör till rörelser (motsats sensorisk)
motorisk eller **expressiv afasi** talstörning, oförmåga att tala
musculus serratus pares förlamning av sågmuskeln (revbenshöjare)
mydriasis pupillutvidgning

N

neuralgier anfallsvisa nervsmärtor
nervus accessorius nerv till skulder- och halsmuskler
nervus axillaris nerv till skulder muskler och huden på överarmen
nervus cutaneus femoris lateralis (känsel)hudnerv på lårets utsida
nervus femoralis nerv till lårets muskler och hud
nervus ilioinguinalis nerv i ljumskregionen till bukmuskler och huden i underlivet
nervus ischiadicus ischiasnerven (höftnerven)
nervus medianus nerv till underarmens flesta böjmuskler samt till delar av huden
nervus radialis nerv till underarmens sträckmuskler samt till delar av huden
nervus suralis (känsel)hudnerv till fotens utsida
nervus trigeminus femte hjärnnerven, går till muskler och hud i ansiktet
nervus ulnaris känsel-(samt muskel-)nerv till underarm och hand

O

occlusion tillslutning

P

palmarabduktion lyftning av (tummen från) handflata
paraplegi dubbelsidig förlamning (vanligen av nedre delen av kroppen)
parestesier falska känselförnimmelser
parosmi falsk luktförnimmelse
posttrombotiskt tillstånd tillstånd efter blodpropp
proprioceptiva tillhörande rörelsesinnet, att registrera kroppens egna rörelser och ställningar utan ögats hjälp

pro-supination förkortning av pronation och supination. Vridningsrörelser i handleden
proximal-interfalangealled, pip mellanled på fingrar (och tår)

R
radiala riktad mot tummen
radialabduktion (utåt-)rörelse av tumsidan
radialdeviation snedställning åt tumsidan
rhizopathi nervsmärta (ofta cervikal = från halsryggen)
rotation vridning

S
scaphoideumfraktur båtbensbrott i handloven (äldre navicularfraktur)
"sedativa" lugnande medel
sensibilitetsförlust känselförlust
sensibilitetsstörningar känselstörningar
sensorisk som hör till känsel (motsats motorisk)
sensoriska handikapp handikapp rörande känsel
sensorisk eller impressiv afasi talstörning, oförmåga att förstå tal (även det egna)
sfinkterpares förlamning av urinblåsans och ändtarmens slutarmuskel (sfinktrar)
skyddssensibilitet skyddskänsel

T
tetraplegi förlamning av såväl armar som ben

U
ulnara riktad mot lillfingret; som hör till lillfingersidan
ulnardeviation snedställning i handleden åt lillfingersidan

V
vegetativa tillhörande vegetativa eller autonoma nervsystemet (utanför viljans kontroll), dvs. styrelement för blodcirkulation, andning, tarmrörelser osv.
volarflektion handböjning åt handflatan; motsats dorsalflektion

W
whip-lash pisksnärt (oftast lika med skada på halsryggen som vid ett våld kastats såsom en pisksnärt)

Y
Y ytterfalang på finger
Ym ytter- och mellanfalang på finger

Ö
ögonasymmetri olikhet i ögonens ställning
ödem sjuklig svullnad lokalt

Bilaga 2

Ersättningstabeller

Bilaga 2

Ersättningstabeller

Ersättning för sveda och värk

Hjälptabell fastställd av Trafikskadenämndens råd i december 1990 gällande från den 1 januari 1991.

(Nedan angivna belopp gäller för år 1995 och motsvarar 1991 års grundbelopp enligt cirkulär 3/1991 uppräknade med 17 procent med hänsyn till den penningvärdeförändring som skett sedan hjälptabellen fastställdes.)

Med sveda och värk avses personligt lidande under akut sjuktid.

Grundbelopp per månad

	Under 3 mån från skadedagen, kr	Därefter under högst 3 mån, kr	Därefter, kr
1. *Vid sjukhusvård*			
1.1 Svår skada (Anm. 1)	4 329	3 159	2 223 (Anm. 2)
1.2 Annan skada	3 159	3 159	2 223 (Anm. 2)
2. *Vid annan vård under sjuktiden* (Anm. 3)	1 872	1 872	936

Anm. 1 Svår kross-, slit-, bränn-, skall- eller ansiktsskada, betydande skador på skilda kroppsdelar, frakturer med omfattande mjukdelsskador och liknande.

Anm. 2 Under högst 6 månader. Längre tid specialbedöms.

Anm. 3 Om sjukhusvård inledningsvis förekommit börjar denna beräkning i stället från utskrivning från sjukhus. Beloppen reduceras i den mån hel sjukskrivning inte föreligger. Om sjukskrivningstiden förlängs uteslutande i avvaktan på arbetsvårdande åtgärder eller pensionering anses förlängningstiden inte som akut sjuktid. Akut sjuktid över tre år får bedömas särskilt.

Grundbeloppet kan höjas (10-50 %) vid särskilda omständigheter. Höjningen beräknas på gällande grundbelopp vid "annan vård under sjuktiden". Beträffande vanligare sådana omständigheter bör höjning ske enligt följande.

50 % Vård på intensivvårdsavdelning (IVA)

40 % Skallsträck, gipsvagga eller 2 st omfattande gips (som vardera fixerar minst 2 stora leder, exempelvis fot-knäled)

30 % Halo-väst, externfixation (Hoffman) av bäckenfraktur, tibia- eller femursträck, thoracobrachial-(arm-bål-)gips (bästa arm), käkfixation

20 % Thoracobrachialgips (sämsta arm), hög armgips (ink armbåge, bästa arm), Bostonkorsett externfixation (Hoffman) av lårben, tarmstomi, blåsstomi, djupa infektioner med dagliga omläggningar (under omläggningstiden)

10 % Hög armgips (sämsta arm), helbensgips eller externfixation (Hoffman) av underben

Mindre än 10 % medför ingen förhöjning. Här inkluderas underbens-underarmsgips, gips av fingrar, knäkappa, gång med en eller två kryckkäppar, gångbockar samt enklare dränage (galla) även om dränaget sitter under mycket lång tid.

"Svår smärta" under behandlingstiden i hemmet medför – under högst 6 mån – en förhöjning med normalt 20 %. I undantagsfall kan förhöjning ske upp till 40 %. Förhöjningen lägges ovanpå övriga procentuella tillägg – dock högst 50 % totalt.

För smärtsam tandbehandling, smärtsam sjukgymnastik eller annan smärtsam behandling sker under tid då sjukskrivning inte föreligger och som sålunda inte omfattas av ersättning enligt ovan, beräknas ersättning med 176 kronor per behandlingstillfälle.

Ersättning för lyte och men

Hjälptabeller fastställda av Trafikskadenämndens råd i december 1990 gällande från den 1 januari 1991.[1]

(Nedan angivna belopp gäller för år 1995 och motsvarar 1991 års grundbelopp enligt cirkulär 3/1991 uppräknade med 17 procent med hänsyn till den penningvärdeförändring som skett sedan hjälptabellerna fastställdes. I tabellen med rubriken "Vissa andra skadetyper" och "S.k. maximalfall" anges avrundade belopp.)

Med lyte och men avses personligt lidande och obehag under invaliditetstid men inte olägenheter i övrigt; se 5 kap. 1 § 1 stycket 3 p. skadeståndslagen.

För *barn* som är 15 år och yngre görs ett påslag med 10 % på de ersättningsbelopp som gäller för en 25-åring.

Ortopediska skador[2]

Benförkortning, felställning, rörelseinskränkning m.m.

Invaliditetsgrad	Högst 25 år	ca 50 år	ca 70 år
10 %	18 720	14 040	8 190
15 %	26 910	19 890	10 530
20 %	37 440	28 080	15 210
25 %	46 800	35 100	18 720
35 %	65 520	49 140	32 760
50 %	100 620	76 050	50 310
60 %	119 340	90 090	59 670
65 %	139 230	104 130	70 200
100 %	252 720	189 540	127 530

Anm. Tillägg görs för ärr och/eller andra utseendemässiga följder. Svårare värk förutsätts vara beaktad vid invaliditetsgraderingen.

---

[1] Inom försäkringsbranschen har utarbetats mera detaljerade hjälptabeller över hur ersättningen varierar beroende på den skadelidandes ålder. Tabellerna, som används av Trafikskadenämnden, har tagits in som bilaga 2.2.1–2.2.4.

[2] Den mera detaljerade hjälptabellen finns i bilaga 2.2.1.

Amputation av ben, arm eller finger[3]

Amputation av	Invaliditetsgrad	Högst 25 år	ca 50 år	ca 70 år
underben	25 %	84 240	63 180	33 930
lårben	40 %	115 830	86 580	58 500
underarm[a)]	60 %	153 270	115 830	77 220
överarm[b)]	70 %	191 880	143 910	95 940
ring- eller lillfinger	6 %	17 550	14 040	7 020
lång- eller pekfinger	10 %	26 910	19 890	10 530
tumme	25 %	54 990	40 950	22 230
handens alla fingrar	53 %	141 570	105 300	71 370

Anm. Beloppen förutsätter god protesfunktion och inntefattar ersättning för amputationsdefekter. Tillägg görs för särskilt framträdande utseendemässiga följder.

a) Två tredjedelar av underarmen (bibehållen bicepsfunktion)
b) Mer än hälften av överarmen

Skallskador (skador på centrala nervsystemet)[4]

Invaliditetsgrad	Högst 25 år	ca 50 år	ca 70 år
10 %	18 720	14 040	8 190
15 %	26 910	19 890	10 530
20 %	37 440	28 080	15 210
25 %	46 800	35 100	18 720
35 %	73 710	54 990	29 250
50 %	132 210	98 280	52 650
65 %	186 030	139 230	74 880
100 %	298 350	223 470	119 340

Anm. Beloppen inkluderar ersättning för rörelseinskränkningar och liknande handikapp.

[3] Enligt beslut av Trafikskadenämndens råd den 3 december 1993 skall beträffande amputationsskador göras ett tillägg i det enskilda fallet med ca 2 procentenheter på nedan angivna belopp. Den mera detaljerade hjälptabellen finns i bilaga 2.2.2.

[4] Den mera detaljerade hjälptabellen finns i bilaga 2.2.3.

Ögonskador[5]

	Invaliditetsgrad	Högst 25 år	ca 50 år	ca 70 år
Blindhet på	20 %	65 520	49 140	25 740
ett öga	20 % (protes)	76 050	57 330	30 420

Anm. Tillägg görs för utseendemässiga följder. Även andra ögonskador än blindhet bör bedömas med utgångspunkt i denna tabell.

Vissa andra skadetyper

Förlust av luktsinnet	48 000
Förlust av lukt- och smaksinnet	61 000
Fullständig dövhet på ett öra	53 000
Fullständig dövhet på båda öronen	226 000
Förlust av njure	61 000
Förlust av mjälte	32 000
Förlust av frisk tand	2 800

Anm. 1. Beloppen avser normalfall. Finns också andra skadeföljder kan jämkning ske.

Anm. 2. För äldre personer jämkning nedåt och för barn höjning

Anm. 3. Vid dövhet tillägg för öronsus, balansrubbningar och liknande. Vid förlust av njure eller mjälte inkluderar beloppen normalt operationsärr. För särskilt framträdande ärr kan dock göras tillägg.

Anm. 4. Vid tandskador förutsätts god tandstatus. Även förlust av del av tand kan ersättas.

S.k. maximalfall

(såsom svåra förlamningsfall, allvarliga hjärnskador, fullständig blindhet och andra svåra skadefall)

Vid skador som bedöms vara allvarligare än sådana skador där hjälptabellerna i fråga om ersättning vid hundraprocentig invaliditet tillämpas rekommenderar nämnden ersättning för sveda och värk samt lyte och men i enlighet med vad som sägs nedan. Samtliga belopp avser ersättning till en 25-årig person. För barn som är 15 år och yngre rekommenderas ett påslag med 10 % på det ersättningsbelopp som gäller för en 25-åring.

---

[5] Den mera detaljerade hjälptabellen finns i bilaga 2.2.4.

Ortopediska skador

Hjälptabellbelopp 100 %	255 000
Nivå 1 över hjälptabellbeloppet	365 000
Nivå 2 över hjälptabellbeloppet	435 000

Skallskada

Hjälptabellbelopp 100 %	300 000
Nivå 1 över hjälptabellbeloppet	390 000
Nivå 2 över hjälptabellbeloppet	445 000
Mindre maximalfall	490 000
Nivå 1 över mindre maximalfall	545 000
Nivå 2 över mindre maximalfall	595 000
Större maximalfall	650 000

Hjälptabellbeloppen vid 100 % invaliditet avser enbart ersättning för lyte och men, medan alla övriga belopp inkluderar ersättning för sveda och värk.

Ortopediska skador

Hjälptabell för bestämmande av ersättning för lyte och men (kkr)
Inkl. 17 % på cirkulär 3/1991 per 950101

(benförkortning, felställning, rörelseinskränkning m.m. – invaliditet i %)

Ålder	10 %	15 %	20 %	25 %	30 %	35 %	40 %	50 %	60 %	65 %	75 %	100 %
25	18,7	26,9	37,4	46,8	56,2	65,5	77,2	100,6	119,3	139,2	172,3	255,0
26	18,5	26,6	37,0	46,3	55,6	64,8	76,4	99,6	118,1	137,8	170,6	252,4
27	18,3	26,3	36,7	45,9	55,1	64,2	75,7	98,6	117,0	136,4	168,8	249,8
28	18,1	26,1	36,3	45,4	54,5	63,5	74,9	97,7	115,8	135,0	167,1	247,2
29	17,9	25,8	35,9	44,9	53,9	62,9	74,1	96,7	114,6	133,6	165,3	244,6
30	17,8	25,5	35,5	44,5	53,4	62,2	73,4	95,7	113,5	132,2	163,6	242,0
31	17,6	25,2	35,2	44,0	52,8	61,6	72,6	94,7	112,3	130,8	161,8	239,4
32	17,4	24,9	34,8	43,5	52,3	60,9	71,9	93,7	111,1	129,4	160,1	236,8
33	17,2	24,7	34,4	43,1	51,7	60,3	71,1	92,8	110,0	128,0	158,3	234,2
34	17,0	24,4	34,1	42,6	51,1	59,6	70,3	91,8	108,8	126,6	156,6	231,6
35	16,8	24,1	33,7	42,1	50,6	58,9	69,6	90,8	107,6	125,2	154,8	229,0
36	16,6	23,8	33,3	41,7	50,0	58,3	68,8	89,8	106,5	123,8	153,1	226,4
37	16,4	23,5	32,9	41,2	49,4	57,6	68,0	88,8	105,3	122,4	151,3	223,8
38	16,3	23,3	32,6	40,7	48,9	57,0	67,3	87,9	104,1	120,9	149,6	221,2
39	16,1	23,0	32,2	40,2	48,3	56,3	66,5	86,9	102,9	119,5	147,8	218,6
40	15,9	22,7	31,8	39,8	47,7	55,7	65,7	85,9	101,8	118,1	146,1	216,0
41	15,7	22,4	31,4	39,3	47,2	55,0	65,0	84,9	100,6	116,7	144,3	213,4
42	15,5	22,1	31,1	38,8	46,6	54,3	64,2	83,9	99,4	115,3	142,6	210,8
43	15,3	21,9	30,7	38,4	46,0	53,7	63,4	83,0	98,3	113,9	140,8	208,2
44	15,1	21,6	30,3	37,9	45,5	53,0	62,7	82,0	97,1	112,5	139,1	205,6
45	14,9	21,3	30,0	37,4	44,9	52,4	61,9	81,0	95,9	111,1	137,3	203,0
46	14,8	21,0	29,6	37,0	44,4	51,7	61,2	80,0	94,8	109,7	135,6	200,4
47	14,6	20,7	29,2	36,5	43,8	51,1	60,4	79,0	93,6	108,3	133,8	197,8
48	14,4	20,5	28,8	36,0	43,2	50,4	59,6	78,1	92,4	106,9	132,1	195,2
49	14,2	20,2	28,5	35,6	42,7	49,8	58,9	77,1	91,3	105,5	130,3	192,6
50	14,0	19,9	28,1	35,1	42,1	49,1	58,1	76,1	90,1	104,1	128,6	190,0
51	13,7	19,4	27,5	34,3	41,3	48,3	57,1	74,8	88,6	102,4	126,5	187,0
52	13,4	19,0	26,8	33,5	40,5	47,5	56,1	73,5	87,1	100,7	124,5	184,0
53	13,1	18,5	26,2	32,6	39,6	46,7	55,2	72,2	85,5	99,0	122,4	181,0
54	12,8	18,0	25,5	31,8	38,8	45,8	54,2	70,9	84,0	97,3	120,3	178,0
55	12,6	17,5	24,9	31,0	38,0	45,0	53,2	69,6	82,5	95,6	118,3	175,0
56	12,3	17,1	24,2	30,2	37,2	44,2	52,2	68,4	81,0	93,9	116,2	172,0
57	12,0	16,6	23,6	29,4	36,4	43,4	51,3	67,1	79,5	92,2	114,1	169,0
58	11,7	16,1	22,9	28,5	35,5	42,6	50,3	65,8	77,9	90,5	112,1	166,0
59	11,4	15,7	22,3	27,7	34,7	41,8	49,3	64,5	76,4	88,8	110,0	163,0
60	11,1	15,2	21,7	26,9	33,9	41,0	48,3	63,2	74,9	87,2	108,0	160,0
61	10,8	14,7	21,0	26,1	33,1	40,1	47,4	61,9	73,4	85,5	105,9	157,0
62	10,5	14,3	20,4	25,3	32,3	39,3	46,4	60,6	71,9	83,8	103,8	154,0
63	10,2	13,8	19,7	24,4	31,4	38,5	45,4	59,3	70,3	82,1	101,8	151,0
64	9,9	13,3	19,1	23,6	30,6	37,7	44,4	58,0	68,8	80,4	99,7	148,0

Ålder	10 %	15 %	20 %	25 %	30 %	35 %	40 %	50 %	60 %	65 %	75 %	100 %
65	9,7	12,8	18,4	22,8	29,8	36,9	43,5	56,7	67,3	78,7	97,6	145,0
66	9,4	12,4	17,8	22,0	29,0	36,1	42,5	55,5	65,8	77,0	95,6	142,0
67	9,1	11,9	17,1	21,2	28,2	35,2	41,5	54,2	64,3	75,3	93,5	139,0
68	8,8	11,4	16,5	20,3	27,3	34,4	40,5	52,9	62,7	73,6	91,4	136,0
69	8,5	11,0	15,8	19,5	26,5	33,6	39,6	51,6	61,2	71,9	89,4	133,0
70	8,2	10,5	15,2	18,7	25,7	32,8	38,8	50,3	59,7	70,2	87,3	130,0
75	6,2	7,9	11,4	14,0	19,3	24,6	29,0	37,7	44,8	52,7	65,5	97,5
80	4,5	5,7	8,2	10,1	13,9	17,7	20,9	27,1	32,3	37,9	47,2	70,2
85	3,3	4,0	5,7	7,1	9,7	12,4	14,6	19,0	22,6	26,5	33,0	49,1
90	2,3	2,8	4,0	4,8	6,6	8,4	9,9	12,9	15,4	18,0	22,4	33,3

Amputation

Hjälptabell för bestämmande av ersättning för lyte och men (kkr)
Inkl. 17 % på cirkulär 3/1991 per 950101

(amputation av ben, arm eller finger)

Ålder	*Underben* 25 %	*Lårben* 40 %	*Underarm* 60 %	*Överarm* 70 %	*Ring eller lillfinger* 6 %	*Lång eller pekfinger* 10 %	*Tumme* 25 %	*Handens alla fingrar* 53 %
25	84,2	115,8	153,3	191,9	17,6	26,9	55,0	141,6
26	83,4	114,6	151,8	190,0	17,5	26,6	54,4	140,1
27	82,5	113,5	150,3	188,1	17,3	26,3	53,9	138,7
28	81,7	112,3	148,8	186,1	17,2	26,1	53,3	137,2
29	80,8	111,1	147,3	184,2	17,0	25,8	52,8	135,8
30	80,0	110,0	145,8	182,3	16,9	25,5	52,2	134,3
31	79,2	108,8	144,3	180,4	16,7	25,2	51,6	132,9
32	78,3	107,6	142,8	178,5	16,6	24,9	51,1	131,4
33	77,5	106,5	141,3	176,5	16,4	24,7	50,5	130,0
34	76,6	105,3	139,8	174,6	16,3	24,4	50,0	128,5
35	75,8	104,1	138,3	172,7	16,2	24,1	49,4	127,1
36	75,0	103,0	136,8	170,8	16,0	23,8	48,8	125,6
37	74,1	101,8	135,3	168,9	15,9	23,5	48,3	124,2
38	73,3	100,6	133,8	166,9	15,7	23,3	47,7	122,7
39	72,4	99,4	132,3	165,0	15,6	23,0	47,2	121,3
40	71,6	98,3	130,8	163,1	15,4	22,7	46,6	119,8
41	70,8	97,1	129,3	161,2	15,3	22,4	46,0	118,4
42	69,9	95,9	127,8	159,3	15,2	22,1	45,5	116,9
43	69,1	94,8	126,3	157,3	15,0	21,9	44,9	115,5
44	68,2	93,6	124,8	155,4	14,9	21,6	44,4	114,0
45	67,4	92,4	123,3	153,5	14,7	21,3	43,8	112,6
46	66,6	91,3	121,8	151,6	14,6	21,0	43,2	111,1
47	65,7	90,1	120,3	149,7	14,4	20,7	42,7	109,7
48	64,9	88,9	118,8	147,7	14,3	20,5	42,1	108,2
49	64,0	87,8	117,3	145,8	14,1	20,2	41,6	106,8
50	63,2	86,6	115,8	143,9	14,0	19,9	41,0	105,3
51	61,7	85,2	113,9	141,5	13,7	19,4	40,1	103,6
52	60,3	83,8	111,9	139,1	13,3	19,0	39,1	101,9
53	58,8	82,4	110,0	136,7	13,0	18,5	38,2	100,2
54	57,3	81,0	108,1	134,3	12,6	18,0	37,2	98,5
55	55,9	79,6	106,2	131,9	12,3	17,5	36,3	96,8
56	54,4	78,2	104,2	129,5	11,9	17,1	35,4	95,1
57	52,9	76,8	102,3	127,1	11,6	16,6	34,4	93,4
58	51,5	75,4	100,4	124,7	11,2	16,1	33,5	91,7
59	50,0	74,0	98,4	122,3	10,9	15,7	32,5	90,0

Ålder	*Underben* 25 %	*Lårben* 40 %	*Underarm* 60 %	*Överarm* 70 %	*Ring eller lillfinger* 6 %	*Lång eller pekfinger* 10 %	*Tumme* 25 %	*Handens alla fingrar* 53 %
60	48,6	72,5	96,5	119,9	10,5	15,2	31,6	88,4
61	47,1	71,1	94,6	117,5	10,2	14,7	30,7	86,7
62	45,6	69,7	92,6	115,1	9,8	14,3	29,7	85,0
63	44,2	68,3	90,7	112,7	9,5	13,8	28,8	83,3
64	42,7	66,9	88,8	110,3	9,1	13,3	27,8	81,6
65	41,2	65,5	86,9	107,9	8,8	12,8	26,9	79,9
66	39,8	64,1	84,9	105,5	8,4	12,4	26,0	78,2
67	38,3	62,7	83,0	103,1	8,1	11,9	25,0	76,5
68	36,8	61,3	81,1	100,7	7,7	11,4	24,1	74,8
69	35,4	59,9	79,1	98,3	7,4	11,0	23,1	73,1
70	33,9	58,5	77,2	95,9	7,0	10,5	22,2	71,4
75	25,4	43,9	57,9	71,9	5,3	7,9	16,7	53,6
80	18,3	31,6	41,7	51,8	3,9	5,9	12,0	38,6
85	12,8	22,1	29,2	36,3	2,9	4,1	8,4	27,0
90	8,7	15,0	19,9	24,7	2,2	2,9	5,7	18,4

Skallskador

Hjälptabell för bestämmande av ersättning för lyte och men (kkr)
Inkl. 17 % på cirkulär 3/1991 per 950101

(skador på centrala nervsystemet – invaliditet i %)

Ålder	10 %	15 %	20 %	25 %	30 %	35 %	40 %	50 %	60 %	65 %	75 %	100 %
25	18,7	26,9	37,4	46,8	60,3	73,7	93,2	132,2	168,1	186,0	218,6	300,0
26	18,5	26,6	37,0	46,3	59,7	73,0	92,3	130,8	166,4	184,1	216,4	297,0
27	18,3	26,3	36,7	45,9	59,1	72,2	91,3	129,5	164,7	182,3	214,2	293,9
28	18,1	26,1	36,3	45,4	58,5	71,5	90,4	128,1	163,0	180,4	212,0	290,9
29	17,9	25,8	35,9	44,9	57,9	70,7	89,4	126,8	161,3	178,5	209,8	287,8
30	17,8	25,5	35,5	44,5	57,2	70,0	88,5	125,4	159,6	176,6	207,6	284,8
31	17,6	25,2	35,2	44,0	56,6	69,2	87,5	124,1	157,9	174,8	205,4	281,8
32	17,4	24,9	34,8	43,5	56,0	68,5	86,6	122,7	156,2	172,9	203,1	278,7
33	17,2	24,7	34,4	43,1	55,4	67,7	85,6	121,4	154,5	171,0	200,9	275,7
34	17,0	24,4	34,1	42,6	54,8	67,0	84,7	120,0	152,8	169,2	198,7	272,6
35	16,8	24,1	33,7	42,1	54,2	66,2	83,7	118,6	151,1	167,3	196,5	269,6
36	16,6	23,8	33,3	41,7	53,6	65,5	82,8	117,3	149,4	165,4	194,3	266,6
37	16,4	23,5	32,9	41,2	53,0	64,7	81,8	115,9	147,7	163,5	192,1	263,5
38	16,3	23,3	32,6	40,7	52,3	64,0	80,9	114,6	146,1	161,7	189,9	260,5
39	16,1	23,0	32,2	40,2	51,7	63,2	79,9	113,2	144,4	159,8	187,7	257,4
40	15,9	22,7	31,8	39,8	51,1	62,5	79,0	111,9	142,7	157,9	185,5	254,4
41	15,7	22,4	31,4	39,3	50,5	61,7	78,0	110,5	141,0	156,0	183,3	251,4
42	15,5	22,1	31,1	38,8	49,9	61,0	77,1	109,1	139,3	154,2	181,1	248,3
43	15,3	21,9	30,7	38,4	49,3	60,2	76,1	107,8	137,6	152,3	178,9	245,3
44	15,1	21,6	30,3	37,9	48,7	59,5	75,2	106,4	135,9	150,4	176,6	242,2
45	14,9	21,3	30,0	37,4	48,1	58,7	74,2	105,1	134,2	148,6	174,4	239,2
46	14,8	21,0	29,6	37,0	47,4	58,0	73,3	103,7	132,5	146,7	172,2	236,2
47	14,6	20,7	29,2	36,5	46,8	57,2	72,3	102,4	130,8	144,8	170,0	233,1
48	14,4	20,5	28,8	36,0	46,2	56,5	71,4	101,0	129,1	142,9	167,8	230,1
49	14,2	20,2	28,5	35,6	45,6	55,7	70,4	99,7	127,4	141,1	165,6	227,0
50	14,0	19,9	28,1	35,1	45,0	55,0	69,5	98,3	125,7	139,2	163,4	224,0
51	13,7	19,4	27,5	34,3	44,0	53,7	67,9	96,0	122,8	136,0	159,6	218,8
52	13,4	19,0	26,8	33,5	42,9	52,4	66,3	93,7	119,9	132,8	155,8	213,6
53	13,1	18,5	26,2	32,6	41,8	51,1	64,6	91,5	117,0	129,6	152,1	208,4
54	12,8	18,0	25,5	31,8	40,8	49,9	63,0	89,2	114,1	126,3	148,3	203,2
55	12,6	17,5	24,9	31,0	39,7	48,6	61,4	86,9	111,2	123,1	144,5	198,0
56	12,3	17,1	24,2	30,2	38,7	47,3	59,8	84,6	108,2	119,9	140,7	192,8
57	12,0	16,6	23,6	29,4	37,6	46,0	58,2	82,3	105,3	116,7	136,9	187,6
58	11,7	16,1	22,9	28,5	36,6	44,7	56,5	80,1	102,4	113,5	133,2	182,4
59	11,4	15,7	22,3	27,7	35,5	43,4	54,9	77,8	99,5	110,3	129,4	177,2
60	11,1	15,2	21,7	26,9	34,5	42,2	53,3	75,5	96,6	107,1	125,6	172,0
61	10,8	14,7	21,0	26,1	33,4	40,9	51,7	73,2	93,7	103,8	121,8	166,8
62	10,5	14,3	20,4	25,3	32,4	39,6	50,1	70,9	90,8	100,6	118,0	161,6
63	10,2	13,8	19,7	24,4	31,3	38,3	48,4	68,7	87,9	97,4	114,3	156,4
64	9,9	13,3	19,1	23,6	30,3	37,0	46,8	66,4	85,0	94,2	110,5	151,2

Ålder	10 %	15 %	20 %	25 %	30 %	35 %	40 %	50 %	60 %	65 %	75 %	100 %
65	9,7	12,8	18,4	22,8	29,2	35,7	45,2	64,1	82,1	91,0	106,7	146,0
66	9,4	12,4	17,8	22,0	28,2	34,4	43,6	61,8	79,1	87,8	102,9	140,8
67	9,1	11,9	17,1	21,2	27,1	33,2	42,0	59,5	76,2	84,5	99,1	135,6
68	8,8	11,4	16,5	20,3	26,1	31,9	40,3	57,3	73,3	81,3	95,4	130,4
69	8,5	11,0	15,8	19,5	25,0	30,6	38,7	55,0	70,4	78,1	91,6	125,2
70	8,2	10,5	15,2	18,7	24,0	29,3	37,1	52,7	67,5	74,9	87,8	120,0
75	6,2	7,9	11,4	14,0	18,0	22,0	27,8	37,7	44,8	56,2	65,9	90,0
80	4,5	5,7	8,2	10,1	13,0	15,8	19,7	27,1	32,3	40,5	47,4	64,8
85	3,3	4,0	5,7	7,1	9,1	11,1	13,9	19,0	22,6	28,4	33,2	45,4
90	2,3	2,8	4,0	4,8	6,2	7,5	9,5	12,9	15,4	19,3	22,6	30,9

Ögonskador

Hjälptabell för bestämmande av ersättning för lyte och men (kkr)
Inkl. 17 % på cirkulär 3/1991 per 950101

(blindhet på ett öga – invaliditet i %)

Ålder	20 %	20 % (protes)	Ålder	20 %	20 % (protes)
25	65,5	76,1	50	49,1	57,3
26	64,8	75,3	51	47,9	56,0
27	64,2	74,6	52	46,8	54,6
28	63,5	73,8	53	45,6	53,3
29	62,9	73,1	54	44,4	51,9
30	62,2	72,3	55	43,3	50,6
31	61,6	71,6	56	42,1	49,2
32	60,9	70,8	57	40,9	47,9
33	60,3	70,1	58	39,7	46,5
34	59,6	69,3	59	38,6	45,2
35	58,9	68,6	60	37,4	43,8
36	58,3	67,8	61	36,2	42,5
37	57,6	67,1	62	35,1	41,2
38	57,0	66,3	63	33,9	39,8
39	56,3	65,6	64	32,7	38,5
40	55,7	64,8	65	31,6	37,1
41	55,0	64,1	66	30,4	35,8
42	54,3	63,3	67	29,2	34,4
43	53,7	62,6	68	28,0	33,1
44	53,0	61,8	69	26,9	31,7
45	52,4	61,1	70	25,7	30,4
46	51,7	60,3	75	19,3	22,8
47	51,1	59,6	80	13,9	16,4
48	50,4	58,8	85	9,7	11,5
49	49,8	58,1	90	6,6	7,8

Ersättning för utseendemässiga skadeföljder

Hjälptabell antagen av Trafikskadenämndens råd i december 1994 gällande från den 1 januari 1995.

	A Framträdande	B Klart framträdande	C Vanprydande	D Klart vanprydande	E Uppenbart vanprydande	F Frånstötande
1 Bål	24-42	43-72	73-108	109-156	157-216	217-276
2 Fötter/överarm	30-48	49-84	85-120	121-240	241-384	385-540
3 Ben/underarm	42-84	85-120	121-180	181-330	331-582	583-828
4 Händer	60-108	109-156	157-240	241-420	421-720	721-1080
5 Ansikte/hals	120-180	181-252	253-420	421-1080	1081-1920	1921-2760

1 Bestäm, beroende på var på kroppen skadan är belägen, vilket av fälten 1-5 som är tillämpligt på det aktuella skadefallet.

2 Bedöm därefter, med hänsyn till skadans svårighetsgrad, vilken av kolumnerna A-F skadefallet kan placeras in i.

3 Bedöm vilken faktor som svarar mot den skadades utseende.

4 Multiplicera aktuell faktor med gällande index (1995 är index 100).
Anm. Vid multipla ärr bör en sammanläggning/sammanvägning ske av respektive faktor.

5 Summan förhöjs eller reduceras med hänsyn till den skadelidandes ålder vid den akuta sjuktidens slut.

Den skadelidandes ålder	**Andel av beloppet enligt punkt 4**
Under 15 år	135 %
15 men ej 20 år	125 %
20 men ej 25 år	120 %
25 år	100 %
Därefter reducering – i princip – utifrån hjälptabellen för bestämmande av ersättning för lyte och men i fråga om skallskador	

6 Då mindre ärr förekommer som inte bedöms vara direkt framträdande, lämnas ersättning efter vad som kan anses vara skäligt.

7 Avsteg från tabellen i höjande riktning kan göras i mycket extrema fall dvs. när skadorna inte bara är frånstötande utan dessutom påtagligt frånstötande. Som exempel kan nämnas allvarliga och utbredda brännskador.

8 I ett skadefall där ersättningen endast avser utseendemässiga följder bör belopp under 10 000 kr avrundas uppåt till närmaste 500-tal och belopp över 10 000 kr avrundas uppåt till närmaste 1000-tal.

Bilaga 3

Kapitaliseringstabell

Beräkning av engångsbelopp

efter en räntefot av 6,5 % för de första 10 åren och 4 % för åren därefter

Kapitaliseringsfaktor

Faktorn uttrycker kapitalvärdet av 1 kr årlig livränta som utbetalas *kvartalsvis i efterskott*. Vid andra utbetalningssätt multipliceras värdena med 0,985 vid helårsvis i efterskott, 0,995 vid halvårsvis i efterskott, 1,003 vid månadsvis i efterskott, 1,007 vid månadsvis i förskott och 1,01 vid kvartalsvis i förskott.

Engångsbelopp svarande mot livränta som reduceras vid 65 års ålder beräknas enligt följande exempel. Om livräntan utgör 10 000 kr till 65 års ålder och därefter 5 000 kr, räknar man 5 000 kr efter kolumnen "Livsvarig" och 5 000 efter kolumnen "Upphör vid 65 år".

Ålder	Livsvarig		Nedsättning vid 65 år till hälften		Upphör vid 65 år	
	Man	Kvinna	Man	Kvinna	Man	Kvinna
0	19,404	19,484	19,138	19,190	18,871	18,896
1	19,362	19,445	19,084	19,139	18,807	18,833
2	19,318	19,404	19,029	19,086	18,740	18,767
3	19,272	19,362	18,971	19,030	18,671	18,699
4	19,224	19,318	18,911	18,973	18,599	18,628
5	19,175	19,272	18,849	18,913	18,524	18,554
6	19,123	19,224	18,784	18,850	18,445	18,477
7	19,070	19,175	18,717	18,786	18,364	18,397
8	19,014	19,123	18,647	18,718	18,279	18,313
9	18,956	19,070	18,574	18,648	18,191	18,226
10	18,896	19,014	18,498	18,575	18,100	18,136
11	18,833	18,956	18,419	18,499	18,005	18,042
12	18,768	18,896	18,337	18,420	17,906	17,945
13	18,701	18,833	18,252	18,338	17,803	17,843
14	18,631	18,768	18,163	18,253	17,696	17,737
15	18,558	18,701	18,071	18,164	17,585	17,628
16	18,482	18,631	17,975	18,072	17,469	17,513
17	18,403	18,558	17,876	17,976	17,349	17,395
18	18,322	18,482	17,773	17,877	17,224	17,271
19	18,237	18,403	17,665	17,773	17,094	17,143
20	18,149	18,322	17,554	17,666	16,959	17,009
21	18,057	18,237	17,438	17,554	16,818	16,871
22	17,962	18,149	17,317	17,438	16,673	16,727
23	17,864	18,057	17,193	17,317	16,521	16,577
24	17,762	17,962	17,063	17,192	16,364	16,421
25	17,656	17,864	16,928	17,062	16,200	16,259
26	17,546	17,762	16,788	16,926	16,030	16,091
27	17,432	17,656	16,643	16,786	15,854	15,916
28	17,314	17,546	16,493	16,640	15,671	15,735
29	17,192	17,432	16,336	16,489	15,481	15,546

Ålder	Livsvarig		Nedsättning vid 65 år till hälften		Upphör vid 65 år	
	Man	Kvinna	Man	Kvinna	Man	Kvinna
30	17,065	17,314	16,174	16,332	15,283	15,350
31	16,934	17,192	16,006	16,169	15,078	15,147
32	16,798	17,065	15,832	16,000	14,866	14,936
33	16,658	16,934	15,651	15,825	14,645	14,716
34	16,512	16,798	15,464	15,643	14,416	14,489
35	16,362	16,658	15,270	15,455	14,178	14,252
36	16,207	16,512	15,069	15,260	13,932	14,007
37	16,046	16,362	14,861	15,057	13,676	13,752
38	15,880	16,207	14,645	14,847	13,411	13,488
39	15,709	16,046	14,422	14,630	13,136	13,214
40	15,532	15,880	14,191	14,405	12,850	12,929
41	15,350	15,709	13,952	14,171	12,555	12,634
42	15,162	15,532	13,705	13,930	12,248	12,327
43	14,969	15,350	13,450	13,680	11,931	12,010
44	14,769	15,162	13,185	13,421	11,601	11,680
45	14,564	14,969	12,912	13,153	11,260	11,338
46	14,354	14,769	12,630	12,876	10,906	10,983
47	14,137	14,564	12,338	12,590	10,540	10,616
48	13,914	14,354	12,037	12,294	10,160	10,234
49	13,686	14,137	11,726	11,988	9,766	9,834
50	13,452	13,914	11,405	11,671	9,358	9,428
51	13,213	13,686	11,074	11,344	8,935	9,002
52	12,967	13,452	10,731	11,006	8,496	8,559
53	12,717	13,213	10,378	10,656	8,040	8,100
54	12,460	12,967	10,014	10,295	7,568	7,623
55	12,199	12,717	9,638	9,922	7,077	7,128
56	11,932	12,460	9,247	9,534	6,561	6,607
57	11,661	12,199	8,836	9,126	6,012	6,053
58	11,385	11,932	8,406	8,697	5,427	5,463
59	11,105	11,661	7,945	8,247	4,804	4,833
60	10,820	11,385	7,479	7,773	4,138	4,161
61	10,532	11,105	6,979	7,273	3,426	3,442
62	10,240	10,820	6,451	6,746	2,662	2,672
63	9,945	10,532	5,893	6,189	1,841	1,846
64	9,648	10,240	5,302	5,599	0,956	0,958
65	9,348	9,945				
66	9,047	9,648				
67	8,744	9,348				
68	8,440	9,047				
69	8,136	8,744				
70	7,832	8,440				
71	7,529	8,136				
72	7,227	7,832				
73	6,926	7,529				
74	6,629	7,227				
75	6,334	6,926				
76	6,042	6,629				
77	5,755	6,334				
78	5,472	6,042				
79	5,195	5,755				
80	4,923	5,472				

Bilaga 4

Ersättning för ideell skada i några europeiska länder

Uppgifterna i bilaga 4.1 och 4.2 grundar sig på Lloyds rapport "Personal Injury Awards in EU and EFTA Countries" och avser ersättningsnivån år 1993. Beloppen har dock räknats om efter den valutakurs som gällde den 2 januari 1995 (se bilaga 4.3) och härefter avrundats till jämna tusental kronor. Samtliga belopp tar sikte på fall då den skadelidande är en kvinna i 20-årsåldern.

Synförlust på ett öga, amputation av underben, amputation av underarm och total hörselförlust

Land	Synförlust på ett öga, 20 %	Amputation av underben, 25 %	Amputation av underarm, 60 %	Hörselförlust
Belgien	535 000	775 000	642 000	1 284 000
Danmark	103 000	233 000	239 000	233 000
England	208 000	417 000	417 000	417 000
Finland	149 000	208 000	287 000	327 000
Frankrike[1]	143 000	543 000	429 000	315 000
Grekland	26 000	33 000	33 000	41 000
Irland	999 000	881 000	705 000	940 000 - 1 175 000
Island	24 000	84 000	120 000	144 000
Italien[2]	168 000 (600 000)	288 000 (720 000)	288 000 (720 000)	240 000 (720 000)
Nederländerna	174 000 - 305 000	392 000 - 544 000	348 000 - 544 000	326 000 - 435 000
Norge	159 000	159 000	159 000	460 000
Schweiz	574 000	287 000	172 000 - 287 000	287 000 - 459 000
Sverige[3]	**179 000**	**241 000**	**343 000**	**373 000**
Tyskland	195 000 - 244 000	292 000 - 390 000	292 000 - 390 000	365 000
Österrike	311 000	380 000	311 000	345 000

[1] Till de angivna beloppen kommer ersättning för bestående men bestämd inom ramen för punktvärdemetoden (se avsnitt 4.3.3.2). Beloppen avseende Frankrike skall således rätteligen vara högre än vad som anges här.

[2] Beloppen inom parentes avser det fallet att skadestånd lämnas inte enbart för "danno morale" utan också för "danno biologico" (se avsnitt 4.3.4.2).

[3] De angivna beloppen avser ersättning för sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt olägenheter i övrigt. Hänsyn har ej tagits till att den senare posten i viss mån innefattar ersättning också för kostnader.

Svår hjärnskada, paraplegi, tetraplegi och total synförlust

Land	Hjärnskada 100 %	Paraplegi	Tetraplegi	Total synförlust
Belgien	1 406 000	1 238 000	1 600 000	1 840 000
Danmark	392 000	392 000	392 000	392 000
England	1 072 000	1 012 000	1 370 000	1 012 000
Finland	486 000	486 000	486 000	486 000
Frankrike[1]	429 000	758 000	1 030 000	787 000
Grekland	50 000	50 000	83 000	66 000
Irland	2 056 000	2 056 000	2 938 000	2 350 000
Island	240 000	240 000	240 000	240 000
Italien[2]	576 000 (3 840 000)	384 000 (3 264 000)	720 000 (5 040 000)	480 000 (3 120 000)
Luxemburg	1 269 000	1 084 000	1 498 000	1 760 000
Nederländerna	870 000 - 1 305 000	870 000 - 1 305 000	870 000 -1 305 000	653 000 - 870 000
Norge	663 000	460 000	663 000	663 000
Schweiz	≥ 574 000	≤ 574 000	≥ 574 000	≥ 574 000
Sverige[3]	**538 000**	**670 000**	**795 000**	**885 000**
Tyskland	609 000 - 1 461 000	974 000 - 1 461 000	1 461 000 - 2 192 000	487 000 584 000
Österrike	863 000	794 000	1 070 000	524 000

[1] Till de angivna beloppen kommer ersättning för bestående men bestämd inom ramen för punktvärdemetoden (se avsnitt 4.3.3.2). Beloppen avseende Frankrike skall därför rätteligen vara högre än vad som anges här.

[2] Beloppen inom parentes avser det fallet att skadestånd lämnas inte enbart för "danno morale" utan också för "danno biologico" (se avsnitt 4.3.4.2).

[3] De angivna beloppen avser ersättning för sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt olägenheter i övrigt. Hänsyn har ej tagits till att den senare posten i viss mån innefattar ersättning också för kostnader.

Valutakurser

per den 2 januari 1995

Land	Valuta	Per	Motsv SEK	100 SEK i utländsk valuta
Belgien	BEF	1	0,2378	420,57
Danmark	DKK	1	1,2390	80,71
Finland	FIM	1	1,5995	62,52
Frankrike	FRF	1	1,4255	70,15
Grekland	GRD	1	0,0329	3 039,51
Irland	IRP	1	11,75	8,51
Island	ISK	1	0,1162	860,59
Italien	ITL	100	0,4755	21 030,49
Nederländerna	NLG	1	4,3495	22,99
Norge	NOK	1	1,1145	89,73
Schweiz	CHF	1	5,7370	17,43
England	GBP	1	11,9100	8,40
Tyskland	DEM	1	4,8735	20,52
USA	USD	1	7,5775	13,20
Österrike	ATS	1	0,6937	144,15

Bilaga 5

PM angående psykiska skadeföljder

PM angående medicinsk och psykologisk bedömning av psykisk skada som har uppkommit till följd av en traumatisk händelse

utarbetad den 21 juli 1994 av överläkaren Tom Lundin vid PTSD-enheten på Karolinska sjukhuset, Stockholm

Allmänt

En psykisk chock kan drabba bl.a. den som till följd av en skadehändelse har utsatts för ett överhängande livshot utan att han för den skull har tillfogats kroppslig skada. Överlevande efter livshotande skadehändelser, upplevda såväl individuellt som kollektivt, utgör också en grupp som kan komma att utveckla en tillfällig eller bestående psykisk skada (se nedan). En psykisk chock kan vidare uppkomma i samband med att t.ex. en närstående utsatts för ett allvarligt våldsbrott. Detta kan ha skett genom att den anhörige har bevittnat händelsen, kommit till platsen omedelbart efter skadehändelsen eller genom att den anhörige har underrättats om händelsen på ett sätt som har medfört en extra psykisk traumatisering.

Det rör sig här huvudsakligen om två grupper drabbade personer, nämligen överlevande efter ett överhängande livshot och anhöriga till personer som avlidit till följd av en våldshandling.

En psykisk skada kan vara antingen av övergående eller av bestående natur. Förekomsten av bestående psykisk skada eller sjukdomstillstånd med direkt relation till en skadehändelse kan bedömas tidigast ett år efter skadetillfället. Dessförinnan, dvs. under det akuta skedet, inskränker sig bedömningen av skadan till en skattning av det psykiska lidandet och den därmed sammanhängande, oftast övergående, funktionsnedsättningen.

När det gäller anhöriga till personer som avlidit eller dödats under traumatiska omständigheter är det viktigt att med diagnostisk noggrannhet skilja mellan sorgereaktionen och den psykiska reaktion som är en följd av den traumatiska händelsen, dvs. den posttraumatiska stressreaktionen. Båda reaktionerna kan förekomma samtidigt hos anhöriga och utgör ofta den normala eller naturliga reaktionen på en onormal eller absurd händelse som medfört en extrem psykisk belastning.

Den plötsliga och oväntade förlusten kan ofta ge upphov till en långdragen psykisk problematik som ibland kan jämställas med psykisk sjukdom. Den traumatiska förlusten kan också utlösa en latent psykisk sjukdom. Det kan här vara fråga om invalidiserande tillstånd.

Vid bedömningen har man i första hand att skilja mellan akut stressyndrom, anpassningsstörning och posttraumatiska stressyndromet (PTSD).

Den traumatiska krisreaktionen kan i det akuta skedet hos en del personer komma att utvecklas till ett *akut stressyndrom*. Detta är noggrant beskrivit i den amerikanska sjukdomsklassifikationen "Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders" (DSM-IV). Ett akut stressyndrom kan sägas utmärkas av följande.

A. Den drabbade personen skall ha varit utsatt för en traumatisk händelse, där båda följande faktorer föreligger:

   1. personen har upplevt, blivit vittne till eller konfronterats med en händelse eller flera händelser, som innefattar död eller hot om död eller allvarlig skada eller hot mot egen eller annans fysiska integritet
   2. personens reaktion inkluderar intensiv rädsla, hjälplöshet eller skräck.

B. Den drabbade skall antingen under eller omedelbart efter upplevelsen av den traumatiska händelsen förete åtminstone tre av följande dissociativa symtom:

   1. en subjektiv känsla av psykisk stumhet (numbing), avskärmning eller oförmåga att känslomässigt reagera
   2. en nedsatt uppmärksamhet mot omgivningen
   3. derealisationskänsla
   4. depersonalisationskänsla
   5. dissociativ amnesi, dvs. oförmåga att minnas viktiga aspekter av traumat.

C. Den traumatiska händelsen återupplevs ständigt på åtminstone ett av följande sätt: återkommande bilder, tankar, drömmar, föreställningar, "flashbacks", eller en känsla av återupplevande eller obehag vid sådant som påminner om händelsen.

D. Ett påfallande undvikande av sådant som uppväcker minnen om händelsen t.ex. tankar, känslor, samtal, aktiviteter, platser eller människor.

E. Påfallande ångestsymtom eller tecken på överspändhet.

F. Störningen orsakar kliniskt signifikant obehag eller försämrad funktion socialt, yrkesmässigt eller i andra viktiga funktioner, eller att den drabbade blir förhindrad att vidta nödvändig medicinsk eller legal hjälp.

G. Symtomen varar minst två dagar och högst fyra veckor och debuterar senast fyra veckor efter den traumatiska händelsen.

H. Symtomen får ej vara en direkt effekt av drogmissbruk eller medicinering eller ett somatiskt sjukdomstillstånd eller en försämring i en psykisk sjukdom eller personlighetsstörning.

Den traumatiska krisreaktionen kan ibland komma att utvecklas till en *anpassningsstörning*, vilken enligt beskrivningen i DSM–III–R skall visa sig inom loppet av tre månader efter traumat eller stressen. Reaktionen skall visa sig antingen genom en funktionsnedsättning eller genom symtom som överstiger vad man vanligen kan förvänta sig vara en normal reaktion. Störningen får inte vara uttryck för en generell stressintolerans. Reaktionen skall inte ha varat längre än sex månader och får inte uppfylla kriterierna för specifik psykisk sjukdom eller vara uttryck för en okomplicerad sorg. Symtombilden vid en anpassningsstörning kan domineras av ångestkänslor, nedstämdhet, stört beteende, somatiska symtom, tillbakadragenhet eller arbets- eller studiesvårigheter.

Det *posttraumatiska stressyndromet, PTSD*, är kanske det mest trauma-specifika psykiatriska tillståndet och det som ur psykologisk, biologisk, sociologisk, politisk och legal synvinkel kommit att mest uppmärksammas. Människans biologiska och psykologiska reaktionsmönster är relativt ensartat oavsett vilken typ av traumatisk stress individen har utsatts för. Såväl den normala (friska) stressreaktionen som det posttraumatiska stressyndromet är därför likartat från fall till fall. Förekomsten och graden av PTSD torde vara en lämplig grund för skadeståndsrättsliga överväganden vid ideell skada. I internationella vetenskapliga medikolegala rapporter, publicerade under de senaste åren, har rekommenderats att man vid bedömningen av PTSD förutom traditionell psykiatrisk undersökning inkluderar specifika metoder. Dessa består av självskattningsinstrument, specialiserade psykologiska test samt mätningar av biologiska markörer, vilka kan bidra till en objektifiering av undersökningsdata.

Vad som utmärker ett posttraumatiskt stressyndrom är:

A. Den drabbade skall ha upplevt ett hot eller katastroftrauma individuellt eller kollektivt. Störningens varaktigt skall vara åtminstone en månad med symtom enligt B, C och D.

B. Ständigt återupplevande (intrusion) av traumat på åtminstone ett av följande sätt:

1. återkommande och påträngande minnesbilder
2. återkommande mardrömmar om händelsen
3. individen kan plötsligt handla som eller känna det som om att traumat återupprepades
4. den drabbade känner uttalat obehag inför händelser som symboliserar eller liknar någon aspekt av traumat.

C. Ständigt undvikande (avoidance) av stimuli som associeras med traumat på minst tre av följande sätt:

1. undvikande av tankar eller känslor som associeras till traumat
2. undvikande av aktiviteter eller känslor som uppväcker minnen av traumat
3. psykogen amnesi rörande detaljer av traumat
4. påtagligt minskat intresse för väsentliga aktiviteter
5. känsla av ointresse eller främlingsskap inför andra
6. begränsade affekter
7. en känsla av att inte ha någon framtid.

D. Bestående tecken på överspändhet (förhöjd arousal), minst två av följande:

1. svårt att somna eller orolig sömn
2. irritabilitet eller vredesutbrott
3. koncentrationssvårigheter
4. spänd vaksamhet
5. överdriven reaktion vid oväntade yttre stimuli
6. fysiologiska reaktioner inför händelser som symboliserar eller liknar någon aspekt av traumat.

Även andra psykiatriska sjukdomstillstånd, såsom generaliserat *ångestsyndrom, panikångestsyndrom, somatiseringssyndrom* och *egentlig depression*, kan ha utvecklas efter ett akut stressyndrom eller ett posttraumatiskt stressyndrom. Alkoholberoende och drogmissbruk kan i vissa fall ytterligare komma att komplicera bilden.

I ICD–10 (International Classification of Diseases) har man beskrivit ett tillstånd som kallas bestående *personlighetsförändring efter katastrofupp-*

levelse. Den traumatiska stressen måste vara så extrem att man ej behöver överväga en personlig sårbarhet för att förklara de djupgående effekterna på personligheten. Exempel på detta innefattar koncentrationslägersupplevelser, tortyr, katastrofer, utdragen exponering för livshotande omständigheter (t.ex. gisslansituationer – utdragen fångenskap med överhängande risk för att bli dödad).

När det gäller bedömningen av den uppkomna psykiska skadan eller det psykiatriska sjukdomstillståndet är det ett oavvisligt krav att diagnostiska och differentialdiagnostiska överväganden görs med stor noggrannhet och i överensstämmelse med internationella riktlinjer. Sannolikt bör en sådan verksamhet koncentreras till nationella centra för att uppnå en överensstämmelse i bedömningskriterier från fall till fall samt möjliggöra en god kunskapstillväxt vad beträffar dessa sjukdomstillstånds prognos. Denna precision är särskilt viktig inför en bedömning av en fråga om skadeståndsanspråk.

Sveda och värk

För att dagens ersättningstabell avseende sveda och värk skall lämpa sig också för psykisk skada bör, med hänsyn till dessa skadors karaktär, intervallen i tabellen förlängas, exempelvis till sex månader räknat från symtomdebuten. Sveda och värk beträffande psykisk skada definieras som det psykiska lidande som är en direkt följd av skadan, räknat från symtomdebuten. Även den naturliga eller ofrånkomliga psykiska reaktionen på en traumatisk händelse måste inkluderas i detta begrepp. Med "akut sjuktid" bör i sammanhanget lämpligen förstås den tid under vilken de psykiska symtomen medför en nedsättning av arbetsförmågan eller förhindrar den skadelidande att på ett för honom vanligt sätt delta i sociala aktiviteter. Den psykiska funktionsnedsättningen behöver inte nödvändigtvis medföra sjukhusvård ens i det akuta skedet.

Med *svår skada* bör lämpligen förstås tillstånd som inkluderar plågsamma symtom i överensstämmelse med det akuta stressyndromet samt vissa fall av övergående posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) såsom det har beskrivits ovan. Symtomens svårhetsgrad skall ha medfört åtminstone partiell arbetsoförmåga. En *medelsvår skada* kan utmärkas av att den skadelidande uppfyller kriterierna för en anpassningsstörning. Det bör av normerna framgå att vid *annan skada* bedöms den skadelidandes psykiska reaktion vara en normalt

men plågsam reaktion på hot eller psykiskt trauma alternativt en normal men plågsam sorgereaktion.

Lyte och men

När det gäller psykiska skador torde till ersättningsposten lyte och men vara att hänföra i första hand psykiatriska resttillstånd (partiell psykisk invaliditet). Tillståndet skall vanligen överensstämma med de diagnostiska kriterierna som angetts ovan för det posttraumatiska stressyndromet. Det finns emellertid också andra psykiska sjukdomstillstånd som kan ha direkt samband med skadan t.ex. generaliserat ångestsyndrom, panikångestsyndrom, somatiseringssyndrom och olika förstämningssyndrom (inklusive egentlig depression). I dessa fall har det förelegat en ökad psykisk sårbarhet. Sjukdomen kan också ha varit latent och den aktuella belastningen har medfört att sjukdomen börjat ge symtom.

När det gäller att närmare gradera invaliditeten vid olika psykiska skador bör den s.k. GAF-skalan ("Global Assessment of Functioning") kunna ge god ledning. Enligt denna skall man beakta psykologisk, social och yrkesmässig funktionsförmåga längs ett hypotetiskt koninuum, där psykisk hälsa respektive psykisk sjukdom utgör de bägge polerna. Man skall inte inkludera sådana funktionsnedsättningar som beror på somatiska begränsande faktorer eller på yttre begränsande faktorer.

GAF-skalan bygger på att olika tillstånd åsätts olika koder, från 10-90, där 10 svarar mot psykisk sjukdom och 90 mot psykisk hälsa. Vid behov skall enligt skalan också mellanliggande skalsteg användas.

Global funktionsskattningsskala (GAF-skalan)

---

90 Frånvaro av symtom eller minimala symtom (t.ex. lätt nervositet inför en tentamen), välfungerande i alla avseenden, intresserad av och engagerad i ett antal olika aktiviteter, socialt kapabel, allmänt sett tillfreds med tillvaron, endast vardagliga problem eller bekymmer (t.ex. tillfälliga konflikter med anhöriga).

80 Om några symtom föreligger så rör det sig om övergående och förväntade reaktioner på psykosociala stressfaktorer (t.ex. koncentrationssvårigheter efter familjegräl); endast obetydliga funktionssvårigheter med avseende på sociala kontakter, arbete eller skola (t.ex. tillfälligt på efterkälken med skolarbetet).

70 Vissa lindriga symtom (t.ex. nedstämdhet och lindriga sömnbesvär) *eller* vissa funktionssvårigheter med avseende på sociala kontakter, arbete eller skola (t.ex. tillfälligt skolk, stulit från annan familjemedlem), men stort sett tämligen välfungerande, har flera etablerade, betydelsefulla personliga relationer.

60 Måttliga symtom (t.ex. flacka affekter och omständligt tal, enstaka panikattacker) *eller* måttliga funktionssvårigheter med avseende på sociala kontakter, arbete eller skola (t.ex. har endast få vänner, konflikter med arbetskamrater).

50 Allvarliga symtom (t.ex. självmordstankar, svåra tvångsritualer, upprepade snatterier) *eller* någon form av allvarlig funktionsstörning med avseende på sociala kontakter, arbete eller skola (t.ex. inga vänner alls, oförmögen att behålla ett arbete).

40 Viss störning i realitetsprövningen eller av kommunikationsförmågan (t.ex. uttrycker sig tidvis ologiskt, oklart eller irrelevant) *eller* uttalade funktionsstörningar i flera avseenden, såsom arbete eller studier, familjerelationer, omdöme, tänkande eller sinnesstämning (t.ex. en deprimerad man som undviker sina vänner, försummar familjen och är oförmögen att arbeta; ett barn som ständigt klår upp andra barn, misslyckas i skolan och är trotsigt avvisande hemma).

30 Beteendet avsevärt påverkat av vanföreställningar eller hallucinationer *eller* allvarlig störning av kommunikationsförmågan eller omdömet (t.ex. stundtals osammanhängande, beter sig gravt inadekvat, ständiga suicidtankar) *eller* oförmögen att fungera i snart sagt alla avseenden (t.ex. ligger till sängs hela dagen; inget arbete, ingen bostad, inga vänner).

20 Viss risk för att individen tillfogar sig själv eller andra skada (t.ex. suicidförsök utan uppenbar dödsförväntan, ofta våldsam, maniskt uppskruvad) *eller* vid enstaka tillfällen totalt oförmögen till elementär personlig hygien (t.ex. kladdar med avföring) *eller* grav störning av kommunikationsförmågan (t.ex. mestadels osammanhängande eller mutistisk).

10 Ständig risk för att individen tillfogar sig själv eller andra allvarlig skada (t.ex. upprepad våldsamhet) *eller* ständigt oförmögen till elementär personlig hygien *eller* allvarlig suicidhandling med uppenbar dödsförväntan.

Förkortningar

AD	Arbetsdomstolens dom
AMF	Arbetsmarknadsförsäkringar
Ansvars-nämnden	Ansvarsförsäkringens personskadenämnd
BEF	belgisk franc
bet.	betänkande
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
CHF	sweizisk franc
DEM	tysk mark
Dir.	Kommittédirektiv
DKK	dansk krona (kronor)
Ds	Departementsserie
FFR	Försäkringsjuridiska föreningens rättsfallssamling
FIM	finsk mark
FRF	fransk franc
FSAB	Försäkringsbranschens Service AB
GBP	pund sterling
H	Avgöranden av Islands Högsta domstol
HD	Avgöranden av Finlands Högsta domstol
IFU	Institutet för Försäkringsutbildning
ISK	isländsk krona
ITL	italiensk lira (lire)
JK	Justitiekanslern
JT	Juridisk tidskrift
JuU	Justitieutskottets betänkande
kkr	kilokronor
LO	Landsorganisationen i Sverige
LoR	Lov og Rett
LRF	Lantbrukarnas Riksförening
LU	Lagutskottets betänkande
1LU	Första lagutskottets betänkande
2LU	Andra lagutskottets betänkande
mot.	riksdagsmotion
NFT	Nordisk Försäkringstidskrift
NIR	Nordiskt immateriellt rättsskydd
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avd. I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv, avd. II
NJM	Förhandlingarna vid Nordiska juristmötet
NLG	nederländsk florin (-er)

NOK	norsk krona (kronor)
NOU	Norges offentlige utredninger
prop.	proposition
prot.	riksdagens protokoll
PTK	Privattjänstemannakartellen
RFS	rättsfallssamlingen Rättsfall Försäkring och Skadestånd, utgiven av Sveriges Försäkringsförbund (tidigare FSAB)
RH	Rättsfall från hovrätterna
rskr.	riksdagsskrivelse
Rt.	Norsk Retstidende
SACO	Sveriges Akademikers Centralorganisation
SAF	Svenska arbetsgivareföreningen
SEK	svensk krona (kronor)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk juristtidning
TCO	Tjänstemännens centralorganisation
TFA	Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada
TFA-nämnden	Nämnden för Trygghetsförsäkringen vid arbetsskada
TfR	Tidsskrift for rettsvitenskap
TJFF	Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland
TR	Trafikförsäkringsföreningens rättsfallssamling
UfR	Ugeskrift for retsvæsen
USD	US-dollar

Litteraturförteckning

Offentligt tryck

Kommittédirektiv

Dir. 1984:5	Kommittédirektiv till samtliga kommittéer och särskilda utredare angående utredningsförslagens inriktning
Dir. 1988:76	Ersättning för ideell skada i samband med personskada m.m.
Dir. 1990:66	Tilläggsdirektiv till kommittén (1989:01) om ideell skada
Dir. 1992:22	Förmögenhetsrättsliga tvister i skiljeförfarande och rättegång

Promemorior

BRÅ-rapport 1977:4	Straffades skulder
Ds Ju 1987:1	Översyn av brottsskadelagen
Ds 1989:79	Produktskadelag
Ds 1994:73	Vissa avräkningsfrågor vid personskadeersättning

Kommittébetänkanden

SOU 1950:16	Förberedande utredning angående lagstiftning på skadeståndsrättens område
SOU 1960:11	Översyn av lagen om försäkringsrörelse
SOU 1963:33	Skadestånd I. Allmänna bestämmelser. Föräldrars och barns skadeståndsansvar
SOU 1964:31	Skadestånd II. Arbetsgivares och arbetstagares skadeståndsansvar m.m.
SOU 1971:83	Skadestånd III. En allmän regel om jämkning av skadestånd m.m.
SOU 1972:73	Ersättning för vissa obefogade frihetsinskränkningar
SOU 1972:88	Ärekränkning
SOU 1973:51	Skadestånd V. Skadestånd vid personskada
SOU 1974:87	Trafikskadeersättning
SOU 1977:36	Ersättning för brottsskador
SOU 1977:84	Konsumentförsäkringslag

SOU 1986:1 Översyn av rättegångsbalken 2. Högsta domstolen och rättsbildningen
SOU 1991:34 HIV-smittade – ersättning för ideell skada
SOU 1992:84 Ersättning för kränkning genom brott
SOU 1993:40 Fri- och rättighetsfrågor. Del A. Regeringsformen Del B. Inkorporering av Europakonventionen
SOU 1993:55 Det allmännas skadeståndsansvar
SOU 1994:75 Patientskadelag
SOU 1994:81 Ny lag om skiljeförfarande
SOU 1994:117 Domstolsprövning av förvaltningsärenden
SOU 1994:151 Grupprättegång

Propositioner

prop. 1972:5 med förslag till skadeståndslag m.m.
prop. 1973:90 med förslag till ny regeringsform och ny riksdagsordning m.m.
prop. 1974:97 med förslag till lag om ersättning vid frihetsinskränkning
prop. 1975:12 med förslag till lag om ändring i skadeståndslagen (1972:207), m.m.
prop. 1975:102 med förslag till räntelag m.m.
prop. 1975/76:7 med förslag till lag om järnvägsansvarighet vid befordran av resande m.m.
prop. 1975/76:15 med förslag till tradikskadelag m.m.
prop. 1975/76:81 med förslag om ändring i lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, m.m.
prop. 1976/77:50 om ändrade beskattningsregler för vissa ersättningar vid personskada
prop. 1977/78:126 om ersättning för brottsskador
prop. 1980/81:8 med förslag till utsökningsbalk
prop. 1983/84:117 med förslag till järnvägstrafiklag, m.m.
prop. 1985/86:83 Miljöskadelag
prop. 1985/86:119 om flygfraktförares ansvar för passagerare och gods
prop. 1986/87:1 om äktenskapsbalk m.m.
prop. 1987/88:92 om ändring i brottsskadelagen (1978:413)
prop. 1988/89:78 om Högsta domstolen och rättsbildningen
prop. 1990/91:197 om produktskadelag
prop. 1992/93:38 om ändring i produktansvarslagen (1992:18) m.m.
prop. 1993/94:88 Ändring i lagen (1973:1199) om ersättning från den internationella oljeskadefonden, m.m.
prop. 1993/94:143 Brottsoffren i blickpunkten – en brottsofferfond och andra åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning
prop. 1994/95:100 Bilaga 3 till budgetpropositionen 1995 (Justitiedepartementet)

Riksdagsmotioner

1991/92:L2 med anledning av prop. 1990/91:197 Produktskadelag

Utskottsbetänkanden

1 LU 1946:33 Utlåtande i anledning av väckt motion angående revision av bestämmelserna i 6 kap. strafflagen om skadestånd m.m.
2 LU 1963:31 Utlåtande i anledning av väckt motion om ökat skydd för den enskilde vid försäkring för olycksfall eller yrkesskada
LU 1975:16 med anledning av propositionen 1975:12 med förslag till lag om ändring i skadeståndslagen (1972:207), m.m. jämte motioner
LU 1975/76:3 med anledning av propositionen 1975/76:15 med förslag till trafikskadelag m.m. jämte motioner
LU 1985/86:33 om flygfraktförares ansvar för passagerare och gods (prop. 1985/86:119)
LU 1986/87:3 om skadestånd för ideell skada m.m.
1991/92:LU14 Produktansvar
1991/92:LU27 Försäkringsfrågor
1992/93:LU9 Vårdnadshavares skadeståndsansvar
1993/94:LU27 Ersättningsrättsliga frågor

Övrigt

NOU 1977:33 Om endringer i erstatningslovgivningen
NOU 1987:4 Standardisert erstatning til barn
NOU 1992:16 Sterkere vern og økt støtte for kriminalitetsofre
NOU 1994:20 Personskadeerstatning
Ot. prp. nr 4 (1972-73) Endringer i erstatningslovgivningen m.m.
Ot. prp. 1986-87:81 Om lov om endringer i skadeerstatningsloven

Annan litteratur

Anders Agell, Anmälan av Jan Hellner: Skadeståndsrätt, m.m., i SvJT 1973 s. 789-804

Anders Agell, Den nya arvsrätten och metoderna för dess tolkning, i SvJT 1990 s. 1-53

Anders Agell, Om systematisk rättstillämpning. En replik, i SvJT 1990 s. 635-642

Anders Agell, Produktansvar inom och utom 1992 års lag, i Festskrift till Bertil Bengtsson, 1993, s. 13-37

Ivar Agge, Läran om civildomens rättskraft, 1932

Kristen Andersen, Skadeforvoldelse og erstatning, 1970
Håkan Andersson, Skyddsändamål och adekvans, 1993
Bertil Bengtsson, Om personskadenämndernas verksamhet – ett försök till värdering, i Festskrift till Ivar Agge, 1970, s. 49-66
Bertil Bengtsson, Några nyheter i skadeståndslagstiftningen, i SvJT 1976 s. 593-618
Bertil Bengtsson, Svensk rättspraxis: Skadestånd, i SvJT 1978 s. 504-520
Bertil Bengtsson, Svensk rättspraxis: Skadestånd, i SvJT 1981 s. 519-537
Bertil Bengtsson, Om jämkning av skadestånd, 1982
Bertil Bengtsson, Om skälighetsregler i ersättningsrätten, i Festskrift till Jan Hellner, 1984, s. 79-113
Bertil Bengtsson, Om miljö och äganderätt, i SvJT 1991 s. 60-
Bertil Bengtsson, Svensk rättspraxis i skadestånd, i SvJT 1993 s. 771-790
Bertil Bengtsson, Anmälan av Håkan Andersson: Skyddsändamål och adekvans, i SvJT 1994 s. 194-201
Bertil Bengtsson – Ulf K. Nordenson – Erland Strömbäck, Skadestånd. Lagstiftning och praxis med kommentarer, 3 uppl., 1985
Lars Bennich, Ersättning för sveda och värk samt framtida men enligt rättspraxis, 1935
Trygve Bergsåker – Bo von Eyben – Carl Martin Roos – Thomas Wilhelmsson, Udviklingen af reglerne om erstatning for personskade. Rapport afgivet til den nordiske embedsmandskomité for lovgivningsspørsmål, 1989 (stencil)
Carl G.E. Björling, Om bötesstraffet i den svenska medeltidsrätten, 1893
Robert Boman, Deldom, 1975
Gunnar Carstensen, Något om betämmande av ersättning för sveda och värk enligt svensk rättspraxis, i Uppsatser i försäkringsrätt och skadeståndsrätt, 1966
Erland Conradi, Anmälan av Halvar Lech: Skadeersättning för personskada, i SvJT 1974 s. 34-39
Erland Conradi, Om adekvans – än en gång, i SvJT 1984 s. 177-189
Erland Conradi, Ur brottsskadenämndens praxis, i Festskrift till Lars Welamson, 1988, s. 101-117
Erland Conradi, Brottsskadelagen, 1989
Erland Conradi, Förtroendeläkarens roll i personskaderegleringen, i JT 1992-93 s. 916-918
Erland Conradi, Skapande dömande, i Festskrift till Bertil Bengtsson, 1993, s. 73-87
Hans Danelius, Europadomstolens domar 1961-1990 – en rättsfallsöversikt, i SvJT 1991 s. 257-340
Hans Danelius, Mänskliga rättigheter, 5 uppl., 1993
Hans Danelius, Europadomstolens domar 1991-1993 – en rättsfallsöversikt, i SvJT 1994 s. 337-387
Bill W. Dufwa, Anmälan av Lawson & Markesiris: Tortious liability, i SvJT 1986 s. 39-50
Bill W. Dufwa, Flera skadeståndsskyldiga, 1993

Georges Durry, Compensation för Personal Injury in Sweden and other Countries, 1988
Per Olof Ekelöf, Anmälan av Anders Bratholm – Jo Hov: Sivil Rettergang, i SvJT 1974 s. 676-690
Per Olof Ekelöf, Förhållandet mellan nämnder och domstolar, i NTF 1979 s. 220-225
Per Olof Ekelöf, Rättegång II, 7 uppl., 1985
Per Olof Ekelöf, Rättegång III, 5 uppl., 1988
Olle Ekstedt, Ideellt skadestånd för personskada, 1977
Anders Eriksson, Några ytterligare synpunkter på tillämpningsfrågor med anknytning till 1987 års familjerättsreform, i SvJT 1990 s. 268-283
Bo von Eyben, Erstatningsudmåling, 1984
Bo von Eyben, Tillægserstatning på grund af uforudset skadeudvikling, i NJM 1987 Del I s. 21-56
Bo von Eyben – Jørgen Nørgaard – Hans Henrik Vagner, Lærebog i erstatningsret, 2 uppl., 1993
Edmund Gabrielsson, Hur skall man ersätta skada som hindrar fritidsutövning, i Försäkringstidningen 5/93 s. 28-29
Torkel Gregow, Utsökningsrätt, 2 uppl., 1990
Kurt Grönfors, Om trafikskadeansvar. Studier över skadeståndsproblem vid trafik till lands, till sjöss och i luften, 1952
Ingvar Gullnäs – Peter Fitger – Lars Eklycke – Ann-Louise Eksborg, Rättegångsbalken I
Susanne Hacks – Ameli Ring – Peter Böhm, Schmerzensgeld Beträge, 1994
Y.J. Hakulinen, Succession i rätten till ersättning för ideell skada, i Festskrift til Henry Ussing, 1951, s. 141-149
Åke Hassler, Civilprocessrätt, 1956
Jan Hellner, Obligationsrätt, försäkring och skadestånd. Några anteckningar till Rodhes "Obligationsrätt", i NFT 1957 s. 256-258
Jan Hellner, Ersättning till tredje man vid sak- och personskada, i SvJT 1969 s. 332-361
Jan Hellner, Skadeståndsrätt, 3 uppl., 1976
Jan Hellner, Skadeståndsrätt, 4 uppl., 1985
Jan Hellner, Lagstiftning inom förmögenhetsrätten. Praktik, teori och teknik, 1990
Jan Hellner, Minima curat pretor. Sportdykning och skadestånd, i JT 1992-93 s. 692-698
Jan Hellner, Ersättning för psykiska besvär, i SvJT 1993 s. 449-458
Ragnar Hemmer, Uppsåtlig enkel misshandel enligt 1734 års lag, i Minnesskrift ägnad 1734 års lag, 1934, s. 758-772
Lars Heuman, Reklamationsnämnder och försäkringsnämnder, 1980
Gudrun Holgersen, Standardisert erstatning ved personskade – lik erstatning for ulikt tap?, i LoR 1991 s. 515-536
Carl Holmberg – Bengt Hult – Madeleine Leijonhufvud – Suzanne Wennberg, Kommentar till Brottsbalken Del I, 6:e uppl., 1995
Erik Holmberg – Nils Stjernquist, Vår författning, 1993
Peter W. Huber, Liability. The legal revolution and it´s consequensis, 1988

Birger Höglund, Personskador – utveckling av praxis i nämnder och domstolar, i NFT 1984 s. 70-74

Ejnar Hörstadius, Om bestämmande av ersättning för kroppsskada enligt svensk rätt, i SvJT 1935 s. 11-56

IFU, Ersättning vid personskada, 1994

Ebbe Jacobsson, Skadenevnder i skade- og ulykkesforsikring, vid Nordiska skadeförsäkringskongressen i Oslo 1959 s. 141-162

Carl Aasland Jerstad, Erstatning for framtidige utgifter til omsorgstjenester ved personskade, i LoR 1993 s. 283-331

Stig Jørgensen, Erstatning for personskade og tab af forsørger, 1972

Stig Jørgensen – Jørgen Nørgaard, Erstatningsret, 1976

E. Kallenberg, Svensk civilprocessrätt II. Del VI, 1935

Hjalmar Karlgren, Skadeståndsrätt, 5 uppl., 1972

Jan Kleineman, Ren förmögenhetsskada. Särskilt vid vilseledande av annan än kontraktspart, 1987

Jan Kleineman, Skadeståndsansvar vid psykiska depressioner – HD ändrar sin praxis, i JT 1992-93 s. 814-826

Jan Kleineman, Avtalsrättsliga formföreskrifter och allmänna skadeståndsrättsliga ansvarsprinciper, i JT 1993-94 s. 433-460

Jan Kleineman, Begreppsbildningen och den skadeståndsrättsliga analysen – en renässans för begreppsjuridiken, i JT 1993-94 s. 718-733

Halvar Lech, Till debatten om orsaksproblemen, i SvJT 1955 s. 1-27

Halvar Lech, Om invaliditetsersättning vid ögonskador, i SvJT 1961 s. 1-10

Halvar Lech, Anmälan av Stig Jørgensen: Svie og smerte, i SvJT 1962 s. 46-50

Halvar Lech, Ersättningsfrågor inom skadeståndsrätten, i SvJT 1968 s. 433-459

Halvar Lech, Skadeersättning för personskada, 1973

Madeleine Leijonhufvud, HIV-smitta – straff- och skadeståndsansvar, 1993

Fritjof Lejman, Svensk rättspraxis, Obligationsrätt: Skadestånd i utomobligatoriska förhållanden 1967-1971, i SvJT 1976 s. 179-190

Johan Lind, Den högsta instansens uppgifter, främst inom prejudikatbildningen, i NJM 1987 Del I s. 293-308

Johan Lind, Förarbetena som rättskälla, i Festskrift till Bertil Bengtsson, 1993, s. 301-318

Ove Lind, Sveda och värk, lyte och men, i Advokaten 1988 s. 364-370

Per Henrik Lindblom, Grupptalan. Det anglo-amerikanska class actioninstitutet ur svenskt perspektiv, 1989

Per Henrik Lindblom, Tradition, precision och schablon – om förenklad beräkning av skadestånd i process, i Festskrift till Bertil Bengtsson, 1993, s. 319-349

Bengt Lindell, Processuell preklusion, 1993

Peter Lødrup, Personskadekrav hvor skadelidte ikke kan gjøre seg nytte av kompensasjonen p.g.a. død eller andra forhold, i Rett og rettssal. Et festskrift til Rolv Ryssdal, 1984, s. 573-585

Peter Lødrup, Lærebok i erstatningsrett, 2 uppl., 1987

Peter Lødrup, Standarderstatninger i norsk rett, i Festskrift till Bertil Bengtsson, 1993, s. 351-369
David McIntosh – Marjorie Holmes, Personal Injury Awards In EU and EFTA Countries, 1994
John Munkman, Damages for personal injuries and death, 8 uppl., 1989
Edvard Nilsson, Ideell skada – ersättningsrätt och ersättningsnivå, i NJM 1990 Del I s. 105-150
Edvard Nilsson, Dröjsmålsränta på skadestånd och försäkringsersättning, i Festskrift till Bertil Bengtsson, 1993, s. 371-382
Edvard Nilsson – Erland Strömbäck, Konsumentförsäkringslagen. Kommentar, lagstiftning och försäkringspraxis, 1984
Ulf K. Nordenson, Trafikskadeersättning, 1977
Ulf K. Nordenson, Prejudikatsbildning genom HD eller skadenämnder, i NTF 1979 s. 233-240
Ulf K. Nordenson, Ideell ersättning och kostnadsersättning vid personskada – några tillämpningsproblem, i Festskrift till Jan Hellner, 1984, s. 391-417
Ulf K. Nordenson, Ersättning för ideell skada vid misshandel – orsaksfrågor m.m., i JT 1990-91 s. 89-97
Ulf K. Nordenson, Lagmotiv och lagtillämpning – en skadeståndsrättslig fallstudie, i Festskrift till Bertil Bengtsson, 1993, s. 383-398
Nils Nygaard, Skade og ansvar, 3 uppl., 1985
Nils Nygaard, Skade og ansvar, 4 uppl., 1992
Karl Olivecrona, Rätt och dom, 1960
Lena Olsen, Skadestånd vid förlust av semester och annan rekreation, i Studier i arbetsrätt tillägnade Tore Sigeman, 1993, s. 315-331
Ulf Persson, Skada och värde, 1953
Ulf Persson, Skadestånds- och försäkringsrättsliga studier, 1962
Ola Pettersson, Olägenheter i övrigt, i SvJT 1983 s. 81-113
Werner Pfenningstorf – Donald G. Gifford, A comparative study of liability law and compensation schemes in ten countries and United States, 1991
Werner Pfennigstorf, Personal Injury Compensation, 1993
Marcus Radetzki (red.), Konfliktlösning i försäkringssammanhang, i AIDA:s Nordiska kollokvium 1992 s. 57-67
Robert Robertsen, Saksbehandling og erstatningsutmåling i personskadesaker, herunder nakkeslengskader, i LoR 1993 s. 332 ff.
Knut Rodhe, Obligationsrätt, 1956
Carl Martin Roos, Ersättningsrätt – en forskningsinriktning, i Festskrift till Jan Hellner, 1984, s. 501-513
Carl Martin Roos, Ersättning för ideell skada – ett internationellt perspektiv, i SvJT 1989 s. 356-364
Carl Martin Roos, Ersättningsrätt och ersättningssystem, 1990
Carl Martin Roos, Ideellt skadestånd – två idéer, i Festskrift till Bertil Bengtsson, 1993, s. 421-436
Hans Saxén, Adekvans och skada, 1962
Hans Saxén, Skadeståndsrätt, 1975 med tillägg 1983

Folke Schmidt, Orsaksproblemet under debatt, i SvJT 1954 s. 209-216
Knut S. Selmer, Erstatning for risiko for fremtidig skade, i Rett og humanisme, Festskrift til Kristen Andersen, 1977, s. 326-335
René Shaffhauser – Jacob Zellwegen, Grundriss des schweizerischen Strassenverkehrsrechts, 1988
Lena Sisula-Tulokas, Starka billighetsskäl eller saknar stöd i lag? – En jämförelse av argumenteringen i HD 1991:146 och NJA 1993 s. 41 I och II, i TJFF 4/1994 s. 387-401
Fredrik Stang, Erstatningsansvar, 1927
Ivar Strahl, Utvecklingen av den svenska skadeståndsrätten på det utomobligatoriska området, i Minnesskrift ägnad 1734 års lag, 1934, s. 874-912
Ivar Strahl, Adekvansläran, i Teori och praxis, 1964, s. 324-355
Erland Strömbäck – Per Boëthius – Folke Hellström – Björn Kåhre – Gunnar Olsson – Rolf Werner, Trafikskadelagen och andra ersättningssystem vid trafikolyckor, 4 uppl., 1992
Stig Strömholm, Inledning till personlighetsskyddet inom immaterialrätten, i NIR 1969 s. 207-230
Carl-Edvard Sundström, Tolv studier i processuella spörsmål, 1969
Lena Svenaeus, Res iudicata och factum superveniens – några reflexioner, i SvJT 1973 s. 463-478
Paul Szöllösy, Stora skillnader i skadeersättningen i olika västeuropeiska länder, i Försäkringstidningen 8-9/81 s. 13-14
Paul Szöllösy, Recent Trends in the Standards of Compensation for Personal Injury in a European context, i NFT 1991 s. 191-222
Paul Szöllösy, Schadenersatz bei Personenschaden i Westeuropa, 1992
Paul Szöllösy, Compensation for personal injury in Western Europe, i NFT 1994 s. 221-242
Jørgen Trolle, Risiko og skyld i erstatningspraksis, 2 uppl., 1969
Jørgen Trolle, Kommentarer til Højesteretsdomme afsagt i tiden januar-juni 1973, i UfR 1973B s. 305-308
Anders Vinding Kruse, Erstatningsretten, 5 uppl., 1989
Anders Vinding Kruse – Jens Møller, Erstatningsansvarsloven med kommentarer, 2 uppl., 1989
Anders Vinding Kruse – Jens Møller, Erstatningsansvarsloven med kommentarer, 3 uppl., 1993
Gösta Wallin – Torkel Gregow – Peter Löfmarck, Utsökningsbalken, 3 uppl., 1987
Arne Wiberg, Anteckningar om svensk och norsk skadeståndsrätt, i TfR 1943 s. 121-173
A.O. Winroth, Strödda uppsatser IV. Om Skadestånd, 2 uppl., 1907

Debattinlägg

Anders Agell, Debattinlägg om Ideel skade – erstatningsret og erstatningsniveau, i NJM 1990 Del II s. 98-101

Gustaf Möller, Debattinlägg om Vardagslivets tvister – handläggning i domstolar eller nämnder, i NJM 1981 Del I s. 182-183

Edvard Nilsson, Debattinlägg om Ideel skade – erstatningsret og erstatningniveau, i NJM 1990 Del II s. 84-88 och s. 110-112

Peter Prom, Debattinlägg om Vardagslivets tvister – handläggning i domstolar och nämnder, i NJM 1981 Del I s. 18

Thomas Utterström, Debattinlägg om Vardagslivets tvister – handläggning i domstolar och nämnder, i NJM 1981 Del I s. 181

Rättsfallsförteckning

NJA

	Sid.
1900 s. 218	125
1909 s. 369	125
1910 s. 619	125
1914 s. 102	116
1914 s. 156	116
1914 B 736	116
1915 s. 90	125
1916 s. 571	125
1917 s. 339	125
1924 s. 538	116
1927 s. 360	125
1930 s. 86	118, 119
1931 B 154	119
1932 s. 150	153
1932 s. 568 I	151
1932 s. 568 II	81
1932 A 190	70
1932 B 714	119
1933 s. 416	125, 126
1933 B 292	70, 134
1935 s. 303	119
1935 B 242	125, 126
1935 B 1024	118
1936 s. 106	119
1936 s. 241	152
1936 B 908	70
1937 s. 277	130
1937 B 1014	131
1938 s. 223	130
1938 s. 595	119
1939 s. 319	78
1939 s. 620	130, 153
1941 s. 507	125, 126
1941 B 318	71
1943 s. 139	118
1943 s. 593	125, 126
1944 B 584	118
1945 B 1320	119
1946 s. 130	153
1946 s. 529	125
1946 A 120	153
1948 s. 16	125
1948 s. 646	110
1949 s. 693	119, 369
1952 s. 547	86
1953 s. 234	65
1955 s. 148	382
1956 s. 301	65
1957 s. 118	153
1958 s. 550	153
1959 s. 181	65
1961 s. 425	67, 328
1961 s. 572	78, 336
1961 s. 584	121
1962 s. 458	321
1964 s. 209	118
1964 s. 431	78
1965 s. 235	151
1966 s. 210	69
1966 s. 254	154, 421
1966 s. 286	66
1966 s. 331	215
1966 s. 565	373
1967 s. 497	66
1968 s. 23	67
1969 s. 469	93, 367, 420
1970 s. 202	68
1971 s. 44	404
1971 s. 78	118, 119, 130, 131, 138, 379, 388
1972 s. 81	82, 84, 93, 96, 404, 420
1972 s. 598	69
1973 s. 118	404

NJA (forts.)

1973 s. 504	404
1974 s. 562 II	404
1975 s. 502	404
1975 s. 642	87, 154, 399
1976 s. 103	65, 67, 70, 328
1976 s. 458	384
1979 s. 129	83, 93, 404, 420
1979 s. 620	56, 131, 134, 138, 142, 379, 382, 383
1979 s. 666	414
1981 s. 711	414
1981 s. 920	170, 174, 407
1981 s. 1205	414
1982 s. 668	70, 119, 331, 369
1982 s. 793	83, 93, 420
1983 s. 209	378
1983 s. 522 I	177
1983 s. 522 II	172
1985 s. 561	151
1988 s. 62	69, 136
1989 s. 389	81, 421, 439
1990 s. 186	81, 421, 439
1990 s. 196	402
1991 s. 662	74
1991 s. 700	154
1991 s. 766	81, 83, 84, 321, 398, 420,421
1991 s. 796	376
1992 s. 130	165
1992 s. 213	69, 110
1992 s. 446	421
1992 s. 642	65, 68, 73, 93, 108 109, 330, 349, 350, 358, 422, 430
1992 s. 740 I	83, 84, 321, 339, 420, 421
1992 s. 740 II	83, 84, 148, 378, 398, 420, 421
1993 s. 41 I	60, 61, 69, 83, 85, 131, 134, 217, 378, 379, 381, 383, 384, 385, 386, 398, 420, 421, 434, 442
1993 s. 41 II	60, 61, 69, 83, 85, 131, 134, 136, 217, 378, 379, 381, 384, 385, 386, 398, 420, 421, 431, 434, 442
1993 s. 68	71, 83, 84, 148, 398, 420, 421
1993 s. 192	102, 421, 445
1993 s. 727	402
1994 s. 657	416
1994 s. 712 II	414
1994 s. 712 III	414
1994 s. 751	373

TR

1936:32	374
1937:36	374

FFR

1941 s. 275	70
1942 s. 279	118
1944 s. 40	118
1946 s. 17	119
1946 s. 133	118
1947 s. 298	122
1947 s. 367	118
1948 s. 288	71
1950 s. 218	119
1951 s. 183	119, 134
1953 s. 299	81
1954 s. 341	119

FFR (forts.)

1957 s. 264	119	1967 s. 161	71
1958 s. 314	123	1967 s. 189	153
1959 s. 236	123	1967 s. 211	69
1960 s. 276	71	1970 s. 202	70
1960 s. 318	134, 383	1971 s. 212	85
1960 s. 327	123	1972 s. 235	151

RFS

1985:29	65	A 1991:47	70, 142
B:5 1986:2	96	B:5 1991:1	172
B:5 1986:3	161	B:7 1991:4	133, 149
B:5 1986:5	71	B:5 1992:1	161
B:5 1988:5	123	B:6 1992:2	81
B:5 1988:6	71	B:7 1993:4	144
B:5 1989:2	71	B:7 1993:11	139
B:5 1989:5+6	79, 337	B:8 1993:3	126
B:7 1990:4	132, 148	A 1994:27	114

RH

1989:116	81
1993:1	118

AD

1964 nr 28	125	1976 nr 87	125
1975 nr 28	153	1979 nr 152	153
1976 nr 13	153	1988 nr 137	185

Opublicerade domstolsavgöranden

Svea hovrätt, dom 13.9.1976, nr 12:DT 25	132	Svea hovrätt, dom 17.5.1991, DT 22	115
Uppsala tingsrätt, dom 5.6.1987, DT 334	67	Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom 5.7.1991, DB 3166	132
Svea hovrätt, dom 1.12.1989, DT 32	69	Gävle tingsrätt, dom 18.9.1991, DB 424	140

Opublicerade domstolsavgöranden (forts.)

Mariestads tingsrätt, dom 8.10.1991, DT 234 67

Stockholms tingsrätt, dom 16.10.1992, DT 1000 133

Svea hovrätt, dom 14.5.1993, DB 78 139

Stockholms tingsrätt, dom 25.5.1993, DB 865 143

Hovrätten för Västra Sverige, dom 1.6.1993, DT 32 137

Stockholms tingsrätt, dom 20.12.1993, DB 2044 144

Svea hovrätt, dom 15.4.1994, DT 14 67

Opublicerade nämndavgöranden

Trafikskadenämnden,

yttrande 28.10.1992, Dnr 2210/1992 108

yttrande 12.5.1993, Dnr 492/1993 69

yttrande 17.5.1994, Dnr 643/1994 141

Ansvarsförsäkringens personskadenämnd

yttrande 30.9.1987, Dnr 230/1987 133

yttrande 19.5.1994, Dnr 77/1994 138

yttrande 20.10.1994, Dnr 85/1994 146

yttrande 25.11.1994 Dnr 186/1994 140

Brottsskadenämnden

beslut 11.11.1987, BP 189/1987 132

beslut 29.11.1993, BPB 3105/1993 144

beslut 9.2.1994, BPA 431/1994 145

beslut 13.4.1994, BPA 1314/1994 145

beslut 18.5.1994, BPA 1707/1994 145

beslut 16.6.1994, BPA 2083-2085/1994 145

Brottsoffermyndigheten

beslut 28.9.1994, BPA 2765/1994 146

beslut 28.9.1994, BPA 2766-2767/1994 141

Opublicerade nämndavgöranden (forts.)

Brottsoffermyndigheten (forts.)

beslut 14.12.1994, BPA 3610/1994 147

beslut 14.12.1994, BPA 3616/1994 147

Läkemedelsskadenämnden

yttrande 21.3.1994, dnr 3/94 142

Statens offentliga utredningar 1995

Kronologisk förteckning

1. Ett renodlat näringsförbud. N.
2. Arbetsföretag - En ny möjlighet för arbetslösa. A.
3. Grön diesel - miljö- och hälsorisker. Fi.
4. Långtidsutredningen 1995. Fi.
5. Vårdens svåra val.
   Slutbetänkande av Prioriteringsutredningen. S.
6. Muskövarvets framtid. Fö.
7. Obligatoriska arbetsplatskontakter för arbetslösa. A.
8. Pensionsrättigheter och bodelning. Ju.
9. Fullt ekonomiskt arbetsgivaransvar. Fi.
10. Översyn av skattebrottslagen. Fi.
11. Nya konsumentregler. Ju.
12. Mervärdesskatt - Nya tidpunkter för
    redovisning och betalning. Fi.
13. Analys av Försvarsmaktens ekonomi. Fö.
14. Ny Elmarknad + Bilagedel. N.
15. Könshandeln. S.
16. Socialt arbete mot prostitutionen i Sverige. S.
17. Homosexuell prostitution. S.
18. Konst i offentlig miljö. Ku.
19. Ett säkrare samhälle. Fö.
20. Utan el stannar Sverige. Fö.
21. Staden på vatten utan vatten. Fö.
22. Radioaktiva ämnen slår ut jordbruk i Skåne. Fö.
23. Brist på elektronikkomponenter. Fö.
24. Gasmoln lamslår Uppsala. Fö.
25. Samordnad och integrerad tågtrafik på
    Arlandabanan och i Mälardalsregionen. K.
26. Underhållsbidrag och bidragsförskott,
    Del A och Del B. S.
27. Regional framtid + bilagor. C.
28. Lagen om vissa internationella sanktioner
    - en översyn. UD.
29. Civilt bruk av försvarets resurser -
    regelverken, erfarenheter, helikoptrar. Fö.
30. Alkylat och Miljöklassning av bensin. M.
31. Ett vidareutvecklat miljöklassystem i EU. M.
32. IT och verksamhetsförnyelse inom rättsväsendet.
    Förslag till nya samverkansformer. Ju.
33. Ersättning för ideell skada vid personskada. Ju.

Statens offentliga utredningar 1995

Kronologisk förteckning

Statens offentliga utredningar 1995

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Pensionsrättigheter och bodelning. [8]
Nya konsumentregler. [11]
IT och verksamhetsförnyelse inom rättsväsendet. Förslag till nya samverkansformer. [32]
Ersättning för ideell skada vid personskada. [33]

Utrikesdepartementet

Lagen om vissa internationella sanktioner – en översyn. [28]

Försvarsdepartementet

Muskövarvets framtid. [6]
Analys av Försvarsmaktens ekonomi. [13]
Ett säkrare samhälle. [19]
Utan el stannar Sverige. [20]
Staden på vatten utan vatten. [21]
Radioaktiva ämnen slår ut jordbruk i Skåne. [22]
Brist på elektronikkomponenter. [23]
Gasmoln lamslår Uppsala. [24]
Civilt bruk av försvarets resurser – regelverken, erfarenheter , helikoptrar. [29]

Socialdepartementet

Vårdens svåra val.
Slutbetänkande av Prioriteringsutredningen. [5]
Könshandeln. [15]
Socialt arbete mot prostitutionen i Sverige. [16]
Homosexuell prostitution. [17]
Underhållsbidrag och bidragsförskott, Del A och Del B. [26]

Kommunikationsdepartemntet

Samordnad och integrerad tågtrafik på Arlandabanan och i Mälardalsregionen. [25]

Finansdepartementet

Grön diesel – miljö- och hälsorisker. [3]
Långtidsutredningen 1995. [4]
Fullt ekonomiskt arbetsgivaransvar. [9]
Översyn av skattebrottslagen. [10]
Mervärdesskatt – Nya tidpunkter för redovisning och betalning. [12]

Arbetsmarknadsdepartementet

Arbetsföretag – En ny möjlighet för arbetslösa. [2]
Obligatoriska arbetsplatskontakter för arbetslösa. [7]

Kulturdepartementet

Konst i offentlig miljö. [18]

Näringsdepartementet

Ett renodlat näringsförbud. [1]
Ny Elmarknad + Bilagedel. [14]

Civildepartementet

Regional framtid + bilagor. [27]

Miljödepartementet

Alkylat och Miljöklassning av bensin. [30]
Ett vidareutvecklat miljöklassystem i EU. [31]

KUNGL BIBLIOTEKET STOCKHOLM